

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

.....
: Visa Heinonen

: TALONPOIKAINEN ETIIKKA JA KULUTUKSEN HENKI

Visa Heinonen

Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki

Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun
Suomessa

Kansi: Valokuvat vasemmalta oikealle:
Suon raivaus. Eino Mäkinen. Lapua 1939. SEA.
Kalapäivät Lahdessa 1932. Muscovirasto.
Myymälä 1950-luvulla. Sirkka-Ilona Bengts.

ISSN 1238-3503

ISBN 951-710-080-9

Hakapaino Oy

Helsinki 1998

■ Sisällys

I	KYSYMYKSENASETTELU	7
	Johdanto	8
	Arkielämän historia tutkimuskohteena: kotitalous ja kulutus	8
	Tutkimusasetelma	11
	Kansanvalistajien kansakunta	19
	Tutkimuksen aineistot, periodisointi ja menetelmät	25
II	NEUVONTA JA VALISTUS	
	"TALONPOIKAIS-SUOMESSA" (n. 1900–1939)	29
	Kotitalous yhteiskunnallisena kysymyksenä	30
	Kotitalousideologia ja sen elementit	30
	Kotitalousliikkeen yhteiskunnallinen tausta vuosisadan vaihteesta talvisotaan	45
	Kotitalouskysymys ja naisten järjestötoiminta	65
	Kotitalousopetuskomitea 1915	74
	Kotitalouspolitiikkaa poikkeusoloissa: Valtion Kotitaloustoimikunta 1917–1923	79
	Neuvontajärjestelmän synty	88
	Kotitaloustieteen synty ja Laura Harmaja sen suomalaisena edustajana	92
	Järjestöt kotitalousliikkeen selkärankana	108
	Sivistystä kodeille: Marttajärjestö	108
	Maatalonemäntien asialla: Maatalousnaiset	114
	Työläisnaiset ja kotitalous: Sosialidemokraattinen Naisliitto	120
	Pienviljelijäjärjestöt: Pienviljelijäin Liitto ja Pienviljelijäin Keskusliitto	127
	Järjestöneuvonnan organisoitumisen aika	131
	Neuvonnan ja valistuksen luonne sekä vastaanotto	137
	Osuuskauppaliike kuluttajien valistajana	153
III	SOTA-AIKA MODERNIN KOTITALOUSPOLITIIKAN KEHTONA (n. 1940-1965)	169
	Kansallisesta voimainponnistuksesta jälleenrakennukseen	170
	Sota-ajan Suomi, komentotalous ja kulutus säännöstelyn oloissa	170
	Neuvontajärjestöt kotirintaman pulantorjunnassa	183
	Kotitalouskeskus ja Työtehoseuran kotitalousosasto	196
	Pula-ajan konstit: "vanhasta uutta" – ja tallukka-kursseja	205
	Osuuskaupallinen valistus sodan ja pulan aikana	218
	Kotitalous ja kulutus akateemisen tutkimuksen sekä opetuksen kohteiksi	228

Kuluttajavalistus jälleenrakennuksen ja massakulutuksen yhteiskunnassa	241
Muuttuva suomalainen yhteiskunta: jälleenrakennuksesta massakulutukseen	241
Kotitalouskeskus ja Työtehoseuran kotitalousosasto kehittyvässä kulutusyhteiskunnassa	256
Järjestöt toimivat	268
Osuuskauppaliikkeiden valistustyö laajenevien kulutustavaramarkkinoiden yhteiskunnassa	282
Julkinen valta neuvontajärjestelmässä	292
IV VALISTUKSEN KUVAT JA VALISTAJIEN PROFESSIONALISOITUMINEN	299
Neuvonta ja valistus lehdistössä	300
Joulu ja valistuslehdet	301
Kuluttajan joulu valistuslehdissä	308
Perinteisen maalaisjouluun nostalginen kuva	321
Elokuva valistuksen välineenä	324
Lyhytelokuva ennen veronalennusjärjestelmää	325
Veronalennusjärjestelmä loi valistuselokuvan	327
Pulantorjuntaa ja kotirintamaviihdettä	337
Elokuvan ja valistuksen huippukausi syntyvässä kulutusyhteiskunnassa	341
Valistuselokuva modernin kulutusyhteiskunnan instituutiona Suomessa	350
Kotitalousneuvoja yhteiskunnan työnjaossa	352
Työnjako ja professionalisoituminen yhteiskunnassa	352
Professiotutkimuksen näkökulma	355
Suomalainen kotitalousneuvonta professionalisoituvassa yhteiskunnassa	362
Professionalisoituminen ja sen ongelmat	369
V VALISTUKSEN HENKI LIIKEVOIMANA KULUTUSYHTEISKUNNAN SYNNYSSÄ	373
Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan	374
Johtopäätöksiä	374
Moninainen kuluttajakuva ja kuluttajapolitiikan tulevaisuudenhaasteet	381
Liitteet	392
Lähteet	405
English Summary	431
Henkilöhakemisto	440

■ Esipuhe

Ystäväni, dosentti Mika Pantzar, kysyi minulta kerran kadulla, olenko kiinnostunut kuluttajavalistuksen historiasta. Vastasin empimättä olevani kiinnostunut, sillä olin saanut juuri valmiiksi tutkimusapurahojen turvin tekemäni kansantaloustieteellisen lisensiaatintutkimuksen ulkomaankauppoliittisen keskustelun retoriikasta enkä ollut missään vakituksessa työsuhteessa. Vaimoni odotti lasta, ja päätin etsiä entistä säännöllisempää toimeentuloa. Pian aloitin Kuluttajatutkimuskeskuksessa tutustumisen minulle aiemmin täysin tuntemattomaan aiheeseen, joka osoittautui erittäin kiinnostavaksi ja haastavaksi.

1970-luvulla koulua käyneelle kaupunkilaispojalle kotitalousjärjestöjen työ oli kaukaista "mummojen puuhaa". Tutkimusprosessi opetti minut arvostamaan työn tekijöiden väsymätöntä uurastusta, jonka ansiosta suomalaiset kodit ja perheet ovat selvinneet vaikeidenkin aikojen yli. Molempien jo edesmenneiden isoäitieni loputon uurastus keittiössä tuntui joskus turhalta raatamiselta. Loputon siivoaminen ja kotitaloustyö näytti epäkiitolliselta, kun sen tulokset näkyivät pääasiassa laiminlyöntien myötä ja kun työ ei loppunut koskaan. Tutkijana olen ymmärtänyt, että ehkä kaikkein tärkeimpiä ovatkin juuri ne työt, jotka eivät lopu koskaan.

Toivon, että olisin onnistunut esittämään kotitalousneuvonnasta modernisoituvan suomalaisen yhteiskunnan liikuttajana uskottavan tulokinnan. Tutkimukseni olkoon myös kunnianosoitukseni alalla työskennelleiden ihmisten työlle. Valistusta on arvosteltu melko paljon viime aikojen keskusteluissa. Kantin alkuperäinen ajatus valistuksesta autonomiseksi tulemisena on emansipatorisine pohjavireineen kuitenkin mielestäni erittäin arvokas. Kriittinen keskustelu on toki ollut paikallaan, sillä se voi auttaa valistusta valistumaan. Vapautuminen dogmaattisuudesta on tärkeää, sillä vain se voi taata itsekriittisyyden ja kehityksen myös tieteessä ja tutkimuksessa.

Erityisesti haluan kiittää johtaja Eila Kilpiötä ja Kuluttajatutkimuskeskusta työrauhasta tutkimuslaitoksen hyvässä yhteisössä. Olen kiitollinen tutkimuskeskuksen henkilökunnalle kannustuksesta ja tuesta. Kiitän Suomen Akatemiaa sekä Alli Paasikiven säätiötä hankkeen osarahoituksesta. Kiitän yhteistyöstä myös Suomen elokuva-arkistoa ja siellä erityisesti johtaja Matti Lukkarilaa sekä tutkija Ilkka Kippolaa ja Kai Vasea. Olen hyvin iloinen siitä, että Suomen Historiallinen Seura on ottanut tutkimukseni Bibliotheca Historica-sarjaansa. Saumaton yhteistyö Rauno Endénin kanssa on helpottanut työn viimeistelyä kirjaksi. Siitä hänelle lämpimät kiitokset.

Kiitokset Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian ja kuluttajaekonomian laitoksille hyvästä yhteistyöstä ja tuesta. Tahdon kiittää erikseen Marttaliiton, Maa- ja kotitalousnaisten keskuksen ja SOK:n avuliaita toimihenkilöitä sekä

*Emäntälehd*en ja *Yhteishyvä*-lehden toimitusta. Kiitoksen ansaitsee lisäksi käyttämäni arkistojen ja kirjastojen henkilökunta. Ilman korkeatasoista arkisto- ja kirjastolaitosta tutkimus olisi kovin hankalaa. Tutkijalle apu pienissäkin yksityiskohdissa voi olla korvaamatonta.

Olen erittäin kiitollinen dosentti Mika Pantzarille hänen esittämistään hyvistä ja rakentavista kommentteista tutkimushankkeen kuluessa. Kiitän apulaisprofessori Matti Peltosta ja professori Yrjö Kaukiaista ja esitarkastajia, professori Hannu Soikkasta sekä professori Pertti Haapalaa, tärkeistä kommentteista hankkeen loppuvaiheessa. Käsikirjoitustani tai sen osia ovat kommentoineet myös Leena Aatola, Risto Alapuro, Elina Haavio-Mannila, Hannele Hallman, Sakari Heikkinen, Mikko Jauho, Thea Kanerva, Eila Kilpiö, Maria Koskijoki, Ilpo Koskinen, Eeva Kurki, Antti Kuusterä, Jaakko Leskinen, Juri Mykkänen, Liisa Perälä, Päivi Timonen, Kaija Turkki ja Kari Uusitalo. Tahdon mainita ahkerat tutkimusapulaiseni hankkeen eri vaiheissa: Sari Jokiniemi, Minna Lammi, Mika Saastamoinen, Ira Stening, Henri Tötterman ja Esko Varho. Mirja Kekki, Arja Luoto, Eija Niiranen, Tuula Salo ja Mirja Virmakari auttoivat aineiston muokkaamisessa kuten haastattelujen litteroinnissa ja teknisissä ongelmissa. ATK-ongelmia ovat ratkoneet Vesa Kuusinen, Seppo Roponen ja Kari Virtanen. Ilman heidän apuaan ja erinomaista panostaan tämä hanke olisi kestänyt vielä paljon kauemmin. Lämpimät kiitokseni kaikille. Erityisesti haluan kiittää lisäksi haastateltaviani, jotka on mainittu teoksen lähdeluettelossa. Arkipäivän sujumisen, levon ja onnen ovat taanneet vaimoni Eeva Pyörälä ja poikani Leo Heinonen.

Omistan tämän kirjan perheelleni ja Suomen naisille.

Helsingissä vapunpäivänä 1998.

Visa Heinonen

I
KYSYMYKSEN-
ASETTELU

■ Johdanto

Arkipäivän historia tutkimuskohteena: kotitalous ja kulutus

Kulutus on kaiken tuotannon ainoa päämäärä ja tarkoitus. Tuottajan etuun tulee keskittyä ainoastaan siinä määrin, kuin se on välttämätöntä kuluttajan etujen ajamiseksi. Tämä periaate on niin täysin itsestäänselvä, että olisi absurdia yrittää todistaa sitä.¹

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan kotitalousalalla toimineiden järjestöjen toteuttaman valistustyön nousua ja kehitystä sekä muuntumista vähitellen kotitalousneuvonnasta kuluttajavalistukseksi suomalaisen yhteiskunnan muuttuessa 1900-luvulla. Kotitalousliike nähdään naisten kansanliikkeenä ja osana suomalaisen kansalaisyhteiskunnan sekä kansallisvaltion kehitystä. Valistustyön kehitystä tarkastellaan kontekstissaan: osana suomalaisen yhteiskunnan kehittymistä moderniksi kulutusyhteiskunnaksi.

Kyseessä on ensisijaisesti talous- ja sosiaalishistoriallinen tarkastelu kotitalousneuvonnan kehityksestä teollistuvassa ja vähitellen moderniksi kulutusyhteiskunnaksi muuttuvassa Suomessa. Arkipäivän historiaa tarkastellaan kotitalouden ja kulutuksen kautta. Tutkimuksen lähtökohdat ovat ensinnäkin kotitalous- ja kulutustutkimuksessa, toiseksi kansanliiketutkimuksessa sekä kolmanneksi mentaliteettien historiassa. Neljäntenä jäsentävänä viitekehyksenä tutkimuksessani on sosiologinen professiotutkimus. Hanke on siis luonteeltaan väistämättä monitieteinen: historian tutkimuksen, taloustieteiden, sosiologian ja tiedotustutkimuksen näkökulmia soveltava. Tavoitteenani on ymmärtävä ja selittävä tulkinta tutkittavista ilmiöistä.

Arkipäivän historia on historian tutkimuksen mielenkiinnon kohteena yhtäältä vanha mutta toisaalta hyvin uusi. Akateeminen tutkimus väheksyi pitkään tavallisten ihmisten arkeen liittyviä asioita. Monet aiemmin perifeerisiksi katsotut tutkimusongelmat ovat tulleet viime aikoina kuitenkin mielenkiinnon kohteiksi. Uudet näkökulmat kuten mentaliteettien historia, mikrohistoria, naisten historia, perheen, lasten ja vanhusten historia, populaarikulttuurin historia, erilaisten marginaaliryhmien historia sekä myös kotitalouden ja kulutuksen historia ovat tulleet uudella tavalla tutkijoiden huomion kohteiksi. Ne ovat tulleet perinteisen valtiollisen politiikan historian ja materiaalista tuotantoa painottavan talous- ja sosiaalishistorian rinnalle historian tutkimuksen osa-alueina. Uusia näkökulmia yhdistää pyrkimys katsoa asioita "alhaalta" tai "ta-

---

1 Smith [1776]1981, 660.

vallisen ihmisen" tasolta.²

Nykypäivänä kulutus tunnustetaan yhteiskunnallista todellisuutta rakentavaksi tekijäksi. Pieniä lapsia ja eläkeläisiä lukuunottamatta kaikki yhteiskunnalliset ryhmät ovat nyky-yhteiskunnassa sekä tuottajia että kuluttajia. Modernissa kulutuksessa korostuvat ostotapahtuma ja kuluttajan valinta. Myös historiallisesti kulutus on ollut ihmisyyteille sekä yksilöille ainakin tarpeiden tyydyttämisen kannalta välttämätöntä, ja lähinnä elinympäristö on asettanut sille kulloinkin rajoja.³ Vuosisatamme merkittävimpiin historioitsijoihin kuuluva ranskalainen Fernand Braudel (1902–1985) on korostanut voimakkaasti kulutuksen merkitystä: "Kulttuuri merkitsee kulutusta, jopa tuhlausta."⁴ Yhteiskuntatieteen klassikoista Torstein Veblen (1857–1929) kiinnitti huomiota kulutukseen tuhlauksena. Hänen mukaansa näyttävä kulutus (conspicuous consumption) oli yläluokan tapa erottua ja osoittaa asemansa muille. "Joutilasluokan" kulutuskilpailusta tuli tärkeä modernin yhteiskunnan elementti.⁵ Veblen kirjoitti yhtenä ensimmäisistä kulutuksesta elämäntapana. Myös Werner Sombart (1863–1941) tarkasteli ylellisyyskulutuksen roolia yhteiskunnassa. Kolmas kulutuksen varhainen teoreetikko oli Georg Simmel (1858–1918), joka kirjoitti muun muassa muodista.⁶

Väitöskirjana julkaistussa Välimeren alueen historiaa 1500-luvulla käsittelevässä tutkimuksessaan Fernand Braudel tarkastelee kulutuksen yleisiä reunaehtoja kuten infrastruktuuria, kaupungistumista, tiedonkulkua, väestönkasvua, hintoja sekä kauppaa ja liikennettä.⁷ Braudelin painotus näkyy erityisen selkeästi hänen sivilisaatioita ja kapitalismia koskevan suurteoksensa ensimmäisessä osassa, josta puolet on omistettu juuri kulutukselle.⁸ Braudelin yleinen näkemys kulutuksesta on linjassa kansantaloustieteen alikulutusteorian kanssa. Alikulutusteoreetikot Thomas Malthusista John Hobsoniin ja John Maynard Keynesiin ovat kiistäneet Sayn lain eli ajatuksen, jonka mukaan tarjonta luo kysyntänsä kansantaloudessa. Fernand Braudelin mukaan Sayn laki päti vielä vähemmän 1700-luvun teollista vallankumousta edeltäneinä vuosisatoina kuin Sayn elinaikana 1700- ja 1800-luvun vaihteessa tai sen jälkeen.⁹

Kulutussyhteiskunnan synnyn kannalta 1700-luku onkin tärkeä vuosisata. Silloin Englannissa tapahtui "kulutusvallankumoukseksi" luonnehdittu mark-

2 Haapala 1989, 19. Ks. esim. Burke, ed. 1991; Burke 1992; Dosse [1987]1994; Ginzburg 1996; Haapala 1989, 70–87; Peltonen 1992a.

3 Ilmonen 1993, 17, 36, 47–70.

4 Braudel [1969]1980, 207.

5 Veblen [1899]1983. Ks. myös Heinonen 1988; Riukulehto 1994. Ylellisyyskulutuksen taloudellisiin ja sosiaalisiin vaikutuksiin kiinnitti huomiota jo Bernard de Mandeville vuosina 1714 ja 1729 kahtena osana julkaistussa *The Fable of Bees* -teoksessaan ja ennakoiki siten Veblenin ajatuksia kulutuksen sosiaalisista ulottuvuuksista. (McKendrick ym. [1982]1983, 16–19, 52.)

6 Noro 1991; Sombart 1913; Töttö 1991.

7 Braudel [1949]1986, 277–642.

8 Braudel [1979]1989, 88–297. Braudelistä historioitsijana, ks. Burke 1990, 32–64; Dosse [1987]1994, 79–136; Heinonen 1995; Peltonen 1988, 89–110; Wallerstein 1991, 187–226.

9 Braudel [1979]1990, 164–167.

kinoiden ja rahatalouden laajentuminen eli kulutuksen reunaehdot muuttuivat. Mainonta alkoi yleistyä, erilaiset luoton muodot lisääntyivät, muoti kaupallistui ja entistä laajemmat kansanjoukot alkoivat käyttää kulutukseen entistä enemmän rahaa. Kuluttamisen mallit alkoivat levitä Lontoosta muualle Englantiin. 1700-luvun Englannissa kuolinpesien tavaramäärä alkoi selvästi kasvaa. Olut ja vaatteet olivat ensimmäisiä varsinaisia massatuotteita. Myös saipuan, kynttilöiden, tupakan ja painotuotteiden kulutus kasvoi vuosisadan loppulla selvästi. Englantilaiset yrittäjät tähtäsivät oman maan lisäksi Euroopan markkinoille. Varsinkin vuosisadan loppupuolella naisten työssäkäynti lisääntyi, mikä lisäsi myös kulutusmahdollisuuksia.¹⁰ Muualla Englannin mallin mukainen kulutuksen demokratisoituminen alkoi toteutua myöhemmin.

Myös muualla Euroopassa alkoi tapahtua muutoksia 1800-luvun mittaan. Uusien tuotantomenetelmien ja rahatalouden leviäminen olivat yleisiä kehityssuuntia. Teollisuustuotannon tehostuessa ja työväestön järjestäytyessä myös yleinen palkkataso alkoi vähitellen nousta. Tällä oli vaikutusta myös kulutukseen. Vielä vuoden 1800 paikkeilla meni Saksassa berliiniläisen muurariperheen kotitalouden kulutusmenoista peräti lähes 73 prosenttia elintarvikkeisiin. Sata vuotta myöhemmin meni Tanskassa yksityisistä kulutusmenoista ruokaan ja juomaan keskimäärin runsaat 49 prosenttia ja Norjassa noin 47 prosenttia. Samana aikana ruokamenojen osuus Suomessa oli runsaat 58 prosenttia.¹¹ Ernst Engelin (1821–1896) 1800-luvulla tekemän havainnon mukaan tulojen kasvaessa ruokamenojen suhteellinen osuus kulutusmenoista pienenee. Kyseistä tilastollista säännönmukaisuutta on kutsuttu Engelin laiksi.

Viime aikoina kulutus on alkanut saada tutkijoiden kasvavaa huomiota osakseen antropologian ja sosiologian lisäksi myös historian tutkimuksessa.¹² Osasyys kulutuksen ja siitä viime kädessä vastaavan taloudellisen instituution eli kotitalouden väheksymiseen tutkimuskohteena saattaa olla se, että ne ovat olleet tyypillisesti naisten aluetta. Lisäksi taloushistorian perinteisesti käyttämät lähteet eivät ole olleet kovin hedelmällisiä kulutuksen tutkimisen kannalta. Edelleen esimerkiksi valtavirtakansantaloustieteessä tuotannon ja kulutuksen kytkennät sekä vuorovaikutus dynaamisena prosessina on jäänyt paljolti analysoimatta. Kulutus on nähty pääasiassa tuotannossa syntyneiden arvojen tuhoamisena. Naistutkimuksen lisääntymisen ja arvonnousun myötä kotitalouden, kulutuksen, perheen ja arkipäivän tutkimuksesta on alettu kiinnostua yhä enemmän, vaikka kodin taloustiede itsenäisenä tieteenalana syntyikin jo vuosisadan vaihteen Yhdysvalloissa.¹³ Tutkimukseni on siinä mielessä naistutki-

10 McKendrick, Brewer & Plumb [1982]1983, 21, 23, 27, 29, 53, 34–99.

11 Braudel [1979]1989, 114–115; Heikkinen 1997, 177; Laurila 1985, 55–56.

12 Esim. Bourdieu [1979]1986; Brewer & Porter, eds. 1993; Campbell 1987; Cross 1993; Douglas & Isherwood [1978]1980; Falk 1994; Featherstone 1991; Fox & Lears, eds. 1983; Gabriel & Lang 1995; Gronow 1997; Heikkinen 1997; Hirschman 1982; Ilmonen 1993; Keat, Whiteley & Abercrombie, eds. 1994; Laurila 1985; McCracken 1988; McKendrick, Brewer & Plumb [1982]1983; Miller, ed. 1995; Pantzar 1996; Scitovsky [1976]1992; Söderberg & Magnusson, red. 1997; Toivonen 1986; Uusitalo 1979; Virén 1983; Warde 1997.

13 Cowan 1989; Ehrenreich & English 1979; Hayden 1981; Matthews 1987; Richarz 1991; Strasser 1982; Thompson 1992.

musta, että tarkastelun keskeisiä toimijoita ovat naiset ja heidän järjestönsä. Englantilainen sosiologi Colin Campbell on esittänyt, että ratkaisevana tekijänä massakulutusyhteiskunnan synnyn taustalla oli erityisesti naisten hedonistisen kulutuskäyttäytymisen yleistyminen.¹⁴

Naistutkimuksessa on korostettu julkisen ja yksityisen sfäärin jakoa yhteiskunnassa, joka on pitkään määrittänyt naisen paikaksi yhteiskunnassa kodin ja tehtäväksi kotitalouden. Yhtäältä tämä kahtiajako ja toisaalta tuotannon keskeinen rooli arvon lähteenä talousteoriassa selittävät sitä, että kotitalousalan pioneerit pyrkivät voimakkaasti korostamaan kotitaloustuotannon merkitystä. Suomalainen alan klassikko Laura Harmaja hätkähdytti 1920- ja 1930-luvun vaihteessa laskelmalla, jonka mukaan kotitaloustuotanto maassamme oli markkamääräisesti yhtä suurta kuin teollisuustuotanto. Hän oli kuitenkin jossain määrin ambivalentti arvioidessaan tuotannon ja kulutuksen merkitystä yhteiskunnassa. Harmaja piti kulutusta myös itseisarvoisena välttämättömyytenä ja inhimillisen hyvinvoinnin ehtona. Hän oli koulutukseltaan kansantaloustieteilijä. Lisäksi hän oli hyvin kiinnostunut sosiaalipolitiikan kysymyksistä jo 1920-luvulla. Suhteessa Fernand Braudeliin ja moderneihin käsityksiin kulutuksesta Laura Harmaja oli massakulutusyhteiskunnan läpimurtovaihetta ennakoinut kirjoittaja. Hänen kirjoituksensa ja toimintansa liittyivät 1920- ja 1930-luvun Suomessa kotitalousliikkeen nousuun sekä professionalisoitumispyrkimykseen, joka huipentui alan yliopisto-oppituoilien perustamiseen toisen maailmansodan jälkeen.

Tutkimusasetelma

Tarkastelen tutkimuksessani kotitalouksien taloudelliseen toimintaan liittyvän valistuksen syntyä, kehitystä ja institutionalisoitumista Suomessa. Kuluttajavalistus on yleisen kuluttajien edunvalvonnan yksi osa-alue. Siinä on kysymys nimenomaan kotitalouksille ja kuluttajille suunnatun informaation tuottamisesta ja välittämisestä. Informaation tarkoituksena on auttaa ihmisiä selviämään taloudellisesti arkipäivän ongelmista ja muuttaa heidän toimintaansa "parempaan" suuntaan. Tutkimukseni pitkä linja kulkee agraarisen Suomen maa- ja kotitalousneuvonnasta 1960-luvulla syntyvään modernin yhteiskunnan kuluttajapolitiikkaan. Suomalaisen yhteiskunnan modernisoituminen ja kansainvälisesti katsottuna kiivas rakennemuutos 1960-luvulla johtivat kuluttajaliikkeen nousuun yhä merkittävämmäksi yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. Prosessin tuloksena syntyi kuluttajapolitiikka. Kuluttajien edunvalvonnan institutionaaliset puitteet vahvistuivat.

Tutkimusongelmani liittyy järjestöjen toteuttaman valistustyön taustalla olevaan maailmankuvaan, jonka yksi keskeinen elementti on kotitalousideologiaksi nimittämäni ajatustapojen, arvojen ja käytäntöjen kokonaisuus. Maail-

14 Campbell 1987.

mankuvalla tarkoitetaan maailmaa koskevien uskomusten tai jollain tavoin perusteltujen väitteiden järjestelmällistä kokonaisuutta.¹⁵ Ruotsalainen kulttuurintutkija ja kansatieteilijä Orvar Löfgren on operationalisoinut maailmankuvan käsitettä ja hahmotellut sen elementtejä. Löfgrenin mukaan maailmankuvaan kuuluu käsityksiä ihmisluonnosta, yksilön paikasta kulttuurissa, luonnon ja kulttuurin välisestä jaosta, yhteiskunnasta ja sen luokitteluista, vallasta ja hierarkioista, sukupuolesta, kosmologiasta, perimmäisistä arvoista, "hyvän elämän" kuvista, työstä ja työnjaosta, ajasta sekä fyysisestä ympäristöstä.¹⁶

Maailmankuva sinällään on kovin laaja tutkittavaksi yhdessä tutkimuksessa. Löfgrenin luettelemista maailmankuvan elementeistä tarkasteluni sivuaa ainakin käsityksiä perusarvoista, "hyvästä elämästä" ja työstä sekä työnjaosta. Maailmankuvan käsitteelle rinnakkaisena on antropologisissa tutkimuksissa pidetty eetosta eli arvojen kulttuurista organisaatiota. Kun maailmankuva viittaa tiedollisiin käsityksiin maailman rakentumisesta, viittaa eetos puolestaan kulttuurin normatiivisiin, eettisiin ja esteettisiin aspekteihin.¹⁷

Tutkin siis taloudellista toimintaa ohjaamaan pyrkivän valistustyön taustalla olevan maailmankuvan ja eetoksen ideologisia elementtejä. Suomalaisen yhteiskunnan vahva talonpoikainen perintö näkyi voimakkaana omavaraisuuden ja säästäväisyyden eli niukkuuden aikana käytettyjen selviämiskeinojen korostamisena valistustyössä (menteliteetti, kulttuuri).¹⁸ Yhteiskunnan modernisoitumiseen liittyvä rationaalistuminen ilmeni kotitalousneuvonnassa ja -valistuksessa pyrkimyksenä rationalisoida eli tehostaa myös kotitaloutta. Kiinnitän paljon huomiota järjestöihin, jotka toteuttivat kotitalousneuvontaa ja kulluttajavalistusta (instituutiot). Kolmanneksi tarkastelen sitä, miten neuvontaa ja valistusta käytännössä toteutettiin (käytännöt). Tärkeä roolinsa on myös paikallistason yhteisyyden kokemuksella sekä talkoo-hengellä, jotka ovat olleet vilkkaan yhdistys- ja järjestötoiminnan taustalla.

Tavoitteenani on lisäksi kokonaisesitys suomalaisen järjestöihin perustuvan kotitalousneuvontajärjestelmän kehityksestä. Kotitalousideologia yhdisti naisjärjestöjä ja yksittäisiä aktiiveja. Näin syntynyt kotitalousliike toteutti päämääräänsä kotitalousneuvontajärjestelmän avulla. Kiinnostavia kysymyksiä tutkimukseni kannalta ovat myös seuraavat: Mikä on ollut ensinnäkin valtiovalan, toiseksi kaupan ja markkinoiden ja kolmanneksi tieteen rooli valistustyön kehityksessä? Onko naisten palkkatyön sekä kotityötä korostavan kotitalousneuvonnan välinen jännite aiheuttanut ongelmia tai ristiriitoja ja miten ne on ratkaistu? Missä määrin valistustyön vaikutteet tulivat Suomeen ulkomailta ja

15 Knuutila 1992, 18–19; Niiniluoto 1984, 79, 95.

16 Löfgren 1981, 26–27. Löfgren on korostanut tarvetta tutkia maailmankuvaa pikemmin prosessina ja siten historiallisesta sekä yhteiskunnallisesta näkökulmasta kuin staattisena kulttuurisena systeeminä. Hänen näkemyksensä vastaa myös omaa kantaani.

17 Ahlman 1939, 18–19, 99–103; Dundes 1971, 102; Geertz [1957]1968, 303; Knuutila 1992, 46–48; Löfgren 1981, 22.

18 Matti Kuusi (1952) on laatinut vanhan kansan maailmankuvallisista näkemyksistä sananparsien perusteella listan, joka kertoo talonpoikaiskulttuurin arvoista ja normeista: Tee työtä! Pidä puolesi! Älä luota vieraisiin! Älä ole antelias! Malta mielesi! Ole vaitelias! Varo inhoimoja! Säästä! Älä koreile! Älä väheksy äläkä nöyristele!

mistä ne tulivat?

Tutkimukseni otsikko "Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki" sisältää viittauksen sosiologi Max Weberin (1864–1920) paljon keskustelua herättäneeseen esseeseen "Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki"¹⁹. Esseessä Weber soveltaa ideaalityypin menetelmäänsä aatehistorialliseen aineistoon ja pyrkii ymmärtämään sekä selittämään aineistosta pelkistämällään talouseetoksella eli protestanttisella etiikalla kapitalismin henkeä. Molemmat ovat ideaalityyppejä eli tutkimustarkoituksessa rakennettuja kuvitteellisia tyyppejä, joita ei sellaisenaan esiinny todellisuudessa. Weberin ideaalityypin keskeinen funktio on historiallisen prosessin tieteellisen käsitteellistämisen ja empiiristen havaintojen välisen vertailun mahdollistaminen.²⁰

Weber käytti termiä "ideaalityyppi" vuonna 1904 julkaistussa artikkelissaan. Weberin mukaan ideaalityyppinen käsite "ei ole 'hypoteesi' mutta osoittaa suuntaa hypoteesinmuodostukselle".²¹ Se ei myöskään ole todellisuuden kuvaus. Hän täsmentää edelleen:

Käsitteellisessä puhtaudessaan tätä ajatusrakennelmaa (Gedankenbild) ei ole olemassa empiirisessä todellisuudessa. Se on utopia (eine Utopie). Historiantutkimukselle jää tehtäväksi määritellä jokaisessa yksittäisessä tapauksessa, miten lähellä todellisuutta tai kaukana siitä kukin ihannekuva (Idealbild) on.²²

Weber kehitti ideaalityypinmenetelmänsä kriittisessä mutta myös arvostavassa suhteessa itävaltalaisen kansantaloustieteilijän Carl Mengerin rajahyötyoppiin. Weberin ideaalityypin käsitteestä on käyty kriittistä keskustelua.²³

Weberin protestanttiseksi etiikaksi kutsumaan ideaalityypin ulottuvuuksiin kuuluu ensinnäkin voimakas yksilöllisyyden korostaminen.²⁴ Toiseksi protestanttista etiikkaa luonnehtii askeettinen elämäntyyli ja voimakas itsekiuri.²⁵ Kolmas ulottuvuus on uskonnon tuominen arkielämään.²⁶ Protestanttisuus poikkesi traditionaalista uskonnollisuudesta sikäli, että uskonnollista askeesia harjoitettiin arkielämässä eikä ainoastaan luostareissa, ja hyvin keskeiseksi asiaksi protestanttien askeettisuudessa tuli ankara työnteko.

Weber etsi uskonnollisten ajatusten johdonmukaisimpia muotoja. Hänen

19 Weber [1904–1905]1980. Keskustelu alkoi esseiden ilmestyttyä, ja Weber vastasi kritiikoilleen monissa artikkeleissa jo elinaikanaan. (Hennis 1983, 139–142; Peltonen 1988, 115, 132–135; Töttö 1991.) Keskustelun paradoksi on ollut se, että Weberin kriitikot ovat keskittyneet protestanttisen etiikan kausaalisen merkityksen ongelmaan kapitalismin kehityksessä. Weber kuitenkin totesi, ettei hänen tarkoituksensa ollut selittää kapitalismin alkuperää eikä leviämistä. (Bendix [1960]1977, 50.) Kriitikot ovat lisäksi pitäneet kapitalismin "henkeä" hämäränä käsitteenä ja tilalle on ehdotettu elämäntavan (Lebensführung) tai habituksen käsitettä (Hennis 1983, 144–145).

20 Iggers 1975, 38, 99–101; Karisto ym. 1985, 134–135; Peltonen 1988, 123.

21 Weber [1904]1951, 190.

22 Weber [1904]1951, 191.

23 Clarke 1982, 192–229; Gronow ja Töttö 1996, 309. On myös väitetty, että hänen kirjoitustaan voidaan löytää kolmenlaisia ideaalityyppejä. (Ks. Viikari 1987, 63–65.)

24 Weber [1904–1905]1980, 76.

25 Bendix [1960]1977, 60; Swidler 1973, 39; Weber [1904–1905]1980, 113.

26 Karisto ym. 1985, 168–174.

mukaansa protestanttinen etiikka ilmeni selkeimmillään uskonpuhdistuksen jälkeen protestantismin askeettisissa virtauksissa kuten kalvinismissa, pietismissä, metodismissa ja kastajaliikkeen eri lahkoissa. Weber tarkasteli erityisesti 1600-luvun puritaanien kuten Richard Baxterin ja John Bunyanin, saksalaisten pietistien sekä kveekariliikkeen edustajien tekstejä. Hän päätyi siihen tulokseen, että protestanttinen asketismi kurinalaisti työnteon lisäksi myös kuluksen ja erityisesti ylellisyyskulutuksen mutta samalla hyväksyi voitontavoittelun ja teki sen suorastaan tavoiteltavaksi Jumalan tahdon mukaisena.²⁷ Protestanttisessa asketismissa kontrolli läpäisi kaikki elämänalueet. Weber kirjoitti:

Yhdenmukaisesti Vanhan testamentin kanssa ja täysin analogisesti 'hyvien töiden' eettisen arvostuksen kanssa asketismi näki rikkauten tavoittelun *päämäärässä* tuomittavien asioiden vuoren huipun. Mutta rikkauten saavuttamista ammattityön *hedelmänä* se ei nähnyt vain Jumalan siunauksena, vaan se arvosti väsymätöntä, alituista, järjestelmällistä maallista ammattityötä uskonnollisessa mielessä korkeimpana askeettisena keinona ja samalla uudestisyntyneen ihmisen ja hänen uskonsa aitouden varminpana ja näkyvimpänä uskon koetteluun keinona.²⁸

Max Weber tutki protestanttisen etiikan yhteyttä rationaaliseen laskelmallisuuteen, jota hän nimitti kapitalismin hengeksi. Hän ei siis pyrkinyt selittämään kapitalismia sen "hengellä" vaan tutki kapitalismia ja sen "henkeä" länsimaisen rationaalistumisprosessin eri puolina.²⁹ Weberin mukaan kapitalismin henki on ajatustapa, jossa pyritään "ammattimaisen (kurs. alkup.) systemaattisesti ja rationaalisesti lailliseen voittoon". Kapitalistisen yksityistalouden perusominaisuus on laskelmallinen rationalisointi: pyritään suunnitelmallisesti taloudelliseen menestykseen. Työstä tuli kutsumus ja keino varmistua armosta. Weber näki Benjamin Franklinin kapitalismin hengen ruumiillistumana, jolle hyveet kuten rehellisyys, täsmällisyys, ahkeruus ja kohtuullisuus olivat jo muuntuneet utilitaristisiksi. Toisin sanoen päämääräksi oli tullut rahan hankkiminen omalla työllä osoitukseksi kelvollisuudesta ammatissa.³⁰

Puritanismi vahvisti länsimaissa tapahtunutta muutosprosessia, jossa "kapitalistinen henki" syntyi, sukulaisuussuhteiden merkitys taloudellisessa toiminnassa lieveni sekä kotitalous ja liiketoiminta erotettiin toisistaan. Kapitalistisen yrityksen rationaalinen organisointi edellytti yhtäältä kotitalouden ja yrityksen erottamista toisistaan sekä toisaalta kirjanpitoa. Kotitalouden sekä yrityksen erottaminen toisistaan tapahtui vähitellen ja kytkeytyi kaupunkien kehitykseen nimenomaan keskiajan Euroopassa. Weberin yhteenveto modernin kapitalismin synnyn taustalla olevista tekijöistä hänen *Wirtschaftsgeschichte*-teoksesseen on seuraava: "rationaalinen henki" ja talousetiikka, rationaalinen yritys,

27 Bendix [1960]1977, 61–62; Swidler 1973, 40–41; Weber [1904–1905]1980, 68–136.

28 Weber [1904–1905]1980, 127–128; kurs. alkup.

29 Haapala 1989, 120. Stephen Kalberg (1980) ja Ann Swidler (1973) ovat tutkineet Weberin rationaalisuuden käsitettä ja rationaalisuuden tyyppejä.

30 Gronow ja Töttö 1996, 262, 282–283; Weber [1904–1905]1980, 37–38, 46, 55.

laskentajärjestelmä, teknologia sekä lainsäädäntö.³¹

Weberin ideaalityypit toimivat tässä tutkimuksessa liikkeellepanevana ideana ja heuristisena apuvälineenä. Seuraavassa luvussa tarkasteltava kotitalousideologia on pelkistys aatehistoriallisista elementeistä, jotka ovat tunnistettavissa kotitalousneuvojien käyttämien kirjallisten valistusmateriaalien teksteistä. Kotitalousideologia syntyi ensiksikin vuosisadan vaihteen naisasialiikkeen reaktiona vallitsevaan patriarkalismiin, toiseksi käytännön tarpeista ja pragmaattisista syistä – talonpoikainen työnjako, jossa kotitaloudesta huolehti ensisijaisesti emäntä – ja kolmanneksi 1900-luvun alkuvuosikymmeninä vaikuttaneiden taylorismin ja säästämisideologian kaltaisten voimakkaiden aatevirtausten yhteisvaikutuksesta. Ajatus valistuksesta eli käytäntöjen "parantamisesta" tiedon avulla ja valistettavien kypsymisestä oman tilanteensa hallintaan toimi valistustyön käynnistävänä voimana.

Suomalaisessa keskustelussa Weberin hahmottelema protestanttisen etiikan ja kapitalismin hengen yhteenkietoutuma alkoi näkyä jo ennen 1800-lukua hyödyn aikakaudella. Kokkolan kirkkoherra, valtiopäivämies ja taloudellisen liberalismiin puolestapuhujana tunnetuksi tullut Anders Chydenius (1729–1803) julkaisi tärkeimpänä kirjoituksenaan pidetyn *Den Nationnale Winsten* teoksensa vuonna 1765. Siinä hän vertaa Ruotsin valtakunnan asukkaiden työteliäisyyttä ahkerampiin hollantilaisiin ja englantilaisiin. Chydenius kirjoittaa:

Hollantilainen kauppias istuu joka aamu kello 5 tai 6 konttorissaan ja toimittaa kaikkia asioitansa; hän pukeutuu yksinkertaisesti, eikä hänen pöytänsä notku herkullisista ruuista; hän on tarkka joka tunnista voidakseen toimittaa jotakin ja pitää pilkkanaan ranskalaisia keikareita ja ylhäisiä eleitä. Englantilainen on karaistu ja väsymätön työssään. Kirvesmies englantilaisessa veistämössä tilkkii sellaisella voimalla ja nopeudella, että työnteon aikana tuskin voi nähdä nuijaa hänen kädessään, ja siellä tehdään sotalaiva valmiiksi niin monessa päivässä, kuin Ruotsissa kruunun veistämöissä siihen kuluu viikkoja.

Puritanismin ja työtehon ihailu ovat Chydeniuksen arvion keskeisiä piirteitä.

Varsinaisesti protestanttinen etiikka alkoi juurtua Suomeen 1700-luvun hyödyn aikakaudella ja kehitys jatkui 1800-luvun uskonnollisten herätysliikkeiden myötä, jotka korostivat yksilöllisten uskonratkaisujen merkitystä ja hengellistä tasa-arvoa, murensivat patriarkalisuutta naisten laajan osallistumisen myötä, arvostivat yksinkertaisia elämäntapoja sekä suosivat taloudellista yritteliäisyyttä.³³ Herätysliikkeillä oli myös tärkeä rooli sikäli, että ne loivat pohjaa

31 Bendix [1960]1977, 71–74; Giddens 1984, 153; Weber [1904–1905]1980, 16; [1923]1992a, 226, 354. Weberin aikalainen, taloushistorioitsija Werner Sombart painotti kaksinkertaisen kirjanpitojärjestelmän merkitystä kapitalismin kehitykselle vastapainoksi Weberin "kapitalismin henki" -teesille. Kirjanpitojärjestelmä kehitettiin renessanssiajan Pohjois-Italiassa. Sombart siis ajoitti "kapitalismin hengen" renessanssin tuotteeksi. Braudel on osoittanut, että kirjanpitojärjestelmän systemaattinen käyttöönotto talouselämässä tapahtui hitaasti eikä kaikkialla yhtenäisesti. Weber ja Sombart kiistelivät pitkään kapitalismin hengestä. Ks. Braudel [1979]1990, 540–549; Gronow ja Töttö 1996, 286–290; Töttö 1991, 113–203.

32 Chydenius [1765]1986, 186.

33 Karisto ym. 1985, 174–181.

1800-luvun lopun kansanliikkeille.

Kansanliikkeiden kehitys Suomessa 1800-luvulla ja vuosisadan vaihteessa liittyy läheisesti kansanvalistukseen. Kansanliikkeiden toiminta oli kytköksissä myös suomalaisen kansallisvaltion syntyprosessiin. Kansanvalistusta toteutettiin pitämällä puheita ja esitelmiä, julkaisemalla lehtiä ja kirjasia sekä järjestämällä juhlia, kokouksia ja yhteislaulutilaisuuksia. Suomalaisessa kansanliikkeiden tutkimuksessa on viime vuosina kiinnitetty huomiota liikkeiden rooliin kansakunnan syntyprosessissa. Kansanliikkeiden tutkimus onkin yksi keskeinen viitekehys tutkimuksessani.³⁴ Kotitalouksille suunnattu neuvonta ja valistus oli keskeinen osa lähinnä naisten organisoimaa järjestötoimintaa. Kokonaiskuvan hahmottamiseksi tarkastelen liikettä kolmesta näkökulmasta: järjestöjen, niiden johtohenkilöiden sekä kentällä työskennelleiden kotitalousneuvojen näkökulmasta. Kotitalousliikkeen juuret olivat pitkälti 1800-luvun lopulla järjestäytyneessä suomalaisessa naisasialiikkeessä. Pienviljelijäjärjestöjen ja osuuskauppaliikkeen valistustoiminta täydensi osaltaan valistustyön kenttää.

Mentaliteettien historian haaste

"Ajan hengen" sijasta puhuisin mieluummin mentaliteetista ranskalaisten *Annales*-koulukunnan historioitsijoiden tapaan. Mentaliteettien historia kuuluu historian tutkimuksessa suhteellisen uusiin teemoihin ja poikkeaa aatehistoriasta perinteisessä mielessä tai on siihen nähden jopa oppositioasemassa.³⁵ Ranskalaisen Jacques Le Goffin mukaan: "Mentaliteettien historia on aatehistorialle samaa kuin mitä materiaalisen kulttuurin historia on taloushistorialle."³⁶ Ajatus mentaliteettien historiasta on yhdistetty *Annales*-koulukunnan perustajien Marc Blochin ja Lucien Febvren heidän seuraajiansa kuten Philippe Arièsin, Jacques Le Goffin, Georges Dubyn ja Emmanuel Le Roy Ladurien sekä italialaisen Carlo Ginzburgin nimiin. Sitä on arvosteltu epämääräisyydestä, idealismista ja kaikille yhtenäisen kulttuurin olettamisesta. Tutkimussuunnan kärkinimiin kuuluva Carlo Ginzburg puhuikin mieluummin "populaarikulttuurista" "kollektiivisen mentaliteetin" sijasta.³⁷

34 Suomalaisen kansanliikketutkimuksen keskeisiä teoksia: Alapuro 1973, 1988, 1994; Jallinoja 1983; Liikanen 1995; Ollila 1993; Soikkanen 1961; Stenius 1987; Sulkunen 1986. Tärkeä kokoelma on Alapurin ym. (1987) toimittama teos, jossa on käsitelty laajasti kansanliikkeiden järjestäytymistä vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Ruotsissa kansanliikkeitä ovat tutkineet mm. Jansson (1982, 1985) ja Lundkvist (1974, 1977). Kansanliikkeiden tutkimusta on tehty suhteellisen runsaasti historiallisessa sosiologiassa, missä kansanliikkeet on kytketty yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin ja erityisesti kansallisvaltion syntyyn. Ks. esim. Alapuro 1988; Bendix [1964]1977; Gusfield 1963; Skocpol, ed. 1984; Smith 1991; Tilly, ed. 1975.

35 Le Goff [1974]1978, 256–257; Peltonen 1992a, 15. Mentaliteettien historian käsitteestä, ks. Burke 1990, 67–74; Dosse [1987]1994, 61–69, 170–181; Hutton 1981; Iggers 1975, 66–67; Le Goff [1974]1978; Manninen 1989, 65–72; Peltonen 1992a, 6–62.

36 Le Goff [1974]1978, 248. Mentaliteettien historia on sukua myös kulttuurihistorialle, jonka kuuluisia edustajia olivat mm. Jacob Burckhardt, Johan Huizinga sekä Egon Friedell. Kulttuurihistorian idealistisena pidetty traditio alkoi kuitenkin menettää suosiotaan 1920-luvun jälkeen ammattihistorioitsijoiden keskuudessa. (Hutton 1981, 238.)

Mentaliteettien historian keskeinen piirre on pyrkimys arkipäivän tasolle ja tavallisen ihmisen näkökulmaan. Siinä mielessä se on sosiaalishistorian lisäksi lähellä edellisessä jaksossa mainittuja suhteellisen uusia historiantutkimuksen virtauksia. Muita yhtymäkohtia mainittuihin historiantutkimuksen suuntauksiin ovat monitieteisyys – tutkimuksellista innoitusta etsitään monilta muilta tieteenaloilta kuten antropologiasta, kansatieteestä, sosiologiasta, sosiaalipsykologiasta ja kirjallisuustieteestä – sekä perinteistä historiantutkimusta laajempi lähteiden ja myös legitiimien tutkimuskohteiden kirjo.³⁸

Maailmankatsomuksen ja maailmankuvan käsite ovat sukua toisilleen ja lähellä mentaliteetin käsitettä.³⁹ Niissä on kysymys ihmisryhmien ajattelun, tietämisen ja tuntemisen tapojen yhteisistä piirteistä. Maailmankatsomus edellyttää kuitenkin yksilöltä henkistä aktiivisuutta ja pyrkimystä todellisuuskemeyksen systematisointiin, kun taas maailmankuvan käsite ei tällaista aktiivisuutta edellytä.

Subjekttiivisen tulkinnan mukaan maailmankatsomus riippuu yksilöiden henkilökohtaisista ominaisuuksista. Maailmankatsomukseen liittyy ajatus käytännön toimintaa ohjaavista normeista tai ohjeista eli eetoksesta. Myös yhteisteiskuntatieteellinen ideologian käsite sisältää maailmankatsomuksen tapaan ajatuksen ihmisryhmän historiallisesta ja yhteiskunnallisesta tehtävästä tai kutsumuksesta. Ideologian käsite on kuitenkin monille yksilöille yhteinen, kun sen sijaan maailmankatsomus ja maailmankuva voidaan tulkita myös yksilökohtaiseksi.⁴⁰ Lisäksi ideologiaan liittyy vaatimus käytännöllisestä merkityksestä, mitä maailmankuvaan ei välttämättä liity. Anthony Giddens on esittänyt, ettei ole olemassa ideologiaa sinänsä vaan ainoastaan symbolijärjestelmien ideologisia aspekteja. Hän tarkastelee sitä, miten merkitysrakenteet saatetaan legitimoimaan hallitsevien yhteiskuntaryhmien intressejä. Tarkastelussa intressit voidaan samastaa haluihin, "oikeutettuihin vaatimuksiin" tai utilitaristisesti eniten mielihyvää tuottaviin toimintamalleihin.⁴¹

Max Weberin protestanttinen etiikka voidaan ymmärtää maailmankatsomukseksi.⁴² Maailmankatsomus, maailmankuva ja eetos ovat tutkittavia kult-

37 Ginzburg [1976]1992, xxiii-xxiv; Peltonen 1992a, 14–15, 57–58. Ginzburg arvostelee mentaliteettien historian ja erityisesti Lucien Febvren elitististä tapaa tutkia 1500-luvun "kollektiivista mentaliteettia" aineistonaan ainoastaan yksi ja vielä poikkeuksellinen henkilö: kirjailija François Rabelais.

38 Hutton 1981, 237; Le Goff [1974]1978, 245–247, 253–254; Peltonen 1992a, 16–17, 55.

39 Manninen 1977, 22. Maailmankuvasta ja -katsomuksesta, ks. myös Berger & Luckmann ([1966]1994); Dundes 1971; Geertz [1957]1968; Jones 1972; Kearney 1975; Löfgren 1981. Berger ja Luckmann ([1966]1994) tarkastelevat maailmankuvaa fenomenologisen tiedon-sosiologian näkökulmasta erityisesti annetun sosiaalisen järjestyksen legitimoijana.

40 Manninen 1977, 23–26. Ideologian käsitteestä, ks. Williams [1977]1988, 70–87.

41 Giddens 1979, 187–189.

42 Esim. Peltonen (1992a, 21–22) on ehdottanut Weberin protestanttista etiikkaa koskevaa esseeä mentaliteettien historian "pioneerityöksi" antropologi Marcel Maussin ja kirjallisuustutkija Mihail Bahtinin tutkimusten ohella. Lisäksi perinteisen historiantutkimuksen ulkopuolelta mentaliteettien historiaksi on luonnehdittavissa Michel Foucault tutkimukset tiedon, vallan ja erilaisten yhteiskunnallisten käytäntöjen kietoutumisesta yhteen. Listaani voitaisiin lisätä edellä mainittu Colin Campbellin (1987) tutkimus romanttisesta etiikasta ja konsumerismin hengestä. Ks. myös Hutton 1981, 251–257; Le Goff [1974]1978, 245.

tuurisia ilmiöitä. Niiden perusolemus on julkisuus, ja kulttuuriset merkitykset ovat ainakin jossain määrin ihmisille yhteisiä sekä ymmärrettäviä. Inhimillinen kulttuuri on tarkasteltavissa symbolijärjestelmänä, ja kulttuuristen merkitysten tutkiminen edellyttää tulkitsevaa tutkimusotetta. Antropologi Clifford Geertzin mukaan "kulttuuri on julkista, koska merkitykset ovat ihmisille yhteisiä".⁴³

Mentaliteettien historian kehittäminen ei siis ole ollut ainoastaan ranskalaisten yksinoikeutena. Italialaisen Carlo Ginzburgin tutkimus 1500-luvun italialaisen myllärin maailmankuvasta on mestarillinen esimerkki mentaliteettien historiasta.⁴⁴ Ginzburg hahmotti tutkimuksessaan kerettiläisyydestä syytetyn Menocchion oikeudenkäyntidokumenttien perusteella italialaisen talonpoikaiskulttuurin maailmankuvaa johtolankametodinsa avulla. Hän on verrannut osuvasti historiantutkijaa lääkäriin, joka jäljittää yleisten taudinkuvauksien avulla yksittäisen potilaan sairautta ja jonka tietämys tutkimuskohteesta on epäsuoraa sekä johtolankoihin – oletuksiin, hypoteeseihin ja yksittäisiin merkkeihin sekä viitteisiin – perustuvaa.⁴⁵

Historiallisen sosiologian edustajana tunnetuksi tulleen saksalaissyntyisen Norbert Elias (1897–1990) Länsi-Euroopan sivilisaatioprosessia tarkasteleva pääteos on myös erinomainen esimerkki mentaliteettien historiasta.⁴⁶ Eliasin mukaan psykologiset ja sosiaaliset prosessit heijastavat toisiaan, minkä vuoksi on mahdollista saada tietoa länsimaisen sivilisaation muutoksista tutkimalla muutoksia länsimaisen ihmisen emotionaalisessa elämässä eli tarkastelemalla rinnakkain yksilön ja yhteiskunnan historiaa. Hän tutkii eri aikakausien käytösoppaiden avulla sitä, miten vähitellen emootioiden välitön osoittaminen ja ruumiintoiminnot tulivat hävettäviksi, paheksutuiksi ja muuntuivat julkisista yksityisiksi. Kyseessä on demokratisoitumisprosessi, jonka tuloksena eliittien käytös- ja tapakulttuuri omaksuttiin yleiseksi malliksi. Keskiaikainen ekstrovertti ihminen muuntui moderniksi ihmiseksi, jonka elämää säätelevät sisäistetty herruus, itsekuri ja opitut käyttäytymismallit. Sivilisaatioprosessin edetessä jako julkisen ja yksityisen sfäärin välillä syveni.⁴⁷

Sigmund Freudin kulttuuriteorian vaikutus Norbert Eliaisiin näkyy monessa kohdin. Eliasin sivilisaatioteorian mukaan yliminä korvasi sivilisaatioprosessin edetessä sosiaaliset eliitit itsekontrollin vaalijana. 1700-luvulla porvaristo paheksui moraalisesti aiemmin arkaluontoisina pidettyjä toimintoja, ja 1800-luvulla niitä pidettiin yleisesti "epähygieenisinä".⁴⁸ Eliasin mukaan siis eliitit muokkasivat kansan käsityksiä tapakulttuurista itsehillinnän ja halujen kontrollin suuntaan. Myös Suomessa sosiaaliset eliitit ovat pyrkineet muokkaa-

43 Frykman & Löfgren 1979, 16; Geertz 1973, 5, 12, 17; Peltonen 1992a, 61. Ks. myös Geertz [1983]1993, 68–70.

44 Ginzburg [1976]1992.

45 Ginzburg 1996, 50–51, 60–62.

46 Elias [1939]1978; [1939]1982; Hutton 1981, 247–251.

47 Elias [1939]1978, 82–83, 120–121, 189–190; Hutton 248–249. Eliasin ([1939]1978, 139) mukaan sosiaalisen muutoksen prosessia luonnehtivat "häpeän rajojen ja vastenmielisyyden kynnnyksen" eteneminen.

48 Elias [1939]1978, 115, 150; Hutton 1981, 250.

maan kansan tapakulttuuria, mikä näkyy myös kotitalousneuvonnassa.

Ruotsalaiset kulttuurintutkijat Jonas Frykman ja Orvar Löfgren ovat tarkastelleet mielenkiintoisella ja haastavalla tavalla ruotsalaisen porvarillisen kulttuurin kehitystä 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa. He edustavat etnologis-antropologista tutkimustraditiota. Frykman ja Löfgren ovat kiinnostuneita maailmankuvasta ja ajatusstruktuureista. Heidän mielenkiinnonkohteenaan on maailmankuvien tuottaminen, määrittely ja muuttaminen.⁴⁹ Frykmanin ja Löfgrenin lähestymistapa on lähellä tässä tutkimuksessa käytettyä. Vaikka muiden yhteiskuntien tarkastelua varten kehitetyt teoriat eivät aina sellaisenaan sovellu Suomeen, tarjoavat ne kiinnostavia näkökulmia ja lähtökohtia tutkimukselle.

Kansanvalistajien kansakunta

Valistus, kansanvalistus, kansanliike

Mitä on valistus? Yksiselitteisen vastauksen antaminen ei ole helppo tehtävä. Filosofian historiassa valistuksen tarkkaan määrittelemiseen liittyy ainakin neljänlaisia ongelmia. Ensinnäkin joudutaan pohtimaan, onko valistuksessa kysymys kulttuurisesta prosessista vai ovatko valistuksen ajattelijat ja heidän toimintansa keskeisimpiä. Toiseksi valistus toteutui eri aikaisesti ja sai erilaisia muotoja eri maissa. Kolmas ongelma liittyy siihen, ymmärretäänkö valistus aikakaudeksi vai yleiseksi kriittiseksi asenteeksi. Neljänneksi valistuksen alku on ongelma. Valistusajattelijat toimivat laajenevan yleisön tavoittamassa julkisuudessa. Valistus oli luonteeltaan perinteisiä auktoriteetteja vastaan suuntautunut poliittinen liike.⁵⁰

Aatehistoriallisesti valistuksessa on ollut keskeistä ihmisjärjen mahdollisuuksien ja tiedon merkityksen korostus sekä ajatus ihmisen vapautumisesta tiedon avulla. Filosofi Immanuel Kant (1724–1804) pohti valistuksen luonnetta. Hänelle julkinen elämänpiiri tarkoitti yhtä aikaa laillisen järjestyksen periaatetta ja valistuksen metodia. Kantin kuuluisan määritelmän mukaan valistus oli täysi-ikäisyyttä ja vapautumista holhouksesta. Hän kirjoitti:

Valistus on ihmisen pääsemistä ulos hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys on kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta. Itseaiheutettua tämä alaikäisyys on silloin, jos sen syynä ei ole järjen puute, vaan päättämisen ja rohkeuden puute käyttää järkeään ilman toisen johdatusta. Sapere aude!⁵¹ Valistuksen tunnuslause on siis: Käytä rohkeasti omaa järkeäsi!⁵²

49 Frykman & Löfgren 1979, 16–17.

50 Koivisto ym. 1995.

51 "Uskalla olla viisas!"

52 Kant [1784]1995, 77; kurs. alkup.

Ranskalaisten valistusfilosofien tavoin Kant ymmärsi valistuksen "järjen julkisena käyttönä", joka oli ensisijaisesti filosofien tehtävä.

Tiedon kasvun ja emansipaation kytkeytyminen toisiinsa ei nyky näkemyksen mukaan ole ongelmatonta. Esimerkiksi Frankfurtin koulukunnan ajattelijat Theodor Adorno ja Max Horkheimer ovat korostaneet valistuksen "totalitaarisuutta". Heidän mukaansa valistuksessa myytit eli varhaiset maailmanselitykset muuttuvat valistukseksi ja luonto pelkäsi objektiksi.⁵³ Heidän "totalitaarisiksi" luonnehtimansa valistus käyttää "työvälineenään" abstraktiota ja "sulkee pois yhteensopimattoman", hävittää kvaliteettien moninaisuuden, erottaa toisistaan herruuden ja työn, tekee kunnioittamastaan matemaattisesta menetelmästä "ajattelun rituaalin" ja palautuu lopulta itse takaisin mytologiaksi.⁵⁴ Kulttuuripessimistisessä tulkinnassaan Adorno ja Horkheimer korostavat vallan ja tiedon läheistä yhteyttä ja luonnon täydelliseen hallintaan pyrkivän ihmisen *nemesistä*.

Tiedon ja vallan yhteenkietoutumista on korostanut myös ranskalainen filosofi ja yhteiskuntatieteilijä Michel Foucault. Hän on puolestaan kirjoittanut:

Ehkä on pakko luopua siitäkin perinteisestä kuvitelmasta, että tietoa on vain siellä, missä vallankäyttö on lakannut, ja että tieto voi kehittyä vain vallan määräysten, vaatimusten ja etujen ulkopuolella... On pikemminkin myönnettävä, että valta myös tuottaa tietoa...; että valta ja tieto edellyttävät toinen toistaan; että ei ole olemassa valtasuhdetta, jolle ei muodostuisi sitä vastaavaa tietokenttää, eikä tietoa, joka ei edellyttäisi ja samalla muodostaisi valtasuhteita.⁵⁵

Monien valistusta ja julkisuutta tarkastelleiden tapaan myös filosofi Jürgen Habermas on ottanut Kantin näkemykset lähtökohdaksi tarkastellessaan "porvarillista julkisuutta" jännitteisenä kenttänä valtion ja yhteiskunnan välillä.⁵⁶ Habermasin sinänsä mielenkiintoinen julkisuuden synnyn erittely ei välttämättä sovellu sellaisenaan Suomen tarkasteluun, sillä voimakkaasti talonpoikaisessa ja valtiokeskeisessä 1800-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa julkisen ja yksityisen elämänpäin jako oli epäselvempi kuin läntisessä Euroopassa. Suomessa julkisuuden kehitykseen liittyi perifeerisen talonpoikaisyhteiskunnan erityispiirteitä. Tässä tutkimuksessa puhutaan kansanvalistuksesta erotukseksi aate- ja filosofianhistoriallisesta valistuksen projektista. Kansanvalistus on ollut konkreettista sivistys- ja valistustyötä, missä on ollut hyvää tarkoittavista päämääristä huolimatta osittain kysymys myös eliitin tapakulttuurin ja käytäntöjen juurruttamisesta kansan syviin riveihin.

53 Adorno & Horkheimer 1979, 3–9. Jussi Kotkavirta (1991, 186) korostaa sitä, että Adornon ja Horkheimerin avainkäsitteet valistus ja myytti viittaavat pikemminkin "yhteiskunnallisten järjestelyjen kokonaisuuteen" kuin aatehistoriallisiin ilmiöihin.

54 Adorno & Horkheimer [1944]1979, 12, 25, 27.

55 Foucault [1975]1980, 35. Ks. myös Foucault [1984]1995 ja Habermas [1985]1995.

56 Habermas 1962.

Suomalaisen kansanvalistuksen erityislaadun ymmärtämiseksi on tärkeää tarkastella kansanliikkeiden nousuvaihetta 1800-luvun loppupuolella. Risto Alapuro on luonnehtinut kansanliikkeiden taustalla olevan suomalaisuusaatteen eli fennomanian radikalismia pikemmin kulttuuriseksi kuin poliittiseksi. Fennomaaniselle liikkeelle oli ominaista paternalismi, konservatiivisuus ja talonpoikaisuuden ihannoiti. Monet fennomaanit korostivat kansallista perinnettä, kulttuuria sekä uskonnollisuutta ja suhtautuivat kriittisesti uusiin teollistumisen synnyttämiin ja kaupunkilaisiin yhteiskuntaryhmiin. Suhtautuminen kansaan oli pääasiassa patriarkaalista ja autoritaarista. Kuitenkin fennomaaniliikkeessä oli alkuvaiheessa myös yhteiskunnalliseen edistykseen pyrkivä linja, ja kansanvalistustyön perusteluissa vedottiin jonkinasteiseen yhteiskunnalliseen tasa-arvoon.⁵⁷

Fennomaanien suhtautuminen kansaan perustui idealisoituun kuvaan "terveestä" eli konservatiivisesta ja vakaasta talonpojasta. Taustalla oli Pohjoismaiden kulttuurihistoriasta tunnettu säätyläistön rahvaan karkeaan ja rehevään elämään kohdistama paheksunta ja pyrkimys muuttaa rahvaan kulttuuria. Oli tiin siis huolestuneita kansan sivistymättömyydestä ja "huonoista" tavoista.⁵⁸ Kirjailija Väinö Linna on tiivistänyt osuvasti suomalaisen eliitin innon ylhäältä alas päin annettavaan valistukseen seuraavin sanoin:

Puhuttiin vain kansan sivistämisen välttämättömyydestä raakuuden ja huonojen tapojen kitkemiseksi... Meijeri oli perustettava pitäjään. Kansakoulun oli herätettävä laiska ja veltto kansa käsittämään myös taloudellisuuden merkitystä.⁵⁹

Vaikka fennomaanit hyökkäsivät ruotsinkielistä yläluokkaa vastaan, he eivät vaatineet sen etuisuuksien kumoamista tai yleistä kansanvaltaa vaan pikemminkin asemia suomenkieliselle ja -mieliselle yläluokalle. Samansuuntaisen tulkinnan on esittänyt myös Heikki Ylikangas. Yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ei mielletty ongelmaksi vaan sillä tarkoitettiin pääasiassa ompeluseura- ja hyväntekeväisyystoimintaa.⁶⁰

Suomessa syntyi 1870-luvulla poliittinen kulttuuri, jossa käytiin kamppailua oikeudesta "edustaa kansan tahtoa". 1800-luvun keskeinen aate nationalismi sai maassamme omat erityispiirteensä. Maata omistavat talonpojat ja suomenkielisen virkamiesyläluokan edustajat omaksuivat agraarisen "kansalaisuskonnon" kansakunnan yhdistämisen ohjenuoraksi. Myös keskiluokalla ja erityisesti opettajilla oli keskeinen rooli kansallisuusaatteen levittäjinä. Ongelmaksi nousi se, miten kansallisuusaatteelle saataisiin kansanjoukkojen kannatus.

57 Alapuro 1973, 20; Alapuro 1980, 69–70; Alapuro 1988, 96; Haapala 1995, 36; Liikanen 1995, 239, 242.

58 Aléx 1994, 50–51; Apo 1995, 67–68; Frykman & Löfgren 1979, 222; Haapala 1995, 75.

59 Linna 1959, 122.

60 Ylikangas 1986, 125–134.

1880- ja 1890-luvun joukkojärjestäytyminen tuotti erilaisia kansanliikkeitä. Valistuksen voimaan uskottiin niin järjestäytyneissä kansanliikkeissä kuin vuosisadan vaihteessa syntyneissä poliittisissa puolueissakin.⁶¹

Koulutuksen ja sivistyksen rooli kansakunnan kohottajana konkretisoitui 1800-luvun loppuvuosikymmeninä. Maaseudun tilattoman väestön lisääntyminen 1800-luvun lopulla johti ongelmiin. Omatoimisuuteen kannustava valistus nähtiin lääkkeeksi, jolla tilattomat voisivat ratkaista itse ongelmiaan. Kansanvalistusta ja sivistystyötä pidettiin tärkeänä väestön taloudellisten ja sosiaalisten olojen parantamisen keinona. Valistus ei tähdännyt viime kädessä kuitenkaan tasa-arvoiseen kansalaisuuteen vaan pikemmin alempien kansankerosten kasvattamiseen "sivistyneeseen kansalaiskuuliaisuuteen". Kirkon ja fennomaaniliikkeen intressit kohtasivat toisensa: kristinuskon ja kansallisuusideologian lisäksi yhteisiä olivat agraariset arvot ja talonpoikaisuus.⁶²

Sivistys-, valistus- ja koulutusinto ei ollut millään tavalla vierasta myöskään teollisuustyöväestön keskuudessa. Työläisfennomaniaksi luonnehdittu suuntaus näkyi niin Tampereella 1860-luvulta lähtien kuin Helsingissäkin työväenliikkeen wrightiläisessä vaiheessa. Monet työväenliikkeen henkisistä ja poliittisista johtajista olivat koulutettuja ja vuosisadan vaihteen jälkeen usein yliopistokoulutusta saaneita. Suomen reformistinen työväenliike muotoutui muiden kansanliikkeiden rinnalla ja osittain niihin kytköksissä.⁶³

Kansanvalistusseura

1870-luvun suuriruhtinaskunnassa oli käynnistynyt prosessi, joka kiihtyi seuraavalla vuosikymmenellä. Lainsäädännön muutokset edellisellä vuosikymmenellä käynnistivät kansalaisyhteiskunnan järjestäytymisen: alettiin perustaa seuroja ja yhdistyksiä sekä järjestäytyä poliittisesti. Sensuuri hellitti otettaan 1860-luvulta lähtien.

Kansanvalistusseura perustettiin vuonna 1874. Aloitteen tekijänä oli Helsingin fennomaanisivistyneistö, mutta yleinen sivistys- ja valistusseurojen perustaminen ja yhdistystoiminnan leviäminen myös säätyläistön ulkopuolelle on luontevasti liitettävissä juuri Kansanvalistusseuraan. Seurasta tuli suomalaisuus-liikkeen läpimurron aatteellinen ja organisatorinen keskus 1870-luvulla. Kansanvalistusseura oli eräässä mielessä jo vuonna 1831 perustetun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran rinnakkaisjärjestö. Kun SKS keskittyi tieteesen 1860-luvulta lähtien, huolehti Kansanvalistusseura valistustyöstä.⁶⁴ Molemmat julkaisivat valistuskirjallisuutta.

Kansanvalistusseuran keskeisiä puuhamiehiä olivat Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen (1830–1903) lisäksi Agathon Meurman (1826–1909), Aksel August Granfelt (1846–1919) sekä J. J. F. Perander (1838–1885), jotka olivat myös

61 Alapuro 1988, 228; Alapuro ym., toim. 1987; Liikanen 1995, 330.

62 Kivinen 1988, 28, 101, 103; Sulkunen 1986, 39.

63 Alapuro 1988, 272; Haapala 1986, 187–191; Kivinen 1988, 126–127.

64 Liikanen 1987, 126–132; 1995, 191, 322; Stenius 1990, 161.

fennomaaniliikkeen johtomiehiä. Fennomaanien perustama Suomalainen puolue pyrki olemaan koko kansan puolue. Kansanvalistusseuran ohjelmassa toimintamuodoiksi määriteltiin kansantajuksen kirjallisuuden painattaminen ja levittäminen, esitelmätilaisuuksien pitäminen ja lukupiirien, laulu- sekä soitto-kuntien perustaminen maaseudulla ja kansanjuhlien järjestäminen. Fennomaanien johtomiehet olivat tietoisia kansan liikehdintään liittyvistä vallankumouksellisista potentiaaleista, joita valistuksella voitiin pyrkiä ennaltaehkäisemään. Esimerkiksi Agathon Meurman näki kansanvalistuksessa keinon torjua yhteiskunnallisissa liikkeissä näkyvää valoa, joka "kajastaa punaisena kuin kamala valkeavaara ihmishengen pimeässä yössä".⁶⁵

Kansanvalistusseuran johtohenkilöiden näkemys kansan järjestäytymisestä ja valistuksesta ei ollut kuitenkaan täysin sama. Yrjö-Koskinen pyrki monopolisoimaan "kansan tahdon" edustamisen Suomalaiselle puolueelle ja suhtautui senaattoriksi tultuaan kielteisesti joukkojärjestäytymiseen. Konservatiivinen Meurman taas korosti uskonnollisuutta ja kuuliaisuutta esivallalle sekä vastusti kansan järjestäytymistä. Heidän rinnallaan oli eurooppalaisesta radikaalin politiikan teoriasta vaikutteita saanut Perander, joka korosti tieteen merkitystä valistustyössä uskonnon rinnalla sekä vapautta ja demokraattisuutta järjestäytymisessä.⁶⁶ Kansanvalistus oli monimuotoista toimintaa. Sillä pyrittiin kansan siveelliseen ja sivistykselliseen nousuun valistuneen eliitin ohjaamana. Kansanvalistusseura toimi mallina sekä tienviittoittajana ja sai pian seuraajakseen joukkoliikkeitä valistamaan kansaa.

Kansanvalistus ja joukkojärjestäytyminen

Suomalainen julkinen keskustelu, suomenkielinen lehdistö ja kansalaisyhteiskunta alkoivat aktivoitua valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä 1860-luvun alussa ja suomalaisuus-aatteen innoittamana. Sanomalehdistön nousukausi ajoittui 1870-luvulle. Näin siis kollektiivinen tiedonvälitys mahdollisti tehokkaamman ja laajemman tiedon siirron. Myös kirjankustannustoiminta laajeni, kun Werner Söderström aloitti kustantamisen vuonna 1879, suomenkielinen kustannusosakeyhtiö Otava perustettiin vuonna 1890 ja Akateeminen kirjakauppa aloitti toimintansa Helsingissä vuonna 1893. Ensimmäiset paikallislehdet alkoivat ilmestyä 1860-luvulla ja sitä seuraavina vuosikymmeninä. Maaseudulla kaupat ja säästöpankit sekä valtion rakentamat postikonttorit ja rautatieasemat olivat uusia julkisia tiloja. Yhdistyselämän suuret muutokset tapahtuivat 1880-luvulla, minkä jälkeen uusia yhdistyksiä ja seuroja perustettiin ahkerasti. Osa niistä oli suomen- ja osa ruotsinkielisiä.⁶⁷ Julkisuuden synty oli tärkeä tekijä 1800-luvun lopun suuressa yhteiskunnallisessa muutosprosessissa.

Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan joukkojärjestäytyminen tapahtui pitkälti ylhäältä alaspäin. Suomalainen kansalaisyhteiskunta oli esimerkiksi ruotsalai-

65 Liikanen 1987, 132; Liikanen 1995, 172.

66 Liikanen 1995, 283–285, 297–313, 325–326.

67 Peltonen 1997, 57–58; Stenius 1977, 85; 1990, 159, 163; Talve 1990, 328.

seen verrattuna keskusjohtoisempi ja epäitsenäisempi. Kun Ruotsissa kansanliikkeet toimivat osittain valtiota vastaan, olivat ne Suomessa vahvasti osa kansallisvaltion muodostusprosessia. Järjestöistä tuli eliitin ja rahvaan välisen vuorovaikutuksen kenttiä, joiden avulla myös uusia aatteita ja kulttuurisia malleja omaksuttiin.⁶⁸

Raittiusliike oli ensimmäinen kannatukseltaan laajapohjainen kansalaisjärjestö ja valtakunnallisen järjestöverkoston rakentanut joukkojärjestö Suomessa. Se toteutti päämääriään jäsenkokousten, esitelmätilaisuuksien, monipuolisen harrastustoiminnan ja laajan sivistystyön avulla. Irma Sulkunen on nimitänyt toiminnan muotojen kokonaisuutta onnistuneesti kansalaiskasvatuksen yleisohjelmaksi. Kyseessä oli samantyyppinen kasvatustehtävä, jonka uskonnolliset herätysliikkeet herännäisyys, evankelisuus ja lestadiolaisuus olivat panneet toimeen talonpoikaisväestön keskuudessa perustamisestaan 1820- ja 1830-luvulta lähtien. Joukkojärjestöt joutuivat vakuuttamaan vanhoilliset epäilijät hyvistä tarkoituseristään, sillä järjestötoimintaan kohdistui pitkään turhuuden, maailmallisuuden ja jopa synnillisyyden epäilyjä.⁶⁹

Raittiusliikkeen ja herätysliikkeiden rinnalle nousivat 1890-luvulla nuoriseuraliike sekä työväenliike. Näiden liikkeiden keskeisiä arvoja olivat uskonto, isänmaa, esivalta, perhe, oma kansa ja sivistys sekä henkinen ja aineellinen edistys.⁷⁰ Edelleen naisasia-, säästöpankki- ja osuustoimintaliike täydensivät järjestäytymisen kenttää. Säästöpankkiliike oli syntynyt jo 1800-luvun alussa. Ensimmäiset säästöpankit perustettiin 1822 Turkuun ja 1825 Helsinkiin. Liike vahvasti vähitellen asemiaan vuosisadan loppua lähestyttäessä. Antti Kuusterä on korostanut sen merkitystä ensimmäisenä "kansalaispiirien väliseen dialogiin" perustuvana taloudellisena kansanliikkeenä Suomessa.⁷¹

Herännäisyys, lestadiolaisuus ja muut uskonnolliset liikkeet korostivat porvarillisia hyveitä kuten työteliäisyyttä, hillittyä käytöstä ja raittiutta sekä lukutaidon ja lukuhalun tärkeyttä: esimerkiksi saarnaaja Henrik Renqvistin (1789–1866) kansankasvatuserio ohjelma tähtäsi laiskuuden, magian ja irstauden kitkemiseen kasvatettavista.⁷² Kansanliikkeitä yhdisti voimakas usko valistukseen ja sivistykseen. Valistus nähtiin metodina sivistystason kohottamiseksi. Erityisesti vuoden 1896 jälkeen sosiaalinen tendenssi alkoi voimistua aiemmin melko yksilökeskeisissä järjestöissä.⁷³

Vuoden 1899 helmikuun manifestia vastaan suunnatun suuren adressin keräämistä seurasi sivistyneistön ja ylioppilaiden toimeenpanema kansanvalistustyön aalto. Jaettiin lentolehtisiä sekä pidettiin puhe- ja luentotilaisuuksia, joissa varotettiin kansaa uskomasta maanjakohuhuihin ja levitettiin osuustoiminta-aatetta.⁷⁴ Samana vuonna perustettiin kotitalousneuvonnassa tärkeän

68 Alapuro 1994, 149, 320; Haapala 1995, 40–41; Stenius 1977, 77.

69 Karisto ym. 1985, 174, 200; Stenius 1977, 84, 86–87; Sulkunen 1986, 111–112, 126. Uskonnollisista liikkeistä myös Alapuro 1977; Heikkilä ja Seppo 1987.

70 Alapuro 1988, 104, 108; Haapala 1995, 43; Stenius 1977, 85.

71 Kuusterä 1995, 39–45, 148.

72 Siltala 1992, 273.

73 Stenius 1977, 88.

roolin saanut Martta-Yhdistys. Valistus alkoi saada ammattimaisia muotoja vuosisadan vaihteessa tapahtuneeseen järjestäytymiseen, ammatillistumisen ja professionalisoitumisen myötä. Koulutetut ammattilaiset määrittivät valistuksen sisällön, ja tieto levisi ympäri maan organisaatioiden välittämänä. Valistusliike sai mitä moninlaisimpia muotoja maatalous- ja kotitalousneuvonnasta terveydelliseen, hygieniaan, alkoholiin ja seksuaalisuuteen liittyvään valistukseen.⁷⁵

Erilaisia valistuksen muotoja toteuttivat lääkärien, kättilöiden ja muiden terveydenhoitoalan ammattilaisten sekä alan yhdistysten ja lehtien lisäksi myös raittius- ja työväenyhdistysten sekä nuorisoseurojen jäsenet ja vuosisadan vaihteen jälkeen Martta-Yhdistyksen jäsenet. Suomalaisten kotien sivistystä vaalimaan ja nostamaan perustettiin lisäksi Kotikasvatusyhdistys vuonna 1907. Ammatillistumis- ja professionalisoitumistendenssi oli vuosisadanvaihteessa selkeä kehityslinja: syntyi uusia ammattiryhmiä ja koulutusta järjestettiin monilla aloilla.⁷⁶

Tutkimuksen aineistot, periodisointi ja menetelmät

Tutkimuksen lähdeaineistoina on käytetty asiakirjalähteiden ja tutkimuskirjallisuuden lisäksi valistuslehtiä ja -kirjasia, haastatteluja sekä lyhytelokuvia. Niiden tarkastelu on edellyttänyt erilaisia lähestymistapoja sekä metodeja. Norman Denzinin käyttämä termi triangulaatio kuvaa hyvin tilannetta, joka on historian tutkijoille tyypillinen. Triangulaatiolla tarkoitetaan monien eri aineistolähteiden, tutkijoiden, metodien tai teorioiden käyttöä laadullisen tutkimusaineiston analyysissä.⁷⁷ Triangulaation tarkoituksena on toimia tutkijan heuristisena apuvälineenä ja aineistoissa olevien systemaattisten harhojen paljastajana. Tässä tutkimuksessa triangulaatio toteutuu lähinnä erilaisten aineisto-

74 Alanen 1964, 213–217; Klinge 1975, 49; Peltonen 1992b, 262.

75 Esim. terveyteen ja hygieniaan liittyvästä valistuksesta Hietala 1992, 72, 100–111; Jauho 1997; Lehtonen 1995; ruokatalousvalistuksesta Räsänen 1980, 47–61; seksuaali- ja äitiysvalistuksesta Helén 1997; Nieminen 1951; Nätkin 1997; Räsänen 1995; alkoholivalistuksesta Peltonen 1997; Sulkunen 1986; maatalousvalistuksesta Niemelä 1996; säästämisvalistuksesta Kuusterä 1995. Kansallinen valistusprojekti läpäisi suomalaisen yhteiskunnan niin täydellisesti, että jopa äärivasemmisto tukeutui vielä toisen maailmansodan jälkeen valistustyössään kansantanhuihin ja kansallispukuihin aseena ylikansallista massaviihdettä vastaan. (Kurkela 1986.)

76 Helén 1997, 101–103, 164, 171–172; Hietala 1992, 72 ja 100–111. Esa Konttinen on tutkinut lakimiesten, lääkärien, oppikoulunopettajien ja insinöörien professioammattien syntyä Suomessa 1800-luvulla. Hän korostaa saksalaisen esikuvan suurta merkitystä suomalaisten virkatutkintojen mallina ja Saksaan suuntautuneiden opintomatkojen merkitystä (Konttinen 1991, 61, 117 ja 250). Ks. myös Konttinen, toim. 1993.

77 Norman Denzin (1970, 1978) erotti toisistaan neljä triangulaation tyyppiä: aineistotriangulaatio, tutkijatrigulaatio, teoriatrigulaatio ja metodologinen triangulaatio. Ensimmäinen tyyppi viittaa monien aineistojen käyttöön tutkimuksessa, toinen useiden tutkijoiden käyttöön, kolmas eri teorioiden käyttöön saman aineiston tulkinnassa ja neljäs erilaisten tutkimusmenetelmien käyttöön. (Janesick 1994; Macdonald & Tipton 1993; Patton [1980]1990, 186–189, 464–470.) Yleisesti ottaen laadullisen yhteiskuntatutkimuksen menetelmistä käydyssä keskustelussa on noussut esiin monia historian tutkimukselle tyypillisiä teemoja, jotka liittyvät juuri tutkimusaineistojen, metodien ja teorioiden moninaisuuteen.

lähteiden, metodien ja teorioiden tai teoreettisten perspektiivien käyttönä.

Tämä tutkimus jakaantuu viiteen jaksoon. Ensimmäinen jaksossa esitellään tutkimuksen kysymyksenasettelu. Toisessa jaksossa tarkastellaan aikakautta vuosisadan vaihteesta talvisotaan. Kolmannessa jaksossa tarkastellaan 1940- ja 1950-lukua. Tutkimus etenee kronologisesti 1960-luvulle. Neljäs jakso on omistettu valistuskanaville ja professionalisoituville valistajille. Jakson luvussa kuusi ja seitsemän kiinnitetään huomio lehtiin ja lyhytelokuviin valistuksen kanavina. Kahdeksannessa luvussa tarkastellaan kotitalousneuvojan ammattia yhteiskunnan työnjaossa. Viidennessä jaksossa luvussa yhdeksän esitän lyhyen yhteenvedon tarkastelusta ja keskeisistä tuloksista sekä pohdin kuluttajapolitiikan tulevaisuuden haasteita.

Tutkimuksen toinen ja kolmas luku käsittelevät kotitalousliikkeen järjestäytymistä sekä kehitystä Suomen itsenäistyessä ja sotienvälisenä aikana. Aluksi tarkastellaan kotitalousideologiaa, johon järjestöt nojautuivat työssään. Järjestökehityksen taustaksi luodaan myös katsaus suomalaisen yhteiskunnan ja kulutuksen kehitykseen 1900-luvun alkupuolella. Vuonna 1899 perustetulla Martta-Yhdistyksellä oli tärkeä rooli kotitalousneuvonnan järjestämisessä. Kotitalouskysymystä tarkasteltiin ensimmäisen kerran komiteatasolla naisten kotitalousopetusta järjestämään asetetun komitean vuonna 1915 julkaistussa mietinnössä. Myös poikkeusoloissa vuosina 1917-1923 toiminut Valtion Kotitaloustoimikunta oli kotitalouden kannalta tärkeä keskustelufoorumi. Kiinnitän tutkimuksessani erityistä huomiota Laura Harmajaan, sillä hän on suomalaisen kotitaloustutkimuksen ainoa varsinainen teoreetikko. Tarkastelen hänen keskeistä tieteellistä tuotantoaan oppihistoriallisesta näkökulmasta. Kolmannessa luvussa tarkastellaan kansalaissodan jälkeen syntyneitä kansalaisjärjestöihin nojautuvaa kotitalousneuvontajärjestelmää. Julkinen valta vetäytyi kotitalousneuvonnan rahoittajaksi. Kotitalousalan keskeiset järjestöt ja tärkeät henkilöt esitellään luvussa. Osuuskauppaliikkeen valistustyötä tarkastellaan itsenäisessä alaluvussa.

Järjestöjen toimintakertomukset, komiteoiden ja toimikuntien mietinnöt sekä tutkimuskirjallisuus ovat sanottujen lukujen keskeistä lähdeaineistoa.⁷⁸ Lisäksi neuvojien arjen sekä neuvottavien näkemysten esiin saamiseksi on käytetty Marttaliiton toimihenkilökyselyä sekä kahta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa säilytettävää kansanperinneaineistoa.⁷⁹ Tarkastelen sotien välisen ajan sekä 1940- ja 1950-luvun valistus- ja neuvontaoppaita kiinnittämällä huomiota valikoituihin oppaisiin eri vuosikymmeniltä.

Neljännessä ja viidennessä luvussa tarkastelen sota-ajan ja jälleenrakennuskauden kotitalousneuvontaa sekä valistusta. Viides luku on omistettu nimen-

78 Tärkeintä tutkimuskirjallisuutta sekä järjestöjen historiikkeja ovat seuraavat teokset: Haltia 1949, 1974; Kallenautio 1992; Laine 1948; Lähteenmäki 1995; Niemelä 1996; Ollila 1993; Perko 1979; Sulkunen 1989; Suonoja 1966; Sysiharju 1995.

79 Aineistot ovat "Toimihenkilökysely marttatoiminnasta vv. 1940-1970" (Marttaliiton yksityisarkisto (MYA), Helsinki) sekä Pellervo-lehden kansanperinteen keruukilpailun aineisto vuodelta 1974 ja 1930-luvulla kerätty "Uudet elämänmuodot" -kansanperinneaineistoa (SKS:n kansanrunousarkisto).

omaan 1950-luvulle, jolloin markkinat vähitellen avautuivat ulkomaille ja suomalainen kulutusyhteiskunta alkoi nopeasti kehittyä. Jakson III luvuissa on käytetty kirjallisten asiakirja-aineistojen ja tutkimuskirjallisuuden lisäksi myös valistusjärjestöjen ja -organisaatioiden toimihenkilöiden haastatteluja.⁸⁰ Haastattelut on tehty vuosina 1993–1996.

Kuudennessa ja seitsemännessä luvussa keskityn valistuskanavista erityisesti lehdistöön sekä elokuvaan. Lukujen tarkoituksena on tuoda esiin pitkän aikavälin kehityslinjoja sekä myös kytkeä tarkastelua yhteiskuntatieteellisiin ja kulttuurin tutkimuksen keskusteluihin. Perustelen ratkaisua sillä, että kyseisten valistuskanavien kehityksestä hahmottuu niitä itsenäisesti tarkasteltaessa parempi kokonaiskuva. Kyseessä on siis kaksi tapaustutkimusta, joiden avulla etsitään olennaisia piirteitä valistuksesta. Kuudennen luvun aineistona on otos valistuslehtien joulunumeroista 1920-luvulta 1960-luvulle. Analysoin aineistoa monista eri näkökulmista tavoitteena tiivistää valistuslehtien kuva suomalaisen joulunvieton pääpiirteistä sekä nostaa esiin vuosikymmenten kuluessa tapahtuneet mahdolliset muutokset. Valinta on perusteltu, koska joulussa tiivistyy monia kotikulttuurin keskeisiä piirteitä.

Seitsemän luvun ensisijainen lähdeaineisto koostuu lyhytelokuvista, jotka on tallennettu Suomen elokuva-arkistoon. Aineistoa täydennettiin muutamilla tarkastelun tueksi tehdyillä haastatteluilla. Elokuvat poikkeavat tutkimuksen muusta aineistosta luonteeltaan. Lyhytelokuvat ovat lisäksi tutkimuksen näkökulmasta melko tuntematonta aluetta. Elokuva-aineistoa analysoitiin katselemalla, vertailemalla ja tulkitsemalla kotitalousneuvonnan ja kuluttajavalistuksen tarkoituksiin valmistettuja lyhytelokuvia 1920-luvulta lähtien 1960-luvulle. Aineiston runsauden ja työläyden vuoksi kattavaan katseluun ei ollut mahdollisuuksia. Kari Uusitalon tutkimusten ja hänen laatimansa luettelon avulla laajasta aineistosta onnistuttiin kuitenkin paikallistamaan edustavia filmejä. Tutkimushankkeeni sivutuotteena koottiin laajahko filmografia sisäl-töselvityksineen valistuslyhytelokuvista tutkijoiden käyttöön.

Kahdeksannessa luvussa tutkimuskohteena on professionalisoituminen suomalaisen yhteiskunnan keskeisenä kehityslinjana, joka vaikutti ratkaisevasti myös kotitalousalan kehitykseen ja kotitalousneuvojan ammattiin. Luvun teoreettisena viitekehyksenä on käytetty sosiologista professiotutkimusta. Sen avulla jäsennän kotitalousneuvonnan ammatillistumista.⁸¹ Kotitalousalan professuurien perustaminen yliopistoon 1940-luvulla oli alan arvostuksen nostamiseksi tehdyn työn tulosta. Viimeisessä luvussa teen yhteenvedon tutkimuksen keskeisistä tuloksista ja pohdin kotitalousliikkeen sekä valistustyön merkitystä suomalaisen yhteiskunnan kehityksessä moderniksi massakulutusyhteiskunnaksi 1960-luvulle tultaessa.

80 Ks. lähdeluettelo. Haastatteluaineiston käytöstä historian tutkimuksessa, ks. Thompson [1978]1988; Vansina 1985.

81 Luvun keskeistä kirjallisuutta ovat mm. Abbottin 1988, Freidsonin 1994, Konttisen 1991 ja Larsonin 1977 teokset.

II

NEUVONTA JA VALISTUS

"TALONPOIKAIS- SUOMESSA"

(n. 1900–1939)

Tässä jaksossa tarkastellaan naisjärjestöjen julkiseen keskusteluun nostamaa kotitalouskysymystä sekä kotitalousneuvontajärjestelmän organisoitumista ja toimintaa vuosisadan alusta toiseen maailmansotaan. Naisjärjestöjen aktiivit ja kansanvalistajat ottivat kotitalouden keskeiseksi alueeksi valistustyöhönsä. Heidän toimintansa ja käytäntöjensä taustalla oli kotitalousideologia. Tarkastelen aluksi kotitalousideologiaa sekä kotitalousliikkeen toiminnan yhteiskunnallista taustaa. Sen jälkeen huomio kiinnitetään kotitalousneuvontajärjestelmän syntyyn.

Naisjärjestöjen aktiivisuuden ansiosta esimerkiksi kotitalousopetusta alettiin järjestää vuosisadan vaihteessa. Kansalaissodan myötä vaikeutunut elintarvikkeiden kärkeä kärkeä. Sen helpottamiseksi perustettiin Valtion Kotitaloustoimikunta. Toimikunnan työ ei jäänyt kuitenkaan pitkäaikaiseksi. Julkinen valta vetäytyi valistustyöstä, joka organisoitiin valtion osittain rahoittamien kotitalousjärjestöjen ansiosta. Kotitalousalan arvostusta pyrittiin nostamaan koulutuksella ja tieteen avulla. Kolmannessa luvussa esitän yleiskatsauksen kotitalousjärjestöjen sekä osuuskauppaliikkeen toimintaan sotienvälisenä aikana. Kotitalousideologian kannustamat järjestöt kilpailivat keskenään jäsenistä. Ne pyrkivät toiminnallaan ja valistustyöllään korvaamaan lapsen kengissä ollutta sosiaalipolitiikkaa neuvomalla ihmisiä omatoimisuuteen.

■ Kotitalous yhteiskunnallisena kysymyksenä

Kotitalousideologia ja sen elementit

Kotitalousjärjestöjen valistustyö perustui yhteiseen kotitalousideologiaan. Kotitalousideologia oli alunperin sivistyneistön tarjoama ratkaisu naisten yhteiskunnalliseen työnjakoon liittyvän kaksoisroolin – perheenemäntä ja elatuksen hankkija – mukanaan tuomiin ongelmiin. Ensimmäisen maailmansodan tuottama niukkuus ruokki kotitalousideologian leviämistä. Se syntyi vähitellen 1800-luvun hyväntekeväisyyden muuntuessa kansanvalistukseksi. Valistuksen avulla kansassa pyrittiin herättämään omatoimisuutta. Valistettaville tarjottiin eliitin hyvinä, järkevinä ja oikeina pitämiä arvoja sekä ideaaleja. Talonpoikainen eetos leimasi valistajien arvomaailmaa. Kotitalousideologia ja sen perustalta lähteneistä toimintamuodoista hahmottunut kotitalousliike löivät itsensä lopullisesti läpi sotien välisenä aikana.¹

Kotitalousideologian elementit

Sotien välisenä aikana kotitalouden rationalisointi oli pääasiassa työtapojen kehittämistä. Kotitalousideologia alkoi saada myös akateemisia perusteita. Kotitalouskysymyksistä kirjoitettiin laajasti paitsi lehdissä niin myös erilaisissa opaskirjoissa. Yhä äänekkäämmin alettiin vaatia alalle myös yliopistollista opetusta. Kotitalouskoneet tulivat laajamittaisesti avuksi vasta toisen maailmansodan jälkeen 1950-luvulla.²

Kotitalouden rationalisointi oli sotienvälisenä aikana läpimurron tehneen kotitalousideologian yksi elementti. Oikeastaan on perusteltua puhua kotitalousideologiasta laajassa ja suppeassa mielessä, sillä välittömän taloudenhoidon lisäksi usein puhuttiin myös perheestä, sen jäsenten terveydestä, lastenhoidosta ja kasvatuksesta eikä kotitalous rajautunut ainoastaan kotiin tai perheeseen vaan koko yhteiskuntaan.³ Näin ollen laajasti ymmärrettyä kotita-

1 Haapala 1995, 128–129; Kaarninen 1995, 73, 82–84; Lepistö 1994, 210; Markkola 1994, 189–192; Ollila 1993, 104–127; Sulkunen 1989, 83–88, 111, 114–117.

2 Vuonna 1938 kaikesta kotitalouskalustosta 61 prosenttia oli kotitalousvälineistöä ja loput 39 prosenttia huonekaluja ja muuta sisustustavaraa. Kotitalousvälineistö jakautui siten, että 5 prosenttia oli kotitalouskoneita, 12 prosenttia radioita ja levysoittimia sekä loput 44 prosenttia muuta välineistöä. Vuonna 1950 kotitalouskoneiden osuus oli edelleen ainoastaan 6 prosenttia, mutta se nousi vuoteen 1964 mennessä 16 prosentiksi. (Laurila 1985, 248.)

3 Markkola 1994, 232; Sulkunen 1989, 117.

lousideologiaan kytkeytyi myös terveydellisiä, sosiaalisia, kasvatuksellisia, eettisiä ja asumiseen sekä kaiken kaikkiaan hyvinvointiin liittyviä kysymyksiä. Esimerkiksi Laura Harmaja painotti kotitalouden taloudellisten ulottuvuuksien lisäksi erityisesti kotitalouden jäsenten hyvinvointia sekä myös kotitalouden terveydellistä ja "siveellistä" merkitystä kansakunnalle. Kunnolliset kodit ja hyvät perheet kasvattivat vastuuntuntoisia sekä nuhteettomia kansalaisia, jotka pystyivät itsensä lisäksi ottamaan vastuuta myös muista.

Kotitalousideologian lisäksi voidaan puhua ydinperheideologiasta ja terveysideologiasta, jotka liittyvät ihmisten arkipäivään, tunnesiteisiin ja hyvinvointiin. Anne Ollila on yhdistänyt kotitalous- ja ydinperheideologian yhteisen alueen perhe-elämän puolustamiseen tunteisiin vetoamalla.⁴ Kun lisäksi kotitalouden kansantaloudellista, terveydellistä ja sosiaalista merkitystä perusteltiin kehittymässä olevan kotitaloustieteen avulla ja tukea saatiin myös kansanterveys- ja ravitsemustieteestä, voitiin nojata tieteen arvovaltaan.

Mikäli rajataan pois ydinperheideologia sekä terveys- ja kasvatuskysymykset ja tarkastellaan kotitalousideologiaa suppeassa merkityksessä, 1920- ja 1930-luvun kotitalousideologian keskeisiksi elementeiksi nousivat kotitalousneuvonnaksi ja -valistukseksi muuntuneen kansanvalistuksen lisäksi rationaalisointi työtehoajattelun mielessä sekä ajatus perheenemännyydestä ammattina. Näitä kotitalousideologian kolmea elementtiä tukivat talonpoikaisyhteiskunnasta ja 1800-luvun talonpoikaisesta eetoksesta periytyvät arvot. Säästäväisyysaate tuki osaltaan oivallisesti kotitalousideologiaa. Samoin sitä tukivat omavaraisuus ja patriarkalismi. Kotitalousideologian synnyllä oli läheinen yhteys siihen vähittäiseen muutokseen, jossa kotitalous muuttui talonpoikaisen yhteiskunnan omavaraisesta tuotantoyksiköstä kulutukseen ja sosiaaliseen uusintamiseen keskittyväksi instituutioksi palkkatyöläisyyden lisääntyessä.⁵ Kuviossa 2.1 on esitetty kotitalousideologian keskeiset elementit ja niiden taustalla vaikuttavat arvot. Kuvio on jatkossa yksityiskohtaisesti tarkasteltavaan aineistoon perustuvan tulkinnan pelkistys.

Kotitalousideologian menestykseen vaikutti 1900-luvun alkupuolella keskeisenä tekijänä yhteensopivuus vallitsevan talouspoliittisen ajattelumallin kanssa. Lisäksi valtion rahoittaman järjestökentän kehitys ruokki kotitalousideologian leviämistä. Järjestöjen kasvu 1920-luvun järjestövetoisessa yhteiskuntapolitiikan ansiosta levitti tehokkaasti kotitalousideologiaa kaikkiin kansanryhmiin. Kolmanneksi kotitalousopetuksen laajeneminen ja professionalisoituminen olivat välttämättömiä edellytyksiä kotitalousideologian yhteiskunnalliselle tunnustamiselle. 1930-luvulla neuvontajärjestöt etsivät luontevia yhteistyömuotoja. Keskustelu siirtyi myös akateemiseen suuntaan, kun naiskansanedustajat vuonna 1937 alkoivat aktiivisesti ajaa ravintofysiologian ja käytännöllisen ravitsemusopin professorin virkojen perustamista yliopistoon.⁶ Professuurien perustaminen merkitsi kotitalouskysymyksen teoreettista

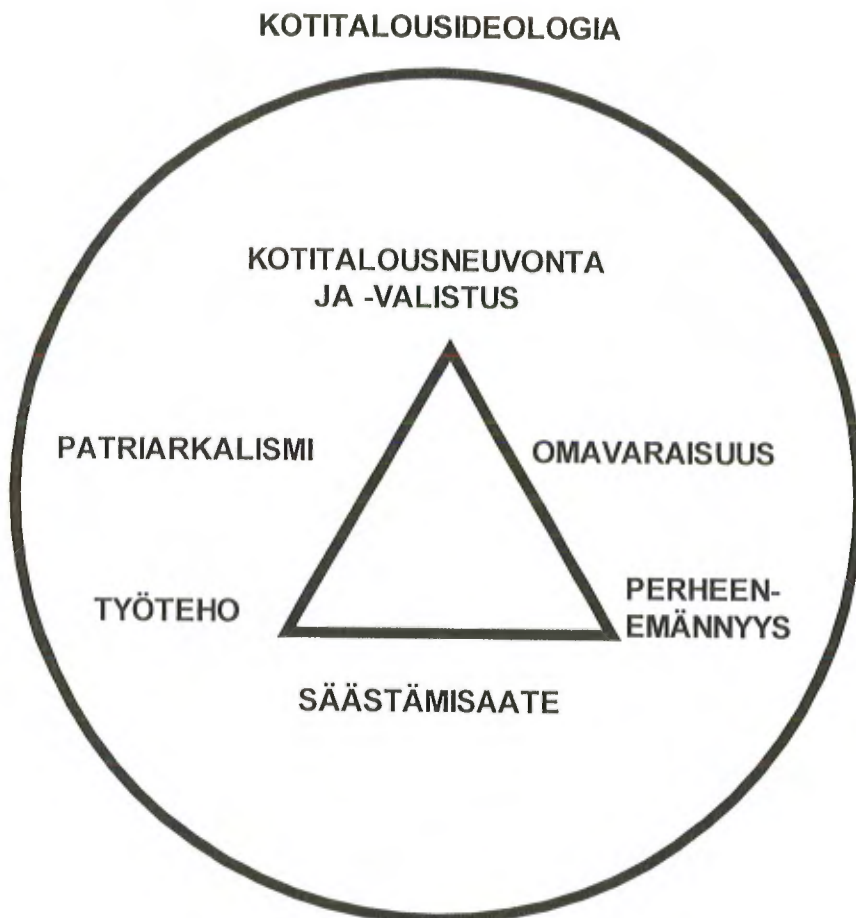
4 Ollila 1993, 271.

5 Sulkunen 1989, 82.

6 Ollila 1993, 111; Sulkunen 1989, 116.

Kuvio 2.1: Kotitalousideologian elementit.

ja tieteellistä tematisointia, mikä antoi sille aivan uuden retorisen painoarvon. Neljänneksi sotien välisen ajan ja erityisesti 1930-luvun arvokonservatiivisessa ilmapiirissä kotitalousideologia sopi hyvin yhteen keskeisten arvojen eli kodin, uskonnon ja isänmaan kanssa. Tarkastelen seuraavassa kotitalousideologian elementtejä kutakin erikseen.

Omavaraisuudesta säästäväisyysaatteeseen

Omavaraistalouden malli oli perinteisen talonpoikaisyhteiskunnan syvään juurtunut käytäntö. Maatilalla tuotettiin elintarvikkeita pääasiassa omaan käyttöön. Rahan käyttö oli vähäistä. Jos jotain jäi yli, se myytiin esimerkiksi lähiseudun markkinoilla.⁷ Pahan päivän varalle ja katovuosiin varautumisen

⁷ Kananen 1981, 238–239; Laurila 1985, 83–84; Vattula 1981, 65.

välttämättömyys oli piirtynyt maata viljelevien talonpoikien mieleen kovien kokemusten kautta maassa, jossa oli sodittu paljon ja jonka väestöä vielä 1860-luvulla koetteli nälänhätä. Kauppapuotien perustamismahdollisuus maaseudulle vuodesta 1859 lähtien ja elinkeinovapautus vuonna 1879 vaikuttivat siten, että ihan kaikkea ei ollut pakko tehdä itse. Perinteisestä talonpoikaisyhteiskunnan viljely- ja sadonkorjuukausten mukaan rytmittyvästä elämänmenosta saatettiin poiketa. Satu Apo on kuitenkin todennut, ettei jatkuvaan niukuuteen liittyvää talonpoikaisasketismia juuri voitu tai uskallettu ylittää edes fantasioissa.⁸

Myös kaupungeissa omavaraisuus oli pitkään 1800-luvulla jopa ylpeilynaihe, ja talossa tuotettua leipää tai makkaraa tarjoihtiin ylpeänä vieraille. Kaupunkilaistaloissa oli karjaa, ja elintarvikevarastoja täydennettiin runsaalla marjojen, puutarhatuotteiden, kalan ja lihan säilönnällä talven varalle eli ruokatalous perustui paljolti varastointiin. Esimerkiksi helsinkiläisessä vauraassa Waseniuksen kauppiastalossa omavaraisuuden ihanteesta ryhdyttiin luopumaan 1800-luvun loppupuolella, kun päivittäinen leipä siirryttiin ostamaan kaupasta. Heikki Wariksen mukaan Helsingissä Pitkän sillan pohjoispuolella alettiin leipä ostaa työläiskoteihin 1880-luvun lopulla, kun uusiin "asutuskasarmeihin" ei enää rakennettu erillistä leipomatupaa. 1900-luvun alussa leivän ostaminen kaupasta oli jo yleistynyt käytäntö kaupungissa. 1890-luku ja vuosisadan vaihe merkitsivät yhtä vedenjakajaa kehityksessä vanhasta agaaraisesta omavaraisuuteen ja luontaistalouteen perustuvasta sekä alueellisesti hyvin heterogeenisestä yhteiskunnasta kohti uutta teollisuuden ja palvelujen yhteiskuntaa.⁹

Rahatalouden vähittäisestä leviämisestä ja vaihdannan lisääntymisestä huolimatta omavaraisuuden ihanne väistyi hitaasti. Erityisesti vuosien 1917–1918 kriisi ja elintarvikepula toivat esiin sen, kuinka suuriin vaikeuksiin voitiin joutua ilman elintarvikeomavaraisuutta. Talonpoikaiseen raivaajahenkiseen ajatteluun oli juurtunut ajatus siitä, että maataloustuottajana toimivan talonpojan täytyy kieltäytyä nautinnoista tulevaisuuden hyväksi. Hänen tuli välttää "turhaa" kulutusta.¹⁰ Vielä 1920-luvun alussa maalaisliiton edustama talonpoikaistaate asetti päämääräksi pyrkimyksen omavaraisuuteen, maaseudun köyhyyden poistamisen ja maatalouden suojelun suojatulleilla. Maatalouspolitiikan tavoitteet olivat pikemmin yhteiskuntapoliittisia kuin taloudellisia-kaupallisia. Perhe- ja pienviljelmä oli omavaraisuuden yksi muoto, jossa naisilla oli keskeinen rooli kotitalouden hoitajina.¹¹ Selkeästi omavaraisuustavoite tulee esiin Juho Emil Sunilan *Pienviljelijän käsikirjaan* kirjoittamassa jaksossa maatalousliikkeen hoidosta:

8 Apo 1987, 119.

9 Häggman 1994, 49; Soikkanen 1981, 438; Talve 1990, 140, 330, 348; Tuulentie 1986, 70–71; Waris [1932]1973, 207.

10 Kuusterä 1995, 245.

11 Ollila 1993, 124, 252.

Maanviljelijään on yleensä – mikäli se on mahdollista – koetettava omassa taloudessaan tuottaa siinä tarvittavat tavarat. Silloinkin, kun tuotteiden hinnat ovat alhaalla, kannattaa usein vielä tavarain tuottaminen omaa taloutta varten, vaikkei myyntituotanto ole enää edullista.¹² (Kurs. alkup.)

Yksittäisen kotitalouden omavaraisuus oli siis ihanteena sotien jälkeisen ajan Suomessa. Esimerkiksi Marttajärjestö tuki omavaraisuusihannetta voimakkaasti. Naiset vastasivat ruokataloudesta, puutarhanhoidosta, käsitöistä ja karjataloudesta tilalla. Pienimuotoisesta kotitaloustuotannosta riitti usein jonkin verran tuotteita myös myyntiin. Näin hankittiin perheelle lisätuloja.¹³ Rahatulojen vähäisyys ja epätasainen jakautuminen vuodenaikojen mukaan pakottivat maatilataloudessa omavaraisuuteen ja säästäväisyyteen. Säännölliset palkkatulot tekivät vähitellen mahdolliseksi kulutuksen lisäämisen erityisesti kaupungeissa työpalkallaan eläville työläisille, toimihenkilöille ja virkamiehille. Lisäksi säästäminen oli ennen modernin hyvinvointivaltion luomista sosiaalinen hyve, jota myös kirkko ja koululaitos edistivät.¹⁴

Rahan säästäminen nousi rahatalouden laajentumisen myötä sotien välisenä aikana hyvin keskeiseksi tavoitteeksi, jota markkinoitiin kansalaisille valituksella. Kun Suomalainen Marttaliitto totutti perheenemäntiä säästäväisyyteen ja taloudellisuuteen, kiinnitti säästöpankkiliike säästämispropagandassaan huomiota kansalaisten säästäväisyyteen yleisesti kaikissa sosiaaliryhmissä. Kansantalouden tasolla säästäväisyyttä saarnasi 1920-luvun lopulla perustettu Taloudellinen neuvottelukunta, joka piti kokonaistuotannon hidastumisen syyinä liian suureksi kasvanutta kulutusta.¹⁵

1800-luvun kuluessa vähitellen voimistunut säästöpankkiliike vaali säästäväisyysaatetta. Pian Suomen itsenäistyttyä säästöpankkiliikkeessä nähtiin tarpeelliseksi tehostaa neuvontaa. Säästöpankkiliiton tärkeimpänä tehtävänä oli säästöpankkien toiminnan kehittämisen ja etujen valvomisen lisäksi "säästäväisyyspropagandan" eli säästöpankkiaatteen levittäminen Säästöpankki-lehden, muiden julkaisujen ja esitelmien avulla. Liitolle perustettiin pysyvä toimisto.¹⁶

Säästöpankkiliiton toimihenkilöt filosofian maisteri Toivo Aro ja hänen seuraajansa, Kotikasvatusyhdistyksen esitelmöitsijänä kansanvalistajan uransa aloittanut Mikko Tirranen, pyrkivät juurruttamaan nuorison mieliin säästäväisyyttä ja hyviä elintapoja kristillis-siveellisessä hengessä 1920-luvulla. Tirrasen seuraajaksi vuonna 1932 tullut A. V. Tola jatkoi koko tarmollaan edeltäjiensä työtä. Papin koulutuksen saanut Tola korosti säästämistä päämääränä sinänsä. Hänen mukaansa: "Säästäminen on elämän edellytys, ellei säästetä loppuu elämä". 1930-luvun kuluessa Tola muutti kuitenkin ajatuksiaan ja alkoi

12 Sunila 1928, 41.

13 Ollila 1993, 124.

14 Lindbeck 1997, 375.

15 Kuusterä 1995, 242–243.

16 Kuusterä 1995, 320–321.

korostaa tavoitesäästämistä. Akateemisten henkilöiden palkkaaminen ja säästöpankkiliiton pysyvän toimiston perustaminen vakituisine työntekijöineen oli merkki säästämisvalistuksen professionalisoitumisesta.¹⁷

1930-luvulla säästämispropagandaa suunnattiin erityisesti lapsiin ja nuoriin. Koulusäästäminen yleistyi. Säästöpankkien asiakaslehdet *Säästäjä*, *Säästäjän Joul* sekä lapsille suunnattu *Sampo* olivat tärkeitä säästämispropagandan levityskanavia. Vuodesta 1926 lähtien alettiin viettää kansainvälisen mallin mukaan säästäväisyyspäivää. Säästäväisyyspäiväksi tuli vuoden 1924 Milanon kansainvälisen säästöpankkikongressin päättymispäivä 31.10. Kongressissa käsiteltiin muun muassa säästöpankki-ideologiaa ja säästäväisyyspropagandaa.¹⁸

Patriarkaalinen perhe ja naisen paikka

Kai Häggman on esittänyt mikrohistorialliseen aineistoon perustuen kiinnostavan kuvauksen ja tulkinnan porvarillisen perhemallin kehityksestä 1800-luvun Suomessa. Helsinkiläinen Waseniuksen kauppiastalous jakaantui kahteen osaan. Toisaalta siihen kuului feminiininen ja emännän johtama kotitalous, jossa talon emännän johtama piikojen työyhteisö huolehti ruokataloudesta, kodinhoidosta sekä lapsista. Toisaalta oma kokonaisuutensa oli maskuliininen kauppahuone, jota hoitivat palkolliset isännän alaisuudessa. Rengit saattoivat osallistua myös kotitaloustöihin, mutta muut miehet tekivät kauppahuoneen töitä. Naisten toimintapiiri oli siis rajattu selkeästi kotiin ja kotitalouteen.¹⁹ Vaikka Häggmanin tarkastelu perustuu yläluokkaista porvarisperhettä koskeviin aineistoihin, samantyyppinen asetelma määrittäi naisen asemaa yhteiskunnassa ja perheessä yleisemminkin.

1800-lukua ei ole turhaan nimitetty perheen vuosisadaksi. Vuosisadan mitaan koti ja perhe nousivat tärkeäksi naisten yhteiskunnallisen toimintapiirin määrittäjiksi.²⁰ Vallitseva porvarillinen patriarkaalisen perheen malli rakentui kahtiajaoille, joissa maailmaa jäsenettiin lukuisten vastinparien avulla. Yhteiskuntaelämässä yksityisyyden ja julkisuuden, perheen ja yhteiskunnan sekä kodin ja valtion vastakkaisuus liittyi sukupuolten välisten suhteiden määrittelyssä perustavalla tavalla naiseuden ja miehuuden määrittelyyn.

Yksityisyys ja perhe olivat selkeästi naisten aluetta, kun taas miehen elä-

17 Kuusterä 1995, 322, 328.

18 Kuusterä 1995, 332–334, 350–351.

19 Häggman 1994, 45, 62. Alunperin esimerkiksi käsityöläisen kotitalous ja liikkeenharjoittaminen eivät olleet erossa toisistaan. Euroopassa eriytyminen toteutui vähitellen ja perustui keskiajalla levinneeseen rahatalouteen ja tilinpitoon. Kiinassa ja Intiassa samanlaista eriytymistä ei tapahtunut. Liiketoiminnan ja kotitalouden erottamisen yksi keskeinen syy oli luoton tarve ja kehittyvä luottolaitos. (Weber [1923]1992a, 226–227.)

20 Häggman 1994; Markkola 1994, 131; Ollila 1990, 29. Esimerkiksi J. V. Snellman määritteli naisen alueeksi nimenomaan kodin ja perheen piirin, johon hän rajasi myös naisten sinänsä kannattavat sivistyspyrkimykset (Häggman 1994, 196). Hänen mukaansa naisten osallistuminen kansalaistoimintaan ja valtiolliseen elämään olisi turmiollista, sillä Snellmanille kansalaisyhteiskunta oli "itsekkäiden pyrintöjen taistelulentä" (Ollila 1990, 32).

mään kuuluivat julkisuus ja yhteiskunta. Mies liikkui ulkomaailman ja kodin välissä. Hänen kauttaan tuotannon vakavuus ja ulkomaailman kovuus välittyivät kotipiiriin. Naisen elämää määrittivät oleminen, palveleminen ja jatkuvuus sekä tunteellisuus, passiivisuus ja uhrautuvuus. Miehen elämään liitettiin tekeminen, hallitseminen ja muutos. Lisäksi miehen ajateltiin olevan järkevä, aktiivinen ja itseks.²¹

Asetelma: Naiseuteen ja miehuuteen liitettyjä vastinpareja.²²

	NAINEN/NAISEUS	MIES/MIEHUUS
yhteiskunnalliset perusvastinparit:	yksityisyys	julkisuus
	perhe	yhteiskunta
	koti	valtio
talous:	kulutus	tuotanto
toiminta:	oleminen	tekeminen
	palveleminen	hallitseminen
	jatkuvuus	muutos
yksilön piirteet:	tunteellisuus	järkevyyys
	passiivisuus	aktiivisuus
	uhrautuvaisuus	itseksyys

Talonpoikaisyhteiskunnassa taloudenpito perustui monimuotoiseen työskentelyyn, työ- ja vapaa-aika eivät olleet tiukasti eriytyneet ja lasten kasvatusta oli ensisijaisesti oppimista tuotantoyhteisöön. Vanhempien lisäksi myös tilan maataloustyöväki, naapurit ja muut lähipiiriin ihmiset tarjosivat käyttäytymis- ja toimintamalleja eli lapsia kasvatettiin yhteisön jäseniksi. Itse asiassa kansanomaisen ajattelun mukaan miehen ja naisen yhdessä muodostama pari oli yhteisön perusyksikkö yksilön sijasta.²³ Porvarillisen kulttuurin kehittyessä, työnjaon sekä kaupungistumisen edetessä ja yksityistymisen myötä ydinperhemalli yleistyi ja lasten kasvatusta jäi yhä enemmän vanhempien ja erityisesti äidin vastuulle. Naisten alueeksi tuli kasvavassa määrin koti, jonka viihtyvyydestä, lämmöstä ja rauhasta he huolehtivat. Naiseus yksityisen sfäärin ja kodin edustajana erottui yhä selvemmin miehisestä tuotannon sfääristä, johon liitettiin tehokkuus ja rationaalisuus. Kun 1800-luvun talonpoikaistalossa tuotanto ja kulutus limittyivät, tuli porvarillisesta perheestä kasvavassa määrin nimenomaan kulutusyksikkö.²⁴

Porvarillisen kulttuurin patriarkalisessa perhemallissa mies oli kiistatta per-

21 Cowan 1989, 18; Ehrenreich & English 1979; Frykman & Löfgren 1979, 98, 105–111; Glennie 1995, 186; Hayden 1981, 13; Häggman 1994, 182–195; Jennings 1993; Keller [1985]1988, 11–12; Nelson 1997, 157; Ollila 1993, 57. Talouden julkisen ja yksityisen sfäärin erottaminen toisistaan sekä siihen liittyvä sukupuolinen työnjako on tunnistettu myös antropologisissa tutkimuksissa esimerkiksi afrikkalaisten heimojen keskuudessa (Douglas & Isherwood [1978]1980, 138).

22 Täydellisemmin: Häggman 1994, 187.

23 Apo 1995, 20; Frykman & Löfgren 1979, 89.

24 Frykman & Löfgren 1979, 66, 76–77, 111.

heen pää, jonka tahtoa noudatettiin. Niskurointi ei tullut kysymykseen. Patriarkaalin perhemalli liittyi yleisempään yhteiskunnalliseen patriarkalismiin, joka oli sisäistetty yhteiskuntasuhteissa ja työelämässä.²⁵ Patriarkalismiin liittyi säätyläistön ylhäältäpäin tuleva ja holhoava ote rahvaaseen. Patriarkaalin perhemalli heijasti omalta osaltaan sääty-yhteiskunnan hierarkkista eroa säätyläistön ja rahvaan välillä. Hierarkiaa ei juuri kyseenalaistettu. Vuosisadan vaihteeseen mennessä aika oli kypsynyt Suomessakin uusille aatteille. Muiden muassa työväenliikkeen ja naisasialiikkeen joukkojärjestäytyminen alkoi varovasti kyseenalaistaa olemassa olevaa järjestystä. Uudeksi naiskansalaisuuden malliksi nousi raittiusliikkeen naisten ja naisasialiikkeen myötä emansipatorinen äitiys. Keskiluokkaiset naiset pyrkivät opettamaan uutta naiskuvaa erityisesti alempien sosiaaliluokkien naisille, sillä kodin ja naisen avulla katsottiin voitavan pelastaa myös miehet vastuullisiksi kunnan kansalaisiksi. Ylä- ja keskiluokkaiset naiset hyväksyivät itselleen yhteiskunnallisen toiminnan, kun taas alimpien sosiaaliryhmien naiset pyrittiin kytkemään kotiin ja perheeseen. Esimerkiksi Marttajärjestön piirissä korostettiin edelleen 1910- ja 1920-luvulla kodinhoitoa naisten kutsumuksena. Kotitalousliike painotti perheenemännyyttä ammattina, jonka koulutusta tuli kehittää.²⁶

Kotitalous, hoiva ja hyvinvointi naisten alueena

Talonpoikaisessa maatalousyhteiskunnassa jako miesten ja naisten töihin ei ollut jyrkkä. Tosin 1800-luvun alusta asti työnjaossa erottuivat ulkotyöt kuten metsätyöt ja osa peltotöistä, jotka eivät kuuluneet naisille. Miehillä kuuluvia raskaita töitä olivat esimerkiksi maanviljelys, viljanpuinti ja työkaluista huolehtiminen. Naisten töihinkin kuului monia sangen raskaita tehtäviä kuten esimerkiksi karjanhoito ja maitotalous. Heidän työtaakkansa saattoi kaikkiaan olla raskaampi kuin miesten, eikä ulkotöistä vapauduttu edes raskauden aikana. Miesten ollessa poissa tai sairauden iskiessä naiset joutuivat hoitamaan yksin tilaa. Hyvän emännän ominaispiirteitä olivat uutteruus, työkyky, hyväluonteisuus ja vankka ruumiin rakenne. Häntä saatettiin verrata hevoseen. Kotitöistä kehruu, kutominen, ruoanlaitto ja lasten hoito kuuluivat nimenomaan naisille. Vuosisadan vaihteessa peltotyöt tulivat yhä enemmän miesten töiksi, kun taas naiset vetäytyivät navetan ja kotitöiden piiriin.²⁷

Omavaraisessa maatilataloudessa monitoimisuus kuului asiaan, ja kotitalous sekä ansiotoiminta kytkeytyivät kiinteästi toisiinsa. Sivuvuoroita saatiin vuosisadan vaihteessa esimerkiksi metsätaloudesta, metsästyksestä ja kalastuksesta, pientavaratuotannosta ja käsityöstä, luottamustoimista ja palkkatyöstä.²⁸ Luontaistalouden väistyessä teollistumisen myötä kodin ulkopuolella tehtävän laajenevan palkkatyön rinnalla tehtiin kotona laajasti ansiotyötä, joka oli ni-

25 Patriarkalistisista yhteiskuntasuhteista, ks. Thompson 1993, 16–96, 185–258.

26 Kaarinen 1995, 101; Ollila 1993, 144; Sulkunen 1987, 161–167.

27 Apo 1995, 51–52, 55, 76, 118, 203; Haavio-Mannila 1968, 29; Peltonen 1992b, 210, 216.

28 Kaukiainen 1981, 46–47; Peltonen 1992b, 204–208, 210; Sauli 1951, 7.

Taulukko 2.1: Eniten ammatissa toimivia naisia työllistävät toimialat maatalouden ulkopuolella 1890–1940 (toimialojen osuudet naisten työllistäjinä, %).

Toimiala	1890	1910	1920	1930	1940
Teollisuus, käsityö ja rakentaminen	10	24	28	28	32
Sekatyö	17	23	14	15	12
Kotipalvelijan työ	27	18	16	16	12
Kauppa	2	6	8	11	12

Lähde: Vattula 1981, 70.

menomaan kotiteollista pientavaratuotantoa ja käsityötä. Kotitalous alkoi vähitellen osittain irtaantua elinkeinotoiminnasta. Talonpoikainen malli on vaikuttanut siihen suuntaan, että naiset ovat koko ajan osallistuneet työhön ja toimeentulon hankkimiseen kotitalouden hoitamisen lisäksi. Maataloudessa naisella oli emännän ja piian roolit.²⁹

Vuosisadan vaihteessa naisten suhteellisen matala palkkataso teollisuudessa pakotti monet säännöllisesti työssä käyvät äiditkin lisäansioiden hankintaan. Erityisesti vaatetusteollisuuden sijaintipaikkakunnilla kotona tehtävän ansiotyön osuus oli suurempi kuin kangas-, paperi- tai koneteollisuuden paikkakunnilla. Ompelutyö, tulitikkurasioiden valmistus tai täysihoitolasten pitäminen olivat tyypillisiä kotona tehtäviä ansiotöitä. Lisäksi tilapäisansioiden hankinta silittämällä, siivoamalla, pyykinpesulla, mankeloimalla tai kaupustelemalla oli yleinen työläiskotien lisäansioiden hankintakeino kaupungeissa ja tehdaspaikkakunnilla. Jotkut kävivät tilapäisapulaisina naapureiden talouksissa leipomis- tai siivouspäivinä.³⁰

1920-luvulle asti kaupungeissa oli naisia enemmän kuin miehiä. Nuorille naisille työtä oli tarjolla erityisesti palvelijattarena, mikä oli yleisin kaupunkiin muuttaneiden naisten ammatti 1910-luvun kynnykselle asti. Aliarvostettu palvelijattaren työ olikin tyypillisesti ensimmäinen työpaikka maaseudulta kaupunkiin muuttavalle nuorelle tytölle. 1910-luvulta lähtien naisia työllisti maa- ja metsätalouden ulkopuolella eniten teollisuus ja käsityö.³¹

1920-luvulta lähtien naimisissa olevien naisten määrä teollisuudessa kasvoi, vaikkakin talvisotaan asti teollisuudessa työskentelevät naiset olivat pääasiassa nuoria ja naimattomia. Naimisissa olevat naiset tulivat tärkeäksi ryhmäksi vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen, vaikka heidän osuutensa työvoimasta kasvoi hitaasti jo 1920-luvulta lähtien. Toinen kehityssuunta oli aiempaa vanhempien naisikäluokkien työvoimaosuuden kasvu.³² Kauppa sekä kahvila- ja ravintolatoiminta tulivat 1930-luvulle mennessä myös kaupungeissa tärkeiksi naisten

29 Granberg 1989, 30; Vattula 1981, 65.

30 Markkola 1989, 48; 1994, 110–117; Vattula 1981, 78.

31 Vattula 1981, 71–72.

32 Kaarninen 1995, 235; Vattula 1981, 77; 1989a, 171.

työllistäjiksi. Vuonna 1930 kaupan työntekijöistä lähes puolet eli 25 000 oli naisia. Samana vuonna kahviloissa ja ravintoloissa työskenteli 10 000 naista. Tyypillisesti näiden alojen ammateissa toimivat naiset olivat naimattomia. Vuonna 1930 ammatissa toimivia naisia työllisti kuitenkin ylivoimaisesti eniten eli runsaat 475 000 maatalous, jossa useimmat toimivat avustavana perheenjäsenenä. Vuoteen 1940 mennessä naisten osuus Suomen koko ammatissa toimivasta väestöstä ylitti 40 prosenttia.³³

Sotien välisenä aikana naisten osuus julkisen sektorin palveluksessa olevista työntekijöistä kasvoi selvästi. Vuosina 1910–1940 esimerkiksi hallinnon ja oikeuslaitoksen palveluksessa olevien työntekijöiden määrästä naisten osuus nousi 6:sta 42:een prosenttiin. Kaikista ammatissa toimivista naisista julkishallinto työllisti kuitenkin vain noin puolitoista prosenttia vuonna 1930. Sotien välisenä aikana selkeästi naisvaltaisia toimialoja olivat kotipalvelu, kahvila ja ravintolatoiminta, terveydenhoito ja koulutoimi. Niissä naisten osuus koko työntekijämäärästä oli yli 60 prosenttia. Näissä ammateissa korostui ihmisten hyvinvointi uusintamisen, palvelemisen, huoltamisen ja hoivaamisen mielessä. Kun naiset olivat maatalousyhteiskunnassa valmistaneet ruoan ja vaatteet, huolehtineet lapsista ja hoitaneet sairaita sekä vanhuksia, kyseiset tehtävät nähtiin heille luonteviksi myös teollistuvassa palkkatyön yhteiskunnassa. Myös kaupan alalla sekä raha- ja vakuutustoimessa naisten osuus kaikista työntekijöistä oli lähes tai hieman yli puolet.³⁴

Jo agraarisessa yhteiskunnassa syntyneen työnjaon mukaan siis ihmisten välittömiin tarpeisiin, hyvinvointiin, kasvatukseen, kulutukseen ja kotitalouteen liittyvät tehtävät olivat naisten aluetta. Kun emännällä oli talossa valta ruokavarantoihin, säästäväisyys oli tärkeää mutta saattoi aiheuttaa myös jännitteitä. Palkkatyön yhteiskunnassa kulutustavaroiden ostospäätösten tekeminen tuli usein nimenomaan naisten tehtäviksi. Tehtävistä selviäminen edellytti erilaista suunnittelua ja rationaalisuutta kuin mihin aikaisemmin oli totuttu.³⁵

Suomessa naisten osallistuminen palkkatyöhön on ollut kansainvälisesti verrattuna hyvin merkittävää. Sukupuolten välistä tasa-arvoa korostava työnjaon malli on ollut luonteva kehityslinja, jota on tukenut suomalaisen yhteiskunnan talonpoikainen perintö. Maatalonemännän työsaralla kotitalous ja muut tehtävät ovat luontevasti liittyneet toisiinsa. Seurauksena on tosin ollut pitkiä työpäiviä. Suurissa maataloissa emännillä oli apuvoimia, mutta erityisesti pienviljelijämääntien työtaakka sotien välisenä aikana kasvoi huimii mittasuhteisiin. Myös työläisvaimojen työrasitus on ollut huomattavan suuri, kun palkkatyön lisäksi vastuulla on ollut kotitalous ja lapset. Puhdas "kotirouvamalli" on ollut vieras suomalaiselle yhteiskunnalle, vaikka sotien välillä tämä Keski-Euroopassa yleinen työnjaon malli välittyi Suomeenkin.³⁶ Perheenemäntien

33 Haavio-Mannila 1968, 36; Vattula 1981, 74, 80; 1989b, 14.

34 Vattula 1981, 70, 82–84. Raha- ja vakuutuslaitokset työllistivät tosin vain puolitoista prosenttia maatalouden ulkopuolella ammatissa toimivista naisista.

35 Aléx 1994, 212–213, 228, 231; Apo 1995, 56.

36 Niskanen 1996, 146; Sysiharju 1995, 68. Ruotsissa oli vielä 1940- ja 1950-luvulla tavallista, että naiset jäivät palkkatyön sijasta kotirouviksi. (Rudberg 1983, 212.)

työtaakan tiedostaneet kotitalousalan puolestapuhujat kiinnittivätkin huomiota kotitaloustyön heikkoon arvostukseen ja puhuivat ammatillistumisen puolesta.

Työtehoajattelu saa jalansijaa Suomessa

Voidaan perustellusti sanoa, että yksi tämän vuosisadan johtajatuksia tuotantoelämässä on ollut tuotannon tehokkuuden lisääminen rationalisoinnin avulla. Teollistuminen muutti keskeisellä tavalla suhtautumista aikaan.³⁷ Kun talonpoikaisyhteiskunnassa aikakäsitys noudatti luonnon rytmiä ja oli luonteeltaan syklinen, toivat teollistuminen ja markkinatalous mukanaan lineaarisen ajan rationalistisine ja formalistisine työaikajärjestelmiseen. Agraarisessa yhteiskunnassa työtahti sopeutettiin omiin tarpeisiin. Talonpoika olisi tuskin omasta tahdostaan omaksunut varhaisen teollistumisen tiukkaa työtahtia.³⁸ Mittattavuus ja standardisointi saivat kuitenkin vähitellen yhä keskeisemmän sijan tuotantoelämässä ja myös vaihdannassa. Työ- ja vapaa-aika erotettiin tiukasti toisistaan. Kontrollista ja taloudellisuudesta tuli porvarillisen maailmankuvan kulmakiviä. Jo talonpoikaisyhteiskunnassa tärkeät säästäväisyyden ja ahkeruuden hyveet saivat uuden merkityksen. Ne liittyivät vastedes tulevaisuuteen ja pääoman kartuttamiseen.³⁹

Perinteisesti maataloudessa palkkaa ei maksettu työsuorituksesta vaan käytössä oli pitkään vuosipalkka, mikä tarkoitti työntekoa isännän hyväksi ilman erikseen määrättyä työaikaa. Sunnuntait ja juhlapyhät olivat osittain vapaita. 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa maatalouden vähittäisen kaupallistumisen ja työmarkkinoiden eriytymisen myötä käytäntö alkoi muuttua. Ihmiset kasvatettiin ajassa mitattuun työhön teollisuudessa, missä 1900-luvun puolella tuntipalkka yleistyi ja korvasi viikko- tai päiväpalkan.⁴⁰ Vuosisadan vaihteessa teollistuminen ja työväen joukkojärjestäytyminen lisäsivät paineita työsuhteen ehtojen määrittelyyn ja kontrolliin sekä tuotantoprosessin tehostamiseen. Maataloudessa oli 1950-luvulle asti vallalla käytäntö, jossa tiukkaa työaikaa ei ollut määritelty.

Vuosisadan alkupuoliskolla tuotannon tehostaminen tapahtui paitsi uusien koneiden ja tuotantomenetelmien niin myös työn tehostamisen avulla. Työn tehostamisessa nojaututtiin usein Yhdysvalloissa kehitettyihin tieteellisen liikkeenjohdon menetelmiin. Kehittäjänsä Frederick Taylorin mukaan nimetystä taylorismista tuli teollisuuden ja tuotannon tehokkuuden ideologia. Viime kädessä työnorganisoinnin tehostaminen liittyi tuotantoprosessin rationalisointina sosiologi Max Weberin tarkastelemaan länsimaiseen rationaalisuuden voittokulkuun.⁴¹

37 Thompson [1967]1993, 352–403.

38 Kaukiainen 1981, 59.

39 Frykman & Löfgren 1979, 22–23, 26–27, 34–35.

40 Haapala 1994, 13–15. Palkkatyöläisen ja työsuhteen määrittelystä Suomessa 1800-luvun lopulla, ks. Heikkinen 1997, 25–31.

41 Kettunen 1990, 369; Kettunen 1994, 103–104; Torstendahl 1991, 233. Taylorin ajan ja työsuoritusten mittaamiseen liittyviä ajatuksia menestyksekkäästi soveltanut liikemies Henry

Tieteellisen liikkeenjohdon ideologia alkoi vaikuttaa Yhdysvalloissa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, mutta tuli laajasti julkisuuteen vuosina 1910–1912. Työprosessin tehostamisessa oli kyse nimenomaan ajankäytöstä. Ajatus oli se, että tehostamalla ajankäyttöä päästäisiin parempiin tuloksiin työssä ja myös lepo ja huvitukset tehostuisivat järjestelmällisyyden myötä. Tuotannossa Taylorin oppien mukaan toteutettu rationalisointi tuotti uusia tehäviä työnjohtajille ja välineitä liikkeenjohdolle. Valkokaulustyöläisistä tuli rationaalisen hengen edustajia.⁴²

Taylorin työn tieteellistämisedat alkoivat saada jalansijaa Suomen kamaralla 1910-luvulla. Työtehoajattelun ensimmäisiä puolestapuhujia Suomessa oli geologisen toimiston johtaja professori Jakob Johannes Sederholm (1863–1934), joka oli innostunut Frederick Taylorin ajatuksista. Sederholm tapasi henkilökohtaisesti Taylorin vieraillessaan Kanadassa ja Yhdysvalloissa vuonna 1913. Taylorin vuonna 1911 ilmestynyt pääteos *The Principles of Scientific Management* julkaistiin Ruotsissa vuonna 1913 ja suomennoksena vuonna 1914 nimellä *Tieteellisen liikkeenhoidon periaatteet*. Sederholm julkaisi vuonna 1915 työn tieteellistämistä koskevan teoksensa *Arbetets vetenskap*, joka suomennettiin nimellä *Työn tiede*.⁴³ Sekä Taylorin että Sederholminkin teokset suomensi käsityöläiskoulujen tarkastaja Jalmari Kekkonen (1878–1948).⁴⁴ Teokset esittelivät suomenkieliselle yleisölle Yhdysvalloissa kehitettyjä työn organisoinnin oppeja.

Sederholm oli kirjeenvaihdossa Frederick Taylorin kanssa. Hän suositteli suomalaisia insinöörejä sekä rakennusmestareita Taylorille ja tämän yhteistyökumppanille Frank B. Gilbrethille. Rakennustaito-lehden artikkelisarjassa esiteltiin vuonna 1913 Frank Gilbrethin muuraustyön tieteellistämistä. Frank Gilbrethin vaimon Lillian Gilbrethin panos rationalisointiajattelun levittäjänä kotitalouteen oli tärkeä. Lillian Gilbreth julkaisi miehensä kanssa 1916 tutkimuksen väsymyksen mitattavuudesta osana normaalia kontrolloitavissa olevaa työsuoritusta.⁴⁵

Professori Sederholm oli syvästi kiinnostunut taylorismista. Hän harrasti monien ruotsinkielisten tapaan myös sosiaalisia kysymyksiä ja kansanvalitusta. Sederholminkin kansanvalistuspyrkimyksistä viestii hänen toimintansa Helsingin ruotsinkielisen työväenopiston hallituksen puheenjohtajana vuosina 1914–1919. Hän esitteli ajatuksiaan monissa yhdistyksissä. Sederholminkin mukaan Taylorin ideat soveltuivat teollisuuden ja liike-elämän lisäksi myös maatalouteen, hallintoon, kouluihin, yliopistoihin sekä jopa kotitalouteen ja ihmisten henkilökohtaiseen taloudenpitoon. Taylorismi sai osakseen huomiota

---

Ford oli alkuperäiseltä ammatiltaan kellojen korjaaja. (Thompson [1967]1993, 394.)

42 Torstendahl 1991, 233.

43 Kettunen 1990, 361–362; Pulma 1984, 13; Runeby 1978, 41. Taylorismista Ruotsissa, ks. Lindqvist 1985; Runeby 1978.

44 Arkkitehti Jalmari Kekkonen levitti aktiivisesti tieteellisen liikkeenjohdon ideologiaa Suomeen. Kekkonen oli perehtynyt ideologiaan opintomatkaltaan Keski-Euroopassa. Hän toimi vuodesta 1911 teollisuushallituksessa käsityöläiskoulujen tarkastajana. (Kettunen 1994, 302; Kettunen & Turunen 1994, 67–71.)

45 Kettunen 1990, 373; 1994, 101, 150–151.

myös Suomen työväenliikkeessä. Karl Harald Wiik oli aiheen varhaisimpia kommentoijia Pohjoismaissa. Työväenliikkeen edustajat arvostelivat taylorismia mutta siinä nähtiin myös hyviä puolia.⁴⁶

Monissa Euroopan maissa taylorismi nousi 1920-luvulla insinöörien ja poliitikkojen propagoimana keskeiseksi liikkeenjohdon ja työn organisoimisen ideologiaksi.⁴⁷ Rationalisoinnin ideologit maalasivat ruusuista kuvaa kasvavan tuotannon paratiisista, johon taylorismi voi johtaa. Työtehoajattelu levisi läntisten markkinatalousmaiden lisäksi myös Neuvostoliittoon, missä fordismen periaatteet herättivät ihailua. Lenin halusi valjastaa tieteellisen työnorganisaation vallankumouksen palvelukseen.⁴⁸

Vuosisadan alun tuotannon rationalisointihankkeet eivät saaneet pontta pelkästään taylorismista. Työvaiheiden ja ajankäytön tutkiminen sekä rationalisointi palvelivat myös yleisiä kontrollin tarpeita. Vuonna 1923 perustettiin Ammattienedistämislaitos ja vuonna 1927 Suomen Standardisoimistyön Edistämisyhdistys. Suomen teollisuudessa varsinainen työaikatutkimusten läpimurto tapahtui vasta 1930-luvun lamavuosien jälkeen, vaikkakin rationalisointia pyrittiinkin soveltamaan maa- ja metsätaloudessa suhteellisen varhain. Vuonna 1935 perustettiin vielä Tapaturmantorjuntayhdistys. Tapaturmantorjunnan ideologialla oli läheisiä kytkeitä sosiaalidemokraattisessa naisliikkeessä 1930-luvulla omaksuttuun kotitalousideologiaan.⁴⁹

Rationalisointi työtehon edistämisenä Taylorin oppien mukaan nousi esiin kotitalousalan edustajien kirjoituksissa 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa.⁵⁰ Rationalisointi liittyi käynnissä olevaan kotitalouden tieteellistämiseen. Esimerkiksi Ruotsissa kotitalousalan vaikuttajiin kuuluva Gertrud Bergström perusti vuonna 1917 Föreningen för Rationell Hushållning -nimisen yhdistyksen.⁵¹ Laura Harmaja kiinnitti huomiota oikeisiin työtapoihin ja ajansäästöön kirjoittaessaan *Kotilieteen* vuoden 1925 messujen kotitalousnäyttelystä seuraavasti:

46 Kettunen 1990, 367, 372, 374; 1994, 104–109; Runeby 1978, 43–44.

47 Jürgen Kockan (1981, 459) mukaan Siemens ja muut saksalaiset suuryritykset omaksuivat taylorismin elementtejä jo ennenkuin noita yhdysvaltalaisen uuden liikkeenjohtamisopin periaatteita esiteltiin saksalaiselle yleisölle juuri ennen ensimmäistä maailmansotaa.

48 Buck-Morss 1995, 436–437; Kettunen 1990, 377. Tieteellistä työn organisoimista varten Neuvostoliitossa perustettiin monia laitoksia. Rationalisoinnin ja tieteellisen työnorganisoimisen ihailu tuli esiin monissa kulttuurintuotteissa runoudesta elokuviin ja pamflettien iskulauseista teoreettisiin keskusteluihin 1920- ja 1930-luvulla. (Bendix [1964]1977, 185–188, 208–209; Kettunen 1994, 133.)

49 Kettunen 1994, 214, 302–307; Kettunen & Turunen 1994, 70–71; Torstendahl 1991, 102–105.

50 *Emäntälehdessä* työtehoajatteluä esiteltiin useissa artikkeleissa kuten esim. "Työteho-kysymyksiä kotitaloudessa", *Emäntälehti* 3/1929, 74–79; "Työtehosta kotitaloudessa", *Emäntälehti* 7–8/1930, 230–233. Ruotsinkielisen Marttaliiton julkaisemassa *Husmodern*-lehdessä aihetta käsiteltiin myös samoihin aikoihin Alfhild Holmbergin artikkelisarjassa "Hemmets effektivisering I–III", *Husmodern* 5/1930 (s.t 134–135), 6/1930 (160–162) ja 8/1930 (221–223). *Kotilieteen* kirjoitti arkkitehti Aili-Salli Ahde artikkelit "Talousoasto kaupunkiasunnoissa", *Kotiliesi* 19/1932, 739–742, ja "Kodin työpaikoista kaupunkilaiskodeissa", *Kotiliesi* 21/1932, 834–837. Aiheeseen liittyi myös Alli Wiherheimon artikkeli "Voidaanko kotitaloustyötä keventää?", *Kotiliesi* 20/1935, 775, 792.

51 Göransdotter 1997, 259; Hapuli 1995, 57; Åkerman 1984a, 121–122.

Emännän pitää myös voida levätä keittiössä ja istua milloin työ sen suinkin sallii. Tätä pyrkimystä edustaa työtuoli n. s. Lidingön keittiössä ja keinutuoli amerikkalaisessa keittiössä. *Askelten* ja muun *vaivan säästämiseksi* täytyy keittiössä myös olla *hauska pöytä ja tuoleja* sen ympärillä, jottei syömävehkeitä aina ole pakko sijoittaa olohuoneeseen, vaan keittiössäkin on viihtyisä "ruokailunurkkaus".⁵² (Kurs. alkup.)

Harmaja toi Marttajärjestön *Emäntälehteen* vuonna 1927 kirjoittamassaan artikkelissa avoimesti esiin taylorilaisen rationalisoinnin periaatteita. Hän kirjoittaa seuraavasti:

Kustannuksia pyritään vähentämään siten, että kalliin ihmistyön asemesta käytetään konetyötä, mikäli se käy päinsä, että työntekijät opetetaan suorittamaan tehtävänsä mahdollisimman hyvin, että työ kokonaisuudessaan järjestetään siten, ettei aikaa eikä voimia kulu hukkaan, vaan kaikki tulee tarkoituksenmukaisesti käytetyksi. Tällaisten pyrkimysten tuloksia ovat nykyaikana tunnettu Taylorin järjestelmä, ns. työn tiede ja psykoteknillinen menettelytapa. Tällä tavoin järkipäristytetään, ratsionalisoidaan työtä.⁵³

Harmaja jatkaa esitystään "taloudellisen periaatteen" noudattamisesta tuotantoelämässä ja erottaa toisistaan yhtäältä ammattitaitoon ja toisaalta tuotantovälineisiin liittyvän kehittämisen. Hänen mukaansa rationalisointinäkökohtien noudattaminen on elinkeinoelämässä luonnollinen asia. Kotitalouden alalla tilanne on kuitenkin huonompi:

Meillä Suomessa voitaisiin sanoa – tietysti vähän liioitellen – että kotitaloudessa, päinvastoin kuin elinkeinoissa, työskennellään *mahdollisimman suurilla kustannuksilla kaikkein huonoimman tuloksen aikaansaamiseksi!*⁵⁴ (Kurs. alkup.)

Ironisella tyylillään Harmaja kiinnittää huomiota kotitaloustyötä tekevien ammattitaitoon sekä kotitalouskaluston, keittiöiden sekä asunto-olojen puutteisiin. Voidaan kysyä, mihin hän perusti näkemyksensä? Oliko kysymyksessä eliitin näkökulma talonpoikaiskulttuurin erilaiseen rationaalisuuteen ja taloudenpitoon?

1900-luvun alkuvuosikymmenien tehokkuusajattelu liittyi osaltaan ihmiskuvan muuttumiseen. Tuolloin oli idullaan ajatus "uudesta ihmisestä". Se konkretisoitui hygienialiikkeessä, hygienianäyttelyissä, sotien välisen ajan ruumiinkulttuurin, vitalisuuden sekä naturismin palvonnessa. Ajateltiin, että tehokkuus ja kurinalainen ruumiinhallinta koituisi koko kansakunnan hyväksi. Hygienia muuntui kansanterveydeksi. Konemetaforia ulotettiin koskemaan niin ihmistä kuin yhteiskuntaakin. Moderni ihminen toimi koneen tavoin tehokkaasti, rationaalisesti ja mekaanisesti jopa kauhistuttavuuteen asti. Toisen

52 Laura Harmaja: "Messujen kotitalousnäyttely", *Kotiliesi* 15–16/1925, 399–400.

53 Laura Harmaja: "Kotitalous ja kansantalous", *Emäntälehti* 11/1927, 292.

54 Sama.

maailmansodan jälkeisessä työpsykologiassa konemetaforat elivät edelleen, ja rationalisointi sai uusia muotoja.⁵⁵

Työtehoa maa- ja kotitalouteen

Rationalisointi nimenomaan työtehon lisäämisenä tuli Suomessa suhteellisen varhain maatalouteen. Maisteri Harry Hallenberg oli kiinnostunut Jakob Sederholmin ajatuksista ja alkoi vuonna 1921 kokeilla kotitilallaan työn tieteen soveltamista maatalouteen. Hallenberg oli keskeisenä henkilönä mukana perustamassa Maatalouden Työtehoseuraa huhtikuussa 1924. Seura laajensi tutkimus- ja neuvontatoimintaansa metsätöihin, huomiota alettiin kiinnittää myös kotitaloustöihin ja seura muutti nimensä vuonna 1937 yksinkertaisesti Työtehoseuraksi. Työtehoseura kehittyi tärkeäksi edelleen toiminnassa olevaksi maatalousalan työmenetelmien tutkimus- ja kehittäjäorganisaatioksi. On helppo hyväksyä Pauli Kettusen arvio: "Maatalouden Työtehoseura sovitti yhteen talonpoikaisen Suomen vision ja rationalisoituvan Suomen vision".⁵⁶

Työtehoseuran jäseniksi liittyi pääasiassa maanviljelijöitä, agronomeja, maatalouskonsulentteja sekä -neuvoja. Jäsenmäärä kasvoi 500:sta vuonna 1925 yli 1 200:aan vuonna 1938. Työtehoseuran jäsenmäärä nousi 1940-luvun sotavuosina yli 3 000:n, mistä se vähitellen alkoi laskea. Seuran ensimmäisinä toiminnanjohtajina työskentelivät Harry Hallenberg, Johannes Kjälström, Paavo Erkkö sekä vuodesta 1936 Martti Sipilä. Työtehoseura teki käytännön työntutkimusta, yhteistyötä Maatalouskoelaitoksen ja Helsingin yliopiston kanssa, loi kansainvälisiä yhteyksiä sekä järjesti alan kursseja.⁵⁷

Jo vuonna 1929 Työtehoseuran tutkimuksessa kiinnitettiin huomiota kotija karjatalouden vedenhankinnan järjestämiseen. Kotitalouden työntutkimus liittyi osana myös toiminnanjohtaja Martti Sipilän työnmenekkitutkimuksiin. Työtehoa alettiin sotien välisenä aikana korostaa yleisesti myös kotitaloudesta, ja perheenemäntien työtapoihin alettiin kiinnittää huomiota.⁵⁸ Varsinaisen sysäyksen kotitalouden työtehotutkimus kuitenkin sai, kun Pienviljelijäin Keskusliiton konsulenttina 1920-luvulta lähtien toiminut Maiju Gebhard valittiin johtokunnan varajäseneksi vuonna 1937. Samana vuonna aloitettiin tutkimus pientilojen kotitaloustöistä. Tutkimuksen tulokset toivat esiin pientilan emännän työtaakan.

Työtehoseurassa alettiin panostaa kotitaloustutkimukseen vuoden 1938 lopulla. Päätehtäviksi asetettiin työtä helpottavien laitteiden tutkimus ja niiden levittäminen tiloille. Samana vuonna toteutettiin tutkimus kotitaloustyöstä pientiloilla. Maanviljelystälouden laudatur-työksi tutkimuksen tehnyt Annikki Ahola arvioi pientilan emännän työpäivän pituudeksi peräti 15–16 tuntia. Elli Saurion myöhemmin julkaistut 1930-luvun aineistoon perustuvat tulokset oli-

55 Hapuli 1995, 55, 86–76; Kettunen 1994, 389–390.

56 Kettunen 1990, 385; 1994, 208–209; Pulma 1984, 14.

57 Pulma 1984, 15–22, 102.

58 Ollila 1994b, 338.

vat samansuuntaisia.⁵⁹ Myös toiminnanjohtaja Martti Sipilä tutki maataloilla ja työmiesperheissä kotitaloustöihin käytettyä aikaa. Hänen tutkimustuloksensa julkaistiin vuonna 1946 väitöskirjassa *Maatalouden työajan käyttö ja työn-tutkimus*.⁶⁰

Maiju Gebhard laati vuoden 1938 lopulla suunnitelman kotitaloustyön tutkimiseksi. Hän korosti Työtehoseuran johtokunnalle osoittamassaan kirjeessä voimakkaasti kotitalouteen liittyvien tehtävien raskasta luonnetta ja kehittämisen tarvetta maataloissa. Gebhard esitti neuvonnan järjestämistä vesijohtojen ja likaviemärien saamiseksi maataloihin, pyykinpesuvälineiden sekä –koneiden tutkimusta ja levittämistä sekä keittiön työtilojen ja apuvälineiden parantamista. Suomen Kulttuurirahasto myönsi Työtehoseuralle 100 000 markan apurahan, joka päätettiin käyttää osittain kotitalouden tutkimustyöhön, mutta hanke katkesi sodan syttymiseen.⁶¹

Kotitalousliikkeen yhteiskunnallinen tausta vuosisadan vaihteesta talvisotaan

Suomalainen yhteiskunta 1900-luvun alussa

Kotitalousliikkeen toiminnan taustalla oli 1900-luvun alkupuolella teollistuva yhteiskunta ristiriitoinen ja jännitteinen. Vuosisadan vaihteen keskeisiä yhteiskunnallisia muutoksia Suomessa olivat teollistuminen, maatalouden rakennemuutos lypsykarjavaltaiseksi, metsätalouden merkityksen kasvu sekä taloudellisen kasvun ja kaupungistumisen nopeutuminen. Tuona aikana Suomeen syntyivät myös yhtenäiset kotimaanmarkkinat, sisäisiä liikenne- sekä kauppayhteyksiä kehitettiin, julkinen sektori laajeni koulutuksen sekä byrokratian kasvaessa ja maa kytkeytyi entistä tiiviimmin kansainväliseen talouteen.⁶² Valtion menot olivat kuitenkin suhteellisen vähäisiä. Vuonna 1910 Suomen valtio työllisti lähinnä liikennelaitoksen palveluksessa noin 20 000 henkilöä. Ensimmäiseen maailmansotaan saakka valtion kokonaismenojen osuus bruttokansantuotteesta oli alle kymmenen prosenttia.⁶³

Kansainvälisissä suhdanteissa ajanjakso 1870-luvun puolivälistä 1890-luvulle asti oli taantuman aikaa, johon liittyi hintojen laskua myös Suomessa. 1880-luvun lopulta alkanut hintojen nousu taittui vasta ensimmäiseen maailmansotaan. Johtavaksi teollisuudenalaksi nousi puunjalostusteollisuus, jonka

59 Saurio 1947. Hänen väitöskirjaansa käsitellään yksityiskohtaisesti tuonempänä.

60 Janhonen 1993a, 13.

61 Janhonen 1993a, 14.

62 Yrjö Kaukiainen (1993a) on todennut, että suomalainen historian tutkimus kaipaisi voimakkaan fennomaanisen historian kirjoituksen perinteen rinnalle uusia näkökulmia. Maailmanhistoriallisen näkökulman tarjoavat esimerkiksi Fernand Braudelin globaalihistoria tai Immanuel Wallersteinin maailmanjärjestelmätutkimus. Avauksia Suomen ja suomalaisten sijoittamiseksi maailmanhistoriaan ovat tehneet mm. Kerkelä 1996, Kaukiainen 1993b, Kuisma 1993 ja Peltonen 1993.

63 Haapala 1995, 30; Hjerpe 1988, 111.

Taulukko 2.2. Suomen väkiluku, elinkeinot ja kaupunkilais- sekä maalaisväestön osuudet 1800-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan (osuus koko väestöstä).

	1880	1900	1910
väestö (milj.)	2.0	2.7	3.0
elinkeino (%)			
– maatalous ja alkutuotanto	75	68	67
– teollisuus ja rakentaminen	6	10	11
– liikenne, kauppa ja palvelut	6	8	8
– muu/tuntematon	13	14	14
yhteensä	(=100)	(=100)	(=100)
kaupunkilaisia/maal. (%)	8/92	13/87	15/85

Lähde: Kaukiainen 1981, 40; Soikkanen 1981, 443; Vattula, toim. 1983, 19.

vienti suuntautui Venäjän markkinoille ja Länsi-Eurooppaan. Kaikesta tehdas- tuotannosta noin 60 prosenttia meni kuitenkin kotimaanmarkkinoille. Koti- markkinateollisuuden tärkeiden aloja olivat elintarvike-, vaatetus- ja raken- nusaineteollisuus. Tuotantolaitokset sijaitsivat pääasiassa Etelä-Suomessa ja rannikon kaupungeissa.⁶⁴

Rahatalouden tunkeutuminen Suomen maaseudulle on usein ajoitettu 1870- luvulle ja sitä seuraaville vuosikymmenille. Rautateiden ja kanavien rakenta- misella oli tärkeä roolinsa paikallisten markkinoiden yhdistämisessä vähitellen koko maan kattaviksi. Vielä 1800-luvun lopulla Suomessa oli käytössä pai- kallisen ajan lisäksi junien noudattama "rautatieaika" sekä lennätinkonttoreissa käytetty Pietarin aika. Yhteinen aika koko maassa otettiin käyttöön vasta vuonna 1921. Siirtyminen rahatalouteen oli pitkän aikaa kestävä prosessi, jota hidasti esimerkiksi torpparijärjestelmä. Yksi kasvusysäys tapahtui 1890-luvun lopulla. Varsinaisesti metsätaloudesta saadut tulot lisääntyivät selkeästi vasta 1920-luvulla. Meijeritalous vauhditti omalta osaltaan maatalouden tuotan- tosuunnanmuutosta ja sen myötä rahan käytön yleistymistä. Maaseudulla oma- varaistalous säilyi kuitenkin hallitsevana.⁶⁵

Suomen väkiluku oli vuonna 1900 noin 2.7 miljoonaa ihmistä, joista runsaat 87 prosenttia asui maaseudulla.⁶⁶ Elinkeinorakenteeltaan Venäjän autonomi- nen suuriruhtinaskunta muistutti vuosisadan vaihteessa enemmän Unkaria kuin naapurimaata Ruotsia puhumattakaan teollisen kapitalismin pioneeri-

64 Haapala 1995, 60–61, 69–70.

65 Karisto ym. 1985, 163–164; Kuusterä 1996, 56–57, 59, 61–62; Peltonen 1992b, 166–175, 190–199.

66 Peltonen 1992b, 266.

maasta Englannista.⁶⁷

Suomi oli Euroopan agraarisimpia maita, jonka nykyrahassa laskettu vuotuinen kansantulo oli noin 13 000 markkaa asukasta kohti eli alle länsieuroopalaisten keskitason. Ulkomaankaupan osuus kansantuotteesta oli yli puolet. Vientiin meni puutavaraa sekä puunjalostusteollisuuden tuotteita. Tuonnista pääosa oli viljaa sekä raaka-aineita.⁶⁸ Verotus oli vielä luonteeltaan lähes täysin välillistä kulutusveroa. Tärkeimpiä veromuotoja olivat valmisteverot ja tullit. Tulleista kertyi lähes 70 prosenttia valtion tuloista. Progressiivinen tuloverotus oli yleistymässä kansainvälisesti.⁶⁹

Suhteellisesta takapajuisuudesta huolimatta Suomessa toteutuivat kuitenkin monet Dieter Senghaasin erittelemistä Pohjoismaille ominaisista suotuisan vientijohtaisen talouskehityksen edellytyksistä.⁷⁰ Vuosisadan vaihteessa maaseudulla ei ollut vielä jyrkkää ristiriitaa tuottajien ja kuluttajien välillä, sillä maaseudun työväestö ja torpparit tuottivat elintarvikkeita myös omaan tarpeeseen ja saatavilla oli ulkomaista halpaa viljaa.

Vuoden 1905 suurlakkoa seuranneen valtiopäivä uudistuksen seurauksena maamme siirtyi demokratiakehityksen kärkeen ja naiset saivat äänioikeuden, mutta todellista valtaa eduskunta ei saanut. Taloudellisissa kysymyksissä viime käden päätävältä oli Venäjän keisarilla ja käytännössä senaatilla. Eduskunta ei voinut harjoittaa aktiivista talouspolitiikkaa. Suomen senaatin ja Venäjän keskushallinnon yhteistyö sujui suhteellisen hyvin toiseen sortokauteen asti.⁷¹

Muuttuva yhteiskunta

Ainahan me olemme olleet riippuvaisia isännän mielivallasta. Antti Timonpoika hädettiin Alakorven torpasta, kun hän ei ollut nostanut lakia isännän edessä ja hänen pikkupoikansa olivat käyneet varastamassa omenia isännän puutarhasta. Mattilan muorin eno hädettiin, koska hänen tyttärensä oli polttanut reiän emännän lakanaan apupäivillä pyykillä ollessaan. Järvisen Matti hädettiin, koska hän jaksanut kaivaa valtaojaa eikä odotettu hänen poikansa varttuvan, ja onhan niitä Rantasia hädetty, koska isäntä tarvitsi itse heidän peltojaan ja lähetti heidät raivaamaan uutta peltoa korpeen kun ei muuallekaan ollut menoa.⁷²

Maaton alustalaisväestö kasvoi suhteessa muihin ryhmiin erityisen nopeasti. Sen asema heikkeni 1800-luvun loppuvuosikymmeninä. Siitä huolimatta siir-

67 Alapuro 1980, 42; Alapuro 1988, 12.

68 Haapala 1995, 30.

69 Haapala 1995, 30; Kuusterä 1989b, 149, 156–157.

70 Senghaas 1982, 113–146. Senghaasin erittelemiä vientijohtaisen kehityksen institutionaalisia ehtoja ovat: maatalouden modernisointi, tärkeimpien voimavarojen omistuksen kohtuullisen tasainen jakautuminen, säästämistä edistävä tulonjako, suhteellisen korkea koulutustaso, investointihalukkaat yritykset, poliittisesti järjestäytyneet talonpojat, teknisten innovaatioiden leviäminen sektorilta toiselle, vakaa poliittinen järjestelmä ja infrastruktuurin rakentaminen. (Senghaas 1982, 136–137.)

71 Haapala 1995, 24, 28–29; Kuusterä 1989a, 345.

72 Wuolijoki 1970, 17–18.

tolaisuus oli suhteellisen myöhäistä ja vähäistä verrattuna esimerkiksi Ruotsiin tai Itä-Euroopan maihin. Vuonna 1902 sen ollessa laajimmillaan 23 000 ihmistä jätti Suomen. Vuonna 1910 maanomistajia oli runsaat 41, torppareita runsaat 18 ja maataloustyöläisiä runsaat 40 prosenttia maaseudun väestöstä. Teollistumisen vaikutus maaseudun elämään oli erityisen suuri Suomessa, sillä puunjalostusteollisuus oli keskeisin tuotannonala. Metsätalouden vaikutus kansantalouden kasvuun oli suurimmillaan vuosina 1890–1913. Metsäteollisuus kytki Suomen kansainväliseen talouteen ja sen suhdannevaihteluihin.⁷³

Maanvuokrasuhteet muuttuivat maatalouteen tunkeutuvan markkinatalouden myötä entistä epävarmemmiksi. Torppia lakkautettiin ja alustalaisia häädettiin. Maatalouden kaupallistuminen kasvatti osaltaan maanomistajien ja muiden maaseudun sosiaaliryhmien välistä kuilua.⁷⁴ Maanomistusolojen uudistamista alettiin vaatia kiivaasti vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Monet torpparit tunsivat suhteellisen asemansa huonontuneen ja liittyivät maatyöläisten ohella työväenyhdistyksiin. Maatalousproletariaatin laaja tuki työväenliikkeelle oli kansainvälisesti poikkeuksellinen ilmiö. Torpparikysymyksen kärjistyminen vuoden 1909 jälkeen oli yksi tärkeä tekijä vuoden 1918 kansalaissodan taustalla. Vuonna 1910 perustettiin Maanvuokraajien liitto.⁷⁵ Maaseudun "vähäväkisten" äänestäjien kannatuksesta kamppaili sosiaalidemokraattisen puolueen lisäksi vuonna 1906 perustettu antikapitalistinen ja kaupungistumiseen kriittisesti suhtautuva maalaisliitto. Sosiaalidemokraatteja kannattivat lähes puolet äänestäneistä vuoden 1916 vaaleissa.⁷⁶ Torpparikysymystä pyrittiin ratkaisemaan maanomistusolojen uudistuksella. Pienviljelijäjärjestöistä tuli sotien välisen ajan Suomen tärkeitä maatalousjärjestöjä, jotka harjoittivat myös kotitalousneuvontaa.

1890-luvulta alkanut nousukausi ja tuotantorakenteen muutos sekä nopeutunut kaupungistuminen alkoivat vaikuttaa yhteiskuntaan. Kaupunkilainen elämäntapa edusti monille lupausta paremmasta, sillä elintaso kaupungeissa kohosi nopeasti maaseutuun verrattuna. Maan sisäinen muuttoliike suuntautui Pohjanmaalta Helsinkiin ja Itä-Suomesta ensin Viipurin läänin teollisuuskeskuksiin mutta vuosisadan alussa Helsingin seudulle. 1890-luvun puolivälissä radikalisoituva työväenliike pyrki lakoilla vauhdittamaan työolojen parantamista.⁷⁷ Vuosina 1890–1910 palkat nousivat suhteellisen nopeasti ja voimakkaasti. Maataloustyöläisten ja kaupunkien ulkotyöväen reaalipalkat nousivat teollisuustyöläisten palkkoja nopeammin, kun taas virkamiesten keskimääräi-

73 Alapuro 1980, 43, 48; Alapuro 1988, 42, 44–47; Haapala 1995, 65; Heikkinen 1997, 37–38; Hjerppe 1988, 64, 71; Karisto ym. 1985, 46; Soikkanen 1981, 441–442; Waris [1947]1952, 287.

74 Alapuro 1988, 47; Haapala 1995, 92, 111–113; Kananen 1981, 240–241; Karisto ym. 1985, 261; Santonen 1971, 71.

75 Alapuro 1980, 76; Alapuro 1988, 117–118, 121; Kananen 1981, 243; Peltonen 1992b, 278–285; Peltonen 1994, 328.

76 Alapuro 1988, 117–118, 133, 267; Hobsbawm [1987]1991, 85–86, 139; Waris [1947]1952, 317–318.

77 Alapuro 1980, 64; Haapala 1995, 94; Haatanen 1968; Heikkinen ym. 1983, 93; Hjerppe 1988, 106; Markkola 1994, 228; Soikkanen 1961; Waris [1947]1952, 290–294, 304.

set palkat jopa laskivat. Naisten palkat olivat miesten palkkoja alempia ja nousivat hitaammin. Palkka saatiin rahana, tavarana tai molempina. Rahatalouden laajenemisen myötä rahapalkka yleistyi.⁷⁸

Teollisuudessa keskimääräinen vuosiansio vuosina 1909–1913 oli noin 1000 markkaa, mutta palkkaerot olivat melkoisia. Kun kirjapainotyöntekijän vuotuinen palkka ylsi 1500 markkaan, oli tulitikkuteollisuuden työläisen vuotuinen ansio ainoastaan 560 markkaa. Virka- ja palvelusmiesten vuotuiset palkat vuonna 1910 vaihtelivat 400 ja 7400 markan välillä. Maataloustyöväen palkat lähtivät nousuun 1890-luvun puolivälissä.⁷⁹ Tulonjako vuosisadan alun Suomessa oli melkoisen epätasaista. Hyvätuloisin viisi prosenttia kansasta sai kaikista tuloista kolmanneksen ja ylin kymmenesosa peräti puolet. Hyvinvoivaa eliittiä olivat suurliikemiehet ja virkamiehet. Yläluokan elämäntapaan kuului palvelijoita, suhteellisen tilava asunto, mahdollisuus syödä hyvin, lomailua, hankkia vaatteita ja kouluttaa lapsia. Alemman keskiluokan elämä ei ollut ylellistä, mutta toimeen tultiin. Talonpojista lähinnä suurtilalliset voivat hyvin. Maatilan kokonaistuotto oli usein puolet tai kolmasosa monien Länsi-Euroopan maiden tilojen tuottoon verrattuna.⁸⁰

Kulutus vuosisadan vaihteessa

Ensi kerran eläissään hänellä oli omaa rahaa taskussaan; ne olivat riepun käärittyinä ja hän piteli niitä tavan takaa. Siinä yksin seisoessaan hän tunsu suuren työmaan koko valtavuuden. Tukkimetsä – se käsite jatkuu jonnekin ylhäälle päin, siellä on suuria ja yhä suurempia herroja; siellä on rahaa, niin paljon rahaa, ettei se lopu koskaan. Pelottaa olla sen kanssa näin tekemisissä, melkein ahdistaa.⁸¹

Vuodesta 1859 kauppapuotien perustaminen maaseudulle oli sallittua, ja vuonna 1879 toteutettiin elinkeinovapaus. Nämä toimenpiteet johtivat ratkaisevaan kehitykseen kotimaankaupan järjestäytymisessä. 1870-luvulta lähtien kulutuksessa alkoi tapahtua muutoksia. Rahatalouden läpimurto oli käynnistynyt, vaikka kotitaloudet olivat vielä pitkään ainakin maaseudulla lähes omavaraisia. Rahalla saattoi ostaa uusia kulutustavaroita, joita laajentuva kauppa toi vähitellen maalaisväestönkin ulottuville. Vuosisadan alussa Suomessa oli kaupan alalla yrityksiä runsaat 8 500 ja vähittäismyymälöitä 18 000. Vuoteen 1913 mennessä luvut olivat nousseet 12 000:een ja 21 000:een. Vuosisadan vaihteessa kaupan erikoistuminen oli täydessä käynnissä suurimmissa kaupungeissa.⁸²

Vuosina 1860–1913 yksityinen kulutus kasvoi keskimäärin vajaan 2 prosentin vuosivauhtia, kun taas reaali-palkat nousivat samana aikana 1.2 prosent-

78 Heikkinen ym. 1983, 24–30, 43, 101; Heikkinen 1990, 134; Santonen 1971, 71.

79 Heikkinen ym. 1983, 64–66, 73–74; Markkola 1994, 91–92; Soinen 1981, 103.

80 Haapala 1995, 104, 106–107, 109; Karisto ym. 1985, 27.

81 Sillanpää [1919] 1988, 98.

82 Hentilä 1998; Kuusanmäki 1936, 97; Laurila 1985, 21; Mauranen 1985, 9–20, 87–108.

tia vuodessa. Yksityisen kulutuksen osuus bruttokansantuotteesta vuonna 1900 suuri eli yli 90 prosenttia.⁸³ Elintarvikkeet muodostivat suurimman osan kaikesta yksityisestä kulutuksesta, ja vilja oli tärkein ravinnonlähde. Elintarvikkeiden kulutusmäärä henkilöä kohden lähestulkoon kaksinkertaistui 1860-luvulta 1910-luvulle.

Vuonna 1900 kulutusmenoista suurin osa eli noin 52 prosenttia meni ravintoon. 13 vuotta myöhemmin osuus oli 47 prosenttia. Merkittäviä muutoksia kulutuksen rakenteessa 1860-luvulta 1910-luvulle olivat vaatteiden osuuden kaksinkertaistuminen ja muun kulutuksen osuuden huomattava kasvu. Sosiaaliryhmien väliset erot kulutuksessa olivat suuria.⁸⁴ Suomalainen talonpoika söi verrattain yksipuolista ruokaa: pääasiassa maitoa, leipää ja perunaa. Esimerkiksi juustoa, vihanneksia ja lihaa tai kalaa kuului ruokavalioon vähän.⁸⁵

Ensimmäinen Suomessa tehty varsinainen kulutustutkimus oli Vera Hjeltin teollisuushallituksen toimeksiannosta suorittama *Tutkimus asutuskeskusten ammattityöläisten toimeentuloehdoista vuosina 1908–1909*.⁸⁶ Hjelt tarkasteli 350 perheen ja 30 yksinasujan kotitalouksia. Tutkimuksessa tarkasteltujen työläisperheiden vuotuiset ansiot eivät ylittäneet 3000 markkaa vuodessa. Hjeltin aineisto perustui kotitalouskohtaiseen tilikirja-aineistoon. Tutkimukseen kuului myös yksittäisiä kotitalouksia koskevia erikoistutkimuksia.⁸⁷ Ne tarjoavat yksityiskohtaista tietoa kulutuksesta ja elintavoista. Esimerkiksi Vera Hjeltin erikoistutkimien kolmilapsinen 45-vuotiaan tehtaantyöntekijän ja 39-vuotiaan vaimon perhe kulutti ruokaan 50 prosenttia kaikista menoistaan. Toiseksi eniten kului sivistykseen ja yhteiskunnallisiin tarkoituksiin (noin 15 % kaikista menoista) ja kolmanneksi eniten vaatteisiin (noin 14 %). Asunnon vuokraan sekä lämpöön ja valoon perhe käytti vajaat 12 prosenttia menoistaan. Perheessä nautittiin aamulla kahvia ja leipää, aamiaiseksi leikkelevoileipiä ja maitoa, päivälliseksi liharuokaa perunoiden kera ja illalliseksi puuroa sekä maitoa.⁸⁸

Kaikilla Vera Hjeltin tutkimilla esimerkkiperheillä ravintomenot vaihtelivat 50:stä 74:ään prosenttiin kaikista menoista vuonna 1909.⁸⁹ Vilja ja peruna olivat ruoanlaiton perusraaka-aineet valtaväestöllä. Lihaa ja muita eläinkunnan tuotteita syötiin vielä verrattain vähän. Varakkaammassa talouksissa lihaa, maitoa ja voita oli helpommin saatavilla, sillä monet kaupunkilaiset pitivät 1800-luvun lopulle asti taloissaan karjaa ja hevosia.⁹⁰ Taloushistorioitsija Sa-

83 Heikkinen 1997, 175; Laurila 1985, 47.

84 Heikkinen 1997, 177; Heikkinen ym. 1983, 85; Hjerpe 1988, 105; Häggman 1994, 49; Ikonen 1992, 25–26, 80; Laurila 1985, 50; Talve 1990, 140. Vertailun vuoksi todettakoon, että Tanskassa ravinnon osuus kulutusmenoista oli 40.9 prosenttia vuonna 1900 ja 41.6 vuonna 1913 eli selvästi pienempi kuin Suomessa. Norjassa vastaavat luvut olivat 41.1 prosenttia vuonna 1900 ja 42.5 vuonna 1910. (Laurila 1985, 55–56.)

85 Haapala 1995, 110.

86 Hjelt 1912; Heikkinen 1981, 395; Lepistö 1994, 30.

87 Hjelt 1912, 100–135.

88 Hjelt 1912, 108–111.

89 Hjelt 1912, 100–135.

90 Talve 1990, 330.

kari Heikkinen on tiivistänyt suomalaisen ruokavalion muutoksen autonomian ajan loppupuoliskolla seuraavasti:

Pullakahviin tiivistyy merkittävä osa suomalaisen ruokavalion muutoksesta autonomian ajan jälkipuoliskolla. Sen kaikki osaset – kahvi, sokeri ja vehnänen – olivat ulkomaista perua; niitä ei voinut hankkia kuin ostamalla, joten ainakin tältä osin kulutus kaupallistui. Pullakahvi on myös elintason nousun symboli: aiempi ylellisyys, joka muuttui liki välttämättömyydeksi, ja sitä korkeamman elintason symboli, jos se tarjottiin posliinisesta kahviastiassesta, jotka nekin yleistyivät tuolloin.⁹¹

1800-luvun loppuvuosikymmeninä kahvista tuli arkijuoma, ja vuosisadan vaihteessa sitä juotiin jo kolme kertaa päivässä. Kahvin mausteena käytettiin sokeria, ja sen juontiin liitettiin vehnäsen syönti. Vuosisadan vaihteen kuluksessa nopeimmin kasvoi kahvin ja sokerin kulutus. Kahvinjuonti oli varsinkin työväen keskuudessa hyvin yleistä: kahvi oli usein tupakan ohella ainut nautintoaine. Kahvia ja vehnästä arvosteltiin yksipuolisena ruokana. Kahvinjuonin myötä lisääntyi myös sokerin kulutus 1880-luvun lopun viidestä kilosta 14 kiloon henkilöä kohden vuodessa vuosina 1911–1915.⁹²

Kahvin kaipuu ja runsas käyttö nautintoaineena kaikissa elämäntilanteissa tiivistyy Väinö Linnan *Täällä pohjan tähden alla* -romaanin Koskelan Jussin ja kättilönä synnytyksessä toimineen Priitan välisessä keskustelussa:

Priita laittoi ruokaa ja motkotti Jussia vähistä aineksista.

– Täytyy sen synnyttäjän jotakin saada.

Sitten Jussi rupesi puhelemaan:

– Kun ei ny satu oleen kahveeta...

– Ei satu niin. Eikä sitä sen puolesta sattumalta missään ole. Kyllä sinä helvetin kitupiikki saisit tolle plikkaparaalle joskus kahveenaulan ostaa.⁹³

Keskeisimmän elintarvikkeen eli viljan tarjonta kasvoi nopeasti 1890-luvulta vuoteen 1910 mutta väheni rajusti ensimmäisen maailmansodan aikana. Ajanjaksolla ravinnon osuus kulutuksesta väheni kun taas vaatteiden ja jalkineiden kasvoi. Viimeistään 1890-luvulta alkaen on havaittavissa selvää maailmansotaan asti jatkunut kasvu niin lihan, maidon, eläinrasvojen ja sokerin kuin kahvinkin kulutuksessa. Suomalaisessa ruokataloudessa alkoi uusi kaupan ja teknisen tuotannon aikakausi 1880-luvulla, ja se on jatkunut nykypäiviin asti.⁹⁴

Vaatetus ja muut henkilökohtaiset menot muodostivat vuosisadan vaihteessa ravintomenojen jälkeen yleensä suurimman erän kulutuksessa. Vera Hjeltin erikoistutkielmien perheillä vaatemenot vaihtelivat 2.5 prosentista yli 18 prosenttiin vuonna 1909. Helsinkiläisten työläisperheiden vaatemenojen osuus

91 Heikkinen 1990, 142.

92 Heikkinen 1981, 400, 418; Heikkinen 1990, 141–142; Hjerppe 1988, 105; Kuusanmäki 1936, 112–116; Talve 1973, 102–104; Talve 1990, 152, 350, 386.

93 Linna 1959, 63–64.

94 Heikkinen 1981, 412–415; Heikkinen 1996, 6–10; Talve 1973, 137.

kulutuksesta oli keskimäärin 12 prosenttia.⁹⁵ Ensimmäiset valmisvaatetehtaat 1800-luvun loppuvuosikymmeninä olivat paitatehtaita. Miesten pukuja ja jalkineita tehtiin sarjavalmistaisesti vuosisadan vaihteessa. Vuosisadan alussa oli vielä tavallista, että vaatteita ja jalkineitakin valmistettiin kotona niin maaseudulla kuin kaupungeissakin.⁹⁶ Singerin vuonna 1851 patentoima ompelukone oli tullut tunnetuksi 1860-luvulla. Ensimmäiset tuotiin Suomeen 1860-luvun puolivälissä. Niitä hankittiin vuosisadan vaihteessa melko yleisesti sekä maataloihin että työläiskoteihin. Vuosisadan vaihteen jälkeen tehdasvalmistetut vaatteet ja jalkineet tulivat yleisesti myyntiin. Muoti alkoi määrätä vähitellen yhä yleisemmin pukeutumista, vaikka talonpojan ja työmiehen erotti "herrasta" selvästi pukeutumisen perusteella.⁹⁷

1800-luvun kaupungistuminen merkitsi yleisesti muutakin kuin kaupunkilaisten tapojen leviämistä. Keskeistä oli modernismin ja antitraditionalististen virtausten leviäminen muun muassa pukeutumisessa.⁹⁸ Modernin vaihtotalouden tuotteet ja muoti olivat yhtäältä haluttavia ja toisaalta pelottavia. Esimerkiksi uskonnolliset liikkeet määrittivät 1800-luvulla kannattajiensa pukeutumista. Ne joutuivat kuitenkin vähitellen myöntämään markkinatalouden laajentumisen, vaikka esimerkiksi liikkeiden johtomiehet yrittivät taistella sen mukanaan tuomaa laskelmoivaa taloudenpitoa vastaan.⁹⁹

Kotitalouskalustoa ja huonekaluja hankittiin vuosisadan vaihteen työläisperheisiin sangen niukasti. Kaupunkilaisperhe saattoi omistaa petrolikeittimen, joka oli "monitoimikone" vuosisadan alun työläisperheissä: sillä lämmitettiin talousvettä ja keitettiin sekä kahvia että ruokaa.¹⁰⁰ Vuosisadan vaihteen Helsinkiin omaksuttiin Keski-Euroopasta monia modernin kaupunkirakentamisen uutuuksia. Sähkö oli kuitenkin vielä pitkään harvinaisuus kotitalouksissa. Sähkökäyttöiset kotitalouskoneet tulivat Helsingissä markkinoille vuonna 1908. Ne pysyivät harvinaisuuksina siitä huolimatta, että Helsingin sähkölaitoksen unelmana oli kotitalouksien sähköistäminen. Sähkön kotitalouskäyttö alkoi olla Helsingissä näkyvää vasta 1930-luvulla.¹⁰¹ Uudesta ajasta kertoo osaltaan sekin, että kondomien käyttö yleistyi Helsingissä 1880-luvun puolivälistä lähtien.¹⁰²

Kaiken kaikkiaan 1800-luvun lopun teollistuminen ja kansalaisyhteiskunnan synty merkitsivät murroskautta. Yleisesti ottaen reaalipalkat nousivat ja kulutus kasvoi huomattavasti 1800-luvun puolivälistä ensimmäiseen maailmansotaan. 1890-luvun alun lamasta ensimmäiseen maailmansotaan jatkuva ajanjakso merkitsi elintason nousun tasoittumista, kun alueittaiset ja toimialojen väliset palkkaerot kaventuivat.¹⁰³ Vuosisadan vaihdetta seuraavan viidenkym-

95 Heikkinen 1997, 174; Hjelt 1912, 100–135.

96 Hjerpe 1988, 107; Laurila 1985, 50, 216.

97 Kuusanmäki 1936, 112; Sennett [1977]1993, 162; Talve 1990, 386.

98 Sennett [1977]1993, 128.

99 Siltala 1992, 381.

100 Lepistö 1994, 180–182.

101 Lepistö 1994, 104–107.

102 Häggman 1994, 104.

103 Heikkinen 1997, 185–188.

menen vuoden aikana agraarinen ja talonpoikainen Suomi kehittyi nykyaikaiseksi kaupungistuneeksi teollisuusyhteiskunnaksi.

Yhdysvallat on ollut monille modernisoitumisen esikuva. Siellä massakulutusyhteiskunnan tulo merkitsi kulutukseen suuntautuneen kulttuurin nousua ja yhteentörmäystä traditionaaliseen ja paikalliseen tuotantoon suuntautuneen kulttuurin kanssa: kulttuuriset fundamentalistit nousivat puolustamaan traditionaalisia arvoja nousevan keskiluokan modernistisia arvoja vastaan. Teknologinen kehitys ja tuottavuuden kasvu alkoivat lisätä vapaa-aikaa, minkä seurauksena protestanttisen etiikan säästämistä ja työntekoa painottava traditionaalinen ja paikallinen kulttuuri menetti merkitystään. Tuloksena oli poliittisten fundamentalistien vastaisku, jossa vastapuoli tuomittiin moraalittomaksi. Tosin nykyisin perinteiseksi talonpoikaiskulttuuriksi ymmärretty talonpoikainen elämäntapa on itse asiassa syntynyt vasta vuosisadan vaihteessa yksityistymisen ja taloudellisen vaihdannan lisääntyessä.¹⁰⁴

Suomalainen kulutusyhteiskunta kehittyi pitkään Yhdysvaltoja ja muita teollistumisen kärjessä olevia maita hitaammin. Talonpoikaiset ja kristilliset arvot sisäistäneessä yleiskulttuurissa alkoi tapahtua kulutusyhteiskunnan edellyttämiä muutoksia todenteolla vasta toisen maailmansodan jälkeen. Fundamentalististen purkauksien esiintymistä ovat hillinneet talonpoikaisen omavaraisuuskulttuurin vähittäinen muuttuminen kaupungistumisen ja työnjaonmuutoksen myötä, maatalousväestön pitkään jatkunut voimakas edustus valtakunnan politiikassa sekä tietoinen konsensuspolitiikka.

Suomalaisen yhteiskunnan kehityslinjoja 1920- ja 1930-luvulla

Välittömästi kansalaissodan päätyttyä elintarviketilanne maassa oli huono. Lisäksi vakavin joukkotyöttömyyskausi sitten 1890-luvun osui vuosiin 1917–1919. Vuodet merkitsivät ensimmäistä kriisiä, jolloin teollistuvan Suomen väestön elintaso selvästi laski.¹⁰⁵ Yleinen ahdinko alkoi kuitenkin hitaasti hellittää, elintarvikkeiden säännöstelyä voitiin purkaa ja elämä alkoi asettua normaaleihin uomiinsa. Elintarvikkeista viimeisinä vapautettiin sota-ajan säännöstelystä vilja ja sokeri keväällä 1921.¹⁰⁶ Suomi kiinnittyi Euroopan uuteen talousjärjestelmään ja maailmantalouteen sen jälkeen, kun vienti käynnistyi puolen vuoden tauon jälkeen kesällä 1919. Inflaatio oli ongelmana vuoteen 1921 asti. Lopullisesti Suomen talouselämä saavutti vakauden ja toipui sodan sekä itsenäistymisen aiheuttamista rakenteellisista ongelmista vasta vuonna 1926.¹⁰⁷

Itsenäistymisen seurauksena jouduttiin nopeasti järjestämään hallintoa uutta tilannetta vastaavaksi. Kasvaessaan sotien välillä kaksinkertaiseksi julkisen sektorin työvoima myös naisistui erityisesti opetuslaitoksessa ja terveydenhoi-

104 Gusfield 1963, 139–147; Karisto ym. 1985, 186.

105 Haapala 1995, 193; Hjerpe 1988, 45, 90.

106 Ahvenainen ja Vartiainen 1982, 176.

107 Haapala 1995, 243–244; Kuisma 1993, 542; Waris 1945, 43.

Taulukko 2.3: Suomen väkiluku ja elinkeinojen sekä kaupunkilais- ja maalaisväestön osuus koko väestöstä 1920–1940.

	1920	1930	1940
väestö (milj.)	3.1	3.4	3.6
elinkeino (%)			
– maa- ja metsätal.	66	61	54
– teollisuus ja rakentaminen	12	15	18
– liikenne, kauppa ja palvelut	10	13	16
– muu/tuntematon	12	11	12
yhteensä	(=100)	(=100)	(=100)
kaupunkilaisia/maalaisia (%)	16/84	19/81	27/73

Lähteet: Pitkänen 1982, 193, 200; Vattula, toim. 1983, 19; Waris 1945, 129.

don alalla. Valtio joutui vastaamaan uusista tehtävistä kuten esimerkiksi puolustuslaitoksesta sekä ulkoasiainhallinnosta.¹⁰⁸ Erityisesti infrastruktuurin kehittäminen ja parantaminen kasvattivat valtion menoja. Tärkeä valtion tuloja lisäävä uudistus oli progressiivisen tuloveron vakiintuminen vuonna 1920 annetulla lailla.¹⁰⁹

Maatalouspolitiikassa näkyi selkeä pyrkimys omavaraisuuteen vuoden 1918 vaikean elintarviketilanteen seurauksena. Siihen tähtäsivät protektionistisen tullipolitiikan ohella maatalousopetuksen ja -neuvonnan tehostaminen sekä maanomistusolojen uudistaminen. 1920-luvun maatalouspolitiikan tavoite oli tuotannon ja leipäviljan omavaraisuuden lisääminen sekä vientiin suunnatun kotieläintuotannon tehostaminen. Seuraavan vuosikymmenen päätavoite oli tuottajahintojen vakauttaminen.¹¹⁰

Suomen väkiluku kasvoi sotien välillä 3.1:stä noin 3.6:een miljoonaan.¹¹¹ Maa- ja metsätaloudessa toimi vuonna 1920 peräti 70 prosenttia ammatissa toimivasta väestöstä, mikä oli huomattavan paljon verrattuna esimerkiksi Ruotsin (44 %) tai Englannin (7 %) vastaavaan osuuteen samana vuonna. Vastaava osuus Suomen koko väestöstä oli 66 prosenttia. Suomi oli sotien välillä suhteellisen nopeasti teollistuva ja vaurastuva mutta maatalousvaltainen maa, joka poikkesi niin Länsi- kuin Itä-Euroopan maista. Suomen maatalouden bruttokansantuoteosuus kuitenkin laski 1920-luvun puolivälin 38 prosen-

108 Alapuro 1980, 94; Heikkilä 1992, 202–203; Waris [1947]1952, 169, 171.

109 Ahvenainen ja Vartiainen 1982, 180; Haapala 1995, 248; Wikström 1985, 82–104.

110 Granberg 1989, 35–36; Kananen 1984, 188; Karisto ym. 1985, 56; Laurila 1985, 85; Niemelä 1996, 222.

111 Valkonen 1980, 16.

Maatalousvaltaisessa Suomessa yli puolet väestöstä sai toiseen maailmansotaan asti elantonsa maataloudesta. Kuva: Eino Mäkinen 1939, Suomen elokuva-arkisto.

tista 30 prosenttiin vuoteen 1940 mennessä.¹¹² Maailmansotien välisenä aikana suomalaisen yhteiskunnan muutosta hidasti ja maatalouden vahvaa asemaa tuki puunjalostusteollisuuden keskeisyys. Puutavaran korjuussa ja käsittelyssä tarvittiin suhteellisen paljon työvoimaa. Maanviljelijät ja heidän perheenjäsenensä hankkivat usein lisäansioita metsänhakuusta ja tukinajosta. Metsätyöt olivat varsinkin Itä-Suomen pientiloilla olennainen osa toimeentuloa.¹¹³

Muutto kaupunkeihin oli yksi 1920-luvun Suomen selkeistä kehityssuunnista ja muutosta nopeuttava tekijä. Kaupunkien muuttovoiton kasvu oli selvää ja jatkui jälleen 1930-luvun alun laman jälkeen.¹¹⁴ Kaupungit kasvoivat, ja rakentaminen kukoisti. Lähes puolet 1920-luvun muuttovirrasta suuntautui Helsinkiin. Runsaat 100 000 suomalaista kaupunkilaistui vuosikymmenen kuluessa. Kaupunkien kasvu merkitsi väestön palkkatyöläistymistä ja kulutusta-

112 Alapuro 1980, 79–80; Kananen 1984, 183; Kaukiainen 1981, 40.

113 Kananen 1984, 189; Lovio 1993, 73; Waris 1945, 83, 87.

114 Haapala 1993, 16; Waris 1945, 74.

varamarkkinoiden laajentumista.¹¹⁵ Silti vuonna 1930 maamme kaupungeissa asui vain 19 prosenttia suomalaisista, kun kaupunkiväestön osuus Länsi-Euroopan maissa oli peräti 45 prosenttia.¹¹⁶

Maatalousvaltaisessa maassa kaupungistumista kauhisteltiin. Maaseutu nähtiin "terveiden" ja "oikeiden" arvojen työssijana ja maalaisväestö maanviljelyksen ja -omistuksen kautta vallitsevaa suomalaisuusideologiaa tukevana selkärankana.¹¹⁷ Kaupungistumisen ohella toinen kehityssuunta oli teollistumisen vähittäinen jatkuminen. Vuonna 1940 sai 18 prosenttia suomalaisista leipänsä teollisuudesta sekä rakentamisesta ja 16 prosenttia kaupasta, liikenteestä ja muista palveluelinkeinoista. Agraarinen Suomi alkoi vähitellen muuttua teollisuusmaaksi.¹¹⁸ Hannu Soikkanen on arvellut suomalaisen yhteiskunnan muutosvalmiuden liittyvän suurelta osin naisten asemaan ja osallistumiseen työelämään sekä erityisesti hyvään yleiseen koulutustasoon. Soikkasen tulkintaa tukee Emmanuel Toddin tutkimus, jossa korostetaan perherakenteen ja erityisesti naisten aseman sekä koulutustason keskeistä merkitystä yhteiskunnan kehityksessä.¹¹⁹

Työntekijöiden asemaa alettiin vähitellen parantaa ja sosiaalipolitiikkaa kehitteä. Suomi oli ensimmäinen maa, jossa kahdeksantuntinen työpäivä teollisuudessa määrättiin lailla jo vuonna 1917.¹²⁰ Samana vuonna toteutettiin myös työttömyysvakuutus, kun valtio ryhtyi avustamaan vapaaehtoisia kassoja. Työnvälitys määrättiin pakolliseksi suurissa kaupungeissa. Sosiaalipolitiikka rajattiin sotien välillä etupäässä köyhäinhoitoon, työsuojeluun ja työsuhteiden säätelyyn. Naisjärjestöjen kotitalousliike pyrki paikkaamaan sosiaalipolitiikan puutteita kiinnittämällä huomiota kotitalouksiin ja kulutukseen sekä korostamalla neuvonnassa omatoimisuutta. Vuosina 1919–1932 voimassa olleen kieltoain ajateltiin ilmeisesti toimivan sosiaalisia ongelmia ehkäisevästi. Kieltoain valvonta osoittautui lähes mahdottomaksi. Sen rikkomisesta kehittyi 1920-luvulla suoranainen kansanliike. Laki kumottiin vuonna 1932.¹²¹

Suomessa uskottiin koulutukseen ja valistukseen. Vuonna 1920 säädettiin laki ammattikouluista ja seuraavana vuonna oppivelvollisuuslaki, joka merkitsi peruskoulutuksen laajentamista koskemaan kaikkia kansalaisia. Oppivelvollisuudesta annettiin tosin vapautuksia esimerkiksi vaikeiden matkojen takia. Vuonna 1930 kuitenkin ainoastaan seitsemän prosenttia yli viisitoista-vuotiaista suomalaisista oli saanut kansankoulua laajemman koulusivistyksen.

115 Kaupunkien merkityksestä historiassa, ks. mm. Braudel [1979]1989, 432–505; North & Thomas 1973; Sennett [1977]1993; Weber [1923]1992a, [1921]1992b. Joitain esimerkkejä kehityksestä Suomessa tarjoavat Haapala 1986, Peltonen 1982, Waris [1932]1973 ja Åström 1956.

116 Hjerppe 1988, 160; Siipi 1967, 60, 77. Ruotsissa asui koko väestöstä asutuskeskuksissa vuonna 1935 jo 51 prosenttia. (Waris [1947]1952, 92.)

117 Haatanen 1992, 34; Klinge 1972, 174.

118 Kaukiainen 1981, 40; Talve 1990, 387–388.

119 Soikkanen 1981, 448–451; Todd 1987, 17–29, 176–183.

120 Ahvenainen ja Vartiainen 1982, 185; Kalela 1989, 62.

121 Haapala 1995, 247; Haatanen 1992, 35–43; Karisto ym. 1985, 272; Peltonen 1997, 97–107; Siipi 1967, 121.

Silti korkeakouluopiskelijoiden lukumäärä kaksinkertaistui 1930-luvulla. Se oli asukaslukuun nähden Euroopan korkeimpia. Myös erilaiset vapaan kansansivistystyön oppilaitokset pääsivät valtionavun piiriin.¹²²

Vuosina 1922–1928 bruttokansantuotteen keskimääräinen vuotuinen kasvu oli peräti kuuden prosentin luokkaa.¹²³ Nopeaa kasvua seurannutta suhdanteiden taittumista edelsi talouden ylikuumentuminen vuonna 1927, joka näkyi selvimmin sahateollisuudessa ja rakentamisessa. New Yorkin pörssissä kurssit romahtivat syksyllä 1929, ja laman merkit alkoivat levitä maailmalle. Suomeen lama iski lähinnä sisäisistä syistä. Vuosina 1928–1929 huonot sadot pakottivat viljantuontiin. Samaan aikaan nopeasti laajentunut sahatavaran vienti joutui vaikeuksiin Neuvostoliiton palattua läntisille sahatavaramarkkinoille.¹²⁴ Maailmantalouden suuri lama 1930-luvun alussa ei merkinnyt kuitenkaan katastrofia niille suomalaisille, joille riitti töitä. Virkamiesten reaali-palkat jopa nousivat selvästi vuosina 1929–1931. Seuraavina vuosina palkkoja alennettiin eduskunnan päätöksellä.¹²⁵

Maanviljelijät joutuivat vaikeuksiin laman myötä viljan hintojen laskiessa. Maatilojen pakkohuutokauppojen lukumäärä viisinkertaistui vuosina 1927–1929. Samoin velkaantuminen ja ulosotot olivat arkipäivää. Suurimmillaan työttömyys oli kevättalvella 1932, jolloin työttömien määrä ylitti 90 000. Noin puolet heistä oli pienviljelijöitä ja maataloustyöläisiä. Palkkojen lasku ja työttömyys koettelivat lisäksi erityisesti kaupunkien seka- ja ulkotyöläisiä. Valtio ja kunnat pyrkivät työllistämään väkeä erilaisilla työllistämistöillä. Työttömyyden seuraukset kaatuivat kuitenkin kuntien ja köyhäinhuollon niskaan.¹²⁶ Ilmaisruokailua järjestettiin, ja ihmisiä joutui jopa kerjuulle. Kirjailija Pentti Haanpää on kuvannut pulakauden ahdinkoa Pohjois-Suomessa teoksessaan *Noitaympyrä* seuraavasti:

Siellä suurissa kylissä ei olisi hänelle (Pate Teikalle, V.H.) mitään rakkoo. Jos siellä on töitä, on niissä jo miehet. On lisäksi satoja joutilaita, nälkäisiä miehiä. Hän joutuisi heidän seuraansa. Tuntisi olevansa perin taidoton maleksiessaan nälkäisenä paikoissa, joissa tietäisi olevan varastoituna paljonkin ruokatavaraa. Kauppojen lasi-ikkunoista ilkkuisivat silmään lihavat limput ja punaiset juustopallot.¹²⁷

Suomessa vaikeimmat pulavuodet olivat 1930–1933. Työttömyys jatkui vielä

122 Alapuro 1980, 94; Haatanen 1992, 32. Waris [1947]1952, 54.

123 Hjerppe 1988, 45.

124 Kuusterä 1995, 238–239; Waris 1945, 69.

125 Ahvenainen ja Vartiainen 1982, 187.

126 Ahvenainen ja Vartiainen 1982, 188; Alapuro 1973, 41; 1980, 85; Heikkilä 1992, 254; Hjerppe 1988, 114; Kalela 1987, 68, 152–155; 1989, 92, 110; Karisto ym. 1985, 60, 68, 285; Parikka 1994, 208, 231, 240–242; Siipi 1967, 86. Raimo Parikka (1994, 223–226) on arvioinut 1930-luvun laman työttömyysluvut selvästi yleistä tulkintaa korkeammiksi. Hänen mukaansa Helsingissä työttömyys nousi laman aikana 25–30 prosenttiin ja pahimmillaan jopa 35 prosenttiin. Koko maan työttömyysluvut pulavuosina nousisivat peräti 200 000 – 250 000:een. Helsingissä yli 11 000 henkilöä sai köyhäinapua vaikeimpana työttömyysvuonna 1933. (Parikka 1994, 254.)

127 Haanpää [1956]1978, 105.

kaupungeissa vuoden 1935 kevääseen asti. Talouden elpymistä seurasivat vuoteen 1938 jatkunut nousukausi ja korkeasuhdanne. 1930-luvun lopulla Suomen teollisuuden kasvu oli Euroopan nopeinta, ja koko kansantalouden kasvukin oli nopeaa. Vuosien 1920–1938 keskimääräinen vuotuinen bruttokansantuotteen kasvu oli neljän ja puolen prosentin luokkaa.¹²⁸

Pula-ajasta selviämistä lienee Suomessa jonkin verran helpottanut se tosiasia, että maamme oli vielä suhteellisen agraarinen. Jonkinlainen "puoliomavaraistalous" oli pitkään selviytymiskeino, ja näin ollen sopeutuminen niukuuteen oli mahdollista.¹²⁹ Usein palkkatulojakin jatkettiin metsästyksellä, kalastuksella ja palstaviljelyllä. Laura Harmaja kuvasikin *Kotiliesi*-lehdessä pula-ajasta selviytymistä seuraavasti vuonna 1933:

Ihmiset ovat myös tulleet entistä näppärämmiksi suunnittelemaan hatujensa, talvitakkiansa ja pukujensa "henkiinherättämistä" aivan uudessa uskossa, koska raha on niin lujalla. He ovat ruvenneet laskemaan, paljonko saippua maksaa kotona keittäen verrattuna ostosaippuaan, paljonko halvemmaksi kahvi tulee, kun se kotona paahdetaan jne. Varatomat kaupunkilaiset ovat sekä meillä että muualla laajalti hakeneet itselleen viljeltäviksi pieniä maatilkkuja, hankkien siten itse itselleen ruoan apua kaiken tuotannon vanhasta alkulähteestä, ja me tiedämme, että tätä keinoa ruvetaan yhä enemmän käyttämään suorastaan työttömienkin huoltamismuotona.¹³⁰

Välttämättömyydestä tehtiin hyve. Säästäväisyys ja omavaraisuus nousivat kunniaan. Marttajärjestön *Emäntälehdessä* kehoitettiin pulavuosina suosimaan kotimaisia tuotteita ostopäätöksiä tehtäessä.¹³¹ Niukuuden oloissa kotitalousliikkeen käytännölliset neuvot sekä kotitalouden tehostamisen korostus saivat yleisöä.

Suomen talouspolitiikassa noudatettiin maailmansotien välisen ajan uusklassisen talouspoliittisen ajattelun mukaista linjaa. Markkinoiden itsesäätelyvyyteen uskottiin voimakkaasti ja kokonaiskysynnän sijasta painotettiin tarjontaa taloudessa. Ajatusta aktiivisesta puuttumisesta suhdannevaihteluun ei hyväksytty. Keynes sekä Tukholman koulukunta haastoivat uusilla ajatuksillaan 1930-luvulla uusklassisen talouspoliittisen ajattelun, jossa lamakaudella ajateltiin olevan jopa talouselämää "tervehdyttäviä" vaikutuksia. Uudet ajatukset eivät kuitenkaan saaneet juuri kannatusta Suomessa. Ainoastaan maataloustuki ja vuonna 1931 pankkien keskenään tekemä korkosopimus poikkesivat uusklassisen talouspolitiikan oikeaoppisuuden linjalta.¹³²

128 Hirvonen ja Hjerppe 1984, 147, 172; Hjerppe 1988, 65; Karisto ym. 1985, 67–69; Parikka 1994, 231; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 91; Waris 1945, 44.

129 Vuonna 1933 julkaistussa komiteanmietinnössäkkin todettiin: "Ilmeistä on kuitenkin, että semmoisessa maassa kuin Suomessa, jossa suuri osa kansaa elää vielä luontaistaloutta lähentelevissä olosuhteissa, tapahtuu, paljon semmoista pääomanmuodostusta, joka ei tule huomioonotetuksi maan pääomanmuodostusta tavallisella tavoin arvioitaessa". KM 1933:13, 4.

130 Laura Harmaja: "Miten kodit selviytyvät pula-ajasta", *Kotiliesi* 20/1933, 662.

131 Ollila 1993, 115.

132 Ahvenainen ja Vartiainen 1982, 191; Bergholm 1988; Heikkilä 1992; Kalela 1987, 19, 30; 1989, 77, 88; Karisto ym. 1985, 54; Kettunen 1994, 280; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 85–86, 96–104.

1930-luvulla tavoitteena oli valtion menojen supistaminen: maaliskuussa 1931 asetettiin erityinen valtion menojen supistamislautakunta suunnittelemaan budjettileikkauksia. Edes sosiaalidemokraatit eivät selkeästi vastustaneet uusklassista talouspolitiikkaa.¹³³ Valtionmenojen supistamislautakunta kantoi huolta yksityisen yritteliäisyyden vähäisyydestä:

Vetoaminen valtioon on tullut niin yleiseksi, että vain harvat yrittävät omalla toiminnallaan ilman julkisen yhdyskunnan apua edistää hyödylliseksi katsomaansa asiaa, vaikkapa tämä koskisi hyvinkin rajoitetun piirin etua. Ei ole muistettu, että valtiolla ei ole mitään omia varoja, ei muuta kuin niitä, jotka se muodossa tai toisessa ottaa kansalaisilta.¹³⁴

Lautakunnan säästösuosituksia pantiin toimeen, ja julkisen sektorin osuus kansantuotteesta laski vuosikymmenen alun runsaasta kolmasosasta noin 27 prosenttiin vuoteen 1938 mennessä.

1930-luvun alun epävakaita taloudellisia oloja sävytti myös poliittinen epävakaus. Kansalaissodan jakama kansakunta etsi yhtenäisyyttä kansallisuusaatteesta. Vasemmisto oli Tannerin hallituksen lyhyttä kautta 1926–1927 lukuunottamatta poissa 1920-luvun poliittisen päätöksenteon keskiöstä ja sen ääriä maan alla.¹³⁵ 1930-luvun alussa oikeistoradikalismi sai kannattajia niin akateemisesta nuorisosta kuin nationalistisesta talonpoikaistakin. Vuoden 1930 aikana maalaisliitto irrottautui lapuanliikkeestä. Liike sai taloudellista tukea vientiteollisuudelta ja suurilta pankeilta, ja sen johtolimissä oli talouselämän eliittiä. Pienviljelijöiden ja velkaantuneitten tilallisten tyytymättömyys purkautui vuonna 1931 niin sanottujen pulaliikkeiden kautta. Mäntsälän kapina keväällä 1932 sekä kyyditykset ja mielenosoitukset koettelivat yhteiskuntarauhaa.¹³⁶

Sotien väliselle ajanjaksolle oli tyypillistä niin aineellinen kuin henkinenkin protektionismi, omavaraisuuden tavoittelu ja kansallisuusaatteen korostaminen. 1920-luvun voimakas kehitysoptimismi vaihtui seuraavalla vuosikymmenellä talouspulan myötä yhteiskunnallisten jännitteiden kautta kansallisen yhtenäisyyden etsimiseksi.¹³⁷ Vuosikymmenen vaihteen jännittyneessä yhteiskunnallisessa tilanteessa maailmankuvan kaksijakoisuus kansalaissodan jäljiltä näkyi vastakkainasetteluina maaseudun ja kaupungin, maatalouden ja teollisuuden, työväenliikkeen ja porvariston, kansallisen ja kansainvälisen sekä suomenkielisen rahvaan ja ruotsinkielisten herrojen välillä.¹³⁸ Sotienvälisen ajan karkeassa rintamajaossa tuottajia edustivat poliittisista puolueista maalaisliitto sekä kokoomus ja kuluttajia ruotsalaiset, edistyspuolue, sosiaalidemokraatit

133 Kalela 1987, 34, 65, 128.

134 KM 1931:10, 14.

135 Ahti 1990, 77–112; Kettunen 1986, 280–283; Paavolainen 1984, 87–134.

136 Ahti 1990, 113–319; Alapuro 1973, 43; 1980, 85, 100; Heikkilä 1992, 280–282; Kalela 1989, 98.

137 Kuisma 1991, 275. Toisaalta puunjalostusteollisuus kytki Suomen entistä voimakkaammin Länsi-Eurooppaan ja erityisesti Isoon-Britanniaan 1920-luvulta lähtien (mt. 276).

138 Hapuli 1995, 224; Klinge 1972, 173; Kuisma 1991, 27; Ohanwe 1993, 131; Siipi 1967, 78, 125.

pienviljelijäsiipeä lukuunottamatta ja ääriivasemmisto.¹³⁹ 1930-luvun lopun suotuisan kehityksen vuosina sosiaalipoliittinen ajattelu ja uudistukset tekivät hiljaa tuloaan maahan. Vuosikymmenen puolivälistä lähtien tehtiin uudistuksia työpolitiikan alueella. Vuonna 1937 säädettiin siihenastisista laajamittaisiin uudistuksiin eli kansaneläkelaki.¹⁴⁰

Kulutussyhteiskunnan ensi askeleita

Sotien välisenä aikana suhteellisen nopea talouskehitys, kaupungistuminen, tukku- ja vähittäiskaupan kehitys ja reaaliensoiden nousu toivat uusia kulutustavaroita yhä useampien ulottuville. Ainakin osittain kaupunkilaistuva väestö jätti hyvästit traditionaaliselle talonpoikaiselämäntavalle.¹⁴¹ Suomen maaseudulla elettiin kuitenkin vielä paljolti puoliomavaraistaloudessa. Maataloustyöläisten palkoissa luontaisuuorituksilla oli kohtalaisen suuri merkitys.¹⁴²

Ensimmäinen maailmansota oli johtanut yksityisen kulutuksen romahtamiseen. Sotaa edeltävä taso saavutettiin vasta vuonna 1923, ja elintarvikkeiden kulutus laski vuosina 1913–1918 peräti 40 prosenttia. Vuoteen 1928 mennessä kulutus tosin sitten puolitoistakertaistui.¹⁴³ Klaus Wariksen laskelmien mukaan vuosi 1928 olikin vuoden 1938 ohella selvästi kulutusvoittoinen tarkasteltaessa kokonaiskansantaloudellisesti tulojen ja kulutuksen suhdetta. Vuodet 1927, 1933–1934 ja 1937 olivat säästövoittoisia.¹⁴⁴

1920-luvun kuluessa ravinnon osuus kokonaiskulutuksesta pieneni: nelihenkisellä perheellä ravinnon osuus kulutuksesta laski vuosien 1920–1921 noin 60 prosentista noin 45 prosenttiin.¹⁴⁵ Pantzarin mukaan vuosisadan alusta aina 1950-luvulle asti nopeimmin kasvoi seuraavien ravintoaineryhmien kulutus: lihajalosteet, makeiset ja jäätelö. Myös leipomotuotteiden, juuston ja munien kulutuksen kasvu oli suhteellisen nopeaa. On yllättävää, että kyseisellä ajanjaksolla vihannesten ja juureksien kulutus kasvoi ravintoaineryhmistä neljänneksi hitaimmin.¹⁴⁶

Elintarvikkeet jakaantuivat maalais- ja kaupunkilaiselintarvikkeisiin. Kaupungeissa syötiin lähes poikkeuksetta juustoa, munia ja lihajalosteita enemmän kuin maaseudulla. Maalla taas käytettiin ruoka-aineina jauhoja ja perunoita enemmän kuin kaupungissa.¹⁴⁷ Erityisesti helsinkiläisten kulutus poikkesi kaikissa tuloluokissa muun Suomen asukkaiden kulutuksesta. Virkistys- ja huvittelumenot olivat suurempia kuin muualla maassa. Juustoa ja kaakaota

139 Kalela 1987, 15.

140 Haatanen 1992, 44; Klinge 1972, 184.

141 Siipi 1967, 72.

142 Kuusterä 1996, 61; Soikkanen 1981, 442; Waris 1945, 73.

143 Hjerppe 1988, 103.

144 Waris 1945, 211.

145 Heikkinen 1996, 13; Karisto ym. 1985, 62; Hirvonen ja Hjerppe 1984, 148; Vepsä 1973, 128.

146 Pantzar 1986, 51.

147 Toivonen 1986, 30. Maatilojen ruoka-aineiden kulutusta tosin on vaikea arvioida, koska osa tilojen tuotannosta meni omaan käyttöön.

kulutettiin 1920-luvun lopulla Helsingissä enemmän ja jauhoja vähemmän kuin muualla.¹⁴⁸ Pula-ajasta huolimatta markkinoille tuli 1930-luvulla uutuuk-
sia. E-liikkeen einestehdas aloitti toimintansa vuonna 1930. Sana "eines"
omaksuttiin käyttöön Elanto-lehden kilpailun tuloksena. Paljon kohua herät-
täneet Elannon myymäläautot tulivat liikenteeseen vuonna 1932.¹⁴⁹

Virkistys- ja huvittelumenojen kasvua kuvastaa se, että vuonna 1929 ääni-
levymyynti ylitti Suomessa ensimmäisen kerran miljoonan levyn rajan. Lama
romautti myynnin, joka pysyi 1930-luvulla muutaman sadantuhannen vuosi-
tasolla.¹⁵⁰ 1920-luvulla iskelmä- ja jazz-musiikki tekivät tuloaan Suomeen.
Vuosikymmenen lopulla vallitsi todellinen "gramofonikuume", ja esiintyvät
kuplettilaulajat Alfred Tannerin vanavedessä saivat esiintymistilaisuuksia.
Nuori Toivo Kärki sai jatsikärpäsen pureman, ja nopeasti suureen suosioon
noussut Dallapé-yhtye etsi omaa tyyliään.¹⁵¹ Muiden muassa Georg ja Eugen
Malmstén sekä Rafu Ramstedt olivat tuon ajan kuuluisuuksia.

Vuoden 1930 marraskuussa avattu Stockmannin tavaratalo symboloi uutta
kaupunkilaista kulutusta ja modernia maailmaa.¹⁵² 1930-luvun alun lamavuosi-
na kulutus kuitenkin supistui. Esimerkiksi rukiin, vehnän, sokerin ja kahvin
kulutus laski selvästi. Monet työttömät joutuivat turvautumaan köyhäinapuun.
Kirjailija Helvi Hämäläinen on kuvannut kaupunkilaistyöttömien tunnelmia
1930-luvun laman aikana romaanissaan *Katuojan vettä* seuraavasti:

Yht'aikaa he olivat talvella käyneet perheineen syömässä suuressa pa-
rakissa, samalla tavoin kaikki jonottaen sisällepääsyä ja samaa ruokaa
syöden samasta syystä: työttömyyden takia. Jokaisena kuukauden en-
simmäisenä päivänä he kävivät kaikki hakemassa köyhäinhoidon heille
suoman avustuksen.¹⁵³

1930-luvulla kuitenkin asumistaso parantui hieman ainakin kaupungeissa.

Kotityötä tulivat helpottamaan sähköliedet, sähköiset silitysraudat jäähdy-
tyskaapit, pölynimurit ja roskakuulut. Vuoden 1936 sähkömessuilla esiteltiin
täysin sähköistetty keittiö.¹⁵⁴ Kaupunkilaisen keskiluokan asuminen oli muut-
tumassa mukavaksi, kun suomalaiseksi tavoiteasunnoksi kiteytyi 1930-luvun
alussa olohuone, ruokailuhuone, makuuhuone, lastenhuone sekä kylpyhuone
ja erilliset vaateilat. Vuonna 1940 enää neljännes helsinkiläisistä asui ahtaasti
eli yli kolme henkilöä huonetta kohden. Lähes kaikissa kotitalouksissa oli
sähkövalaistus. Maaseudulla kuitenkin vain noin kolmasosalla taloista oli säh-
kövalaistus.¹⁵⁵

148 Toivonen 1986, 53–54.

149 Siipi 1963, 190, 211.

150 Gronow ja Saunio 1990, 146; Olkkonen 1996, 26; Pesola 107. Vuoden 1929 levymyynti
Ruotsissa oli kolme miljoonaa, Yhdysvalloissa 150 miljoonaa ja Englannissa sekä Saksassa
noin 30 miljoonaa levyä. (Gronow ja Saunio 1990, 110–111.)

151 Gronow ja Saunio 1990, 78–81, 144–148; Olkkonen 1996, 23–29.

152 Hapuli 1995, 145.

153 Hämäläinen 1935, 97.

154 Janhonen 1992; Lönnqvist 1986, 21; Pantzar 1996, 88.

155 Lönnqvist 1986, 27; Rönkkö 1986, 74–82.

1930-luvulla ei valintamyymälöitä vielä tunnettu Suomessa. Myyjät palvelivat asiakkaita ja tavarat olivat näkyvillä kaupan hyllyillä. Kuva: Hämekoski 1930, Työväen Arkisto.

1930-luvun loppupuoli oli kasvavan kulutuksen aikaa. Alueelliset erot olivat suuria, mutta yleisesti ottaen maaseudun elämäntyyli sopeutui yhä enemmän kaupunkien ja taajamien tarjoamiin esikuviin. Vehnää ja lihajalosteita kulutettiin entistä enemmän eivätkä hedelmät olleet kaupungeissa enää tavoittamattomissa olevaa ylellisyyttä. Einest tuotteita alkoi olla tarjolla. Vaatetuskin muuttui, ja erityisesti nuorisosa sekä lapset puettiin valmisvaatteisiin. Tehdasvalmisteiset työvaatteet tulivat yleisesti käyttöön. Siisteyteen ja puhtauteen käytettiin entistä enemmän rahaa.¹⁵⁶

1930-luvun alun laman jälkeen nouseva elintaso näkyi myös vapaa-ajan kulutuksen nousuna. Radio, gramofoni tai puhelin hankittiin yhä useampiin kotitalouksiin. Jotkut ostivat myös auton. Tosin vielä 1920-luvun Suomessa auto oli vain noin yhdellä prosentilla kaikista kotitalouksista kun vastaava osuus Yhdysvalloissa oli 40 prosenttia.¹⁵⁷ Harvinaisuudestaan huolimatta autoon kohdistui epäilyjä. Kansallispankin pääjohtajana 1920-luvulla toiminut J. K. Paasikivi oli sitä mieltä, että autoihin oli pantu liian paljon varoja ja että ne olivat talvella kovin epäkäytännöllisiä.¹⁵⁸ Polkupyörä yleistyi liikennevälineenä 1920-luvulla järjestötoiminnan laajentuessa, ja seuraavalla vuosikymmenellä polkupyörää käytettiin ahkerasti työmatkoihin.¹⁵⁹ Vankileiriltä palannut pentinkulmalainen Kiviojan Laurikin saattoi esitellä ylpeänä uutta

156 Siipi 1967, 116, 120; Talve 1990, 384, 386.

157 Pantzar 1996, 18.

158 Heikkilä 1992, 276.

159 Pantzar 1996, 41–42.

Taulukko 2.4: Radioluvat, elokuvissakäynnit, äänilevyjen myynti ja rekisteröidyt henkilöautot Suomessa 1920–1939.

	1920	1926	1930	1939
radioluvat	–	4 300	106 000	332 900
elokuvissakäynnit (milj.)	7.7	10.2	11.3	14.9
äänilevymyynti	10 000	20 000	300 000	200 000
henkilöautot	1 000	11 800	22 800	29 000

Lähteet: Gronow ja Saunio 1990, 111; Keto 1974, 64, 124; Vattula, toim. 1983, 315.

pyöräänsä Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanissa:

– Terve. Olet saapunu. Mutta jos tahdot nähdä huksvarnan niin tule ulos. Äijän perkele myi pyöräni sillä aikaa mutta minä sanon että annat rahat uuteen.

Akseli meni ulos ja hymyili vaimeasti, kun Lauri pyörän takapäähän nos- taen polkaisi koneen vinhaan liikkeeseen ja ojenteli sitä hänen nähtä- väkseen.

– Oleks näkevinäs heitto vanteessa... Jos niin on niin vika on silmis- sä. Viittiks pikkusen kattoo kuinka jarru pelaa.¹⁶⁰

Puhelinkoneiden määrä kasvoi vuoden 1933 noin 134 000:sta 200 000:een vuoteen 1941 mennessä. Vielä 1930-luvulla tosin lähes puolet puhelimista oli elinkeinoelämän ja hallinnon käytössä. Suosiotaan kasvattivat myös urheiluvälineet: pesäpallomailat, sukset ja luistimet.¹⁶¹ Elokuvissa alettiin käydä ahkerasti 1920-luvun puolivälissä, mutta 1930-luvun lama hidasti kehitystä.

Mika Pantzar mainitsee radion kiinnostavana esimerkkinä kulutustavaroiden juurtumisesta ihmisten arkeen.¹⁶² 1920-luvun alussa radio oli leikkimielisten kokeilijoiden ja harrastelijoiden lelu. Kun säännölliset radiolähetykset aloitettiin vuonna 1926, herätti uusi laite hämmästyttä ja vihamielisyyttäkin uskonnollisissa kodeissa maaseudulla. "Synnin pasuunaksi" ja "sielunvihollisen hyräksi" nimitelty radio oli vielä 1920-luvulla kaupunkien yläluokan ylellisyyttä, joka kuitenkin levisi nopeasti ja jota käytettiin paljon järjestöjen valistus- ja esitelmäohjelmien levittämiseen. Radiosta tuli vallankäytön väline, kun presidentti P. E. Svinhufvud maaliskuun 2. päivän iltana 1932 pitämässään radiopuheessa kehotti Mäntsälän kapinan miehiä palaamaan koteihinsa.¹⁶³ Radio

¹⁶⁰ Linna 1960, 522–523.

¹⁶¹ Pantzar 1996, 23; Toivonen 1986, 56, 71.

¹⁶² Yhdysvallat oli edelläkävijämaa myös radiotoiminnassa. Siellä oli myyty vuonna 1924 jo 1.5 miljoonaa radiovastaanotinta, ja kolme vuotta myöhemmin niiden myynti ylitti kuusi miljoonaa. (Leiss, Kline & Jhally 1990, 118.)

¹⁶³ Ahti 1990, 235–237; Pantzar 1996, 26–28.

yhdisti kansakuntaa niin Suomessa kuin Ruotsissakin, kun urheilutapahtumia, uskonnollisia tilaisuuksia ja viihdettä lähetettiin lisääntyvästä vapaa-ajasta nauttiville kansalaisille.¹⁶⁴ Suomessa sen merkitys korostui sodan raskaina aikoina.

Vuosi 1938 muistetaan nopean talouskasvun, leviävän vaurauden ja hyvinvoinnin vuotena. Alakohtaisia eroja kuitenkin oli. Esimerkiksi kaupan alalla keskipalkka aleni vuonna 1937, sillä työntekijöitä palkattiin nopeasti paljon lisää ja monet uusista työntekijöistä olivat entisiä heikommin palkattuja naisia. Vuoden 1939 keväällä reaali-palkat olivat kuitenkin monilla aloilla jo 50 prosenttia korkeammat kuin pulakauden alussa.¹⁶⁵

Koettelemuksia oli tulossa. Kirjailija Väinö Linna on kuvannut koskettavasti "viimeisen kesän" 1939 pahaa-aavistamatonta idylliä romaanissaan *Täällä Pohjantähden alla*:

Juhannukseksi 1939 maalattiin päärakennus. Pojat sivelivät sen vaaleaksi, vaikka isä olisi tyytynyt punamultaan. Myös lipputanko pystytettiin, ja Vilho toi Tampereella käydessään lipun. Juuri ennen juhannusta oli hankittu myös radio, ja sen antennin eristimet kiiltelivät katon yllä. Kun lippu juhannusaamuna oli nostettu, juotiin puutarhapöydän ääressä kahvia, jota Kaarina tarjoili. Hän juoksikin mielellään keittiön ja pihamaan välillä, kun hänellä oli uusi leninki ja sen helmat portaissa liehahtivat aina niin kauniisti.¹⁶⁶

Pahat aavistukset painoivat ihmisten mieliä. Tiedot maailman menosta välit-tyivät sanomalehtien ja erityisesti radion välityksellä nopeasti syrjäkylillekin. Linnan romaanihenkilö Koskelan Elina pohtii:

– Kyllä ne siitä vielä sodan saavat aikaan, kun oikein jauhaavat... Ihan kamalaa on ollut sen jälkeen kun ratio hankittiin. Ei muuta kun elintilaa ja linnottamista. Näkyy oikein minkälaisia ihmiset on. Kun kuuntelee jumalanpalveluksen, niin heti perään tulee uutiset: Espanjassa tapettu niin ja niin paljon, yhdellä on sotilaita niin ja niin monta miljoonaa, toisella niin ja niin monta...¹⁶⁷

164 Pantzar 1996, 29; Ehn, Frykman & Löfgren 1993; Siipi 1967, 146. Suomessa omaksuttiin Iso-Britannian mallin mukainen julkisin varoin kustannetun yleishyödyllisen monopolin malli toisin kuin Yhdysvalloissa, missä radiotoiminnan kehitys oli markkinoiden määräämää (Leiss, Kline & Jhally 1990, 110). Voidaan ajatella, että juuri Britannian ja muiden Euroopan maiden omaksuessa julkisen radiotoiminnan malli edisti erityisesti radion kansallisvaltiota integroivaa roolia.

165 Siipi 1967, 107; Waris 1945, 108.

166 Linna 1962, 391.

167 Linna 1962, 393.

Kotitalouskysymys ja naisten järjestötoiminta

Naisasialiikkeen järjestäytyminen ja kotitalous

Kotitalousliikkeen toiminnan juuret ovat 1800-luvun rouvasväenyhdistysten hyväntekeväisyydessä ja naisliikkeen vuosisadan lopulla käynnistämässä valistustyössä. Sääty-yhteiskunnassa hyväntekeväisyyttä pidettiin luonnollisena ratkaisuna ongelmiin. Jo ennen varsinaisen naisasialiikkeen nousua nimenomaan naiset harjoittivat vähäosaisten auttamista. Kristillinen hyväntekeväisyystyö oli keino helpottaa hädänalaisten lähimmäisten asemaa. Naisten kansanvalistustyö ja kotitalousliike tulivat vuosisadan vaihteessa jatkamaan, tehostamaan ja ohjaamaan oman avun suuntaan 1800-luvun hyväntekeväisyyttä.

Jo vuonna 1835 perustettiin Viipuriin Saksasta saadun esikuvan mukaan ensimmäinen naisten hyväntekeväisyisyhdistys. Seuraavalla vuosikymmenellä kaupunkien säätyläisnaiset aktivoituivat, ja vuonna 1846 perustettiin Porvooseen ruotsalaisen esikuvan mukainen rouvasväenyhdistys Fredrika Runebergin (1807–1879) aloitteesta. Kaksi vuotta myöhemmin aloittivat vastaavanlaiset yhdistykset toimintansa Helsingissä, Turussa sekä Kristiinankaupungissa.¹⁶⁸ Näin sai alkunsa suhteellisen laaja sosiaalinen ja kristillinen hyväntekeväisyystyö, jonka keskeiseksi toimintamuodoksi tuli ompeluseuratyö. Vaatteiden puute haattasi muun muassa köyhien lasten koulunkäyntiä. Puutteessa oleville pyrittiin järjestämään lisäksi ruokaa ja polttopuita. Myöhemmin perustettiin jopa vanhainkoteja. Varojen keräämiseksi järjestettiin arpajaisia ja myyjäisiä. 1850-luvulla Helsingin rouvasväenyhdistyksen sihteeri Zacharias Topelius (1818–1898) puolusti yhdistystoimintaa köyhäinhoidon täydennyksenä. Vuonna 1893 maassa oli jo 33 rouvasväenyhdistystä, joissa oli nelisen-sataa jäsentä.¹⁶⁹

Suomalainen naisasialiike alkoi järjestäytyä samoihin aikoihin muiden joukkoliikkeiden kanssa 1880-luvulla ja kytkeytyi alkuvaiheessa melko läheisesti fennomaaniliikkeeseen sekä yleiseen kansanliikkeiden nousuun. Vuonna 1884 perustettiin Suomen Naisyhdistys, vuonna 1892 Unioni Naisasialiitto Suomessa ja vuonna 1907 Suomalainen Naisliitto. Suomen Naisyhdistyksestä erosi vuonna 1892 joukko naisia perustamaan Naisasialiitto Unionia. "Kapinaliikkeen" perimmäisenä syynä olivat erimielisyydet Suomen Naisyhdistyksen ensimmäisen puheenjohtajan Elisabeth Löfgrenin (1851–1931) jälkeen yhdistystä vuodesta 1889 johtaneen Aleksandra Gripenbergin (1857–1913) ja naisyhdistyksestä eronneiden välillä.¹⁷⁰

Naisjärjestöt perustivat julkaisuja. Suomen Naisyhdistys julkaisi *Koti ja Yhteiskunta* -lehteä vuosina 1889–1911 ja Unioni lehteään *Nutid* vuosina 1895–

168 Karisto ym. 1985, 230; Ramsay 1993, 11; Voittosaari 1994, 17–19.

169 Voittosaari 1994, 19–23, 137; Häggman 1994, 172, 196–200; Ramsay 1993, 68–70, 130–135.

170 von Alfhän 1966, 26–30; Jallinoja 1983, 17, 36, 43; Kaarninen 1997, 178–180; Tuulio 1975, 342.

1917. Vuodesta 1905 lähtien ilmestyi myös *Naisten Ääni*, jonka taustavoimina olivat aluksi Unionin ja sittemmin myös Suomalaisen Naisliiton jäsenet. Lehtien sisältö painottui naisten oikeuksiin ja naisasiaan yleensä. *Koti ja Yhteiskunta* -lehdessä käsiteltiin suhteellisen runsaasti kotitaloutta ja -työtä. Lehdessä kirjoitettiin kotitalousopetuksen kehittämisen puolesta.¹⁷¹

1800-luvun mittaan Keski-Euroopassa sekä Ruotsissakin oli keskusteltu naisen asemasta sekä perheestä yksilön vapauksia ja oikeuksia korostaen. Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan kehittymättömyys aiheutti jonkin verran kitkaa nationalistisen yhteisöllisyyden ja yksilön vapauksia korostavan liberalismien välillä. Suomalaisen yhteiskunnan valtiokeskeisyys näkyi kansalaiskeskustelussa siten, että nationalistinen yhteisöllisyys korostui yksilön vapauden teeman jäädessä taustalle.¹⁷²

Suomalaisessa naisasialiikkeessä ristiriita itsenäistyvän naisihanteen ja perhettä korostavan naiskäsitteksen välillä ratkaistiin esittämällä kaksi ihannenaistyppiä: toinen oli naimattoman työssä käyvän sekä yhteiskunnallisesti aktiivisen naisen malli ja toinen perheen sekä kodin piiriin keskittyneen ja porvarillisen ydinperheideologian mukaisen naisen malli. Kaksijakoisuus helpotti sopeutumista yhteiskunnan modernisoitumisen alkuaskeliin mutta aiheutti naisille sisäisiä ristiriitoja, sillä valinta ei ollut usein helppo.¹⁷³

171 Harmaja 1934a, 54; Jallinoja 1983, 57–59, 103; Malmberg 1991a, 193–194.

172 Häggman 1994, 221–222.

173 Jallinoja 1983, 68–69.

Lucina Hagman (1853-1946) kuului Naisialiitto Unionin perustajiin 1890-luvulla ja perusti Martta-Yhdistyksen vuonna 1899. Hän oli ammatiltaan opettaja. Hagman toimi myös kansanedustajana. Kuva: Marttaliitto ry:n yksityisarkisto, Helsinki.

Vaikka suomalaiset naisjärjestöt korostivat riippumattomuuttaan poliittisista puolueista, suomalainen naisasialiike oli porvarillisia puolueita lähellä olevien naisten liike. Suomen Naisyhdistyksen jäsenet olivat pääasiassa suomalaisen puolueen kannattajia. Unionista tuli myöhemmin vuonna 1906 perustettua ruotsalaista kansanpuoluetta lähellä oleva järjestö. Suomalaiseen Naisliittoon liittyi taas nuorsuomalaisia. Naisasialiikkeen ajattelu pohjautui viime kädessä individualismiin. Englantilaisen filosofin ja taloustieteilijän John Stuart Millin ajattelu vaikutti naisasialiikkeen suomalaisiin uranuurtajiin voimakkaasti.¹⁷⁴ Työväenliikkeen naiset perustivat oman järjestönsä 1900-luvun alussa.

Naisasiaan erikoistuneet järjestöt eivät kasvaneet kovin suuriksi. Naisasiajärjestöjen jäsenmäärät vaihtelivat muutamista sadoista muutamiin tuhansiin.¹⁷⁵ Vaikka järjestöt tekivät monin tavoin hyvää työtä, ne saivat ja säilyttivät eliittiin kuuluvien kaupunkilaisnaisten järjestön leiman.¹⁷⁶ Varsinaisiksi joukkojärjestöiksi kehittyivät Marttajärjestö ja 1930-luvulla Maatalousnaiset-nimen omaksuneet maatalousseurajärjestön naisosastot. Riitta Jallinoja on liittänyt Marttajärjestön menestyksen perinteisen naiskäsitteen vaalimiseen ja kotityön merkityksen korostamiseen.¹⁷⁷

174 Jallinoja 1983, 51–56; Sulkunen 1997, 19; Tuulio 1975, 330, 333.

175 Jallinoja 1983, 114.

176 Ollila 1993, 67.

177 Jallinoja 1983, 106.

Naisasianaiset ymmärsivät kyllä kotitalouden edistämisen ja rahvaan perheiden valistamisen tärkeiksi tehtäviksi. Unionin perustajajäsen Lucina Hagman (1853–1946) ja yhdistyksessä aktiivisesti toiminut Alli Nissinen (1866–1926) olivat perustamassa Martta-Yhdistystä vuonna 1899. Suomen Naisyhdistys vaikutti ratkaisevasti kotitalousopetuksen käynnistämiseen Suomessa 1890-luvulla. Vuodesta 1893 lähtien yhdistys järjesti kiertäviä käsityökurseja ja vuodesta 1896 ensimmäisenä kiertäviä ruoanlaittokursseja maaseudulla. Vuonna 1900 vastaavia kursseja alettiin järjestää myös puutarhanhoidossa, ja palvelukseen palkattiin kiertäviä puutarhaneuvoja.¹⁷⁸ Vuodesta 1896 Suomen Naisyhdistys alkoi järjestää myös "kodin päiviä". Näitä esitelmä-, opetus- ja valistuspäiviä järjestettiin vuonna 1899 jo monilla paikkakunnilla, ja ne saivat innostuneen vastaanoton. Rahvaan naisten kodinhoitotaitoja pyrittiin monin tavoin lisäämään.¹⁷⁹

Erityisen tärkeäksi kotitalousasiat koettiin Tampereella. Tampereen Naisyhdistys perustettiin vuonna 1890. Se paneutui alusta pitäen erityisesti työläisperheiden auttamiseen ja valistukseen. Tampereen Naisyhdistys järjesti muun muassa luentosarjoja sekä erilaisia kursseja työläisnaisille. Paljon huomiota kiinnitettiin pikkulasten hoitoon, ruoanvalmistukseen, siisteyteen ja säästäväisyyteen. Vuodesta 1911 lähtien Tampereen Naisyhdistys järjesti ruoanlaittokursseja, joista tuli hyvin suosittuja. Seuraavana vuonna aloitti työnsä naisyhdistyksen palkkaama kotineuvoja. Tampereen kaupungin perustama kotitalouslautakunta alkoi huolehtia neuvonnasta vuodesta 1920 lähtien. Myös kodinhoitokilpailuja järjestettiin ja yhteistyötä tehtiin esimerkiksi Kotikasvatussyhdistyksen kanssa.¹⁸⁰ Suomen Naisyhdistys ja Naisialiitto Unioni olivat eri linjoilla kotitalouskysymyksessä. Naisyhdistys kannatti kotitalousasioiden liittämistä yleiseen naisasiaan, kun taas Unioni ei halunnut ottaa kantaa kotitalouskysymyksiin. Unionin kanta kuitenkin muuttui, ja sen jäsenet perustivat Martta-Yhdistyksen. 1900-luvun alussa Unioni järjesti Helsingissä ruoanlaittokursseja yhdessä Martta-Yhdistyksen kanssa. Vuonna 1909 Unioni luovutti ruoanlaittokurssit kokonaan Marttajärjestölle.¹⁸¹

Marttajärjestön perustaminen ja järjestökuva

Vuonna 1899 Helsingissä perustettiin Sivistystä kodeille -yhdistys. Yhdistyksen säännöt sekä muutetun nimen *Martta-Yhdistys* senaatti hyväksyi kuitenkin vasta heinäkuussa 1900. Yhdistyksen perustava kokous pidettiin saman vuoden lokakuun lopussa. Sen perustajat olivat pääasiassa nousevaan keskiluokkaan kuuluvia opettajattaria. Toimintaan pyrittiin värväämään mahdollisimman monia kansansivistystyöstä kiinnostuneita naisia, ja niin saatiin kohtalai-

178 Hallsten 1924, 99–101; Harmaja 1934a, 58; Markkola 1994, 182; Sysiharju 1995, 29; Tuulio 1975, 344.

179 Hallsten 1924, 93–94; Markkola 1994, 178; Tuulio 1959, 232, 237; 1975, 346.

180 Halila 1975, 382; Markkola 1994, 132, 173, 177–181, 184–185.

181 von Alftan 1966, 163–164; Ollila 1993, 66–68.

sen nopeasti luoduksi haaraosastoja sekä lähes koko Suomen kattava yhteysverkosto. Järjestön keskeisiä vaikuttajia olivat muiden muassa Lucina Hagman, Fanny Hult ja Alli Nissinen. Monet järjestön perustajat olivat myös Naisasialiitto Unionin jäseniä, jonka sisarjärjestöksi Martta-Yhdistys alunperin perustettiin. Poliittisessa kentässä Martta-Yhdistyksen johtohenkilöt kuuluivat nuorsuomalaisten ja ruotsalaisen kansanpuolueen kannattajiin.¹⁸²

1900-luvun alun poliittisessa tilanteessa viranomaiset valvoivat julkisia kokouksia. Järjestölehdet, juhlapuheet sekä esitelmät alistettiin ennakkosensuuriin. Kokoukset, esitelmät ja luennot olivat marttojen keskeisiä toimintamuotoja. Jo alkuvaiheessa järjestettiin myös ompelu-, ruuanlaitto- ja puutarhahoitokursseja sekä levitettiin valistuskirjasia. Kotitalousopetuksen ja -neuvonnan järjestämisessä Martta-Yhdistys oli samoilla linjoilla kuin Suomen Naisyhdistys sekä Naisasialiitto Unioni.¹⁸³ Järjestöjen välillä oli kuitenkin näkemuseroja naisten yhteiskunnallisen aseman parantamisen ja sukupuolisen työnjaon kysymyksissä.

Fennomaanisen kansanvalistuksen hengen sisäistäneiden opettajattarien toiminnan ensisijaiseksi kohderyhmäksi tulivat maalaisemännät ja työläisnaiset. Järjestön sääntöihin kirjattiin toimintaperiaatteeksi hyödyllisten tietojen levittämisen edistäminen rahvaan- ja työväenluokan naisille ja keinoiksi helpotajuiset luennot sekä kirjaset. Järjestö pyrki siis tietoisesti joukkojärjestöksi ja osaltaan saamaan laajojen kansalaisryhmien huomion tueksi venäläistämispoliittikkaa vastaan. Yhtenäinen kansa pystyi Marttajärjestön johdon omaksuman suomalaisuusliikkeen näkemyksen mukaan vastustamaan ulkoista painostusta. Lähdettiin siitä, että yhteiskunnallisesta asemasta ja ammatista riippumatta jokainen nainen tarvitsi opastusta ruuanlaitossa, lastenhoidossa, ompelutöissä sekä terveydenhoidossa.¹⁸⁴ Näin voitiin perustella myös kotitalousopetuksen tarvetta. Ennenkin oli pärjätty, mutta naisasialiikkeen aktiivit tavoittelivat yleisen kansanvalistuksen hengessä parannusta huonoina pitämiinsä oloihin. Elettiin kansallisen heräämisen ja aktivismin kautta.

Vuonna 1902 Martta-Yhdistys alkoi julkaista *Emäntälehteä* ja sen ruotsinkielistä versiota nimellä *Husmodern*.¹⁸⁵ Edellisen päätoimittajaksi valittiin Alli

182 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 5–10; Haltia 1949, 9–26; Laine 1948, 90–91; Ollila 1993, 19–30; 1997. Ks. myös Haltia 1952, 9–14. Lucina Hagman, Fanny Hult ja Alli Nissinen olivat opettajia ammatiltaan. Lucina Hagman kuului Naisasialiitto Unionin perustajajäseniin ja oli sen puheenjohtaja vuosina 1892–1908 ja 1913–1920. Fanny Hult sekä Alli Nissinen toimivat järjestössä myös aktiivisesti. Hagman oli lisäksi Suomen Naisyhdistyksen ja Suomalaisen Naisliiton jäsen. Vuodesta 1899 vuoteen 1938 hän toimi Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun johtajattarena. Lucina Hagman sai professorin arvon 75-vuotiaana. Hagman ja Nissinen toimivat molemmat nuorsuomalaisen puolueen kansanedustajina ensimmäisillä yksikamarisen eduskunnan valtiopäivillä 1907–1908 ja Hagman toistamiseen vuosina 1916–1917. Lucina Hagmania käytännönläheisempi Alli Nissinen oli Helsingissä toimivan Valmistavan koulun johtajatar ja kohdisti toimintatarmonsaa erityisesti Marttajärjestöön, kirjoitti ahkerasti ja toimitti *Emäntälehteä* vuosina 1903–26. Fanny Hult oli Martta-Yhdistyksen puheenjohtaja vuosina 1904–1924, minkä jälkeen hän johti ruotsinkielistä Marttaliittoa vuoteen 1930. (von Alftan 1966, 34–35, 285; Ollila 1993, 308–309, 312; 1997, 272.)

183 Haltia 1949, 65.

184 Ollila 1993, 58.

185 Marttajärjestön ruotsinkielistä lehteä ei pidä sekoittaa Ruotsissa vuonna 1917 perustettuun

Nissinen ja jälkimmäisen Fanny Hult. Emäntälehdien kirjoituksissa kansanvalistus ja kansallisuuskysymys kytkettiin yhteen. Hyvinvoinnin perustaksi valistuksessa esitettiin protestanttiset hyveet kuten työ, ahkeruus ja yritteliäisyys. Sivistys painottui 1900-luvun alussa uudella tavalla taloudellisena toimintana ja hyvinvoinnin nostamisena. Isänmaallisuuden sisältönä oli työ ja toiminta isänmaan hyväksi.¹⁸⁶

Marttajärjestön keskeiset toimintamuodot alkuaikoina

Puutarha- ja kotitalousneuvonnasta tuli Marttajärjestön keskeiset toimintamuodot. Puutarhat alkoivat yleistyä maalaistaloissa, ja neuvonnalle oli olemassa sosiaalinen tilaus. Ensimmäiset neuvokurssit järjestettiin vuonna 1904 Sippolan puutarha- ja maatalouskoulussa. Vähitellen kurssimuotoinen neuvokoulutus vakiintui, ja kurseja järjestettiin Sippolan koulussa vuodesta 1907 sekä Högvallan puutarha- ja talouskoulussa vuodesta 1908. Alkuaikojen kiertävien neuvojien määrästä ei ole tarkkoja tietoja. Vuosina 1907–1914 neuvojien yhteismäärä nousi kuitenkin jo yli sadan.¹⁸⁷

Marttajärjestö panosti ruuanvalmistuksen lisäksi puutarhanhoidon, kanankasvatuksen ja käsitöiden neuvontaan. Järjestö alkoi saada myös valtionapua neuvontaan vuodesta 1905 lähtien. Vuonna 1907 tarkistettiin sääntöjä ja kiinnitettiin järjestörakennetta. Samalla tehtiin myös periaatepäätös siitä, että toiminnan sisällön tulee olla valistusta ja käytännön neuvontaa hyväntekeväisyyden sijasta. Käytännön neuvonnan mallimaaksi valittiin maatalousvaltainen Tanska, jonne neuvvoja lähetettiin oppiin.¹⁸⁸ Puutarhanhoito esiteltiin hyvänä ratkaisuna ravinnon ja elannon hankkimiseen, ja myös lapset haluttiin totuttaa työntekoon osallistumalla puutarhatöihin. Puutarhanhoitotyö oli ahkeruutta sekä pitkäjännitteisyyttä vaativaa. Siinä yhdistyivät yritteliäisyys sekä järjestyksen vaaliminen.

Ruoanlaittokursseilla painotettiin kasvavassa määrin kasvisruokavaliota ja järjestö julkaisi kasvisruokaresepteihin keskittyneen keittokirjan. Kurssien päätteeksi järjestettiin kasvisruokapäivällisiä. Vähitellen alettiin korostaa myös sienten merkitystä ruokataloudessa, ja järjestettiin sientenpoimintaretkiä. Kiinnostusta herättänyt mehiläistenhoito otettiin ohjelmaan vuonna 1913, ja seuraavana vuonna martat olivat mukana jo 75 mehiläistarhan perustamisessa. Maamme ensimmäinen kotitalousnäyttely järjestettiin syyskuussa 1908 Haminassa. Turussa järjestettiin vuonna 1913 säilykkeiden, kotitaloustuotteiden sekä käsitöiden näyttely, jonka kävijämäärä oli noin 3 000 ja joka kiinnosti myös lehdistöä.¹⁸⁹

---

lehteen *Husmodern – en tidskrift för den svenska kvinnan*. Ruotsinkielisille Marttajärjestön jäsenille tarkoitettun lehden nimi muutettiin vuonna 1958 muotoon *Marthabladet/Husmodern* ja lopulta 1965 muotoon *Marthabladet*.

186 Haltia 1949, 68; Ollila 1993, 33.

187 Haltia 1949, 69–71.

188 Haltia 1949, 74; Haltia 1952, 14; Ollila 1993, 35–37.

189 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 32–33; Haltia 1949, 82–83, 116.

Martta-Yhdistyksen keittokurssit Viitasaarella 1913. Kuva: Museovirasto.

Vähitellen naisjärjestöjen välillä toteutui alustava työnjako. Naisasialiitto Unioni jätti aikaisemmin yhteiset ruoanvalmistuskurssit Marttajärjestölle vuonna 1909, ja Suomen Naisyhdistys luopui kotitalousneuvonnasta kansalaissodan jälkeen vuonna 1918.¹⁹⁰ Anne Ollilan arvio lienee oikea: erikoistuminen kotitalousneuvontaan oli todella ratkaisevaa Marttajärjestön kehittämisessä joukkojärjestöksi, kun taas varsinaiset naisasiajärjestöt olivat jäsenistöiltään suhteellisen pieniä ja elitistisiä. Olemassaolonsa alkuvuosikymmeninä naisasiajärjestöjen – Suomen Naisyhdistys, Naisasialiitto Unioni ja Suomalainen Naisliitto – jäsenmäärä kasvoi muutamilla kymmenillä ja korkeintaan noin sadalla jäsenellä vuodessa, kun taas Marttajärjestön jäsenmäärä kasvoi vuoden 1908 lähes 7 000:sta jäsenestä runsaaseen 18 000:een vuoteen 1917 mennessä.¹⁹¹

Marttajärjestön palveluksessa oli 75 neuvojaa vuonna 1912, mutta heidän lukumääränsä kaksinkertaistui vuoteen 1919 mennessä. Vähitellen vakiintui käytäntö, jonka mukaan järjestön haaraosastot palkkasivat neuvojat. Järjestön haaraosastot saivat taloudellista tukea kunnilta, maamiesseuroilta ja säästöpankeilta. Työnjako maamiesseurojen ja Marttajärjestön välillä toteutui, kun martat keskittyivät ruoanlaittoon, puutarhan- sekä kananhoitoon ja jättivät varsinaisen maatalousneuvonnan maamiesseuroille. Maamiesseurojen ja Martta-

¹⁹⁰ Ollila 1993, 68.

¹⁹¹ Haltia 1949, 142; Jallinoja 1983, 18, liite 2; Laine 1948, 73; Ollila 1993, 46, 80.

järjestön haaraosastojen välillä oli tiivistä yhteistyötä 1920-luvun puoliväliin asti. Esimerkiksi neuvotia palkattiin yhteisesti. Martta-Yhdistys oli ensimmäinen ainoastaan naisille tarkoitettu maaseudun järjestö.¹⁹²

Ruoanlaittokurssit olivat Marttajärjestön tärkeä toimintamuoto. Vuosina 1917–1918 pidettiin satoja kurssieja, ja niille osallistui noin 6 000 henkilöä. Neuvonta muuttui luonteeltaan siten, että koulumaisesta opetuksesta siirryttiin havaintoesityksiin. Ruoanlaittokurssien oppikirjana käytettiin Alma Forsténin *Kansanemännän keittokirjaa* vuodelta 1902, jonka jatko-osa *100 kasvispäivällistä* julkaistiin vuonna 1914.¹⁹³ Ruoanlaittokurssieilla pyrittiin vastaamaan välittömään konkreettiseen tarpeeseen pitkään jatkuneen maailmansodan aiheuttaman ruokapulan pahentuessa.

Marttajärjestö tavoitteli kaikkien kansankerrostien naisia riveihinsä, vaikkakin yhdistyksen johto pysyi sivistyneistön edustajien käsissä. Järjestön kaksikielisyys takasi sille voimakkaan kannatuksen ruotsinkielisellä rannikkoseudulla. Alueellisesti Marttajärjestön kannatus oli suurinta Pohjois-Karjalassa, ruotsinkielisellä rannikkoseudulla Turun sekä Vaasan ympäristössä ja Karjalan kannaksella. Häme ja Keski-Suomi eivät olleet ennen kansalaissotaa vahvoja Martta-alueita.¹⁹⁴

Alkeiskoulutus ja kotitalouskoulutuksen alkuvaiheet

1800-luvun kuluessa tarve koulutusjärjestelmän kehittämiseksi kasvoi. 1840-luvulla kansansivistystä ja -valistusta koskevaan julkiseen keskusteluun tuli aiempaa määrätietoisempi sävy. Alettiin jo puhua kansakoulusta.¹⁹⁵ Peruskoulutusjärjestelmää lähdettiin kehittämään vuonna 1866 annetun kansakouluasetuksen pohjalta. Eri puolille Suomea perustettuja kansakouluja täydennettiin kirkollisella alkeisopetuksella sekä 1890-luvulla laajennetulla kansanopistoverkolla. 1860-luvun "valtiollisen kouludoktriinin" mukaan kansakoulun tuli "kasvattaa kristillissiveellisessä hengessä lapsen- ja kodinhoitoon pystyvät naiset ja käytännölliset miehet". Köyhyyden ja kurjuuden syiksi esitettiin yksilön ominaisuuksia kuten tietämättömyyttä, saamattomuutta sekä yritteliäisyyden puutetta. Kansakoulun avulla nämä oli tarkoitus kitkeä kansasta.¹⁹⁶

Filosofian professori ja fennomaaniliikkeen aatteellinen keulakuva Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) oli korostanut perusopetuksen järjestämistä julkisen vallan tehtävänä sekä kaikkien kansalaisten tarvitsemaa yleissivistystä. Hänelle kasvatus ja sivistys olivat niin yksilön kuin yhteiskunnankin vapautukseen liittyviä prosesseja.¹⁹⁷ Snellmanin ohella toinen tärkeä suomalaisen

192 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 35; Haltia 1949, 108, 142; Laine 1948, 91–93; Ollila 1993, 74.

193 Haltia 1949, 117; Räsänen 1980, 59.

194 Ollila 1993, 72–75.

195 Kivinen 1988, 85.

196 Kivinen 1988, 96–97.

197 Heikkinen 1983, 99–124. Väyrysen (1992, 205–208) mukaan Snellman oli konservatiivisuudestaan huolimatta kasvatusteoriassaan nuorhegeliläinen. Hänen näkemyksensä Suomen kansan itsetietoisuuden kohottamisesta oli 1800-luvun puolivälissä radikaali. Snellman ei

kansakoululaitoksen taustafilosofi ja kehittäjä oli Uno Cygnaeus (1810–1888). Cygnaeuksen rooli oli keskeinen kansakouluasetusta edeltävässä työssä 1860-luvun alussa. Hän esitti muun muassa, että kaikille tytöille tulisi järjestää kasvatusta lasten ja kodin hoidossa, kun taas pojille olisi annettava jonkin verran sotilaallista kasvatusta.¹⁹⁸

Vielä 1800-luvun alussa aktiivinen lukutaito oli sangen harvinainen ja kirjoitustaito vielä harvinaisempi pienen säätyläispiiriin ulkopuolella.¹⁹⁹ Ensimmäisessä vaiheessa 1860-luvulta lähtien koulutuksen kehittäminen sai patriarkaalisien, kristillisten ja siveellisten painotuksen. Sivistystyö ja koulutus johtivat kuitenkin vuosisadan vaihteeseen mennessä siihen, että lähes koko Suomen aikuisväestö osasi lukea joskin luku- ja kirjoitustaitoisia oli vain noin kolmannes. Kirkon sekä papiston rooli alkeiskoulutuksessa oli hallitseva aina yleiseen oppivelvollisuuslain voimaantuloon asti vuonna 1921. Suomi oli Euroopan viimeisiä maita, joissa säädettiin yleinen oppivelvollisuus. Esimerkiksi Tanskassa, Ruotsissa ja Norjassa se säädettiin 1800-luvun puolella.²⁰⁰

Kansakoulun kehittämisen esteinä olivat muun muassa asenteet sekä varojen puute harvaan asutussa maassa. Kansakoulu hankaloitti lasten käyttöä maatalon töissä eikä näyttänyt tuovan mitään konkreettista arkielämään liittyvää hyötyä. Sitä ei ymmärretty myöskään laajasti sosiaalisen nousun väyläksi. Panostus kansakouluun jäi vielä autonomian aikana verrattain vaatimattomaksi ja kansallisen sivistyksen ensisijaisuuden korostaminen osittain puheeksi. Vasta elintason parantumisen myötä kansakoulu alkoi saavuttaa rahvaankin luottamusta. Vuosisadan vaihteessa koulutus palveli ensisijaisesti pikuvirkamiehistä, konttorihenkilökunnasta ja teollisuuden työjohtajista koostuvan "uuden keskiluokan" tarpeita.²⁰¹

Kotitalouskoulutuksen järjestäminen tuli ajankohtaiseksi jo 1800-luvun loppuvuosikymmeninä naisasialiikkeen ansiosta. Helsingissä toimi vuosina 1878–1891 Praktiska Hushållskolan i Helsingfors, jossa annettiin opetusta ruoanlaitossa, leipomisessa sekä muussa taloudenhoidossa. Suomen Yhdistyksen kokouksessa vuoden 1889 joulukuussa Englannissa ja Yhdysvalloissa matkustanut kansakoulunopettaja Alli Trygg (1852–1926) kertoi havainnoistaan domestic economy -oppiaineen hyödyllisyydestä. Samana vuonna käynnistettiin kansakoulujen jatkoluokilla Helsingissä kotitalousopetus, jota laajennettiin seuraavalla vuosikymmenellä muihin kaupunkeihin.²⁰² Kotitalousalan koulutus saatiin alkuun.

Varsinainen kotitalousopettajien koulutus maassamme alkoi vuonna 1891, kun Helsingin Kasvatusopillinen Keittokoulu aloitti toimintansa. Seuraavana vuonna aloittivat talouskoulut Kuopiossa ja Tampereella toimintansa. Opetus

---

tyytynyt oppi-isänsä Hegelin tavoin antiikin kreikkalaisen elämän ideaalikuvaan, vaan painotti nykyaikaisen ja kehittyvän ihmisyuden merkitystä.

198 Kivinen 1988, 89–95.

199 Heikkinen 1983, 91–92; Kivinen 1988, 84.

200 Kivinen 1988, 98, 129; Peltonen 1992a, 96.

201 Alapuro 1980, 72; Kivinen 1988, 118–119, 139.

202 Räsänen 1980, 53–54; Sysiharju 1995, 9–26; Tuulio 1975, 341.

alkoi kahden kuukauden pituisina kursseina, joita opetti Suomen ensimmäinen kotitalousopettaja ja Helsingin keittokoulun ensimmäinen johtajatar Anna Olsoni (1864–1943).²⁰³ Kun kotitalousalan opetusta saaneita ihmisiä alkoi valmistua, voitiin myös kotitalousneuvontaa järjestää ammatti-ihmisten voimin. Suomen Naisyhdistys otti toimintaohjelmaansa kiertäviä ruoanvalmistuskursseja vuodesta 1896 lähtien ensimmäisenä Suomessa.²⁰⁴ Vuonna 1909 kotitalousalan opetus oli jo siinä määrin vakiintunutta, että Suomesta osallistui Tanskassa järjestettyyn ensimmäiseen pohjoismaiseen kotitalousopettajien kokoukseen Helsingin Kasvatusopillisen Keittokoulun johtajatar Edit Reinilä (1877–1935). Göteborgissa vuonna 1913 järjestettyyn toiseen kokoukseen osallistui jo seitsemän suomalaista.²⁰⁵

Kotitalousopetusta alkoivat antaa myös emäntäkoulut sekä kansanopistot. Kansanopistoverkko laajeni nopeasti 1890-luvulla. Ensimmäinen varsinainen emäntäkoulu perustettiin Orimattilaan vuonna 1892. Vuonna 1916 Suomessa toimi kaikkiaan 37 emäntäkoulua. 1920-luvulle tultaessa kotitalousasioita opetettiin emäntäkouluissa, kotitalouskouluissa sekä talouskouluissa. Sotien välisenä aikana opetusta alkoivat järjestää lisäksi kotisisaropistot, kodinhoitajakoulut sekä ammattikoulut.²⁰⁶

Vuonna 1911 kotitalousopetuksen tilaa selvittänyt Bruno Granit-Ilmoniemi esitti selkeän yhteenvedon kotitalousopetuksesta eri oppilaitoksissa. Hänen mukaansa kotitalousopetusta annettiin ensinnäkin viidessä varsinaisessa ruoanlaittokoulussa Helsingissä, Tampereella, Kuopiossa, Mynämäellä ja Viipurissa. Toiseksi yhdeksässä oppilaitoksessa kotitalousopetusta annettiin puutarhaopetuksen ohessa. Niihin kuuluivat muiden muassa Haapaveden kasvitarha- ja keittokoulu, Sippolan puutarha- ja maatalouskoulu sekä Högvalla trädgårds- och hushållskola. Kolmanneksi kotitalousopetusta muiden aineiden ohessa annettiin yhdeksässä oppilaitoksessa, joihin kuuluivat muiden muassa Orimattilan emäntäkoulu ja Helsingin kaupungin tyttöjen ammattikoulu. Neljänneksi opetusta annettiin 41 kansanopistossa eri puolilla Suomea. Viidentenä Granit-Ilmoniemi mainitsee kuusi emäntäkoulua ja kuudentena seitsemän koulukeittiötä. Vuonna 1911 kotitalousopetusta annettiin siis 36 oppilaitoksessa ja 41 kansanopistossa. Kansakoulun oppiaineiksi koti- ja maatalousopetus tulivat vuonna 1923.²⁰⁷

Kotitalousopetuskomitea 1915

Vuonna 1915 jätti mietintönsä naisten taloudenhoito-opetuksen järjestämistä varten asetettu komitea, joka oli tehnyt peruskartoituksen kotitalousopetuksen

203 Harmaja 1934a, 53; KM 1911:10, 4–6; Lepistö 1994, 195; Räsänen 1980, 54; Sysiharju 1995, 30.

204 Sysiharju 1995, 29.

205 Sysiharju 1995, 49.

206 Kaarninen 1995, 85, 104–114; Räsänen 1980, 54–55.

207 Kaarninen 1995, 42; KM 1911:10, 8–29.

ja neuvonnan tilasta maassamme. Komitea oli asetettu jo vuonna 1907 eduskunnassa tehdyn anomusehdotuksen takia. Tuolloin kuusi porvarillisten puolueiden naiskansanedustajaa sekä 13 miestä ehdotti Hedvig Gebhardin²⁰⁸ johdolla talouskoulujen valtionavun lisäämistä ja komitean asettamista selvittämään asiaa. Anomusehdotusta perusteltiin ammattitaitoisten kotitalousopettajien ja neuvojen yleisellä tarpeella.²⁰⁹ Komitean työskentely pitkittyi. Vuoden 1910 maaliskuussa järjestettiin kuitenkin yhdessä maanviljelyshallituksen kanssa koolle kutsuttu kokous, johon osallistui viitisenkymmentä kotitalousalan edustajaa.²¹⁰

Komitea työskenteli puheenjohtajansa lehtori Bruno Granit-Ilmoniemen²¹¹ johdolla. Siihen kuuluivat jäseninä rovastinna Nora Pöyhönen, vapaaherratar Iida Yrjö-Koskinen²¹², Järvenlinnan puutarhakoulun johtajatar Jenny Elfving sekä Niittylahden puutarhakoulun ja Pohjois-Karjalan kansanopiston johtaja J. H. Hakulinen. Komitea kuuli myös monia kotitalousalan asiantuntijoita, joiden joukossa olivat muiden muassa toimittaja Miina Sillanpää²¹³, tohtorinna Fanny Hult²¹⁴ sekä ylitarkastaja Uno Brander²¹⁵. Bruno Granit-Ilmoniemi oli

-
- 208 Hedvig Gebhard, o.s. Silén (1867–1961), oli kansanedustaja ja yksi kotitalousalan keskeisiä puolestapuhujia. Hedvig Gebhard kuului miehensä Hannes Gebhardin kanssa suomalaisen osuustoimintaliikkeen aktiiveihin, jonka kautta hänestä tuli kotitalouspolitiikko sotienvälisenä aikana. Hän oli myös 1800-luvun loppuvuosikymmenistä lähtien aktiivinen naisasialiikkeen jäsen ja mukana perustamassa Naisasialiike Unionia vuonna 1892. Hedvig Gebhard pyrki toiminnassaan ja kirjoituksissaan puhumaan voimakkaasti kotitalousalan puolesta jo tultuaan valituksi 19:n ensimmäisen naisedustajan joukossa yksikamariseen eduskuntaan vuoden 1907 vaaleissa. Suomalaisen puolueen ja sittemmin kokoomuksen kansanedustajana Gebhard ajoi eduskuntatyössään ponnekkaasti kotitalousalan toimintaedellytysten parantamista sotien välisenä aikana yhdessä sosiaalidemokraatti Miina Sillanpään kanssa. Hän sai talousneuvoksen arvonimen vuonna 1937. (von Alftan 1966; Kaarninen 1997; Sysiharju 1995, 102.)
- 209 Kaarninen 1995, 43–44; 1997, 185–187; Kuokka 1961, 23; Lepistö 1994, 228; Markkola 1994, 170; Sysiharju 1995, 50.
- 210 Sysiharju 1995, 51.
- 211 Kunnallisneuvos Bruno Granit-Ilmoniemi (1855–1939) suoritti filosofian kandidaatin tutkinon vuonna 1878 ja toimi lehtorina Kuopion reaalikoulussa ja myöhemmin tyttökoulussa vuosina 1880–1917. Hän osallistui aktiivisesti yhteiskunnalliseen toimintaan monien kunnallisten, kirkollisten ja muiden yleishyödyllisten yhteisöjen jäsenenä.
- 212 Iida Yrjö-Koskinen, o.s. Petander (1857–1937), kuului naisasialiikkeen suomalaisiin esitaisittelijoihin ja kotitalouden puolestapuhujiin. Hän toimi Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun johtajattarena vuosina 1880–1886. Iida Yrjö-Koskinen osallistui Tampereella aktiivisesti yhteiskunnalliseen toimintaan. Hän käynnisti laajan työläisnaisten valistustyön ja painotti erityisesti lastenhoidon, kotikasvatuksen, kodinhoidon ja raittiuden edistämistä. Iida Yrjö-Koskinen osallistui valtiopäiville vuosina 1909–1919 suomalaisen puolueen kansanedustajana.
- 213 Miina Sillanpää (1866–1952) oli sotien välisenä aikana yksi johtavista sosiaalidemokraattisista naisista. Hänet valittiin kansanedustajaksi ensimmäiseen yksikamariseen eduskuntaan vuonna 1907. Sillanpää oli pitkiä aikoja kansanedustajana ja vuosina 1926–1927 Väinö Tannerin vähemmistöhallituksessa toisena sosiaaliministerinä. Hän oli yhteiskunnallisesti erittäin aktiivinen ja toimi mm. monissa valtion komiteoissa sekä Helsingin kotitalouslautakunnan jäsenenä vuodesta 1917 ja puheenjohtajana vuosina 1929–1939. Miina Sillanpää vaikutti myös osuuskauppaaliikkeessä osuusliike Elannon hallintoneuvostossa, Kulutusosuuskuntien Keskusliiton johtokunnassa sekä Elannon ravintolain tarkastajana vuosina 1916–1932. Hän oli erittäin aktiivinen myös lehtinaisena. Sillanpää sai talousneuvoksen arvonimen vuonna 1939. (Salmela-Järvinen 1973, 6–8.)
- 214 Fanny Hult (1861–1945) oli ammatiltaan opettaja. Hän toimi Martta-Yhdistyksen puheenjohtajana vuosina 1904–1924 ja Finlands svenska Marthaförbundin puheenjohtajana 1924–1930. Lisäksi hän oli Martta-Yhdistyksen julkaiseman *Emäntälehd*en ruotsinkielisen rinnakkaisjulkaisun, *Husmodernin*, päätoimittaja vuosina 1903–1923. Fanny Hult toimi Pohjois-

laatinut lisäksi kattavan selonteon kotitalousopetuksen tilasta Suomessa ja ulkomailla, joka oli valmistunut vuonna 1911.²¹⁶

Kotitalousopetuskomitea erotteli kodin taloudenhoitoon ja tavallisesti naisille kuuluviksi seuraavat tehtävät: ruokataloudenhoito, sisätyöt eli kodin siivous ja järjestely, vaatehuolto, kodin terveydenhoito ja lasten hoito sekä kasvat. Maalaistaloissa kodin taloudenhoitoon kuuluivat myös kotieläinten ja karjan hoito sekä puutarhanhoito.²¹⁷ Komitea kiinnitti työssään huomiota näihin kodin taloudenhoidon osa-alueisiin.

Komitea asetti tavoitteeksi sen, että "jokainen nainen joutuu kosketuksiin kotitalousopetuksen kanssa", ja korosti suurten joukkojen valvuttamista "ymmärtämään kotitaloudenhoidon tärkeyttä".²¹⁸ Komitea piti tärkeänä erottaa toisistaan ammatillisen kotitalousopetuksen ja kotitalousopetuksen kotitarpeeksi.²¹⁹ Näistä lähtökohdista komitea esitti kotitalousopetuksen järjestämistä mahdollisimman laajapohjaisesti koulukeittiöopetuksena kansakouluissa, kansanopistoissa ja tyttö- sekä yhteiskouluissa, varsinaisissa kotitalouskouluissa sekä kotitalousneuvojen ja -konsulenttien toteuttamana suorana neuvontana ja kursseina.²²⁰ Kotitalousalan opettajia oli myös koulutettava. Korkeimman tason kotitalousopetus sekä tutkimus kuului yliopistoon tai talousalan korkeakouluihin. Komitean mukaan: "Myös kotitalouskonsulentit ja kotitalousassistentit epäilemättä kaipaisivat sitä tarkkaa tieteelliseen tutkimukseen perustuvaa alaan perehtymistä, mikä yliopistollisten opintojen kautta on saavutettavissa".²²¹

Kotitalousopetuksen kohderyhmänä olivat selkeästi tytöt ja naiset. Kotitalous oli vuosisadan alun näkemyksen mukaan naisten aluetta yhteiskunnassa, eikä se rajoittunut yksityiseen piiriin, sillä kotitaloudet olivat osa kansantaloutta.²²² Myös kasvitarhanhoito sopi komitean mukaan naisille ammatiksi.²²³

Varsinaista kotitalousneuvontaa käsiteltiin mietinnön luvussa "III. Kiertävä neuvontatyö".²²⁴ Kysymys oli erityisesti "vähäväkisille" suunnatusta opetuksesta. Kiertävä neuvontatyö oli havaittu monissa maissa tehokkaaksi ja kustannuksiltaan halvaksi tavaksi levittää tietoa. Komitea luetteli mietinnössään

---

maisen Emäntäliiton puheenjohtajana vuosina 1928–1930. Hän oli myös Naisasialiitto Unionin jäsen.

215 Uno Brander (1870–1934) oli kotitalousalan kehityksen kannalta tärkeä henkilö. Hänet valittiin vuonna 1904 maanviljelyshallituksen ylitarkastajaksi. Vuosina 1917–1923 Brander toimi maataloushallituksen ylijohtajana, minkä jälkeen hän siirtyi vuodesta 1923 rajaseutu-toiminnan johtajaksi. Virkatehtäviensä ohella Brander oli useita kertoja nuorsuomalaisen ja myöhemmin edistyspuolueen kansanedustajana ja toimi myös maatalousministerinä vuosina 1918–1919. Branderilla oli läheiset suhteet Marttajärjestöön, sillä hänen vaimonsa Helena Brander ja sisarensa Augusta Laine olivat aktiivisia marttoja. (Ollila 1993, 251–255.)

216 Komiteanmietinnöt 1911:10 ja 1915:5. Ks. Kuokka 1961, 36–60.

217 KM 1915:5, 1.

218 KM 1915:5, 35, 36.

219 KM 1915:5, 1–2.

220 KM 1915:5, 38.

221 KM 1915:5, 41, 45–46. Toivomus kotitalousalan yliopistotasoisesta opetuksesta toteutui vasta 1940-luvulla.

222 Markkola 1994, 170.

223 KM 1915:5, 39.

224 KM 1915:5, 123–139.

erilaisia neuvonnan toteuttamistapoja yhdistysten tai järjestöjen palkkaaman neuvojan henkilökohtaisesta neuvonnasta kotiaivustajiin ja kursseista havaintoesityksiin sekä esitelmätilaisuuksiin. Kansainvälisistä malleista mainittiin erityisesti Tanskan ja Saksan järjestelmät.²²⁵

Suomessa kotitalousneuvonnasta olivat vastanneet maanviljelys- ja talousseurat, Suomen Naisyhdistys, Martta-Yhdistys sekä Naisasialiitto Unioni. Komitea ehdotti työn keskittämistä perustamalla maanviljelysseurojen piiriin erilisiä kotitalousyhdistyksiä vastaamaan kotitalous- ja puutarhaneuvonnasta. Lisäksi suositeltiin kilpailujen järjestämistä esimerkiksi kotitalouskirjanpidossa, kasvitarhanhoidossa, kasvisruokien laitossa, lastenhoidossa ja kodin sisustamisessa. Myös osuustoimintaa ehdotettiin sovellettavaksi kotitalouden kehittämiseen.²²⁶

Kotitalouskursseilla nähtiin olevan sosiaalipoliittisia vaikutuksia. Komitea ehdotti vähävaraisten vapautuksia erityisesti kaupunkikuntien järjestämien ruoanlaittokurssien maksuista. Viitaten Saksassa saatuihin kokemuksiin komitea toteaa:

Kun siis ruoanlaittokurssien sekä työ- että näytekurssien kautta sangen tehokkaalla tavalla voidaan antaa vähäväkisille taloudenhoitajille tätä heille tuiki tarpeellista taitoa ja kun parantunut kotitaloudenhoito on omiansa vähentämään köyhäinhoitokustannuksia, niin tulisi kaupunkikuntien kaikkialla maassamme kustantaa ja toimeenpanna riittävä määrä ruoanlaittoiltakursseja vähävaraisten perheiden naisjäsenille.²²⁷

Komitean arvion mukaan kotitalousalan neuvojille tulisi taata 600–1 000 markan vuotuinen palkka²²⁸ sekä matkat, asunto ja ruoka toimipaikoissa neuvontatyön turvaamiseksi. Lisäksi neuvojalle suositeltiin 1 1/2 – 2 kuukauden vuosilomaa. Kotitalousjärjestöille ehdotettiin maksettavaksi valtion varoista avustusta neuvonnan järjestämiseen ja kaupunkikunnille kotitalouskurssien järjestämiseen.²²⁹

Komiteanmietinnössä on ruokatalousopetusta käsittelevä kohta, joka paljastaa komitean yleisiä käsityksiä valistettavan kansan elintavoista. Mietinnössä todetaan, että ruokatalousopetuksen tulee "vaikuttaa kansan elintapojen pysymiseen yksinkertaisina ja kansallisella pohjalla".²³⁰ Erityisen huolestuneita ollaan hienostelusta ja "kaupunkilaisvaikutuksen" tunkeutumisesta ruokatalouteen. Huolenaiheet ovat seuraavat:

Ylellisyys on yhä suuremmalla voimalla tieltään työntänyt aikaisemman vähääntytyväisyyden, yleismaailmallisuus perinnäisen kansanomaisuuden... Kaupungit käyvät etunenässä, maaseutu seuraa perässä. Maalaisrahvas on valitettavasti usein liiankin karkäs omaksumaan sitä,

225 KM 1015:5, 125, 126, 127 ja 129.

226 KM 1915:5, 134–136.

227 KM 1915:5, 138.

228 Vuoden 1915 summat vastaisivat nykyrahassa noin 8 500–14 000 markkaa.

229 KM 1915:5, 138–139.

230 KM 1915:5, 28.

missä on jotakin vivahdusta kaupunkilaisuuteen, jotakin hienoa ja uuden aikasta... Talonpoikaiset, aitosuomalaiset ruokalajit yhä enemmän häviävät, herraskaiset, yleismaailmalliset voittavat alaa.²³¹

Komitea puolustaa "aitosuomalaista, yksinkertaisuusperiaatetta noudattavaa ja taloudellisesti kannattavaa" ruokataloutta. Eliitin huoli kansan "hienostelusta" lienee ylimitoitettua, sillä talonpoikainen ruokavalio oli verrattain yksipuolista. Ruokatalouteen liittyviä ylellisyystavaroita oli saatavilla lähinnä vain suurimmissa kaupungeissa kovalla hinnalla.

Kotitalousopetuskomitean mietintö ja siihen liitetty jo vuonna 1911 valmistunut Bruno Granit-Ilmoniemen selvitys olivat ensimmäiset laajat julkiset kotitalousalan tilaa ja kehitystarpeita koskevat dokumentit. Komitea ei ollut kuitenkaan täysin yksimielinen. Jenny Elfving jätti mietintöön vastalauseen.²³²

Kotitalouden määrittely

Kotitalousopetuskomitea joutui ottamaan kantaa moniin kotitalouteen liittyviin kysymyksiin. Kotitalousalan terminologia oli vasta vakiintumassa. Alan asiantuntijoista koottu komitea määritteli kotitalouden seuraavasti:

"Kotitalous" ilmaiseekin komitean mielestä lyhyesti ja sattuvasti naisten huollettavana olevan taloudenhoidonosan käsitettä, samaa, mitä englanninkielessä merkitään nimityksellä "Domestic Economy" tai "Domestic Subject", ranskaksi "economie domestique" ja saksaksi sanalla "Hauswirtschaft".²³³

Kodin taloudenhoitoon kuuluva edellä mainittu laaja tehtäväkenttä todettiin siis yhteiskunnallisessa työnjaossa naisille kuuluvaksi.

Kotitalouden käsite määriteltiin pitkälti kotitaloustyön näkökulmasta. Instituutiona kotitalous käsitteää kuitenkin laajemmin ihmisten asumista, kotia, perhettä ja kotitalouden hoitoa sekä myös kulutusta koskevia toimintoja.²³⁴ Instituutiona ja laajasti ymmärrettynä kotitalous on yksi yhteiskunnan keskeisistä perusinstituutioista. Se on myös historiallisesti muuttuva: yhteiskunnan työnjakoa ja sukupuolirooleja, perhettä, lapsia, uusintamista ja viime kädessä ihmisten hyvinvointia koskevat käsitykset vaihtelevat eri aikoina ja eri kulttuureissa.

Myöhemmin 1920-luvun alussa sota-aika oli nostanut perheenemäntien taloudellisuuden ja säästäväisyyden kunniaan. Kotitalous otettiin itsenäiseksi hakanaksi tietosanakirjaan vuonna 1922.²³⁵ Samana vuonna julkaistussa Val-

231 KM 1915:5, 28.

232 KM 1915:5, 261–310. Ks. Kuokka 1961, 55–59. Jenny Elfvingin vastalause liittyi pääasiassa terminologisiin erimielisyyksiin. Hän vastusti komitean käyttöönotettavaa kasvitarhanhoito nimitystä puutarhanhoidon sijasta. Elfving vastusti myös naisten ja miesten erilaista kohtelua komitean puutarhanhoitoalaa koskevissa suosituksissa. Lopuksi Elfving pohti niitä vaikutuksia, mitä monien oppiaineiden opettamisella yhdessä opettajienkoulutuslaitoksessa olisi.

233 KM 1915:5, 1.

234 Lepistö 1994, 227.

tiotieteiden käsikirjassa kotitalous oli myös hakusanana. Artikkelin kirjoittaja Laura Harmaja määritteli kotitalouden tehtäväksi "tulojen jakamisen erilaisten menojen osalle ja niiden käyttämisen perheen tarpeiden tyydyttämiseen".²³⁶ Hän listasi kotitalouden hoitoon kuuluviksi samat tehtävät kuin kotitalousopetuskomitea vuoden 1915 mietinnössään ja mainitsi komitean tapaan kotitalouden hoidon ensi sijassa emännän tehtäväksi.

On perusteltua puhua 1920-luvusta kotitalousideologian vuosikymmenenä, jolloin kotitalous kansantaloudellisena käsitteenä varsinaisesti luotiin.²³⁷ Eriytyisen keskeinen rooli kotitalouden määrittelijänä, systematisoijana ja tieteel- listäjänä oli Laura Harmajalla, jota käsitellään perusteellisesti myöhemmin. Osittain hänen elämäntyönsä ansiosta kotitalousalalle perustettiin 1940-luvulla yliopistoprofessori, jota Harmaja ehti hoitaa vähän aikaa ennen kuolemaansa.

1920-luvulla kotitalouden rooli kansantaloudessa korostui monin tavoin. Kotitalouden tieteellistäminen käynnistyi toden teolla sotien välisenä aikana ja johti kansanvalistuksen muuntumiseen.²³⁸ Tieteen avulla voitiin perustella kotitalouden rationalisointia eli tehostamista ja suunnittelua sekä säästäväsyyden kansantaloudellista merkitystä. Kotitalouksien tukeminen nähtiin valtiovallan kannalta kansantaloudellisena kysymyksenä ja tavallaan osana ennaltaehkäisevää sosiaalipolitiikkaa.²³⁹ Kotitalousalan järjestöt alkoivat saada kasvavassa määrin valtionapua, ja niiden jäsenmäärä alkoi kasvaa voimakkaasti.

Kotitalouspolitiikkaa poikkeusoloissa: Valtion Kotitaloustoimikunta 1917–1923

Elintarvikepula

Jo edellisenä talvena keisari Nälkä oli suorittanut kenraaliharjoituksen ajamalla tavallista runsaammin oravia metsästä kaupungin puistoihin, mutta vasta syksyyn mennessä se sai laadituksi lopullisen talkoo-ohjelmansa ja ryhtyi häättämään ihmisiä kaupungista metsään. Se alotti tietysti lapsista, kuinkas muuten, koska se kerran aikoi koko kansaan vedota. Se yllytti siis koululaiset jäkälän keruuseen ja kuiskasi sitten kaupungin kaduilla, portaissa, eteisissä tuhansin suin:

– Onkos teillä työläiset, jauhoja vai vaihdatteko rasvaisen nahkanne terveelliseen jäkäläleipään?²⁴⁰

Suomessa elintarvikkeiden saatavuus heikkeni vuoden 1917 aikana. Yhteiskunta oli joutumassa vaikeaan kriisiin ja valtiovallan ote tilanteen hallinnasta

235 Markkola 1994, 172. Katri Soinin laatima määritelmä perustui vuoden 1915 komiteamietintöön.

236 Harmaja 1922a, 60.

237 Lepistö 1994, 227; Markkola 1994, 172; Vattula 1989a, 172; 1989b, 28.

238 Ollila 1993, 107.

239 Lähteenmäki 1990, 153.

240 Viita [1950]1991, 86.

herpaantumassa. Elintarvikepulan taustalla vaikutti osaltaan pitkään jatkunut maailmansota. Vuonna 1914 säädettiin suhteellisen kiivaan valtiopäiväkeskustelun jälkeen viljan tuonnille tulli 1860-luvulta jatkuneen vapaan viljakaupan jälkeen. Tullia olivat ajaneet erityisesti saksalaisten viljakauppiaiden kilpailusta närkästyneet venäläiset. Se astui voimaan heinäkuussa 1914 eli vain muutamaa viikkoa ennen ensimmäisen maailmansodan syttymistä. Viljatullilla ei ollut sanottavia välittömiä vaikutuksia. Se oli luonteeltaan nimenomaan poliittinen tulli.²⁴¹ Tullista käydyssä valtiopäiväkeskustelussa tuli kuitenkin esiin periaatteellisia asenteita ja pelkoja, jotka liittyivät tärkeän elintarvikkeen saatavuuteen.²⁴²

Välittömästi vuoden 1917 elintarvikekriisiin vaikutti venäläisen viljan saannin heikentyminen. Edellisen vuoden lopulla viljan tuonti vähentyi nopeasti. Sitä oli kuitenkin varastoissa. Suomen kaupungeissa alkoi ilmetä ruokapulaa. Elintarvikekysymys kärjisti eri yhteiskuntaryhmien ja erityisesti kaupunkilaiskuluttajien ja maaseudun tuottajien välejä.²⁴³

Edelleen tilannetta vaikeutti pitkään jatkuneen sodan aiheuttama talouskriisi, joka ilmeni viennin vähentymisenä, työttömyytenä, konkurssina, velkaantumisenä ja valtion kassakriisinä.²⁴⁴ Sekasortoiselta Venäjältä odotettiin apua turhaan. Huono elintarviketilanne aiheutti vuoden 1917 aikana levottomuuksia, jotka jatkuivat syksyyn. Kevään ensimmäiset mielenosoitukset olivat luonteeltaan kansalaisjuhlia, joihin osallistuttiin sankoin joukoin. Huhti- ja toukuussa ensin teollisuudessa puhjenneet lakot levisivät maatalouteen. Kesäkuussa pantiin toimeen hintakontrolli ja ruokasäännöstely, joka toimi aluksi kohtalaisen hyvin. Ruokaa oli saatavilla. Aluksi ei ollut mitään pysyvää elintä huolehtimassa säännöstelystä, mutta senaatti perusti erillisen elintarvikeoston kamaritoimituskunnan alaisuuteen. Paikallistasolla elintarvikehallinnosta vastasivat lääninkomiteat ja kuntiin perustetut elintarvikelautakunnat. Ruokapulan pahentuessa tyytymättömyys kasvoi ja väkijoukot alkoivat radikalisoitua. Työväenliikkeen tunnukset alkoivat näkyä hallitsevina torikokouksissa. Elokuussa Turussa ja Helsingissä järjestettiin ruokamellakoita. Marraskuun yleislakon väkivaltaisuus kärjisti tunteita ja lisäsi yhteiskunnallista jännitystä. Kuolonuhreja oli kolmekymmentä.²⁴⁵ Valtion Kotitaloustoimikunnan perustaminen heinäkuussa oli yritys torjua elintarvikepulaa.

241 Rasila 1966, 390–393, 398.

242 Viljatulli nähtiin Suomessa askeleena tulliautonomian hävittämisen suuntaan. (Haapala 1995, 54.) Vuoden 1914 valtiopäivillä sosiaalidemokraatit vastustivat voimakkaimmin tullia ja vetosivat viljakaupan keskittymiseen sekä elintarvikkeiden hintojen nousuun. Tullin harvalukuiset puolustajat edustivat suomalaista puoluetta. He perustelivat viljatulleja viittaamalla teollisuuden tullisuojeleluun. (Heinonen 1989; Rasila 1966.)

243 Haapala 1995, 204–205.

244 Haapala 1995, 155; Ylikangas 1993, 16.

245 Alapuro 1988, 155–163; Haapala 1995, 221; Kananen 1981, 244–246; Kalela 1989, 68; Kuisma 1993, 464, 467; Laurila 1985, 87; Salovaara 1977, 9; Ylikangas 1993, 17.

Uhkaavan elintarvikepulan vuoksi senaatti asetti heinäkuun 9. päivänä vuonna 1917 toimikunnan. Toimikunnan tehtäväksi määrättiin tehostaa yhteistyössä maataloushallituksen ja kotitalousjärjestöjen kanssa kotitalousneuvontaa ravintoaineiden käyttämisessä. Toimikunta nimettiin Valtion Kotitaloustoimikunnaksi. Se toimi vuoteen 1923 saakka ja loi toiminnallaan pohjan kotitalousneuvonnan ja -opetuksen myöhemmälle kehittämiselle.²⁴⁶

Valtion Kotitaloustoimikunnan jäseniksi nimitettiin professori Max Oker-Blom²⁴⁷, Elannon ruokalan johtajatar Aino Artukka, Tampereen talouskoulun johtajatar Helmi Koskimies, Högvallan kasvitarha- ja talouskoulun johtajatar Fanny Sundström, ylitarkastaja Uno Brander, Haapaveden kasvitarhakoulun opettajatar Maiju Pöyhönen, professorin rouva Hedvig Gebhard, tarkastaja Miina Silanpää sekä rouva Elviira Vihersalo. Pian toimintansa alkuvaiheessa toimikunta päätti kutsua koolle kotitalousalan asiantuntijoiden neuvottelukokouksen. Joukko kotitalousneuvoja, alan opettajia ja johtohenkilöitä sai kutsukirjeen Helsinkiin elokuun 3.–4. päiväksi. Kutsukirjeessä vedottiin kutsun saajiin:

Uhkaavan nälänhädän torjumiseksi eivät hallituksen, eduskunnan eivätkä paikallisten järjestöjen toimenpiteet riitä. Näitä on täydennettävä yksityisiin koteihin kohdistuvilla toimenpiteillä. Kotien tarkoituksenmukaisesta ja ajanmukaisesta taloudenhoidosta, emäntien kekseliäisyydestä ja säästäväisyydestä viime kädessä riippuu kansan pelastaminen nälänhäädästä... (Samaten) olisi perin tärkeätä, että kotitaloustyö ensi syksynä ja talvena voitaisiin järjestää mahdollisimman suuressa määrin yhteisen suunnitelman mukaan, nyt vallitsevia poikkeusoloja ja varsinkin uhkaavaa nälänhätää silmällä pitäen.²⁴⁸

Helsinkiin saapui runsaasti kotitalousalan edustajia ja alasta kiinnostuneita ihmisiä. Helsingin kokoukseen osallistui peräti 321 henkilöä. Joukossa oli myös nelisenkymmentä miestä.²⁴⁹ Neuvottelukokouksen ohjelmassa oli esitelmää, keskustelua ja tiedonantoja. Esitelmöitsijöinä olivat muiden muassa senaattori Wäinö Wuolijoki, dosentti Carl Tigerstedt²⁵⁰, kotitalousopettaja Katri Soini²⁵¹,

246 Laine 1948, 75–76; Lepistö 1994, 211; Ollila 1993, 211; Sysiharju 1995, 73; Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 3.

247 Max Oker-Blom (1863–1917) toimi Lappeenrannan kaupungin ja työväntalon lääkärinä vuosina 1893–1901 ja väitteli lääketieteen sekä kirurgian tohtoriksi vuonna 1898. Oker-Blom nimitettiin fysiologian dosentiksi vuonna 1901. Vuosina 1905–1915 hän toimi Helsingin kaupungin kansakoululääkärinä. Vuonna 1909 Oker-Blom nimitettiin kouluterveysopin dosentiksi ja vuonna 1914 terveysopin professoriksi Helsingin yliopistoon. Oker-Blom julkaisi useita teoksia fysiologian, hygienian ja terveysopin alalta. Vuonna 1907 hän julkaisi yhdessä lääkäri G. Levanderin kanssa *Kodin lääkärikirjan*.

248 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 4.

249 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 195–204.

250 Carl Tigerstedt (1882–1930) oli ravintofysiologian asiantuntija. Hän väitteli lääketieteen ja kirurgian tohtoriksi Helsingin yliopistossa. Vuosina 1912–1920 Tigerstedt oli fysiologian dosentti, minkä jälkeen hänet nimitettiin professoriksi. Carl Tigerstedt hoiti virkaa tapaturmaiseen kuolemaansa asti. Tigerstedtin tieteelliset julkaisut liittyivät pääasiassa ravintofysiologian alaan.

251 Katri Soini (1891–1960, myöh. Laine) oli maamme ensimmäisiä kotitalousalan tutkijoita.

tarkastaja Miina Sillanpää, professori Max Oker-Blom sekä ylitarkastaja Uno Brander. Esitelmien aiheet vaihtelivat perunan ja lantun käytöstä ruoka-aineina kansanruokaloiden perustamiseen.²⁵²

Kokouksen avasi professori Max Oker-Blom, joka lausui yleisön tervetulleeksi. Hänen jälkeensä senaattori Waino Wuolijoki esitti katsauksen ravitsemustilanteeseen esitelmässään "Nälänhätä kynnyksellä".²⁵³ Wuolijoki päätti esityksensä korostamalla naisten panosta nälänhädän torjumisessa:

Sillä jokainen maanviljelijä tietää, että talonpito riippuu enemmän emännästä kuin isännästä; hänen kätensä kautta säästöä voi tapahtua enemmän. Ja jos me saisimme Suomen naiset opetetuksi siihen, että he pystyisivät mahdollisimman vähäisen raaka-aineen käyttämään mahdollisimman hyvin, niin minä luulen, ettei meidän aivan toivottomasti tarvitsisi katsoa tulevaisuuteen...²⁵⁴

Jälkeenpäin on vaikeata arvioida sitä, oliko kyseessä kohteliaisuus naisvaltaista yleisöä kohtaan, usko ruuanlaittotaidon ratkaisevaan vaikutukseen vai kenties yritys hädän hetkellä säilyttää perimmäinen vastuu ihmisten selviämisestä naisten harteille.

Toisena esiintynyt dosentti Carl Tigerstedt puhui aiheesta "Tilapäisten lisäkkeiden käyttäminen leipään". Hän tarkasteli esitelmässään erilaisten korvikkeaineiden käyttöä leivän valmistuksessa. Pettuleipä ja jäkäläleipä esiteltiin sekä juuret, oljet ja heinät mainittiin leivän raaka-aineina. Tigerstedtin yhteenvedo oli seuraava:

Meidän tulee siis syödä ainoastaan sellaisia aineita, jotka voivat ylläpitää palamista ruumiissamme, ja tällaisia aineita ovat, paitsi tavallinen ruokamme, useat hätäruoka-aineet, joista minä puolestani pidän parhaimpina *petäjän* ja *koivun kuoria*, *jäkälää* ja *juuria* (kurs. alkup., V.H.).²⁵⁵

Kansanvalistus oli jo vuosien 1867–1868 aikana törmännyt kiviseinään, kun vanhat käsitykset ja uskomukset sekä esimerkiksi jäkäläleivän valmistuksen hankaluus ja leipään myrkkypitoisuuden vuoksi liittyvät riskit eivät saaneet rahvasta vakuutetuksi korvikkeleivän käyttökelpoisuudesta.²⁵⁶

Tigerstedtin esitelmän jälkeen käydyssä keskustelussa puhuttiin jäkäläleivän

---

Laine oli peruskoulutukseltaan kotitalousopettaja. Hän kuitenkin jatkoi opintojaan ensin filosofian kandidaatiksi ja väitteli vuonna 1935 tohtoriksi Ruotsi–Suomen pellavanviljely- ja kehrupolitiikasta 1700-luvulla. Laine opetti Helsingin kasvatustieteiden talouskoulussa kemian ja kirjanpitoa. Hän toimi vuosina 1918–1921 maataloushallituksen kotitalouden tarkastajana ja vuosina 1928–1930 kouluhallituksen kotitalouden ja tyttöjen käsityön opetuksen tarkastajana. Laine julkaisi useita tutkimuksia ja kirjoituksia kotitalouden ja käsityöopetuksen alalta. Vuonna 1937 hänet valittiin Suomen ensimmäiseksi kotitalousneuvokseksi. (Markkola 1994, 172; Ollila 1993, 110; Sysiharju 1995, 105.)

252 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 5–6, 195–204.

253 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 13–19.

254 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 19.

255 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 28.

256 Häkkinen ym. 1991, 112.

Katri Soini (1891-1960, myöh. Laine) toimi kotitalouden opettajana sekä tarkastajana maatalous- ja kouluhallituksessa. Hänelle myönnettiin ensimmäisenä kotitalousneuvoksen arvonimi vuonna 1937. Kuva: Museovirasto.

koostumuksesta ja jopa ehdotettiin, että tulisi ryhtyä toimenpiteisiin jäkälien keräämiseksi ja varastoinniseksi. Toisaalta joissain puheenvuoroissa jäkäliä pidettiin ihmisille sopimattomana lähinnä eläinten ruokana. Sen sijasta suositeltiin esimerkiksi kauran käytön lisäämistä. Keskustelussa muistutettiin lisäksi 1860-luvun nälkävuosista ja pettuleivän merkityksestä.²⁵⁷ Siinä nousi esiin myös puutarhakasvien ja vihannesten sekä sienten hyödyntäminen ravinnon lähteinä.²⁵⁸

Perunasta ja lantusta esitelmoinyt Kangasalan puutarhakoulun johtajatar Hanna Saikku korosti säästävää elintarvikkeiden käytössä. Hän kehui perunaa tuottoisaksi ja hyväksi viljelyskasviksi. Keskustelussa tuotiin esiin Karjalan ja Savon hyvä perunasato ja pohdittiin perunoiden säilytysongelmia kaupunkitaloissa. Kansanedustaja Augusta Laine painotti keittokurssien merkitystä.²⁵⁹

Kasvitarhakoulunopettaja Maiju Pöyhönen puolestaan tarkasteli esitelmäs-

257 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 30, 35–37, 43.

258 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 38–39. Sammatin Emäntäkoulun johtajatar Lyyli Bergmanin oluen myynnin voimakas paheksuminen on hieman huvittava yksityiskohta: "Nyt on kieltolaki ja kuitenkin on juoppoja. Kaljaa juodaan pullo toisensa perästä, niin että ollaan ihan sikahumalassa". (Mt. 40.)

259 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 46–55, 59–63, 66.

sään kasvitarihaviljelyn lisäämismahdollisuuksia. Hän painotti voimakkaasti kiertävien neuvojen roolia kasvitarihaviljelyn levittäjinä ja vaati myös lisää valistusta kasviskeittokurssien, näyttelyiden, juhlien, esitelmätilaisuuksien ja keskustelujen muodossa. Pöyhönen arvosteli neuvojen toimintaa hapuilevaksi ja hajanaiseksi ja valitti jatkuvaa neuvonnan määrärahojen puutetta. Esitelmän jälkeen käydyssä keskustelussa myös Marttajärjestön puheenjohtaja Fanny Hult korosti rahapulaa neuvonnan ongelmana.²⁶⁰

Vuoden 1917 kiristyvää ilmapiiriä kuvastaa se, että kun keskustelussa viitattiin sosialistijärjestöjen "epäystävälliseen" suhtautumiseen kasvitarihakysymyksessä, puheenjohtaja Hedvig Gebhard kielsi "sekoittamasta keskusteluun minkäänlaista polemiikkia".²⁶¹ Valtion kotitalouskonsulentti Aini Lagus puhui kasvitarihakoulutuksen tehostamisen tarpeesta, kasvitariha-aatteen levittämisestä ja lannoittamisen merkityksestä.²⁶² Kokouksen ensimmäisen päivän viimeisessä puheenvuorossa ylitarkastaja Uno Brander korosti naisten roolia kotitalousalan kehittämisessä:

Lopuksi rohkenen lausua, kun olen tässä mies, että me miestarkastajat ja miestarhurit me olemme saaneet olla niin paljon hommaamassa tämän maan kotitalousasioita. Nyt on uusi aika koittanut... Suomen naiset ovat tehneet enemmän kuin monet ulkomaan naiset, hiljaa ja vaatimattomasti, eivät vain ne 300 neuvojaa, jotka pilkkapalkalla kiertelevät paikasta toiseen, vaan lukemattomat uhrautuvat äidit, jotka omain lastensa hoidon ohella ovat työhön ryhtyneet. Tällä alalla on tulevaisuus naisten.²⁶³

Neuvottelukokouksen toisen päivän avasi professori Max Oker-Blom ravitsemusta puutteen oloissa käsittelevällä katsauksellaan. Oker-Blom korosti leivän ja perunan roolia elintarvikkeina niukkuuden vallitessa. Hän kehotti säästäväisyyteen ja painotti naisten vastuuta ruokataloudesta. Lisäksi Oker-Blom vetosi yleisöön sienien, marjojen ja muiden kasvikunnan tuotteiden hyödyntämiseksi. Esityksen lopuksi hän puhui makkihygienian sekä käsien ja astioiden pesun tärkeydestä suolistotautien ennaltaehkäisemiseksi.²⁶⁴

Kotitalousopettaja Katri Soinin esitelmän aiheena oli "Marjojen ja sienien merkitys ja käyttäminen taloudessa". Hän painotti paikallisneuvonnan roolia lentolehtisten ja kirjasten avulla sienten ja marjojen käytön lisäämiseksi. Keskustelussa ehdotettiin muun muassa, että kuntien elintarvikelautakuntien tulisi ostaa sieniä varastoon. Lisäksi tuotiin epäkohtana esiin se, ettei naisia kovin paljon ollut jäseninä elintarvikelautakunnissa vaan heitä jopa väheksyttiin.²⁶⁵

260 Valtion kotitaloustoimikunta 1918, 69–73, 85.

261 Valtion kotitaloustoimikunta 1918, 86.

262 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 87. Aini Lagusta käsitellään tuonempänä 1920-luvulla julkaistun kotitalousoppaan kirjoittajana.

263 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 93.

264 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 99, 101–102, 104, 106–108. Erityisesti professori Oker-Blom mainitsi lattialle sylkemisen olevan "epäsiisteyden ja porsasmaisuuden tunnusmerkkejä, joka ei suinkaan puhu hyvää asianomaisen sivistystasosta ja kehitystasosta" (mt. 108).

265 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 120, 124–125.

Emäntäkoulun johtaja Anna Uotila aloitti esitelmänsä "Maitoruuat ja teurasjätteet" jyrisemällä: "Meidän kansamme ei kuluneina aikoina ole totutellut itseään säästeliäisyyteen, se on enemmän rakastanut mukavuutta ja nautintoja".²⁶⁶ Hän suosittelee juustoa, verta ja teurasjätteitä ravintoaineiksi varattomille. Keskustelussa tuotiin esiin suurena epäkohtana se, että Suomesta viettiin maitoa ulkomaille samalla kun suomalaisille neuvottiin hätäapuruokia. Lisäksi ehdotettiin, että voitaisiin perustaa kunnallisia karjanhoitokartanoita.²⁶⁷

Tarkastaja Miina Sillanpää piti seuraavana esitelmänsä "Kansanruokaloiden välttämättömyys ja järjestäminen elintarvikepulan aikana", jossa hän viittasi Saksassa, Tanskassa ja Ruotsissa saatuihin hyviin kokemuksiin kunnallisista keittiöistä. Sillanpää korosti sitä, että "kunnalliset keittiöt eivät saa olla liikeyrityksiä, vaan ennenkaikkea terveellisen ravitsevan ruuan välittäjiä sitä tarvitseville".²⁶⁸ Hän totesi, että Helsingissä oli ryhdytty valmistelemaan kunnallisen keittiön perustamista ja että muitakin kuntia tulisi kannustaa niiden perustamiseen. Keittiöiden tulisi tarjota varattomille ruokaa ilmaiseksi tai alennuksella. Sillanpään näkemykset saivat voimakkaan kannatuksen. Keskustelussa esitettiin jopa keskitettyä käskyä elintarvikelautakunnille kunnallisten keittiöiden organisoimiseksi.²⁶⁹

Neuvottelukokouksen viimeisessä esitelmässä ylitarkastaja Uno Brander puhui kansan makutottumusten laajentamisen mahdollisuuksista. Hänen mukaansa makuasteikko oli Varsinais-Suomessa, Uudellamaalla ja Karjalassa kehittyneempi kuin muualla Suomessa. Naisjärjestöt ja kentällä toimivat kotitalousneuvojat saivat Branderilta kiitosta. Hän korosti sivistystä Suomen kansan tärkeimpänä tehtävänä ja puhui ohjelmallisesti sodasta nälkää vastaan. Keskustelussa painotettiin kiertävien kotitalouskurssien merkitystä ja esitettiin alkan opettajien palkkaamista kuntiin.²⁷⁰

Lopettajaispuheessaan Miina Sillanpää kiitti osanottajia. Hän toi painokkaasti esiin kotitalousalan heikon aseman:

Eihän kotitaloudelle ole tähän saakka erikoista tunnustusta annettu. Talousala on yleensä ollut, niinkuin voisi sanoa, lapsipuolen asemassa. Talousalalla toimivat ovat yleensä olleet huonosti palkattua väkeä, ja tällä kaikella on syvät juurensa, johon on mahdoton tässä kiinnittää huomiota, niin mieluista kuin se olisikin.²⁷¹

Kokouksen jälkeen Valtion Kotitaloustoimikunta ryhtyi ponnekkaasti työhön. Vielä vuoden 1917 aikana toimikunta julkaisi muun muassa 28 tiedonantoa, jotka olivat muutaman sivun pituisia lehtisiä ja sisälsivät ohjeita kansalaisille pula-ajasta selviämiseksi. Ohjeiden sisältö vaihteli ruoka-aineiden säilönnästä korvikeruokien kuten jäkäläleivän ja voikukanjuurikahvin valmistuksesta lihan

266 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 131.

267 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 150, 154.

268 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 163.

269 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 167–168.

270 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 178–188.

271 Valtion Kotitaloustoimikunta 1918, 191.

suolaamiseen ja kellarin hoitoon. Valtion Kotitaloustoimikunta julkaisi lisäksi vuosina 1917–1923 sarjaa lehtisiä, joita ilmestyi yksitoista.²⁷² Lehtisten teemat vaihtelivat hätäleivistä vihannesruokiin ja pikkulasten hoidosta halpoihin ruoka-aineisiin. Kirjoittajina olivat muiden muassa Max Oker-Blom, Carl Tigerstedt, Maiju Pöyhönen ja Arvo Ylppö.

Valtion Kotitaloustoimikunnan puheenjohtajana toiminut professori Max Oker-Blom kuoli lokakuun 10. päivänä 1917. Toimikunnan uudeksi puheenjohtajaksi määrättiin marraskuun alussa Hedvig Gebhard ja ravintofysiologiksi Helsingin kokouksessakin esiintynyt tohtori Carl Tigerstedt.²⁷³

Sota ja paheneva ruokapula

Valtiovoimien ote järjestyksenpidosta horjui selvästi loppuvuonna 1917. Tämä tekijä yhdessä eduskunnan vaikutusmahdollisuuksien suhteen koetun pettymyksen ja maailmansodan aiheuttaneen pahenevan ruokapulan kanssa kärjisti tilannetta sekä johti yhteiskuntarauhan rikkoutumiseen.²⁷⁴ Taustalla vaikuttivat yhteiskunnalliset tekijät kuten köyhyys ja epäoikeudenmukaisuuden kokemukset. Kansalaissodan rintamalinjajako perustui omistamiseen ja omistamattomuuteen.²⁷⁵

Joulukuun 1917 itsenäisyysjulistuksen jälkeen runsaan kuukauden kuluttua ajaututtiin aseelliseen konfliktiin. Suomen sisällissota alkoi 26. tammikuuta 1918. Seuraavana päivänä punaiset antoivat määräykset Etelä-Suomen kaupunkien haltuunotosta. Vastaavasti valkoiset ryhtyivät riisumaan venäläisiä varuskuntia aseista Pohjanmaalla. Konfliktin taustalla olevista tekijöistä huolimatta sisällissota oli ehkä sittenkin jossain määrin yllätys, jota perusteltiin vastapuolen hyökkäyksellä.²⁷⁶

Punakaartit ja suojeluskunnat kamppailivat ensin väkivaltamonopolista ja kävivät sitten avoimesti toistensa kimppuun. Kun väkivalta oli riistäytynyt valloilleen, sota noudatti omaa logiikkaansa. Sotatoimet ja sisällissodan kauhut koettelivat maata keväällä 1918. Ratkaiseva taistelu käytiin Tampereen kaupungista pääsiäisen tienoilla 1918. Kyseessä oli Pohjoismaiden historian siihen asti suurin taistelu, johon otti osaa tavalla tai toisella yli 30 000 suomalaista.²⁷⁷ Kansalaissodan lopputulos ratkesi pitkälti sotilaskoulutuksen saaneiden jääkärijoukkojen sekä saksalaisten täydennysjoukkojen ansiosta.²⁷⁸

Kostotoimenpiteet riehuvat ympäri maata. Pikaoikeudenkäyntejä ja teloituksia pantiin toimeen. Paikallisista julmuuksista on viime vuosina kirjoitettu verrattain runsaasti.²⁷⁹ Vuoden 1918 aikana nälkäongelma oli hyvin konkreet-

272 Valtion Kotitaloustoimikunnan tiedonantoja 1–28; Valtion Kotitaloustoimikunnan lehtisiä 1–11.

273 Laine 1948, 46.

274 Haapala 1995, 12–14; Lähteenmäki 1995, 44; Ylikangas 1986, 166–167.

275 Ylikangas 1993, 18, 21. Vrt. Rasila 1968.

276 Haapala 1995, 242; Ylikangas 1993, 17–18.

277 Ylikangas 1993, 488.

278 Ylikangas 1986, 167–168; 1993, 28–29, 515–520.

279 Alapuro 1994; Rislakki 1995; Ylikangas 1993.

Lastenhoidon kymmenen kultaista käskyä.

**Aidin rinta
lapsen terveys.**

1. Aidin pyhä velvollisuus on itse imettää lastaan! Äidin rintaa ja sydäntä ei mikään voi korvata! Pullolapsi kuolee usein ravintohäiriöihin, rintalasten tällöin pysyessä terveinä.

**Lehmän maito mie-
donnettava ja kei-
tettävä.**

2. Lehmän maitoa älä alle 1/2 vuotta nuoremmalle lapselle milloinkaan anna ehjänä äläkä keittämättömänä! Miedonna se aluksi ainakin samalla osalla vettä tai kauranli-
keittoa! Kiehauta seosta ennen käyttöä 1-2 minuutin aika!

**Säännöllisyys ruo-
kinnassa.**

3. Ruoki imeväistä säännöllisesti! Viisi ateriaa päivässä, määrättyinä aikoina riittää terveelle lapselle. Pullosta juodessa älä kerralla anna 200 kuutiolin. = 1/2 litraa enempää ateriaksi!

Puhtaus tärkeä.

4. Älä vieroita imeväistä milloinkaan rinnalta keuhkuumattia! Juuri tällöin kuolevat pullolapset ravintohäiriöihin helposti.

5. Pese maitopullo ja imuke (tutti) heti aterian jälkeen huolellisesti, muuten malto helposti pilaantuu!

6. Puuro-, korppu- ynnä vihannesruokia anna vasta 5-6 ikäkuukaudesta alkaen! „Purupalojen“ antaminen on ank-
rasti kielletty.

**Ripuli sairauden
merkki.**

7. Äkinäisen ripulin ja oksennusten ilmestyttyä kysy heti lääkärin neuvoa! Ripuli ei johdu hampaiden puhkeamisesta.

Ihon hoito.

8. Kylvetä imeväistä joka päivä! Avaa usein kapalo ja kääri lapsi kuiviin riepuihin aina, milloin se on märkä!

Raittis ilma.

9. Totuta jo imeväisenkin raittiiseen ulkoilmaan! Pue se kesällä kevyemmin kuin talvella!

Väljä kapalo.

10. Älä kääri kapaloa liian kireään! Jätä kädet ja rinta kapalon ulkopuolelle! Lapsenkin täytyy saada ranjojaan vapaasti liikuttaa.

tinen. Leipää jouduttiin monin paikoin jatkamaan oljilla, nokkosilla tai muilla saatavissa olevilla lisukkeilla.²⁸⁰ Kaikkein dramaattisimmillaan elintarvikepula näkyi kansalaissodan punavankien nälkäkuolemina leireillä keväällä 1918.

280 Rislakki 1995, 82.

Nälän heikentämiä vankeja kuoli yli 12 000 aliravitsemukseen, tauteihin ja teloituksiin.²⁸¹

Kansalaissota oli ohi kesään mennessä, mutta ruokapula ja säännöstely jatkuivat vuoteen 1919 asti. Toukokuussa 1918 elintarvikeasiat keskitettiin edellisen vuoden syyskuussa perustetulle maataloustoimituskunnan alaiselle elintarvikehallitukselle, joka ei toiminut punaisten hallitsemalla alueella sisällissodan aikana. Säännöstely keskitettiin kuntien elintarvikelautakunnille ja elintarviketoimistoiksi muutetut lääninkomiteat tasasivat jakelua alueittain. Heinäkuussa jouduttiin siirtymään maidon sekä voin ja marraskuussa lihan pakkoluovutukseen.²⁸²

Viljapula tuotti eniten ongelmia kaupungeissa ja syrjäseuduilla. Pahimman puutteen aikana vuonna 1918 säästettiin rehuja syötäväksi ja myyntiin. Vaikeudet johtivat valtion viljavaraston perustamiseen saman vuonna. Leipää korvattiin erityisesti perunalla mutta myös muilla juureksilla sekä jonkin verran lihalla ja kalalla, joiden tuotanto ei supistunut merkittävästi. Juurikasvit, peruna ja lanttu olivat lyhyen aikaa jakelusäännöstelyssä. Satokaudella 1918–1919 ne olivat pakkoluovutusmääräysten alaisia. Pettuleivän käytöstä puhuttiin paljon, mutta sen käyttö jäi vähäiseksi. Ruokapula oli toki vain yksi syy väkivallan riistäytymisen taustalla, mutta ravinnon jakaantumisen epätasaisuus sai aikaan ruokapulan poliittisen räjähdysvoiman. Keväällä 1919 elintarvikesäännöstely Suomessa koski enää sokeria ja viljatuotteita.²⁸³

Kansalaissota oli hyvin traumaattinen kokemus suomalaisille. Elintarviketilanteen vaikeutuminen erityisesti vuoden 1917 aikana oli yksi tekijä väkivaltaisuuksien puhkeamisen taustalla. Kotitaloustoimikunta pyrki helpottamaan elintarvikepulaa valistustyöllä. Elintarvikepula vaikutti osaltaan myös kotitalousliikkeen aktivoitumiseen välittömästi kansalaissodan jälkeen ja 1920-luvulla.

Neuvontajärjestelmän synty

Pian kansalaissodan päätyttyä alkoi kamppailu maatalousneuvonnan julkisen mallin ja järjestövetoisen neuvonnan välillä. Aluksi jouduttiin ottamaan kantaa Maatalousseurojen Keskusliiton perustaman kotitalousvaliokunnan ja Valtion Kotitaloustoimikunnan suhteeseen. Senaatti päätti toukokuussa 1918, että kotitalousneuvonta tuli keskittää Valtion Kotitaloustoimikunnalle. Kotitaloustoimikunta veloitettiin kyllä yhteistyöhön maatalousseurajärjestön kanssa, jolla oli olemassa jo maan kattava maatalousneuvonnan verkosto. Sekä maanviljelystoimituskunnan päällikkö Kyösti Kallio että maataloushallituksen ylijhtaja Uno Brander kannattivat neuvonnan keskittämistä kotitaloustoimikunnalle.²⁸⁴

281 Haapala 1995, 215; Paavolainen 1971; Ylikangas 1986, 168.

282 Laurila 1985, 87–88.

283 Haapala 1995, 215–217; Laurila 1985, 88; Salovaara 1977, 9.

284 Laine 1948, 85–86.

Maatalousseurojen Keskusliiton vaikutuksesta neuvonta painottui tosin pitkään maaseudulle ja maatilat olivat neuvonnan kohteita. Siellä, missä kotitalousjärjestöjä ei toiminut, neuvonta pyrittiin järjestämään kunnallisten kotitalouslautakuntien kautta. Valtiollista ja kunnallista kotitalousneuvontaa vastustettiin erityisesti niissä maanviljelysseuroissa, jotka olivat ryhtyneet perustamaan kotitalousneuvontaan erikoistuneita naisosastoja 1910-luvulla. Nimenomaan Valtion Kotitaloustoimikunnan kehoitus perustaa kunnallisia kotitalousvaliokuntia nähtiin yritykseksi heikentää vapaiden järjestöjen neuvontaa. Valtion Kotitaloustoimikunta tosin myönsi järjestöille avustusta neuvojen palkkaamiseen. Vuosina 1918–1920 maanviljelysseurojen sekä Marttajärjestön konsulentteja toimi Valtion Kotitaloustoimikunnan aluekonsulentteina ja valvoi neuvojen toimintaa.²⁸⁵

Vuonna 1918 Valtion Kotitaloustoimikunta jatkoi julkaisutoimintaansa. Tiedonantoja julkaistiin kyseisen vuoden aikana 26. Aiheet vaihtelivat jälleen kalojen säilönnästä ja savustamisesta hätäleipäohjeisiin sekä kotimaisen korviketeen valmistukseen.²⁸⁶ Kotitaloustoimikunta julkaisi myös Miina Sillanpään kirjoittaman kirjasen *Kunnallisten kansankeittiöiden perustaminen ja hoitaminen*. Sillanpään lähtökohta oli seuraava:

Nykyoloissa on niin yhteiskunnan kuin yksilönkin velvollisuus noudattaa mitä suurinta säästäväisyyttä elintarpeiden kulutuksessa vieläpä silloinkin, kun sen vuoksi on luovuttava totutusta mukavuudestaan. Suurissa erissä valmistettuna tulee ruoka paljon halvemmaksi; siten säästetään sekä ruokatarvonta että polttopuita, joista nykyään on suuri puute.²⁸⁷

Hän esitti katsauksen Saksan, Tanskan ja Ruotsin yhteiskunnallisiin keittiöihin. Berliinissä perustettiin vuoden 1917 aikana peräti yksitoista kunnallista kansankeittiötä, ja Tanskassa sekä Ruotsissa niitä toimi monissa kaupungeissa.²⁸⁸

Miina Sillanpää antoi käytännöllisiä ohjeita kunnallisten kansankeittiöiden perustamiseen. Hän neuvoi ottamaan keittiöjätteet sekä rasvan talteen ja korosti voimakkaasti yleistä säästäväisyyttä. Sillanpään kirjasessa oli liitteenä Aino Artukan laatima laaja lista sopivista ruoista. Lista käsitti kymmenen ohjetta keiton valmistukseen, kolme kastikeohjetta ja lähes kaksikymmentä muuta ruokaohjetta. Ruokalajeina oli muiden muassa lihapyöryköitä, Lindströmin pihvejä, verivanukasta, suolasilakoita, perunasosetta ja sienilaatikkoa.²⁸⁹ Miina Sillanpään kirjasesta otettiin seuraavana vuonna uusintapainos.

Vuosina 1917–1918 Helsingissä toimi seitsemän kaupungin keskuskeittiötä.²⁹⁰ Myös Naisasialiitto Unioni avasi hyväntekeväisyysvaroin huhtikuussa

285 Laine 1948, 76, 197; Niemelä 1996, 212; Ollila 1993, 127–128.

286 Valtion Kotitaloustoimikunnan tiedonantoja 29–55.

287 Sillanpää 1918, 4.

288 Lähteenmäki 1995, 202.

289 Sillanpää 1918, 26–39.

290 Lähteenmäki 1990, 150; 1995, 203.

1917 Helsingin Vaasankadulla nälkäisille lapsille tarkoitetun ruokapaikan. Helmi Tengénin johtama ruokintakeskus tarjosi muutamalle sadalle lapselle parin kuukauden ajan ravitsevan aterian päivittäin ja välitti myös koteihin lapsille ruokaa.²⁹¹

1920-luvulla sosiaalidemokraattiset naiset kannattivat keskuskeittiöiden perustamista, mutta luopuivat ajatuksesta vähitellen. Ainoastaan sosialistista yhteistaloutta ihanteenaan pitämät vasemmistososialistit puolustivat keskuskeittiömallia.²⁹² Keskuskeittiöajatus ei kuitenkaan kuollut heti. Esimerkiksi kotitalousalan tieteellistäjänä 1920-luvulla ahkerasti töitä tehnyt Laura Harmaja kirjoitti vuonna 1922 *Valtiotieteiden käsikirjaan* keskuskeittiöistä seuraavasti:

Suurkaupungeissa on viimeaikainen kehitys johtanut siihen, että keskuskeittiöihin ja kansankeittoloihin turvautuen voidaan kodeissa luopua varsinaisesta ruoanlaitosta, mikä voi olla edullista varsinkin sellaisille perheille, joiden asunnossa ei ole tarjona hellaa eikä muita asiaankuuluvia välineitä tai joissa äidit ovat liiaksi kiinni ammattityössä;...²⁹³

Vuoden 1918 marraskuussa Valtion Kotitaloustoimikunta järjesti Helsingissä suuren säilöntä- ja vastikeruokanäyttelyn. Näyttely järjestettiin Helsingin uudessa asemarakennuksessa. Sen yhteydessä perustettiin Suomeen valtakunnallinen Kotitalousopettajayhdistys.²⁹⁴

Vuoden 1919 alusta Valtion Kotitaloustoimikuntaan nimitettiin puheenjohtajaksi Hedvig Gebhard ja jäseniksi Aino Artukka, Miina Sillanpää, Carl Tigerstedt ja maatalousministeriksi nimitetyn ylijohtaja Uno Branderin tilalle maataloushallituksen tarkastaja S. O. Ruohtulan.²⁹⁵ Lisäksi valtioneuvosto nimitti erillisen maaseutujäsenistä kootun neuvottelukunnan, johon Maatalousseurojen Keskusliitto sai kaksi edustajaa. Toinen edustajista oli Maatalousseurojen Keskusliiton sihteeri Jalmari Jyske. Hän vastusti ponnekkaisesti maanviljelysseurojen kotitaloustyön kilpailijaa Valtion Kotitaloustoimikuntaa. Jyske piti naisten toimintaa kotitalouden alalla maanviljelysseurojen tärkeänä alueena ja pyrki nostamaan naisosastojen profiilia suhteessa aktiiviseen Marttajärjestöön. Kiistaa oli erityisesti myös maanviljelysseurojen ja kunnallisten kotitalousvaliokuntien suhteista.²⁹⁶ Valtion Kotitaloustoimikunnan toimintaa rasittivat institutionaalisen aseman epäselvyys ja kotitalousvalistusta harjoittavien järjestöjen kilpailuasetelma.

Valtion Kotitaloustoimikunnan toiminta hiipui lopulta vähitellen määrära-

291 von Alftan 1966, 223.

292 Lepistö 1994, 210; Lähteenmäki 1995, 203, 215; Ollila 1993, 128.

293 Harmaja 1922a, 60. Osa Helsingin Töölön kaupunginosaan rakennetuista asunnoista rakennettiin ilman keittiötä, sillä taloihin suunniteltiin keskuskeittiöitä. Tällaiset asunnot oli tarkoitettu lähinnä yksin asuville nuorille virkamiehille tai lapsettomille nuorille pariskunnille. (Rönkkö 1986, 82–83.)

294 Koskinen 1968, 5; Sysiharju 1995, 73. Kotitalousopettajayhdistyksen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin vapaaherratar Ida Yrjö-Koskinen, sihteeriksi oli kotitaloustarkastaja Katri Soini (myöh. Laine) ja rahastonhoitajaksi johtaja Elli Suninen. (Koskinen 1968, 6.)

295 Lähteenmäki 1990, 173. Valtion Kotitaloustoimikunta sai valtiolta käytettäväksi valistustyöhön 560 000 markkaa, joka vastaa noin 1 009 000 nykymarkkaa.

296 Laine 1948, 88–89; Ollila 1993, 128.

hojen saannin epävarmuuden vuoksi.²⁹⁷ Toimikunta piti viimeisen kokouksensa vuoden 1923 lopussa. Pitkälti oli kysymys linjavalinnasta julkisen neuvontatyön ja valtion ainakin osittain rahoittamien järjestöjen organisoiman neuvonnan välillä kotitalousalalla. Katri Laine kommentoi Valtion Kotitaloustoimikunnan toiminnan loppumista seuraavasti:

Ankara pula-aika oli pakottanut luomaan sellaiset poikkeusajan ilmiöt kuin elintarveministeriö ja myös Valtion Kotitaloustoimikunta, t.s. oli vaatinut pitkälle kehitettyä valtiojohtoisuutta, joka nyt vapaammissa oloissa osoittautui haitalliseksi. Elintarveministeriö oli lakkautettu v. 1921 ja nyt lopetti Kotitaloustoimikuntakin työnsä ja siirtyi pois häiritsemästä vapaiden järjestöjen valistustoimintaa kotitaloudessa.²⁹⁸

Linjavalinta kotitalousneuvonnassa kallistui siis selvästi järjestövetoisen mallin puoleen. Taustalla vaikutti epäilemättä kansalaissodan asetelma, jossa puhtaasti julkinen neuvontajärjestelmä olisi näyttäytynyt vastustajien silmissä sosialismina.

Konsulentit ja neuvojat

Kotitalousalalla vakiintui vähitellen samantyyppinen käytäntö, mitä noudatettiin maanviljelys- ja maamiesseurojen organisoimassa maatalousneuvonnassa. Työnjakoa pohjustettiin jo vuonna 1915 mietintönsä jättäneen kotitalousopetuskomitean työskentelyssä. Neuvojakunta kotitalousalalla jakaantui useimmiten kotitalous- tai puutarhaopettajan tutkinnon suorittaneisiin konsulenteihin ja kotitalousteknikon tutkinnon suorittaneisiin neuvojiin. Kotitalouskonsulentin ja kotitalousneuvojan nimikkeitä alettiin käyttää vasta kansalaissodan aikoihin vuosina 1917–1918, ja ne vakiintuivat vähitellen. Käytäntö oli aluksi kuitenkin sekava. Jotkut nimittivät kotitalouskonsulenteiksi ainoastaan talousopettajakoulutuksen saaneita. Toiset taas käyttivät nimitystä kaikista maatalousseurajärjestön palkkaamista konsulenteista ja neuvoista. Valtion Kotitaloustoimikunta käytti nimitystä "piiritarkastaja". Konsulentti- ja neuvojanimikkeet vakiintuivat siis vähitellen.²⁹⁹

Varsinaisesti konsulentit ja neuvojat erotti toisistaan heidän töidensä sisältö. Konsulentin työ oli itsenäisempää ja edellytti yleensä neuvonnan yleistä organisoimista toimialueella. Maatalousseurajärjestössä oli kotitalouskonsulentin nimikkeellä työskennelleitä toimihenkilöitä jo 1910-luvun alkupuolella. 1910-luvulla konsulenteja koulutettiin lähinnä Sippolan Puutarha- ja Maatalouskoulun opettajakursseilla sekä Helsingin Kasvatusopillisessa Talouskoulussa. Neuvojan peruskoulutus oli tavallisesti puutarha- tai kotitalouskoulu.³⁰⁰

Marttajärjestössä osa neuvoista toimi aluksi keskustoimikunnan valtuutta-

297 Niemelä 1996, 213.

298 Laine 1948, 90.

299 Haltia 1949, 104–105; Laine 1948, 196, 207; Niemelä 1996, 219.

300 Haltia 1949, 108; Laine 1948, 197–198; Ollila 1993, 213.

mina ja erillään haaraosastoista. Vähitellen kuitenkin vakiintui käytäntö, jonka mukaan neuvotat palkattiin haaraosastojen kautta.³⁰¹ Marttajärjestön haaraosastoliitot palkkasivat vuonna 1918 ensimmäisiä kotitalouskonsulentteja Pohjois-Karjalan ja -Savon, Vaasan sekä Itä-Hämeen alueille. Marttajärjestö pohti konsulenttikysymystä ensimmäisen kerran vuonna 1920 järjestön edustajakokouksessa. Konsulenttien tarvetta pidettiin suurena.³⁰² Vuonna 1925 Marttaliiton keskustoimikunta suunnitteli ammattikoulutuksen saaneen konsulentin ottamista, mutta sopivaa henkilöä ei löydetty. Marttaliiton ensimmäinen ammattikoulutuksen saanut kotitalouskonsultti puutarhaopettaja Elli Saurio aloitti toimessaan joulukuussa 1925. 1930-luvun alussa palkattiin lisää konsulentteja.³⁰³

Kotitaloustieteen synty ja Laura Harmaja sen suomalaisena edustajana

Tarkastelen seuraavaksi kotitaloustieteen syntyä Yhdysvalloissa taustaksi alan suomalaisen vaikuttajan, opettajan ja tutkijan Laura Harmajan esittelylle. Harmaja oli kotitaloustieteen tärkein kehittäjä ja oikeastaan ainoa teoreetikko maassamme. Hän esitteli samansuuntaisia ajatuksia kuin kotitaloustieteen yhdysvaltalaiset perustajat, vaikka hänen tärkeimmät vaikutteensa tulivatkin Saksasta. Harmajan työ loi pohjan kotitaloustieteen yliopistotasoiselle koulutukselle, joka toteutui sotien jälkeen 1940-luvun lopulla.

Kotitaloustiede syntyy

Kotitaloustiede itsenäisenä tieteenalana syntyi Yhdysvalloissa vuosisadan vaihteen paikkeilla kotitalousliikkeen vaikutuksesta. Yhdysvaltain kehitys viitoitti tietä myös Euroopassa tapahtuneelle kotitalousalan järjestäytymiselle, ammatillistumiselle ja tieteellistymiselle. Jo 1800-luvun puolivälissä Catherine Beecher ja vuosisadan loppupuolella Melusina Fay Peirce kiinnittivät kirjoituksissaan huomiota kotitalouteen. Beecher korosti kotitalouden merkitystä naisen luontaisena toiminta-alueena. Peirce puolestaan näki osuustoiminnassa mahdollisuuden kotitaloustyön järjestämiseen kelvollisella tavalla. Molemmat ajattelijat edelsivät kotitaloustieteen läpimurtoa vuosisadan vaihteen Yhdysvalloissa.³⁰⁴

Vuosisadan vaihteen Yhdysvalloissa Ellen Swallow Richards ja Jane Addams olivat kodin taloustieteen varsinaisia perustajia. Osuustoiminnallisen kotitalouden kehittäjä Addams tunnettiin myös suffragettina, reformistina ja pasifistina. Ellen Swallow Richards oli monen muun kotitaloustieteen uranuur-

301 Ollila 1993, 74.

302 Haltia 1949, 105–107.

303 Haltia 1949, 152–153.

304 Hayden 1981, 55–89; Matthews 1987; Richarz 1991, 239–241; Strasser 1982, 185–200.

tajan tapaan saanut luonnontieteellisen kemistin koulutuksen. Hän hahmotteli kotitaloustieteen perusteita. Richards teki alan perustutkimusta, järjesti tieteellisiä kokouksia ja organisoi julkaisutoimintaa. Vuonna 1893 perustettiin *the National Household Economics Association* alan järjestöksi.³⁰⁵

Richards ajatteli, että biokemia mullistaa kotien ruuanlaiton. Hän organisoi vuosittain uuden alan kokouksia Lake Placidiin vuosina 1899–1908. Kotitaloustieteen uranuurtajat uskoivat tieteenalansa mullistavan kotitalouden hoidon. Syntyi suoranainen kotitalousalan liike. Kansantaloutta verrattiin kotitalouteen. Jane Addams kirjoitti vuonna 1910 *Ladies' Home Journal* -lehteen vaikutusvaltaisen artikkelisarjan kunnallisesta taloudenhoidosta.³⁰⁶

Yhdysvaltain kotitalousalan kehitystä tutkineen Dolores Haydenin mukaan karismaattinen Charlotte Perkins Gillman yhdisti feminismiiä, kotitaloustiedettä ja yhteiskuntautopioita omaperäiseksi kokonaisuudeksi. Hän oli saanut vaikutteita myös sosialistisilta ajattelijoilta sekä vuosisadan vaihteessa voimakkaasti vaikuttaneesta evolutionismista.³⁰⁷ Gillmanin mukaan vapaat naiset kiihdyttäisivät evoluutiota. Lisäksi hän esitti, että kotityön organisointi uudella tavalla edistäisi sosialismia. Gillman kuitenkin korosti myös tehokkuutta, henkisiä arvoja ja äitiyttä Catherine Beecheriä seuraten. Gillmanin ajattelussa oli myös nationalistisia piirteitä.

Charlotte Perkins Gillman julkaisi vuonna 1898 pääteoksensa *Women and Economics*, joka käännettiin monelle kielelle ja josta tuli alan klassikko. Gillman ei ollut innostunut osuustoiminnasta. Sen sijaan hän uskoi työnjakoon, teolliseen koulutukseen ja tehokkaaseen liikkeenjohtoon. Gillmanin mukaan oli vain ajan kysymys, milloin ruuanlaitto ja lastenhoito siirtyisi kodeista yhteiskunnalle. Charlotte Perkins Gillmanin strategia kapitalistisen yhteiskunnan kotitalousvallankumoukselle oli yhdistelmä hänen omaksumistaan ideoista.³⁰⁸

Kotitalousliikkeen työ alkoi tuottaa tulosta Yhdysvalloissa. Vuonna 1916 kotitaloustieteen kursseja järjestettiin jo 195 korkeakoulussa, ja alan opiskelijoita oli yli 17 700. Lähivuosina kiinnostus kotitalousalaa kohtaan kasvoi entisestään. Vuonna 1923 Yhdysvaltain liittovaltion maatalousministeriöön perustettiin kotitaloustieteen osasto. Hankkeen suunnittelukokoukseen osallistui monia naisten järjestöjä ja muiden muassa vuonna 1908 perustettu *the*

305 Hayden 1981, 157, 159; Matthews 1987, 146–147; Richarz 1991, 243–244. Ellen Swallow Richards oli ensimmäinen Massachusetts Institute of Technology -korkeakoulusta luonnontieteissä tutkinnon suorittanut naiskandidaatti vuonna 1873. Hän ehdotti hahmottelemansa uuden tieteen nimeksi "oekology", joka oli "tiedettä oikeanlaisesta elämästä". Richardsin tiede oli sekoitus kemiaa, biologiaa sekä arkielämän järkipärisen organisoimien periaatteita. Ehrenreichin ja Englishin (1979, 153–154) mukaan hän oli pohjimmitaan elitisti ja suhtautui vastenmielisesti feminismiin.

306 Ehrenreich & English 1979, 151–157; Hayden 1981, 152–179; Matthews 1987, 65, 88–89; Ollila 1993, 104–105; Richarz 1991, 244; Strasser 1982, 202–207.

307 Hayden 1981, 183; Matthews 1987, 99. Yhteiskuntatieteissä Herbert Spencer kehitti Charles Darwinin evoluution ideaa yhteiskuntakehityksen näkökulmasta. Spencerin ja hänen kannattajiensa oppeja nimitettiin sosiaalidarwinismiksi. Gillman vastusti sosiaalidarwinismia vaikka oli ammentanut vaikutteita evolutionismista. Gillman vastusti myös marxilaista sosialismia. Hän hyväksyi utopistisocialistien kuten Robert Owenin ja Charles Fourier'n sekä Sidney ja Beatrice Webbin opit. (Hayden 1981, 185–186.)

308 Hayden 1981, 183–205; Strasser 1982, 219–220.

*American Home Economics Association.*³⁰⁹

Työtehoajattelun ja Frederick Taylorin liikkeenjohdon opit kotitalouteen toi Christine Frederick. Hän kirjoitti vuonna 1912 *Ladies' Home Journal* -lehteen sarjan artikkeleita, jotka saivat aikaan raivokkaan kiinnostuksen kotitalouden tehokkuuteen.³¹⁰ Toinen selkeä kytkeä Taylorin oppien ja kotitaloustieteen välillä liittyi Lillian Gilbrethiin, jonka mies Frank Gilbreth oli Taylorin yhteistyökumppani. Lillian Gilbreth sovelsi miehensä ja Frederick Taylorin ideoita kotitalouteen.³¹¹ Kotitalouden tieteellistämisen ja asiantuntijoiden auktoriteetin puolestapuhujia olivat lisäksi Helen Campbell sekä Martha ja Robert Bruere, jotka julkaisivat vuonna 1914 teoksen *Increasing Home Efficiency*.³¹²

Tosiasiassa teollisuuden tieteellisillä johtamistekniikoilla oli vähän annettavaa kotitaloudelle, sillä ensinnäkin kotitalouden mittakaava oli kovin pieni ja toiseksi kotitalouden johtaja ja työläinen ovat sama henkilö.³¹³ Yhdysvalloissa kotitaloustiede sai voimakkaan kannatuksen. Se sopi yhteen sekä konservatiivisen että liberaalin ajatusmaailman kanssa etsittäessä ratkaisuja sosiaalisiin ongelmiin. Ajateltiin pragmaattisesti siten, että ei tarvita palkankorotuksia kun köyhät oppivat elämään pienellä palkalla säästeliäästi. Hyvän elämän standardiksi tuli keskiluokkainen säästäväisyyttä, järjestystä ja yksityisyyttä korostava elämäntapa sekä ydinperhe. Kotitaloustieteestä tuli tärkeä väline keskiluokan arvojen levittämisessä.³¹⁴

1920-luvulla Harvardissa ja Saksassa opiskellut Ethel Puffer Howes teki ponnekkaasti työtä kotitalousalan hyväksi Yhdysvalloissa. Hän kampanjoi osuustoiminnallisen kotitalouden puolesta ja teki ehdotuksia yhteiskeittiöiden, päivähoiton ja naisten työmahdollisuuksien järjestämiseksi. Howes sekä hänen kollegansa Edith Elmer Wood, Alice Peloubet Norton – *Journal of Home Economics* -lehden toimittaja vuosina 1915–1921 – ja Dorothea Beach toimivat ensimmäisen maailmansodan jälkeen yhteistyössä. He innostuivat kotitalousreformista, mutta heidän hankkeensa kilpistyi kuitenkin kaupallisten kotitalouskoneiden ja kulutushyödykkeiden vyöryyn markkinoille Yhdysvalloissa. Esimerkiksi vuonna 1920 yritykset käyttivät yli miljardi dollaria yksityisen kotitalouden ja massakulutuksen markkinointiin. Howes ja hänen kollegansa eivät osanneet arvioida yritysten intoa tuottaa kotitalouskoneita ja markkinoida niitä perheenemännille.³¹⁵

Vuosina 1919–1920 Yhdysvaltain naisjärjestöt joutuivat hyökkäysten kohteiksi. Järjestöjä pidettiin "punaisen verkoston osina, jotka tähtäsivät Amerikan tuhoamiseen pasifismin ja sosialismin avulla".³¹⁶ Väitettiin jopa, että Yhdys-

309 Matthews 1987, 151, 157–158.

310 Gillmanin ajatuksia esiteltiin myös suomenkieliselle yleisölle: Koti-lehdessä julkaistiin vuonna 1912 hänen suomennettu artikkelinsa. (Lepistö 1994, 220.)

311 Matthews 1987, 157.

312 Matthews 1987, 154–157.

313 Cowan 1989, 158; Ehrenreich & English 1979, 162–163; Hayden 1981, 284; Lepistö 1994, 220; Strasser 1981, 213–214, 248–249.

314 Ehrenreich & English 1979, 171–176.

315 Hayden 1981, 267–275.

316 Hayden 1981, 281.

valtain järjestäytyneet naiset saivat neuvoja Moskovasta ja Alexandra Kollontailta. Yhdysvaltain markkinoille kulutustavaroita tuottavat yritykset tarvitsivat ostajia tuotteilleen, ja niin 1920-luvun puolivälissä presidentti Hooverin asettaman komitean raportissa korostettiin kulutusta kansalaisten velvollisuutena.³¹⁷ 1920-luvulla kotitaloustiede nostettiin tärkeäksi Yhdysvalloissa. Liike-elämä sai puolestapuhujikseen kotitalousalan tutkijat Christine Frederickin sekä Lillian Gilbrethin. Christine Frederick siirtyi vähitellen markkinatutkijaksi. Frederick ja Gilbreth toimivat yritysten konsultteina.³¹⁸ He korostivat nimenomaan kotitalouden taylorisointia ja massakulutusta.

Kotitaloustieteen perustajien työtä Yhdysvalloissa jatkoivat muiden muassa Hazel Kyrk, Elizabeth Hoyt ja Margaret Gilpin Reid. Sotien välisen ajan Yhdysvalloissa ja Kanadassa kotitaloustiede oli uudistusliike, jonka edustajat painottivat voimakkaasti etiikan merkitystä oppiaineessaan. Kotitaloustieteellä oli tärkeä vaikutus, sillä oppiala rohkaisi naisia yliopisto-opiskeluun ja taloustieteen pariin sekä työllisti alan tutkinnon suorittaneita.³¹⁹ Kyrk, Hoyt ja Reid suuntasivat kotitaloustieteen opetusta kuluttajakysymyksiin, ja monet yliopiston laitokset muuttivat nimensäkin kulutustaloustieteen laitoksiksi.³²⁰ Kotitaloustuotannosta vuonna 1931 väitellyt Margaret Gilpin Reid vaikutti tutkimuksillaan taloustieteen Nobel-palkinnon saaneen Milton Friedmanin pysyvän tulon hypoteesin muotoiluun vaikei saatukaan panoksestaan virallista tunnustusta Friedmanilta.³²¹

Laura Harmaja kotitalouden tieteellistäjänä Suomessa

Laura Harmajalla (1881–1954) oli tärkeä asema kotitalouden esitaistelijana. Hän kiinnitti huomiota kotitalouteen kansantalouden osana niin opetuksessaan kuin tutkimus- ja kirjoitustyössäänkin. Harmaja toimi aktiivisesti kotitalousien aseman parantamiseksi Suomessa. Hän ehdotti varhain erillisen ministeriön perustamista vastaamaan kotitalouspolitiikasta. Laura Harmaja tuli aktiivisen uransa aikana tunnetuksi myös Suomen rajojen ulkopuolella.

Laura Harmajan voidaan perustellusti sanoa olleen edellä aikaansa. Hän kiinnitti huomiota kotitalouksissa tehtävän työn merkitykseen kansantaloudessa 1920- ja 1930-luvun vaihteessa ja julkaisi artikkeleita kansainvälisissä aikakausjulkaisuissa aikana, jolloin vielä harvat suomalaiset tutkijat saivat nimeään tunnetuksi maamme rajojen ulkopuolella. Kaikesta huolimatta hän ei onnistunut saamaan täyttä tunnustusta työnsä eli yliopistollista tai muuta vastaavaa virkaa.

Laura Harmaja syntyi Hämeenlinnassa vuonna 1881. Hänen isänsä oli suo-

317 Hayden 1981, 276.

318 Cross 1993, 41; Ehrenreich & English 1979, 180; Hayden 1981, 281–286; Ollila 1993, 107.

319 Forget 1996, 8, 13.

320 Yi 1996, 18–19. Hazel Kyrk julkaisi vuonna 1923 teoksensa *A Theory of Consumption*, Elizabeth Hoytin antropologiaan ja sosiologiaan painottunut *Consumption in Our Society* ilmestyi vuonna 1934 ja Margaret Reid julkaisi vuonna 1938 teoksen *Consumers and the Market*.

321 Yi 1996, 24–27.

malainen runoilija, yliopiston professori ja senaattori Arvid Genetz ja äitinsä Eva Arppe, joka oli tunnettua yrittäjäsukua Karjalasta. Laura Genetz suunnautui opinnoissaan Helsingin yliopistossa historiaan ja kansantaloustieteen. Vuosina 1903–1904 hän opiskeli monien suomalaisten akateemista uraa suunnittelevien tapaan Berliinin kuuluisassa yliopistossa Saksassa.³²²

Laura Genetz tapasi tulevan aviomiehensä ja yhteistyökumppaninsa Leo Schadewitzin (1880–1949) opiskellessaan Helsingissä. Laura valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1905 ja meni seuraavana vuonna naimisiin nimensä Harmajaksi suomentaneen Leo Schadewitzin kanssa. Leo Harmaja väitteli filosofian tohtoriksi vuotta myöhemmin 1907 kansantaloustiede pääaineenaan. Seuraavat vuodet nuori aviopari vietti ulkomailla opiskellen lähinnä Saksassa.

Vuodet 1911–1923 olivat Laura ja Leo Harmajalle työn täyteistä aikaa, jolloin heidän perheensä myös kasvoi. Perheeseen syntyi kolme tytärtä ja poika. Laura Harmaja opetti kansantaloustiedettä muun muassa Liikemiesten Kauppaopistossa vuosina 1913–1916 sekä 1920–1923 ja Kasvatusopillisessa Talouskoulussa 1915–1951. Hän kuului lisäksi moniin yhdistyksiin: Harmaja oli vuodesta 1920 lähtien Suomen Naisyhdistyksen ja vuosina 1927–1938 Suomen Naisten Kansallisliiton varapuheenjohtaja. Laura Harmaja johti vuonna 1921 perustettua Suomen Kotitalouskeskusta vuosina 1924–1939.³²³ Laajan tieteellisen toimintansa lisäksi Laura Harmaja kirjoitti myös lastenkirjoja ja toimi journalistina. Hän kirjoitti kymmeniä artikkeleita vuonna 1922 perustettuun *Kotiliesi*-lehteen, jonka perustajiin ja toimituskuntaan hän kuului.³²⁴

1930-luvulla Harmajan perhe koki traagisia menetyksiä. Tyttäristä Outi ja Saima kuolivat ja poika Tapani kaatui rintamalla talvisodassa.³²⁵ Laura Harmaja jatkoi opetustehtäviään koko ajan ja julkaisi tieteellisiä tutkimuksia sekä alan kirjallisuutta. Kun Helsingin yliopiston maatalous-metsätieteelliseen tiedekuntaan perustettiin kodin taloustieteen professuuri vuonna 1946, Laura Harmaja huolehti tieteenalan opetuksesta vuosina 1947–1950. Hän kuoli tamikuussa 1954 viisi vuotta aviomiehensä kuoleman jälkeen.

Laura Harmaja ja kulutus

Laura Harmaja kirjoitti vuonna 1922 ilmestyneeseen *Valtiotieteiden käsikirjaan* selkeän ja keskeisiä ideoita hyvin tiivistävän artikkelin "Kulutus". Hänen mukaansa "kulutukseksi eli konsumtioniksi" sanotaan hyödykkeiden käyttämistä ihmisten tarpeiden tyydyttämiseen. Tavallisesti hyödykkeiden muoto muuttuu ja niiden käyttökelpoisuus sekä arvo häviävät kulutustapahtumassa. Harmaja jakaa kulutuksen julkiseen ja yksityiseen kulutukseen. Yksityinen

322 Tuulio 1980, 137–138.

323 Tuulio 1980, 139.

324 Kaarninen 1995, 255; Saarikoski 1993, 28. Laura Harmajan *Kotilieteen* kirjoittamista artikkeleista, ks. Saarikoski 1992.

325 Tuulio 1980, 145.

*Laura Harmaja (1881-1954)
oli kotitalousalan opettaja ja
teoreetikko. Hänen kirjoituk-
sensa herättivät huomiota
Suomen lisäksi Ruotsissa.
Kuva: Otavan kuva-arkisto.*

kulutus tapahtuu suurelta osin kotitaloudessa, jossa tulot jaetaan ja käytetään erilaisiin menoihin "taloudellisen periaatteen mukaan". Huonosti hoidettu kotitalous tuottaa kansakunnalle vahinkoa niin aineellisessa kuin terveydellisessä ja sosiaalisessakin mielessä.³²⁶ Siksi kotitalouteen ja kulutuksen järjestämiseen on syytä kiinnittää erityistä huomiota.

Kaupunkilaisista palkansaajista käytettyä yleistä "kuluttaja"-nimitystä Laura Harmaja pitää harhaanjohtavana, koska "puhtaita kuluttaja-aineksia ovat tietysti vain työtätekemättömät ihmiset". Hän mainitsee sodanaikaisen maataloustuottajien etuoikeutetun aseman. Harmaja viittaa siten kansalaissodan, elintarvikepulan ja säännöstelyn aiheuttamiin ristiriitoihin sekä tuottajien ja kuluttajien vastakkainasetteluun. Harmaja korostaa kulutuspolitiikan ja siihen läheisesti liittyvien asunto- ja elintarvikepolitiikan merkitystä koko yhteiskunnan hyvinvoinnin kannalta.³²⁷

Laura Harmajan perehtyneisyys kansantaloustieteessä vallitseviin käsityksiin kulutuksen luonteesta tulee hyvin ilmi hänen tarkastellessaan tarpeiden ja kulutuksen suhdetta. Hän viittaa Engelin lakiin eli havaintoon, jonka mukaan erilaisten tarpeiden ja kulutuksen välillä vallitsee yhdenmukainen suhde eri sosiaaliluokissa. Köyhät kotitaloudet käyttävät tuloistaan suuremman osan ravintoon kuin varakkaat, jotka käyttävät tuloistaan niiden kasvaessa yhä suuremman osan esimerkiksi vaatetukseen, terveydenhoitoon, koulutukseen tai

326 Harmaja 1922b, 100, 101, 105.

327 Harmaja 1922b, 105.

säästämiseen. Kansantaloustieteen itävaltalainen koulukunta ja Laura Harmajan matemaattiseksi koulukunnaksi³²⁸ nimittämä uusklassinen koulukunta tutkivat rajajhyötyteorian avulla yksittäisten kulutusvalintojen tekemistä lähtökohtanaan erilaisten tarpeiden tyydyttäminen mahdollisimman suuren nautinnon tuottavalla tavalla.³²⁹

Harmajan mukaan kulutusvalintojen muutoksia säätelevät kuitenkin tavat ja tottumukset, "joilla kulutuksen alalla on ehkä vielä suurempi merkitys kuin muussa talouselämässä". Hän tunnustaa myös muodin suuren vaikutuksen erityisesti naisten pukeutumisessa. Taloustieteilijäksi Laura Harmaja painottaa huomattavan paljon kulutuksen sosiaalisia vaikuttimia ja merkityksiä. Hän korostaa hyveen ja kasvatuksen merkitystä, jotta "yksilön ja kansakunnan tärkeät tarpeet eivät joutuisi laiminlyödyiksi hetkellisen nautinnon vuoksi".³³⁰

Vaikka Laura Harmaja ei filosofi Aristoteleen nimeä mainitsekaan, hänen arvosteleva suhtautumisensa toisaalta saituruuteen liioiteltuna säästämisenä ja toisaalta tuhlailtavaisuuteen tuo mieleen aristoteelisen keskitien etsimisen. Hyveen merkitys tulee mielenkiintoisella tavalla esille myös Harmajan näkemyksessä säästämisestä ihmisen luonnetta kasvattavana toimintana. Harmaja korostaa sitä, että sekä säästäväisyydellä että ylellisyydellä on oma roolinsa yhteiskunnan kannalta. Saksalaiseen taloushistorioitsijaan, Werner Sombartiin viitaten hän tuo esiin ylellisyyden merkityksen talouskehityksen moottorina. Kulutusluottoon liittyvän velkakierteen riskin vuoksi Harmaja ei pidä sitä suotavana tapana kulutuksen järjestämisessä muuten kuin erityistapauksissa.³³¹

Laura Harmaja erottaa toisistaan julkisen ja yksityisen talouden käsitellessään menojen ja tulojen suhdetta sekä säästämistä. Hänen mukaansa julkistaloudessa päätetään aina ensin menot ja niiden mukaan sovitetaan tulot sekä mahdollinen lainatarve. Näin ollen luotonkäyttöä on arvioitava toisin kuin yksityistaloudessa. Säästäminen on tehnyt mahdolliseksi pääomanmuodostuksen, jolla on ollut tärkeä rooli kansakuntien taloudellisessa kehityksessä ja kohoamisessa "kulttuurikansoiksi". Harmaja tuo esiin myös liikatuotannosta johtuvat tuotannon ja kulutuksen häiriöt.³³² Tämä on tulkittavissa viittaukseksi Malthusista Keynesiin ulottuvaan alikulutusteorioiden traditioon kansantaloustieteen oppihistoriassa.

Laura Harmaja kansantaloustieteilijänä

Laura Harmaja aloitti kirjallisen toimintansa osuustoimintaliikkeen perustajan ja kansantaloustieteen klassikon Robert Owenin elämäkerralla³³³ mutta julkaisi

328 Laura Harmaja noudatti 1900-luvun alussa vallinnutta yleistä käytäntöä. Esimerkiksi ranskalainen Charles Gide nimesi Jevonsin, Marshallin ja Walrasin edustaman marginalistisen uusklassismin "matemaattiseksi koulukunnaksi" erotukseksi itävaltalaisien taloustieteilijöiden "psykologisesta koulukunnasta". (Gide 1904, 20–21; Heinonen 1996, 186.)

329 Harmaja 1922b, 101.

330 Harmaja 1922b, 102.

331 Harmaja 1922b, 102–104.

332 Harmaja 1922b, 102, 104.

333 Harmaja 1906.

sen jälkeen yhteistyössä miehensä kanssa kaksi kansantaloustieteellistä teosta. Ensimmäinen oli käännöstyö saksalaisen Johannes Conradin teoksesta *Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie*, joka ilmestyi vuonna 1913 suomeksi nimellä *Kansantalouspolitiikka*. Seuraavana vuonna julkaistiin Laura ja Leo Harmajan *Kansantaloustieteen oppikirja*, joka oli ensimmäisiä suomenkielisiä kansantaloustieteen oppikirjoja.

Harmajat erottavat oppikirjassaan yleisen kansantaloustieteen muista taloustieteistä, joita ovat talouspolitiikka ja finanssitiiede eli finanssioppi. Heidän mukaansa yleisen kansantaloustieteen tehtävänä on "tutkia yhteiskunnan taloudellista elämää ja sen kehitystä, koettaen selvittää niitä säännönmukaisuuksia eli lakeja, joita siinä vallitsee". Harmajat mainitsevat, että tutkimusmetodia koskeissa kysymyksissä yksittäiset kansantaloustieteilijät ovat painottaneet joko induktiivista tai deduktiivista tutkimusta. He viittaavat kuitenkin historiallisen koulukunnan Gustav von Schmolleriin, jonka mukaan tieteellinen ajattelu kaipaa sekä induktiota että deduktiota samoin kuin ihminen tarvitsee kävelemiseen molempia jalkojaan.³³⁴

Laura Harmajan merkittävin kansantaloustieteellinen panos liittyi kiistaan, jota hän kävi Helsingin yliopiston kansantaloustieteen professorin Ernst Nevanlinnan (1873–1932) kanssa kotitaloustuotannon merkityksestä kansantaloudessa.³³⁵ Ruotsalaisen uusklassisen kansantaloustieteilijän Gustav Casselin³³⁶ (1866–1926) ajatuksiin nojautuen Nevanlinna nimittäin väitti *Kansantaloudellisessa Aikakauskirjassa* julkaistussa artikkelissa, että kotitalouksissa tapahtuva yksityiseen kulutukseen tähtäävä tuotanto oli "vähäpätöisyys" verrattuna koko kansantalouden tuotantoon.³³⁷

Vastauksessaan Nevanlinnalle Laura Harmaja osoittaa Suomessa aiemmin vuosina 1908–1909 sekä 1920–1921 tehtyihin elinkustannustutkimuksiin sekä tilastotietoihin vuosilta 1926–1927 viitaten, että kotitaloustuotannon markkamääräinen arvo oli 13 miljardia Suomen markkaa.³³⁸ Summa vastasi suuruudeltaan teollisuuden ja käsityön vuosituotannon arvoa. Ei siis ollut olemassa perusteita väittää kotitaloustuotannon rahallista arvoa vähäpätöisyydeksi. Laura Harmaja päättää tarkastelunsa toteamalla kotitaloustuotannon vähättelystä:

Jos näin tärkeä osa taloudesta jätetään unohduksiin, tulee teorian antama kuva yhteiskunnan talouselämästä, mikäli se on käsittelevinänsä sitä kokonaisuudessaan, olennaisesti poikkeamaan todellisuudesta.³³⁹

334 Harmaja ja Harmaja 1914, 24–25, 27.

335 Ks. Nevanlinna 1929a ja b, 1931; Harmaja 1929, 1931b, c ja d; Kivialho 1931.

336 Gustav Cassel nosti Knut Wicksellin ja David Davidsonin ohella ruotsalaisen kansantaloustieteen maailman kärkeen vuosisadan vaihteessa ja sen jälkeen. Hän oli saanut vaikutteita sekä englantilaisilta uusklassisilta kansantaloustieteilijöiltä että marginalistisen kumouksen uranuurtajalta Léon Walrasilta. Cassel julkaisi laajaa huomiota saaneen pääteoksensa *Theoretische Sozialökonomie* vuonna 1918. Hän vaikutti suuresti suomalaisiin kansantaloustieteilijöihin 1920- ja 1930-luvulla. Cassel otti teoreettisen työnsä ohella ahkerasti kantaa talouspolitiikkaan. Ks. Magnusson 1991; Schumpeter 1986, 862.

337 Nevanlinna 1929a, 266.

338 Harmaja 1929, 426.

339 Harmaja 1929, 429.

Laura Harmaja jatkoi Nevanlinnan arvostelua *Kansantaloudellisessa Aika-*kauskirjassa vuonna 1931 julkaistussa artikkelissaan. Hän kiinnittää huomiota siihen, miten Nevanlinna oli suomentanut Gustav Casselin käyttämiä saksankielisiä käsitteitä. Nevanlinna oli käyttänyt Casselin termistä "Verbrauchsgüter" suomenkielistä versiota "kulutushyödykkeet", kun taas termin "dauerhafte Güter" hän oli suomentanut "kestäviksi hyödykkeiksi".³⁴⁰ Harmajan mukaan näin syntyi sekaannus kansantaloustieteen kulutuksen ja tuotannon käsitteiden välillä.

Harmaja toteaa:

Casselin käsitteelle "Verbrauchsgüter" on sen vuoksi saatava parempi suomalainen vastine, joka ei häiritse suomenkielessä jo yleisesti hyväksytyjen nimitysten käytäntöä eikä selvien käsitteiden muodostumista. Suomen sanaa "kulutus" vastaa saksankielessä sekä "Verbrauch", joka erikoisesti merkitsee "loppuun kuluttamista", että "Gebrauch", jolla nimenomaan tarkoitetaan "jatkuvaa käyttämistä". Välittömän tarpeiden tyydytyksen merkityksessä yleensä käytetään hyvin laajalti – ja niin tekee Casselkin – sanoja "Konsum" ja "Konsumtion".³⁴¹

Sekaannus perustui siis suomen- ja saksankielisten termien erilaiseen merkitykseen. Professori Ernst Nevanlinna myönsi vastineessaan Laura Harmajan olleen oikeassa.³⁴²

Ernst Nevanlinna oli Helsingin yliopiston kansantaloustieteen professorina alan korkein auktoriteetti Suomessa. Laura Harmaja onnistui julkisessa keskustelussa osoittamaan professori Nevanlinnan erehtyneen niin kotitalouksissa tehtävän tuotannon suhteen kuin kansantaloudellisten termien käytössäkin. Laura Harmaja uskaltautui käydyssä keskustelussa alueelle, jota miehet hallitsivat pitkään täysin.

Kaksi kotitalouden perusteosta

Laura Harmaja julkaisi vuonna 1925 Helsingissä sijaitsevan Kasvatusopillisen Talouskoulun oppilaita varten kirjoittamansa perusoppikirjan *Kotitalous nykyajan yhteiskunnassa*. Teos perustui Laura Harmajan Suomen Naisyhdistyksen 40-vuotisjuhlassa vuonna 1924 pidettyyn esitelmään ja se otettiin käyttöön kotitalousalan oppilaitoksissa sekä julkaistiin myös ruotsinkielisenä.³⁴³

Laura Harmaja osoittaa teoksessaan kotitaloustyön laajan merkityksen yhteiskunnan työnjaossa. Hän painottaa voimakkaasti kulutusta "taloudellisen toiminnan lopullisena päämääränä". Se ei tosin ollut ihmiselämän ainoa tarkoitus, vaan keino "korkeampien päämäärien saavuttamiseksi".³⁴⁴ Hän korostaa kulutuksen järjestämisen suuriarvoista merkitystä kansakunnalle kasvatuksen kannalta.

340 Harmaja 1931b, 192–193.

341 Harmaja 1931b, 195.

342 Nevanlinna 1931, 205.

343 Hallsten 1934, 49.

344 Harmaja 1925, 10, 39.

Harmajan mukaan kotitalouksissa pääasiassa naisten tekemä työ on tuottavaa työtä, vaikkakin se on eri asia kuin palkkatyö.³⁴⁵ Erityisesti kotitalouksien merkitys näkyy niiden roolissa työvoiman uusintamisessa, sillä noin 75 prosenttia perheiden menoista käytettiin ruokaan, vaatteisiin, asuntoon ynnä muuhun. Hän painottaa sitä, että hyvinhoidettu kotitalous tulee toimeen ja tyydyttää tarpeita paremmin pienemmillä menoilla. Harmaja nostaa esiin säästämissen sekä kotitalouden rationalisoinnin näkökulma mutta korostaa taloudellisuuden ohella kotitalouden merkitystä "terveydellisiin oloihin, työn tehoon, kotien viihtyisyyteen ja lasten kasvatukseen".³⁴⁶ Hän siis edusti taloudellista näkökulmaa laajempaa hyvinvoinnin näkökulmaa. Laura Harmaja kiinnittikin tuotannossaan aina huomiota kotitalouksien kytkentöihin muuhun yhteiskuntaan. Hän kirjoitti myös *Sosialiseen Aikakauskirjaan* artikkeleita kotitaloudesta ja sen suhteesta sosiaalipolitiikkaan.³⁴⁷

Laura Harmaja painottaa kulutuksen suunnittelua ja menojen mitoittamista tulojen mukaan. Hän pitää velaksi elämistä poikkeustapauksia lukuunottamatta – sairaus tai opiskelu – huonona. Harmaja edustaa tyyppillistä moralisoivaa suhtautumista ylellisyyteen sellaisena kulutuksena, "joka ei ole toimeentulon kannalta välttämätöntä vaan yleisen mielipiteen mukaan turhaa".³⁴⁸ Vasta kehityksessä olevaa kaupunkilaista elämäntapaa Harmaja arvostelee seuraavasti:

Erityisesti nykyajan oloissa tämänluontoinen ylellisyys esiintyy myös siinä, että ihmiset hyvin paljon käyttävät hyväkseen kahviloita ja ravintoloita, vaikka voisivat kotonaan saada ateriansa monin verroin halvemmalla, tai siinä, että naiset uhraavat kovin paljon työtä ja aikaa ylen hienoihin koristekäsitöihin tai pukujensa kaunistamiseen.³⁴⁹

Laura Harmaja ei siis osoita ymmärtämystä kahviloihin, muotiin ja julkisen seuraelämään, jotka liittyivät kaupunkikulttuurin symboliseen puoleen. Uusi kaupunkikulttuuri elokuvineen, kahviloineen ja ajanvietemahdollisuuksineen oli Suomen harvoissa ja pienissä kaupungeissa vasta syntymässä.

Laura Harmaja korostaa taloudelliselle ajattelulle ominaista tehokkuusperiaatetta. Hän pitää kotitalousbudjettia järkevän taloudenpidon tärkeänä apuvälineenä. Sikäli hän toi Suomeen yhdysvaltaisten kodin taloustieteen perustajien ja erityisesti Christine Frederickin edustamaa tieteellisiä kotitalouden rationalisointitekniikoita korostanutta ajattelua.³⁵⁰ Hän korostaa myös arvioinnin tärkeyttä ostopäätöksissä kulutustavaroita. Tavaraopillinen tuntemus ja kyky hintavertailuun ovat Harmajan mukaan tärkeitä taitoja perheenemännille siinä missä liikkeenharjoittajillekin, vaikkei heille opetusta ollutkaan tarjolla. Harmajan mukaan:

345 Harmaja 1925, 12.

346 Harmaja 1925, 16.

347 Harmaja 1922c, 1927 ja 1931d.

348 Harmaja 1925, 21.

349 Harmaja 1925, 22.

350 Cross 1993, 41; Ehrenreich & English 1979, 162–163; Harmaja 1925, 25–40; Strasser 1982, 248–249.

Tällainen tavarantuntemus samoinkuin kyky vertailla hintoja tavarana laatuun ja etsiä käsiinsä halvimmat ostopaikat merkitsee suurten summien säästymistä emännälle, joka paljon ostoksia suorittaa.³⁵¹

Hintojen ja laadun vertailun viime käden päämääränä on siis rahan säästäminen.

Harmajan mukaan kotitalouden hoitamisen malli saatiin kodeista, ja se saattoi olla hyvä tai huono. Erityisesti tyttärien kasvatuksessa hyvin hoidetun kotitalouden malli korostui. Harmaja kirjoittaa:

Hyvästi järjestetty, täsmällinen, toimellinen kotitalous kehittää samansuuntaisia avuja lapsissakin, se edistää ahkeruutta, avuliaisuutta, ja huomaavaista herttaisuutta. Mutta huonosti hoidettu, laiminlyöty kotitalous kasvattaa laiskoja, huolimattomia, vastuuntunnetta vailla olevia ihmisiä.³⁵²

Laura Harmaja tekee teoksessaan muutamia radikaaleja ehdotuksia. Hän esittää erityisen kotitalouspolitiikan luomista sosiaalipolitiikan rinnalle ja 1920-luvulla maataloushallinnon piiriin kuuluvan kotitalousopetuksen siirtämistä oman hallinnonalansa piiriin. Harmaja oli jo vuonna 1920 *Yhteiskuntataloudellisessa Aikakauskirjassa* julkaistussa kirjoituksessa esittänyt kotitalous- ja kuluttajakysymysten kokoamista itsenäiselle hallinnonalalle. Toinen Harmajan radikaali ehdotus 1920-luvun oloissa oli ehdotus perheenisän työpäivän lyhentämiseksi.³⁵³ Lisäksi Laura Harmaja keskustelee kirjassaan asuntopolitiikasta.

Syksyllä 1927 Laura Harmaja piti Tukholmassa esitelmän Föreningen för Rationell Hushållning -yhdistyksen kokouksessa. Esitelmän pohjalta julkaistiin Laura Harmajan teos *Perheenemännän taloudellinen tehtävä* vuonna 1928 sekä suomeksi että ruotsiksi, ja se herätti laajasti huomiota myös Ruotsissa. Harmajan *Husmoderns ekonomiska gärning* sai hyvin myönteisen arvion Kooperativa förbundetin Konsumentbladet-lehdessä. Suomessa Kulutusosuuskuntien Keskusliiton Yrjö Kallinen suositteli Harmajan teosta levitettäväksi osuuskauppaliikkeen tilaisuuksissa.³⁵⁴

Harmajan mukaan "kotitalouden varsinaisena tehtävänä on kulutuksen hoitaminen".³⁵⁵ Hän arvioi, että yhteiskunnallisen työnjaon edetessä kaikki tuotanto siirtyy kotitalouksista teollisuuden ja liiketoiminnan hoidettavaksi. Silloin ainoastaan henkilökohtainen huolto ja uusintaminen jäävät kotitalouksiin. Kotitaloudessa riittää Harmajan mukaan kaikesta huolimatta paljon tehtävää, josta vastaavat etupäässä perheenemännät. Harmaja vertaa perheenemännän toimintaa yrittäjään, joka ei kuitenkaan saa toiminnastaan palkkaa eikä voittoa vaan tekee työnsä lähinnä "hyvästä tahdosta, rakkaudesta ja alttiista uhrautu-

351 Harmaja 1925, 49.

352 Harmaja 1925, 50.

353 Harmaja 1920; 1925, 81–83.

354 Aléx 1994, 89, 215–216, 218, 220; Kallinen 1928, 17; Åkerman 1983b, 27–30.

355 Harmaja 1928, 13.

vaisuudesta". Kyseessä ovatkin Harmajan mukaan muut kuin taloudelliset arvot. Hän viittaa kotiin ja siihen liittyviin arvoihin kalleimpina arvoina, "joista onni ja menestyminen ja yhteiskunnan säilyminen riippuvat".³⁵⁶

Harmajan mukaan perheenemäntä toimi kulutuksen johtajana perheessä vastatessaan ostoksista ja kulutuksen suunnittelusta. Hän korostaa taloudellista periaatetta kulutuksessa:

Päämääränä tässä on se, että mahdollisimman vähäisillä menoilla saataisiin ihmisten tarpeet tyydytetyiksi niin monipuolisesti ja täydellisesti kuin suinkin, siis hankituksi perheelle mahdollisimman tarkoituksenmukainen ruoka, vaatetus ja asunto, mahdollisimman hyvä terveys ja yleensä kaikin puolin niin miellyttävä ja viihtyisä elämä kuin suinkin.³⁵⁷

Harmaja kuitenkin jakaa kulutuksen yhtäältä "kannattavaan" kulutukseen ja toisaalta epätarkoituksenmukaiseen kulutukseen, joista jälkimmäinen aiheuttaa "ainoastaan hetken nautintoa ja huvitusta" kun taas edellinen "tuottaa tyydytyksen ja nautinnon lisäksi myöskin terveyttä ja työvoimaa".³⁵⁸ Tässä on jälleen havaittavissa Harmajan kielteinen suhtautuminen ylellisyyteen.

Laura Harmaja liittää ylellisyyden inhimilliseen jäljittelyhaluun, jota Georg Simmelin ajatuksia ja hänen nimeensä yhdistettyä valumisteoriaa seuraten on pidetty tärkeänä kulutustapojen siirtymismekanismina.³⁵⁹ Harmaja ei viittaa Simmeliin mutta kirjoittaa:

Kun kansan alemmissakin kerroksissa on ruvettu jäljittelemään varakaampiin esimerkkiä, ovat ruoka, vaatetus ja asunnot vähitellen parantuneet, puhtaus ja siisteys kasvaneet, opinhalu ja kauneudenaisti kehittyneet ja kansat siten kokonaisuudessaan kohonneet raakalaisasteelta sivistyskansoiksi. Mutta tällä elämänvaatimusten kasvamisella on vaaransakin, ja yksityisen talouden se voi kaataa,³⁶⁰ jos se pääsee järkyttämään tulojen ja menojen keskeistä tasapainoa.

Keskeinen kulutuksen motivaatio on tarpeiden tyydyttäminen. Harmajalla on selvästi mielessä ajatus tarpeiden hierarkiasta, kun hän kirjoittaa seuraavasti:

... tarpeilla on erilainen arvojärjestys eri ihmisten mielessä... Tämä taas riippuu hyvin suuressa määrässä ihmisten yleisestä ajatussuunnasta, siitä elämäkatsomuksesta, minkä he ovat omaksuneet. Tämän mukaan asetuvat tarpeet erilaiseen arvojärjestykseen eri ihmisten mielissä; etusijalle pääsevät yhtäällä yhdet, toisaalla toiset tarpeet, ja syrjäytetyiksi tulevat kunkin käsityskannan mukaan vähemmänarvoiset. Jos ihmisten ajatuskanta ja pyrkimykset muuttuvat, muuttuu heidän kulutuksensa-
kin.³⁶¹

356 Harmaja 1928, 17, 20.

357 Harmaja 1928, 28.

358 Harmaja 1928, 29.

359 Ks. McCracken 1988, 40, 93–103; Gabriel & Lang 1995, 52–53; Simmel ([1905]1986). Toinen jäljittelyn merkitystä kulutuksen motiivina korostanut klassikko oli Thorstein Veblen. Ks. Veblen ([1899]1983).

360 Harmaja 1928, 30.

361 Harmaja 1928, 35–36.

Tässä kohdin Laura Harmaja edustaa hyvin modernia näkemystä kuluttajasta preferenssejään muuttavana toimijana.

Teoksensa kahdessa loppuluvussa Harmaja kirjoittaa perheenemännästä tuotantoprosessin viimekäden johtajana, kotitalouden rationalisoinnin tarpeesta ja perheenemännän tehtävien ammatillistumisesta. Hän viittaa myös erillisten koe- ja tutkimuslaitosten tarpeeseen tuotteiden laadun selvittämiseksi.³⁶² Hän näkee kotitalouden elinkeinoelämään rinnastettavana talouselämän alueena, jota oli kuitenkin laiminlyöty:

Jos perheenemännän työ tällä tavoin rinnastettaisiin muun ammattityön kanssa, olisi siitä varmaan seurauksena, että valtio ja yhteiskuntakin omistaisi sille yhtä paljon huomiota ja huolenpitoa kuin eri elinkeinoille ja niiden kohottamistyölle.³⁶³

Harmaja siis painottaa kotitaloustyön tuottavaa luonnetta ja vaatii sille huomiota sekä arvonantoa yhteiskunnallisen työnjaon osana. Hän puhui nimenomaan perheenemännän työn ammatillistamisesta, jolla hän tarkoitti ammatitaidon merkitystä arvostuksen saamiseksi yhteiskunnan kannalta tärkeälle työlle.³⁶⁴

Kun kirjan toinen painos ilmestyi Tukholmassa vuonna 1932, K. T. Jutila arvioi sen *Sosialisessa Aikakauskirjassa*. Jutilan yleisarvio on hyvin myönteinen. Jutila päättää arvionsa seuraavasti:

Maisteri Laura Harmajan kirja, joka avaa uusia näköaloja taloudellisella ja yhteiskunnallisella alalla, on ansiokas kotitaloudellinen teos. Se johtaa harkitsemaan kokonaan uudessa valossa asioita, jotka tavanomaisina ovat langenneet aivoissamme sokealle pisteelle.³⁶⁵

Harmajan ennakkoluuloton ja uusi näkökulma sai siis osakseen huomiota ja kiitosta Suomessa.

Laura Harmaja kansainvälisillä areenoilla

Kansainvälinen julkaisutoiminta ei ollut kovin tyypillistä suomalaisille tutkijoille ennen toista maailmansotaa. Laura Harmaja julkaisi kuitenkin useita artikkeleita yhdysvaltalaisissa, norjalaisissa ja saksalaisissa aikakausjulkaisuissa. Kooperativa förbundet julkaisi hänen edellä mainitun teoksensa *Emännän taloudellinen tehtävä* Ruotsissa nimellä *Husmoderns ekonomiska gärning*. Kuva Laura Harmajasta aktiivisena tutkijana, edelläkävijänä sekä koti- ja kuluttajakysymysten puolestapuhujana syvenee, kun tarkastellaan hänen kansainvälistä julkaisutoimintaansa.

Vuonna 1931 Laura Harmajan artikkeli "The Role of Household Production

362 Harmaja 1928, 37–38, 42–43, 49, 51.

363 Harmaja 1928, 51.

364 Kaarinen 1995, 75–76.

365 Jutila 1933, 27.

in National Economy" julkaistiin *Journal of Home Economics* -lehdessä. Harmaja arvostelee siinä tiukasti näkemystä, jonka mukaan kotitaloudessa tapahutuva tuotanto on vähäarvoista verrattuna teollisuuden ja käsityön tuotantoon. Hän viittaa ruotsalaisen professori Gustav Casselin ja hänen suomalaisen kannattajansa professori Ernst Nevanlinnan näkemyksiin.³⁶⁶ Laura Harmaja nojautuu empiirisiin arvioihin ruuan tuotannosta ja kulutuksesta Suomessa ja toteaa, ettei "edes neljännes jokapäiväisestä ravinnontarpeesta ole tyydyttävissä vaihdannan kautta".³⁶⁷ Laura Harmaja tulee seuraavaan johtopäätökseen:

Jos haluamme saada objektiivisen ja totuudenmukaisen kuvan talouselämästä modernissa yhteiskunnassa, meidän tulee ottaa huomioon elintärkeä tuotannon osa, joka ei tule vaihdon piiriin ja jota tänä päivänä edustaa paitsi maatalous niin myös yksittäisen kotitalouden toiminta.³⁶⁸

Tässä kohdin Harmaja tukeutuu myös professori Othmar Spann³⁶⁹ auktoriteettiin. Laura Harmaja edustaa näkemystä, jonka mukaan kotitalouksien laiminlyönti kansantaloustieteessä johtaa vääristyneeseen kuvaan todellisuudesta.

Artikkeleissaan "Hauswirtschaft und Volkswirtschaft" vuodelta 1930 ja "Die Bedeutung der hauswirtschaftlichen Eigenproduktion in der modernen Volkswirtschaft" vuodelta 1932 saksalaisessa *Hauswirtschaftliche Jahrbücher* -julkaisussa Laura Harmaja esittelee näkemyksiään saksankieliselle yleisölle.³⁷⁰ Hän käsittelee mieliteemojaan kotitaloustuotantoa, kotitalouksien asemaa kansantaloudessa ja perheenemännän roolia yhteiskunnallisessa työnjaossa. Hän painottaa samoja asioita, joita hän oli tuonut esiin suomenkielisissä julkaisuissaan. Osoitettuaan perheenemännän työn tuottavaksi, Harmaja esittää parannusehdotuksia kotitalouksien asemaan. Hän kirjoittaa kotitaloustyön amatillistamisesta, työtä säästävien apuvälineiden hyväksikäytöstä, perheenemäntäjärjestöjen yhteistyöstä sekä vaikutusvallan lisäämisestä yhteiskunnassa ja apu-työvoiman tarpeesta kotitalouksissa. Harmajan mukaan perheenemännän työtaakan helpottamiseksi tarvitaan valistusta ja järjestöjen ponnasta apuna.³⁷¹

Vuonna 1932 julkaistussa artikkelissa Laura Harmaja viittaa seikkaan, jonka hän oli jo aiemmin tuonut esiin suomalaisessa keskustelussa: kotitalouksien

366 Harmaja 1931a, 822. Gustav Casselin tytär Margit Cassel-Wohlin oli koulutukseltaan kansantaloustieteilijä. Hän kehitteli omia ajatuksiaan Laura Harmajan analyysi lähtökohtanaan Ruotsin perheenemäntäjärjestön jäsenlehdessä 1930-luvun puolivälissä. Cassel-Wohlin korosti perheenemännän työn yhteiskunnallista arvoa. (Åkerman 1983b, 29.)

367 Harmaja 1931a, 825.

368 Harmaja 1931a, 826–827.

369 Wienin yliopiston professori Othmar Spann oli Fichten filosofiasta ammentaneen ns. universalistisen taloustieteen kannattaja. Fichte ja Spann häntä seuraten painottivat yhtäältä individualistisen ja toisaalta universalistisen ajattelun eroa sekä kansalaisyhteiskunnan autonomiamia suhteessa valtioon. Filosofian historiassa universalismi on yhdistetty skolastiikan realismiin kun taas individualismi on kytkeyty nominalismiin. (Ks. Schumpeter [1954]1986, 85, 412–413.)

370 Harmaja 1930 ja 1932.

371 Harmaja 1930, 123.

tuotannon arvo vastaa teollisuuden ja käsityön tuotannon arvoa. Lisäksi kulutus Suomen kansantaloudessa oli vuotuiselta arvoltaan 16–17 miljardia Suomen markkaa. Peräti kolme neljäsosaa elintarpeiden tyydyttämisestä edellytti kotitaloustuotantoa. Harmaja vaatii, että perheenemännän panos yhteiskunnan tuotantoon on tunnustettava. Hän korostaa kotitaloustuotannon merkitystä myös kehittyneissä vaihdantatalouksissa.³⁷²

Laura Harmaja esitteli ajatuksiaan vielä norjalaisellekin yleisölle vuonna 1934. Hänen artikkelinsa "Den husliga produktionen och nationalinkomsten" julkaistiin norjalaisessa *Socialt Arbeid* -lehdessä. Siinä hän käsittelee jälleen lempiaiheitaan kotitaloustuotannon kansantaloudellista merkitystä ja kansantalouden tilinpitoa. Harmaja viittaa norjalaiseen tilastotieteilijään A. N. Kiæriin, joka jo vuonna 1891 oli arvioinut kotitaloustyön arvon noin 80–100 miljoonaksi Norjan kruunuksi eli noin 14–17 prosentiksi tuolloisesta kansantuotteesta. 1930-luvun alussa kotitaloustyön oli arvioitu vastaavan neljänneistä Ruotsin kansantulosta, viidennestä Norjan ja Tanskan kansantulosta.³⁷³

Suomen Kotitalouskeskus

Laura Harmajan elämäntyöhön liittyviin tärkeisiin hankkeisiin kuului myös Suomen Kotitalouskeskuksen perustaminen keväällä 1921. Harmaja toimi Suomen Kotitalouskeskuksen puheenjohtajana.³⁷⁴ Kyseessä oli kotitalouskysymysten parissa työskentelevien naisjärjestöjen yhdessä Suomen Naisten Kansallisliiton alakomiteaksi perustama elin, jonka Laura Harmaja rinnasti maatalousseurojen ja kauppakamariyhdistysten kaltaisiin etujärjestöihin.³⁷⁵ Suomen Kotitalouskeskukseen kuului vuonna 1922 kymmenen yhdistystä. Marttajärjestö oli eronnut sekä Suomen Kotitalouskeskuksesta että Suomen Naisten Kansallisliitosta pian perustamisen jälkeen.³⁷⁶

Suomen Kotitalouskeskus ei harjoittanut itse valistustyötä. Se toimi etujärjestönä ja kotitalouspoliittisena elimenä eli otti lähinnä kantaa kotitalouteen liittyviin ajankohtaisiin kysymyksiin kuten kotitalousopetuksen tilaan tai hintakysymyksiin.³⁷⁷ 1920-luvun alkuvuosina Suomen Kotitalouskeskus seurasi eräiden kulutustavaroiden hintakehitystä. Esimerkiksi margariinin, puuvillakankaiden ja makeisten sekä lihan hintojen noususta valitettiin. Erityisesti huomiota kiinnitettiin tukku- ja vähittäishintojen eron kasvuun. Kotitalouskeskus sai tukea Kansantaloudelliselta Yhdistykseltä ja sosiaalihallitukselta toivomukselleen hintakysymysten tarkemmasta seurannasta. Suomen Kotitalous-

372 Harmaja 1932, 18–20.

373 Harmaja 1934b, 205–206.

374 Lepistö 1994, 227.

375 Laura Harmaja: "Suomen kotitalouskeskus", *Kotiliesi* 7/1923, 203.

376 Yhdistykset olivat Husmoderförbundet, Kansallisen Edistysseuran Naisosasto, Kokoomuksen naisvaliokunta, Kasvatuserätyöläisten Talouskoulu, Kotitalousopettajayhdistys, Koulukeittiöyhdistys, Suomen Naisyhdistys, Svenska Kvinnoförbundet, Tampereen ympäristön Kotitalousyhdistys sekä "Ruokaa köyhille kansakoululapsille" -yhdistys. *Kotiliesi* 7/1923, 204; Lähteenmäki 1990, 172.

377 *Kotiliesi* 7/1923, 204–205.

keskus jätti myös valtioneuvostolle anomuksen keinottelulain noudattamisen valvonnan lisäämisestä. Anomus ei kuitenkaan myönteisestä suhtautumisesta huolimatta johtanut tuloksiin.³⁷⁸

Suomen Kotitalouskeskus osallistui myös näyttelytoimintaan. Esimerkiksi kesän 1925 messuilla esiteltiin Ruotsista tuotettuja mallikeittiöitä, joiden rinnalle Suomen Kotitalouskeskus sisusti "vanhanaikaisen keittiön" vikoineen ja puutteineen. Yleisölle tarjoutui näin tilaisuus vertailla uuden- ja vanhanaikaisen keittiön toimivuutta.³⁷⁹

Laura Harmaja kotitalouden suomalaisena esitaistelijana

Laura Harmaja oli omana aikanaan tarmokas kotitalouden puolestapuhuja ja esitaistelija. Hän oli radikaali kirjoittaja ja keskustelija, jonka ajattelussa yhdistyi syntyvän modernin kulutusyhteiskunnan ja vanhan omavaraisuuteen perustuvan maatalousyhteisön elementtejä. Hänen lähtökohtansa oli vuosisadan alun muiden suomalaisten talousoppineiden tapaan saksalaisen historiallisen koulukunnan ajattelussa. Harmaja kuitenkin omaksui uuden kotitaloustieteen näkökulman, painotti naisten panosta sekä kulutuksen merkitystä kansantaloudessa ja näki talouden systeeminä.

Laura Harmaja kirjoitti jo 1920-luvulla yhtenäisen kuluttajapolitiikan tarpeesta. Hän ehdotti jopa erillisen kotitalousministeriön tai osaston perustamista. Harmaja näki, että kulutus oli laiminlyöty talouspolitiikassa. Laura Harmaja esitti monia yhteiskunnallisia uudistuksia asumisen, terveydenhuollon sekä myös maatalouden alueella. Erityisen radikaali oli hänen ehdotuksensa perheenisien työajan lyhentämiseksi. Hän kyseenalaisti monia aikansa myyntejä. Kotitaloustieteen ajatus kotitalouden tieteellisestä suunnittelusta ja rationalisoinnista oli Laura Harmajan keskeisiä lähtökohtia. Harmaja tähtäsi kotitalouden rationalisoinnilla ja kuluttajapolitiikalla koko kansantalouden tehokkuuden lisäämiseen.

Laura Harmajan ajattelussa ja toiminnassa yhdistyivät vaikutukset kotitaloustieteestä, kansanvalistuksesta sekä sosiaalireformismista. Hänestä tuli kotitalousliikkeen keskeinen ideologi ja ainoa varsinainen teoreetikko. Harmajan kansantaloustieteilijän koulutus ja peruskäsitteiden hallinta näkyivät hänen kirjoituksissaan muun muassa yleisenä pohdintana kotitalouden roolista kansantaloudessa. Harmajan merkitys kotitalousliikkeen ajattelijana ja kotitaloudellisen opetuksen kehittäjänä Suomessa oli tärkeä. Hänen maineensa levisi 1930-luvulla myös Ruotsiin. Laura Harmajan pääteosta ja lyhyttä toimintaa yliopisto-opettajana käsittelemme tuonnempana.

378 *Kotiliesi* 17/1923, 482–485.

379 Laura Harmaja: "Messujen kotitalousnäyttely", *Kotiliesi* 15–16/1925, 398.

■ Järjestöt kotitalousliikkeen selkärankana

Sivistystä kodeille: Marttajärjestö

Martta-Yhdistyksestä Marttaliitoksi: kasvu joukkojärjestöksi

Hännisellä oli aina liian kiire, että olisi voitu kutsua vieraita. Ja Salmekin oli toiselta paikkakunnalta. Sitä olisi silloin ihan alussa pitänyt rohkeasti vaan käydä käsiksi, mennä vaikka Martta-yhdistykseen. Mutta kun asuttiin hellahuoneessa ja Hänninen sanoi, että hän, Salme, ei osannut eikä ymmärtänyt.¹

Marttajärjestökään ei säästynyt täysin ristiriidoitta koko kansalaissodasta. Sodan aikana ja välittömästi sen jälkeen järjestö pyrki helpottamaan pulaa muun muassa järjestämällä "tallukkakursseja".² Järjestö oli johtonsa luotsaamana kansalaissodassa johdonmukaisesti valkoisen Suomen puolella. Punaisia kannattaneet toimihenkilöt joutuivat jättämään toimensa. Kansalaissodan jälkeen Marttajärjestö omaksui nopeasti kansallisen eheyttäjän roolin ja korosti toimintaa kaikkien kansalaisten hyväksi. Kansanvalistusjärjestönä toimivan Marttajärjestön kehityksessä heijastuivat jossain määrin kansalaissodan kahtia jakaman Suomen ristiriidat. Työväestö suhtautui järjestöön jossain määrin epäluuloisesti vaikkakin jäsenmäärä kasvoi suhteellisen tasaisesti 1920-luvulla.

Vuoden 1919 yhdistyslainsäädäntö merkitsi Marttajärjestöllekin sääntöjen tarkistamista. Tammikuussa 1920 rekisteröityihin uusiin sääntöihin kirjattiin yhdistyksen tarkoitukseksi henkisen ja siveellisen valistuksen lisäksi taloudellisen valistuksen levittäminen.³ Vuonna 1922 Martta-Yhdistys joutui mukaan kieliriitaan, joka ratkesi kesällä kielilakien tultua hyväksytyiksi. Muutamaa vuotta myöhemmin syksyllä 1924 Martta-Yhdistys organisoitiin siten, että vanha yhdistys jaettiin kahtia: *Suomalaiseksi Marttaliitoksi* ja *Finlands svenska Marthaförbundiksi*. Ylintä päätösvaltaa liitossa käytti keskustoimikunta, jonka jäseninä olivat paikalliset yhdistykset. Hierarkian välitason portaana olivat paikallisyhdistysten muodostamat piiriliitot. Vuonna 1935 toteutettiin sääntömuutos ja organisaatiouudistus, jossa ylin päätäntävalta järjestössä tuli edustajakokoukselle.⁴

1 Joenpelto 1974, 53.

2 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 35.

3 Haltia 1949, 138–139.

4 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 17–20; Haltia 1949, 140–141; Ollila 1993, 78–79, 96–98. Ks. myös liite 1: Martta-Yhdistyksen (1899–1924), Suomalaisen Marttaliiton kes-

Marttojen rottinkikurssit rouva Re-landerin asunnossa Pyhäjärvellä vuonna 1928.

Kuva: Museovirasto.

Paikalliselle järjestötoiminnalle oli 1920-luvulla voimakas sosiaalinen tilaus. Marttatoiminnan aktivoituminen selittyi pitkälti rinnakkaisilmionä pienviljelijäjärjestöjen ja maamiesseurojen toiminnalle, jossa pääosa oli isännillä. Yleensä isäntien sanotaan suhtautuneen myötämielisesti Marttajärjestön toimintaan. 1920-luvun puolivälissä Maatalousseurojen Keskusliitossa päätettiin perustaa erillisiä kotitalousosastoja maamiesseuroihin siellä, missä Marttajärjestöllä ei ollut paikallisyhdistystä. Keskusliitossa pohdittiin myös Marttayhdistysten hankkimista jäseniksi maanviljelysseuroihin maamiesseurojen rinnakkaisyhdistyksiksi.⁵

1920-luvun kuluessa Suomalainen Marttaliitto sai kasvavassa määrin emäntien ammattijärjestön piirteitä. Siivouksen ja muun kodinhoidon neuvonta tuli järjestön ohjelmaan oikeastaan vasta kansalaissodan jälkeen, vaikka kodinhoidon kysymyksiä oli käsitelty *Emäntälehdessä* koko ajan. Neuvonnan ja kursien lisäksi martat järjestivät myös kodinhoitokilpailuja. Paikallisyhdistykset edistivät pellavanviljelyä sekä tekivät yhteishankintoja kuten perunamylyjä. Vuonna 1920 hankittiin jopa sähkömankeli.⁶ Järjestö liittyi vuonna 1919 perustettuun Pohjoismaiden Emäntäliittoon ja sai sitä kautta kansainvälisiä kontakteja. Marttajärjestö oli selvästi Pohjoismaiden suurin emäntäjärjestö ja toi-

kustoimikunnan (1924–1935) ja johtokunnan (1935–) puheen- ja toiminnanjohtajat 1899–1970 sekä Finlands svenska Marthaförbundin puheenjohtajat.

5 Laine 1948, 94–95.

6 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 35–36; Haltia 1949, 120–121.

mi muiden Pohjoismaiden järjestöihin verrattuna voimakkaasti maaseudulla.⁷ Suomen Martta-Yhdistys oli esikuvana, kun Ruotsiin perustettiin perheenemäntäyhdistysten keskusjärjestö Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund vuonna 1919. Ruotsalaiset omaksuivat Suomesta myös ajatuksen kohteissa vierailevista neuvojista.⁸

1920-luvun alussa järjestön neuvot saivat oman ohjesäännön. Augusta Laineen laatima ohjesääntö "Pohjois-Karjalan Marttaliiton ohjeita Marttaneuvojille" julkaistiin *Emäntälehdessä*.⁹ Ohjesäännössä neuvojaa kehoitettiin ilmoittautumaan saavuttuaan paikallisosaston toimihenkilöille. Neuvonnan järjestäminen kotikäynnin tai kurssin jätettiin piirikokouksen päätettäväksi neuvojan käytettävissä olevan ajan ja piirin laajuuden mukaan. Edelleen neuvojaa kehoitettiin noudattamaan haaraosaston sääntöjä sekä paikallistoimikunnalta saamia ohjeita ja pitämään yksityiskohtaista päiväkirjaa toiminnastaan.¹⁰

Neuvojan yksityiselämä tuntuu ohjesäännön valossa äärimmäisen rajoitetulta. Hän on sataprosenttisesti järjestön ja neuvottavien palveluksessa:

Kynnys ei saa tuntua korkeammalta vähäpätöiseen mökkiin kuin taloiseen taloonkaan mentäessä. Jos talonväki tuntuu jäykältä, koettakoon neuvoja ystävällisyydellä ja palvelevaisuudella sulattaa jäykkyyden. Ehkäpä näin moneen huolenalaiseen kotiin neuvoja voi tuoda päivän säteen tullessaan. Pienet seikat vaikuttavat usein paljonkin. Uni saattaa maistua hyvälle nuorelle ihmiselle, mutta nukuttakoon silloin kuin talonväki ja noustakoon ylös silloin kuin talonväki. Aikaiseen aamulla ylös ja oma makuusija heti ensin siistiksi. Yksinkertaisilla kotoisilla pukimilla voittaa enemmän luottamusta kuin vierasmaalaisilla, läpinäkyvillä.¹¹

Marttajärjestö kehittyi emäntien järjestöksi

Merkittäväksi maaseudun kehittäjäksi nouseva neuvontajärjestelmä oli syntyneessä Suomeen. Neuvontaan ja valistustyöhön osallistui lukuisia puolivirallisia ja vapaaehtoisia järjestöjä.¹² Marttajärjestö oli alkanut suuntautua maalaiskyltiin kaupungeista ja kirkonkylistä 1910-luvulla, vaikkakin se säilytti asemansa myös kaupungeissa. 1920-luvulla Suomen maaseudulla kilpailivat Marttajärjestön kanssa yleisöstä ja jäsenistä monilla paikkakunnilla nuorisoseurat, maamiesseurat naisosastoineen, pienviljelijäjärjestöt, Lotta Svärd -järjestö, suojeluskunnat, kirkon ompeluseurat sekä osittain myös työväenyhdistykset ja osuuskauppaliikkeen molemmat haarat.¹³

1920-luvun alussa Marttajärjestö osallistui erilaisten näyttelyiden järjestä-

7 Haltia 1949, 126–133, 191–193; Ollila 1993, 99–101.

8 Ollila 1993, 97–100; Åkerman 1983b, 134, 137.

9 *Emäntälehti* 4/1921, 64–65; Haltia 1949, 108–110.

10 *Emäntälehti* 4/1921, 64.

11 *Emäntälehti* 4/1921, 65.

12 Siipi 1967, 99–100.

13 Ollila 1993, 87, 94.

Silityskilpailuja arvostellaan Joensuuissa vuonna 1931. Elli Lehtinen, Ilta Arranmaa, kesk. Kerttu Olsoni. Kuva: Museovirasto.

miseen. Näyttelyiden järjestämisestä ja niihin osallistumisesta tulikin yksi järjestön toimintamuodoista. Vuonna 1924 järjestettiin Helsingissä mallikeittönäyttely. Intendentti Vera Hjeltin avustuksella Marttajärjestö kalusti keittiön Helsingin pysyvään näyttelyyn Työväensuojelu- ja hyvinvointimuseossa.¹⁴ Martat osallistuivat muun muassa Helsingissä järjestetyille elintarvikemessuille vuonna 1926, ensimmäiseen yleiseen puutarhanäyttelyyn vuonna 1929, ravinto- ja nautintoainemessuille vuonna 1932.¹⁵ Vuodesta 1930 lähtien järjestettiin vuosittain konsulenttikokouksia ja vuodesta 1933 erityisiä teemavuosia. Ensimmäisen teemavuoden aiheina olivat raakaravinto, kompostointi ja makikulttuuri. Teemoista järjestettiin kursseja ja malliesittelyjä. Vuoden 1934 teemana olivat vuode sekä teurasjätteet ja seuraavina vuosina ilma, vesi, lämpö ja valo.¹⁶

Marttaliiton keskuustoimikunnan konsulentin tehtäviä hoiti 1920-luvun alussa Olga Autere, joka oli hoitanut tehtävää Martta-Yhdistyksen ajoilta vuodesta 1909 ja jatkoi vuoteen 1932 asti. Liitto sai vuoden 1925 lopulla konsulentiksi alan koulutuksen saaneen puutarhaopettaja Elli Saurion, joka hoiti tehtävää syksyyn 1928. Myöhemmin Saurio palveli Marttaliittoa toiminnanjohtajana. Konsulenttina ollessaan Saurio tutustui valtion apurahan turvin muiden Pohjoismaiden kotitalousneuvontaan. Hänen seuraajakseen tuli agronomi Maili

14 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 37; Haltia 1949, 126–127; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1925, 2. Kyseessä oli vuonna 1911 Helsingissä yleisölle avattu työväensuojelu- ja huoltoäyttely eli sosiaalimuseo. Museota perustettaessa esikuvana oli Berliiniin vuonna 1903 avattu näyttely. Sosiaalimuseon perustaja ja ensimmäinen intendentti oli ammatitarkastaja Vera Hjelt. (Kettunen 1994, 83.)

15 Laura Harmaja raportoi ravintoainemessuista *Kotiliedessä* (22/1932, 883–884) seuraavasti: "Messuilla oli päähuomio kiinnitetty siihen, että saataisiin yleisö innostumaan kotimaisten tuotteiden käyttämiseen ravinto- ja nautintoaineiden alalla."

16 Haltia 1949, 164–165, 174, 194–196, 222–223; Haltia 1974, 284.

Laitinen. Laitisen jälkeen vuosina 1930–1933 Marttaliiton konsulenttina toimi talousopettaja Kerttu Olsoni. Hän laati uuden *Martan keittokirjan* korvaamaan jo pitkään käytössä ollut Alma Forsténin keittokirjaa.¹⁷ Vuodesta 1933 lähtien liitolla oli erikseen sekä kotitalous- että puutarhakonsulentti. Marttajärjestön piiriliitoissa toimi myös palkattuja kotitalous- tai puutarhaopettajan koulutuksen saaneita konsulenteja 13 vuonna 1928 ja 19 vuonna 1937. Kaikkiaan konsulenteja ja neuvoja järjestöllä oli yhteensä 187 edellisenä vuonna ja 207 jälkimmäisenä.¹⁸

Suomalaisen Marttaliiton ensimmäisellä kymmenvuotiskaudella 1924–1933 perustettiin 320 uutta yhdistystä ja jäsenmäärä kasvoi runsaasta 20 000:sta yli 36 000:een.¹⁹ Järjestettyjen ruokatalous-, käsityö-, kodinhoito- ja puutarhakurssien vuotuinen lukumäärä kaksinkertaistui runsaaseen 2 000:een. Eniten järjestettiin kodinhoitokursseja ja toiseksi eniten puutarhakursseja. Myös kurssien osanottajamäärä kasvoi selvästi. Esitelmien, luentojen ja havaintoesitysten määrä nousi yli 5 000:n vuoteen 1933 mennessä.²⁰

Martta-aatteen kultakausi

1930-luvun alun lama ja pula kiristivät kotitalouksien tilannetta ympäri maata. Säästäväisyys ja taloudellisuus korostuivat. Laman myötä käynnistetty kotimaisuuskampanja sopi Marttajärjestön isänmaallisuutta ja kotitaloutta korostavaan henkeen erinomaisesti. 1930-luvulla vedottiin kotitaloustieteeseen ja perheenemännän työn arvostusta pyrittiin nostamaan ammatillistumisen kautta. *Emäntälehdessä* kampanjoitiin kotitaloustieteen puolesta. Elli Saurion toiminnanjohtajakaudella vuodesta 1934 lähtien Marttaliitossa systematisoitiin neuvontaa ja kehitettiin erillinen marttatutkinto. Kotityön rationalisointiin kiinnitettiin myös huomiota. Vuonna 1934–1937 kerättiin maalaisemännän ajankäyttöä koskeva aineisto, josta toiminnanjohtaja Elli Saurio myöhemmin laati väitöskirjansa.²¹ 1930-luvulla emäntiä alkoi tulla jo liiton johtotehtäviin. Sotien välisen ajan presidenttien puolisoista Ester Ståhlberg ja Ellen Svinhufvud osallistuivat järjestön toimintaan.²²

1930-luvun loppupuoli oli Marttajärjestön toiminnan huippukautta. Jäsenmäärä ylitti 60 000 jäsenen rajan vuonna 1938. Järjestön saama valtionapu lähestyi 400 000 markkaa vuonna 1936 ja ylitti puolen miljoonan rajan vuonna 1938. Myös pidettyjen kurssien osanottajamäärät ja pidettyjen kurssien sekä näyttelyiden määrät olivat suuria.²³ Marttajärjestön kovaksi kilpailijaksi nousi Maatalousnaiset-järjestö, jolla nimellä maatalousseurojen naisosastot toimivat vuodesta 1933 lähtien. Järjestöjen väliset kiistat kärjistyivät siellä, missä mo-

17 Haltia 1949, 152–154, 178–179; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomukset 1925–1933.

18 Marttaliiton vuosikertomukset 1928, 1937; Ollila 1993, 171.

19 Haltia 1949, 159; Marttaliiton vuosikertomukset 1924, 1933; Ollila 1993, 171.

20 Haltia 1949, 274–275.

21 Haltia 1949, 211–212; Ollila 1993, 108, 112–113, 115.

22 Ollila 1993, 89–90.

23 Haltia 1949, 273–276; Ollila 1993, 171.

lemmat järjestöt toimivat rinnakkain. Erityisesti kiisteltiin Varsinais- ja Keski-Suomessa sekä Pohjois-Savossa ja Peräpohjolassa. Keskusjärjestötasolla kiisteltiin valtionavuista ja edustuksista kotitalousalan elimissä sekä kotitalousoppilaitosten johtokunnissa. Maatalousnaiset saivat toimintaansa enemmän valtionapua kuin Marttajärjestö.²⁴

Marttajärjestön ja Maatalousnaisten kiistat huipentuivat kaupungin ja maaseudun väliseksi välienselvittelyksi. Maatalousnaiset arvosteli Marttajärjestöä siitä, ettei se ollut maatalousjärjestö eikä harrastanut maatalousneuvontaa. Marttajärjestö ei pyrkinytkään maatalousjärjestöksi vaan piti kiinni kotitalousneuvontaan erikoistuneen järjestön statuksesta. Jännitteitä sekä kilpailua oli myös alueellisella ja paikallisella tasolla siellä, missä molemmat järjestöt toimivat rinnakkain.²⁵ Kiistoista huolimatta järjestöt pitivät neuvottelukokouksia ja osallistuivat samoihin näyttelyihin sekä jopa järjestivät yhdessä kotitalousnäyttelyn Turussa vuonna 1938. Tasavallan presidentti Kyösti Kallio avasi näyttelyn, johon osallistui noin 8 500 vierasta.²⁶

Marttajärjestö juhli vuonna 1939 neljäkymmenvuotista olemassaoloaan todellisena massajärjestönä. Järjestön 40-vuotisjuhla järjestettiin toukokuun puolivälissä Helsingin messuhallissa. Sen yhteydessä esitettiin Bio Rex -elokuvaatterissa otteita valmisteilla olevasta marttatyötä käsittelevästä elokuvasta. Samalla kokoontui Helsingissä edustajia kaikkien Pohjoismaiden emäntäjärjestöistä, joilla oli tilaisuus osallistua kokouksensa lisäksi Marttajärjestön juhallisuuksiin.²⁷

Marttajärjestön ihanteena oli perustamisesta lähtien keskiluokkainen ydinperhe ja selkeä työnjako naisen ja miehen välillä. 1930-luvun kuluessa järjestön piirissä alettiin kuitenkin korostaa myös naisten aktiivisen yhteiskunnallisen osallistumisen merkitystä. Tämä merkitsi muutosta edellisten vuosikymmenten ajatteluun, jossa naisten yhteiskunnallista osallistumista oli pidetty suotavana ainoastaan kodinhoidolta liikenevänä aikana.²⁸ Erikoistuminen, ammatillistuminen ja tieteellisen tutkimuksen tulosten käyttöönotto kotitaloudessa olivat sotienvälisen ajan uutuuksia, jotka kohtasivat myös vastustusta voimakkaasti perinteisiin tukeutuvalla ja patriarkaalisen ilmapiirin läpäisemällä suomalaisella maaseudulla. Marttajärjestö tukeutui toiminnassaan 1920- ja 1930-luvulla aikakauden suomalaisen yhteiskunnan peruspilareihin kotiin, uskoon ja isänmaahan eikä sikäli poikennut luonteeltaan ratkaisevasti muista yleisön kannatuksesta kilpailevista järjestöistä.

24 Ollila 1993, 164, 170–171.

25 Manja Haltian, Maija Pekkarisen ja Mirja Veitonmäen haastattelut.

26 Haltia 1949, 227; Laine 1948, 174–175; Ollila 174, 177.

27 Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1939, 9–12.

28 Ollila 1993, 144, 177.

Maatalonemäntien asialla: Maatalousnaiset

Maatalousnaisten tausta

1930-luvulta lähtien Maatalousnaiset-nimellä toiminut järjestö sai alkunsa maatalousseurajärjestön naistoiminnasta. Maatalousseurajärjestön juuret taas johtavat Suomen Talousseuraan ja 1800-luvulla perustettuihin maanviljelysseuroihin. Suomen Talousseura perustettiin vuonna 1797 toteuttamaan taloudellista valistustyötä. Seuran ensisijainen tavoite oli maatalouden kehityksen edistäminen Suomessa, mihin pyrittiin neuvonta- ja valistustyöllä. Talousseura harjoitti myös kotitalousneuvontaa vuosina 1801–1802 Porthanin ollessa seuran puheenjohtajana.²⁹

Autonomian ajan alussa Suomen Talousseuran toiminta oli puolivirallista. Yhtäältä seura toimi yhtenä läänintalousseurana ja sillä oli tiiviit suhteet maaherraan Turun ja Porin läänissä. Toisaalta Suomen Talousseura oli valtakunnallinen instituutio siihen asti, kun maanviljelysseuroja alettiin perustaa lääneihin ruotsalaisen mallin mukaisesti. Ensimmäisiä olivat vuonna 1828 perustettu Oulun läänin talousseura sekä vuonna 1847 perustettu Viipurin läänin maanviljelysseura. 1800-luvun loppupuolella Suomen Talousseura jäi yhdeksi maanviljelysseuraksi muiden joukossa.³⁰ Paikallistason toiminnasta vastasivat maamiesseurat.

Maatalousneuvonnan ja opetuksen järjestäminen sekä julkaisutoiminta olivat maanviljelysseurojen keskeisiä toimintamuotoja maatalouselinkeinojen organisoimisen, aloitteiden, selvitysten ja lausuntojen tekemisen sekä näyttelyiden, kokousten ja messujen järjestämisen ohella. Suomen Talousseura kustansi 1860-luvulla maatalousvalistusta varten ilmaisia kansankirjasia, ja maatalousalan lehtiä alettiin julkaista. Seurojen maatalousneuvojat pitivät henkilökohtaisen neuvonnan lisäksi esitelmiä maamiesseurojen kokouksissa. Suomen Talousseuralla oli vuodesta 1881 lähtien kiertäviä luennoitsijoita. Neuvojat edistivät tehokkaasti uuden maatalousteknologian käyttöönottoa ja vauhdittivat siirtymistä lypsykarjatalouteen.³¹

Maanviljelysseurat alkoivat vähitellen harjoittaa maatalousneuvonnan lisäksi myös kotitalousneuvontaa sekä opastaa "naisten töissä". Karjanhoito kuului naisten tehtäviin, ja erillisiä lääninkarjakoita alettiin palkata toteuttamaan karjatalousneuvontaa. Heidän tehtäväkseen tuli erillisten karjanhoitokoulujen pitäminen talojen tyttärille ja muille halukkaille. Karjanhoidon neuvonnassa törmättiin joskus ongelmiin, kun emännät kokivat neuvojen tunkeutuvan omalle alueelleen. Puutarhaneuvoja alettiin palkata 1800-luvun loppuvuosikymmeninä: Suomen Talousseura sai vuonna 1874 varat ensimmäisen kiertävän puutarhurin palkkaamiseen.³² Puutarhaneuvonta tähtäsi tehokkuuteen. Kaikkia ei

29 Laine 1948, 26; Niemelä 1996, 47–48; Santonen 1971, 40; Soininen 1975, 331.

30 Niemelä 1996, 62–64; Soininen 1975, 336–337; Westerlund 1985, 60.

31 Niemelä 1996, 66–67, 116–117; Westerlund 1985, 72.

32 Niemelä 1996, 117–122.

pohjoismainen tehokkuus kuitenkin täysin miellyttänyt. Espanjan konsulina Suomessa vuosina 1896–1897 toiminut Angel Ganivet kirjoitti kokemuksistaan seuraavasti:

Aineellisen edistyksen kannalta täällä Suomessa on paljon sellaista, mitä vaativinkin voisi pitää arvossa; enemmän kuin kehitystä on vimmasta halua kehitykseen ja moniin asioihin, jotka eivät ole kehitystä. Täällä vallitsee esimerkiksi kiihko kitkeä puutarhoja, eikä ruohon anneta nousta tuumaakaan maasta: huono demokraattinen aate. Kun vain vihreä verso nousee pelokkaana kahden kiven välistä, tulee nainen koukku kädessä ja tempaa sen pois...³³

Myös käsityö- ja kotiteollisuusneuvontaa kehitettiin ja kotitalousneuvoja palkattiin vuosisadan vaihteessa. Maatalousneuvonnassa käytettiin menetelmänä sekä henkilökohtaista että joukkoneuvontaa, jotka vakiintuivat myös muille neuvonnan alueille. Joukkoneuvontaa olivat esitelmät ja alustukset sekä näytetyt. Joukkoneuvonnan osuus suhteessa henkilökohtaiseen neuvontaan kasvoi jonkin verran 1910- ja 1920-luvulla.³⁴

Maatalousasioiden hallinnollisessa järjestämisessä tärkeä ajankohta oli vuosi 1892, jolloin perustettiin maanviljelyshallitus. Vuonna 1898 järjestettiin ensimmäinen maanviljelys- ja talousseurojen edustajakokous. Kokous sai vakiintuneet puitteet, kun vuonna 1907 perustettiin valtakunnalliseksi instituutioksi Suomen Maatalousseurojen Keskusliitto. Kieliriitojen vuoksi ruotsinkieliset perustivat oman keskusjärjestönsä, jonka nimeksi annettiin Svenska landtbrukssällskapet i Finland Förbund ja joka aloitti toimintansa vuonna 1910. Myös vuonna 1899 perustettu osuustoimintajärjestö Pellervo-Seura erosi erimielisyyksien vuoksi Maatalousseurojen Keskusliitosta vuonna 1915.³⁵

Maatalousnaiset itsenäiseksi järjestöksi

Maanviljelysseurat ryhtyivät vuosisadan vaihteessa siis palkkaamaan erillisiä kotitalous- ja puutarhaneuvoja. Kaikissa vuoteen 1906 mennessä perustetuissa maanviljelys- ja talousseuroissa oli kyseinen neuvoja.³⁶ Ensimmäinen naisosasto perustettiin Jämsään vuonna 1902, ja maanviljelys- sekä talousseurojen edusmieskokous käsitteli ensimmäisen kerran kotitalousneuvontaa vuonna 1906. Etelä-Pohjanmaan maanviljelysseuran alueella naisia liittyi vuoden 1910 tienoilla maamiesseuroihin suhteellisen runsaasti. Seinäjoella järjestettiin vuonna 1912 erityiset naisten päivät. Marttajärjestön esimerkin kannustamana maanviljelysseuroihin alettiin yleisesti perustaa 1910-luvulla myös naisosastoja.³⁷

Maatalousseurojen Keskusliiton edustajakokous Seinäjoella vuonna 1916 oli käännekohta. Kokouksessa kotitalouden merkitys maataloudessa tunnus-

33 Ganivet [1896–97]1993, 87.

34 Niemelä 1996, 196.

35 Niemelä 1996, 99–100, 131–135; Santonen 1971, 53; Westerlund 1985, 28.

36 Laine 1948, 45–52; Niemelä 1996, 124.

37 Laine 1948, 66–70; Niemelä 1996, 146–147, 212.

tettiin. Asiasta laadittiin ehdotus, jossa korostettiin naisten osallistumista maanviljelys- ja maamiessseurojen työhön. Ehdotus sai vaihtelevan vastaanoton. Joillain alueilla naisia pyrittiin saamaan mukaan maanviljelysseuratoimintaan. Naisten osuus järjestöissä alkoikin kasvaa. Itä-Suomessa kotitalouteen liittyvät asiat sekä puutarhan- ja kananhoito kanavoitiin Marttajärjestölle. Martta-yhdistysten ja maamiessseurojen välillä oli julkilausumaton sopimus siitä, että maamiessseurat eivät perustaisi naisosastoja niille alueille, joilla oli toimiva Martta-yhdistys. Vuodesta 1925 Maatalousseurojen Keskusliitto pyrki tiivistämään yhteistyötä Martta-yhdistysten kanssa ja liittämään yhdistykset maanviljelysseuroihin jäseniksi. Marttajärjestössä ei kuitenkaan haluttu luopua itsenäisyydestä. Vuonna 1929 Maatalousseurojen Keskusliittoon perustettiin erillinen kotitalousvaliokunta.³⁸

Maatalousnaisten kesäjuhla Kurikassa 1930-luvulla. Kuva: A. Tuukka, Museovirasto.

Maamiessseurojen naisosastojen perustamisaallon sai aikaan 8. marraskuuta 1929 päivätty vetoamus "Maatalousnaisten on järjestäydyttävä", joka julkaistiin Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisusarjassa.³⁹ Vetoamuksessa korostettiin kotitalouden merkitystä talouselämässä ja tuotiin esiin, että siihen oli toden teolla kiinnitetty huomiota vasta tieteen tuen myötä.⁴⁰ Edelleen käytiin läpi kotitalousneuvontaa tekevät järjestöt sekä maanviljelysseurojen kotitalousneuvojien urauurtava toiminta. Naisten maataloudellisen järjestäytymisen kaksi päälinjaa olivat maanviljelysseuralinja sekä Marttajärjestön linja.

38 Laine 1948, 72–73, 100; Niemelä 1996, 148, 212; Ollila 1993, 164–165.

39 Laine 1948, 134.

40 Lahdensuo ym. 1929, 3.

Erityisesti maatalousseurajärjestön naisosastojen toiminnasta todettiin:

Naisten työskentelyllä maatalousseurajärjestössä erilliseen järjestöön verraten on se etu, että naiset siinä joutuvat osallisiksi paljon laajemmasta neuvonta-, esitelmä-, kurssi- y.m. toiminnasta... Paitsi varsinaisia kotitalouskonsulentteja ja -neuvojia, joiden luku viime vuonna oli 113, suorittavat järjestön palveluksessa olevat muidenkin alojen erikoiskonsulentit ja -neuvojat monenlaista emäntienkin työalaan läheisesti kuuluvaa neuvontaa ja pitävät esim. lukuisia kursseja ja esitelmiä.⁴¹

Sekä maatalousseurajärjestön piirissä että Marttajärjestössä tavoitteena oli "maaseudun kotien kohottaminen ja naisen valveuttaminen ja valistaminen tätä kohottamistyötä tehokkaasti suorittamaan". Kotitaloudellisen järjestötyön ongelmana tuotiin hienovaraisesti esiin järjestökentän hajanaisuus, joka vaikeutti valtiovallan painostamista kotitalousvalistukseen tarkoitettujen määrärahojen saannissa sekä Suomen edustamista ulkomailla.⁴²

Varsinainen vetoamus kuului seuraavasti:

Maanviljelysseuranaiset, perustakaa maamiesseuroihin naisosastoja niillekin paikkakunnille, missä kotitalouden edistämistyötä ei ennen ole tehty ja ryhtykää naisosastoissanne kaikkiin käytettävissä oleviin voimin ja keinoin kotitalouden edistämistyöhön paikkakunnallanne.⁴³

Vetoamus tuotti tulosta. Maanviljelysseurojen naisosastojen jäsenmäärä kasvoi vuoden 1925 vajaan 17 000 jäsenestä noin tuhannella vuodessa ja oli vuonna 1932 runsaat 23 000 jäsentä.⁴⁴

Vuonna 1930 Maatalousseurojen Keskusliiton kotitalousvaliokunta esitti kirjeitse Marttaliittojen keskusvaliokunnalle toiveensa voida liittyä keskusvaliokuntaan. Maanviljelysseurojen naisosaston pyrkivät sitä kautta Pohjoismaiden Emäntäliiton jäseneksi, sillä ainoastaan yksi järjestö kustakin Pohjoismaasta saattoi olla emäntäliiton jäsenenä. Liittyminen oli kuitenkin mahdollista. Marttaliittojen keskusvaliokunta oli tarkoitettu Suomalaisen Marttaliiton ja Finlands svenska Marthaförbundin yhteistyöelimeksi, johon ulkopuolisia järjestöjä ei voinut kuulua.⁴⁵

Vuoden 1933 Maatalousnaisten edustajakokous esitti Maatalousseurojen Keskusliitolle uudet säännöt, jotka hyväksyttiin ja joiden mukaan keskusliiton kotitalousvaliokunta muuttui Maatalousnaisten keskusjohtokunnaksi.⁴⁶ Keskusjohtokuntaan kuului alkuvuosina puheenjohtajan, varapuheenjohtajan ja sihteerin lisäksi neljä jäsentä. Vuodesta 1937 jäsenten määrä kaksinkertaistettiin. Keskusjohtokunnan puheenjohtajana toimi pitkään emäntä Lyydia Kantala (1884–1960), varapuheenjohtajana Aliina Lahdensuo (1880–1976) ja sih-

41 Lahdensuo ym. 1929, 5.

42 Lahdensuo ym. 1929, 6–7.

43 Lahdensuo ym. 1929, 8.

44 Ollila 1993, 171.

45 Ollila 1993, 166.

46 Laine 1948, 108–109; Niemelä 1996, 228–230.

Maatalousnaisten käsityöneuvojien kurssit Jokioisten kotitalouskoulussa. Kuva: A. Tuhka, Museovirasto.

teerinä sekä Maatalousnaisten toiminnanjohtajana konsulentti Martta Kuusela (1894–1977), joka aloitti Maatalousseurojen Keskusliiton kotitalouskonsulenttina jo vuonna 1925 ja palveli järjestöä aina vuoteen 1957 asti.⁴⁷ Pitkän päävetyön järjestössä tekivät myös emäntä ja kansanedustaja Aino Luostarinen (1889–1953) sekä talousneuvos, konsulentti Anni Kukkonen (1886–1960).⁴⁸

Maatalousnaisten 1930-luku

1930-luvun puoliväliin mennessä naisosastoja oli jo lähes kaikkien maanviljelys- ja talousseurojen alueella Viipurin läänin ja Pohjois-Karjalan läänin aluetta lukuunottamatta. Maatalousseurojen Keskusliiton naisosastoille lähettämässä mallisäännöissä mainittiin erikseen osaston tarkoituksiksi neuvojen palkkaaminen ja kotitalouslehtien sekä kirjallisuuden levittäminen ja kokouksien, kurssien, kilpailujen, näyttelyiden, retkien, iltamien, ompeluseurojen ja esitelmätilaisuuksien järjestäminen. Tärkeän roolin Maatalousnaisten toiminnassa saivat kerhot, joista merkittävimpiä ompelu- ja opintokerhot.⁴⁹

Neuvonta tehostui 1930-luvulla, kun järjestön keskusvaliokunta sai kotitalousopettajan tutkinnon suorittaneita henkilöitä konsulenteiksi. Vuosina 1935–1937 toiminnanjohtaja Martta Kuuselan lisäksi kotitalouskonsulenttina toimi kotitalousopettaja Lemmikki Henriksson, 1937–1940 Ruth Kattelus ja vuo-

47 Toiminnanjohtaja Martta Kuusela opiskeli ylioppilaaksi tultuaan Helsingin yliopistossa kasvatustieteitä ja suoritti Orimattilan kotitalousopistossa sekä Helsingissä kotitalousopettajakurssin vuonna 1926 ja Ammattien edistämislaitoksessa sekä maataloushallituksen täydennyskursseilla. Kuusela tuli Maatalousseurojen Keskusliiton palvelukseen jo vuonna 1923. (*Maatalousnainen* 2/1954, 29.)

48 Laine 1948, 96, 115–122.

49 Laine 1948, 133, 136–137, 140–141; Niemelä 1996, 230

Maatalousnaisten kesäjuhilla saattoi päästä myös rattaiden kyytiin. Kuva: A. Tuhka, Museovirasto.

desta 1940 Helvi Särkkä. Vuonna 1939 perustettiin kolmas kotitalouskonsulentin toimi erikoisalana kodinhoito. Tehtävää alkoi hoitaa Marjatta Turikka (o.s. Sariola).⁵⁰

Maatalousnaisten konsulentti- ja neuvopakunta kasvoi 186:sta 258:aan vuosina 1933–1939. Konsulenttikuntaa koulutettiin jatkuvasti erilaisilla valistus-päivillä sekä jatko- ja täydennyskursseilla. Koulutuspäivillä oli esillä ruokatalous-, asunto-, kodinhoito- ja kotikulttuurikysymyksiä. Erityisesti painotettiin kodin taloudellista ajattelua sekä kirjanpitoa. Koulutuksessa tehtiin yhteistyötä myös Marttajärjestön kanssa kutsumalla järjestön edustajia luennoimaan koulutuspäiville. Koulutuspäivillä luennoi lisäksi eri alojen professoreja, keskusvirastojen osastopäälliköitä sekä arkkitehteja.⁵¹ Konsulentit ja neuvojat toteuttivat työtään esitelmin, havaintoesityksin, kurssein, näyttelyin sekä kilpailuin ympäri Suomea. Esimerkiksi vuonna 1937 Maatalousnaiset järjestivät yli 120 000 kotikäyntiä ja yli 3 500 havaintoesitystä, esitelmää ja alustusta, joilla oli Katri Laineen arvion mukaan yli 200 000 kuulijaa.⁵²

Maatalousnaisten toiminnanjohtaja Martta Kuusela ehdotti vuonna 1938 erillisen julkaisun perustamista ompelukerhotoimintaa tukemaan.⁵³ Hanke toteutui alkuperäisideaa kunnianhimoisempaan parin vuoden päästä, kun järjestö alkoi julkaista *Maatalousnainen*-lehteä. Vuodesta 1933 Maatalousnaiset jul-

50 Laine 1948, 193–194; Niemelä 1996, 297.

51 Laine 1948, 201, 204–5, 209.

52 Laine 1948, 310, 312.

53 Laine 1948, 141.

Miina Sillanpää (1866–1952) toimi kansanedustajana ja ministerinä. Hän teki pitkän päivätyön myös kotitalousalalla. Kuva: Työväen Arkisto.

kaisivat ammatillista julkaisusarjaa, jossa ilmestyi 1930-luvulla muutamia ruokataloutta, kodinhoitoa, kasvitarhanhoitoa sekä käsitöitä käsitteleviä kirjasia. Myös havainto-opetustaulukoita teetettiin neuvojen käyttöön. Vuonna 1939 perustettiin Maatalousseurojen Keskusliittoon erityinen havaintovälineosasto, joka tuotti havaintovälineitä myös kotitalousneuvonnan avuksi.⁵⁴

1930-luvulla Maatalousnaiset kasvoi jäsenmäärältään jopa Marttajärjestöä suuremmaksi. Maatalousnaisten itsenäistyessä vuonna 1933 tilanne oli se, että järjestöllä oli vajaat 29 000 jäsentä Marttajärjestön jäsenmäärän ollessa yli 36 000. Vuonna 1936 järjestöt olivat lähes yhtä suuria. Viimeisenä rauhan vuonna 1939 Maatalousnaisten jäsenmäärä oli runsaat 67 000 ja Marttajärjestön vastaavasti hieman alle 64 000.⁵⁵ Vuosikymmen oli siis kovaa kilpailua jäsenistä näiden kahden naisten joukkojärjestön välillä.

Työläisnaiset ja kotitalous: Sosialidemokraattinen Naisliitto

Työläisnaisliikkeen alkuvaiheet

Vuosisadan vaihteessa alettiin perustaa työväenliikkeen naisosastoja ja naisten ammattiyhdistyksiä. Heinäkuussa 1900 oli Helsingissä koolla 21 yhdistystä,

⁵⁴ Laine 1948, 364, 376–378.

⁵⁵ Laine 1948, 150; Ollila 1993, 171.

ja kokouksessa perustettiin Suomen Työläisnaisten Liitto.⁵⁶ Ulkomainen esimerkki vaikutti työväenliikkeen naisten järjestäytymiseen. Opintomatkojen, sanomalehtikirjoitusten ja kirjallisuuden välityksellä omaksuttiin Saksan sosialistisen naisliikkeen malli järjestäytyä erillisjärjestöihin porvarillisten naisten tavoin. Oma vaikutuksensa oli myös suomalaisten naisasianaisten järjestäytymisellä. Lisäksi sosiaalidemokraattisen puolueen johto tuki erillisten naisjärjestöjen perustamista.⁵⁷

Työläisnaisliiton johtohenkilöinä toimivat Miina Sillanpää (1866–1952), Hilja Pärssinen (1876–1935) ja ensimmäisenä puheenjohtajana Ida Aalle-Teljo (Ahlstedt, 1875–1955).⁵⁸ Liittoon kuului alkuaikoina monien eri ammattialojen edustajia. Ennen suurlakkoa naisliiton toiminta oli keskittynyt johtaviin keskuksiin ja teollisuuspaikkakunnille. Liiton nimeksi tuli vuonna 1906 Sosialidemokraattinen Naisliitto.⁵⁹ Alkuaikoina monet liiton johtohenkilöistä pitivät kotitaloutta vanhentuneena instituutiona ja sen kehittämistä porvarillisena näpertelynä. Sosialistisessa naisliikkeessä erityisesti Yhdysvalloissa kehiteltiin utopioita tulevaisuuden kotitaloustöiden ja lastenhoidon järjestämiseksi osuustoiminnallisesti sekä keskuskeittiöillä varustetuista asuintaloista. Työläisnaisliitto ei pitänyt kotitaloutta ja hyvää kodinhoitoa välineinä elintason nostamiseksi vaan päämäärinä, jotta kyettiin saavuttamaan vain parantamalla toimeentulomahdollisuuksia.⁶⁰

Kun Suomen naiset saivat äänioikeuden eduskuntavaaleissa vuonna 1906, oli sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenistä lähes 19 000 eli runsaat 20 prosenttia naisia. Luku oli kansainvälisesti verrattain suuri. Sosiaalidemokraattisen Naisliiton jäsenmäärä oli kuitenkin paljon pienempi: noin 2 400 jäsentä.⁶¹ Alkuvaiheessa erityisesti palkollisten asemaa koskevat uudistukset olivat tärkeitä. Sosiaalidemokraattinen Naisliitto keskittyi vähitellen ensinnäkin naisten ja lasten asemaa parantaviin uudistuksiin, joista tärkeimpiä olivat sosiaalipoliittiset teemat. Toiseksi vaatimusten ajamisen strategiaa pidettiin tärkeänä ja panostettiin naisten valistamiseen, koulutukseen, kasvatukseen, järjestäytymiseen ja yhteiskunnalliseen valvutuneisuuteen. Kolmanneksi panostettiin osuustoimintaan, rauhankasvatukseen, verotukseen, sensuuriin ja raittiuskysymyksiin.⁶²

Hyvin konkreettisten työelämän ja työläisnaisten aseman parantamiseen liit-

56 Kilpi 1953, 19–38, 43–46; Lepistö 1994, 228; Lähteenmäki 1989, 140; Lähteenmäki 1995, 178; Ollila 1993, 68; Salmela-Järvinen 1950, 45–52; Soikkanen 1961, 220; Sulkunen 1989, 31.

57 Lähteenmäki 1995, 179.

58 Miina Sillanpäästä, ks. Sulkunen 1989; Salmela-Järvinen 1973; Vallinharju 1967. Hilja Pärssisestä, ks. Kilpi 1953, 55–60, 164; Kilpi 1967; Lähteenmäki 1989. Iida Aalle-Teljosta, ks. Salonen 1967; Myllymäki 1980.

59 Lähteenmäki 1990, 10; Salmela-Järvinen 1950, 70; Soikkanen 1961, 221.

60 Hayden 1981, 4–8, 183–225; Markkola 1994, 183; Ollila 1993, 68–69.

61 Lähteenmäki 1989, 154–155; Lähteenmäki 1990, 213.

62 Kilpi 1953, 143–146; Lähteenmäki 1995, 193–194; Markkola 1994, 218–223; Sulkunen 1989, 44–52. Pikkulasten hoitoa työläisperheissä pyrittiin edistämään esimerkiksi julkaisemalla opaskirjasia sekä perustamalla 1910-luvulla julkaisusarja *Kirjasia työläisten äideille*.

tyvien uudistusten ajaminen työllisti eniten sosiaalidemokraattisia naiskansanedustajia. Vuosina 1906–1908 käytiin työläisnaisliikkeessä keskustelua kotityön arvosta. *Työläisnainen*-lehden artikkeleissa esitettiin muun muassa ajatus äidinpalkasta.⁶³ Vaikka ajatus jäi yksittäiseksi mielipiteeksi, se heijasti naisten yleistä käsitystä tekemänsä työn arvostuksen tarpeesta. Yleisesti vastustettiin ajatusta ansiotyön ensisijaisuudesta suhteessa kotityöhön.⁶⁴ Vuonna 1910 Sosialidemokraattinen Naisliitto vastusti kotitalouskoulujen rakentamista työläisnaisille lausunnossaan kotitalousopetuskomitealle vaikkakaan ei yksimielisesti. Miina Sillanpää puolsi valtionapua kotitalouskouluille. Sosialidemokraattinen Naisliitto korosti lausunnossaan sitä, että kotitalous-käsite oli "taantumuksellinen" ja sen merkitys katoamassa. Liiton mukaan keskuskeittätoiminta ja siivouksen sekä kodinhoidon ammatillistuminen olivat tulevaisuuden kehityssuuntia.⁶⁵ Miina Sillanpään lisäksi oli muitakin, jotka eivät innostuneet naisliiton johdon kollektiivisesta kotitaloudesta. Esimerkiksi Tampereen Työväenyhdistyksen naisosasto vaati työläisperheiden kotitaloudenhoitolle parempia edellytyksiä.⁶⁶

Vuonna 1916 Sosialidemokraattinen Naisliitto julkaisi kirjasen *Puhtaus terveyden ehtona*, jossa annettiin käytännön ohjeita peseytymisen, siivoamiseen, tuuletukseen ja lastenhoitoon. Kirjassen tarkoituksena oli neuvonnan ohella korostaa sitä, että työväenliike oli porvarillisia kotitalousalan järjestöjä parempi turva työläiskodeille.⁶⁷ Kotitalouskysymyksestä oli muotoutumassa yhteiskunnallisen kamppailun kenttä. Vaikka työläisnaisliike ei muotoillut erillistä kotitalousohjelmaa ennen kansalaissotaa, koti ja perhe saivat tärkeän sijan sen politiikassa. Sosialidemokraattisessa Naisliitossa oli rinnakkain kaksi linjaa, joilla molemmilla oli kannattajansa: kollektiivisen taloudenhoidon linja ja kotitalouslinja.⁶⁸ Linjojen välinen kiista kärjistyi myöhemmin 1920- ja 1930-luvulla.

Työläisnaisliitto kamppailee olemassaolostaan

Kansalaissodan alla Sosialidemokraattinen Naisliitto esitti kansainvälisen työväenliikkeen linjan mukaisesti vetoomuksia rauhan puolesta. Kun vetoomukset eivät auttaneet ja kansalaissota syttyi, osallistui naisia sodan loppuvaiheessa lähinnä punakaartin muonitus ja sairaanhoitotehtäviin. Suurin osa naisista joutui lähinnä sotatoimien uhriksi tai oli niistä syrjässä. Huhtikuussa 1918 monet naisliiton johtajista lähtivät maanpakoon.⁶⁹

Olosuhteisiin nähden työväenjärjestöt ja myös naisliitto käynnistivät toi-

63 *Työläisnainen*-lehti alkoi ilmestyä säännöllisesti vuoden 1907 alusta. Sen vastaava toimittaja oli Miina Sillanpää. (Salmela-Järvinen 1950, 48.)

64 Markkola 1994, 189.

65 Lepistö 1994, 228–229; Lähteenmäki 1990, 147–148; Malkamäki 1950, 96; Markkola 1994, 187–188; Nurminen 1950, 133–134; Ollila 1993, 68–69; Sulkunen 1989, 83.

66 Markkola 1994, 188.

67 Markkola 1994, 186.

68 Markkola 1994, 187; Sulkunen 1989.

69 Kilpi 1953, 164; Lähteenmäki 1990, 12–13, 17, 19.

mintansa suhteellisen nopeasti sodan jälkeen. Naisliitto piti ensimmäisen kokouksensa vuoden 1918 joulukuussa. Ideologiset ristiriidat naisliikkeessä kärjistyivät kysymyksiin sodan oikeutuksesta, suhtautumisesta lasten päiväkoteihin sekä yhteiskunnalliseen äitien ja lasten huoltoon ja suhteesta sosiaalidemokraattiseen puolueeseen.⁷⁰ Järjestönä Sosialidemokraattinen Naisliitto kannatti kotitalousneuvonnan organisointia kunnallisesti. Mallina oli Tampereen kunnallinen kotitalousneuvonta. Vasemmisto-enemmistöiseen kaupunkiin oli vuonna 1919 palkattu kunnallinen kotitalousneuvoja ja asetettu kotitalousvaliokunta valvomaan ja ohjaamaan valistustyötä. Vuonna 1923 kaupunki palkkasi toisenkin neuvojan. Neuvojien tehtäväalueina olivat ruuanlaiton ja kodinhuollon lisäksi puutarhanhoito ja käsityöt.⁷¹

Kamppailu vasemmiston järjestöjen linjasta kansalaissodan jälkeen päättyi radikaalien voittoon. Radikaalit siirtyivät vanhan Sosialidemokraattisen Naisliiton johtoon ja ryhtyivät tiiviiseen yhteistyöhön Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen kanssa. Vuoden 1921 lopulla erillisen naisliiton toiminta lakautettiin.⁷² Maltilliset puolestaan kokoontuivat toukokuussa 1921 edustajakokoukseen, jossa sosiaalidemokraattiset naisosastot julistautuivat vanhan naisliiton toiminnan jatkajiksi Suomen Sosialidemokraattisen Työläisnaisten Liiton nimellä.⁷³

Sosiaalidemokraatit perustivat pieniä naisyhdistyksiä. Miina Sillanpää vaikiinnutti asemansa sosiaalidemokraattien ja vasemmistososialistien välisen konfliktin jälkeen ja hänet valittiin työläisnaisliiton puheenjohtajaksi, missä tehtävässä hän jatkoi vuoteen 1932 asti yhtäjaksoisesti. Liittoa johtivat Sillanpään lisäksi Olga Tainio ja Hilda Seppälä, joka toimi liiton sihteerinä. Työläisnaisten liiton lehdeksi perustettiin *Toveritar*, joka ilmestyi kuukausittain vuoden 1922 alusta. Sen vastaavana toimittajana oli vuosina 1922–1942 Miina Sillanpää ja toimitussihteerinä aluksi Lyyli Eronen-Takki.⁷⁴

Kotitalouslinja sosiaalidemokraattisessa työläisnaisliitossa

Sosiaalidemokraattisten naisten kannattajakunta painottui maaseudulle niin kuin myös sosiaalidemokraattisen puolueen. Työläisnaisliiton jäsenmäärä pysytteli 1920-luvulla 1 500 ja 2 000 välillä, vaikka sosiaalidemokraattisessa puolueessa oli naisjäseniä parhaimmillaan yli 10 000. Naisten osuus koko Suomen Sosialidemokraattisen puolueen jäsenistä oli vuosikymmenellä vain neljänneksen luokkaa.⁷⁵

70 Lähteenmäki 1990, 25–31.

71 Lähteenmäki 1990, 149.

72 Äärivasemmiston naistoimintaa alettiin järjestää SKP:n ohjeiden mukaan uudestaan vuonna 1925. 1920-luvun lopulla käsityöseurat olivat poliittisen äärivasemmiston peitejärjestöjä. (Lähteenmäki 1990, 66, 75.)

73 Lähteenmäki 1990, 41–49; Lähteenmäki 1995, 180–183; Sulkunen 1989, 70.

74 Salmela-Järvinen 1950, 82–83; Sulkunen 1989, 71.

75 Kettunen 1986, 218; Lähteenmäki 1990, 213; Lähteenmäki 1995, 204.

1920-luvulla työläisnaisliitosta kehittyi kansalaiskasvatusjärjestö. Toimintasuunnitelmissa painotettiin kodinhoidon neuvontaa, lastenhoidon järjestämistä sekä raittiustyötä. Toimittuaan aiemmin itse hankkimansa rahoituksen turvin, alkoivat työläisnaiset saada säännöllistä runsaan 10 000:n markan suuruista avustusta toimintaansa paitsi sosiaalidemokraattiselta puolueelta niin myös OTK:lta sekä Kustannusliike Kansanvallalta. Säännöllinen valtionapu käynnistyi myös. Vuodesta 1924 alkoi sisäasiainministeriö myöntää 20 000 markan suuruista summaa lastenhoidon järjestämiseen, ja vuosikymmenen lopulla lisäksi maatalous- ja sosiaaliministeriö rahoittivat työläisnaisliiton toimintaa. Maatalousministeriö rahoitti nimenomaan kotitalousneuvontaa, kun taas sosiaaliministeriö myönsi määrärahan raittiuskasvatukseen. Esimerkiksi Marttajärjestön saamaan valtionapuun verrattuna työläisnaisliiton avustus oli vaatimaton. Vuonna 1929 naisliiton saama valtionapu oli kaikkiaan 55 000 markkaa, kun taas Marttajärjestö sai 335 000 sekä runsaat 20 000 markkaa ylimääräistä valtionapua. Kyseisenä vuonna naisliitossa oli runsaat 1 800 jäsentä, kun taas Marttajärjestöllä oli jäseniä yli 30 000.⁷⁶

Työläisnaisliitto profiloitui vähitellen Marttajärjestön "proletaariseksi rinnakkaisjärjestöksi". Liitossa käytiin 1920-luvun kuluessa vielä kamppailua kotitalouskysymyksestä, ja osa nuoren polven naisista vastusti Miina Sillanpään johtamaa kotitalouslinjaa. Sillanpään linja korosti työläisnaisille suunnatun kotitalousopetuksen tarvetta elinolojen parantamisessa. Miina Sillanpää puhui ja kirjoitti kotitalouden aseman parantamisesta samaan sävyyn kuin Laura Harmaja. Sillanpää ja hänen kannattajansa tukivat kotitalousopetuksen ja -neuvonnan kytkemistä kansakouluopetukseen.⁷⁷

Martta Salmela-Järvinen, Tyne Leivo-Larsson ja Sylvi-Kyllikki Kilpi arvostelivat kotitalouslinjaa taantumukselliseksi. Kotitalouslinjan vastustajat korostivat sitä, että nainen oli vapautettava kokonaan ikävyyttävästä kotityöstä perustamalla kunnallisia keskuskeittiöitä, ruokaloita, pesuloita, ompelimoita ja lastenhoitoloita.⁷⁸ He siis lähtivät siitä, että kotitalous oli yhteiskunnallistettava. Vaikka kotitalousideologia löi itsensä läpi yleisesti suomalaisessa yhteiskunnassa 1920-luvulla, kotitalousohjelman lopullinen läpimurto sosiaalidemokraattisessa naisliitossa tapahtui vasta 1930-luvulla sosiaalidemokraattisen puolueen johdon siunauksella.⁷⁹

Miksi kotitalouslinja vahvistui?

1920-luvun kuluessa kotitalouslinjan asema vahvistui työläisnaisliitossa. Rivijäsenet suhtautuivat myönteisesti kodinhoidollisiin ja kotitalouteen liittyviin ohjeisiin. Miksi kotitalouslinjan suosio kasvoi? Ensinnäkin kaikki kotitalous-

76 Lähteenmäki 1990, 92, 152, 154, 214; Nurminen 1950, 136; Ollila 1993, 103, 171.

77 Kaarninen 1995, 77; Lähteenmäki 1990, 92; Sulkunen 1989, 87.

78 Kaarninen 1995, 79; Lähteenmäki 1990, 147, 163; Lähteenmäki 1995, 214–217; Ollila 1993, 111.

79 Markkola 1994, 192; Sulkunen 1989, 103, 111.

neuvontaa harjoittavat ja kotitalousideologiaa ajavat naisjärjestöt lisäsivät kantatustaan sotien välisenä aikana.⁸⁰ Erilaisten sosiaalisten, poliittisten ja kulttuuristen tekijöiden kokonaisuus synnytti kotitalousideologian. Ideologia korostui erityisesti seuraavalla vuosikymmenellä, kun yhteiskunnallinen ilmapiiri Suomessa muuttui ja naisten osallistuminen valtakunnan politiikkaan sekä myös kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön väheni.⁸¹

Toiseksi sosiaalidemokraattisen naisliiton jäsenistön ammatti- ja elinkeinokajauma oli muuttumassa: jäsenistöön kuului paljon kotiäitejä ja maatalonemäntiä. Sosiaalidemokraattien kannattajakunnassa oli enemmän maaseudun väkeä kuin vasemmistososialistien.⁸² Kolmas syy kotitalouslinjan korostumiseen 1920-luvulla oli valtionavun saaminen lastenhoidon opastukseen, raittiuskasvatukseen ja kotitalousneuvontaan. Neljänneksi kotitalousneuvonnan avulla pyrittiin laajentamaan sosiaalidemokraattien kannattajakuntaa. Kotiäidit ja maatalonemännät olivat puolueen potentiaalista äänestäjäkuntaa. Kotitalousneuvonnan suosio kasvoi, ja sitä päätettiin myös tarjota. Jopa *Suomen Sosialidemokraatti* -lehdessä alettiin julkaista 1920-luvun lopulla kuukausittain "Koti ja kotitalous" -palsta. Viidenneksi Marttajärjestön suosio kasvoi, pienviljelijäjärjestöt panostivat neuvontaan ja maatalousseurojen naisosastot nousivat haastamaan muita neuvontajärjestöjä. Myös sosiaalidemokraattinen naisliitto halusi osansa kakusta. Kuudenneksi kenttäväki toivoi kasvavassa määrin käytännöllistä apua arkipäivän ongelmiin, ja avuntarve korostui taloudellisesti vaikeina aikoina. Tältä osin naisliiton johto kuunteli kentän ääntä.⁸³

Esitelmät olivat 1920-luvulla keskeinen toimintamuoto. Naisliiton *Toveritar*-lehti oli tärkeä tiedotuskanava. Lehti järjesti vuosikymmenen puolivälissä kiertokyselyn, jossa tiedusteltiin lukijoiden mielipiteitä lehdestä. Lukijat kaipaivat talousohjeita, neuvoja lastenhoitoon sekä kevyttä lukemista.⁸⁴ Vuosikymmenen lopulla valtionavun myötä naisliitto käynnisti myös konkreettista neuvontaa. Vuonna 1929 kotitalouskurssit hyväksyttiin naisliiton ohjelmaan ja ensimmäisille kurseille osallistui noin 8 500 naista, seuraavana vuonna jo 20 000 ja vuonna 1931 peräti 50 000. Tuolloin kurssilla pitivät luentoja kotitalousneuvoja Alina Korhonen, liiton puhuja Elsa Metsäranta sekä talousopettajat Kerttu Olsoni ja Aili Huotari.⁸⁵

Vuonna 1929 sosiaalidemokraattinen työläisnaisliitto hyväksyi äitienpäivän vieton ohjelmaansa. Seuraavana vuonna lähetettiin jo eri paikkakunnille puhujia äitienpäiväjuhliin.⁸⁶ Vuoden 1931 alussa kotitalousneuvoja Emmi Korpinen ja sosiaalidemokraattisen raittiusliiton lapsityön ohjaajana toiminut Elli

80 Lähteenmäki 1995, 205; Sulkunen 1989, 103–104.

81 Matthews 1987, 222; Sulkunen 1989, 103; Vattula 1989, 14.

82 Lähteenmäki 1990, 151–152.

83 Lähteenmäki 1990, 155–158.

84 Lähteenmäki 1995, 205.

85 Lähteenmäki 1990, 154; Lähteenmäki 1995, 206, 225; Nurminen 1950, 138.

86 Lähteenmäki 1990, 192; Lähteenmäki 1995, 224–226; Sulkunen 1989, 109–110. Yhdysvalloista vuonna 1907 alkunsa saanut äitienpäivän vietto levisi Suomeen samana vuonna perustetun Kotikasvatusyhdistyksen tuomana mutta vasta kansalaissodan jälkeen. (Lähteenmäki 1995, 224.)

Nurminen aloittivat vakituisina toimihenkilöinä kurssityön.⁸⁷

Kotitalousneuvonta ja -kurssit huomattiin tehokkaaksi jäsentenhankintakeinoksi, ja ne muodostivat 1930-luvun alussa työläisnaisliiton valistustyön perustan. Viikon tai kahden pituiset "soppakurssit" vakiintuivat tärkeäksi toimintamuodoksi, ja kotitalousneuvonta osoittautui selvästi jäsenistön suosimaksi toimintamuodoksi. Kurseja järjestettiin vuosina 1932–1938 eri puolilla Suomea noin 240, ja niiden osanottajamäärä vaihteli 20–60 henkilön välillä.⁸⁸ Muiden Pohjoismaiden vasemmistonaisten järjestöt eivät tehneet vastaavaanlaista kotitalouskurssityötä. Suomen käytäntö herättikin huomiota. Työläisnaiset uudistivat liiton organisaation tavoitteenaan aktivoida maaseudun naisia erillisiin naisosastoihin, jotka järjestivät kerhotoimintaa sekä Marttajärjestön ja Maatalousnaisten mallia myötäilevää kotitalousneuvontaa ja valistusta.⁸⁹

1930-luvun kuluessa työläisnaisliiton toimialue laajeni kattamaan kasvavassa määrin myös asunto-, perhe- ja väestöpoliittisia kysymyksiä sekä lasten ja äitiyshuoltoa. Miina Sillanpää toimi aktiivisesti eduskunnassa ja teki 1930-luvulla ja seuraavalla vuosikymmenellä omalla nimellään seitsemän kotitalouteen liittyvää aloitetta sekä oli mukana monissa muissa. Hän putosi vuoden 1933 vaaleissa eduskunnasta mutta palasi kansanedustajaksi vuonna 1936. Sillanpää teki kansanedustajana erittäin aktiivisesti työtä yli puoluerajojen. Hänen tärkeä yhteistyökumppaninsa oli kokoomuksen Hedvig Gebhard.⁹⁰

Kotitalouden rationalisointi kiinnitti Miina Sillanpään huomion hänen Yhdysvaltain matkallaan vuonna 1931. Kotitalousteknologia, ruokatavaroiden korkea jalostusaste, modernit säilytysmenetelmät ja kaiken kaikkiaan moderni kulutusyhteiskunta tekivät häneen suuren vaikutuksen. Matkansa jälkeen Sillanpää kiinnittikin erityisesti huomiota kotitalouden modernisointiin Suomessa. Vuonna 1935 työläisnaisliitto järjesti Helsingissä huomiotaherättäneen asuntonäyttelyn, johon arkkitehti Elna Kiljander suunnitteli kolmen erilaisen pienasunnon sisustuksen.⁹¹

1930-luvun kuluessa kotitalouslinja vakiintui sosiaalidemokraattisen työläisnaisliiton toimintalinjaksi. Linjavalinta kertoi työväenliikkeen mukautumisesta modernisoituvan yhteiskunnan perhemuotoon, kotitalousideologiaan ja sukupuolijärjestelmään.⁹² Yhteiskuntaa pyrittiin kehittämään reformismin hengessä askel askeleelta mukautuen kansalaissodan jälkeen muotoutuneisiin yhteiskunnan asetelmiin ja pelinsääntöihin pikemmin kuin niitä kyseenalaistaen. Kotitalouslinjan kannattajat näkivät ilmeisesti valistuksen täydennyksenä sosiaalipolitiikalle ja sen korvaajana.

87 Nurminen 1950, 138.

88 Nurminen 1950, 139–141.

89 Lähteenmäki 1995, 206–107; Sulkunen 1989, 110–111.

90 Sulkunen 1989, 112–115.

91 Lehto 1986, 120; Sulkunen 1989, 118–119. "Meillä on vain yksi huone – Pienasuntonäyttely ehdottaa uusia järjestelyjä", *Kotiliesi* 9/1935, 376–378.

92 Lähteenmäki 1990, 147; Sulkunen 1989, 111.

Pienviljelijäjärjestöt: Pienviljelijäin Liitto ja Pienviljelijäin Keskusliitto

Talonpoikaisliike ja pienviljelijäpolitiikka

Torpparivapautuksen myötä pienviljelijäliikkeestä tuli 1920-luvun kuluessa tärkeä osa Suomen talonpoikaisliikettä. Entisillä keskeisillä torpparialueilla Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Hämeessä pienviljelijäyhdistykset ottivat usein työväenyhdistyksen ja torpparitoiminnan paikan. Itsenäistyneiden pientilallisten keskuudessa syntyi erityinen pienviljelijäaate, jossa korostettiin omaa työtä ja maata sekä kieltäytyksiä. Risto Alapuron mukaan pienviljelijät ylläpitivät Huittisissa 1920-luvulla sivistysoptimismia, kun pitäjän eliitin edustama fennomania sai militaristisia piirteitä.⁹³ Tältä pohjalta selittyy osittain maalaisliittolaisuuden nousu poliittiseksi voimatekijäksi niillä alueilla, joilla työväenliike ei onnistunut kokoamaan voimiaan kansalaissodan jälkeen.

Maalaisliiton kannattajissa oli paljon pienviljelijöitäkin. Maalaisliittolaisuus koettiin yhteiskuntarauhan palauttajana maaseudulle. Maaseudun yhteiskuntaryhmiä lähensi toisiinsa maatalouden kaupallistuminen, jonka myötä eri ryhmien edut maataloustuottajina korostuivat. "Isänmaa oli omaa työtään tekevien vapaiden talonpoikien liitto." Tällainen ajattelu niveltui luontevasti talollisten jo 1890-luvulla omaksumaan suomalaisuus-aatteeseen.⁹⁴ 1920- ja 1930-luvun Suomessa kaksi pienviljelijäjärjestöä nousi kilpailemaan myös kotitalousneuvonnan alueella edellä mainittujen järjestöjen kanssa. Niidenkin toimintaa motivoivat yhtäältä neuvontaan myönnetty valtionapu ja toisaalta kentän toiveet.

Maanomistusolojen muutos toteutui erityisesti vuoden 1918 torpparivapautuksen ja vuonna 1922 voimaan tulleen Lex Kallion seurauksena. Kyseessä oli laki valtion metsämaiden käyttämisestä asutustarkoituksiin. Entiset torpparit saattoivat siis lainmuutoksen jälkeen lunastaa viljelysmaansa. Vajaan kahden vuoden aikana toukokuusta 1919 lähtien noin 55 000 tilaa itsenäistyi.⁹⁵ Maatalous oli selkeästi pääelinkeino ja pienviljelys vallitseva viljelysmuoto. Vuosina 1920–1939 kooltaan 2–10 hehtaarin pienviljelmien ja alle kahden hehtaarin kääpiöviljelmien yhteenlaskettu osuus kaikista tiloista nousi 75 prosentin tasolle.⁹⁶ 1920-luvulla toteutettujen maatalouslain uudistusten lähtökohdana olivat pitkälti Tanskan mallin mukaista pienviljelysjärjestelmää kannattaneen professori Hannes Gebhardin vuosina 1907–1908 ensimmäisessä yksikamarisen eduskunnan istunnoissa suomalaisen puolueen edustajana tekemät aloitteet.⁹⁷

93 Alapuro 1994, 266–268.

94 Alapuro 1994, 274.

95 Alanen 1964, 441–449; Alapuro 1973, 41; 1980, 81; Haapala 1995, 246; Haatanen 1968, 186–187; Hietanen 1982, 32–33; Jutikkala 1982, 208; Kalela 1989, 72; Kananen 1984, 186–187; Niemelä 1996, 222; Santonen 1971, 113–115; Siipi 1967, 97–98; Waris [1947]1952, 318–319.

96 Alapuro 1980, 82; Kalela 1987, 80–81; Kananen 1984, 185–186; Santonen 1971, 116.

97 Alanen 1964, 403; Niemelä 1996, 222. Yli sadan hehtaarin suuristen viljelmien osuus maatalousmaasta oli vuosina 1929–34 tehdyn vertailun mukaan Suomessa yhtä vähäinen

Heikki Ylikangas pitää maatalouden pientilavaltaisuutta jopa suomalaisen kansanvallan pelastajana. Yhteiskunnallisia uudistuksia vietiin kansalaissodan jälkeisessä tilanteessa läpi sosiaalidemokraattien ja pienomistusta tukevan maalaisliiton voimin.⁹⁸ Maalaisliiton kantajoukkoa olivat Pohjanmaan ja Karjalan pienviljelijät. Puolueen ideologinen linja oli Santeri Alkion edustama agraarinen populismi, joka oli sukua fennomanialle ja jonka juuret olivat pienviljelijäväestössä. Alkion ohella toinen tärkeä henkilö oli Hannes Gebhard.⁹⁹ Gebhardin rooli oli keskeinen maalaisliittoa perustettaessa ja sen poliittista ohjelmaa hahmoteltaessa, vaikka hän välttelikin puoluepolitiikkaa. Pienviljelijäjärjestöt nousivat voimatekijäksi talonpoikaisliikkeen sisällä 1920-luvulla.¹⁰⁰ Pienviljelijähenkeä kuvastaa hyvin myös Uno Branderin luonnehdinta:

Pientila on *oma pysyvä koti*, mihin lapset kiintyvät. Pienviljely on *työn koulu*, missä tyttäret ja pojat totutetaan käytännöllisyyteen ja taloudellisuuteen jo pienestä pitäen. Siellä heihin istutetaan vakaa henki ja heille luodaan luja luonne, mikä kestää elämän myllerryksessä ja johtaa uuteen edistykseen ja onneen.¹⁰¹ (Kurs. alkup.)

Yhteistä fennomanialle ja talonpoikaisliikkeelle oli vastenmielisyyttä teollistumista ja siihen liittyviä ilmiöitä kohtaan. Yleisesti talonpoikaista elämänmuotoa pidettiin yhteiskunnan vakauden takeena. Yhtäältä kansainvälistä suurkapitalismia ja toisaalta sosialismia pidettiin yhteiskunnan terveen talonpoikaisten ytimen uhkana.¹⁰² Maalaisliitto tuli kansalaissodan jälkeen merkittäväksi poliittiseksi voimaksi. Suomesta tuli talonpoikaistasavalta. Järjestövalta painottui yhteiskuntapolitiikkaa, jota alkoi hallita ajatus itsenäisistä talonpojista kansakunnan selkärankana.¹⁰³ Eino Jutikkalan mukaan maanviljelijöiden talonmuodostus kehittyi muita väestöryhmiä edullisemmin.¹⁰⁴

---

kuin Tanskassa. Suurviljelmien osuus oli Suomenkin osuutta pienempi mm. Norjassa, Virossa ja Latviassa. (Waris [1947]1952, 141.)

98 Ylikangas 1986, 182.

99 Hannes Gebhard oli peruskoulutukseltaan historioitsija. Hän oli yliopisto-opettaja ja Suomen osuustoimintaliikkeen perustaja. Gebhard toimi vuosisadan vaihteessa Tilattoman väestön alakomitean puheenjohtajana ja käynnisti laajan tutkimushankkeen maaseudun elinoloista. Gebhard oli vuosina 1909–1927 Helsingin yliopiston maanviljelyksen kansantaloustieteen ja tilastotieteen ylimääräinen professori. Hän edusti Kansantaloudellisen Yhdistyksen piirissä virinnyttä saksalaishenkistä sosiaalireformismia, jossa pyrittiin yhteiskunnallisilla uudistuksilla ehkäisemään sosialismin leviämistä työväestön keskuuteen. (Alapuro ja Alestalo 1992, 86–88.)

100 Alanen 1964, 396; Alapuro 1973, 26; 1994, 256, 308–309; Granberg 1989, 34. Aulis Alasen (1964, 386) mukaan pienviljelijähenkinen Hannes Gebhard piti ainoastaan kaupunkilaisporvarien etuja täysin vastakkaisina maanviljelijöiden etuihin nähden. Gebhard myönsi työväen kysymyksen tärkeäksi vuosisadan alussa. Hänestä kehittyi kuitenkin kiivas sosialismin vastustaja ajan mittaan. Alanen (mt. 457) näkee Gebhardin pienviljelijäaateen vaikuttaneen ratkaisevasti maalaisliiton nousuun poliittiseksi voimatekijäksi 1920-luvulla. Gebhard oli nimellisesti kokoomuslainen mutta suhtautui puolueeseensa kriittisesti (mt. 443).

101 Brander 1928, 18–19.

102 Alapuro 1973, 24–26, 162; 1980, 98; 1988, 133; Karisto ym. 1985, 57; Kuisma 1993, 523.

103 Alapuro 1988, 205; 1994, 271; Hapuli 1995, 51; Kalela 1989, 73, 77; Kuisma 1991, 27; 1993, 524.

104 Jutikkala 1982, 221.

Vuosisadan vaihteessa maanvuokraajia oli Suomessa runsaasti ja heidän taloudellinen asemansa vaikeutui. Vuonna 1910 perustettiin *Suomen Maanvuokraajien Liitto* torpparien keskusjärjestöksi. Liiton toimipaikaksi tuli Tampere. Suomen Maanvuokraajien Liitto oli lähellä sosiaalidemokraattista puoluetta. Sen liittotoimikunnan puheenjohtajaksi valittiin osuuskaupanhoitaja Paunu Penna. Liiton äänenkannattajaksi perustettiin *Maanvuokraaja-lehti*.¹⁰⁵ Suomen Maanvuokraajien Liiton jäsenmäärä ei kasvanut kovin nopeasti ennen kansalaissotaa. Vuonna 1913 liittoon kuului runsaat 1 500 jäsentä. Juuri ennen sotaa jäsenistön kasvu kuitenkin kiihtyi. Vuonna 1918 Suomen Maanvuokraajien liittoon kuului 320 osastoa ja jäseniä oli noin 12 000. Osastot olivat keskittyneet lähinnä Satakuntaan, Hämeeseen, Länsi-Uudellemaalle ja Pohjois-Savoon.¹⁰⁶

Vuodesta 1921 liitto toimi Pienviljelijäin Liiton nimellä. Liiton ensimmäinen sihteeri ja myöhemmin toiminnanjohtaja oli Evert Lammenranta vuosina 1921–1927. Hänen jälkeensä tehtävää hoitivat Kaarlo Harvala ja Emil Jokinen. Tehtävänjako Pienviljelijäin Liiton ja maamies- sekä maanviljelysseurojen välillä oli epäselvä. Liitto joutui kamppailemaan valtionavusta. Entiset torpparit ja talolliset eivät mahtuneet samaan järjestöön. Pienviljelijäin Liitto korosti sitä, ettei maanviljelysseuroissa otettu huomioon pienviljelysten neuvontatarpeita. Liiton talouspoliittiseen ohjelmaan kirjattiin pienviljelijäin tarpeisiin sovelletun neuvonta- ja opetustyön harjoittaminen. Suomen Maatalousseurojen Keskusliitossa vastustettiin erillisten pienviljelijäjärjestöjen perustamista.¹⁰⁷

Sosiaalidemokraattien poliittiseksi peitejärjestöksi vastustajien leimaama Pienviljelijäin Liitto toimi 1920-luvulla aktiivisesti, ja sen jäsenistö kasvoi vuoden 1921 noin 2 500:sta runsaaseen 10 000:een vuonna 1930.¹⁰⁸ 1920-luvulla Pienviljelijäin Liiton keskeiset maataloudellisen neuvontatyön muodot olivat kurssit, esitelmät ja varjokuvaesitykset. Kotitalousneuvonta tuli mukaan suunnitelmiin vasta vuosikymmenen lopulla. Kenttäväki halusi koti- ja karjatalousneuvontakursseja, joita alettiinkin järjestää 8–10 päivän pituisina. Pienviljelijäin Liiton ensimmäiset vuonna 1927 aloittaneet kotitalousalan neuvojat olivat kotitalousteknikko Asta Jussila sekä kotitalousneuvoja oli Mimmi Mäkinen, jotka palvelivat järjestöä edellinen vuoteen 1937 ja jälkimmäinen vuoteen 1929. Heidän lisäksi kotitalousneuvojina toimivat 1930-luvulla Lyydia Ollila sekä kotitalousteknikot Aili Kokkonen, Varpu Nissinen, Hilja Pasanen ja Elli Kallioranta.¹⁰⁹

Pienviljelijäin Liiton toimitilat muutettiin Helsinkiin vuoden 1927 lopulla.

105 Lahti 1977, 24; Niemelä 1996, 151; Santonen 1971, 79–80.

106 Santonen 1971, 89–90.

107 Jokinen 1935, 39, 45–46, 49, 119; Niemelä 1996, 152; Santonen 1971, 120, 133.

108 Jokinen 1935, 50, 71; Santonen 1971, 247.

109 Jokinen 1935, 60, 68–69; Torpparista pienviljelijäksi II, 122–126.

Vuodesta 1920 alkaen julkaistun ja Heikki Laakson toimittaman *Pienviljelijä*-lehden lisäksi järjestö julkaisi pikkunäytelmiä sekä muuta ohjelmaa valistus- ja huvitilaisuuksia varten. Vuonna 1930 järjestön osastot järjestivät lähes 3 000 kokous-, juhla- ja iltatilaisuutta. Osanottajia tilaisuuksissa oli arviolta kaikkiaan 77 000.¹¹⁰ Vuodesta 1935 alkaen Pienviljelijäin Liiton paikallisosastoihin alettiin perustaa erillisiä naistoimikuntia piristämään nimenomaan naisjäsenten toimintaa. Muutamassa vuodessa toimikuntia perustettiin jo pari sataa. Naistoimikunnat kehittivät lomatoimintaa ja järjestivät retkiä, kerhoiltoja, emäntäpäiviä sekä juhlia. Erityisesti toimikunnat vastasivat kurssi- ja neuvontatyön käytännönjärjestelyistä.¹¹¹

Pienviljelijäin Keskusliitto

Marraskuun 12. päivänä vuonna 1922 perustettiin professori Hannes Gebhardin aloitteesta Tampereella Pienviljelijäin Keskusliitto puolueettomaksi pienviljelijäjärjestöksi. Keskusliiton perustajiin kuului 25 paikallista pienviljelijäyhdistystä Varsinais-Suomesta, Satakunnasta, Hämeestä, Uudeltamaalta ja Keski-Suomesta, joihin kuului runsaat 500 jäsentä. Vuonna 1925 jäseniä oli yli 9 000 kaikkiaan 285:ssä paikallisyhdistyksessä. Pienviljelijäin Keskusliiton pitkäaikainen toiminnanjohtaja vuosina 1923–1945 oli Sikstus Sampa Aittoniemi (1892–1969). Pienviljelijäin Keskusliiton järjestölehti alkoi ilmestyä vuonna 1924 nimellä *Pienviljelijäin Keskusliiton Tiedonantaja*. Nimi muutettiin vuonna 1928 *Yhteistyöksi*.¹¹²

Pienviljelijäin Keskusliiton palvelukseen palkattiin vuonna 1923 kotitalousopettajatutkinnon suorittanut Maiju Gebhard, joka ryhtyi toimimaan kotitalous- ja puutarhaneuvojana seuraavana vuonna.¹¹³ Lähivuosina keskusjärjestö ja paikallisyhdistykset palkkasivat muitakin kotitalous- ja puutarhaneuvojia: Anni Kosonen aloitti vuonna 1924, ja Hilja Lahti, Aili Terho sekä Aino Ylikojo-Kunnia pestattiin vuonna 1926. Vuonna 1930 keskusjärjestön ja paikallisyhdistysten palveluksessa oli jo kymmenen kotitalous- ja puutarhaneuvojaa ja yhdeksän vuotta myöhemmin viisitoista.¹¹⁴ Kotitalousneuvojien järjestämiä kursseja pidettiin 1920-luvulla jonkun pienviljelijän tuvassa. Kurssilaisia oli tavallisesti 15–20. Ensimmäiset kurssit vuonna 1924 olivat kolmi-päiväisiä. Vuonna 1926 ryhdyttiin järjestämään kotitalouskursseja sekä erillisiä säilöntäkursseja. Kotitalouskursseilla opetettiin pääasiassa ruuanlaittoa mutta myös jonkin verran kodinhoitoon liittyvää järjestelemistä, siivousta, vaatteiden pesua ja hoitoa.¹¹⁵

110 Jokinen 1935, 66, 72, 78.

111 Pienviljelijäin Liitto r.y. Toimintakertomus 1935, 9–11; Torpparista pienviljelijäksi II, 80–82.

112 Aittoniemi 1933, 19–21, 37; Alanen 1964, 450–456; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 28, 54, 118–119, 159; Niemelä 1996, 153; Santonen 1971, 194.

113 Aittoniemi 1933, 26; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 102; Niemelä 1996, 297.

114 Lahti ja Ruokosalmi 1977, 162.

115 Lahti ja Ruokosalmi 1977, 102–103.

Kotitalousneuvonnalla oli kysyntää Pienviljelijäin Keskusliiton jäsenkunnassa, sillä kolmannes jäsenistä oli naisia. Erilaisista Pienviljelijäin Keskusliiton järjestämistä kursseista juuri puutarha- ja kotitalouskursseihin käytettiin eniten aikaa. Kurssien ohjelmaan kuului luentoja sekä käytännön harjoittelua opettajan johdolla. Vuodesta 1932 alkaen järjestettiin myös viisipäiväisiä leipomiskursseja sekä käsityö- ja ompelukursseja.¹¹⁶ Vuonna 1928 järjestettiin ensimmäiset emäntäpäivät. Emäntäpäivät laajenivat vuosien kuluessa suuriksi kansanjuhliksi, joita pidettiin eri puolilla Suomea.

Järjestöneuvonnan organisoitumisen aika

Neuvontajärjestöt, puoluepolitiikka ja neuvonnan rahoitus

Itsenäisen Suomen ensimmäiset vuosikymmenet olivat järjestövetoisen kotitalousneuvonnan aikaa. Itsenäistymisen jälkeen perustuslailliseksi oikeudeksi määritelty yhdistymisvapaus johti "monisäikeisen ja monihaaraisen järjestöverkon" kehittymiseen. Kehitys pohjusti toisen maailmansodan jälkeistä korporatistisen edunvalvontayhteiskunnan syntyä. Neuvonnan rahoittaminen ja tukeminen sitä harjoittavien järjestöjen kautta oli selkeä esimerkki 1920- ja 1930-luvun järjestötoiminnalle tyypillisestä valtiojohtoisuuden ja vapaaehtoisuuden yhdistämisestä. Kun kansalaisjärjestöt saivat valtionapua, ne huolehtivat vastikkeeksi osittain myös kasvatusta ja sosiaalityöstä.¹¹⁷

Kansalaisjärjestöjen kytkennät poliittisiin puolueisiin vaihtelivat. Marttajärjestö sai poliittista tukea maalaisliitolta, edistyspuolueelta sekä ruotsalaiselta kansanpuolueelta, vaikka se korostikin voimakkaasti puolueettomuutta. Esimerkiksi kaikki vuosien 1920–1950 välillä valitut maalaisliiton naiskansanedustajat toimivat joko Marttaliiton tai Maatalousnaisten luottamustehtävissä.¹¹⁸ Maatalousnaiset oli maaseudun "suurempien" tilojen emäntien järjestö. Selkeästi vasemmistolaisia olivat ainoastaan Sosialidemokraattinen naisliitto sekä Pienviljelijäin Liitto. 1920-luvun pienviljelijäjärjestäytymisen näkökulmasta tosin työväenliike saatettiin paikallisesti nähdä menneisyyden edustajana. Silloin sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen ja Hannes Gebhardin johtaman talonpoikaisen pienviljelijäliikkeen välillä virisi kilpailuasetelma.¹¹⁹ Maaseudun pienyhteisöissä ihmiset joutuivat kuitenkin jatkuvasti tekemisiin toistensa kanssa. Toiminta kunnallisissa elimissä ja järjestöissä tasoitti ristiriitoja ja ajoi yhteistyöhön.

Äärivasemmisto toimi sotien välillä lähinnä maan alla, joten vasemmistolaisuus tarkoitti järjestöissä lähinnä sosiaalidemokratiaa. Työväenliikkeen nai-

116 Aittoniemi 1933, 32; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 104; Niemelä 1996, 231; Santonen 1971, 307.

117 Ollila 1993, 276; Waris [1947]1952, 194.

118 Kuusipalo 1994, 160; Ollila 1993, 44–45, 152–154.

119 Alapuro 1994, 260; Ollila 1993, 253.

set tulkitsivat pitkään. Marttajärjestön selkeästi porvarilliseksi järjestöksi, ja sitä vastaan käytiin ideologista kamppailua. Omavaraisen talonpoikaisen tuotantoyksikkötalouden rinnalle tuli kasvavassa määrin kotitalous kaupunkilaispalkansaajien kulutusyksikkönä. Muutosprosessiin erottamattomasti kytkeytyvä kotitalousideologian nousu voimistui 1920-luvulla. Taustalla vaikutti myös naisasialiikkeen keskiluokkainen naisidentiteetti. Sosiaalidemokraattiset naiset joutuivat ottamaan molempiin myös kantaa. Miina Sillanpää työskenteli määrätietoisesti kansalaissodan jälkeisen kansakuntaa jakaneen kuilun ylittämiseksi. Sillanpään ja hänen kannattajiensa Sosialidemokraattisessa naisliitossa 1930-luvulla toteuttama kotitalousohjelma ei poikennut ratkaisevasti porvarillisen Marttajärjestön tavoitteista. Marttajärjestö antoi täyden tukensa sosiaalidemokraatti Miina Sillanpäälle, kun hänet valittiin ministeriksi Väinö Tannerin hallitukseen vuonna 1926.¹²⁰

Kotitalousalan koulutuksen ja valistuksen leviämisen kannalta avainasemassa oli 1920-luvulta lähtien valtionapujärjestelmä, jonka turvin järjestöt laajensivat toimintaansa. Markkamääräisesti Suomalaisen Marttaliiton vakituinen valtionapu kasvoi 195 000:sta markasta 558 000:een markkaan vuosina 1925–1939.¹²¹ Vastaavasti suurinta valtionapua nauttivan Maatalousnaiset-järjestön vakituinen valtionapu ylsi vuonna 1939 jo 762 000:een markkaan. Lisäksi molemmat järjestöt saivat toimintaansa ylimääräistä valtionapua. Maatalousnaisten ylimääräinen valtionapu ylsi peräti 502 000:een markkaan vuonna 1939.¹²²

Kotitalousalan ja -neuvonnan organisointihankkeita

Laajan ja monimutkaisen järjestöverkoston kehittyminen oli omiaan nostattamaan paineita järjestöjen yhdistämiseen. Asia tuli esille vuonna 1926 asetetun ja Hedvig Gebhardin johdolla työskennelleen kotitalousopetuskomitean mietinnöissä.¹²³ Kotitalousopetuskomitea jätti kaksiosaisen mietintönsä vuonna 1928. Sen tehtävänä oli kotitalousopetuksen kartoittamisen lisäksi myös tehdä ehdotus kotitalousneuvonnan uudelleenjärjestämiseksi. Kotitalousopetuskomitea ehdotti lakia kotitalousoppilaitoksista ja piti tärkeänä yhtenäisen järjestelmän luomista sekä kotitalousopetukseen että -neuvontaan. Komitean työ vauhditti kotitalousopetuksen asiaa sikäli, että vuonna 1928 perustettiin valtion kotitalousopettajaopisto. Se aloitti toimintansa Järvenpäässä. Kotitalousalan väki otti pitkään vireillä olleen valtiollisen oppilaitoksen perustamisen innokkaana vastaan. Laki kotitalousoppilaitoksista hyväksyttiin vuoden 1929 val-

120 Ollila 1993, 154; Sulkunen 1989, 82.

121 Nykyrahassa vuoden 1925 summa on noin 270 000 markkaa ja vuoden 1939 summa 854 000.

122 Markkola 1994, 173; Ollila 1993, 171. Nykymarkoissa Maatalousnaisten vakituinen valtionapu on noin 1 166 000 markkaa ja ylimääräinen noin 768 000.

123 KM I–II 1928:14. Kotitalousopetuskomitean jäseninä olivat kotiloustarkastaja Elina Kanervio sekä kotitalousopistonjohtajat Hanna Saikku ja Fanny Syrjänne. Sihteerinä toimi Hilma Jahnsson. Komitean toimintaan osallistuivat myös Laura Harmaja, Miina Sillanpää, Eva Somersalo, Elli Suninen ja H. Rikala. Lisäksi komitea pyysi lausuntoja kotitalousalan järjestöiltä. (Ollila 1993, 110.)

tiopäivillä.¹²⁴

Uuden lain myötä kotitalousneuvojen koulutus tuli kolmivuotiseksi ja kotitalousopistoissa tapahtuvaksi. Varsinaisen neuvojakurssin pääsyvaatimukse-
na oli nimittäin emäntäkoulu sekä vuoden kestävä valvottu harjoittelu. Järjes-
töt järjestivät neuvojilleen 1930-luvulla jatkokoulutusta. Kurssit ja neuvotte-
lutilaisuudet vähenivät kuitenkin vuosikymmenen lopulla. Esimerkiksi Pien-
viljelijäin Keskusliitto järjesti vuonna 1938 kotitalous- ja pienviljelysneuvo-
jilleen enää neuvottelupäivät.¹²⁵

Kotitalousopettajakomitea jätti kolmannen mietintönsä vuonna 1930. Siinä
esitettiin yksityiskohtaisia ehdotuksia kotitalousoppilaitosten opetusohjelmik-
si. Mietintö sisälsi myös ehdotuksen kotitalousopiston neuvojakurssin ohjel-
maksiksi.¹²⁶ Erikseen kotitalousneuvontaan liittyviä kysymyksiä selvittämään
asetettiin kuitenkin elokuussa 1929 uusi komitea työskentelemään kansan-
edustaja Hedvig Gebhardin johdolla.¹²⁷ Komitea lakkautettiin vuonna 1932
ennenkuin se sai työnsä valmiiksi. Viimeisenä toimenpiteenään joulukuussa
1932 komitea ehdotti kotitaloudellisen neuvottelukunnan asettamista.¹²⁸

Järjestöjen kiristynyt kilpailu näkyi eduskunnassa keskusteltaessa vuoden
1928 valtiopäivillä Marttaliitolle paikallisen kotitalousneuvonnan organisoimise-
miseksi anottun 200 000 markan lisämäärärahan kohtalosta.¹²⁹ Keskustelussa
sivuttiin järjestöjen roolia, kun kansanedustaja Hedvig Gebhard puhui Mart-
tajärjestöstä ainoana neuvontatyötä harjoittavana kotitaloudellisena järjestönä
Suomessa.¹³⁰ Hän tarkoitti, että kyseessä oli alan ainoa itsenäinen järjestö.
Gebhardin ohella myös maatalousministeri Mattson puolusti Marttajärjestön
hyvin organisoitua toimintaa verraten järjestöä maataloushallituksen valvon-
nan alaisiin "irralisiin kotitalousyhdistyksiin".¹³¹ Kansanedustaja Miina Sil-
lanpää mainitsi neuvonnan tarjoajina myös kunnanvaltuustojen perustamat ko-
titalousvaliokunnat, jotka palkkasivat kotitalousneuvoja. Kansanedustaja Vir-
ta arvosteli "porvarilliseksi rouvasyhdistykseksi" katsomaansa Marttajärjestöä

124 Kaarninen 1995, 82; Kuokka 1961, 127–132, 134; Laine 1948, 222; Ollila 1993, 110; Sysi-
harju 1995, 76. Ruotsinkielisten kotitalousopettajien koulutuksesta vastasi maataloushalli-
tuksen alaisena mutta yksityisenä oppilaitoksena toimiva Högvalla Seminarium, joka aloitti
kaksivuotisten kotitalousopettajakurssien järjestämisen vuonna 1920 (Sysiharju 1995, 76).

125 Laine 1948, 216; Niemelä 1996, 253–254.

126 KM 1930:9, 15–21.

127 Laine 1948, 222–223. Komitean jäseniksi kutsuttiin kansanedustaja Miina Sillanpää, kon-
sulentti Anni Kukkonen, kotitalouden tarkastaja Katri Antila ja agronomi Hanna Karttunen.

128 Jo vuoden 1915 kotitalousopetuskomitean mietinnössä ohimennen mainittu ajatus yliopis-
tollisen kotitalousalan opetuksen järjestämiseksi oli esillä professori A. K. Cajanderin joh-
taman komitean mietinnössä vuonna 1930 sekä niinikään Cajanderin johtaman maata-
lousyliopistokomitean mietinnössä vuonna 1932. Asiasta keskusteltiin myös vuoden 1930
valtiopäivillä. (Kuokka 1961, 145–164, 172.) Vuonna 1937 kansanedustaja Miina Sillanpää
teki valtiopäivillä aloitteen ravintofysiologian ja ravitsemusopin professuurien perustamisesta.
(Ollila 1993, 111; Sulkunen 1989, 116; Sysiharju 1995, 100.) Toivomuslistalla olleet
kotitalousalan ja ravitsemuksen professuurit saivat kuitenkin odottaa toteutumistaan seuraav-
an vuosikymmenen loppupuolelle.

129 Vp 1928 II, 1539–1557, 1593–1607. Keskustelussa Hedvig Gebhard puolusti Marttajärjestön
lisämäärärahaa valtiovarainvaliokunnan hylkäysehdotusta vastaan. Valtiovarainvaliokunnan
esityksen mukaisesti lisämääräraha evättiin äänestyksessä.

130 Vp 1928, 1606.

131 Vp 1928, 1594.

"pimitystyöstä rahvaan keskuudessa".¹³²

Marttajärjestön ja maatalousseurajärjestön naisosastojen välillä kilpailtiin jäsenistöstä ja virallisen naisten edustajan statuksesta koko sotien välisen ajan.¹³³ Marttajärjestön ja maatalousseurajärjestön naisosastojen välinen kilpailu kärjisty Maatalousseurojen Keskusliiton edustajakokouksessa keväällä 1931. Silloin Marttajärjestö vaati Marttaliiton kotitalousneuvonnan sisällyttämistä keskusliiton ohjelmaan. Kiista päättyi Maatalousnaisten hyväksymiseen virallisesti maatalousseurojen naisjärjestöksi ja Marttajärjestön syrjäyttämiseen Maatalousseurojen Keskusliitossa.¹³⁴

Marttajärjestön ja Maatalousnaisten välinen kiista huipentui 1930-luvulla maa- ja kotitalousneuvontajärjestöjen yhdistämishankkeeseen.¹³⁵ Vuonna 1931 asetettiin maatalousjärjestökomitea, jota johti Oulun läänin maaherra E. Y. Pehkonen.¹³⁶ Komitea jätti kaksi mietintöä vuotta myöhemmin. Toinen niistä oli ehdotus laiksi.¹³⁷ Ensimmäisessä mietinnössä selvitettiin laajasti maamme maa- ja kotitalouden alalla toimivien järjestöjen toimintaa ja ehdotettiin järjestöjen yhdistämistä. Pienviljelijäin Keskusliitto ryhtyi komitean työskentelyn aikana taistelemaan itsenäisyydestään. Pienviljelijöitä komiteassa edustaneet S. S. Aittoniemi ja Eemil Hynninen jättivät vastalauseensa, jossa he puolustivat itsenäisiä pienviljelijäjärjestöjä. Myös Marttajärjestö vastusti suunnitelmaa. Maatalousseurojen Keskusliitto asettui puoltamaan maatalousjärjestökomitean kantaa neuvontajärjestöjen yhdistämiseksi.¹³⁸

Vuonna 1933 asetettiin uusi toimikunta ylijohtaja J. E. Sunilan johdolla, joka jätti mietintönsä jo samana vuonna.¹³⁹ Maatalousjärjestötoimikunta ei kannattanut edeltävän komitean tapaan järjestöjen liittämistä pakolla toisiinsa vaan ainoastaan suositti yhdistymistä ja esitti kotitaloudellisen keskuselimen

132 Vp 1928, 1603–1604. Kansalaissodan jäljiltä poliittinen jako toisaalta työväestön sekä pienviljelijäin ja toisaalta porvariston välillä kyti muissakin puheenvuoroissa: "Jos ed. Gebhard olisi joutunut elävässä elämässä kokemaan työläisnaisen elämää, niin minä olen vakuutettu siitä, että hän olisi tullut toisenlaisiin tuloksiin... Hän olisi tullut käytännöllisessä elämässä kokemaan sen tosiasian, miten vaikeaa on lasta ruumiillisesti ja henkisesti kasvattaa, silloin kun kodissa ei ole mitään lapselle ruoaksi antaa, vaikka siihen olisi hyväkin taito." (Kansanedustaja Urpilainen, Vp 1928, 1555.)

133 Marttaliitto tuli Maatalousseurojen Keskusliiton jäseneksi vuonna 1929 (Laine 1948, 100).

134 Laine 1948, 103–107; Ollila 1993, 167.

135 Haltia 1949, 189–190; Kuokka 1961, 169–171; Laine 1948, 223–224; Ollila 1993, 167. Ensimmäisen kerran maatalousneuvonnan organisointi tuli esille filosofian tohtori Juho Jänneksen johdolla toimineen maatalousseurajärjestökomitean mietinnössä vuonna 1923. Pienviljelijäjärjestöt vastustivat mietinnön ehdotuksia maatalousneuvontatyön keskittämiseksi jyrkästi. Neuvontatyön toteuttamatta jääneet keskittämissuunnitelmat haudattiin noin vuosikymmeneksi. (Niemelä 1996, 153–155.)

136 Maatalousjärjestökomitean jäseniä olivat professori K. T. Jutila, agronomi Tatu Nissinen, maisteri O. W. Vääntinen, filosofian tohtori Eemil Hynninen, kotitalouden apulaistarkastaja Katri Antila, maisteri S. S. Aittoniemi sekä rehtori E. G. Hagman.

137 KM 1932:6; KM 1932:10.

138 Haltia 1949, 190; KM 1932:6, 133; Kuokka 1961, 169–171; Laine 1948, 224; Niemelä 1996, 237–238; Ollila 1993, 167.

139 KM 1933:14. Maatalousjärjestötoimikunnan jäseniä olivat ylijohtaja Uno Brander sekä professori Toivo Terho. Toimikunnan sihteerinä toimi Hjalmar Oker-Blom. Anne Ollilan mukaan Uno Branderin jäsenyys vaikutti siten, että uudesta suunnitelmasta tuli Marttajärjestön kannalta paljon edullisempi (Ollila 1993, 170).

perustamista, jossa olisi sekä Marttajärjestön että Maatalousnaisten edustus.¹⁴⁰ Marttajärjestön ja Maatalousnaisten välille ehdotettiin seuraavaa työnjakoa. Satakunta, Häme, Mikkelin lääni, Etelä-Pohjanmaa, Kajaani ja Lappi olisivat tulleet Maatalousnaisten alueiksi. Järjestöjen yhteisiksi alueiksi ehdotettiin Keski-Suomea, Kuopion seutua, Keski-Pohjanmaata ja Oulun lääniniä, kun koko muu Suomi olisi jäänyt Marttajärjestön alueeksi.¹⁴¹ Tällainen aluejako ei sopinut Maatalousnaisille. Pehkosen ja Sunilan komiteoiden esitykset eivät johtaneet toimenpiteisiin. 1930-luvun järjestökamppailu päättyi siis olemassa olevan järjestörakenteen säilymiseen.

Kotitalousalan ja sen opetuksen kannalta oli merkittävää, että maataloushallitukseen perustettiin vuonna 1937 erillinen kotitalousosasto. Sen osastopäälliköksi nimitettiin vuonna 1935 filosofian tohtoriksi väitellyt Katri Laine, joka oli aiemmin työskennellyt opetustehtävissä ja maataloushallituksen kotitalouden tarkastajana. Kotitalousosaston päällikkö osallistui täysivaltaisena ministeriön päätöksentekoon. Osastossa työskenteli hänen lisäkseen kaksi kotitalouden apulaistarkastajaa: Katri Antila ja Tyyne Alanko.¹⁴² 1930-luvun lopulla alettiin yhä äänekkäämmin puhua myös valtion kotitalouskeskuksen perustamisesta.¹⁴³

Yhdistämishankkeiden raukeamisen jälkeen 1930-luvun puolivälissä Marttajärjestön ja Maatalousnaisten välillä oli kiistoja sekä paikallisella että järjestötasolla. Kiistoja oli erityisesti niillä seuduilla, joilla molemmat järjestöt toimivat rinnakkain. Niitä selviteltiin yhteisissä neuvottelukokouksissa. Järjestötasolla kiisteltiin valtionavusta sekä edustuksista kotitalousalan elimissä.¹⁴⁴ Kiistaa oli myös Marttajärjestön suhteesta maamiesseuroihin. Marttajärjestön ja Maatalousnaisten kiistat kiteytyivät kaupungin ja maaseudun vastakkainasetteluun, mikä sotien välillä näkyi siis myös järjestöelämässä. Marttajärjestö kiinnitti 1930-luvun alusta lähtien paljon huomiota kaupunkiyhdistyksiinsä. Maatalousnaiset syyttivät Marttajärjestöä keskittymisestä Helsinkiin sekä muihin kaupunkeihin ja saivat perusteita kiistää Marttajärjestön aseman maatalousjärjestönä. Marttaliitto ei pyrkinytkään maatalousjärjestöksi vaan korosti asemaansa kotitalousneuvontajärjestönä.¹⁴⁵

Kiistoista huolimatta Marttajärjestö ja Maatalousnaiset järjestivät yhteisiä

140 Kuokka 1961, 172–176; Laine 1948, 226; Niemelä 1996, 238–239; Ollila 1993, 169–170.

141 KM 1933:14, 24; Laine 1948, 224.

142 Laine 1948, 217, 260; Ollila 1993, 110; Pietiäinen 1992, 80–81, 83–84; Sysiharju 1995, 99. Kotitalousopetuksen kannalta merkittävää oli myös se, että vuonna 1918 Kotitalousopettajayhdistys sai vuonna 1936 rinnalleen Maataloudellisen Kotitalousopetusseuran. Maataloushallituksen alaiset pääasiassa sisäoppilaitoksissa työskentelevät kotitalousopettajat perustivat siis oman järjestön. (Sysiharju 1995, 99.)

143 Kotitalouskeskuksen perustamista kaavailulta tohtori Katri Lainetta siteerattiin *Kotiliedessä* 4/1938, 119. Hän esitti valtion kotitalouskeskuksen tehtäviksi mm. tutkimusta, lainsäädännön seurantaa, hintavalvontaa, valistusta ja aloitteiden tekoa. Kirjoitus päättyy seuraavasti: "On muistettava, että kysymys ei ole enää yksityisen kodin hyvinvoinnista, vaan kysymys on suomalaisen rodun säilymisestä elinvoimaisena ja kehityskykyisenä kansojen kilpailentällä."

144 Laine 1948, 226–229; Ollila 1993, 170. Useissa hankkeissa molemmat järjestöt olivat edustettuina. Esimerkiksi tärkeässä vuonna 1940 mietintönsä jättäneessä kansanravituskomiteassa Marttajärjestöä edusti Elli Saurio ja Maatalousnaisia Martta Kuusela (KM 1940:5).

145 Ollila 1993, 172–177.

neuvottelukokouksia sekä osallistuivat samoihin näyttelyihin. Järjestöjen käsitteet sukupuolten välisestä työnjaosta erosivat jossain määrin toisistaan. Kun Maatalousnaiset nojasivat voimakkaasti agraariyhteisön perinteisiin eivätkä halunneet rikkoa vanhoja traditioita, Marttajärjestön ihanteena oli keskiluokkainen ydinperhe ja selkeä työnjako miesten ja naisten välillä. Lisäksi Marttajärjestö korosti emäntien erikoistumista kodinhoitoon, kun taas Maatalousnaiset pitivät kodinhoitoa vain yhtenä osana maatalon emännän töiden kokonaisuutta.¹⁴⁶

Kansainvälisiä yhteyksiä

Itsenäisiä perheenemäntäjärjestöjä alettiin perustaa eri maihin kahdessa vaiheessa 1800-luvun lopulla ja 1910-luvun lopulla. Norjan järjestö *Norges Husmorforbund* oli vuonna 1899 perustettua Marttajärjestöä vuoden vanhempi. Vuonna 1919 perustettiin Pohjoismaiden Emäntäliitto samoihin aikoihin tanskalaisen ja ruotsalaisen emäntäjärjestön kanssa.¹⁴⁷ Marttajärjestö oli 1920-luvulla pohjoismaisista perheenemäntäjärjestöistä suurin ja kaupunkien lisäksi myös maaseudulle suuntautunut. Norjalainen järjestö pyrki sotien välisenä aikana laajentamaan toimintaansa maaseudulla ottaen oppia Marttajärjestöstä.¹⁴⁸

Pohjoismainen Emäntäliitto järjesti aluksi vuosittain ja vuodesta 1927 lähtien joka toinen vuosi jäsenmaiden välisen kongressin jossain Pohjoismaassa. Vuonna 1924 Pohjoismaiden Emäntäliiton jäsenjärjestöt kokoontuivat Helsingissä ja 1929 kongressin järjestäjänä oli Suomen Turku, johon kokoontui suomalaisen yli tuhannen Marttajärjestön jäsenen lisäksi edustajia myös muista Pohjoismaista. Turun kongressissa juhlittiin esitelmien ohella Suomen Marttaliittojen 30-vuotista olemassaoloa. Pohjoismaisen Emäntäliiton jäsenistö kolminkertaistui vuosina 1924–1939 kaikkiaan 55 300:sta jäsenestä noin 150 000:een, joista yli puolet oli koko ajan suomalaisia. Liitto sai myös suomalaisen puheenjohtajan, kun Fanny Hult otti tehtävän hoitaakseen vuonna 1928. Vuonna 1933 perustettiin Tukholmassa *The Associated Country Women of the World (A.C.W.W.)*. Järjestöön liittyivät Suomesta niin Maatalousnaiset kuin Marttajärjestökin.¹⁴⁹ Molemmat suomalaiset järjestöt jatkoivat ja laajensivat kansainvälistä yhteistyötään toisen maailmansodan jälkeen.

146 Laine 1948, 229; Ollila 1993, 173, 177.

147 Linde-Laursen 1993, 279; Melby 1989, 182; Ollila 1993, 100. Tanskan perheenemäntäjärjestö *De Danske Husmoderforeningen* perustettiin vuonna 1917 ja Ruotsin *Husmoderforeningarnas Riksförbund* vuonna 1919.

148 Ollila 1993, 99–100.

149 Haltia 1949, 132–134, 192–194; Laine 1948, 258–259; Ollila 1993, 100.

Neuvonnan ja valistuksen luonne

Kotitalousneuvonnan ideaalit

Vaikka tämä muonamiehenmökki oli suuren kartanon oma, oli se niin surkea jo ulkoapäin että jo yksistään sen koossapysyminenkin oli pieni ihme... Pihamaalla oli likavesien kaatopaikka, jonka ympäristöä oli käytetty käymälänäkin... Pöydällä näkyi aterian tähteitä: perunan-kuoria, leivänpaloja sekä koolikupissa sinistynyttä suolamaidon tähdettä. Äitelä, mädäntyneiden räntien ja tiskivesien lemu tuntui rouvan neään.¹⁵⁰

Kiviuoressa rouvan huonotuulisuus lauhtui lopultakin. Viimeinkin kunnioitettavia kansanihmisiä. Kerrankin puhdas ja siisti koti, jossa voi istua tarvitsematta katsoa oliko tuolilla mahdollisesti lasten kuolaamia leivänpaloja. Annaan kirkkoherran rouva ihastui ikihyväksi. Ja niin siisti pikkutyttö ja jo hyvälle tavoille opetettu. Tuli niaamaan niin kau-¹⁵¹niisti.

Valitut lainaukset Väinö Linnan romaanista *Täällä pohjan tähden alla* liittyvät kohtaukseen, jossa Pentikulman kirkkoherran rouva kerää nimiä helmikuun manifestin jälkeen Venäjän keisarille toimitettavaksi tarkoitettuun suureen adressiin. Niissä tiivistyy piirteitä suomalaisen eliitin suhtautumisesta kansaan vuosisadan vaihteessa. Katse oli tarkkaileva, ja epäkohdat herättivät närkästystä ja jopa suuttumusta. Valistuksen tarvetta pidettiin suurena.

Millaisia piirteitä haluttiin kitkeä kansasta? Mitä pidettiin ideaaleina ja tavoiteltavina ominaisuuksina? Anne Ollilan mukaan "velttaus, välinpitämättömyys, epäsiisteys ja kateus"¹⁵² olivat niitä huonoja ominaisuuksia, joista valistuksella pyrittiin eroon. Myös tuhlaavaisuus ja siveettömyys kuuluivat huonoihin ominaisuuksiin. Tuhlaavaisuutta ja siivottomuutta pidettiin köyhyyden ja kivulloisuuden syinä. Lika ja köyhyys kulkivat käsi kädessä. Eliitin silmissä paha haju ja epäsiisti ulkonäkö olivat osoituksia rahvaan sivistymättömyydestä.¹⁵³ Huonot ominaisuudet kiteytyivät huonoon ja sivistymättömään käytökseen, johon liitettiin kaikki karkeista puhetavoista ulkoiseen olemukseen. Hyvin käyttäytyviä ja hyveellisiä ihmisiä kasvoi hyvässä kodissa. Lasten kasvatus oli avainasemassa pyrittäessä muuttamaan kansaa sivistyneeksi. Väinö Linnan sanoin:

Menettyään otteensa poikiin Anna oli keskittynyt tyttärensä melkein sairaalloisella vimmallä. Hän oli varjellut Elinaa niin kuin silmäteräänsä ettei tähän vain olisi tartunut pienintäkään tahraa Kivi-uoren ilmas-¹⁵⁴ta, jossa lenteli perseitä ja perkeleitä niin kuin kärpäsiä.

150 Linna 1959, 188–189.

151 Mt., 184.

152 Ollila 1993, 37.

153 Apo 1995, 164, 166; Frykman & Löfgren 1979, 180; Lehtonen 1995, 81.

154 Linna 1959, 355.

Hyviä ja tavoiteltavia ominaisuuksia olivat rehellisyys, kärsivällisyys, ystävällisyys, ahkeruus ja itsehillintä. Myös vakavuus ja vaatimattomuus kuuluivat perushyveisiin. Vakavuuden ja hillityn olemuksen arvostus kiteytyy sananlaskussa: "Räkänokastakin mies tulee, mutt'ei tyhjän naurajasta". Kun sivistys 1900-luvun alussa sai uuden merkityksen, alettiin korostaa taloudellista toimintaa hyvinvoinnin kohottamisen taustaehtona.¹⁵⁵ Yritteliäisyys, säästäväisyys, järjestelmällisyys ja kurinalaisuus korostuivat keskeisinä sivistyneen ihmisen ominaisuuksina.¹⁵⁶ Esimerkiksi työnantajatalollisten palkollisilleen antamissa päästökirjoissa arvioitiin myös terveyttä, raittiutta, siveyttä, rehellisyyttä, ahkeruutta, kuuliaisuutta ja luotettavuutta.¹⁵⁷ Siisteys ja puhtaus saivat valistuksessa suuren painon. Vastuun kodin siisteydestä ja puhtaudesta katsottiin kuuluvan naisille.¹⁵⁸ Marttajärjestön Emäntälehdessä kotia verrattiin jo vuosisadan vaihteessa koneeseen, jonka rattaat oli huolellisesti hoidettava jotta hyviin tuloksiin päästäisiin.¹⁵⁹

Ulkomailla matkustellut sivistyneistö ammensi malleja Euroopan maiden porvarillisesta kulttuurista. Mallit muokattiin sitten suomalaisen yhteiskuntaan sopiviksi, sillä haluttiin korostaa myös suomalaisen talonpoikauskulttuurin idealisoituja "runebergilaisia" piirteitä. Kansa nähtiin "jalona villinä", "jalona köyhänä" tai lapsena, josta huonot ominaisuudet oli valistuksella kitkettävä ja hyviä korostettava tai lisättävä.¹⁶⁰

Kaupungistumisen myötä alettiin kiinnittää huomiota erityisesti työväen asuinolosuhteisiin. Kunnan kansalaisia ajateltiin kasvavan vain hyvässä kodissa. Ahkeruuden ja raittiuden ohella kunnan kansalaisen tunnusmerkki oli perheellisyys.¹⁶¹ Valistajien ja valistettavien käsitykset perhe-elämän vaatimuksesta ja perheen edusta saattoivat tosin poiketa toisistaan hyvinkin paljon. Tarkkailun ja kontrollin tarve oli valistajien mielestä erityisen suuri.¹⁶² Tampereen Naisyhdistys hahmotteli vuonna 1915 kotitalousohjelmassaan työläis-

155 Lovio 1993, 98; Ollila 1993, 33.

156 Norbert Eliasin mukaan sivilisoitumisessa on paljolti kysymys ihmisen itsekontrollin lisääntymisestä. Tunteiden hallinta on välttämätöntä, jotta ihmiset tulisivat toimeen keskenään ja yhteiskunnassa. Sivilisoitumisen edetessä ihmisten väliset jännitteet ja intohimot ovat tulleet sisäisiksi. Yhteiskunnan monimutkaistuessa ja väkivallan väistyessä ihmisryhmien välisten konfliktien ratkaisutapana ihmisten väliset rajoitteet ovat muuntuneet sisäisiksi rajoitteiksi. Nykyihmiselle on tyypillistä jatkuva laskelmointi, itsekontrolli ja asioiden ennakointi, joista on myös tullut sosiaalisen menestyksen edellytyksiä. (Elias ([1939]1978; [1939]1982.) Sivilisoitumisesta, ks. myös Frykman & Löfgren 1979.

157 Peltonen 1997, 56.

158 Elias ([1939]1978); Frykman & Löfgren 1979; Lehtonen 1995, 85–92.

159 Ollila 1993, 38. 1900-luvun alussa kone-metaforien käyttö yleistyi tieteen ja tekniikan edistysaskelten myötä. Tunnettu funktionalistinen arkkitehti Charles-Edouard Jeanneret (Le Corbusier) kirjoitti 1920-luvulla talosta asumista palvelevana koneena. Vrt. Horrigan 1986, 138, 143; Paavolainen [1929]1990, 32; Pred 1995, 149.

160 Apo 1995, 147.

161 Markkola 1994, 229.

162 Lehtonen 1995, 39. Monien mielestä kaupungissa oli tarjolla erilaisia paheita. Lisäksi asuttiin verrattain ahtaasti, ja ihmisten ajateltiin viettävän ahtauden vuoksi aikaansa muualla kuin kotona. Jo 1890-luvulla terveysvalistuksen keskeinen auktoriteetti Konrad Relander kirjoitti varoittavaan sävyyn *Terveysvalistus*-lehdessä henkisen "ruttotaudin siemenistä" kuten siveetönnästä kirjallisuudesta ja "saastaisista varieté-näyttämöistä", jotka uhkasivat kaupunkilaisen sielunelämän tasapainoa. (Lehtonen 1995, 42–43.)

perheiden mallikoti -hanketta, johon pyydettiin mukaan muita naisjärjestöjä. Tavoitteena oli samanaikaisesti opettaa kodinhoidon malleja ja kohentaa konkreettisesti perheiden elintaso lisätulojen ja omavaraisuuden avulla. Eniten huomiota kiinnitettiin säästäväisyyteen ja taloudenhoidon taitoihin.¹⁶³

Aina ei valistajien into saanut varauksetonta hyväksyntää. Esimerkiksi työläisnaisliike korosti työläiskodin oikeutta yksityisyyteen. Kansanedustajana sosiaalidemokraattien ryhmässä toiminut Anni Huotari kysyi *Työläisnainen*-lehdessä vuonna 1914 "herrasrouvilta", miltä heistä tuntuisi, jos työläisnaiset tunkeutuisivat heidän koteihinsa tarkastelemaan ja määräälemään.¹⁶⁴

Valistusoppaat

Pieni on Ryysyrannan pirtti, totisesti, mutta paljon siihen mahtuu. Kuusituhatta russakkaa ja kuusi lasta, isäntä, emäntä ja ämmä, kissa ja koira! Musta muurinmöhkäle, rukki ja kätkyt, patapölkky ja suolahuhmar, pöytä ja lavitsa – siinäpä huonekalutkin alkavat olla. Lattia on pahasti puhki, suureen koloon on mukava lakaista törkyä silloin kun sitä kasautuu niin paljon että torpanväkeä itseäänkin iljettää. Rääsyjä ja riekaleita ei koskaan lakaista kokoon, niitä ajelehtii kaikkialla ja samoin paritonta kenkäräjaa pidetään ikäänkuin elämisen halun merkkinä, sitä retuuttaa konsa koira, konsa kissa, milloin mökin pienin mukula... Huomaa, hyvä vieras, kuinka likainen on lattia, kuinka rosoinen se on ja kuinka sille lakkaamatta syljetään, mutta kuinka rakas ja kotoinen se silti on tuo pienen perhetuvan kova perustus...¹⁶⁵

Erilaisilla neuvonta- ja valistuskirjasilla oli tärkeä rooli kotitalousneuvonnassa. Niiden kirjoittajat olivat tavallisesti kentällä neuvontatyössä kokemusta hankkineita neuvoja ja konsultteja. Heille maaseudun köyhyys, puute, epäjärjestys ja likaisuus olivat tuttuja asioita, joita valistuksella haluttiin muuttaa. Samalla haluttiin välittää myös tapakasvatusta. Järjestöt julkaisivat kirjasia neuvojen työn tueksi tai itseopiskelua varten.¹⁶⁶ Oppaat antavat verrattain seikkaperäisen kuvan siitä, missä hengessä valistustyötä tehtiin ja mitä asioita painotettiin. Tarkastelen seuraavaksi esittelemiäni neuvontaoppaita esimerkkinä neuvonnan ja valistuksen sisällöllisestä ideaalityypistä.

Aini Lagus (1879–1978) kirjoitti *Pienviljelijän emännän kotitalous* -nimisen opaskirjaseen, joka julkaistiin vuonna 1923 Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisusarjassa. Hän oli ammatiltaan puutarhanhoidon opettaja ja toimi Peltosalmen kotitalouskoulun johtajana vuodesta 1924 alkaen. Lagus oli kuullut Marttajärjestöön sen perustamisesta asti. Hän oli Pohjois-Savon Marttapiiriin johtokunnan jäsen vuosina 1917–1937, ja hänet palkittiin Marttaliiton kultaisella ansiomerkillä. Vuosina 1917–1920 Aini Lagus toimi maataloushal-

163 Markkola 1994, 190.

164 Markkola 1994, 184–185.

165 Kianto [1924]1956, 106.

166 Maatalousseurajärjestön sekä pienviljelijäjärjestöjen julkaisuista ja lehdistä, ks. Laine 1948, 375–379; Niemelä 1996, 258–260.

lituksen kotitaloustarkastajana.¹⁶⁷

Laguksen lähtökohtana on se, että viihtyisä koti edellyttää taitavaa ja huolellista kotitaloudenhoitoa. Hän korostaa yhtäältä siisteyden ja raittiin ilman ja toisaalta sopivan lämmön merkitystä: "Paras lämpö määrä asuinsuojissa on 16–20 °C".¹⁶⁸ Lämmitettäessä on kuitenkin käytettävä polttopuita säästeliäästi.

Korostaessaan siisteyden ja järjestyksen merkitystä Lagus viittaa Kalevalaan:

Mi on pöyällä pölyä,
Mi tomua ikkunoilla,
Nepä siivellä sipaise
Vetäise vesitukolla,
Ett'eipä tomu tomaha
Pöly kattohon pölähä!¹⁶⁹

Elias Lönnrotin kokoama ja sepittämä arvossapidetty kansallisepos antaa Laguksen sanomalle erityistä retorista painoarvoa. Hän tavoittelee ikaikaisen viisauden avulla muinaisen kokemuksen ja viisauden vetovoimaa.

Puhtaus, hygienia, terveys ja siisteys painottuvat Laguksen oppaassa.¹⁷⁰ Lukijan huomio kiinnittyy kategoriseen kieltoon: "Vuodetta ei saa käyttää muuhun tarkoitukseen kuin makuupaikaksi eikä siinä tule säilyttää muuta kuin vuodevaatteet".¹⁷¹ Vuoteen käyttäminen päivisin istuimena tai jopa lasten leikkipaikkana haittaa hänen mielestään ratkaisevalla tavalla nukkujan yörauhaa. Lagus neuvoo tuulettamaan vuodetta ja huolehtimaan erityisesti siitä, ettei siinä ole syöpäläisiä. Syöpäläisten – luteiden, karpasten, torakoiden ja täiden – hävittämiseksi annetaankin yksityiskohtaisia ohjeita.¹⁷² Suhteellisen suuren huomion kiinnittäminen syöpäläisiin selittyy 1920-luvun maaseudun puutteellisella hygienialla.

Ruokataloudessa Lagus neuvoo pienviljelijäemäntiä erityiseen siisteyteen ja puhtauteen. Hän pitää ruuan kypsentämiseen tarkoitettua heinälaatikkoa pienimpienkin kotien välttämättömänä keittiökalusteena ja suosittelee Martta-Yhdistyksen julkaisemaa heinälaatikon käytön opaskirjasta. Säännöllinen ruokailu kasvattaa Laguksen mukaan perhettä täsmällisyyteen, kiinnittää kotiin ja "estää heitä hakemasta kenties turmiollisiakin ajanvietteitä muualta".¹⁷³

167 Ollila 1993, 310. Aini-tätinä tunnettu poikkeuksellisen pitkän elämän elänyt Aini Lagus oli hartaan uskonnollinen ja suhtautui kielteisesti esimerkiksi tanssimiseen, jota hän ei pitänyt martoille sopivana. Tappelukokemusten ja alkoholin käytön vuoksi tanssiminen kiellettiin kokonaan Marttajärjestön Karjalan piiriliitossa. Tanssikieltoa pyrittiin kiertämään järjestämällä juhlia yhdessä maamiesseurojen kanssa. Anne Ollila on tulkinnut tanssikiellon merkiksi kansanvalistushengestä, jonka mukaan juhlien tarkoitus ei ollut huijaus vaan kansan kasvattaminen ja hyvin tapojen opettaminen. (Ollila 1993, 187–188.)

168 Lagus 1923, 4.

169 Lagus 1923, 5.

170 Vrt. Lehtonen 1995. Ks. myös Frykman & Löfgren 1979, 149–163: siisteydestä ja puhtaudesta Ruotsin talonpoikien keskuudessa.

171 Lagus 1923, 5. Täsmälleen samasta asiasta kirjoitti myös Elli Saurio *Kodin kirjassaan* vuodelta 1938 (Saurio 1938, 59), jota käsitellen tuonnempana.

172 Lagus 1923, 6–7.

173 Lagus 1923, 8.

Pöytätapojen opastus tuo mieleen Norbert Eliasin tutkimukset eurooppalaisista käytösoppaista aina keskiajalta lähtien. Niissä opastetaan hyviä pöytätapoja käskyin ja kehotuksin: "Pese kätesi noustuasi ylös ja ennen jokaista aterialla", "ole rauhallinen, hiljainen ja kohtelias pöydässä", "älä hörppää suullasi syödessäsi lusikalla" sekä "älkää kaivelko hampaitanne veitsellä niinkuin jotkut ihmiset tekevät; se on huono tapa".¹⁷⁴ Laguksen neuvot ovat niinkään kategorisia kieltoja ja käskyjä: "Aterioimaan ei saa ryhtyä likaisin käsin", "on saavuttava ruokailemaan heti kutsun saatua" ja "aterioidessa ei tule pistää veistä suuhun". Ruokailun aikana on oltava ääneti: "äänekäs röyhtäyttely on myös hyvin ruma tapa".¹⁷⁵ 1920-luvulla suomalaista talonpoikaista on tututtu keskiluokkaiseen tapakulttuuriin. Niinpä kirjoittaja paheksuu ruoan ahmimista ja kieltää myös puhumasta ruoka suussa. Luontainen kohteliaisuus kuuluu Laguksen mukaan pöytätapoihin, mutta "se ei kuitenkaan saa kehittyä joutavanpäiväiseksi kursailuksi".¹⁷⁶ Esimerkkinä kursailusta Lagus mainitsee emännän anteeksipyytelyn ruoan yksinkertaisuuden tähden.

Maiju Gebhardin (1896–1986) kirjoittama *Pienviljelijäemännän kotitalousopas* vuodelta 1930 on hyvä esimerkki pienviljelijäemännille suunnatusta kotitalousvalistuksesta. Kirja julkaistiin Kotilieden Kirjasto -sarjassa. Sarjassa oli 1930-luvun puoleen väliin mennessä ilmestynyt jo viitisenkymmentä teosta, joiden joukossa olivat muiden muassa Alli Wiherheimon toimittama neiliosainen hakuteos *Emännän tietokirja*, Maiju Gebhardin ja Hilja Lahden *Pienviljelijäemännän keittokirja*, Kaarina Karin *Terveystenhoidon opas kodeille ja naisille* sekä Aino Voipion *Kodin kasvatustyöstä*.¹⁷⁷ Kirjoittaja valmistui kotitalousopettajaksi Ruotsissa ja toimi vuodesta 1923 Pienviljelijäin Keskusliiton konsulenttina. Vuonna 1943 hänet kutsuttiin Työtehoseuraan perustetun kotitalousosaston päälliköksi, mitä tehtävää hän hoiti vuoteen 1965 saakka.¹⁷⁸ Maiju Gebhard teki merkittävän elämän työn kotitalousalan edistäjänä Suomessa.

Kirjansa ensimmäisessä luvussa Maiju Gebhard korostaa sitä, että kotitalous on tärkeä ammatti ja emännän taidoilla on ratkaiseva merkitys pienviljelijä-

174 Elias, Norbert [1939] 1978, 63–65, 84–99. Vrt. Aino Sinnemäen (1988) tutkimus suomalaisista käytösoppaista 1886–1986.

175 Lagus 1923, 9.

176 Lagus 1923, 9. Myös Norbert Eliaksen tarkastelemissa käytösoppaissa paheksutaan ahmimista. Esimerkiksi Erasmus Rotterdamilainen neuvoo seuraavasti käytösoppaassaan *De civilitate morum puerilium* vuodelta 1530: "Jotkut työntävät kätensä ruokiin heti istuuduttuaan. Sudet toimivat niin... Älkää koskeko ensimmäisenä pöytään tuotuihin ruokalajeihin, koska osoitate siten ahneuttanne ja lisäksi koska se on vaarallista. Henkilö, joka panee varomatomaasti jotain kuumaa suuhunsa, on pakotettu joko sylkäämään sen ulos tai polttamaan kurkkunsa niellessään ruuan." (Elias [1939]1978, 89–90.)

177 Maiju Gebhardin kirjoittamaa kotitalousopasta mainostettiin yhdessä Gebhardin ja Lahden kirjoittaman keittokirjan kanssa pienviljelijäisännille tarkoitetun J. E. Sunilan, Uno Branderin ja Hannes Nylanderin *Pienviljelijän käsikirjan* rinnakaisteoksena. Mainostekstissä todettiin: "Tämä kirja ilmestyi toissa vuonna ja sitä on jo levinnyt yli 5 000 kotiin, mutta pienviljelijäkoteja on maassamme neljännesmiljoona ja ne kaikki tarvitsevat tällaista opasta!". (*Kotiliesi* 11/1932, 459.)

178 Janhonen 1984 ja 1986. Maiju Gebhard oli osuustoimintaliikkeen perustajien Hannes ja Hedvig Gebhardin tytär.

kodin kehitykseen.¹⁷⁹ Gebhardin mukaan kotien epäsiisteys ja huonojärjestys perustuu usein esimerkiksi keittiön epäkäytännölliseen järjestelyyn, johon tulisi kiinnittää huomiota asuinrakennusta suunniteltaessa ja rakennettaessa.¹⁸⁰

Gebhardin opaskirjassa huomiota herättää kaupunkilaisuuden vastustus. Kirjoittaja opastaa:

Pienviljelijämäntä! Varjele kotisi kaupunkilaisuudesta, varjele se vieraasta herraskaisuudesta. Säilytä kodissasi maamiehen, talonpojan kauris ja yksikertaisen puhdas tyyli... Ja yhtä huonosti kuin tosi kaupunkilaisrouva pystyy pienviljelijämännän lehmiä lypsämään, yhtä huonosti soveltuvat tehdastekoiset, sorvatut, monimutkaiset kaupunkilaiskodin huonekalut pienviljelijän tupaan ja kamariin.¹⁸¹

Vuosisadan alkupuolen keskusteluissa kaupunkilaisuuteen liitettiin usein moraalinen turmelus ja pahe. Kaupunki asetettiin puhtautta edustavan maaseudun vastakohdaksi.¹⁸²

Pienviljelijäkodin talonpoikaiseksi tyyliksi sopii Gebhardin mukaan "yksinkertainen, kotitekoinen ja maalainen" tyyli. Tehdashuonekalut eivät kirjoittajan makua miellytä:

Vierashuone kalustetaan tavanmukaisilla huonekaluilla. Mutta nytkin on varottava kaikkea vierasta ja pienviljelijäkodille outoa. Juuri tähän, "parhaimpaan" huoneeseen on tyylittömyys ja kaupunkilaisuus niin mielellään tahtonut tunkeutua. On ajateltu tehdasteon olevan "hienompaa" ja "parempaa", ja niin ovat pitsiverhot ja sorvatut tehdashuonekalut päässeet maalaiskodin ovesta sisälle.¹⁸³

Itsetekeminen korostuu Gebhardin esityksessä voimakkaasti. Taloudellisen ja taitavan emännän tulisi hänen mukaansa kyetä ompelemaan itse ainakin lastenvaatteita: "Miten kalliiksi tuleekaan vaatetus, jos kaikki teetetään ompelijalla tai ostetaan valmiina".¹⁸⁴ Perimmäisenä tavoitteena on säästäminen.

Opaskirjan pääsisältönä on emännän töiden suunnittelu, kodinhoito ja ruokatalous. Töiden suunnittelussa korostetaan työsuunnitelman tekoa ja oikeita työtapoja. Työtehoon päästään vain käytännöllisyyden ja harjaantumisen sekä ammattitaidon avulla:

Mutta itse työn teossakin voidaan säästää aikaa. Sillä sama työ voidaan suorittaa niin monella eri tavalla: käytännöllisesti tai epäkäytännöllisesti, nopeasti tai hitaasti. Työn nopeaan ja käytännölliseen suoritukseen vaikuttavat ensi sijassa ammattitaito ja hyvät työvälineet, mutta erittäin suuressa määrässä myös työtapa. Ammattitaitoinenkin ihminen voi käyttää vanhanaikaista, epäkäytännöllistä työtapaa, toisin sanoen sellaista, joka kuluttaa turhaan aikaa ja työtä.¹⁸⁵

179 Gebhard 1930, 12.

180 Mt. 24.

181 Gebhard 1930, 26–27.

182 Apo 1995, 191, 195.

183 Gebhard 1930, 32.

184 Gebhard 1930, 32.

Lainauksessa näkyy selvästi sotien välisenä aikana korostunut työteho-ajattelu, joka levisi maataloudesta myös kotitalouteen.

Ruokatalouden tarkastelussa kiinnostava yksityiskohta on ruoan kypsytämiseen suositeltava heinälaatikko, jota Gebhard suosittelee Laguksen tapaan erityisesti keittojen, puurojen ja vellien valmistamiseen. Heinälaatikon suositeltavuus perustuu työn, ajan ja polttopuiden säästöön.¹⁸⁶ Ruokatalousohjeissa huomio kiinnittyy myös sääntöihin, joita tekijä kehottaa noudattamaan ruoanvalmistuksessa. Kategoriset käskyt alkavat siisteydestä ja täsmällisyydestä, jatkuvat hygieenisyyteen ja säästäväisyyteen ja loppuvat esteettisiin huomautuksiin:

Ole itse siisti ja pidä kaikki kodissasi puhtaana. Ole säästäväinen, ole täsmällinen. Laske aika... Älä koskaan maista ruokia kauhalla, vaan aina puhtaalla lusikalla. Älä keitä kauhoja padassa. Älä koskaan pidä keittoastioita tyhjinä hellalla... Asettele kaikki niin, että miellyttää silmää.¹⁸⁷

Konkreettiset sekä käytännölliset ohjeet ovat varmasti olleet hyödyllisiä joskin kategorisuudessaan ehdottomia ja tänä päivänä ehkä hieman koomisenkin tuntuisia.

Maiju Gebhard neuvoo emäntiä seuraamaan ajankohtaista ammattikirjallisuutta sekä erityisesti kotitalousalan erikoislehtiä kuten *Kotiliettä*, *Emäntälehtiä* ja *Koti*-lehtiä, joista saa uusinta tietoa. Käsiyöohjeita emännät voivat saada edellisten lehtien lisäksi *Käsiteollisuus*-, *Pellervo*- ja *Yhteishyvä*-lehdessä sekä *Kuluttajain Lehdestä*. Lisäksi Gebhard suosittelee ammattitaidon kehittämistä kotitalous- tai säilöntäkursseilla.¹⁸⁸ Ammatillisuus korostuu hänen näkemyksissään. Emännällä onkin kirjoittajan mukaan suuri vastuu: "Sillä ei voi liian usein korostaa sitä, että pienviljelijäkysymys on sivistyskysymys ja että pienviljelijäkodin menestymiselle on emännän sivistys ja valistuneisuus ratkaiseva".¹⁸⁹

Kolmannen esimerkkioppaan kirjoitti Marttaliiton toiminnanjohtaja ja tuleva kodin taloustieteen professori Elli Saurio (1899–1966).¹⁹⁰ *Kodin kirja* julkaistiin vuonna 1938. Teos on mielenkiintoinen esimerkki valistuskirjallisuudesta. Se oli tarkoitettu nimenomaan opintokerhojen materiaaliksi. Valistuksen tarvetta Saurio motivoi seuraavasti:

185 Gebhard 1930, 75.

186 Mt. 91–92.

187 Gebhard 1930, 94–95.

188 Gebhard 1930, 118, 155–156.

189 Gebhard 1930, 160.

190 Elli Saurio oli valmistunut puutarhanopettajaksi vuonna 1922 ja toiminut kotitalousopettajana vuodet 1923–25 ja 1929–30 sekä Suomalaisen Marttaliiton konsulenttina 1926–32 ja sihteerinä 1933–35. Vuonna 1932 Saurio suoritti filosofian kandidaatin tutkinnon. Marttaliiton toiminnanjohtajan tehtäviä hän hoiti vuosina 1935–47 ja *Emäntälehd*en toimitussihteerin tehtäviä 1936–47. Vuonna 1947 Elli Saurio väitteli filosofian tohtoriksi aiheenaan maalaisemännän ajankäyttö. Vuodesta 1950 hän toimi Helsingin yliopiston kodin taloustieteen professorina. (Ollila 1993, 111–112, 315.)

Entä kodin hoidokit, ihminen itse? Hän syö ja juo, asuu ja elää ohjeinaan vain tottumus tai perinnäistapa, vaikka nykyaikainen tiede kokein ja tutkimuksin on jo esim. maanviljelijälle osoittanut keinot kotieläinten hyvinvoinnin ja tuoton lisäämiseksi.¹⁹¹

Saurion ajan henkeen sopiva luottamus ja usko tieteeseen tulee esiin kirjan viittauksissa esimerkiksi vuoden 1928 elinkustannustutkimukseen, professori A. I. Virtasen johdolla suoritetun kansanravitsemustutkimuksen tutkimustuloksiin 1930-luvun lopulta ja työtehotutkimuksiin.¹⁹² Lisäksi teoksen lopussa on suositeltavaa lisäkirjallisuutta aiheesta.

Saurion teoksessa on lähes sadan sivun mittainen kansatieteellis-historiallinen katsaus suomalaisen kodin kehitykseen. Aini Laguksen tavoin myös Saurio lainaa moneen otteeseen Kalevalaa *Kodin kirjansa* kansatieteellis-historiallisessa jaksossa. Erityisen kiinnostava on kodin talouden suunnitelmallisuutta käsittelevä jakso. Siinä korostetaan talousarvion laatimisen sekä kirjanpidon merkitystä kotitaloudessa. Talousarvio on Saurion mukaan perheen yhteinen sopimus, joka johtaa suunnitelmalliseen taloudenpitoon, pois velka-kaupasta, kohottaa elintasoja, lisää säästämishalua ja "pakottaa kuluttajan tarkistamaan elämänarvojaan".¹⁹³

Velaksi ostamista kirjoittaja arvostelee rajusti, sillä se "johtaa helposti ylellisyyteen ja tuhlaukseen". Erittäin turmiollinen on vähittäismaksujärjestelmä. Ostokset on aina maksettava käteisellä etukäteen säästetyllä rahalla, sillä "velan aneleminen on kuluttajille siveellisesti mitä turmiollisinta".¹⁹⁴ Luontaistalouden aika ja laman karvaat kokemukset olivat vielä 1930-luvun lopulla tuoreessa muistissa. Asumista käsittelevässä luvussa Saurio pahoittelee talonpoikaisyhteiskunnan muuttumista siirryttäessä rahatalouteen ja kulutusyhteiskunnan työnjakoon:

On varsin valitettavaa, että maaseudulla miesten käsityöt ovat unohtuneet ja niin koditkin jääneet vaille kotitekoisten huonekalujen omaperäisyyttä ja viehätystä... Rahalla ei kodikkuutta voi ostaa: miten kalsealta tuntuukaan huone, jossa on ehkä kallishintainenkin kalusto, mutta puuttuvat yksilöllisyyden ja omaperäisyyden leimaamat esineet.¹⁹⁵

Itsetekemisen romantisointi tulee esiin Saurion näkemyksestä. Voidaan ajatella, ettei kulutusyhteiskunta sinänsä välttämättä syrjäyttänyt perinteisiä käsityöharrastuksia, vaan elämänrytmin nopeutuminen on laajentanut lisääntyvän vapaa-ajan käyttömahdollisuuksia. Käsityöt saivat rinnalleen valtavan kirjon harrastuksia ja itsensä toteuttamisen mahdollisuuksia urheilusta musiikkiin.¹⁹⁶

191 Saurio 1938, 10.

192 Saurio 1938, 136, 214, 231.

193 Saurio 1938, 135–136.

194 Saurio 1938, 137–138.

195 Saurio 1938, 164.

196 Vrt. Löfgren 1990. Ruotsalainen kulttuurintutkija Orvar Löfgren on korostanut luovan kodinsisustamisen mahdollisuuksia kulutusyhteiskunnassa.

Marttaliiton toiminnanjohtaja ja sittemmin Helsingin yliopiston kodin taloustieteen professori Elli Saurio (1899-1966). Kuva: Museovirasto.

1900-luvun "hygieniavallankumouksen" korostamat asiat kuten puhtaus, terveys, hygienia ja oikea ravitsemus ovat keskeisesti huomion kohteina myös Elli Saurion kirjassa. Lähtökohtana on se, että suomalaiset asuivat ahtaasti ja asuinolot olivat huonot. Vesijohto ja ainakin likaviemäri pitäisi Saurion mielestä olla jokaisessa kotitaloudessa. Jätetunkioiden ja käymälän hyvä hoito on "korkean kotikulttuurin ensimmäisiä merkkejä".¹⁹⁷ Vaatehankintoja koskevat ohjeet ovat melko kategorisia. "Maaseudulla, missä vallitseva muoti ei ole orjuuttamassa, voitaisiin suositella kuumimmaksi vuodenajaksi entisaikojen tapaan rohdinkankaisia pukuja".¹⁹⁸ Lisäksi Saurio paheksuu sitä, että pienipalkkaiset nuoret ihmiset monesti käyttävät suuren osan tuloistaan pukeutumiseen ja saattavat tinkiä ravinnosta sekä asumisesta. Saurio korostaa halvan ja terveellisen ravinnon merkitystä, antaa ohjeita ruoka-aineiden käytöstä ja suosittelee säännöllisiä ruoka-aikoja. Ruoan ravintoainepitoisuus ja vitamiinit ovat tärkeitä asioita. "Ruokamme on tavattoman yksipuolista ja yksitoikkoista. Varsinkin yksinomainen kuiva voileipäruoka ja siihen liittyvä yletön kahvin juonti on lukuisissa talouksissa terveyden turmelija."¹⁹⁹

Elli Saurion kokemukset konsulenttina ovat varmasti taustalla hänen kirjoittaessaan kotiolojen siivottomuudesta:

Henkilökohtaisen puhtauden puutteesta johtuva lian, hien ja muiden eritteiden, rikkinäisten hampaiden, ruoansulatushäiriöiden, likaisten ja märkien vaatteiden, hikisten sukkien yms. aiheuttama löyhyä voi jo lyhyessä ajassa tehdä huoneen – ja esim. matkoilla autobussin – ilman

197 Saurio 1938, 163, 172.

198 Saurio 1938, 174.

199 Saurio 1938, 176, 189–208, 216–217.

tympeäksi ja sietämättömäksi. Kodin ilman pitävät usein jatkuvasti pi-laantuneena likaiset ja tuulettamattomat sänkyvaatteet, asuinhuoneessa säilytetyt likavaatteet, huuhtomattomat lapsenrievut, tuulettamattomat vaate- ja ruokakomerot, hoitamattomat pesurievut, likaämpäri, yöastia, ummehtunut "komuuti", uunin päälle ja taakse sekä nurkkiin kerään-tynyt tomu ja lika.²⁰⁰

Kuvaus tuo mieleen jakson alussa siteeratun Väinö Linnan kuvauksen köy-hyyden aistittavasta maisemasta, mikä Sauriolle oli varmasti tullut tutuksi 1920-luvulla hänen ollessaan konsulenttina.

Erityisen pahana ja epähygieenisenä tapana Saurio pitää syljeskelemistä:

Kansallisena häpeänä on pidettävä, että meillä vielä on ihmisiä, jotka syljeskelevät minne sattuu. Eräissä maissa on jopa kadulle syljeskeleminen sakon uhalla kielletty. Sylkihän kuivuessaan muodostaa vaaral-lisinta, bakteeririkkainta pölyä. Suurin osa kotien tomusta on jalkineiden mukana kantautunutta.²⁰¹

Terveystoimintovalistajat paheksuivat voimakkaasti syljeskelemistä vuosisadan vaihteessa.²⁰² Perusteluna oli keuhkotaudin leviämisen vaara sekä myös ruu-miintoimintojen hallitsemattomuuden paheksunta.

Elli Saurio kirjoittaa teoksensa viimeisessä kotielämää käsittelevässä luvus-sa kauniisti koti- ja perhe-elämästä korostaen altruistisia sekä kasvatuksellisia piirteitä:

Luonteen kasvatuksessa koti- ja perhe-elämällä on kuitenkin korvaa-maton osuutensa. Kotiinhan liittyvät ne elämän perusilmiöt, rakkaus ja verisiteet, joiden pohjalta on alkanut kasvumme hyväksi lähimmäiseksi kanssaihmisillemme ja hyväksi kansalaiseksi yhteiskunnassa.²⁰³

Saurio näkee kodittomuuden aiheuttavan jopa rikollisuutta ja pitää "hyvien ja epäitsekäiden kotien" tarvetta suurena siitä huolimatta, että kotielämän kans-sa kilpailevat "koulut, radio, lehdet, kirjat, yhdistystoiminta, valistus- ja hu-vittelutilaisuudet, elokuvat jne. pyrkivät kilvan tarjoamaan tietoja, uusia har-rastuksia, vaihtelevia mielikuvia ja ennen kokemattomia elämyksiä". Elli Sau-riolle "koti on yhteiskunnan sydän". Hänen näkemyksensä noudatti naisasia-liikkeen jo vuosisadan vaihteessa edustamaa kantaa, jossa koti ja ydinperhe nähtiin oikean yhteiskuntamoraalin tyssijoina sekä ihannemalleina.²⁰⁴

Yhteistä käsitellyille oppaille on yhtäältä omavaraisuuden sekä itsetekemi-sen ja toisaalta rationalisoinnin sekä säästämisen korostaminen. Kaksi ensim-mäistä opasta oli suunnattukin maataloutta harjoittaville talouksille, mikä se-littää omavaraisuuden korostamista. Rationalisointi ja säästäminen olivat neu-

200 Saurio 1938, 182–183.

201 Saurio 1938, 183.

202 Lehtonen 1995, 78–79.

203 Saurio 1938, 220.

204 Helén 1997, 151; Saurio 1938, 11, 219.

vannon sekä valistuksen yleisiä teemoja 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Myös oppaiden voimakas hygienian, puhtauden ja terveyden korostus oli ajalle ominaista. Kyseessä oli paitsi vastaus reaalisiin ongelmiin niin myös kotitalousliikkeen valistustyöhönsä omaksuma "hygieniavallankumouksen" sanoma. Kaupunkilaisuuden paheksunta on mielenkiintoinen erityispiirre, joka liittyy sotien välisen ajan Suomen kulttuuri-ilmapiiriin sekä olemassaolevaan maa-seudun ja kaupungin vastakkainasetteluun.

Neuvontaa pienille ja suurille yleisöille

Valistuksen ja neuvonnan perusmalli oli henkilökohtainen neuvonta. Ryhmäopastus ja kurssit havaintoesityksineen otettiin käyttöön jo ennen vuosisadan vaihdetta. Järjestöjen kokoukset ja juhlat sekä näyttelyt mahdollistivat vielä suurempien yleisöjen valistamisen puhe- ja näytelmin, esitelmin ja luennoin. Yleisö osallistui innokkaasti erilaisiin kilpailuihin, retkiin ja opintokerhoihin. Painotuotteina valistusta kyettiin levittämään yhä suuremmille joukoille samanaikaisesti, ja elokuva esiteltiin maassamme jo 1890-luvulla. Siitä tuli merkittävä valistuskanava varsinaisesti sotien välisenä aikana. Radio tuli täydentämään valistuskanavien kirjoa 1920-luvulla: Oy Suomen Yleisradio Ab perustettiin vuonna 1926, jolloin myös radiolähetykset aloitettiin.²⁰⁵

1920-luvulla neuvojat saattoivat joutua matkaamaan huomattavan paljon. Esimerkiksi Elli Saurio matkusti vuonna 1927 yhdeksän kuukauden pituisesta toimikaudestaan peräti 201 päivää ja piti eri puolilla Suomea 172 esitelmää. Lisäksi kuulijoita jouduttiin joskus värväämään talo talolta masentavien tuloksin: esitelmäpaikalle saattoi vaivautua vain "muutama vanha ukko ja kourallinen poikasia".²⁰⁶ Seuraavan vuoden toiminnastaan Saurio esitti seuraavan kertomuksen:

Hoitanut konsulentin tointa osittaisesti aikana 1.1.–1.7., yhteensä 2½ kk. Tänä aikana tehnyt luentomatkoja, tarkastanut kodinhoitokilpailun 2 piiriliiton alueella sekä ollut pitämässä neuvonjoita valmennuskursseja 4 piiriliiton alueella. Matkoihin on kulunut yhteensä 64 päivää.²⁰⁷ Luentoja ja esitelmiä yht. 47 ja kuulijoita yht. noin 1600.

Neuvontamatkoilla matkaa tehtiin jalkapatikassa, suksilla, polkupyörällä, veneellä ja talvella suksilla, hevoskyydillä tai linja-autolla.²⁰⁸ Pienviljelijäin Keskusliiton kotitalousneuvonajana toiminut Hilja Lahti muistelee matkustaneensa

205 On kiinnostavaa, että Maatalousseurojen Keskusliitto merkitsi viisi Suomen Yleisradion osaketta. Radio siis ymmärrettiin alunperin tärkeäksi neuvonnan kanavaksi. Keskusliitto hyödynsikin sitä maatalousneuvontatyössään. Vuonna 1935 Yleisradio kuitenkin purki ohjelmamasopimuksensa järjestöjen kanssa, minkä jälkeen radiovalistus jonkin verran väheni. (Niemi 1996, 260–261.)

206 Haltia 1949, 160. Vastaanottokaan ei välttämättä kovin ruusuinen. Manja Haltian mainitsemman Elli Saurion kertomuksen mukaan muuan ukko totesi: "Jo net vain siitä verokki nousee, ko nuita valtion piikoja täällä myöthänsä juoksee", (Haltia 1949, 161.)

207 Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1928, 19.

208 Ollila 1993, 212.

"hevospelillä" ja jopa resinalla. Hilja Lahden hauska ja hieman karmivakin muistikuva liittyy 1920-luvulle:

Linja-autoilla oli varhaisvuosinakin aikataulunsa, mutta kireiksi niitä tuskin voi sanoa. Olihan otettava huomioon, että auto saattoi "piiputtaa", ja sitä piti matkustajien voimin työntää ylämäissä, tai rengas saattoi puhjeta ja se piti paikata tiellä. Kerran 1920-luvulla pysäytti Salon seudulla eräs mies linja-auton kysyen, veisikö kuljettaja teurasvasikan Saloon. "Kyllä", sanoi kuljettaja. "Vartukaa sitten vähän", sanoi isäntä "minä teurastan sen äkkiä". Ja niin odotettiin kunnes mies toi vielä lämpimän vasikan ruhon auton keskikäytävälle.²⁰⁹

Henkilökohtainen neuvonta ja kotikäynnit olivat pitkään keskeisiä neuvonnan muotoja. Kotikäyntejä suosittiin niiden työläydestä huolimatta, koska siten saatiin välitön kontakti neuvottaviin. Hilja Lahti kuvaa neuvojan askareita seuraavasti:

Mikäli mahdollista, oli mentävä emännän kanssa keittiöön, kuorittava perunoita, pestävä astioita, parsittava sukkaa ja kesällä perattava vihanneismaata ja muuta sen tapaista. Ehkä tällaista nykypäivänä pidettäisiin konsulentin ajan väärinkäyttönä, mutta näissä askareissa, tuvissa, keittiössä ja kotipihoilla sen ajan konsulentti sai välittömän yhteyden emäntiin, oppi ymmärtämään heitä, heidän olojaan ja mahdollisuuksiin.²¹⁰

Majoitus oli tavallisesti järjestetty maataloissa, ja neuvojen yksityisyys oli usein rajoitettua. 1920- ja 1930-luvulla Suomen maaseudulla ei suhtauduttu yksityisyyden rajoihin samalla tavoin tiukasti kuin tänä päivänä. Hilja Lahti kertoo kokemuksistaan:

Kerran jouduin yllättäen yövieraaksi nastolalaiseen taloon, jossa oli lämpimänä vain keittiötupa ja kamari, jossa isäntäväki nukkui. Olin talossa ensi kertaa ja emäntä sanoi: "Nukkumispaikan suhteen on kaksi vaihtoehtoa, voitte nukkua tuvassa rengin kanssa tai kamarissa meidän kanssamme, mutta tänne ei mahdu muuta sänkyä kuin tämä meidän. Saatte tulla kolmanneksi, jos sopii."²¹¹

1930-luvun puolivälissä Marttajärjestössä pyrittiin toiminnanjohtaja Elli Saurion aloitteesta henkilökohtaisesta neuvonnasta havaintoesityksiin, kilpailuihin, esitelmiin ja kurssiin. Kotikäynnit olivat työläitä ja aikaavieviä neuvontatapoja. Järjestämällä kurssia ja kilpailuja voitiin palvella suurempia joukkoja yhtä aikaa. Vuosikymmenen lopulla Marttajärjestössä otettiin uutena neuvontamuotona käyttöön teemapäivät, joiden ohjelmaan kuului luentoja ja esitelmiä. Neuvontapiirien perustaminen 1930-luvulla oli tärkeä käänne neuvontatyössä.²¹² Myös Maatalousnaisten neuvonnan ja valistuksen keskeisiksi toimintamuodoiksi vakiintuivat kurssit, emäntäpäivät, näyttelyt, kilpailut, ret-

209 Lahti 1974, 93.

210 Lahti 1974, 92.

211 Lahti 1974, 95.

212 Ollila 1993, 233–234.

ket, iltamat, ompeluseurat ja juhlat.²¹³

Kurssien pitämisessä oli omat ongelmansa. "Ruoanlaittokursseista oli ainakin alussa kaikkein vaikeinta teurastuskurssien pitäminen", muistelee Marttajärjestön kotitalousneuvoja 1930-luvun Laatokan-Karjalasta. Sama muistelijä koki kodinhoitoon puuttumisen kiusallisena:

Erityisen vaikeata oli Itä-Karjalan maanviljelysseuran ja maataloudellisen rajaseututoiminnan perustamien ns. rajaseututarkkailutilojen valvonta, joka oli annettu Laatokan-Karjalan Marttapiiriliitolle. Erikoisen vaikeata oli puuttua muuten hyvässä kunnossa olevan tilan kodinhoidolliseen puoleen.²¹⁴

Toinen Pohjois-Karjalassa toiminut neuvoja piti henkilökohtaisen neuvonnan antamista hankalana "poliittisista syistä".²¹⁵

Näytelmä oli mielenkiintoinen valistusmenetelmä. Esimerkiksi Marttaliitto julkaisi 1930-luvulla kirjasia, joiden pienoishäytelmät olivat opettavaisia valistustarinoita. Niissä käsiteltiin esimerkiksi työnjakoa perheessä²¹⁶, kotitalouden järkipäristämistä²¹⁷, säästäväisyyttä taloudenpidossa²¹⁸ tai puutarhan perustamista²¹⁹. Näytelmät olivat usein tärkeitä ohjelma numeroita tupailloissa ja juhlissa, ja niiden toteutus antoi tilaa myös paikallisten aktiivien luovuudelle. Koska iltamat olivat monilla paikkakunnilla lähes ainoita huvitilaisuuksia, niitä järjestettiin usein. Tyypillisesti iltamaohjelmaan kuului tervehdyspuhe, musiikkiesityksiä, yhteislaulua, runonlausuntaa, näytelmä ja tanssia.²²⁰

Radion kautta valistus levisi laajoille joukoille. Radiolähetykset aloitettiin syksyllä 1926. Vuonna 1930 maassamme oli jo vajaat 98 000 radiolupaa, vuonna 1935 jo lähes 145 000 ja talvisodan sytyttyä yli 300 000.²²¹ Radion kuuntelusta tuli nopeasti suosittu ajanvietemuoto. Se tarjosi työpäivien päätteeksi mukavan tavan irrottautua arkihuolista musiikin, viihteen, kuunnelmien tai myös hyödyllisten esitelmien parissa. Marttajärjestö alkoi hyödyntää uutta joukkotiedotuskanavaa varhain. Esimerkiksi vuonna 1928 Elin Malin esitelmöi radiossa aiheenaan "Marttatyöstä" ja Olga Autere puhui aiheesta "Kotimme ja me".²²² 1930-luvulla martat pitivät radiossa vuosittain muutamasta lähes kymmeneen esitelmää. Maatalousnaiset ryhtyivät hyödyntämään radiota vuonna 1941, jolloin radiossa kuultiin kolme esitelmää naisten maanviljelysmerkistä. Seuraavana vuonna lähetettiin säännöllisesti joka toinen torstai "maalaisnaisten torstaikerho"-ohjelmaa.²²³

213 Laine 1948, 136-137.

214 Muistitietovastaus n:o 42 (MYA).

215 Muistitietovastaus n:o 19 (MYA).

216 Salmela 1934.

217 Marjatta 1934.

218 Ojamaa 1934.

219 Kalervo 1935.

220 Lahti 1974, 97.

221 Vattula, toim. 1983, 315.

222 Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1928, 15.

223 Laine 1948, 314.

Kotitalousneuvonnan vastaanoton tutkiminen ei ole helppo tehtävä. Kirjallisia lähteitä ei juuri ole tai ainakin ne ovat luonteeltaan epävirallisia. Pelkästään neuvontaa järjestäneiden järjestöjen dokumentteihin kirjatut neuvojen omat käsitykset tuovat esiin ainoastaan yhden näkökulman asiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa on kuitenkin aineistoja, jotka toivat hieman valaistusta asiaan.

Kiinnostavia näkökulmia neuvonnan vastaanottoon tarjosi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan talletettu Pellervo-lehden vuonna 1974 toteuttama kansanperinteen keruukilpailun aineisto. Pellervo-lehden kilpailuun osallistui 101 vastaajaa, joista 44 kirjoitti teemasta "neuvoja tuli taloon". Maa- ja kotitalousneuvontaa ei erotettu toisistaan tehtävänannossa. Jotkut vastaajista kommentoivat kuitenkin juuri kotitalousneuvontaa.

Hyvin positiivisen kuvan neuvojista antoi vastaaja Antreasta:

Mitä tulee suhtautumiseen neuvojiin tai konsulentteihin – kuinka kukin lienee nimeä käyttänyt – minun muistissani on vain myönteistä. Kotikyläni neuvojiin kuului Marttakerhon neuvoja. Neuvoja oli se ihminen, jota kovasti kaivattiin 25 luvulla kylään ja taloon. Toihan se tullessaan jo eloa arkiseen elämään. Kohta alettiin huomata kuinka suurta apua neuvoyalta saatiin uusiin oppeihin.²²⁴

Voittopuolisen positiivisia muistot neuvojista olivat yleisemminkin. Myös vastaaja Hankasalmelta muisteli neuvoja myönteisesti:

"Kotitalousneuvoja kukkaneiti" tuli myös maamiesseuran toimesta, Lyydi Makkonen. Hän opasti kasvitarhan ja pihan hoidossa, sienien ruuaksi valmistamisessa ja kaikkien säilykkeiden laitossa. Myöhemmin hän toimi Marttayhdistyksen nevojana Hankasalmella. Oman pitäjän tyttöjä kun oli, hän auttoi pitojen emäntänä tarvittaessa. "Haetaan Poikalan Lyydi"... He vaihtuivat aikanaan, mutta kaikista jäi miellyttävä muoto, olivat vaatimattomia ihmisiä. Neuvojiin suhtauduttiin kuin kotiväkeen. Heidän tulonsa oli virkistävä elämys tasaisen hiljaisessa elämänmenossa.²²⁵

Neuvoja verrattiin siis jopa kotiväkeen ja heidän sosiaalista rooliaan korostettiin.

Vastaaja Sammatista kertoi 1920-luvusta, jolloin marttayhdistyksen lisäksi paikkakunnalla toimi pienviljelijäyhdistys. Edellinen järjesti kurseja kankaankudonnassa, ompelemisessa, ruuanlaitossa ja säilönnässä. Jälkimmäinen taas keskittyi maanviljelys-, karjanhoito- ja puutarhakurssien organisointiin. Kirjoittaja totesi:

224 Pellervo 2 1974, 349.

225 Pellervo 1 1974, 104.

Neuvoja tulee taloon. Kotitalousneuvoja Helvi Ture kotikäynnillä pientilalla kesällä 1943. Kuva: A. Tuhka, Museovirasto.

Kohentamisen varaa oli joka alalla ja töitä riitti kahdenkin yhdistyksen neuvojille. Tietysti oli kylässä niitäkin, jotka vain pilkkasivat neuvojien tietoja ja oppeja ja sanoivat: "On tääl ennenki eletty ja osattu töitä tehtä, ilman tommossii väkäleukoi." Heidän talouksistaan oli nuorison vaikeata päästä esitelmätilaisuuksiin ja kursseille. Nuoriso oli opinhaluista ja innostunutta, mutta jotkut vanhat ihmiset luulivat, että: "Sin vaan mennäis laiskottelemaan, kun ei viitittäis töitä tehreä"... Neuvoja vähän myös aristeltiin, olivathan he oppineita, kouluja käyneitä ihmisiä, "suuresta maailmasta" tulleita... Neuvojat olivat joustavaa väkeä ja ymmärsivät köyhän syrjäkylän ongelmat, joita he tiedoillaan ja neuvoillaan olivat tulleetkin ratkomaan ja kyläläisten taloudellisia asioita kohentamaan.²²⁶

Kirjoittajan sävy oli sangen positiivinen, vaikka hän toi aristelun esiin. Hän korosti neuvonnantarpeen runsautta.

Monet kirjoittajat toivat esiin paikkakuntalaisten kunnioittavan suhtautumisen neuvojiin. Taivalkoskelaisen vastaajan mukaan:

Ensimmäinen kotitalousneuvoja tuli kyläämme vuonna 1919 tai 1920. Häntä kutsuttiin kukkaneitiksi. Aikaisnuoret nimittivät silkkihatuksi. Hän oli meistä maalaisista niin fiini, nätti, vaalea sinisilmäinen. Pidimme hänestä kaikki. Poikamiehillä oli kilpa, kuka sen saa, ja niinpä hänet sitte sai postirouvan poika vaimokseen.²²⁷

²²⁶ Pellervo I 1974, 127–128.

²²⁷ Pellervo I 1974, 159.

Muistikuvassa ilmenee vuosisadan alkupuolella ja vielä pitkään sen jälkeen vallinnut maaseutuväestön ihaileva suhtautuminen kaupunkilaisia kohtaan. Kaupunkilaisia pidettiin luonnostaan maalaisia hienompina ja sivistyneempinä.

Neuvojien järjestämät illanvietot ja erityisesti juhlat muistettiin kohokohtina. Vastaja Kokemäeltä muisteli kurssikokemuksiaan:

Itse olin vuonna 1927 tällaisella 2 viikkoa kestäväällä "poppakurssilla"[pienviljelijäyhdistyksen järjestämät keittokurssit, V. H.] Kauvatsan Hankassa. Opittiin siellä yhtä ja toista ja hauskaa riitti, kun järjestettiin päivälliset ja päättäjäiset, joissa oli "hurjasti" ohjelmaa.²²⁸

Iltatilaisuuksien ohjelman järjestämisessä hyödynnettiin myös paikkakunta-laisten luovuutta, vaikka järjestöillä oli yleisohjeet tilaisuuksien suunnittelijoiden apuna. Vastaja Sammatista kertoi:

Ohjelma näissä iltamissa oli tavallisesti tämän tapainen: tervehdys-sanat, puhe (n.s. juhlapuhe), näytelmä ja tunti tanssia. Joskus oli harjoiteltu suuri ja moniosainen näytelmä kuten Anna-Liisa, Tukkijoella, Hän on Sysmästä ym.²²⁹

Ohjelmaa riitti siis koko illaksi.²³⁰

Yhteen kokoontuminen tyydytti maaseutukyliä asujien sosiaalisia tarpeita ja toi selvästi tervetullutta vaihtelua arkeen. Vuonna 1939 kootussa Uudet elämänmuodot –muistitietoaineistossa vastaja Orivedeltä kuvasi puhetilaisuuksien suosiota:

Kyläläisten oli tapana, niin vanhojen kuin nuorienkin kokoontua kuulemaan jokaista puhetilaisuutta mitä kylään tuli. Tuvat olivat joka tilaisuudessa porstuaa myöten täynnä väkeä. Mutta virsikirja oli tavallisesti aina mukana ja kovasti ihmeteltiin sellaista tilaisuutta, jossa sitä ei tarvinnut käyttää.²³¹

Yleisöä tilaisuuksiin ei siis muistelijan mukaan tarvinnut erikseen houkutella. Tässä kohdin hänen käsityksensä poikkeaa esimerkiksi Elli Saurion kokemuksesta 1920-luvulla.

Negatiivinen kokemus liittyi totutun työjärjestyksen sekoittumiseen. Pellervo-lehden kyselyn vastaja Savonlinnasta totesi:

228 Pellervo 1 1974, 175.

229 Pellervo 1 1974, 128.

230 Anne Ollila (1993, 187) on kuvannut Martta-yhdistysten paikallistasolla järjestämiä iltamia ja juhlia. Martat järjestivät äitienpäiviä, emäntä- ja isäntäpäiviä sekä joulujuhlia joko itsenäisesti tai yhteistyössä maamiesseuran kanssa. Ollilan mukaan 1930-luvulla tanssiminen väheni, koska sitä pidettiin sopimattomana ohjelmanumerona Marttajärjestön juhlissa. Karjalan piiriliitossa tanssi jopa kiellettiin kokonaan 1930-luvulla, mutta kielto ei pätenyt maamiesseurojen kanssa yhteistyössä järjestettyihin tilaisuuksiin: niissä martat huolehtivat päiväohjelmasta ja maamiesseura iltajuhlasta.

231 Uudet elämänmuodot 1, E 150, 1939, 109.

Ensimmäinen kokemus on kerhoneuvoja, joka tuli taloon ja pisti koko työjärjestyksen sekaisin. Siinä istuttiin ujonä vastapäätä eikä juuri saatu sanaa suusta. Minun olisi silloin juuri pitänyt olla ruuanlaitossa. Perunat jäi pelloilta hakematta ja keittämättä.²³²

Vaikka esimerkiksi Marttajärjestön neuvojilta vaadittiin joustavuutta, sosiaalisuutta, ahkeruutta ja kykyä tulla toimeen ihmisten kanssa, kokemattomuus tai paikallistapojen tuntemattomuus saattoi joskus aiheuttaa kiusallisia tilanteita.²³³ Ihmisillä oli väistämättä toisistaan poikkeavia käsityksiä järjestyksestä, puhtaudesta ja kotitaloustehtävien suorittamistavoista. Silloin neuvojan tai konsulentin henkilökohtaiset sosiaaliset kyvyt ja joustavuus korostuivat.

Katri Laine luonnehtii konsulentti- ja neuvonajoukkojen toimintaa hieman paatoksellisesti mutta 1930-luvun henkeen sopivasti:

Kun joutuu seuraamaan sitä monisatapäistä kotitalouskonsulenttien ja kotitalousneuvojen parvea, joka opettaja- ja neuvojaopistoista sekä myöhemmin vuosittain valmennuskursseilta hajaantuu kautta maan aina soiden saartamille salokylille, syysmyrskyjen huuhtomille ulkosaarille, ikuisen kesäauringon kultaamille tuntureille, mutta myöskin rintamaitten suurille viljelylakeuksille ja aurinkoisiin suurkyliin valtateitten varsille, niin tulevat mieleen keskiajan lähetyssaarnaajat, yksinäiset saarnaajamunkit, jotka pyhän tulen innoittamina kulkevat kodista kotiin aateliskartanoista eräsaunoille, uhrilehdoista ja kaukaisista karsikoista tuomiokirkkojen kuoreihin, väsymättä, kärsien ja uskoen. – Nyt on vietävä oppi taloudellisesta ajattelusta kodista kotiin, korkeampaa kotikulttuuria on levitettävä kautta maan ja rakkaus maahan ja isänmaahan on syytettävä jokaisen naisen ja miehen sieluun.²³⁴

Osuuskauppaliike kuluttajien valistajana

Käsittelen osuuskauppaliikettä itsenäisessä alaluvussa, vaikka sen valistustyö ei olennaisesti poikennutkaan järjestöjen harjoittamasta. Osuuskaupalla oli kuitenkin ideologisten päämäärien lisäksi myös kaupalliset intressinsä, mikä näkyi aika ajoin valistuksen ja mainonnan välisen eron häilyvyytenä. Tämä pätee erityisesti sotien jälkeisen ajan osuuskauppavalistukseen, jota käsitellään tuonnempana itsenäisissä alaluvuissa.

Suomalainen osuuskauppaliike kehittyi kansanliikkeeksi vuosisadan vaihteessa. Se oli aluksi osa laajempaa, agraarista ja tuotannollisesti painottunutta osuustoimintaliikettä. Osuuskauppaliike jakaantui kuitenkin juuri ennen kansalaissotaa kahteen suuntaan: "edistysmieliseen" ja "porvarilliseen" tai "puolueettomaan". Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen toiminnassa valistus ja neuvonta saivat erittäin keskeisen roolin. Jo osuuskauppaliikkeen yhtenäisyy-

232 Pellervo 2 1974, 299.

233 Ollila 1993, 211. Esimerkiksi ortodoksien alueilla Karjalassa eivät uudet neuvojat ja konsulentit olleet aina täysin perillä ihmisten tavoista ja traditioista. (Ollila 1993, 184.)

234 Laine 1948, 309.

den kaudella työväenosuuskauppojen väki vaati aatteellisen valistuksen lisäämistä. 1930-luvulla valistus kanavoitiin kasvavassa määrin naisille, joille vastuun kotitalouksien hyvinvoinnista viime kädessä ajateltiin kuuluvan.

Edistysmielinen osuuskauppaliike käynnisti Naiset Mukaan -toiminnan 1920-luvun lopussa. Toimintamuodot olivat pitkälti samanlaisia kuin kotitalousneuvontajärjestöillä. Konkreettista neuvontaa toteuttivat naiset, kun taas Kulutusosuuskuntien Keskusliiton matkapuhujat huolehtivat aatteellisesta osuuskauppavalistuksesta. SOK-järjestön piiriin organisoituneen puolueettoman osuuskauppaliikkeen naistoiminta käynnistyi varsinaisesti vasta vuonna 1941. Molempien järjestöjen valistustyössä lehdillä oli tärkeä sija.

Osuuskauppaliike perustamisesta jakaantumiseen

Pellervo-Seuran perustamisvuotta 1899 on usein pidetty myös suomalaisen osuustoiminnan leviämisen lähtökohtana. Samana vuonna perustettiin myös naapurimaassamme Ruotsissa osuustoiminnan keskusjärjestöksi Kooperativa förbundet. Osuustoiminnasta oli kirjoitettu Suomessakin kuitenkin jo 1840-luvulta lähtien, vaikka varsinainen läpimurto tapahtui osuustoimintajärjestö Pellervon perustamisen ja osuustoimintalain säätämisen vuonna 1901 jälkeen.²³⁵ Keskeinen vaikuttaja sekä osuustoiminnan voimamies oli sosiaalireformistinen agraaripoliitikko ja yliopistomies Hannes Gebhard, joka toimi Pellervon puheenjohtajana vuosina 1899–1917. Gebhard korosti tuotannon merkitystä eikä ollut erityisen innostunut kulutusosuustoiminnasta, jota oli aloitettu 1880-luvulta lähtien elinkeinovapauslain astuttua voimaan lähinnä Helsingissä vaihtelevalla menestyksellä. 1800-luvun puolella perustetuista osuuskaupoista noin kolmannes oli luonteeltaan työväenkauppoja.²³⁶ "Edistysmielisestä" osuuskauppaliikkeestä tuli sittemmin keskeinen osa työväenliikettä.

Hannes Gebhard välitti Suomeen Tanskasta ja Saksasta siellä 1800-luvun lopulla nopeasti levinnyttä osuustoiminta-aatetta. Hän painotti osuustoiminnan merkitystä nimenomaan maataloustuotannossa. Tuotannon painottaminen liittyi siihen, että Gebhardin ja Pellervo-Seuran näkemyksen mukaan kulutusosuustoiminta oli osa työväenliikettä eikä kuulunut maanviljelijöille. Kulutusosuustoiminta käynnistyi ostorenkaina tai yhteistilauksina, jotka hankkivat pian kiinteän toimipaikan ja muuttuivat ostoliitoiksi. Tuotannon ja kulutuksen välinen jännite säilyi osuustoimintaliikkeessä siitä huolimatta, että osuuskauppoja perustettiin ahkerasti ja niiden keskusliikkeeksi vuonna 1904 Suomen Osuuskauppojen Keskusosuuskunta, SOK. Sillä oli alkuvaiheessa tusina jäsenosuuskauppaa. Keskusosuuskunta alkoi jo vuonna 1905 julkaista osuuskauppojen jäsenistölle suunnattua *Yhteishyvä*-lehteä, josta tuli keskeinen

235 Alanen 1964, 226–229; Aléx 1994, 69; Björkqvist 1986, 217–219, 224–232; Perko 1979, 31–40; Simonen 1949, 51–59. Suomessakin tutustuttiin osuustoiminta-ateen klassikoiden kuten Robert Owenin (1771–1858), Charles Giden (1847–1932) ja Herman Schulze-Delitzschin (1808–1883) teoksiin. Giden *Les Sociétés de cooperatives consommation* vuodelta 1904 julkaistiin suomeksi nimellä *Kulutusosuuskunnat* vuonna 1924.

236 Åström 1963, 7–28; Mauranen 1987, 179.

ilmoittelu-, tiedotus- ja valistuskanava.²³⁷

Osuustoiminta-aatteessa korostettiin kansanvaltaisuutta sekä pyrkimystä vaihtoehtoiseen sekä kapitalismista että sosialismista eroavaan yhteiskuntamuotoon. Valistustyö kuului keskeisenä osuuskauppaliikkeen periaatteisiin. Osuuskunnat kilpailivat jäsenistä, joita pyrittiin hankkimaan lisää nimenomaan valistuksen avulla.²³⁸ Valistustyössä selvitettiin osuustoiminnan periaatteita, levitettiin osuuskauppa-aatetta, korostettiin käteiskauppaa velaksi myynnin sijasta ja neuvottiin liikkeenhoitoa. Osuuskauppaliikkeen alkuvaiheista lähtien korostettiin osuustoiminnan etuja jäsenille ja varoitettiin markkinoilla mahdollisesti esiintyvistä tuoteväärännöksistä, huonolaatuisista tuotteista, kohtuuttomista hinnoista sekä epärehellisestä kaupasta. Vuonna 1907 perustettiin SOK:n pääkonttoriin neuvontatoimisto, jota johti ulkomaanmatkalla Länsi-Euroopan maiden osuuskauppaliikkeiden aatteelliseen toimintaan perehtynyt Arvi Hyttinen. Valistustyön käytännön toteutuksesta tuli kiistakysymys "puolueettoman" ja "edistysmielisen" jäsenkunnan kesken: jälkimmäiset halusivat korostaa valistustyön aatteellista puolta ja erottaa sen liikkeenhoidollisista ja puhtaasti taloudellisista kysymyksistä.²³⁹

Osuuskauppaliikkeen kehitys oli 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä nopeaa. Paikallistasolla osuustoiminta yhdisti eri yhteiskuntaryhmiä. Osuuskauppatoiminta paisui pian laajaksi kansanliikkeeksi. Huittisissa samoin kuin monessa muussakin pitäjässä osuuskaupan perustamiseen vuonna 1904 osallistuivat kaikki yhteiskuntaryhmät. Lokakuun 15. vuonna 1905 perustettiin Helsingissä Osuusliike Elanto, johon Helsingin Työväen Osuuskauppa ja muita lähialueiden heikommin menestyviä osuuskauppoja myöhemmin liitettiin ja joka sai johtajakseen vuonna 1915 määrätietoisen sosiaalidemokraatin, Väinö Tannerin.²⁴⁰ Elanto osoittautui ajan mittaan sangen elinvoimaiseksi ja kehittyi maan suurimmaksi yksittäiseksi osuusliikkeeksi.

Vuonna 1908 osuuskauppoja oli eniten eli yli sata Vaasan ja Viipurin läänissä. Jäseniä niissä oli yhteensä peräti 95 000. Vuonna 1908 alkaneen yleismaailmallisen taloudellisen pulan myötä seurasi vararikkoja. Lisäksi 1914 puhjennut maailmansodan myötä ilmeni ongelmia, kun tavaroiden saanti vaikeutui ja hinnat kohosivat. Siitä huolimatta osuuskauppoja alettiin jälleen perustaa lisää. Vahva keskusjohtoisuus oli ominaista osuustoimintaliikkeen alkutaipaleelle. Yhtenäinen johto oli tärkeää etenkin fennomaaneille, jotka korostivat kansallista yhtenäisyyttä ja pitivät hajautuspyrkimyksiä lahkolaisuutena.²⁴¹ Alunperin osuustoimintaliikkeessä ilmennyt tuottajien ja kuluttajien

237 Imonen 1984, 21–22; Perko 1979, 35; Simonen 1949, 73, 135–137.

238 Ilmonen 1984, 22. Myös Ruotsissa Kooperativa förbundet (KF) panosti toimintansa alusta lähtien voimakkaasti kansanvalistukseen ja -sivistykseen opintopiirien, kirjankustannustoiminnan ja sivistystyön avulla. KF:n ensimmäinen sihteeri G. H. von Koch (1872–1948) oli sosiaaliliberaali ja hänen jälkeensä sihteerinä toiminut Martin Sundell (1879–1910) oli radikaali utopisti ja kapitalismin vastustaja. Kolmas tärkeä vaikuttaja ja KF:n *Kooperatören*-sekä *Konsumentbladet*-lehden toimittaja Anders Örne (1881–1956) oli aatetaustaltaan sosiaalidemokraatti ja rationalisti. (Aléx 1994, 20–21, 92–108.)

239 Perko 1979, 47–48, 115; Simonen 1949, 350.

240 Alapuro 1994, 81; Siipi 1963, 27, 52.

väläinen jännite kypsyi maanviljelijöiden sekä osuustoimintaliikkeen työläisjäsenten välien huonontuessa 1910-luvulla nopeasti.

Suhtautuminen sosialismiin oli yksi ristiriidan aihe. Vuonna 1911 sosiaali-demokraattinen puolue uudisti ohjelmaansa osuustoiminnan osalta. Osuuskaupoille myönnettiin oikeus pysyä itsenäisinä. Ne saivat siis itse päättää suhteistaan poliittiseen työväenliikkeeseen. Toinen osuuskauppaliikkeen piilevä ristiriita liittyi osuuskauppojen ja Pellervo-Seuran välisiin suhteisiin. Työväen osuuskauppojen edustajat katsoivat, että Pellervo-Seura oli maanviljelijöiden eli tuottajien asialla. Osuuskauppojen tuli ajaa heidän mielestään kuluttajien etuja. Kolmas ristiriita koski äänioikeutta. Työväen osuuskauppojen väki piti huonona järjestelmää, jossa sekä pienellä kyläkaupalla että suurosuuskaupalla oli kummallakin ainoastaan yksi ääni. He olivat sitä mieltä, että osuuskauppojen jäsenluvun tulisi vaikuttaa valtaan keskusliikkeessä. Lisäksi neljäntenä kriminelisyyden aiheena oli kiista valistus- ja neuvontatyön luonteesta.²⁴²

Vuoden 1915 edustajakokouksen jälkeen perustettiin edistysmielisen osuuskauppaväen keskuskomitea ja osuuskauppaliikkeen puolueettomuussuunnan järjestö. Edistysmieliset vaativat äänioikeusjärjestelmän uudistamista osuuskauppojen liitossa. SOK:n hallintoneuvoston puheenjohtaja Juho Jännes ja johtokunnan jäsen W. A. Lavonius laativat ehdotuksen siitä, miten äänioikeudet porrastettaisiin osuuskauppojen jäsenmäärän mukaan. Seuraavan vuoden edustajakokouksessa osuuskauppaliike jakautui kahtia Jänneksen ja Lavoniuksen välitysyriytyksestä huolimatta. Edistysmieliset marssivat 14. kesäkuuta 1916 pidetyistä edustajakokouksesta ulos laulaen Työväen marssia, kun taas puolueettomat jäivät paikoilleen laulamaan Vaasan marssia. Kiistassa suomalainen puolue, Pellervo-Seura ja Hannes Gebhard halusivat yhdistää maanviljelijät ja estää sosialistien vallan lisääntymisen osuuskauppaliikkeessä. Nuoruomalaiset ja kaupunkilaisporvarit taas asettuivat sovittellevalle kannalle. Työväenliikkeen kannattajat vaativat suhteellisen vaalitavan käyttöönottoa osuuskuntakokouksissa ja voimasuhteiden toteutumista päätöksenteossa. He ilmoittivat myös perustavansa oman osuuskauppalehden *Yhteishyvän* rinnalle.²⁴³

Yksi syy osuuskauppaliikkeen jakautumisen taustalla oli siis valistustyön rooli. Uusi lehti perustettiin saman tien. Jo vuoden 1916 syyskuussa ilmestyi *Kuluttajain Lehden* ensimmäinen numero. Marraskuun 12.–13. Helsingissä pidetyssä kokouksessa perustettiin myös itsenäinen järjestö, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto. Keskusliitossa oli edustettuina 89 osuuskauppaa, ja sen puheenjohtajaksi valittiin Väinö Tanner sekä toimitusjohtajaksi Väinö Hupli. Samaan aikaan pidetyssä puolueettomien ryhmäkokouksessa Lavonius ja Jännes puhuivat vielä myönnytyksistä edistysmielisille sekä yhtenäisyyden tärkeydestä. Lavonius erosi SOK:n johtokunnasta. Jännes siirtyi vuoden 1917 alussa Hankkijan johtajaksi. Lopullisesti puolueettoman ja edistysmielisen osuus-

241 Kallenautio 1992, 23; Mauranen 1987, 187; Simonen 1949, 163.

242 Ilmonen 1984, 28–34; Kallenautio 1992, 27; Perko 1979, 172–193; Simonen 1949, 193–199.

243 Simonen 1949, 202–203; Suonoja 1966, 35.

kauppaliikkeen jakaantuminen sinetöityi SOK:n osuuskuntakokouksessa 16. kesäkuuta 1917, ja heinäkuussa SOK:n hallintoneuvoston edistysmieliset jäsenet erosivat. Joulukuun 12.–13. vuonna 1917 perustettiin Suomen Osuustukku kauppa, OTK.²⁴⁴ Jakaantuneen osuuskauppaliikkeen viimeinen yhteinen laitos oli Vakuutusyhtiö Tulenvara, josta edistysmieliset osuuskaupat erosivat vuonna 1919 ja perustivat Vakuutusyhtiö Kansan.

Osuuskauppaliikkeestä oli tullut tärkeä osa suomalaista yhteiskuntaa. Siinäkin näkyi kansalaissodan myötä yhteiskunnan jakaantuminen kahteen leiriin. Osuuskauppaliikkeestä tuli yksi poliittisen taistelun rintama työväestölle. Esimerkiksi turhautuneisuus kunnallisen demokratian vaillinaisuuteen purkautui kamppailuna liikkeen suunnasta. Kansalaissodan jälkeen edistysmieliseen osuuskauppaliikkeeseen kanavoitui järjestötoiminnan tarvetta poliittisen vasemmiston eläessä hiljaiseloa.²⁴⁵ Osuuskauppaliikkeen jakautuminen heijasti myös työväenliikkeen ja maataloustuottajien välisiä jännitteitä, jotka näyttäytyivät aika ajoin maaseudun viljelijäväestön ja kaupunkilaisten palkansaajien sekä kuluttajien välisinä tulonjakoristiriitoina.

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistustyö

Kansalaissodan jälkeen suomalaiseen yhteiskuntaan oli sodan perintönä jäänyt syvälle käyvä juopa ja kahtiajako. Hävinnyttä osapuolta kohdeltiin yhteiskuntamoraalille vaarallisina kapinoitsijoina. Paikallisesti perustettiin myös työväen osuusliikkeitä, kun poliittinen puhdistus eteni osuuskaupoissa. Esimerkiksi Huittisten pitäjässä osuuskaupasta punaisina erotetut perustivat jo vuonna 1919 Työväen osuusliike Kansan. Työväen osuuskauppaan liittyi 350 huittislaista, ja siitä tuli Huittisten Lauttakylässä työväkeä yhdistänyt lenkki. Monilla paikkakunnilla osuuskaupanhoitajat olivat sosiaalidemokraatteja.²⁴⁶

Kansalaissodassa hävinneen osapuolen asema ei ollut kehuttava, ja monissa perheissä kärsittiin ravinnon puutetta. Heikkoa taloudellista tilannetta kohentamaan organisoitiin valtakunnallisesti kotitalousneuvontaa. Aluksi puheiden pitäminen ja tilaisuuksien järjestäminen oli kokonaan pysähdyksissä. Liikkeenjohdollista neuvontaa voitiin jonkin verran harjoittaa. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto sekä paikalliset osuuskaupat aktivoituivat vähitellen valistus- ja neuvontatyöhön. Sitten osuuskauppavalistajina kunnostautuneista puhujista monet kuten esimerkiksi Rudolf Lahti ja Yrjö Kallinen olivat vangittuina.²⁴⁷ Edistysmielinen osuuskauppaliike korosti voimakkaasti aatteellista valistustyötä.

Vaikka Kulutusosuuskuntien Keskusliitto sittemmin sai palvelukseensa joi-
tain suorastaan legendaksi muodostuneita puhujia, ei toiminnan ensimmäisinä vuosina valistustoiminta ollut vielä selkeytynyt. Liikkeenhoidollinen neuvonta

244 Kallenautio 1992, 28–29; Perko 1979, 198.

245 Alapuro 1994, 186–187.

246 Alapuro 1994, 249, 254; Kettunen 1986, 198.

247 Hako ym. 1975, 88, 293; Suonoja 1966, 244.

Osuusliikkeen toimitalo Lestijokilaaksossa. Kuva: Työväen Arkisto.

ja kuluttajien valistus oli kytketty toisiinsa. Jo vuonna 1920 Kulutusosuuskuntien Keskusliiton puhujat pitivät hieman alle 300 puhetta ja esitelmää. Valistustyö aktivoitui samana vuonna, kun varsinainen valistus ja liikkeenhoidollinen neuvonta erotettiin toisistaan omiin osastoihinsa.²⁴⁸

Edistysmielisten osuuskauppojen jäsenmäärä ylitti SOK-järjestön jäsenmäärän vuonna 1924. KK:n henkilökuntaa lisättiin vuoden 1917 kymmenestä 84:ään vuoden 1924 loppuun mennessä. Aatteessa oli kuitenkin voimaa. Kun kotitalousideologia 1920-luvun Suomessa nousi kukoistukseen, myös osuuskauppaliike sai tilaisuuden mainostaa itseään kotien liikkeenä. Siirtyminen maatalousvaltaisesta perinteisestä elämänmuodosta kohti modernia markkinatalousyhteiskuntaa oli käynnistynyt. Edistysmielinen osuuskauppaliike pyrki hankkimaan jäsenikseen työläis- ja palkansaajakotalouksia. Sotien välisenä aikana osuustoiminnan ja sosiaalidemokratian läheinen suhde säilyi. Myös äärivasemmisto toimi osuuskauppaliikkeessä sen poliittisen toiminnan ollessa kiellettyä.²⁴⁹ Pinnan alla käytiin kamppailua hegemoniasta. Sosiaalidemokraatit pyrkivät välttämään julkista sitoutumista työväenjärjestöihin, kun taas äärivasemmiston tavoitteena oli työväenliikkeen poliittisia päämääriä kiinteästi palveleva osuuskauppaliike.

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistustyö oli 1920-luvulla monimuotoista. Keskeiset toimintamuodot muotoutuivat ja vakiintuivat vuosikymmenen kuluessa. KK järjesti propagandaviikkoja säästökassojen hyväksi. Yksittäiset osuuskaupat harjoittivat kotivalistustyötä sekä tilasivat jäsenilleen *Kuluttajain Lehden* sekä ruotsinkielisille vuodesta 1921 alkaen julkaistun *Konsumentenbladetin*. Lisäksi KK:n valistusosasto laati kirjoituksia aikakauslehtiin ja työväen sanomalehtiin, toimitti puhujia osuuskauppajuhlille sekä julkaisi erityisiä kirjasia jaettavaksi osuuskaupoissa asiakkaille.²⁵⁰ Niin ikään radio ja

248 Kallenautio 1992, 48; Suonoja 1966, 245.

249 Kallenautio 1992, 33–34, 46; Sivula 1968, 257.

250 Kallenautio 1992, 48; Suonoja 1966, 245–246.

elokuva tulivat uusina joukkotiedotusvälineinä palvelemaan kuluttajavalistusta ja tekemään mahdolliseksi todella suurten joukkojen valistamisen. Kyösti Suonoja kiteyttää 1920-luvun valistustyön muotoja ja tunnelmia osuvasti:

KK osoitti myös seuraavansa aikaa aloittaessaan ns. radiolähetyksillä. Tällöin yleisö sai radion välityksellä kuunnella iltamatilaisuudessa KK:n järjestämää musiikki-, lausunta-, esitelmä- yms. ohjelmaa. Joissakin nuukkaohjelmaisissa iltamatilaisuuksissa kuunneltiin myös radion omaa ohjelmaa, sillä radiota olivat vain harvat ihmiset nähneet ja kuulleet. KK:n puhuja suurine elokuvakoneineen, radiovastaanottimineen ja "kirjakauppoineen" oli juhlallinen ilmestys ja ikään kuin viesti toisesta maailmasta matkatessaan rattailta tai rekipelillä kylästä toiseen. Yleisö osoitti vilkasta mielenkiintoa näitä tilaisuuksia kohtaan.²⁵¹

Valistuksellista työtä oli myös osuuskauppakurssien järjestäminen vuodesta 1920 sekä kirjeopiston ja osuuskauppakoulun perustaminen vuosina 1923–24.²⁵²

Valistustyöllä pyrittiin myös ehkäisemään velkakauppaa, joka oli jo osuuskauppaliikkeen alkuaikoina ollut usein syynä osuuskauppojen vararikkoihin. 1920-luvun alun taloudellisesti tiukkana aikana velkakauppa oli ankarasti kielletty ja myymälänhoitajat joutuivat vastaamaan epävarmoista saatavista. Kysymys velkakaupasta otettiin käsittelyyn KK:n vuoden 1925 edustajakokouksessa.²⁵³

Kuluttajain Lehti oli tärkeä valistuskanava. Sen päätoimittajan tehtäviä hoiti Väinö Hupli vuosina 1916–1924, Jaakko William Keto vuoteen 1928, minkä jälkeen Hannes Uksila kuolemaansa asti vuoteen 1936. Jalo Aura oli päätoimittajana vuoden 1937 loppuun, ja sen jälkeen tehtävään tuli Eino Heinivaara. *Kuluttajain Lehteen* kirjoittivat mm. Lyyli Takki, Olavi Puro sekä Untamo Utrio. Runoilija Uuno Kailas oli lehden toimitussihteerinä vuosina 1927–1928. Lehden levikin kasvu oli melko nopeaa 1920-luvun puolivälissä. Sen jälkeen kasvu hidastui, mutta lehden levikki lähenei jo 200 000:a vuonna 1939. Ääri-vasemmisto vaati useaan otteeseen lehden linjan politisoimista. Lehteä arvosteltiin myös siitä, ettei se korostanut tarpeeksi osuustoimintaa.²⁵⁴ *Kuluttajain Lehden* linja pyrittiin säilyttämään kuitenkin monipuolisena ja kirjoitukset tyyliltään kevyinä.

KK:n hallintoneuvoston puheenjohtaja Väinö Tanner piti KK:n valistus-, neuvonta- ja koulutustehtäviä erityisesti arvossa. Hän joutui ristiriitaan toimitusjohtaja Väinö Huplin kanssa, joka puolestaan korosti liikkeen laajentamista. Hupli kaavaili edistysmieliselle osuuskaupalle keskeistä tehtävää uuden talousjärjestelmän luomisessa. Tanner piti Huplin suunnitelmia liian kunnian-

251 Suonoja 1966, 246.

252 Sivula 1968, 254.

253 Hako ym. 1975, 297; 1977, 147; Suonoja 1966, 157. Velkakaupasta käytiin keskustelua 1800-luvulta asti. Myös Ruotsissa Kooperativa Förbundet esiintyi voimakkaasti käteiskaupan puolesta velkakauppaa vastaan. Keskustelussa korostettiin taloudellisen riippuvuuden vaaroja ja korostettiin säästäväisyyttä hyvän kansalaisen ominaisuutena. (Aléx 1994, 126–144.)

254 Suonoja 1966, 251–252, 255.

himoisina ja epärealistisina. Huplin suunnitelmiin kuului uuden kansankuvalehden, uusien tuotantolaitosten sekä naisten valistusjärjestön perustaminen jo vuonna 1924. Lisäksi Hupli korosti voimakkaasti osuuskauppatoiminnan luonnetta kansanliikkeenä.²⁵⁵ Ajatus naisten valistusjärjestöstä toteutui myöhemmin Naiset Mukaan -toiminnassa.

Huplin ja Tannerin riidan taustalla olivat pikemmin käytännön kysymykset ja henkilökohtaiset jännitteet kuin varsinaiset poliittiset näkemuserot. Riita johti Huplin eroamiseen KK:n toimitusjohtajan ja *Kuluttajain Lehden* päätoimittajan toimista. Vasemmistososiaalidemokraatti Hupli keskittyi erottuaan puoluetyöhön sekä uuteen toimeensa Helsingin rahatoimenjohtajana.²⁵⁶ Vuosina 1926–27 Hupli toimi Väinö Tannerin hallituksen kauppaja teollisuusministerinä ja joutui usein vastakkain pääministerin kanssa. Huplin ja Tannerin linjakiista aktivoi työväenliikkeen poliittista toimintaa kansalaissodan jälkeisestä lamaannuksesta. Hupli hävisi taistelun Tanneria vastaan lopullisesti vuoden 1930 puoluekokouksessa.

Lapuan liikkeen aika 1930-luvulla oli suhteellisen vaikeaa edistysmielisellet osuuskauppaliikkeelle sikäli, että osuustoiminta samastettiin usein sosialismiin ja marxilaisuuteen. Liikkeen myymälänhoitajia ja henkilökuntaa uhkailtiin kyydityksillä, pahoinpitelyllä ja jopa heidän henkeään uhattiin. Jälkikäteisarvioiden mukaan kuitenkin aatteellinen valistus ja puhujien tekemä työ auttoi-

Kajaanin kodinhoitokurssit joulukuussa 1929. Kuva: Työväen Arkisto.

255 Sivula 1968, 252, 259, 260.

256 Hako ym. 1977, 166–170; Kallenautio 1992, 49; Suonoja 1966, 332.

KK:n ensimmäinen Naiset Mukaan -keskustoimikunta vuonna 1928. Vasemmalta: Yrjö Kallinen, Aino Lohikoski, Kerttu Koivisto, Toini Paasivuori, Lyyli Takki ja Jalo Aura. Kuva: Työväen Arkisto.

vat yli pahimpien aikojen. Tampereen seutu oli perinteisesti tannerilaisen osuuskauppasosiaalidemokratian keskeisiä alueita, mutta 1930-luvun lopulla nuoren sukupolven edustajia siirtyi siellä poliittisesti vasemmalle.²⁵⁷

Naiset ja valistus: Naiset Mukaan -toimikunnat

Yhtäältä 1920-luvun mittaan tapahtunut kotitalousideologian läpimurto ja toisaalta naisten osallistumisen lisääntyminen johtivat siihen, että vuosikymmenen lopulla alettiin valistustyössä kiinnittää aikaisempaa enemmän huomiota naisiin. Vielä vuonna 1928 ruokamenojen osuus perheen kokonaismenoista oli työläisperheissä 45 prosentin luokkaa, kun vastaava osuus virkamiesperheissä oli vajaat 27 prosenttia.²⁵⁸ Kaupunkien työläisnaiset olivat otollinen yleisö kotitalousneuvonnalle.

Osuuskauppaväen ja edellä tarkastellun sosiaalidemokraattisen naisliiton yhteistyö ei sujunut täysin kitkatta. Osuuskauppaliike halusi pitää etäisyyttä poliittiseen toimintaan. Etäisyydenpito liittyi 1920-luvun yhteiskunnalliseen suuntaukseen, jossa korostettiin naisten epäpoliittista yleishyödyllistä kansalaistoimintaa. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto ei osallistunut naisliiton edustajakokouksiin. 1930-luvun puolivälissä keskusteltiin jopa itsenäisen kotitalousjärjestön perustamisesta naisliiton rinnakkaisjärjestöksi edistämään ammattikoulutusta.²⁵⁹ Suunnitelma toteutui 1950-luvun lopulla, kun perustettiin Kotineuvontaliitto.

²⁵⁷ Hako ym. 1977, 187–188, 198–200; Veikko Perälähdén haastattelu; Rentola 1994, 119.

²⁵⁸ Kallenautio 1992, 48; Vattula 1989b, 29.

²⁵⁹ Lähteenmäki 1990a, 162; 1990b, 78.

Naiset Mukaan -keskustoimikunnan puheenjohtaja Lyyli Takki työpöytänsä ääressä. Kuva: Työväen Arkisto.

1920-luvun lopulla osuuskauppaliikkeen valistustoiminta sai lisää pontta, kun KK:n Naiset Mukaan -keskustoimikunta valittiin 28. päivänä huhtikuuta vuonna 1928. Ensimmäisen NM-keskustoimikunnan kokoonpano oli seuraava: puheenjohtaja Lyyli Takki, Toini Paasivuori, Kerttu Koivisto, Aino Lehtokoski, Yrjö Kallinen ja Jalo Aura. Keskustoimikunta ohjasi paikallisten osuuskauppojen yhteyteen perustettavia naistoimikuntia. Se lähetti paikallisille toimikunnille puheita, alustuksia ja valmiita ohjelmasarjoja iltamia varten. Vuonna 1929 kotitalousopettaja Aili Huotari ja toimittaja Lyyli Takki matkasivat ympäri Suomea perustamassa naistoimikuntia ja pitämässä talouskursseja.²⁶⁰ Tuolloin toimikuntia olikin jo noin 60 osuuskaupan yhteydessä. Vuonna 1930 perustettiin perheenemännille suunnattu Koti-niminen vuosikirja porvarillisten vuosikirjojen vastapainoksi. Naiset Mukaan -toiminta oli suunnattu nimenomaan naisille arkipäivän kotitalouden pitoon liittyvistä ongelmista selviämiseksi.

Keskeisiä Naiset Mukaan -toimintamuotoja ja -tehtäviä olivat kotivalistus, ompeluillat, kodinhoidokurssit, retket, lastenjuhlat, äitienpäivä- ja joulujuhlat, keskustelukokoukset, havaintoesitykset, elintarvikkeiden laadun tarkastelu ja hintavertailut sekä osuustoiminta-aatteen levittäminen. Esimerkiksi vuonna 1931 kotikäyntejä tehtiin noin 12 000. Hintavertailuja ja laatuksymysten tarkastelua voidaan pitää myöhemmän kuluttajavalistuksen esiasteina.²⁶¹ Monimuotoisella toiminnalla pyrittiin aktivoimaan mahdollisimman laaja joukko ihmisiä. Naiset Mukaan -toimikuntien työ täytti Marttajärjestön ja Maatalousnaisten sekä pienviljelijäjärjestöjen ohella Suomen maaseudun naisten yhteisöllisyyden tarpeita.

260 Hentilä 1998, 201; Lumme 1993, 9; Lähtenmäki 1990a, 160; 1990b, 77; Pärnänen 1958, 38.

261 Ilmonen 1984, 84; Kallenautio 1992, 48–49; Pärnänen 1958, 41; Suonoja 1966, 247.

Osuusliike Lapinmaan järjestämät Rovaniemen kesäkurssit vuonna 1929. Kuva: Työväen Arkisto.

1930-luvun laman jälkeiset vuodet 1936–38 olivat Naiset Mukaan -toiminnan kulta-aikaa. Toimikuntien järjestämien ompeluiltojen ja juhlatilaisuuksien osanottajamäärät olivat huomattavan suuria: ne vaihtelivat 250 000:n osanottajan molemmin puolin sotaa edeltäneinä vuosina. Naiset Mukaan -toiminnan uusia muotoja olivat yksipäiväiset luentotilaisuudet: Naisten osuuspäivät. Vuosina 1936 ja 1938 järjestettiin valtakunnalliset Naiset Mukaan -päivät Helsingissä. NM-toimikuntia oli vuonna 1938 jo lähes 900, ja ne toimivat yli sadassa osuuskaupassa.²⁶² 1930-luvulla myymälänhoitajana toimineen Pentti Lummen mukaan NM-toiminnan vaikutus myymälöiden menestykseen oli hyvin myönteinen:

NM-toimintamme vaikutus myymäläni toimintaan oli hyvin myönteistä. Liikevaihtomme kohosi nopeasti. Asiakkaille tuli osuustoiminnallinen vakaumus. Luulen, että tällainen osuustoiminnallinen valistustyö oli tehokkainta tämänlaisella syrjäisellä paikkakunnalla, jossa väki oli tietämätöntä monista asioista, varsinkin yhteiskunnallisista.²⁶³

SOK:n kotitaloustyö käynnistyy hitaasti

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton Naiset Mukaan -toiminta osoittautui menestykselliseksi ja vakiintui KK:n valistustyön tärkeäksi painoalueeksi. Vaikka

²⁶² Lumme 1993, 16; Suonoja 1966, 247.

²⁶³ Lumme 1993, 20.

SOK-järjestössä oli otettu naiset erityiseksi valistuksen kohderyhmäksi jo 1920-luvulla, oli heidän osuutensa SOK-osuuskauppojen jäsenistä 1930-luvulla ainoastaan noin 20 prosenttia. Hedvig Gebhard teki voimakkaasti töitä naisten aktivoimiseksi. Maatalousvaltaisessa SOK-osuuskauppaliikkeessä aktiivisuus oli kuitenkin vielä selvästi miesten harteilla. Ensimmäinen yritys nais-toimikuntien perustamiseksi SOK-järjestön osuuskauppoihin tapahtui vuonna 1927. Maisteri Aina Lähteenoja toimi silloin SOK:n neuvojana. Hän kuitenkin jätti paikkaansa SOK:n palveluksessa. Kun hänen tilalleen ei palkattu ketään, hiipui toiminta alkuunsa. Joitain ruokatalousneuvoja palkattiin. SOK:n palkkaama keittiömestari Aarne Nissinen piti eri puolilla maata havaintoesityksiä leipomisesta tilapäisesti mutta hyvällä menestyksellä vuonna 1929. Hän muun muassa neuvoi yleisölle margariinin käyttöä. Sotien välisenä aikana selkeästi naisille suunnattua valistusta edusti lähinnä *Yhteishyvä*-lehden "Kodin osasto", jota toimitti pitkään Gerda Paalanen.²⁶⁴ Naistoimikuntia alettiin perustaa SOK-järjestön osuuskauppoihin vuonna 1941.

SOK-järjestön neuvonta- ja valistustyön keskuksiksi perustettiin Yleinen Osuuskauppojen Liitto eli YOL. SOK-järjestössä oli ristiriitoja tuottaja- ja kuluttajanäkökulman välillä, ja ne korostuivat 1930-luvulta lähtien. Jäsenkunnasta pääosa oli maataloustuottajaväestöä. Lisäksi yleislinjaltaan vahvasti maaseutuhenkisen SOK:n jäsenistä vain 20 prosenttia oli naisia, kun edistysmielisen osuuskauppaliikkeen jäsenistöön naisia kuului suhteellisesti enemmän. SOK-järjestön hallintoelimissä ja johdossa naisia oli erityisen vähän.²⁶⁵ Poliittisia ristiriitoja pyrittiin välttämään ja puolueettomuutta korostamaan, mutta kulutusosuustoiminta korostui selvästi enemmän edistysmielisen osuuskauppaliikkeen toiminnassa. SOK:n valistus- ja neuvontatyössä noudatettiin sotien välisenä aikana samoja linjoja kuin ennen osuuskauppaliikkeen jakautumista. Aatteellista valistusta annettiin kokouksissa, illanvietoissa ja juhlissa, kun taas kaupallista neuvontaa toteutettiin toimihenkilöiden koulutustilaisuuksissa, liikkeenhoidon neuvontana sekä inventaarioina ja tilintarkastuksina. SOK perusti erillisen osuuskauppakoulun vuonna 1919. Järjestön tehokkaan liikkeenhoidollisen neuvonnan ansiosta Pellervo-Seura lopetti osuuskauppallisen neuvontatyönsä kokonaan vuonna 1922.²⁶⁶

Yhteishyvä- ja *Samarbete*-lehdet oli erityisen tärkeitä valistuskanavia. *Yhteishyvän* levikki ylitti 100 000 jo vuonna 1925. *Samarbetenia* tilattiin 1920-luvulla noin 20 000:een kotitalouteen. Sotien välillä *Yhteishyvä*-lehden sisällöstä lukijain, kodin ja naisten osastot kattoivat peräti neljänneksen, mikä todistaa niiden keskeisestä valistuksellisesta tehtävästä. *Yhteishyvää* käsitellään yksityiskohtaisemmin tuonempana. SOK-järjestön muusta julkaisuutoiminnasta mainittakoon vuonna 1924 julkaistu *Valistustoiminnan opas* sekä *Kodin puhtaus – emännän ylpeys* vuodelta 1939.²⁶⁷

264 Sirikka-Ilona Bengtsin ja Maija Järventaus-Sorsimon haastattelut; Lahti 1974, 135, 146; Perko 1979, 240–241; Vesanen 1954, 427.

265 Martti Mustosen haastattelu; Perko 1979, 232, 240, 355.

266 Perko 1979, 241, 244.

SOK:n julkaisema *Valistustoiminnan opas* vuodelta 1924 on esimerkki järjestön julkaisuista. Siinä määritellään osuuskaupallisen valistustyön tarkoitukseksi asian tunnetuksi tekeminen, uusien jäsenten hankkiminen sekä jäsenten mielenkiinnon ja harrastuksen ylläpitäminen. Oppaassa esitellään YOL:n harjoittamaa neuvonta- ja valistustyötä, jossa on panostettu suuressa määrin liikkeenhoidolliseen neuvontaan. Valistustyön käytännön järjestäminen kuuluu osuuskaupan hallintoelimille. Oppaassa korostetaan "oikean käsityksen" antamista osuuskaupan ja yksityiskaupan erosta sekä osuuskaupan hyvistä pyrki- myksistä.²⁶⁸ Valistustyön luonne kiteytetään seuraavasti:

Valistustyö on siis kohdistettava osuuskauppa- ja yksityisyrittäjätoiminnan eroavaisuuksiin taloudellisina toimintamuotoina ja jätettävä henkilökohtaisuudet syrjään, vieläpä on aiheen tullen myönnettävä, että yksityisyrittäjissäkin on luonnollisesti henkilöitä, jotka toimivat hyväksyttäviä liiketapoja noudattaen. Mutta kun hekin yksityisyrittäjinä edustavat vanhettunutta, taloudellisen kehityskulun johdosta kuluttajille epäedulliseksi käynyttä liikemuotoa, joutuvat hekin, sikäli kuin osuuskauppaliike kehittyy väistymään tämän taloudellisesti edullisemmän kauppamuodon tieltä.²⁶⁹

Kyseessä on siis lähinnä aatteellinen osuuskauppavalistus tai -propaganda. Yksityiskauppa hyökkäsikin osuuskauppaliikettä vastaan ja pyrki osoittamaan sen olevan askel kohti sosialismia.²⁷⁰ Mielenkiintoista on myös se, että vuonna 1924 vielä käytettiin kuluttaja-sanaa SOK-järjestön teksteissä. Sana yhdistettiin nimittäin myöhemmin nimenomaan edistysmielisen osuuskauppaliikkeen sanastoon ja sitä alettiin välttää.²⁷¹

Puolueeton osuuskauppaliike tunnisti naiset tärkeäksi ryhmäksi jo 1920-luvulla. SOK:n valistusoppaassa kehoitetaan kiinnittämään "erikoista huomiota naisten saamiseksi osuuskaupan jäseniksi" nuoriakaan unohtamatta. Perusteluksi mainitaan naisten merkitys ostopäätösten tekijöinä. Naisten osanoton lisäämiseksi ehdotetaan Kotikasvatusyhdistyksen tai Martta-Yhdistyksen luennoitsijoiden esitelmiä sekä "emäntäväen erikoistilaisuuksia". Valistustilaisuuksien järjestämisessä neuvotaan kiinnittämään huomiota ohjelman huolelliseen valmisteluun ja täsmällisyyteen. Osuuskauppaliikkeen lehtien ja julkaisujen lukemiseen kehoitetaan myös sekä mainitaan erikseen *Yhteishyvän* "Kodin osasto" säilöntä- ja ruoanlaitto-ohjeineen.²⁷²

Kulutusosuuskuntien Keskusliitto julkaisi suhteellisen runsaasti kirjasia toi-

267 Perko 1979, 247–250.

268 SOK 1924, 4, 11, 15.

269 SOK 1924, 16.

270 Perko 1979, 238–239; Siipi 1963, 313. Erityisesti yksityiskauppojen etujärjestöksi perustettu ja vuosina 1929–1933 toiminut Taloudellinen valistuskeskus harjoitti osuuskauppaliikkeen vastaista tiedotusta. (Simonen 1949, 430.)

271 Maija Järventaus-Sorsimon haastattelu.

272 SOK 1924, 17, 28, 29, 36, 41–42, 54.

Keittokurssien osanottajia. Kuva: Työväen Arkisto.

mintansa alkuajoista lähtien. 1920-luvun alkupuolella etsittiin valistusta korostavassa KK:ssa valistustyön linjaa. Onni Toivosen vuonna 1923 julkaisemassa kirjasessa *Miten valistustyö on tehtävä* korostetaan osuuskauppaliikkeen roolia kuluttajan turvana voittoa tavoittelevien, käyttöarvoltaan huonoja ja jopa väärennettyjä tuotteita myyvien sekä "köyhimpiä kuluttajia velkakaupan avulla riistävien" kauppiaiden, agenttien, kauppamatkustajien ynnä muiden "välikäisien", kapitalistien ja tuottajien toimintaa vastaan.²⁷³ Välinpitämättömät kuluttajat elättävät sortajiaan yksityiskaupoista ostamalla. Toivonen jatkaa:

Näitä itseään vahingoittavia kuluttajia täytyy valistaa. Tietoisuutta niistä suurista eduista, joita osuuskauppaliike heille tuottaa, on levitettävä. Puutteessa eläviä ihmisiä on opetettava auttamaan itseään. Siinä on osuuskaupallisen valistustyön tehtävä.²⁷⁴

Toivonen käsittelee valistustyön eri muotoja juhlista ja *Kuluttajain Lehden* sekä muiden julkaisujen levittämisestä "suulliseen agitatsiooniin" elokuviakaan unohtamatta.²⁷⁵ Esitys on tyylillisesti selvästi aggressiivisempää kuin SOK-järjestön edellä mainitussa valistusoppaassa.

Onni Toivonen pohdiskeli myös valistuksen ja mainonnan eli "reklaamin" epäselvää työnjakoa mielenkiintoisella tavalla. Hän kirjoittaa vuonna 1926 julkaistussa kirjasessa *Sanomalehti-ilmoitukset* seuraavasti:

Jos kerran katsotaan tarpeelliseksi harjoittaa propagandatyötä, niin yhtä tarpeellista on harjoittaa reklaamia. Mitään periaatteellista arvoeroa ei

273 Toivonen 1923, 4–5. Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen piiristä tullut Onni Toivonen toimi 1940-luvun lopulla viimeisenä kansanhuoltoministerinä.

274 Toivonen 1923, 6.

275 Toivonen 1923, 7–35.

näiden välillä tässä tapauksessa ole. Onhan yhdentekevää, puhutaanko osuuskauppaliikkeen puolesta puhujalavalla, kirjallisuudessa tai sanomalehti-ilmoituksissa. Harkittavaksi jää ainoastaan, milloin on edullisinta mitäkin keinoa käyttää. Sitä valistuskeinoa, mikä tuottaa suurimman tuloksen suhteellisesti halvimmillä kustannuksilla, on kulloinkin käytettävä.²⁷⁶

"Suullisen agitatsionin" ja puhujien rooli oli tärkeä edistysmielisessä osuuskauppaliikkeessä. Kiinnostava yksityiskohta on se, että 1920-luvun lopulla KK julkaisi Yrjö Kallisen saksankielestä suomentaman Adolf Damaschken retoriikan oppikirjan *Kuinka puhujaksi tullaan*.²⁷⁷ Yrjö Kallisesta tuli vuosina 1920–1929 KK:n puhujana toimineen Verner Aron ja vuosina 1921–1937 valistusosastoa palvelle Antti Myrskyn ohella legendaarisin puhuja.

Kallinen julkaisi vuonna 1932 opaskirjan *Osuuskauppallinen valistustyö*. Hän määrittelee siinä edistysmielisen osuuskauppaliikkeen valistustyön tehtävät samaan tapaan kuin ne SOK-järjestössä määriteltiin eli jäsenhankinnaksi, uskollisuuden lujittamiseksi ja osuuskauppätiedon syventämiseksi. Keskeinen ero SOK-järjestön ja KK:n harjoittaman valistustyön välillä on hänen mukaansa se, että SOK:n valistustyö on "suurelta osalta paikallisten aloitteiden ja voimien varassa". Edistysmielisessä osuuskauppaliikkeessä valistustyöstä huolehtivat paikallistason lisäksi myös osuuskauppaliitot sekä Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistusosasto. Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen jäsenhankinnan kohteena Kallinen mainitsee erityisesti "vähävaraisen kansanaineksen".²⁷⁸

Kallinen korostaa valistustyössä tärkeiden juhlien, puheiden ja esitelmien lisäksi Naiset Mukaan -toimintaa, sen yhteydessä harjoitettua kodinhoidon neuvontaa sekä kotivalistustyötä. Hän kirjoittaa myös kirjallisuuden ja elokuvan käytöstä valituksessa. Kallisen mukaan edistysmielisen osuuskauppaliikkeen omaksuman keskitetyn valituksen etuja ovat koko maan kattava toiminta, ulkomailla tehtävän työn seuranta sekä uusien aloitteiden tehokas levittäminen.²⁷⁹

Kallinen kehuu kotivalistustyön ansioita:

Sen avulla saadaan sanoma osuuskauppaliikkeestä, sen merkityksestä ja olemuksesta niillekin, jotka muuten jäisivät tuosta sanomasta osattomiksi. Tällainen asian vieminen suoraan ihmisille, odottamatta heidän tuloaan asian luo, ei ole muuta kuin sopeutumista nykyajan kiihkeään elämäntahtiin, sen kaikkien voimien jännittämistä vaativaan kamppailuun.²⁸⁰

Naiset Mukaan -toiminnan menestys lieneekin perustunut juuri jalkautumiseen ja konkreettisen neuvontatyön viemiseen tehokkaasti ihmisten pariin. NM-toi-

276 Toivonen 1926, 10.

277 Damaschke 1928.

278 Kallinen 1932, 26, 30–31, 35.

279 Kallinen 1932, 45–50, 58–69.

280 Kallinen 1932, 48.

minnan alkuunpanijoihin kuulunut Lyyli Takki julkaisi vuonna 1934 ohjekirjaisen *Lasten ja nuorison keskuudessa tehtävä valistustyö*, jossa käsiteltiin tärkeitä mutta muissa valistusoppaissa vähäiselle huomiolle jääneitä valistustyön kohderyhmiä.²⁸¹

Osuuskauppaliike valistajana itsenäisessä Suomessa

Kaj Ilmonen on todennut, että ennen jakaantumistaan osuuskauppaliike oli "poliittis-taloudellinen kansanliike" ja muuttui sotien välisenä aikana pääpainoisesti taloudelliseksi yritykseksi kansanliike-luonteen jäädessä sivumalle.²⁸² Väite pitää paikkansa sillä varauksella, että 1930-luvulla naisille suunnattu NM-toiminta kotitalousneuvonnallisine painotuksineen toi toimintaan uuden ulottuvuuden ja uutta pontta. Tilaisuuksien suuret osanottajamäärät todistavat Naiset Mukaan -toiminnan suosioista. Toiminta ei kuitenkaan juuri poikennut edellä esiteltyjen järjestöjen valistustyöstä.

Suomessa kotitalouden merkitystä korostanut suuntaus oli nimenomaan naisten liike, jolle yhteistä oli arkipäivästä selviytyminen. Kamppailua käytiin yhtäältä naisemansipaatiota ja toisaalta naisen kodinhoitajan tehtävää korostavan linjan välillä, joista jälkimmäinen pääsi 1930-luvulla voitolle. Uusien valistuskanavien kuten radion ja elokuvan tulo mahdollisti todella suurille joukoille suunnatun valistuksen ja pohjusti siten tietä massakulutussyhteiskuntaan. Osuuskauppaliikkeen spontaani luonne muuttui jakaantumisen jälkeen enemmän ylhäältä päin johdetuksi ja valistustoiminta ammattimaisemmaksi.

Niin edistysmielisen osuuskauppaliikkeen valistustyölle kuin naisten kansalaisjärjestöjenkin kotitalousneuvonnalle oli vuosisadan alussa sekä sotien välisenä aikana ominaista edelläkävijyys. Suhteellisen ennakkoluulottomasti kokeiltiin erilaisia neuvonnan ja valistuksen muotoja. Ei puuttunut rohkeutta ja aloitteellisuutta opetella uusien välineiden käyttöä. Näillä seikoilla oli epäilemättä merkityksensä valistuksen vastaanottoon. Toiseksi neuvonta- ja valistustoiminnalle oli olemassa sosiaalinen tilaus, jota osaltaan oli pohjustanut jo kansanvalistusliike. Usko valistuksen, sivistyksen ja koulutuksen voimaan oli kylvetty.

Edes KK:n osuuskauppavalistus ei sotien välillä irtaantunut selkeästi agaararisista ja omavaraisuutta korostavista painotuksista toisin kuin Ruotsissa, missä moderni rationaalinen kuluttajakuva voimistui sosiaalidemokraattisen kansankotipolitiikan myötä. Luonnollinen syy oli se, että vuonna 1930 vielä 85 prosenttia Suomen sosiaalidemokraattien eli edistysmielisen osuuskauppaliikkeen peruskannattajakunnan jäsenistä ja kaiketi myös puoluetta äänestäneistä asui maaseudulla.²⁸³

281 Takki 1934.

282 Ilmonen 1984, 254.

283 Aléx 1994, 212–232; Göransdotter 1997, 254–255; Hirdman 1990, 197–198; Kettunen 1986, 218.

III SOTA-AIKA MODERNIN KOTITALOUS- POLITIIKAN KEHTONA (n. 1940–1965)

Tässä jaksossa käsitellään modernin kotitalouspolitiikan syntyä ja toteutusta sota-ajan oloissa sekä kotitalousneuvonnan muuntumista vähitellen kasvavassa määrin kuluttajavalistukseksi 1950-luvulla. Kotitalousideologian taustalla vaikuttaneet tekijät kuten säästäväisyys, omavaraisuus ja rationalisointi nousivat suureen arvoon poikkeusolojen raaka-aine- ja kulutustavarapulan myötä. Naiset ja heidän järjestönsä vastasivat kotirintaman kestävydestä työtään säästämättä. Kotitalousneuvonnassa vaalittu talonpoikainen neuvokkuus osoittautui arvokkaaksi avuksi, kun kaikesta jouduttiin tinkimään. Kotitalouskeskus ja Työtehoseuran kotitalousosasto perustettiin sotavuosina kotitalousalan neuvonta- sekä tutkimustyön tiivistämiseksi. Sotien jälkeen perustettiin lisäksi alan yliopistoprofessuurit, mikä oli merkittävä askel professionalisoitumisen tiellä.

1950-luvun alussa kulutustavarasäännöstelyn rippeet purettiin ja pula alkoi hellittää. Kotitalousneuvonnassa painottui uutuuskien esittely: Kotitalouskooneet, uudet materiaalit ja tuotteet kiinnostivat yleisöä. Rationalisointi ja säästäväisyys eivät kuitenkaan hävinneet. Neuvonnassa voitiin tukeutua Kotitalouskeskuksen ja Työtehoseuran tutkimustietoon. Pohjoismaisesta yhteistyöstä saatiin malli 1960-luvulla luotuun julkiseen kuluttajapolitiikkaan. Kotitalousideologia säilytti asemansa hämmästyttävän pitkään neuvontatyön taustana. Lukujen alussa luodaan katsaus yhteiskuntakehitykseen ja kulutukseen neuvonnan tarkastelun taustaksi.

■ Kansallisesta voimainponnistuksesta jälleenrakennukseen

Sota-ajan Suomi, komentotalous ja kulutus säännöstelyn
oloissa

Maailmanhistoriallinen syyskuun 1. päivä 1939: S a k s a h y ö k -
k ä ä P u o l a a n . . . Kaikki muistikuvat ensimmäisen maailman-
sodan syttymisestä kieppuvat päässäni. Verinen eurooppalainen elon-
korjuu alkaa taas... Mitä tulee Suomi tekemään - Suomi, josta en yli
kolmeen kuukauteen tiedä oikeastaan mitään? Mitä tulee Neuvostoliitto
tekemään? Mitä Ranska, mitä Englanti?¹

Herääminen ilmahälytykseen 30.11. kello 9.16! Kaikki edellisenä iltana
myöhäiseen yöhön saakka käydyt keskustelut leimahtavat salamankirk-
kaina tajuntaani... Sireenin ulvonta on nyt kuin vastaus yöllä avoimeksi
jääneisiin kysymyksiin.²

Talvisodan syttyminen marraskuun viimeisenä päivänä 1939 oli järkytys suo-
malaisille. Vaikka maailmanpolitiikan tapahtumat ja erityisesti Saksan hyök-
käys Puolaan enteilivät jo pitkään konfliktia, elivät monet siinä toivossa, ettei
Suomi joutuisi sotaan. Monen vuoden koettelemukset olivat kuitenkin edessä.

Talvisodan syttyessä suomalainen yhteiskunta oli suhteellisen huonosti val-
mistautunut suursotaan. Suomen joutuminen mukaan sotaan marraskuussa
1939 merkitsi uudenlaista talousjärjestystä, jossa valtiovallan rooli tuli hyvin
keskeiseksi. Julkisen vallan roolin korostuminen oli yleinen ilmiö sotaa käy-
vissä maissa. Suomessa toteutettiin muiden maiden tapaan tiukka hallinnon
keskittäminen sekä elintarvike- ja kulutustavarasäännöstely.³ Toinen maail-
mansota merkitsi oikeastaan siirtymää uudelle tasolle julkisen sektorin kanssa
ja roolissa.

Hintoja, palkkoja sekä hyödykkeiden jakelua koskevat päätökset siirrettiin
viranomaisille. Keskeiseksi säännöstelyä toimeenpanevalle hallintoelimeksi
perustettiin kansanhuoltoministeriö syyskuussa 1939 järjestämään poikkeus-
olojen elintarvike- ja raaka-ainehuoltoa. Taustalla oli valtioneuvoston jo vuon-
na 1929 asettaman taloudellisen puolustusneuvoston työ. Siellä laadittiin

1 Paavolainen [1946]1982, 34.

2 Paavolainen [1946]1982, 51.

3 Nummela 1986, 239, 242; Ohanwe 1993, 132; Torstendahl 1991, 124–130.

1930-luvun alkuvuosina suunnitelma kansanhuollon organisaatioksi kriisiaika-koja silmällä pitäen.⁴ Kansanhuoltoministeriössä oli aluksi neljä osastoa: yleinen osasto, elintarvikeosasto, jakeluosasto ja teollisuusosasto. Maa jaettiin kansanhuoltopiireihin, ja kuntatasolla elintarvikehuollosta vastasivat kansanhuoltolautakunnat. Ensimmäiseksi kansanhuoltoministeriksi nimitettiin Rainer von Fieandt, jonka jälkeen tehtävää hoiti seuraavana Väinö Tanner.⁵ Kansanhuoltoministeriössä työskenteli sen ollessa suurimmillaan peräti 800 toimihenkilöä, osastoja oli kymmenen ja niissä 44 toimistoa vuonna 1944. Uusia osastoja olivat esimerkiksi nahka- ja jalkineosasto, puu- ja polttoaineosasto sekä tarkkailuosasto.⁶

Syksyllä 1939 kuljetukset Suomen ja ulkomaiden välillä vähenivät rajusti. Vientiteollisuus lamautui, mutta kotimarkkinateollisuuden tuotanto jatkui vilkkaana. Valuuttatulot vähenivät, ja samalla hinnat sekä kuljetuskustannukset nousivat. Kulutustavarasäännöstely vaikutti voimakkaasti kansalaisten arkipäivään. Sodasta odotettiin lyhytaikaista. Säännöstelytoimenpiteet alkoivat toden-teolla vasta vähitellen. Poikkeustilan jatkuessa säännöstely alkoi vaikuttaa jatkuvana ja joskus yli yön kestäväenä jonottamisena välttämättömyshyödykkeiden hankkimiseksi. Käytännössä vähittäiskaupan säännöstely toteutettiin siten, että kauppaliike sai hankkia tuotteita myyntiin ainoastaan kansanhuoltolautakunnalta saamaansa ostolupaa vastaan. Tuotteita luovutettiin ostokortin ku-ponkien tai ostoluvan haltijalle.⁷

Kahvi ja sokeri olivat ensimmäisiä säännösteltyjä kulutustavaroita loka-kuusta 1939 lähtien. Sokerin säännöstely aloitettiin lokakuun 7. päivänä 1939, ja lokakuun 12. päivänä pantiin toimeen ensimmäisten elintarvikekorttien ja-kelu. Talvisodan aikana siis ainoastaan kahvi ja sokeri olivat säännösteltyjä.⁸ Talvisodan puolustustaistelu päättyi, kun Moskovan rauhansopimus allekirjoi-tettiin maaliskuun 13. päivänä 1940. Talvisodassa kaatui noin 25 000 ihmistä ja haavoittui noin 45 000, joista 10 000 sai pysyviä vammoja.⁹ Perheitä jäi

4 Säännöstelyorganisaation keskuselimeksi kaavailtiin erillistä taloushallitusta. Elokuussa 1939 pääjohtaja Elias Kahra tarkisti suunnitelman. (Leinonen 1945, 7–8; Salovaara 1977, 15.)

5 von Fieandt 1970, 136, 139; Hietanen 1990a, 109, 111–112; Kuusterä 1995, 366–370; Laurila 1985, 25–26; Leinonen 1945, 8–9; Kemppainen 1945, 12, 16–19; Nummela 1986, 243; Lovio 1993, 77; Perko 1979, 322; Salovaara 1977, 16–17, 20–22; Seppinen 1989, 172; Toivonen 1950, 5, 17, 19. Rainer von Fieandt tuli kansanhuoltoministeriksi pankkialalta. Hänen tehtäväkseen tuli säännöstelytalouden vaatiman organisaation luominen. Myöhemmin von Fieandt toimi 1950-luvulla Suomen Pankin pääjohtajana ja pääministerinä. Luettelo muista kansanhuoltoministereistä on esitetty liitteessä 2.

6 von Fieandt 1970, 137; Kemppainen 1945, 14–16; Salovaara 1977, 20; Toivonen 1950, 15. Ministeriö lakkautettiin vasta vuonna 1949. Enimmillään vuonna 1946 erilaisissa kansanhuoltotehtävissä oli 6 000–7 000 henkilöä. (Hietanen 1990a, 125; Toivonen 1950, 204.)

7 Enäjärvi 1945, 27; Räikkönen 1993, 167.

8 Hietanen 1990b, 307; Jermo 1974, 11–12; Laurila 1985, 89; Niemelä 1996, 306; Perko 1979, 323; Pihkala 1982a, 318; Seppinen 1989, 173; Siipi 1967, 143; Toivonen, O. 1950, 32–34; Toivonen, T. 1986, 58. Utrion (1994, 88) mukaan säännöstelty kahviannos oli 250 grammaa kuukaudessa, ja kahvia riitti vuoden 1941 lopulle. Sen jälkeen kortilla saatava kahvi sisälsi 15 prosenttia korviketta. Sokeria korvattiin sakariini-nimisellä makeutusainee-la.

9 Pihkala 1982a, 326; Waris [1947]1952, 106. Kimmo Rentola (1994, 72) on arvioinut Stalinin 1930-luvun vainojen suomalaisuhreiksi kaikkiaan 20 000 ihmistä eli lähes yhtä paljon kuin talvisodan kaatuneita.

paljon naisleskien vastuulle, jotka joutuivat kantamaan raskaan taakan.

Vuoden 1939 lokakuussa astui voimaan yleinen työvelvollisuus, joka koski aluksi 18–55 -vuotiaita kansalaisia ja maanpuolustuksen tarpeita palvelevia aloja kuten sotatarviketeollisuutta sekä energiahuoltoa. Suomalainen sotatarviketeollisuus käynnistyi vuoden 1940 alussa täydellä teholla. Myöhemmin vuonna 1942 säädettiin yleinen työvelvollisuuslaki koskemaan aikuisväestöä.¹⁰ Työtä arvostettiin sodan aikana. Arvostuksesta kertoo esimerkiksi se, että SAK teki vuonna 1942 aloitteen vapun julistamiseksi työn juhlan vapaapäiväksi. Ensimmäistä vapaata vappua vietettiin vuonna 1944.¹¹

Naisten rooli tuli sodan aikana hyvin keskeiseksi monien miesten ollessa rintamalla. Ammatissa toimivien naisten osuus koko väestöstä oli vuonna 1940 runsaat 43 prosenttia. Heidän osuutensa teollisuuden ammateissa toimivasta työvoimasta nousi vuosina 1943–1944 lähes puoleen. Jo vuonna 1940 naisten osuus oli erityisen suuri tekstiili- ja kenkäteollisuuden työntekijöistä (70–80 %) ja elintarviketeollisuuden työntekijöistä (65 %).¹² Naiset siis ottivat miesten paikan teollisuudessa. Naisten Työvalmiusliiton, lokakuussa 1939 perustetun Vapaan Huollon, joulukuussa 1939 vapaaehtoista avustustoimintaa koordinoimaan perustetun Suomen Huollon sekä syksyllä 1940 perustetun Suomen talkoot ry:n ja vuonna 1942 perustetun Suurtalkoot ry:n organisoinnalla toiminnalla oli erittäin tärkeä merkitys kotirintaman kannalta.¹³ Talvisodan alla perustetun Vapaan Huollon työssä olivat mukana naisjärjestöt kuten Marttaliitto ja Maatalousnaiset sekä hyväntekeväisyysjärjestöt kuten Suomen Punainen Risti ja Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Jatkosodan aikana Vapaan Huollon paikalliskeskukset jatkoivat toimintaansa osana Suomen Huoltoa. Suurtalkoot ry:n tärkeimpiä taustayhteisöjä olivat Akateeminen Karjala-Seura, Pellervo-Seura, Suomen Aseveliliitto, SAK, suojeluskunnat ja Lotta-Svärd -järjestö.

Välirauhan aikana luovutetun Karjalan evakkojen asuttaminen muualle Suomeen nousi keskeiseksi kysymykseksi. Väkeä evakuoitiin jo talvisodan aikana. Kevään ja kesän 1940 aikana jouduttiin sijoittamaan yli 400 000 evakkoa eri puolille Suomea. Professori T. M. Kivimäen johtaman komitean työn pohjalta pika-asutuslaki karjalaisen maataloussiirtoväen asuttamiseksi, jota toteuttivat maatalousministeriön asutusasiainosasto ja Maatalousseurojen Keskusliitto.¹⁴ Siirtoväen keskuudessa eli toivo siitä, että evakkotie olisi jäänyt tilapäiseksi. Toisin kuitenkin kävi.

Ulkoisen uhan nostattama "talvisodan henki" johti ideologisten kuilujen ylittämiseen. "Tammikuun kihlaus" alkuvuodesta 1940 merkitsi sitä, että työnantajakärjestö tunnusti SAK:n tasavertaiseksi neuvotteluosapuoleksi. Työmarkkinajärjestöjen lähentyminen johti sotien jälkeen pohjoismaisen mallin mu-

10 Jermo 1974, 143; Seppinen 1989, 178; Utrio 1994, 14, 51.

11 Nevakivi 1992, 164.

12 Haavio-Mannila 1968, 36–37; Pihkala 1982a, 326; Waris [1947]1952, 146, 154–155.

13 Favorin ja Heinonen 1972, 139–143; Hietanen 1990a, 115, 122–123; Jermo 1974, 132; Ohanwe 1993, 131.

14 Hietanen 1989, 242–244, 246, 249.

kaiseen korporatistiseen työmarkkinajärjestelmään. Sosiaalidemokraatit tekivät sovintosopimuksen myös suojeluskuntajärjestön kanssa.¹⁵ Sodan aikana alkanut kehitys kohti etujärjestöyhteiskuntaa jatkui 1950- ja 1960-luvuilla.

Välirauhan aikana 1940 perustettu Aseveliliitto organisoï kansalaisten mielialan tarkkailuun Suomen Aseveljien Työjärjestön, jonka jatkosodan aikana yli 6 000 henkilön vahvuiseksi kasvanut tarkkailijaverkosto toimi yhteistyössä kesällä 1941 perustetun Valtion tiedotuslaitoksen kanssa ja raportoi kansalaisten mielialasta. Mielialakatsauksista saatiin käsitys kansalaisten suhtautumisesta sodan sekä pula-ajan koettelemuksiin. Yleisesti oltiin tyytymättömiä säännöstelyjärjestelmään ja usein myös siitä vastanneeseen kansanhuoltoon.¹⁶ Säännöstelyjärjestelmän rinnalla kukoistikin musta pörssi niin Suomessa kuin muissakin sotaa käyvissä maissa. Ostokortteja myös varastettiin ja väärennettiin. Arviot mustasta pörssistä hankittujen elintarvikkeiden osuudesta ruoan kokonaiskulutuksesta liikkuvat 20 ja 30 prosentin välillä.¹⁷

Tyytymättömyys säännöstelyjärjestelmään ja kansanhuoltoministeriöön kaunoitui muun muassa kirjeisiin, joita vihaïset kansalaiset lähettivät viranomaisille. Viimeisenä kansanhuoltoministerinä toiminut Onni Toivonen on kirjannut muistelmiinsa mietteitä, jotka "joukko köyhiä äitejä" välitti kirjeitse:

Sillä eihän täällä Helsingissä saa juuri korttiannoksiaankaan kuin satumalta. Kaikkihan menee tiskin alta sellaisille, joilla on varaa lahjoa myyjiä ja kauppiaita... Herroillahan on vielä hotellinsa ja ravintolansa, joihin meidän nälkäisten rahat eivät riitä. Siellähän herrat tilaavat sel-laista, mitä meiltä köyhältä kansalta on kielletty. Mielestäni sinne kansanhuoltoon olisi saatava joku järkevä nainen kansan keskuudesta, joka ymmärtää minkälaisiin vaikeuksiin teidän määräyksenne monta kertaa johtaa meidät perheenemännät.¹⁸

Kirjeestä välittyy viranomaisten epäily ja kauna keinottelijoita sekä mustan pörssin kauppiaita kohtaan.

Kesällä 1940 Suomi onnistui solmimaan kauppasopimuksia. Erityisesti Saksan kanssa solmittu sopimus osoittautui tärkeäksi. Saksasta saatiin kivihiihtä ja koksia, rautaa, lannoitteita sekä koneita. Neuvostoliitosta tuotiin välirauhan aikana vehnää, polttoainetta sekä rehuja ja Ruotsista rautatavaraa. Elintarvikkehuolto ja myös polttoaineiden saanti vaikeutuivat vuoden 1941 syksyllä sotatoimien käynnistyttyä uudelleen saman vuoden kesäkuussa.¹⁹ Suomi oli joutunut jatkosotaan. Kylmä talvi 1942 lisäsi polttoaineiden kulutusta. Kasvavassa määrin jouduttiin turvautumaan polttopuuhun. Polttopuuta tehtiin en-nätystahdilla, ja vähitellen moottoriajoneuvot muutettiin puu- ja hiilikaasutin-

15 Nevakivi 1992, 120–126.

16 Favorin ja Heinonen 1972, 65–72, 170–175; von Fieandt 1970, 167–168; Raitis 1993a, 275; Utrio 1994, 18–19, 161.

17 Favorin ja Heinonen 1972, 170–171, 173–174; Hietanen 1990b, 305; Jermo 1974, 51–63; Nummela 1986, 241; Toivonen 1950, 63, 148–158; Utrio 1994, 144.

18 Toivonen 1950, 229.

19 Pihkala 1990, 271; Seppinen 1989, 177–178; Siipi 1967, 143.

käyttöisiksi. Vuosina 1942–1944 leipäviljatilanne oli huolestuttava, ja Suomi oli pitkälti Saksan viljatoimitusten armoilla.²⁰

Suomessa reaalin bruttokansantuote laski toisen maailmansodan aikana toisin kuin esimerkiksi Saksassa, Japanissa, Yhdysvalloissa ja Britanniassa. Suomi rahoitti sotaa paitsi kiristämällä verotusta niin myös ottamalla käyttöön kokonaan uusia veroja. Valtion menot olivat vuosina 1940–1945 lähes kolminkertaiset vuoden 1938 menoihin verrattuna. Tavanomaisiin menoihin kuten hallintoon, terveydenhuoltoon, koulutukseen, infrastruktuuriin, eläkkeisiin ynnä muuhun meni sotavuosina ainoastaan kuudesosa valtion kaikista menoista. Suuri osa menoista katettiin Suomen Pankin setelirahoituksella. Rakenteellisesti tärkeä uudistus oli liikevaihtoveron käyttöönotto helmikuussa 1941. Lisäksi säädettiin valmisteveroja esimerkiksi makeisten, mallasjuomien, sokerin, kahvin ja tulitikkujen tuotantoon. Tulo- ja omaisuusveroja korotettiin selvästi jo vuonna 1939 sekä toistamiseen vuonna 1941. Vuonna 1942 siirryttiin verojen ennakoperintään. Verotuksen lisäksi jouduttiin kuitenkin koko ajan turvautumaan varastojen käyttöön, lainanottoon sekä inflaatioon.²¹

Suursodan sotatoimissa käänne tapahtui vuoden 1943 alkupuolella Stalingradin taistelun myötä saksalaisten joukkojen jouduttua mottiin. Saksalaiset kärsivät tappioita myös Pohjois-Afrikassa, ja Suomessa jouduttiin ottamaan huomioon Saksan tappion mahdollisuus. Suomen sisäpolitiikassa ns. rauhanoppositio järjestäytyi syksyllä 1942. Vuoden 1943 aikana SAK siirtyi puheenjohtajansa Eero A. Wuoren mukana kohti rauhanoppositiota. Sosiaalidemokraattinen vasemmisto-oppositio järjestäytyi virallisesti vasta aselevon tullessa voimaan syyskuussa 1944.²²

Sotatarviketuotanto kiihdytettiin äärimmilleen keväällä ja kesällä 1944. Sen runkona olivat monet valtion omistamat mutta myös yksityiset tuotantolaitokset. Metallituotteiden lisäksi puolustusvoimat tarvitsivat välttämättä tekstiili-, vaatetus-, nahka-, jalkine- ja kumiteollisuutta. Raaka-ainepula pakotti turvautumaan erilaisiin korvikemateriaaleihin. Esimerkiksi villaa ja puuvillaa ei saatu ollenkaan vuosina 1942–1945. Kenkien ja vaatteiden tuotannossa nahkaa ja kankaita jouduttiin korvaamaan puulla, paperilla sekä keino- ja paperikuiduilla. Paperitavaraa tarvittiin paitsi korviketuotantoon niin myös sotamateriaalin ja muihin pakkaustarpeisiin. Vuonna 1942 paperista alkoi olla pulaa, vaikka uusia kustantamoja perustettiin ennätysmäärä ja kirjoja julkaistiinkin aiempaa enemmän. Vuonna 1943 ilmestyi 1400 nimikettä ja vuotta myöhemmin vielä noin satakunta enemmän.²³

Taistelujen päätyttyä syyskuun 4. päivänä 1944 allekirjoitettiin välirauhan-sopimus, joka merkitsi Suomelle aluemenetyksiä. Suuri osa Viipurin läänistä ja Petsamo luovutettiin Neuvostoliitolle, ja lisäksi Porkkalan alue jouduttiin

20 Hietanen 1990b, 305–306; Pihkala 1990, 271–273; Salovaara 1977, 61; Toivonen 1945, 97.

21 Kuusterä 1995, 371–372; Nummela 1986, 240–241; Pihkala 1982a, 325; 1990, 258, 261; Salovaara 1977, 57–59; Utrio 1994, 128–130.

22 Favorin ja Heinonen 1972, 196; Rentola 1994, 460; Soikkanen 1990, 143.

23 Hietanen 1990b, 311; Pihkala 1982a, 324; 1990, 267, 269–270; Utrio 1994, 116.

vuokraamaan tukikohdaksi. 450 000 ihmistä joutuivat jättämään kotiseutunsa. Kaikkiaan viisi vuotta kestäneessä sodassa oli kuollut noin 90 000 ihmistä ja 190 000 oli haavoittunut. Väli- rauhansopimuksen mukaan Suomi joutui karkottamaan alueeltaan saksalaiset joukot kevääseen 1945 kestäneessä operaatioissa, jonka tuhot olivat suuret. Lapin sota päättyi vasta huhtikuun 25. päivänä 1945. Vuosien 1939–1945 sodissa nimenomaan Itä- ja Pohjois-Suomen rasitus oli miestappiona oli suhteellisesti raskaampi kuin Etelä- ja Länsi-Suomen vauraiden seutujen. Lisäksi maalaisväestöä kaatui sodissa suhteellisesti kaupunkilaisia enemmän.²⁴

Säännöstelytalouden kulutus

Yksityinen kulutus väheni sodan vaikutuksesta siten, että alimmillaan vuonna 1944 henkilöä kohti laskettu kulutus oli neljänneksen sotaa edeltäneen tason alapuolella. Yksityisen kulutuksen lasku sotien ajan Suomessa koski erityisesti kestokulutus- ja myös puolikestäviä tavaroita. Kertakulutustavaroiden kulutus jopa lisääntyi.²⁵ Elintarvikkeiden niukkuus sotavuosina johtui sodan lisäksi epäedullisten sääolojen aiheuttamasta kuivuudesta ja heikoista sadoista. Yleisesti ravintotilanne ei ollut kuitenkaan niin huono kuin vuosina 1917–1918, ja alueelliset erot saattoivat olla suuria.²⁶ Armeijan ruokahuoltoon tarvittiin suuri osa resursseista.²⁷ Ruuan laatu ei ollut rintamaoloissakaan välttämättä aina taattua:

Keittiöltä jaettiin kaurapuuroa, jonka sekaan oli pantu sinistyneitä ja muutenkin ellottavan näköisiä lihanpalasia.

– Juu. Konia on. Hietanen otti suustaan pureskelemansa ruston. – Kaikest päättäen vielä mustalaise hevosest. Täs näky piiskajälki nimittäi.²⁸

Leipäviljan säännöstely toteutettiin alkukesällä 1940 ja muiden keskeisten elintarvikkeiden säännöstely saman vuoden syksyn sekä talven aikana. Viljelijöihin alettiin soveltaa oman tarpeen ylittävän tuotannon luovutusvelvollisuutta, jota tiukennettiin vuonna 1943. Voin, margariinin, laardin ja maidon säännöstely aloitettiin elo-syyskuussa 1940, ja liha pantiin kortille marras-kuussa. Vuoden 1941 alussa käynnistettiin maatalouden tuotantotaistelu. Elintarvikkeiden jakelukysymykset siirrettiin kansanhuoltoministeriöstä maatalousministeriöön, jonne perustettiin myös erillinen tuotanto-osaston maataloustuotantoa ohjaamaan. Maaliskuussa 1941 aloitettiin kananmunien säännöstely. Suomi siirtyi lopullisesti sotatalouteen saman vuoden toukokuussa, kun säännöstelyvaltuuslaki eli valtalaki hyväksyttiin. Sen myötä kansanhuoltoministeriö sai laajat toimivaltuudet säännöstelyn toimeenpanemiseksi. Ku-

24 Kuusterä 1995, 366; Nummela 1986, 243; Waris [1947]1952, 106, 108–109.

25 Hjerppe 1988, 46, 103; Laurila 1985, 341–356.

26 Nummela 1986, 241; Pihkala 1990, 265; Salovaara 1977, 60.

27 Armeija tarvitsi kuukausittain noin 2.5 miljoonaa kiloa lihaa ja 60 miljoonaa kiloa perunoita. (Heinonen ja Favorin 1972, 73.)

28 Linna 1955, 183.

lutustavarasäännöstelyä helpottivat kaupan keskustukkuliikkeiden SOK:n, OTK:n, Keskon ja Tukon tehokkaasti organisoimat jakeluverkot. Kansanhuoltoministeriö delegoi osan vallastaan keskusliikkeille. Kansalaisten saamat vilja-annokset vaihtelivat työn raskauden mukaan 225 grammasta 600 grammaan päivässä. Syksyllä 1941 ja uudelleen vuonna 1944 annoksia pienennettiin. Hankalimmillaan elintarvikehuollon tilanne oli talvella 1942. Saksa jarrutti syksyllä elintarvikkeiden toimituksia. Talvella jäätilanne vaikeutti viljan saantia meritse. Säännöstellyt vilja-annokset palautettiin vuoden 1940 tasolle vuoden 1942 lopulla.²⁹

Sotataloudessa pyrittiin säännöstelemään eri yhteiskuntaryhmien tuloja ja menoja tasapuolisesti. Vuoden 1941 valtalaki tarjosi viranomaisille mahdollisuuden puuttua kaikkeen. Lokakuussa 1941 perustettiin kansanhuoltoministeriön alainen hintaneuvosto, joka määräsi yleisen hintasulun marraskuussa. Se osoittautui kuitenkin tehottomaksi. Valtiovalta korotti itse hintoja talvella 1942. Maaliskuussa 1942 perustettiin työmarkkinajärjestöjen toivomuksesta palkkaneuvosto, ja saman vuoden elokuussa valtakia muutettiin siten, että myös palkkoja voitiin säännöstellä. Palkkakehitys sidottiin osittain elinkustannusindeksiin vuoteen 1945 asti. Huoneenvuokrien ja palkkojen säännöstelystä vastasi sosiaaliministeriö. Ulkomaankaupan säännöstelystä vastasi elokuussa 1942 perustettu kauppa- ja teollisuusministeriön alainen lisenssitoimikunta, ja valuuttasäännöstelystä Suomen Pankki.³⁰

Sota kärjisti kuluttaja- ja tuottajaryhmien suhteita, minkä mielialakatsaukset toivat usein esiin jatkosodan aikana. Työväenlehdissä ja maalaisliiton äänenkannattajissa käytiin vuoden 1942 toukokuussa keskustelua elintarvikkeiden saatavuuteen ja hintoihin sekä palkkoihin liittyvistä ongelmista.³¹ Keväällä 1943 maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien välinen kiista maataloustuotteiden hinnoista ja maatalouden kiristyneestä verotuksesta aiheutti hallituskriisin. Kiista huipentui valtiovarainministeri Tannerin ja hänen maalaisliittolaisten vastustajiensa väliseksi. Se ratkesi syksyllä, kun maataloustuotteille alettiin maksaa tukipalkkioita eli tuotantoa alettiin rahoittaa verovaroin. Tukipalkkiojärjestelmä purettiin vuonna 1949.³²

Jatkosodan vaikeaa elintarviketilannetta muisteli jälkepäin *Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana* -tutkimusprojektin muistitietokyselyyn vastannut sodan aikana lääkintälottana toiminut henkilö seuraavasti:

29 Favorin ja Heinonen 1972, 66–72; Hietanen 1990a, 117–118; 1990b, 308, 312–313; Laurila 1985, 90; Niemelä 1996, 307, 310; Paavonen 1987, 21; Pihkala 1982a, 318, 324; 1990, 252, 257, 263; Salovaara 1977, 62, 67, 100; Seppinen 1989, 176; Toivonen 1950, 37, 77; Utrio 1994, 88, 128.

30 Favorin ja Heinonen 1972, 100; Paavonen 1987, 22, 24–26; Perko 1979, 323; Pihkala 1990, 257; Salovaara 1977, 18, 55–56; Soikkanen 1990, 141; Väyrynen 1990, 41, 209.

31 Favorin ja Heinonen 1972, 39–40, 100–107.

32 Granberg 1989, 39–42; Hietanen 1990b, 312; Niemelä 1996, 316; Soikkanen 1990, 145; Salovaara 1977, 51.

Ravitsemustilanne vuosina 1941–42 oli varsin huono. Ankara pakkanen palellutti perunat. Söimme niitä kyllä mustiksi muuttuneina moskana. Sain keripukin ja kaikki hampaani alkoivat heilua. Työtovereita kuoli useitakin, tuberkuloosiin, eräs aivokalvontulehdukseen angiinan seurauksena ja eräs yleiseen myrkytykseen hammassäryn takia.³³

Vuoden 1942 ruuan kokonaiskulutus oli alimmillaan 80 prosenttia sotaa edeltävän vuoden 1938 tasosta. Erityisesti valkuaisaineiden ja rasvan kulutus henkilöä kohden väheni sotaa edeltävältä tasolta. Keväällä 1942 Helsingissä ja Tampereella jaettiin kunnallisista suurkeittiöistä puolen litran keittoannoksia ravintopulasta kärsivien perheiden lapsille ja raskaana oleville naisille. Perunaa ei ollut käytettävissä, mutta kansanhuoltoministeriö osoitti tarkoitukseen naudanoliaa, lanttuja, kuivattuja vihanneksia ja viljatuotteita.³⁴ Sirkka Räikkönen muisteli haastattelussa elintarvikepulpan tunteja:

Mun nuorin sisareni pyysi, jos hän sais markan. Kysyttiin: "Mitä sä teet markalla". No, hän ostaa jotain hyvää. Sitten kun mä tulin työstä, kysyin: "Mitä sä ostit?" Hän osti palan hiivaa. Kerta kaikkiaan ei siis ollut mitään. Juuri se 1941–1942 oli ehkä kaikkein pahin talvi.³⁵

Jatkosodan aikana supistui eniten maidon, voin, lihan ja sokerin kulutus verrattuna rauhanaikaiseen tasoon. Aikuisten maitoannos oli aluksi kolme desilitraa päivässä. Lasten annos oli litra kahteen ikävuoteen asti ja kuusi desilitraa sitä vanhemmille kuuteentoista ikävuoteen asti. Odottavien äitien ruoka-annokset olivat suurempia, ja lapsille saatettiin antaa joskus vaikkapa ylimäärisiä omenoita.³⁶ Voin säännöstelty annos oli aluksi 750 grammaa kuukaudessa, mutta joulukuussa 1941 annos oli enää 150 grammaa eli noin viisi grammaa päivässä. Vuotuinen liha-annos sodan aikana oli noin seitsemän kiloa vuodessa, mikä vastasi alle seitsemää prosenttia rauhanaikaisesta kulutuksesta. Pienimmillään vuonna 1942 kuukauden liha-annos oli runsaat 400 grammaa.³⁷ Sokerin kulutus laski vuonna 1943 kolmannekseen normaaliolojen kulutuksesta, mikä oli ollut noin 100 miljoonaa kiloa vuodessa. Perunan kulutus henkilöä kohden laskettuna puolestaan kolminkertaistui, ja myös kalan kulutus kasvoi selvästi pääasiassa kotitarvekalastuksen ansiosta. Sieniä ja marjoja kerättiin ahkerasti, vihannesten käyttö ruoanlaitossa lisääntyi ja kotitalouksien palstaviljely sekä pieneläinten pitäminen oli yleistä.³⁸

33 Karvinen-Kopteff 1993, 120.

34 Laurila 1985, 97, 107; Salovaara 1977, 146.

35 Sirkka Räikkösen haastattelu.

36 Lapsille myönnetty edut saivat vitsinikkarit kysymään, mikä ero oli paratiisin Eevalla ja sota-ajan Eevalla. Vastaus oli seuraava: Paratiisin Eeva tarvitsi omenan saadakseen lapsen, mutta sota-ajan Eeva tarvitsi lapsen saadakseen omenan. (Jermo 1974, 25.)

37 Huumori auttoi kestäämään yli vaikean ajan. Jotkut jaksivat suhtautua elintarvikesäännöstelyynkin vitsejä veistellen: Ravintolavieras tiuskaisi närkästyneenä:

– Tarjoilija, soppasani on kärpänen.

– Niinkö? Siitä menee sitten neljä lihakupunkia lisää. (Jermo 1974, 360.)

38 Hietanen 1990b, 309; Pihkala 1982a, 324; 1990, 266; Salovaara 1977, 85–88; Siipi 1967, 144; Toivonen 1945, 91; 1950, 33, 42–49; Utrio 1994, 88–89, 134.

Yleisestä niukkuudesta huolimatta rintamaoloissakin saatettiin ainakin joskus kokoontua hieman runsaamman pöydän ääreen kuten Olavi Paavolaisen kuvaus jouluaatosta rintamalla vuonna 1941 todistaa:

Illalla komppanian TK-joulu. Valtio on antanut kinkkua, puuroa, sekahedelmiä, makkaraa ja juustoa, joten pöytä sotajouluksi on varsin herkullinen. Hammar on prykännyt 60 litraa epämääräistä sahtia, valtio on antanut ryyppyn pöytäviinaa ja toisen jaloviinaa, ja omasta takaa on suorastaan joka miehellä viinaksia.³⁹

Peruna ja muut juurekset kuten lanttu ja porkkana olivat sotavuosien peruselintarvikkeita. Käytännössä kansakunta eli sotavuosina perunoilla, lantulla, juureksilla ja leivällä. Perunan jakelu joutui säännöstelyn piiriin vuosina 1942–1943. Juuresten korttiannokset olivat aikuisille 15 ja lapsille 10 kiloa kuukaudessa. Kananmunia jaettiin vaikeimpana aikana 1942 ainoastaan lapsille kaksi kappaletta kuukaudessa. Vuosina 1943–1944 lapset saivat kuusi ja aikuiset neljä munaa kuukaudessa. Sosiaalisen tutkimustoimiston vuosina 1945–1946 julkaistujen asutuskeskusten työläis- ja toimihenkilöperheiden sota-ajan ruoan kulutusta koskevien tutkimusten mukaan viisihenkinen perhe kulutti kahdessa viikossa perunoita keskimäärin yli 35 kiloa ja muita juureksia noin seitsemän kiloa. Elintarvikkeiden todellisissa kulutusmäärissä oli alueellisia eroja.⁴⁰

Hillojen, marmeladien ja mehujen säännöstely aloitettiin lokakuussa 1941. Nautintoaineista ensimmäisenä säännöstelyyn olivat joutuneet kahvi ja sokeri jo syksyllä 1939. Kahvin tuonti päättyi vuonna 1941. Sen jälkeen saatavilla oli lähinnä vain korviketta tai vastiketta. Korvikkeessa oli mukana aitoa kahvia. Vastike taas valmistettiin viljasta, sokerijuurikkaasta ja sikurista. Tupakka tuli säännöstelleyksi kesällä 1942. Siitä tuli sotataloudessa tärkeä vaihdonväline, ja myös tupakoimattomat ottivat itselleen tupakkakortteja, vaikka niiden sijaan olisi voinut kasvattaa sokeriannostaan. Tupakkaa viljeltiin paljon itse. Myös olut, pilsneri ja kalja olivat säännöstelyssä lyhyen aikaa vuonna 1941.⁴¹

Kun kaikesta oli pulaa, jouduttiin tinkimään myös vaatteista sekä pesuaineista. Tekstiilituotteet ja saippuat tulivat säännöstelynalaisiksi lokakuussa 1940. Korvikemateriaaleista kuten sillasta, säteristä ja paperikuidusta valmistetut tai vanhojen vaatteiden kankaasta uskäyttöön ommellut vaatteet saivat kelvata. Kengissä oli puupohjat ja päällinen paperikangasta. Paperilangasta tehtiin mattoja, käsilaukkukankaita tai huonekalu- ja verhokankaita.⁴²

Autot ja bensiini varattiin tehokkaasti puolustusvoimien käyttöön. Myös linja-auto ja hevoskuljetukset olivat säännösteltyjä. Rekisterissä olevien kuorma- ja linja-autojen määrä väheni vuosina 1939–1942 noin 23 000:sta alle 9 000:een. Henkilöautojen määrä supistui samana aikana 29 000:sta 3 600:aan.

39 Paavolainen [1946]1982, 175.

40 Hietanen 1990b, 311, 315–316.

41 Hietanen 1990b, 311; Jermo 1974, 64–79, 101–116; Salovaara 1977, 130; Toivonen 50, 72; Utrio 1994, 88. Jopa ministeri Väinö Tannerin Sorkin tilalla viljeltiin tupakkaa (Jermo 1974, 107).

42 Salovaara 1977, 152; Toivonen 1945, 115, 122; Utrio 1994, 112, 193.

Vuonna 1946 henkilöautoja oli maassamme noin 8 000, mutta niiden määrä alkoi kasvaa melko nopeasti 1940-luvun lopulla. Polkupyörätkin rekisteröitiin sodan aikana.⁴³

Elokuvissakäynti, radion kuuntelu, kirjallisuuden lukeminen, konsertit ja teatteri, yleisö- ja perhejuhlat, nurkkatanssit, kyläily, kirjeenvaihto ja käsityöt olivat sota-ajan huvituksia.⁴⁴ Kirjallisuuden harrastus kukoisti paperipulasta huolimatta sotavuosina ja heti sodan jälkeen. Kotimaisia elokuvia tehtiin ahkerasti, ja ne olivat suosittuja. Elokuvissakäynnin ennätysvuosi oli 1945, jolloin kirjattiin peräti 36 miljoonaa elokuvissakäyntiä. Radiolupien määrä kasvoi sotavuosien aikana vuoden 1939 runsaasta 330 000:sta yli puoleen miljoonaan vuoteen 1945 mennessä. Sota-ajan tiedotus- ja sensuurihallinto oli kaksijakoinen sikäli, että Valtioneuvostoon perustettiin talvisodan sytyessä tiedotuskeskus ja puolustusvoimien päämajaan propagandaosasto sekä sensuuritoimisto. Myöhemmin sensuuri siirtyi kesällä 1941 perustetun Valtion tiedotuslaitoksen osastoksi. Yleisradion ohjelmatoiminta tapahtui päämajan propagandaosaston alaisuudessa, ja propagandaosaston toimistopäällikkönä toimi myös nimimerkki "Pallena" tunnettu kapteeni Reino W. Palmroth. Kotirintamalla tuotettiin paitsi viihdeohjelmaa, musiikkia ja uutisia niin myös kansanhuollon sekä kansalaisjärjestöjen valistusta säästämisestä, korvikemateriaalien valmistuksesta, käytöstä ja huollosta sekä selviämisestä pula-ajan keinoin.⁴⁵

Jälleenrakennus alkaa

Sodan päätyttyä kansalaisten tunnelmat olivat sekavia. Monet surivat sodassa kuolleita omaisia, ankaria rauhannehtoja ja aluemenetyksiä. Jotkut riemuitsivat yksinkertaisesti rauhan aikaansaamisesta sotavuosien koettelemusten jälkeen. Toimeenpannut sotasyllisyysoikeudenkäynnit aiheuttivat hämmennystä. Liitoutuneiden valvontakomissio asetettiin valvomaan siirtymistä rauhanoloihin. Sisäpolitiikassa tapahtui selvä siirtymä vasemmalle. Niukkuuden aika jatkui vielä pitkään sodan jälkeen, sillä ulkomaankauppa käynnistyi vähitellen vuodesta 1945 lähtien ja säännöstelystä luovuttiin asteittain. Suomalaiset ryhtyivät mittavaan voimainponnistukseen. Jälleenrakennus ja Neuvostoliitolle kuuden vuoden aikana maksettavaksi määrätyt peräti 300 miljoonan dollarin suuruiset sotakorvaukset merkitsivät ankaraa työntekoa ja aineellista niukkuutta, kunnes 1950-luvulla Länsi-Euroopassa vauhtiin päässyt talouskasvu alkoi näkyä Suomenkin aseman parantumisena. Lisäksi siirtoväen asuttaminen vaati ponnistuksia.

Taluspoliittinen suunnittelu ja valtiojohtoisuus korostuivat kaikkien sotaa käyvien maiden tapaan myös Suomessa jatkosodan aikana. Valtiojohtoisuus talouselämässä oli ajateltu vain sota-ajan poikkeusoloihin, mutta taloudellisen

43 Pihkala 1990, 275; Toivonen 1986, 71.

44 Haavio-Mannila ja Äärilä 1993, 338–339.

45 Hietanen 1990a, 113, 117; Jermo 1974, 307–342, 348–349; Keto 1974, 64; Siipi 1967, 145–146; Vattula, toim. 1983, 315; Ütrio 1994, 204–205.

suunnittelun vakiinnuttaminen alkoi näkyä yhteiskuntapolitiikassa pian rauhan tultua. Vasemmisto voitti vaalit maaliskuussa 1945. Sosiaalidemokraattien, maalaisliiton ja kansandemokraattien yhteistyöllä saatiin hallitus aikaan. Näiden kolmen suuren puolueen ohjelmajulistuksessa samana vuonna sosialisointi eli kansallistaminen oli selkeästi esillä. Sitä kannatti jopa maalaisliitto. Suunnitelmat eivät johtaneet kuitenkaan juuri mihinkään konkreettisiin toimenpiteisiin.⁴⁶ Vasemmisto käytti melko vähän vaikutusvaltaa talouspolitiikassa. Sen vaikutusvallan ulottumattomiin jäivät valtiontalouden lisäksi raha- ja valuuttakurssipolitiikka, teollisuusinvestoinnit, sotakorvaustuotannon organisointi sekä ulkomaankauppaa ja valuuttalainoja koskevat asiat. Käytännössä toteutettu talouspolitiikka oli pragmaattista ongelmien ratkomista.⁴⁷

Kansantalouden näkymät olivat sodan jälkeen heikot. Syyskuussa 1944 solmitun välirauhan jälkeisenä talvena Ruotsista saatiin viljaa. Naapurimaan apu oli elintärkeä. Vuoden 1945 syyskuuhun mennessä kauppasopimuksia solmittiin. Viljaa alettiin saada niiden perusteella Neuvostoliitosta, Englannista, Yhdysvalloista ja Argentiinasta. Ulkomaankaupan käynnistämistä vaikeutti muun muassa se, että elokuussa 1945 Suomen kauppalaivastosta oli jäljellä noin 38 prosenttia sotaa edeltävään verrattuna. Sotaa edeltävä taso tuonnissa saavutettiin vuonna 1948 mutta viennissä vasta 1950-luvun alussa. Vuosina 1945–1952 viennistä lähes puolet oli paperiteollisuuden tuotteita. Lisäksi puuteollisuuden ja raakapuun vienti nosti puunjalostusteollisuuden osuuden peräti 90 prosenttiin viennistä. Kulutustavaroiden osuus tuonnista oli ainoastaan 10–15 prosentin luokkaa 1940-luvun lopulla, sillä raaka- ja polttoaineet sekä investointitavarat jouduttiin tuomaan ulkomailta.⁴⁸

Suomen marka devalvoitiin vuonna 1945 kolmesti. Sodan jälkeen kansantalouden ongelmaksi tuli inflaatio, jota pyrittiin hillitsemään muun muassa vuoden 1946 alussa toteutetulla setelien leikkauksella sekä vakauttamissopimuksilla. Setelien leikkaus lisäsi kansalaisten tyytymättömyyttä. Vastaavansalaisia operaatioita toteutettiin muissakin Euroopan maissa kuten esimerkiksi Norjassa, Tanskassa, Belgiassa, Ranskassa, Hollannissa ja Unkarissa. Sodanjälkeinen inflaatio laukkesi Suomessa korkeimmillaan peräti 40–60 prosentin vuosivauhtia. Myös puolen miljoonan sodasta palanneen työikäisen sijoittaminen työelämään oli ongelmallista ennenkuin jälleenrakennus pääsi todenteolla vauhtiin.⁴⁹

Suomi ei ottanut vastaan Yhdysvaltain Euroopan valtioille vuonna 1947 tarjoamaa Marshall-apua mutta liittyi sekä Maailmanpankin että Kansainvälisen valuuttarahaston jäseneksi vuonna 1948. Liittyminen oli konkreettinen merkki Suomen pysymisestä läntisessä rahajärjestelmässä. Vuonna 1949 Suomen marka devalvoitiin kahdesti.⁵⁰ Maamme teollisuustuotanto ja reaalin

46 Jussila 1990, 169; Kalela 1989, 144; Paavonen 1987, 41, 69, 83, 227–228; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 106–107.

47 Kalela 1989, 137, 141–142; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 107.

48 Paavonen 1987, 30, 65; Pihkala 1982b, 341, 346; Salovaara 1977, 43, 65.

49 Jerro 1974, 224; Kuusterä 1995, 372–373, 379–381; Nummela 1986, 242; Pihkala 1990, 262.

Taulukko 4.1: Luopuminen elintarvikesäännöstelystä sotien jälkeen.

elintarvike	säännöstely päättyi
leipä	elokuu (1.8.)1949
peruna	toukokuu (5.5.)1947
maito	lokakuu (1.10.)1948
voi	helmi-/elokuu (17.2./1.8.)1949
juusto	toukokuu (1.5.)1949
sianliha	maaliskuu (1.3.)1947
naudanliha	huhtikuu (10.4.)1947
kotimainen kala	elokuu (30.8.)1946
kuivatut hedelmät	kesäkuu (30.6.)1949
sokeri	1954
sakariini	huhtikuu (1.4.)1948
makeiset	marraskuu (1.11.)1948
marmeladit, hillot ja mehut	toukokuu (31.5.)1947
suola	helmikuu (1.2.)1947
kahvi	1954
tee	lokakuu (1.10.)1948
tupakka	tammikuu (1.1.)1949
tekstiilit	kesä 1949

Lähde: Salovaara 1977, 65–135; Toivonen 1950, 205–214.

bruttokansantuote saavuttivat sotaa edeltävät tasot jo vuosina 1946–1947. Maataloustuotannossa sotaa edeltävälle tasolle päästiin vasta seuraavalla vuosikymmenellä, kun sodan aikaisen elintarvikepulan seurauksena tuotannon lisääminen nostettiin yhdeksi maatalouspolitiikan keskeisistä tavoitteista. Jälkeenpäin tarkastellen jälleenrakennuskaudesta käynnistyi kuitenkin suotuista jakso. Vuosina 1946–1974 Suomen bruttokansantuotteen kasvu oli keskimäärin 4.9 prosenttia vuodessa, mikä oli noin puoli prosenttiyksikköä Länsi-Euroopan keskimääräistä kasvua vähemmän.⁵¹

Säännöstelyn purkaminen

Sota-ajan komentotalous näkyi kotirintamalla ja kansalaisten kulutuksessa lähinnä säännöstelynä ja niukkuutena. Sota muutti monia asioita ja toi mukanaan joitain uutuusiakin. Vuonna 1944 markkinoille tulivat ensimmäisinä

50 Kuusterä 1997, 19–20; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 245; Pihkala 1982b, 339, 346.

51 Granberg 1989, 35; Hjerpe 1988, 46, 48; Paavonen 1987, 59.

kotimaisina syväjäädetyttyinä tuotteina marjat ja vihannekset. Keväällä 1946 Paulig järjesti yleisökilpailun, jonka tuloksena syväjäädetytty tuotteille saatiin suomenkielinen nimi: pakaste. Pakaste-sana valittiin yli 900 kilpailuun lähetetyn nimiehdotuksen joukosta.⁵² Pakasteet, pakastimet ja pakastaminen yleistyivät suomalaisissa kotitalouksissa kuitenkin vasta 1960-luvulla.

Vuonna 1947 aika tuntui olevan kypsä muutoksille. Valvontakomissio poistui maasta, ja lopullinen rauhansopimus astui voimaan syyskuussa. Kaikki säännöstelyn laajentamiseen tai uudistamiseen tähtäävät hankkeet kaatuivat. Myös viennin kannalta tärkeän puutavaran vapauttaminen säännöstelystä samana vuonna vauhditti järjestelmän purkamista. Säännöstelyn purkaminen tapahtui siten, että elintarvikkeiden korttisäännöstely lopetettiin pääsääntöisesti vuosina 1946–1949. Kansanhuoltoministeriö lakkautettiin vuonna 1949. Sen yleinen ja kaupallinen osasto sekä jakeluosasto yhdistettiin kauppa- ja teollisuusministeriön alaiseksi osastoksi ja hinta-asiat siirrettiin sosiaaliministeriöön. Vuonna 1949 olivat elintarvikkeista enää sokeri, kahvi, margariini ja riisi korttisäännöstelyssä. Meijerivoi vapautettiin säännöstelystä elokuussa 1949 mutta joutui siihen uudelleen syyskuussa 1951. Voin säännöstely lopetettiin viimein marraskuun alussa vuonna 1951.⁵³ Viimeisistä ostokorteista luovuttiin vihdoin maaliskuussa 1954.

Kirjailija Väinö Linna on tavoittanut jotain olennaista sodanjälkeisistä tunnelmista. Hän päättää romaaninsa *Täällä pohjan tähden alla* hyvin kauniisti haikeaan tunnelmaan kohtauksessa, jossa kaksi poikaansa sodassa menettänyt leski-äiti istuu yksin keinussa:

Elinan silmäluomet olivat kiinni mutta mielikuvien jäljet näkyivät kasvoilla. Sillä niillä väreili hymy, hieman surumielinen, mutta hymy kuitenkin. Avoimesta ikkunasta tunkeutui kesäinen varhaisilta sisään. Purnertava auringonvalo kajasti kamarin seinäpaperissa ja lipaston peilissä sekä sen päällä olevissa lasten kuvissa ja samettialustalla lepäävissä kunniamerkeissä ja muistoristeissä.

Keinu liikahti enää silloin tällöin mutta Elinan kasvoilla viipyi hymy yhä hänen kuunnellessaan laulua radiosta.⁵⁴

52 Jerro 1974, 100. Yhdysvalloissa pakastaminen alkoi yleistyä jo 1920-luvulta lähtien. Naapurimaassamme Ruotsissa ensimmäisinä pakastettuina tuotteina markkinoille tulivat vihannekset, marjat ja kalapakasteet vuodesta 1945 lähtien. Siellä kotitalousneuvojen rooli oli tärkeä pakastamisen levittämisessä yleisölle. Ruotsissa perustettiin vuonna 1953 Djupfrysningensbyrå, ja se korvasi kahdeksan vuotta aiemmin perustetun kylmäkäsitteilykomitean. (Boalt & Neymark 1983, 130, 132, 139.)

53 Paavonen 1987, 164–168; Perko 1979, 325; Pihkala 1982b, 340–341; Salovaara 1977, 98; Toivonen 1950, 215.

54 Linna 1962, 544.

Neuvontajärjestöt kotirintaman pulantorjunnassa

Marttajärjestö ja Maatalousnaiset

Sota-ajan aineellinen pula nosti selviämisen kotirintaman arkipäivän aineellisista tarpeista järjestöjen keskeiseksi tehtäväksi. Maa- ja kotitalousneuvonta olivat tärkeitä selviämistrategioita. Maatilojen naiset joutuivat ottamaan kaikki työt hoitaakseen. He olivat osallistuneetkin perinteisesti miesten töinä pidettyihin askareisiin, mutta sota-aikana heidän panoksensa korostui ratkaisevasti. Maaseudulla pulaa helpotti kuitenkin yleensä oman tilan tuotanto, kun viljelijät saivat itse pidättää tuotannostaan omaan kulutukseen erittäin raskaan työn tekijöiden annoksia vastaavat määrät. Kaupunkilaisnaisten työtaakan on arvioitu kasvaneen jopa 70 prosentilla. Kotitöitä lisäsi esimerkiksi vaatteiden valmistaminen, leipominen ja kynttilöiden tai saippuan tekeminen.⁵⁵ Jonotus kaupoissa vei aikaa. Kaikki kekseliäisyys oli käytettävä hyväksi niukkuudesta selviämiseksi.

Sota-ajan olosuhteissa kotitalousneuvonta oli uusien moninaisten haasteiden edessä. Järjestöjen yhteistyö tiivistyi. Järjestötyö tarjosi mielekäästä tekemistä ankeana aikana, kun vapaa-ajan viettoon ei ollut paljon mahdollisuuksia. Järjestöjen aktiivit olivat kotirintaman kärkijoukkoja. Vuonna 1939 alunperin ulkomailta tulleen humanitaarisen avun jakamista varten pääministeri Risto Rytin ohjauksella perustetusta Suomen Huollosta tuli keskeinen organisaatio avustustyön järjestämisessä. Vapaaehtoista avustustyötä tekevät naiset vahvistivat naisjärjestöjä, joiden maanlaajuinen olemassa oleva organisaatio osoittautui tehokkaaksi. Naiset saattoivat kuulua moneen järjestöön, kun yhteinen ulkoinen vihollinen oli yhdistänyt aiemmin toisistaan ideologisesti hyvinkin kaukana olevia kansalaispiirejä. Näin ollen esimerkiksi Marttajärjestö teki yhteistyötä Lotta Svärd -järjestön, asevelinaisten ja Mannerheim-liiton paikallisosastojen kanssa. Monet naiset kuuluivat useisiin järjestöihin. Myös tyväenjärjestöihin kuuluvat naiset saattoivat toimia lottina tai maruttoina. Kotitalousneuvonta oli luonteeltaan pulan torjuntaa.⁵⁶ Naisten vapaaehtoistyöstä kotirintamalla saadut kokemukset olivat rinnastettavissa rintamamiesten asevelihenkeen.

Sodan syttyessä Marttaliitto oli suuri vajaan 64 000:n jäsenen järjestö, jolla oli palveluksessaan hieman alle 200 konsulenttia ja neuvojaa sekä maan kattava paikallisorganisaatio. Marttaliiton keskeisiä toimihenkilöitä olivat toiminnanjohtaja Elli Saurion rinnalla konsulentit Irja Kalajoki ja Toini Syvälahti, joista edellinen erosi vuonna 1941 ja jälkimmäinen seuraavana vuonna. Heidän tilalleen tulivat konsulentit Annikki Salomaa ja Hellä Haapaniemi sekä vuonna 1944 kotitalouskonsulenttina aloittanut Sirkka Kouki. Piiriliitoissa oli sotavuosina konsulentteja runsaat 20. Neuvojien lukumäärä vaihteli runsaan

55 Rääkkönen 1993, 163, 191.

56 Haltia 1949, 245; Lahti 1974, 135; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1943, 38; Ohanwe 1993, 131, 156, 158.

Martat jakamassa siirtoväelle Amerikasta tulleita lahjasiemeniä Helsingissä vuonna 1940. Kuva: Pekka Kyytinen, Museovirasto.

sadan ja puolentoistasadan välillä. Lisäksi kotitalousneuvojen apuna toimi useampia kymmeniä apulaisneuvoja ja piiriliitoissa käsityöopettajia, joiden keskimääräinen toimikausi vaihteli kahdesta viiteen kuukauteen.⁵⁷ Kun toiminnanjohtaja Elli Saurio jäi vuoden 1944 lopulla virkavapaaksi, hänen tehtäviään tuli hoitamaan ensin Annikki Salomaa ja hänen jälkeensä Sirkka Kouki.⁵⁸ Kouki valittiin uudeksi toiminnanjohtajaksi Helsingin yliopistoon kodin taloustieteen professoriksi siirtyneen Saurion erottua. Liiton kotitalouskonsulentiksi tuli Koukin tilalle talousopettaja Sointu Rinnemaa.⁵⁹

Juuri ennen sotaa kotitalousjärjestöt päättivät yhteisesti aloittaa huoltoemäntätoiminnan. Marttajärjestön huoltoemänniksi valittiin emäntiä, kansankoulunopettajia ja järjestön jäseniä, jotka olivat valmiita huolehtimaan sodan vuoksi hätään joutuneista. Huoltoemännät tekivät vapaaehtoistyötä ja auttoivat muiden muassa sotavammais-, aseveli- ja siirtolaisperheitä omatoimisen talouden suunnittelussa sekä kehittämisessä. He toimivat yhteistyössä Vapaan Huollon kanssa. Marttojen valistustyön kohderyhmänä olivat erityisesti siirtoväki. Evakkoon joutuneita oli lähes kolmasosa järjestön jäsenmäärästä. Marttajärjestön piiriliitoista erityisesti Pohjois-Karjalan piiriliitto pääsi hyvään alkuun työssä jo talvisodan aikana. Sen alueella toimi vuonna 1940 yli 300 huoltoemäntää. Yksittäisen huoltoemännän toiminnan piiriin kuului tavallisesti viidestä kymmeneen kotia. Sotien jälkeen Marttajärjestön jatkoi edelleen

57 Haltia 1949, 242–244.

58 Sirkka Kouki (1917–1989) toimi Marttaliitossa ensin kotitalouskonsulenttina vuosina 1944–1947 ja sen jälkeen toiminnanjohtajana 1947–1957. Hän hoiti myös Emäntälehdessä päätoimittajan tehtäviä vuosina 1947–1952. Kouki suoritti maa- ja metsätieteiden kandidaatin tutkinnon kodin taloustiede pääaineenaan vuonna 1954. Hän siirtyi maataloushallitukseen kotitalousosaston päälliköksi vuonna 1957, jolloin hän sai myös kotitalousneuvoksen arvon. Sirkka Kouki oli Kotitalouskeskuksen hallituksen jäsen vuosina 1947–1954.

59 Haltia 1949, 263.

huoltoemäntätoimintaa entiseen tapaan.⁶⁰

Vuonna 1940 Helsingissä järjestettiin pula-ajan kotitalousnäyttely, johon kansanhuoltoministeriö myönsi määrärahan. Helsingin Marttayhdistys oli aktiivinen näyttelyiden järjestäjä ja toimi yhteistyössä Kotitalouskeskuksen kanssa. Vuonna 1941 järjestettiin Stockmannin tavaratalossa "Koti ja pula-aika"-näyttely, jonka aineistoa kierrätettiin esimerkiksi Turussa, Kotkassa, Lappeenrannassa ja Oulussa. Kotitalouskeskus järjesti pulantorjuntapäiviä vuosina 1941–1942 kymmenillä paikkakunnilla. Marttajärjestön toiminnassa oli mukana myös miehiä, joita kutsuttiin leikkisästi "partamartoiksi".⁶¹

Vuonna 1941 Marttajärjestö osallistui Kotitalouskeskuksen perustamiseen ja käynnisti neuvonta-asetoiminnan. Esimerkiksi Helsingissä ensimmäinen neuvonta-asema avattiin syyskuun alussa. Asema oli yleisölle avoinna Helsingin Marttakoululla neljästä viiteen tuntia päivässä. Neuvonta-asetalla vastattiin yleisön kysymyksiin ja järjestettiin havaintoesityksiä sekä ilmaisia lyhyitä erikoiskursseja. Asemaa hoiti Marttakoulun johtajatar kahden talousopettajan avustuksella. Siellä kävi syyskaudella 1941 yli 2 000 henkilöä. Vähitellen myös muihin kaupunkeihin perustettiin neuvonta-asetmia. Vuonna 1942 uusia neuvonta-asetmia perustettiin Kuopioon, Lappeenrantaan, Kokkolaan, Joensuuhun sekä Poriin ja seuraavana vuonna vielä Sortavalaan. Vuonna 1944 niitä oli edelleen toiminnassa Poria ja Sortavalaa lukuunottamatta mainituissa kaupungeissa.⁶² Neuvonta-asetmia vähennettiin 1940-luvun lopulla mutta lisättiin jälleen seuraavalla vuosikymmenellä.

Välirauhan aikana Karjalaan lähetettiin koulutettuja siivousryhmiä. Niiden työ tapahtui sotilashallinnon alaisena. Marttayhdistykset avustivat työtä lähettämällä Karjalaan puhdistusaineita ja -välineitä. Lisäksi Marttajärjestö organisoi kulkuteiden risteyskiin huoltopaikkoja siirtoväen ja paikkakunnilla työskentelevän väestön muonitukseen ja majoitukseen. Vuodesta 1941 lähtien maatalousministeriö myönsi määrärahoja siirtoväen neuvontaan. Karjalan Marttapiiriliiton toimipaikkana oli Helsinki, kun taas Laatokan-Karjalan Marttapiiriliitto toimi Jyväskylältä käsin. Mainitut piiriliitot palkkasivat maatalousministeriön rahoituksen turvin pääosan toimihenkilöistään. Vuosina 1944–1945 piiriliitosten harjoittama siirtomarttatoiminta oli erityisen tärkeää siirtoväen mielialan hoitamisessa.⁶³

Jatkosodan lopussa Karjalassa Marttajärjestössä toiminut nainen on muistellut kokemuksiaan seuraavasti:

Toimin Laatokan-Karjalan Marttapiiriliitossa, laajan Soanlahden pitäjän kotitalousneuvojana, jossa työmatkat tehtiin suksilla hiihtäen ja keksillä pyöräillen. 50 km päivämатka ei ollut mikään ihme. Työ oli in-

60 Manja Haltian haastattelu; Haltia 1949, 244, 264; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1940, 5, 25; Ohanwe 1993, 146.

61 Haltia 1949, 253–254; Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1941–1942, 19–21; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1941, 15; Ohanwe 1993, 145.

62 Haltia 1949, 255; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomukset 1941, 5, 31; 1942, 32; 1943, 32; Ohanwe 1993, 146.

63 Haltia 1949, 256–258; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomukset 1941, 33; 1945, 29–30.

nostavaa ja kannustavaa, ihmiset elivät työlle. Marttajärjestössä vuosi -44 oli nimetty omavaraisvuodeksi. Omin käsin valmistettiin kaikkea mahdollista perunajauhot, siirapit, kahvinselvikkeet tallukoista ja vanhasta uutta puhumattakaan.⁶⁴

Talvisodan vuonna 1939 Marttajärjestön kurssitoiminta romahti ja myös esitelmää pidettiin sekä näyttelyitä järjestettiin vähemmän. Kun esimerkiksi kodinhoitokursseja oli järjestetty vielä vuonna 1938 kaikkiaan 1 850, kyettiin seuraavana vuonna järjestämään enää vajaa puolet. Vähitellen järjestön kurssitoiminta vilkastui jatkosodan vuosina, mutta väheni jälleen sotien jälkeen 1940-luvun lopulla. Kurssitoiminnassa oli painotettu 1920-luvulta lähtien kodinhoitokursseja, mutta vuosina 1943–1945 järjestettiin eniten käsityökursseja. Marttajärjestön kursseille osallistui sotavuosina 30 000:sta 54 000:een ihmistä.⁶⁵

Jälleenrakennuskaudella Marttajärjestön neuvontatyö kohdistettiin erityisesti sodan tuhoista eniten kärsineisiin ja uusia koteja rakentamaan ryhtyneisiin väestöryhmiin sekä nuoriin perheisiin. Järjestö käynnisti morsiuskurssitoiminnan ja jatkoi "vanhasta uutta" -kursseja sekä käsityökursseja. Myös puutarhaneuvontaan panostettiin, ja kotipuutarhat otettiin vuoden 1946 teemaksi. 1940-luvun loppuvuosina kurssitoiminta ei enää palannut 1930-luvun lopun tasolle, mutta esitelmää pidettiin lähes edellisen vuosikymmenen huippuvuosien tahtiin ja näyttelyitä järjestettiin runsaasti. Puutarhaneuvonnassa tukena olivat Kotitalouskeskuksen näyttelyryhmät ja julkaisut. Marttajärjestö osallistui vuosina 1946–1947 kansainväliseen toimintaan lähettämällä edustuksen Pohjoismaiden Emäntäliiton 25-vuotisjuhliin Kööpenhaminaan toukokuussa 1946 sekä *The Associated Country Women of the World (A. C. W. W.)* -järjestön kongressiin Amsterdamiin syyskuussa 1947. Vuosi 1948 oli nuorisovuosi järjestön toiminnassa. Seuraavana vuonna yli 72 000 jäsenen ja lähes tuhannen jäsenyhdistyksen Marttajärjestö juhli 50-vuotista olemassaoloaan Helsingin messuhallissa. Konsulenteja ja neuvoja järjestöllä oli 170.⁶⁶

Myös Maatalousnaiset panostivat voimakkaasti neuvontaan ja pulantorjuntaan sotien aikana. Talvisodan syttyessä järjestön jäsenmäärä oli runsaat 67 000, ja sillä oli palveluksessaan lähes 250:n konsulentin ja neuvojan "kenttäarmeija". Maatalousnaiset oli siis kasvanut jäsenmäärältään jo ohi Marttajärjestön 1930-luvun lopulla. Maatalousnaisten keskuksen puheenjohtajana toimi Lyydia Kantala aina vuoteen 1953 ja toiminnanjohtajana oli Martta Kuusela. Maatalousnaisten keskuksen konsulenttikunta sai täydennystä sotien aikana, kun Kyllikki Sampolahti tuli pientalouskonsulentiksi vuonna 1943. Käsityökonsulentiksi pestattiin ensin Kerttu Kyllönen ja vuoden 1945 toukokuusta Mirja Vasama.⁶⁷

Maatalousnaisjärjestö omaksui Marttajärjestön tapaan huoltolinjan kotita-

64 Ohanwe 1993, 146.

65 Haltia 1949, 274–276.

66 Haltia 1949, 265–268, 274–276; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomukset 1946, 12–14; 1947, 17–18.

67 Laine 1948, 194.

Maanviljelysseurojen kotitalous- ja puutarhakonsulenttien neuvottelukokous loka-kuussa 1946 Helsingissä. Kuva: Sirkka-Ilona Bengts.

lousneuvonnan kantavaksi ajatukseksi sotien aikana. Maatalousnaisten neuvontatyön kohderyhmiä olivat sotavuosina erityisesti sotavammais-, sotaleski- ja rintamamiesperheet sekä siirtoväki, asutustilalliset ja pientilojen viljelypals-tatoiminta. Työtä toteutettiin pääasiassa henkilö- ja perhekohtaisena neuvon-tana. Maatalousnaiset keskittyivät erityisesti kuudelle erikoisalueelle: ruoka-talouteen, maaseudun asunto-olojen sekä kodinhoidon parantamiseen, karjan-hoittoon, puutarhanhoitoon, käsitöihin ja lastenhoitoon. Sodan oloissa väestön-suojeluun ja ensiapuunkin liittyvät tehtävät koskivat järjestöjen neuvotia sekä huoltoemäntiä. Myös Maatalousnaisten toiminnassa huoltoemännät olivat tär-keitä. Heidän toimintansa alkoi jo syksyllä 1939 ja tehtäväkenttänsä oli oh-jeiden mukaan valtavan laaja alkaen veden saannin parantamisen suunnitte-lusta, ruokatalouden järjestämisestä ja kodinhoidon sekä vaatehuollon ohjauk-sesta ja päättyen perheen lasten tulevaisuuden suunnitteluun sekä yhteyden-pitöön maatalousnaisosastoon. Lisäksi huoltoemännät joutuivat antamaan hen-kistä tukea perheille, joiden jäseniä haavoittui tai kaatui. Vuosina 1943–1944 tehtiin aktiivisesti työtä Inkerin suomalaisten sijoittamiseksi maalaiskoteihin.⁶⁸

Huoltoemännät toimivat välittäjinä huoltotoiminnan kohteena olevien per-heiden ja Maatalousnaisten paikallisosastojen, kotitalousneuvojien sekä kon-sulenttien välillä. He myös opastivat esimerkiksi anomusten täytössä ja mui-den virallisten asioiden hoidossa. Ompelukerhojen yleistyminen sotavuosina liittyi huoltotoimintaan. Ompelukerhot vastasivat usein maamiesseurojen nais-

⁶⁸ Katri Kaarlosen ja Mirja Veitonmäen haastattelut; Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuodelta 1943, 17–18, 35; 1944, 19–20; Laine 1948, 145–147, 221, 334–363, 380; Niemelä 1996, 331; Ohanwe 1993, 148–149; Satka 1994, 84–85.

osastojen kokouksia. Huoltoemännät muodostivat merkittävän verkoston sodanaikana. Esimerkiksi vuonna 1946 Maatalousnaisten huoltoemäntiä toimi eri maanviljelysseurojen alueella yli 1 300. Sotien jälkeen huoltoemäntien tehtävät siirtyivät vähitellen neuvojille ja korvautuivat osittain kotikerhotoiminnalla. Lisäksi Maatalousnaisten tärkeä toimintamuoto oli perhelisäperheiden neuvonta. Kyseessä oli monilapsisille perheille kohdennettu sosiaalinen neuvontatyö, jonka tavoitteena oli perheen elintason nostaminen.⁶⁹

Maatalousnaisten käsityöneuvojien kurssien tuloksia. Kuva: A. Tuhka, Museovirasto.

Maatalousnaisten kurssitoiminta supistui sotien aikana noin puoleen vuoden 1937 yli 5 000 kurssista. Kurssien yhteenlasketut osanottajamäärät pysyivät yli 30 000 henkilön paikkeilla. Maatalousnaisten esitelmä-, havaintoesitys- ja näyttelytoiminta väheni niinkään jonkin verran sotavuosina eikä niiden kuulijakunta ollut niin laaja kuin 1930-luvun parhaina vuosina. Sen sijaan kotikäyntejä ja kilpailuja järjestettiin ahkerasti niin sotien aikana kuin niiden jälkeenkin.⁷⁰

Maatalousnaiset toimivat yhteistyössä Suomen Huollon kanssa. Järjestö ilmaisi kuitenkin vuonna 1942 tyytymättömyytensä, kun sille myönnettiin neuvontaan tukea vakituksena valtionapuna ainoastaan runsaat 650 000 markkaa Kotitalouskeskuksen saadessa toimintaansa varoja peräti kaksi miljoonaa. Kiista liittyyne myös siihen, että myös noin puolenmiljoonan vakituista valtionapua nauttinut Marttajärjestö sai sotavuosina jatkuvasti ylimääräistä avustusta yli miljoona markkaa. Maatalousnaisjärjestö ei ottanut vastaan muiden

69 Laine 1948, 139–140, 147–148; Mirja Veitonmäen haastattelu.

70 Laine 1948, 310, 318, 311–320, 323–332.

järjestöjen tarjousta osallistua Kotitalouskeskukseen. Kiista ratkesi siten, että Maatalousnaisten Suomen Huollolta saamaa avustusta korotettiin vuoteen 1944 mennessä 1.6 miljoonaan markkaan. Suomalainen Marttaliitto sai vuonna 1944 toimintaansa 850 000 markkaa vakituista valtionapua sekä 1.5 miljoonaa markkaa ylimääräistä avustusta.⁷¹

Maatalousnaiset tekivät yhteistyötä Suomen Huollon lisäksi myös Suurtalokoot-järjestön sekä Suomen Romu ry:n kanssa talkootyössä ja romunkeräyksessä. Välillä jouduttiin sovitteluun toimintatapoja, jotteivät järjestöt olisi häirinneet toistensa työtä. Vuonna 1942 Maatalousnaiset tekivät sopimuksen Sotainvalidien Veljesliiton kanssa sotavammaisten kotitalousneuvonnasta.⁷² Kotitalouskeskuksen ulkopuolelle jääneet Maatalousnaiset harjoittivat kiinteää yhteistyötä maataloushallituksen kotitalousosaston kanssa. Järjestön keskusjohtokunnan jäsen Aino Luostarinen oli kansanedustajana.⁷³

Sotien jälkeen Maatalousnaiset pyrkivät vaikuttamaan aktiivisesti kotitalousopetuksen ja neuvokoulutuksen kehittämiseen. Maatalousnaisilla oli edustaja 16:n kotitalousoppilaitoksen johtokunnassa ja Marttajärjestöllä vastaavasti 15:n. Martat olivat valinneet edustajan kaikkiin kaupungeissa sijaiseviin oppilaitoksiin, mikä kuvastaa osaltaan järjestöjen erilaista suuntautumista. Maatalousnaiset, Maatalousseurojen Keskusliitto ja Kotitalouskeskus toimivat aktiivisesti kotitalousalan professuurien saamiseksi yliopistoon, mikä toteutuikin sodan jälkeen. Maatalousnaiset harjoittivat myös kansainvälistä yhteistyötä. Vuonna 1946 perustettiin Pohjolan Maatalousnaiset, jonka toimintaan järjestö otti osaa. Vuonna 1947 Maatalousnaisilla oli edustus *The Associated Country Women of the World (A. C. W. W.)* -järjestön kokouksessa Amsterdamissa.⁷⁴

Vuonna 1947 Maatalousnaiset osallistui maatalousseurajärjestön 150-vuotisjuhliin Turussa. Järjestö juhli keskusjärjestön kanssa hyvin perustein. Maatalousnaiset oli kasvanut todelliseksi joukkojärjestöksi, jonka jäsenmäärä ylsi vuoteen 1949 mennessä peräti runsaaseen 112 000:een jäseneen ja konsulenttisekä neuvokunta hieman yli 250:een. Sen jäsenmäärä kasvoi heti sotien jälkeen jopa 18 000 uudella jäsenellä vuodessa, kun Lotta Svärd -järjestön loppettamisen jälkeen monet lotat liittyivät Maatalousnaisiin.⁷⁵

Muut järjestöt

Molemmat pienviljelijäjärjestöt olivat mukana perustamassa vuonna 1941 toimintansa aloittanutta Kotitalouskeskusta. Pienviljelijäin Keskusliiton Maiju Gebhard valittiin Kotitalouskeskuksen hallituksen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi. Hallituksessa Keskusliittoa edustivat myöhemmin myös konsulentit Irma Sarje ja Aino Pulliainen. Agronomi Ragni Karlsson oli vuoteen 1947

71 Laine 1948, 242–243, 391; Niemelä 1996, 330.

72 Laine 1948, 243–244.

73 Laine 1948, 260–261.

74 Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuodelta 1946, 3–4; 1947, 17; Laine 1948, 253–259.

75 Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuodelta 1947, 3–4; Ohanwe 1993, 150.

asti Pienviljelijäin Liiton edustajana hallituksessa ja hänen jälkeensä rouva Saima Haaksi. Molemmista pienviljelijäjärjestöistä oli kolme jäsenedustajaa Kotitalouskeskuksessa. Pienviljelijäjärjestöt osallistuivat lisäksi Suomen Huollon toimintaan Kotitalouskeskuksen kautta. Pienviljelijäin Keskusliiton keskeisiä toiminta-alueita olivat Lounais-Suomi Etelä-Pohjanmaata myöten, Häme, Keski-Suomi, Pohjois-Savo ja Kymenlaakso, kun taas Pienviljelijäin Liiton kanta-alueita olivat Savo, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi.⁷⁶

Pienviljelijäin Keskusliiton toiminnanjohtajana sotavuosien ajan oli Sikstus Samppa Aittoniemi ja hänen jälkeensä vuodesta 1945 Toimi Ruokosalmi. Aittoniemi jatkoi toimintaansa Pienviljelijäin Keskusliiton johtokunnan puheenjohtajana Emil Hynnisen jälkeen vuosina 1945–1966. Kotitalous- ja puutarhakonsulentin tehtäviä hoiti Maiju Gebhard vuoteen 1942 asti, minkä jälkeen hän siirtyi Työtehoseuran kotitalousosaston päälliköksi. Gebhardia seurasi puutarhaopettaja Aino Pulliainen, joka vastasi tehtävistä aina 1960-luvun loppulle asti. Pienviljelijäin Keskusliiton naisjäsenistö kasvoi sotaa edeltäneestä vajaasta 20 000:sta jäsenestä yli 35 000:een vuoteen 1949 mennessä. Pienviljelijäin Keskusliiton ja sen paikallisliittojen neuvojien määrä kasvoi vuoden 1939 runsaasta 30:sta lähes kaksinkertaiseksi seuraavan kymmenen vuoden aikana. Sota merkitsi kuitenkin myös Pienviljelijäin Keskusliitolle kurssien, kilpailujen ja esitelmien sekä yleisön vähenemistä suunnilleen puoleen sotaa edeltäneistä lukumääristä.⁷⁷

Pienviljelijäin Keskusliiton sodanaikaisessa neuvontatyössä painottui muiden järjestöjen tapaan pulantorjunta. Neuvojat joutuivat vastaamaan myös erilaisista säännöstelytehtävistä ja vapaaehtoisesta avustustoiminnasta. Pulantorjuntaa toteutettiin erilaisin kursein ja havaintoesityksin, joissa korostettiin omavaraisuutta. Tehostetuilla kotikäynneillä pyrittiin helpottamaan siirtoväen, rintamalla vammautuneiden ja sotaleskien perheiden elämää. Puutarhaneuvonta oli alunpitäen tärkeää Pienviljelijäin Keskusliiton neuvontatyössä, ja sen rooli korostui sotien aikana. Puutarhaneuvonnasta vastasivat sotien aikana pääasiassa kotitalousneuvojat, joilla ei välttämättä ollut siihen peruskoulutusta. Vuonna 1940 panostettiin vihannesten viljelyyn järjestämällä kurssseja, ja seuraavana vuonna keskityttiin hedelmätarhojen kunnostus- ja hoitokursseihin. Vuosina 1938–1941 Pienviljelijäin Keskusliitolla oli käynnissä yli tuhannen osanottajan puutarhakilpailu, ja jälleen vuonna 1944 liitto aloitti kolmivuotisen kilpailun. Pienviljelijäin Keskusliiton toiminnassa korostui yhteistyö muiden Kotitalouskeskuksen taustajärjestöjen kanssa, kun voimavaroja varsinaiseen järjestötyöhön ei sodan vuoksi tahtonut riittää. Paikallisyhdistykset eivät aina ehtineet edes kerätä jäsenmaksuja eivätkä lähettää toimintakertomuksia keskusliitolle.⁷⁸

Pulantorjunta jatkui vielä vuoden 1945 jälkeenkin. 1940-luvun loppu oli Pienviljelijäin Keskusliitolle kasvun aikaa. Keskusliiton kokonaisjäsenmäärä

76 Niemelä 1996, 361.

77 KM 1967:B 67, liitteet 8–10; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 157–159; Niemelä 1996, 357.

78 Lahti ja Ruokosalmi 1977, 62–64, 100; Niemelä 1996, 332–333.

kasvoi vuosina 1944–1949 peräti 80 prosenttia eli lähes 90 000:een. Myös järjestön saama valtionapu kasvoi lähes seitsenkertaiseksi vuoden 1944 runsaasta kolmesta miljoonasta markasta. Naisten osuus jäsenistöstä pysyi 1960-luvun alkuun asti noin 40 prosenttina. Kurssitoiminta ei palautunut vielä sotia edeltäneelle tasolle 1940-luvun loppuun mennessä, mutta esitelmien ja niiden yleisön määrät ylittivät vuonna 1949 jo selvästi sotia edeltäneet luvut ja kilpailujen määrä moninkertaistui.⁷⁹

Pienviljelijäin Liiton kotitalousneuvonnasta ja naisten järjestötyöstä vastasi vuonna 1935 perustettu naistoimikunta. Sotienaikaisen toiminnan painopiste oli muiden järjestöjen tapaan avustus- ja vapaaehtoistyössä. Vaatteiden ja rahavarojen kerääminen oli niinkään tärkeä työmuoto.⁸⁰ Pienviljelijäin Liiton toiminnanjohtajana oli Emil Jokinen vuosina 1937–1945 ja hänen jälkeensä Teuvo Haaksi vuoteen 1951. Pienviljelijäin Liiton liittotoimikunnan puheenjohtajana oli aina vuoteen 1952 asti moninkertainen ministeri ja sotien jälkeen metsähallituksen pääjohtajana toiminut Mauno Pekkala. Liiton naistoimikunnan puheenjohtajana toimi agronomi Ragni Karlsson, joka edusti Pienviljelijäin Liittoa myös Kotitalouskeskuksen hallituksessa.⁸¹ Pienviljelijäin Liiton naisjäsenten lukumäärä laski hieman vuoteen 1944 mennessä. Vuoteen 1949 mennessä liiton kokonaisjäsenmäärä kuitenkin lähes kaksinkertaistui. Naisjäsenten määrä kasvoi noin 20 000:een. Pienviljelijäin Liitto oli 1940-luvun lopussa hyvin naisvaltainen, kun sen jäsenistä peräti 47 prosenttia oli naisia.⁸²

Kotitalous- ja kodinhoitokurssien rooli Pienviljelijäin Liiton toiminnassa oli melko pieni ruoanlaittokursseja lukuunottamatta. Sen sijaan puu- ja kasvitartta- sekä säilöntäkursseja ja erilaisia pulantorjuntakursseja köydenteosta käsittöihin järjestettiin useita kymmeniä vuosittain. Myös Pienviljelijäin Liiton naistoimikuntien toimihenkilöt työskentelivät huoltoemäntinä.⁸³ Järjestön neuvot ja osastot levittivät Kotitalouskeskuksen julkaisuja. Sotien jälkeen vuosina 1946–1949 kurssi- ja kilpailutoiminta aktivoitui selvästi. Kotitalous- ja käsityökurssien määrää lisättiin suhteessa puutarhakursseihin. Myös esitelmää lisättiin 1930-luvun lopun tasolle. Vuonna 1946 Pienviljelijäin Liitto järjesti maakuntajuhlien yhteydessä neljät näyttelyt, joissa käytettiin Kotitalouskeskuksen näyttely- ja havaintovälineistöä. Vuosina 1946–1949 järjestettiin vaatepulantorjuntakilpailuja. Elokuvaesityksiä järjestettiin 1940-luvun loppuvuosina ahkerasti paikallisosastoissa, ja vuonna 1949 järjestölle hankittiin elokuvakone äänielokuvien esittämistä varten.⁸⁴

1940-luvun lopun poliittiset kiistat heijastuivat myös Pienviljelijäin Liiton toimintaan. Pienviljelijäin Liiton sosiaalidemokraatit vaativat kesäkuun 1948

79 KM 1967:B 67, liitteet 7–9; Niemelä 1996, 361–367.

80 Niemelä 1996, 360; Pienviljelijäin Liitto ry:n toimintakertomus vuodelta 1939, 20–21; 1940, 18.

81 Niemelä 1996, 359, 364.

82 KM 1967:B 67, liite 10; Niemelä 1996, 366.

83 Pienviljelijäin Liitto ry:n toimintakertomukset vuodelta 1942, 41–42; 1943, 45–48; 1944, 22, 42.

84 Pienviljelijäin Liitto ry:n toimintakertomus vuosilta 1946–47, 48; 1948–49, 37–38.

edustajakokouksessa kansandemokraatteihin kuuluvan toiminnanjohtaja Teuvo Haaksen sekä järjestöohjaaja Paavo Lehdon erottamista. He jäivät asiasta äänestettäessä kuitenkin vähemmistöön ja poistuivat kokouksesta. Tämän seurauksena järjestön sosiaalidemokraattiset jäsenet perustivat uudeksi järjestöksi Suomen Pienviljelijäin Liiton toukokuussa 1949 Helsingissä. Tämän jälkeen Suomessa oli siis kolme itsenäistä pienviljelijäjärjestöä. Uuteen järjestön toiminta-alueiksi tulivat Häme, Pohjois-Karjala ja Keski-Suomi sekä alueita Satakunnasta, Etelä-Savosta ja Kymenlaaksosta. Suomen Pienviljelijäin Liiton jäsenmääräksi tuli vuonna 1949 vajaat 20 000 jäsentä, joista naisia oli vähän yli 8 000. Järjestön Liittotoimikunnan puheenjohtajan tehtävät sai silloinen maatalousministeri Matti Lepistö ja toiminnanjohtajaksi tuli Walter Kuusela. Suomen Pienviljelijäin Liiton kotitalousneuvोजना aloitti Anna Kontola.⁸⁵

Sosiaalidemokraattisen Työläisnaisliiton valistustyö ulottui koko maahan. Naisliitto liittyi myös mukaan Kotitalouskeskukseen. Kansanedustajat Elli Nurminen ja Martta Salmela-Järvinen olivat mukana uuden järjestön suunnittelutyössä.⁸⁶ Nurmisen ja Salmela-Järvisen lisäksi talousneuvos Miina Sillanpää edusti Sosiaalidemokraattista Työläisnaisliittoa Kotitalouskeskuksessa, joten liitolla oli vaikutusvaltainen edustus.

Paitsi Kotitalouskeskuksen kautta niin järjestö toimi myös itsenäisesti. Työläisnaisliitto keskittyi huoltoneuvontaan. Esimerkiksi vuonna 1940 erilaisia kursseja järjestettiin 180 paikkakunnalla ja osanottajia oli yli 4 600. Luentotilaisuuksien kuulijamääräksi arvioitiin yli 36 000 henkilöä. Suomen Huollon avustuksien turvin liitto lisäsi vakituksia kurssinpitäjiä, ja sen kursseille saatiin uusia naisryhmiä. Koti- ja ruokatalouden sekä käsitöiden lisäksi kursseilla käsiteltiin muun muassa lasten- ja terveydenhoitoa, yhteiskuntapolitiikkaa sekä huoltokysymyksiä. Kurssien tavoitteena oli naisten valistaminen sekä kotia että yhteiskuntaa varten. Myös kansanhuoltoministeriö, maatalous- sekä lääkintöhallitus rahoittivat liiton kotitalouteen ja terveydenhoitoon liittyviä valistushankkeita.⁸⁷ Sosiaalidemokraattinen Työläisnaisliitto harjoitti avustustyötä, joka suuntautui erityisesti maaseutuväestölle ja uusille yleisöille. Liitto järjesti ensimmäisenä vuoden 1940 alussa vaateavun tarpeessa olevien perheiden naisille ompelukursseja. Näin yhdistettiin aineellisen avun antaminen, vaatehuoltovalistus sekä ompelutaitojen opetus. Apua kohdistettiin erityisesti siirtoväkeen. Tällainen toiminta levisi pian myös muihin naisjärjestöihin.⁸⁸

Kotirintaman yhteistä maanpuolustushenkeä kuvastaa se, että sota-aikana naisjärjestöt lähenivät toisiaan yhteisten ruohonjuuritasoon liittyvien tehtävien myötä. Vuonna 1940 Sosiaalidemokraattinen Työläisnaisliitto ja 1930-luvun

85 KM 1967:B 67, liite 12; Kuusela 1979, 3–11, Niemelä 1996, 359, 361; Pienviljelijäin Liiton liittotoimikunnan kokouspöytäkirjat 1.8. ja 20.10.1949.

86 Erityisesti Elli Nurminen (1899–1987) teki pitkän päivätyön kotitalousalalla. Hän toimi perustamisesta asti Kotitalouskeskuksen hallituksessa ja vuosina 1945–1954 sen puheenjohtajana. Nurminen oli kansanedustajana vuosina 1941–1958, minkä jälkeen hän johti 1950-luvulla perustettua Kotineuvontaliittoa. Elli Nurminen oli myös Helsingin kaupungin kotitalouslautakunnan ja kotitalouden rationalisoimiskomitean jäsen. (Sysiharju 1995, 122.)

87 Nurminen 1950, 144; Satka 1994, 83; Sulkunen 1989, 131.

88 Nurminen 1950, 143–144; Satka 1994, 85–86.

lopulla nopeasti johtavan naisjärjestön asemaan noussut porvarillinen Lotta Svärd -järjestö sallivat jäsentensä kuulua molempiin järjestöihin. Ennen sotaa Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton jäsenet eivät voineet liittyä Lotta Svärd -järjestöön. Tyne Leivo-Larsson luotsasi sosiaalidemokraattisia naisia myös välirauhan aikana järjestäytyneeseen Naisten Työvalmiusliittoon.⁸⁹

Välirauhan aikana naisten järjestöjen yhdyntyminen käynnistyi ja eteni yllättävän nopeasti. Ideologisia kuiluja ylitettiin, kun sosiaalidemokraattiset naiset liittyivät muiden muassa Mannerheim-liiton kummivaliokuntaan, Suomen Naisten Kansalliinliittoon ja Väestöliittoon. Työläisnaisliitto oli myös mukana perustamassa Kotitalouskeskusta. Kevättalvella 1941 sosiaalidemokraattiset naiset osallistuivat yhteisnäyttelyn järjestämiseen Marttajärjestön kanssa. Yhteistyö ei kuitenkaan poistanut jännitteitä, jotka tulivat ilmi esimerkiksi porvarillisten järjestöjen edustajien ja vasemmiston naisten erilaisina käsityksinä naiskansalaisuudesta. Jatkosodan aikana Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton palveluksessa kurssineuvojina toimi kymmenkunta naista eri pituisia aikoja.⁹⁰

Sotien jälkeen vuonna 1945 alettiin järjestää erityisiä "morsiankursseja", joilla painotettiin kodinhoitoa ja perheen perustamista. Liiton valtionapu ei noussut sodan jälkeen merkittävästi, ja kotitaloudellista valistustyötä pyrittiin tehostamaan paikallistamalla toimintaa. Järjestö ei kuitenkaan saanut maataloushallitukselta anomaansa lisämäärärahaa neuvonantajien lisäämiseksi. Huoltoemäntätoimintaa jatkettiin, ja vuonna 1949 liitto sai Kotitalouskeskuksen kautta sosiaaliministeriöltä määrärahan suurten perheiden kotitalousneuvontaan. 1940-luvun loppuvuosina Sosialidemokraattinen Työläisnaisliitto alkoi järjestää perheenemäntien talvipäiviä näyttelyineen, myyjäisineen ja kilpailuneen eri paikkakunnilla. Esimerkiksi vuonna 1949 talvipäiville osallistui yli 32 000 henkilöä.⁹¹

Maalaisliittolaiset naiset saivat oman järjestön, kun puolueen naisjärjestö Maalaisliiton Naiset perustettiin vuonna 1941. Järjestön kautta puolueetyössä mukana olevat naiset osallistuivat sosiaaliseen huoltotyöhön ja muun muassa Naisten Työvalmiusliiton työhön. Ensimmäiset paikallisosastojen naistoimikunnat aloittivat toimintansa vasta rauhan aikana vuonna 1945. Maalaisliiton naisjärjestön toimintaan osallistuttiin innokkaasti, ja se nähtiin ikäänkuin jatkona sotien jälkeen lopetetulle lottatyölle. Vuoden 1946 ohjelmassaan Maalaisliiton Naiset korostivat maalaisemäntien työolojen parantamista kotitalouspolitiikalla, maatalouden rationalisointia sekä viemärien, vesijohtojen ja sähkön tuomista maataloihin. Pulaa pyrittiin helpottamaan keräyksillä ja talkootyöllä. Maalaisliiton Naisten jäsenmäärä kasvoi perustamisvaiheen runsaasta 20 000:sta lähes kolminkertaiseksi vuoteen 1952 mennessä. Maalaisliiton kansanedustaja Aino Luostarinen ehdotti vuonna 1949 maksettavaksi valtionapua naisten työn helpottamiseen tähtääviin uudistuksiin ja sai hankkeeseen tukea

89 Satka 1994, 93; Sulkunen 1989, 132–133.

90 Satka 1994, 93; Sulkunen 1989, 133.

91 Nurminen 1950, 146–148.

sosiaalidemokraattien Elli Nurmiselta. Hanke toteutui 1950-luvulla maalaisliiton päästyä hallitusvastuuseen. Kokoomuksen Naisjärjestöjen Liittoon kuului 1940-luvun lopulla 2 000 jäsentä, mutta puolueen naiskerhojen toimintaan osallistui enemmän naisia.⁹²

Myös vuonna 1944 perustettu kansandemokraattinen Suomen Naisten Demokraattinen Liitto panosti kotitalousneuvontatyöhön siitä huolimatta, että porvarillisena pidettyyn kotitalousneuvontaan suhtauduttiin alunperin varautuneesti. Liitto sai neuvontaan avustusta Suomen Huollolta. Sillä oli edustus muiden muassa kansanhuoltoministeriön alaisissa Kuluttajain toimikunnassa ja Suurtalkoissa. Toimintaa suunnattiin muiden muassa muihin naisjärjestöihin. Toimintamuodoiksi vakiintuivat muiden naisjärjestöjen tapaan erilaiset kurssit tallukanteosta ruoanlaittoon ja kodinhoitoon. 1940-luvulla suosituimpia olivat "vanhasta uutta" -kurssit. Liiton jäsenmäärä kasvoi vajaasta 10 000:sta noin 15 000:een 1950-luvulle tultaessa.⁹³

Julkisen vallan toimet

Kansanhuoltoministeriö kutsui ensimmäisen Yhteishyvän valiokunnan koolle Helsinkiin lokakuussa 1940. Kansalaisjärjestöjen edustajista kootuista Yhteishyvän valiokunnista tuli tärkeitä välittäjiä kuluttajien ja viranomaisten suhteissa. Yhteishyvän valiokuntia perustettiin noin 40 paikkakunnalle. Niihin osallistui edustajia erilaisista aatteellisista ja sivistyksellisistä järjestöistä. Valiokunnat kokoontuivat kerran kuukaudessa. Ministeriön virkamiehet alustivat ajankohtaisista aiheista, joista käytiin yleisökeskustelua. Kokouksissa vieraili myös maataloustuottajien edustajia. Valistustyössä kannustettiin vapaaehtoistyöhön ja korostettiin omatoimisuutta sekä talkoohenkeä. Kansanhuoltoministeriön yhteydessä toimi lisäksi erillinen elintarviketoimikunta, joka keskittyi elintarvikkeiden ja niiden korviketuotteiden laadun valvontaan.⁹⁴

Kansanhuoltoministeriö teki myös valistustyötä, johon palkattiin tilapäisiä maakuntasiihteereitä. Radio, lehdistö ja kiertokirjeet olivat kansanhuoltoministeriön keskeisiä valistuskanavia. Ministeriö julkaisi vuosina 1940–1942 "Kansanhuoltoministeriön Tiedoituksia" -nimistä lehteä ja myöhemmin julkaisuja "Säännöstelytiedoitukset" ja "Hintatiedoitukset". Ministeriöllä oli radiossa säännölliset lähetysajat kuluttajille ja tuottajille sekä jakeluliikkeille tarkoitettua tiedotusta varten. Lisäksi järjestettiin tehokkaita propagandatempauksia. Vuosina 1941–1944 tuotantotaistelun aikana yleisneuvontajärjestöillä ja niiden kenttäorganisaatiolla oli tärkeä rooli maataloudellisessa valistustyössä. Vuonna 1943 valistustyöhön rekrytoitiin tunnettuja maatalousalan tiedottajia sekä maatalousoppilaitosten opettajia. Myös kotitalousalan järjestöjen edustajille, maataloustuottajille ja lehdistölle järjestettiin tiedotustilaisuuksia.⁹⁵

92 Katainen 1994, 112; Kuusipalo 1994, 164–165, 172–173; Palmunen 1992, 188–192, 195–199, 231.

93 Katainen 1994, 63, 117–118, 139–140, 146, 152, 206–209.

94 Laine 1948, 233; Salovaara 1977, 26, 174; Toivonen 1950, 89–101.

Yksi esimerkki kansanhuoltoministeriön valistustyöstä liittyy säästämiseen. Vuoden 1940 joulukuussa ministeriö nimittäin järjesti erityisen säästäväisyysviikon koko maassa. Säästöpankkien Liitto oli ollut aloitteellinen säästämissäpäivien järjestämisessä jo 1920-luvulta lähtien. Päiviä ehdotettiin järjestettäväksi jälleen syksyllä 1939, mutta talvisodan syttyminen esti hankkeen silloin. Säästöpankkien Liitto uudisti kuitenkin ehdotuksensa muiden pankkien keskusliitoille syksyllä 1940. Myös valtiovalta suhtautui myönteisesti asiaan, ja niin yleisiä säästämissäpäiviä järjestettiin taas muutaman vuoden ajan.⁹⁶

Vuonna 1945 perustettiin kansanhuoltoministeriöön Kuluttajain keskustoimikunta ja kansanhuoltopiireihin paikallisia toimikuntia, kun Yhteishyvän valtiokuntien toiminta sodan jälkeen loppui. Vastaavasti perustettiin maataloustuottajien edustajista koostuva Tuottajain toimikunta. Kuluttajain toimikuntien tehtävänä oli toimia yhdyselimenä kansanhuoltoministeriön ja kuluttajien välillä sekä käsitellä kuluttajien kannalta tärkeitä asioita. Toimikunnan jäsenet olivat ammatillisten ja poliittisten järjestöjen jäseniä. Heidät valtuutettiin tekemään muun muassa tarkastuksia kauppaliikkeissä ja turvaamaan kuluttajien tarpeita. Mustan pörssin kauppa oli jatkuvasti ongelma, joka herätti toimikunnissa keskustelua.⁹⁷

1940-luvun alussa edellisellä vuosikymmenellä rauennut hanke maatalousneuvonnan keskittämiseksi virisi jälleen. Maatalousministeri Viljami Kalliokoski kutsui ensin lokakuussa 1940 maatalousjärjestöjen edustajat keskustelemaan asiasta. Maataloudellisia yleisneuvontajärjestöjä kehoitettiin perustamaan toimikunta suunnittelemaan neuvontatyön keskittämistä. Toimikunnan puheenjohtajaksi tuli maatalousministeriön kansliapäällikkö J. H. Konttinen. Toimikunta ehdotti maatalousneuvonnan keskittämistä ja kotitalousneuvonnan järjestämistä maaseudulla uuden yleisjärjestön ja kaupungeissa Marttajärjestön hoidettavaksi. Maatalousministeriössä toimikunnan työn pohjalta tehty lakiesitys kuitenkin raukesi. Maatalousseurojen Keskusliitossa pidettiin vireillä Maatalousnaisten Keskusjohtokunnan ehdotusta kotitalousneuvonnan eriyttämiseksi maaseudulla ja kaupungeissa.⁹⁸ Näin vanha kiista neuvontatyön keskittämisestä jatkui.

Kotitalouden rationalisointi oli 1940-luvun kotitalouskeskustelun keskeisiä teemoja, mikä näkyi myös komiteatyössä. Vuonna 1945 asetettiin Anne Mäkinen-Ollisen johdolla komitea selvittämään ansiotyössä käyvien äitien asemaa. Sen jäseninä olivat muiden muassa sosiaalidemokraattien Tyyne Leivo-Larsson, maalaisliiton V. J. Sukselainen ja ruotsalaisten Ebba Östenson. Komitea jätti mietintönsä vuonna 1948, ja siinä esitettiin työssäkäyvien naisten aseman parantamiseksi muun muassa osa-aikatöitä, lasten päivähoitoa sekä kotitalouden rationalisointia.⁹⁹

95 Niemelä 1996, 311–317; Salovaara 1977, 25–26.

96 Kuusterä 1995, 333–335, 414; Laine 1948, 232.

97 Salovaara 1977, 175; Toivonen 1950, 101–102.

98 KM 1967:B 67, 112–114; Niemelä 1996, 320–323.

99 Katainen 1994, 298–299.

Kotitalouskeskus ja Työtehoseuran kotitalousosasto

Kotitalouskeskus pulasta jälleenrakennukseen

Päätös Kotitalouskeskuksen perustamisesta tehtiin syyskuun 30. päivänä 1941 Marttaliitossa järjestetyssä kokouksessa. Aloitteentekijä oli Marttaliitto, ja kokouksessa olivat läsnä lisäksi Pienviljelijäin Keskusliiton, Pienviljelijäin Liiton ja Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton edustajat.¹⁰⁰ Yhteistoimintaan kutsuttiin myös Maatalousnaiset ja Finlands Svenska Marthaförbund. Tammi-kuussa 1942 Maatalousnaisten Keskusjohtokunta lähetti kieltävän vastauksen. Kotitalouskeskuksen kutsukirjelmässä korostettiin yhteistyötä ja pyrkimystä "hävittää kaikin tavoin eri yhteiskuntaluokkien, maaseudun ja kaupungin, kuluttajien ja tuottajien välistä vastakohtaa, herättää ja kasvattaa järjestöjen jäsenten kesken ymmärtämystä ja yhteistoimintaa".¹⁰¹ Maatalousnaisten Keskusjohtokunta vastasi muiden järjestöjen kutsuun kieltävästi ja perusteli kieltäytymistään yhteyksillään Maatalousseurojen Keskusliittoon sekä pyrkimyksellä toteuttaa kotitalouksien hyväksi tekemäänsä työtä kahdella linjalla: maaseudulle ja kaupunkeihin erikseen suunnattuna.

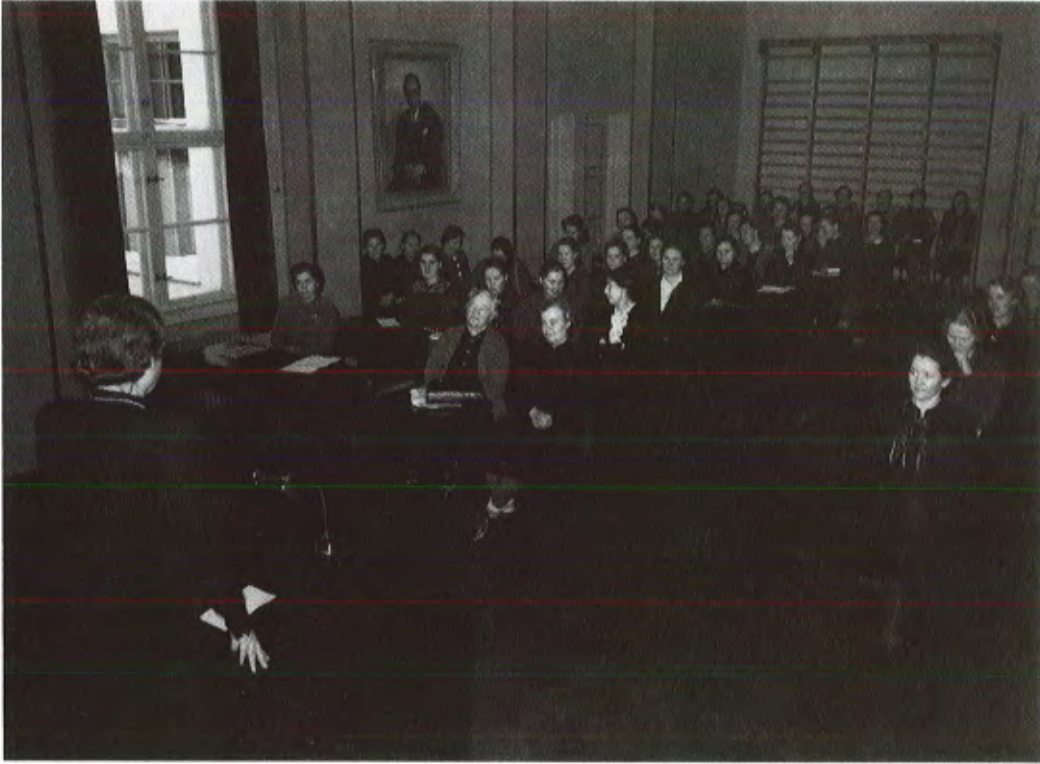
Kotitalouskeskus aloitti toimintansa päämääränään "kotitalouden ammatillinen kehittäminen" valistustyön avulla.¹⁰² Sen toimintaa ryhtyi järjestämään ja johtamaan hallitus, jossa jäsenjärjestöt olivat edustettuina. Ensimmäisen hallituksen varsinaisina jäseninä olivat puheenjohtajana Maiju Gebhard Pienviljelijäin Keskusliitosta, varapuheenjohtajana Elli Nurminen Sosialidemokraattisesta Työläisnaisliitosta, sihteerinä Elli Saurio Marttaliitosta ja taloudenhoitajana Ragni Karlsson Pienviljelijäin Liitosta sekä jäsenenä Hedvig Bjurström. Ylintä päätösvaltaa käytti kokous, jossa jäsenjärjestöt olivat edustettuina. Vuosina 1943–1944 hallituksen puheenjohtajana toimi Elli Saurio ja vuodesta 1945 lähtien aina vuoteen 1954 asti kansanedustaja Elli Nurminen.

Kotitalouskeskus aloitti toimintansa julkaisemalla opaskirjasia, valmistamalla varjokuvasarjoja sekä järjestämällä valistustilaisuuksia. Keskus toimi Pienviljelijäin Keskusliiton toimihuoneistossa Vuorikatu 15:ssä Helsingissä. Kahtena ensimmäisenä toimintavuonna julkaistiin yhdeksän opaskirjasta, joissa käsiteltiin eri aiheita säilönnästä sieniin sekä köyden valmistuksesta toiveleiden valmistukseen ja joiden painos vaihteli tuhannesta 122 000:een kappaleeseen. Sivuja kirjasissa oli yleensä 10–40. Yhtä lukuunottamatta kirjaset julkaistiin myös ruotsinkielisinä. Kotitalousneuvontaa annettiin myös yleisradiossa vastaamalla viikottain yleisökysymyksiin "Miinan ja Tiinan tietovakka"-ohjelmassa. Myös emäntäpäivät radioitiin 8. helmikuuta 1942. Kotitalouskeskuksen rahoitukseen osallistuivat kaikki jäsenjärjestöt. Vuodesta 1943 läh-

100 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1941–42, 9. Marttaliittoa edusti kokouksessa maisteri Elli Saurio, Pienviljelijäin Keskusliittoa konsulentti Maiju Gebhard, Pienviljelijäin Liittoa agronomi Ragni Karlsson ja Sosialidemokraattista Työläisnaisliittoa kansanedustaja Marita Salmela-Järvinen.

101 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1941–42, 10.

102 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1941–42, 8.

*Kotitalouskeskuksen
alkuajoilta. Eturivis-
sä kuuntelemassa va-
semmalta: Aino Lam-
pinen, Hedvig Geb-
hard, Maiju Gebhard
ja Elli Nurminen.*

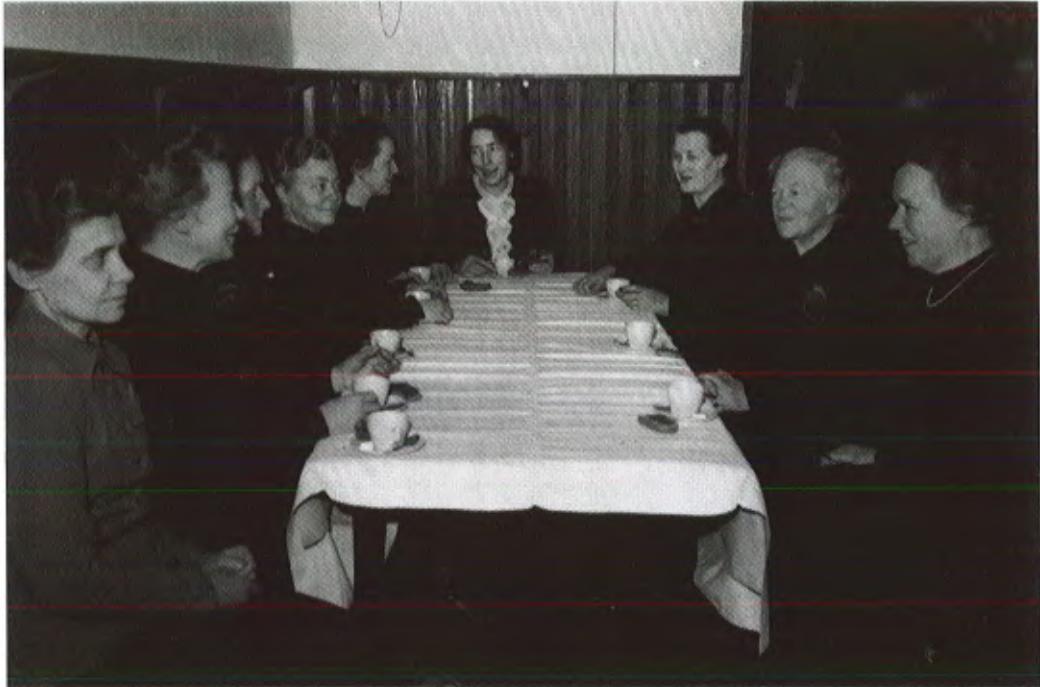
*Kuva: Kuluttajatutki-
muskeskus.*

tien Kotitalouskeskus nautti myös valtionapua. Pulantorjuntanäyttelyitä ja -päiviä esitelmiseen, keskusteluineen ja illanviettoineen järjestettiin ensimmäisenä ja toisena toimintavuonna 29 paikkakunnalla. Keskuksella oli kaksi vakituista toimihenkilöä: konsulentti Aino Lampinen hoiti sihteerin ja rahastonhoitajan tehtäviä ja Tilla Sarkio apulaiskonsulenttina sekä pulantorjuntapäivien järjestäjänä. Tilapäisiä toimihenkilöitä oli neljä.

Sodasta ja pulasta huolimatta Kotitalouskeskus jatkoi aktiivista toimintaansa. Vakinaisten toimihenkilöiden määrä nousi vuoteen 1945 mennessä viiteen. Silloin keskuksen palveluksessa toimivat talousopettaja Aino Lampinen, maa- ja metsätieteitten kandidaatti Katri Luostarinen, käsityöopettaja Aino Hausmann, filosofian maisteri Vappu Niinimäki ja talousopettaja Sointu Rinnemaa. Julkaisu-, kurssi- ja näyttelytoimintaa jatkettiin. Uusia julkaisuja ilmestyi vuonna 1943 neljä, vuonna 1944 kahdeksan ja vuonna 1945 seitsemän kappaletta. Joukossa oli myös illanviettoihin ja ohjelmallisiin tilaisuuksiin tarkoitettuja kotitalousaiheisia pienoisnäytelmiä vuonna 1943 järjestetyn kirjoituskilpailun tuloksista. Kotitalouskeskus osallistui lisäksi radio-ohjelmien tekoon: 21.2.1943 järjestettiin Yleisradiossa emäntäpäivät ja samana vuonna kahdet tietokilpailut. Marraskuussa 1943 Kotitalouskeskus muutti Marttaliiton taloon Uudenmaankatu 24:ään.¹⁰³

¹⁰³ Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1943, 9.

Uutena toimintamuotona aloitettiin kotitaloudellinen kokeilutoiminta vuonna 1944. Muun muassa säilykkeitä ja kotimaisia mausteita kokeiltiin. Toimintaa tukivat Huhtamäki-Yhtymä, SOK, Suomen Kulttuurirahasto, Riihimäen Lasi Oy ja Wärtsilä.¹⁰⁴ Kyseessä oli yhteistoimintakokeilu kotitaloustarvikkeita tuottavan teollisuuden kanssa. Todennäköisesti tämän idean pohjalta muodostettiin 1950-luvulta lähtien 1970-luvun lopulle asti toiminut Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunta (Tekova).

Kotitalouskeskuksen keskeisinä toimintamuotoina olivat julkaisut ja opetusvälineistö. Erilaisia näyttely- ja havaintovälinekokoelmia valmistettiin neuvontatyön tarpeisiin. Pula-ajan raaka-aineista valmistettu työpukuryhmä, talukka-, tohveli- ja käsinekokoelmat, villanäyteryhmä sekä puutarhanhoitoon liittyvät ryhmät olivat ahkerassa käytössä ja niitä täydensivät kolme kodinhoidollista varjokuvasarjaa. Keskus ja jäsenjärjestöt järjestivät yhteistyössä ensimmäisen viiden toimintavuoden aikana 30 näyttelyä, ja Kotitalouskeskus osallistui lisäksi lukuisiin pienempiin näyttelyihin.

Sotatoimet Suomen alueella päättyivät lopullisesti keväällä 1945. Samana vuonna perustettiin tutkimustoiminnan kehittämiseksi erityinen neuvottelukunta, johon kuuluivat maisteri Kerttu Sihvonen puheenjohtajana, konsulentti Aino Lampinen sihteerinä ja professori Unto Vartiovaara, maisterit Annikki Salomaa sekä Toivo Rautavaara ja insinööri B. Willberg jäseninä. Samana vuonna tekivät Kotitalouskeskuksen toimihenkilöistä konsulentti Aino Lam-

Kotitalouskeskuksen taustavaikuttajia kahvilla. Toisiaan katsovat pöydän ylitse tytär ja äiti: Maiju Gebhard (4. vasemmalta) ja Hedvig Gebhard (2. oikealta). Kuva: Kuluttajatutkimuskeskus.

104 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1944, 7.

pinen ja tekstiilitaiteilija Aino Hausmann opintomatkan Ruotsiin.¹⁰⁵

Kotitalouskeskuksen viides toimintavuosi umpeutui syksyllä 1946. Olemassaolonsa alkutaipaleella Kotitalouskeskus oli siis keskittynyt pulantorjuntaan. Samoilla linjoilla jatkettiin siirryttäessä jälleenrakennuksen kauteen. Toimihenkilöitä oli yhdeksän: edellä mainittujen lisäksi Mirjam Kuusniemi, Kyllikki Koistio, Hellä Roiskio ja Ilse Parkkulainen. Julkaisutoimintaa, näyttelyjen järjestämistä, opetusvälineistön kehittämistä ja neuvontatyötä jatkettiin seuraavina vuosina. Myös tutkimus- ja kokeilutoimintaa jatkettiin. Vuonna 1947 Kotitalouskeskuksen jäsenjärjestöksi tuli Kotiteollisuusjärjestöjen Keskusliitto.¹⁰⁶

Vuoden 1948 huhtikuussa Kotitalouskeskus järjesti Stockmannin tavaratalossa näyttelyn "Villasta arki- ja juhlapukimiin". Saman vuoden marraskuussa järjestettiin Helsingissä luentopäivät, joihin otti osaa runsaat 150 toimihenkilöä Kotitalouskeskuksen taustajärjestöistä. Luentopäivien osanottajat tutustuivat samalla Työtehoseuran suurnäyttelyyn "Maa, metsä, koti". Päivien esiintyjät olivat Kotitalouskeskuksen ja eri järjestöjen toimihenkilöitä. Marraskuussa 1948 järjestettiin myös Suomen ensimmäiset neuletyökurssit Helsingissä tekstiilitaiteilija Aino Hausmannin ja käsityönopeettaja Toini Niemen johdolla. Tutkimus- ja kokeilutoiminnassa painotettiin ruoanvalmistustapojen vaikutusta vitamiineihin sekä pesujauheiden ja kotitekoisen saippuan ominaisuuksia.¹⁰⁷

Kotitalouskeskuksen toimihenkilöt pitivät vuosittain useita esitelmää, joista osa kuultiin yleisradiossa. 1940-luvun loppuvuosina julkaisutoiminta oli jonkin verran vähäisempää kuin aiemmin. Julkaisuja ilmestyi huonekasveista, puutarhasta ja tuholaisten torjunnasta ja villan käsittelystä. Huomionarvoisia ovat Elli Saurion tutkimukset maakunnallisista eroista ruokailuajoissa ja leipomisessa. Vuoden 1949 toimintakertomuksessa mainitaan erikseen, että ulkomaista tutkimustoimintaa seurattiin Ruotsin ja Tanskan tutkimuslaitosten julkaisujen välityksellä sekä yhdysvaltalaisista julkaisuista.¹⁰⁸ Vuonna 1950 Kotitalouskeskuksen toiminnanjohtajan tehtäviä pitkään hoitanut talousopettaja Aino Lampinen erosi, ja keskuksen hallitus valitsi uudeksi toiminnanjohtajaksi 30.11.1950 filosofian maisteri Onerva Valorinnan.

Työtehoseura: rationalisoinnin lipunkantaja

Rationalisointityö ja sen kehittäminen sai voimakkaan sysäyksen, kun Maatalouden Työtehoseura perustettiin jo vuonna 1924. Seuran nimi muutettiin Työtehoseuraksi vuonna 1937. Työtehoseuran organisaatio järjestettiin erilliseksi maatalous-, metsä- ja kotitalousosastoiksi sodan aikana vuonna 1943.¹⁰⁹ Vuoden lopulla kotitalousosaston henkilökuntaan kuului jo osastopäällikkö Maiju Gebhardin lisäksi neljä toimihenkilöä.

105 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1945, 8–9.

106 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1947.

107 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1948, 5–7.

108 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1949, 9.

109 Pulma 1984, 32; Työtehoseura r.y. 1943.

Taulukko 4.2: Työtehoseuran kotitalousosaston esitelmät sekä niiden radiointi vuosina 1944–1949.

	1944	1945	1946	1947	1948	1949
esitelmiä	21	42	99	72	64	48
radiossa	4	4	23	22	11	12

Lähde: Työtehoseura r.y. 1944–1949.

Ensimmäisenä toimintavuonna kotitalousosasto toteutti kotitaloustyötutkimuksia. Erityisaiheina oli veden kuljetus, yhteisvesijohdot, vaatteidenpesu, marjanpuristin sekä työhuonekalut. Lisäksi osastopäällikkö Gebhard piti vuoden aikana kaikkiaan 16 esitelmää, joista kaksi esitettiin Yleisradiossa ja neljä Ruotsissa. Alkuvaiheessa olivat siis esitelmät valistustyössä etusijalla.¹¹⁰

Vuonna 1944 tutkittiin muun muassa veden ja polttopuiden kuljetusta, kotitaloustyötä, keittiön sisustuksen vaikutusta työtehoon sekä maalaislieden keittotehon parantamista. Veden ja polttopuiden kuljetuksesta ilmestyi myös julkaisut. Kotitalousosaston toimihenkilöt pitivät kaikkiaan 21 esitelmää tai luentoa, joista neljä radioitiin. Kotitalousosaston toimihenkilöt kirjoittivat työntutkimuksista aikakausjulkaisuihin ja sanomalehtiin. Työtehoseuran kotitalousosasto kehitti niinkään työhuonekalutyyppejä. Keväällä 1944 valmistui ensimmäisenä kuuluisuutta saanut astiankuivauskaappi.¹¹¹ Työntutkija Hilka Halkilahti teki loppuvuonna Ruotsiin opintomatkan, jonka aikana hän osallistui kodin sisustuskursseille ja tutustui samana vuonna perustetun Hemmens forskningsinstitutin (HFI) toimintaan.¹¹²

Vuonna 1945 Työtehoseuran kotitalousosasto toteutti Ruotsin Hemmens forskningsinstitutin astioidenpesututkimuksen täydennykseksi tutkimuksen astiankuivauksesta. Tutkimuksen aikana kehitettiin lisäksi uusi astiankuivauskaappi. Lisäksi tutkittiin muun muassa kotitaloustyötä, lasten vuoteita, ikunanpesua sekä liesiä ja osallistuttiin Työtehoseuran maatalousosaston kotitalousrakennustutkimukseen. Osaston toimihenkilöt pitivät vuoden aikana runsaasti esitelmiä ja luentoja.¹¹³ Osastopäällikkö Maiju Gebhard teki Ruotsiin opintomatkan toukokuussa. Lisäksi kotitalousosasto sai vuoden aikana vieraita muista Pohjoismaista. Muiden muassa Aktiv hushållningin toimitusjohtaja

110 Janhonen 1993a, 17; Pulma 1984, 39; Työtehoseura r.y. 1943, 15, 20–21. Janhonen (1993a) on esittänyt luettelon Työtehoseuran kotitalousaiheiset vuosien 1940–1993 julkaisuista ja monisteista.

111 Janhonen 1993a, 16–17; Hilka Janhosen haastattelu; Gebhard ja Kuusamo 1949, 117; Pulma 1984, 63. Astiankuivauskaapin piirustuksia alettiin myydä vuonna 1945, ja samana vuonna niitä alettiin valmistaa myös myyntiin. Työtehoseura pääsi Enso-Gutzeitin kanssa valmistussopimukseen vuonna 1947.

112 Työtehoseura r.y. 1944, 23–27.

113 Työtehoseura r.y. 1945, 33–37.

*Astiankuivauskaappi
ennen... Kuva: Ota-
van kuva-arkisto.*

*... Astiankuivauskaap-
pi Työtehoseuran in-
novaation jälkeen.
Kuva: Otavan kuva-
arkisto.*

Brita Åkerman-Johansson ja Hemmens forskningsinstitutin johtokunnan jäsen sisustusarkkitehti Ingeborg Waern Bugge Ruotsista kävivät tutustumassa osaston toimintaan.¹¹⁴

Siirtyminen rauhanoloihin merkitsi myös Työtehoseuran kotitalousosastolle aktivoitumista entisestään. Vuosina 1946-1947 uusina tutkimusaiheina tulivat mukaan muun muassa vaatteiden pesu, pesutupien sisustus, ruokatalous, naisten pyhäpäivätyö maaseudulla ja keittiön työhuonekalut. Esitelmöinti laajeni huomattavasti kuten taulukko 4.2 osoittaa. Taulukosta käy ilmi myös radion arvostus valistuskanavana.

Kotitalousosasto osallistui näyttelyihin, järjesti kursseja, suunnitteli kotitalouden työhuonekaluja ja -välineitä sekä laati niiden tyyppiirustuksia. Vuodesta 1946 lähtien järjestettiin kotitalouden rationalisointikursseja, jotka kestivät yhdestä päivästä viikkoon. Vuonna 1947 Suomea kiersi Työtehoseuran junanäyttely, jossa kotitalous oli esillä.¹¹⁵ Opintomatkoja tehtiin Ruotsiin, ja vuonna 1947 kotitalousosasto järjesti Södermanlandin läänin talousseuran kanssa vastavuoroisesti retken perheenemännille.¹¹⁶ Vierailijoita kävi Pohjoismaiden lisäksi Yhdysvalloista tutustumassa osaston toimintaan.

Vuodet 1948–1949 olivat vilkkaan toiminnan vuosia. Tutkimuksia tehtiin esimerkiksi saunojen rakenteesta ja lämmittämisestä, pesukoneista, konepesumenetelmistä kotimankeleista ja silytyksestä. Vuonna 1949 toteutetun työ- ja säilytyspaikkojen sijoitustutkimuksen tuloksia vertailtiin Ruotsin Hemmens forskningsinstitutin tutkimustuloksiin.¹¹⁷ Tavoitteena oli keittiötyön helpottaminen kiinnittämällä huomiota työtappoihin ja keittiöhuonekalujen sijoitteluun. Maiju Gebhard ja Kirsti Kuusamo raportoivat tutkimuksen tuloksista seuraavasti:

Keittiössä tulee siis ehdottomasti olla mahdollisuus istuen työskentelyyn. Kotitaloustyöntekijän ammattitaitteina voidaan pitää lattajalkaisuutta, suonikohjuja ja selän särkyä, jotka kaikki johtuvat paljosta seisomisesta... Kehitystä hidastuttaa vanhoillinen käsitys, että emäntä on laiska, jos hän työtä tehdessään istuu. Suureksi osaksi on syy myös keittiön sellaisessa kalustamisessa, ettei työntekijällä ole mahdollisuutta istuen työskentelyyn. Hän ei saa jalkojaan pöydän alle tai tuolin ja pöydän välinen korkeussuhde on väärä.¹¹⁸

Vuonna 1948 kotitalousosasto järjesti vastavuoroisen retken talousopettajille, konsulenteille ja emännille yhdessä ruotsalaisen Gävleborgin läänin talousseuran kanssa, ja osastopäällikkö Maiju Gebhard matkusti Ruotsin lisäksi Tanskaan. Vuonna 1949 kotitalousosasto aloitti rainatuotannon koulujen ja neuvontajärjestöjen käyttöön keittiön sisustuskysymyksistä. Viidessä vuodessa rainojen määrä nousi 25:een.¹¹⁹

114 Työtehoseura r.y. 1945, 7, 37–38.

115 Janhonon 1993a, 17; Pulma 1984, 63; Työtehoseura r.y. 1947, 23; Leena Rukon haastattelu.

116 Työtehoseura r.y. 1947, 23.

117 Työtehoseura r.y. 1949, 29.

118 Gebhard ja Kuusamo 1949, 113–114.

119 Pulma 1984, 64; Työtehoseura r.y. 1948, 25, 27; 1949, 30.

Työtehoseuran kotitalousosastolla oli tiiviit suhteet Ruotsiin. Osastopäällikkö Gebhard vieraili vuosittain Hemmens forskningsinstitutissa. Vuonna 1948 Hemmens forskningsinstitutin johtaja Carin Boalt vieraili kotitalousosastossa. Vieraita kävi myös muista Pohjoismaista. Erityisen kiinnostava on yhdysvaltalaisen Purduen yliopiston professorin, Lillian Gilbrethin vierailu kotitalousosastossa vuonna 1949.¹²⁰ Samana vuonna valtion kotitalouden rationalisointikomitea kävi tutustumassa kotitalousosaston toimintaan. Osastopäällikkö Maiju Gebhard oli komitean jäsen.

Vuosikymmenen lopun merkittäviä tapauksia olivat Työtehon suurnäyttely "maa – metsä – koti" Helsingin messuhallissa marraskuussa 1948 ja Työtehoseuran 25-vuotisjuhlakokous tieteellisten seurojen talossa huhtikuun 27. päivänä 1949.¹²¹ Työtehon suurnäyttely oli jälleenrakennuskauden merkkitapauksia. Maa-, metsä- ja karjatalous olivat vahvasti esillä Helsingin Messuhallissa ja messukentällä.¹²²

Työtehon ensimmäisessä suurnäyttelyssä kävi yli 148 000 katsojaa, näyttöpanijoita oli 370 ja tuotteita peräti 15 maasta.¹²³ Kotitalous oli Työtehon ensimmäisessä suurnäyttelyssä hyvin edustettuna. Näyttelyluettelon mukaan:

Kotitaloustyön laadusta riippuu suurella määrällä kasvavan polven terveys ja kasvuympäristö sekä aikuisten viihtymys ja työteho. Näin se on ehkä edesvastaullisin työala. Mutta juuri siksi, että se pirstoutuu satoihintuhansiin yksityisperheisiin kodin suojattujen seinien sisäpuolelle, on sen rationalisointi vaikeaa ja rationalisointisaste kovin alhainen.¹²⁴

Näytteilleasettajat esittelivät näyttelyssä laajasti kotitaloustarvikkeita ja -koneita mallikeittiöistä sähkökäyttöisiin pesukoneisiin, jääkaappeihin ja astianpesukoneisiin. Pesukonemerkeistä esimerkiksi englantilainen "Hoover" ja "Philco" USA:sta olivat esillä, astianpesukoneista ruotsalaiset "Spolo" ja "Simplex" sekä "Thor" Yhdysvalloista ja jääkaapeista "Philco". Elintarviketeollisuus oli myös näytteilleasettajana. Näyttelyssä oli oma osastonsa Helsingin kaupungin kotitalouslautakunnalla. Niinikään Ruotsin Hemmens forskningsinstitut, Tanskan Statens Husholdningsraad sekä Norjasta Statens Forsöksvirksamhet för Husstell sekä Statens Opplysningskontor i Husstell olivat näytteilleasettajina.¹²⁵ Suomalaiset kotitalousalanjärjestöt olivat järjestäneet diapositiiviesityksiä.

120 Työtehoseura r.y. 1948, 25; 1949, 31. Lillian Gilbreth oli kotitalouden rationalisoinnin uranuurtaja ja rationalisointiaatteen perustajiin kuuluvan Frank Gilbrethin vaimo.

121 25-vuotisjuhlaohjelman kutsuvierasyleisö kuuli onnittelujen ja ansiomerkkien jaon lisäksi esitelmää eri aiheista. Professori Hugo Pippingin esitelmöi aiheesta "Rationalisering och arbetslöshet" ja kansanedustaja Elli Nurmisen aiheesta "Kotitalouden rationalisoinnin sosiaalinen merkitys". (Työtehoseura r.y. 1949, 12.)

122 Eila Palsasen haastattelu.

123 Pulma 1984, 48–50; Työtehoseura r.y. 1948, 26.

124 Työtehon suurnäyttely "Maa – metsä – koti". Luettelo 12.–21.11.1948, 203.

125 Työtehon suurnäyttely "Maa – metsä – koti". Luettelo 12.–21.11.1948, 207–268, 273.

Laura Harmajan 1920-luvulla ehdottama julkinen kotitalouspolitiikka alkoi saada vähitellen kannatusta Pohjoismaissa. Toinen maailmansota johti kaikissa maissa julkisen sektorin roolin korostumiseen. Tanskassa ja Norjassa kotitalous- ja kuluttajapolitiikan instituutioita luotiin jo 1930-luvun puolivälin jälkeen. Ruotsissa julkiset organisaatiot *Aktiv hushållning* ja *Hemmens forskningsinstitut* perustettiin sodan aikana.¹²⁶ Myös Suomessa valtio rahoitti sodan aikana perustettua Kotitalouskeskusta ja Työtehoseuraa, jonne perustettu kotitalousosasto harjoitti kotitalousalan tutkimus- ja testaustoimintaa. 1940-luvulla kotitalouksien valistaminen alkoi siis saada tutkimustietoa tuekseen.

Pohjoismaissa kotitalousalan julkisen valistus- ja tutkimustoiminnan edelläkävijämaa oli Tanska, jonka valtion kotitalousneuvosto (*Statens Husholdningsraad*) perustettiin jo vuonna 1935.¹²⁷ Norjan *Statens Forsøksvirksomhet for Husstell* perustettiin vuonna 1938. Ruotsissa valtiovarainministeri Ernst Wigforss antoi kansantaloustieteilijä Karin Kockille kesällä 1940 tehtäväksi selvittää kotitalouksien kriisivalmiuden parantamista Samana kesänä aloitti toimintansa valistusorganisaatio *Aktiv hushållning* tiedotushallituksen kotivalistusosastona. *Aktiv hushållning* tuotti runsaasti erilaista kotitalousvalistusmateriaalia, artikkeleita lehtiin sekä esitelmiä radioon. Aiheet vaihtelivat ruokataloudesta vaatteisiin. *Aktiv hushållningin* ja perheenemäntäjärjestöjen välille perustettiin perheenemäntien yhteistyökomitea. Siinä oli edustus osuustoiminnallisella naiskiltajärjestöllä, Ruotsin maaseudun naisliitolla, Ruotsin perheenemäntäyhdistysten liitolla sekä sosiaalidemokraattisella naisliitolla.¹²⁸

Ruotsin valtakunnallinen kotitalousalan tutkimuslaitos *Hemmens forskningsinstitut* (HFI) perustettiin vuonna 1944. *Hemmens forskningsinstitutin* perustajien lähtökohtana olivat yhtäältä suomalaisen Laura Harmajan analyysit kotitalouden merkityksestä kansantaloudessa ja toisaalta 1930-luvulla tehty kotityötutkimus. Pian HFI:n perustamisen jälkeen Ruotsissa vaadittiin kuluttajasioiden, kodin- ja lastenhoidon ynnä muun kotitalouteen kuuluvan valistuksen lisäämistä sekä kotitalousalan asiantuntemuksen laajentamista vahvistamalla uutta laitosta.¹²⁹ *Hemmens forskningsinstitutin* ja *Aktiv hushållningin*

126 Ruotsin valtio rahoitti esimerkiksi vuosina 1950–1951 noin kolmanneksen 300 000 kruunun budjetista, toinen kolmannes tuli elinkeinoelämältä ja loput muualta sekä julkaisuista. (Boalt, Pehrsson & Åkerman 1984, 216.)

127 Laura Harmaja (1936, 51) raportoi asiasta *Kotiliesi*-lehden lukijoille otsikolla "Tanskan valtio oivaltaa kotitalouden merkityksen". Harmajan mukaan Tanskassa tähdättiin kotitalousopetuksen, maatalouden, teollisuuden ja hallinnon yhteydessä toimivien koelaitosten ja laboratorioiden yhteistyöhön. Hän jatkaa: "Siten tarjottaisiin kuluttajille osviittoja ja ohjeita ruoka-aineiden, puhdistusaineiden, kotitalouden työvälineiden, työmenetelmien yms. suhteen. Tällä tavoin autettaisiin ihmisiä järkipäiseen kulutukseen ja mahdollisimman halpoihin elinkustannuksiin." (Sama.) Harmajan mukaan Tanskassa toteutettiin siis Pohjoismaista ensimmäisenä Valtion Kotitaloustoimikunnan ennen hajoamistaan jo 1923 ehdottama valtakunnallinen yhteistyö kotitalouden alalla. Tanskan kotitalousneuvoston toimintaa esitteli myös Astrid Stoumann: "Tanskan kotitalousneuvosto". *Emäntälehti* 5/1937, 142–143.

128 Åkerman 1984b, 79.

129 Göransdotter 1997, 259; Hirdman 1990, 210; Stenberg 1983, 285; Åkerman 1983b, 30.

toiminnassa alkoi olla päällekkäisyyttä 1940- ja 1950-luvun vaihteessa. Organisaatiot yhdistettiin vuonna 1954. Yhdistämisen jälkeen HFI:n rahoituksesta jo 85 prosenttia tuli valtiolta vuonna 1956.¹³⁰

Pula-ajan konstit: "vanhasta uutta" – ja tallukkakursseja

Sota-aikana yhteistyön merkitys korostui. Talkootyöt olivat yksi keino helpottaa pulaa. Jo talvisodan aikana järjestöt organisoivat keräyksiä ja talkootöitä rintamalle joutuneiden miesten auttamiseksi. Keräyksillä oli yleensäkin tärkeä sija avustustoiminnassa. Maatalousnaisten jäsen muistelee *Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana* -tutkimuksen aineistossa kotirintaman työtä:

Me toimimme kotirintaman tehtävissä. Kudoimme sukkiä ja kintaita rintamalle. Ompelimme lumipukujakin. Kävin leipomassa leipää. Tässä oli lähellä leipomo, jossa leivottiin ja kuivattiin leipiä rintamalle lähettäväksi iltaisin, kun leipomo oli omat työnsä lopettanut. Ja sitten käytiin sairauspaikoissa kahvittamassa sotapoikia. Minä tein tämän työn oman kotitaloustyön ohella. Kyllä se aika riitti, kun tehtiin pitkää päivää.¹³¹

Paikallishenki yhdisti kylien ja talojen vaimoja, sisaria sekä äitejä ponnistelemaan rintamaolosuhteiden helpottamiseksi. Leivontaa ja keräyksiä järjestettiin ruoka-ainepulan helpottamiseksi, sillä esimerkiksi leipomot eivät pystyneet tyydyttämään armeijan leiväntarvetta. Leivonnaisia lähetettiin rintamalle muistutuksena kodista. Leivottavat määrät olivat suuria eikä koneita juuri ollut apuna, joten leipominen oli raskasta. Avustusjärjestöt tekivät paljolti samoja töitä.¹³²

Sodan aikana Marttajärjestön kotitalouskonsulenttina toiminut järjestön jäsen luonnehtii ajan erityisvaatimuksia seuraavasti:

Sota-aika asetti omat vaatimuksensa myös neuvonnalle. Jälleenrakennettavaa oli paljon, jalat oli pidettävä maassa. Mihinkään ylilyönteihin ei ollut varaa. Neuvonnassa pyrittiin toteuttamaan paikallisiin oloihin sopeutettuna vuosittaisia yleisteemoja. Muutos viimeisen evakkotaipaleen alkaessa oli suuri. Yhdistysten toiminta oli aloitettava ikäänkuin alusta. Meidän konsulenttien tehtävä oli rohkaista marttoja uusissa, täysin muuttuneissa olosuhteissa.¹³³

Kun tavarapula oli pahimmillaan, tehtiin kotona elintarvikkeita, saippuaa, mäntysuopaa, kynttilöitä, köyttä, lankaa, kangasta ja vaatteita ja jopa kenkiä.

130 Boalt 1984, 141, 145, 148–149; Boalt, Pehrsson & Åkerman 1984, 218; Frykman 1993, 198; Linde-Laursen 1993, 279; Sysiharju 1995, 117; Åkerman 1984b, 78–79, 96.

131 Ohanwe 1993, 152.

132 Mt. 150–153.

133 Muistitietovastaus n:o 32 (MYA).

Yleisimmin valmistettuja ruoka-aineita olivat perunajauho ja siirappi, jota tehtiin sokerijuurikkaista. Valmistusohjeita vaihdettiin. Erilaisia korvikemateriaaleja kokeiltiin. Pienviljelijäin Keskusliitto järjesti siirapin-, sieniruokien- ja saippuanvalmistuskursseja sekä perunan ja rasvan tarkoituksenmukaisen käytön kursseja. Maatalousnaiset järjestivät kursseja perunajauhojen valmistuksessa ja teurasjätteiden käytössä sekä kursseja, joilla opastettiin emäntiä maataloustöiden teossa miesten ollessa rintamalla.¹³⁴ Pyrkimys omavaraisuuteen oli välttämättömyyden sanelemaa.

Marttajärjestön sodanaikaisen työn monimuotoisuutta on kuvattu edellä sanotun tutkimuksen muistitietoaineistossa seuraavasti:

Martta-työssä pyrittiin jokapäiväisen elämän helpottamiseen sodan tuoman pulan kourissa. Pitkillä ja lyhyemmällä kursseilla opetettiin ruuanlaiton mahdollisuuksia, vähästä paljon, huonosta hyvää. Vanhasta uutta oli ainoa keino pysyä vaatteissa.¹³⁵

Martat keskittyivät erityisesti omille alueilleen: kotitalouteen, puutarhanhoitoon sekä naisten sivistämiseen. Järjestö toimi sodan aikana edelleen alunperin omaksuttujen arvojen kannustamana eli kodin, uskonnon ja isänmaan hyväksi. Ruokataloudessa pitkäaikaisten kurssien järjestäminen vaikeutui elintarvikeseäänöstelyn vuoksi, ja näin ollen lyhyempiä havaintokursseja ja -esityksiä lisättiin.¹³⁶

Tallukka-, kesäkenkä- ja tohvelikursseilla opetettiin valmistamaan vanhoista vaatekankaista talvijalkineita.¹³⁷ Vanhasta uutta -teemalla hyödynnettiin raaka-aineena vanhoja vaatteita. "Vanhasta uutta" -kurssit olivat ruokatalouskursseiden ohella keskeisiä myös Kulutusosuuskuntien Keskusliiton kotitalousneuvonnassa vielä sodan jälkeenkin 1940-luvun lopun pulavuosina. Kursseilla "käännettiin" vanhoja hattuja tai saatettiin tehdä jopa vanhasta sateenvarjosta tytön juhramekko.¹³⁸ Jatkuvan raskaan työn tasapainoksi pyrittiin järjestämään illanviettoja, näyttelyjä, kilpailuja ja juhlia mielialan kohottamiseksi joskin vähemmän kuin rauhanaikana. Yleisimpiä juhlia sodan olosuhteissa olivat kuitenkin hautajaiset.¹³⁹

Sodan todellisuus oli ankara. Tultuaan tutuiksi taloissa neuvojat saattoivat saavuttaa ihmisten luottamuksen. Heidän toimintansa ei rajautunut silloin pelkästään kotitalouteen, puutarhaan tai käsitöihin. Aineellista pulaa kipeämmin koskivat omaisten menetykset. Neuvojat saattoivat joutua sielunhoidollisiin tehtäviin vieraillessaan tutuissa taloissa. Paltamossa ja Suomussalmella sodan aikana toiminut Marttajärjestön kotitalousnevoja muistelee:

134 Katri Kaarlosen haastattelu; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 106–107; Niemelä 1996, 331; Rääkkönen 1993, 186–189.

135 Ohanwe 1993, 141.

136 Haltia 1949, 249; Ohanwe 1993, 143; muistitietovastaus n:o 56 (MYA).

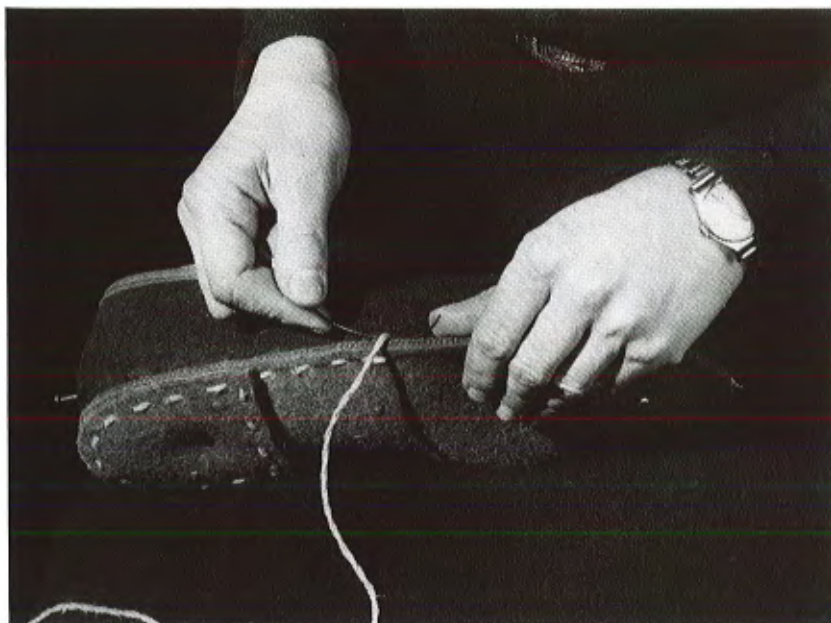
137 Irma Sarjen ja Mirja Veitonmäen haastattelu; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 107; Rääkkönen 1993, 189, 196.

138 Viola Järvisen, Katri Kaarlosen ja Sirkka Rääkkösen haastattelu.

139 Katri Kaarlosen haastattelu; Haavio-Mannila ja Äärilä 1993, 341–345.

Tallukan tekoa sota-aikana. Kuva: Kuluttaja-tutkimuskeskus.

Usein hyvin eristyneissä olosuhteissa olevat emännät saivat tilaisuuden sydämensä purkamiseen. Sinä aikana sai myös tehdä paljon mielenterveystyötä. Suruviestejä tuli usein koteihin.¹⁴⁰

Veljen, miehen ja erityisesti pojan kaatuminen rintamalla mursi pahimmassa tapauksessa suruviestin saajan terveyden.¹⁴¹

Kokemuksia kentältä

Kurssien, näyttelyiden, kilpailujen ja havaintoesitysten järjestäminen sodan ja pulan aikana vaati erikoisjärjestelyjä. Kurssipaikkana oli tavallisesti maalais-talon tupa, keittiö tai pienemmätkin tilat.¹⁴² Kurssien periaatteena oli se, että osanottajat tekivät itse työvaiheet neuvojan ohjatessa. Havaintoesityksessä taas neuvoja näytti yleisölle konkreettisesti työvaiheen kerrallaan, miten esimerkiksi ruoan valmistus tai käsitöiden teko tapahtuu. Ruoka-aineita ja ruoan valmistukseen tarvittavia astioita jouduttiin usein keräämään kurssien osanot-tajilta.¹⁴³ Puute oli erilaista maaseudulla kuin kaupungissa, missä peruselintarvikkeiden saanti oli kansanhuollon tai mustan pörssin varassa. Maaseudulla oli tavallisesti kuitenkin mahdollista kerätä korvikkeita luonnosta, kalastaa, marjastaa ja sienestää.¹⁴⁴

Maatalousnaisissa aktiivisesti pitkään toiminut Katri Kaarlonen muistelee:

140 Muistitietovastaus n:o 66 (MYA).

141 Raitis 1993, 262–267.

142 Sirkka-Ilona Bengtsin haastattelu.

143 Viola Järvisen haastattelu.

144 Räikkönen 1993, 174–175.

Tämä pula-aika oli aivan erikoinen aika sikäli, että kaikesta oli puutetta. Silloin piti keksiä hyvin paljon: millä voidaan korvata niitä aineita mitä me emme saa. Siksi keitettiin siirapit ja siksi viljeltiin sikuria. Maatalousnaisillakin oli oma sikuripelto. Ne kuivattiin, paahdettiin ja jauhettiin kahvin korvikkeeksi. Silloin myytiinkin sitä sikuria ja saatiin toimeentulo.¹⁴⁵

Kekseliäisyys synnytti siis myös liiketoimintaa.

Sodan loputtua pula ja säännöstely jatkuivat. Vuodesta 1944 Marttajärjestön Laatokan-Karjalan ja myöhemmin Keski-Suomen sekä Etelä-Saimaan piiriliitoissa toiminut henkilö muistelee sodanjälkeisiä pulavuosia seuraavasti:

Neljäkymmenluvun lopulla kysytyimpiä olivat kurssit, jotka tavalla tai toisella auttoivat selviytymään päivästä toiseen. Pula-ajan ruuanlaitto, leivonnaiset, kahvinkorvikkeiden valmistus, perunajauhojen teko, sokerijuurikassiirapin teko, vanhasta uutta, puukenkien ja tallukoiden teko, omatoimisuuskurssit ym.¹⁴⁶

Neuvojat matkasivat neuvontamatkoillaan jalkapatikassa, polkupyörällä, pitempiä matkoja häikäpöntöllä eli puukaasuttimella varustetuilla linja-autoilla, junalla, saaristossa laivalla, talvella suksilla tai jopa resiinalla ja karjankuljetusauton katolla. Kotitalousneuvojille kertyi vuodessa matkapäiviä peräti noin 250.¹⁴⁷ Kulutusosuuskuntien Keskusliiton nevojana toiminut Viola Järvinen kuvaa hyvin elävästi ja jännittävästi sodan aikana neuvontamatkallaan kokeemaansa seikkailua. Hän jäi postiauton kyydistä Kokkolan ja Jyväskylän tienhaarassa joulukuun hämäränä iltapäivänä:

Kun minä jäin siihen, niin autonkuljettajakin sääli. Hän sanoi, että tässä on reilut seitsemän kilometriä asumatonta taivalta eikä ole aurattua tietä. Sitten tää sotilas sano vielä, että liikkuu desanttiakin näillä alueilla. Minä myönnän, että ensiksi minua itketti, kun jäin siihen kahden matkalaukun kanssa. Toinen oli se havaintovälinelaukku ja toisessa oli henkilökohtaiset vaatteeni ja sitten vielä taulukäärö. Tuhma kun on, niin en edes älynnyt, että olisin pannut jonnekin piiloon metsään ne matkalaukut. Vein ensiksi yhden laukun jonkun matkaa. Palasin takaisin ja hain toisen laukun. Kun minä neljän aikana siihen jäin, niin olin noin kymmentä vailia kahdeksan illalla perillä.¹⁴⁸

Viola Järvinen selvisi säikähdyksellä seikkailusta ja muisteli tilannetta huumorilla:

Loppumatkalla toivoin, että se desantti tulisi nyt. Ei suinkaan se mulle mitään tekisi, kun minä sanoisin, että auta nyt vähän matkalaukun kannossa. Olisin päässyt niinkuin helpommalla.¹⁴⁹

145 Katri Kaarlosen haastattelu.

146 Muistitietovastaus n:o 64 (MYA).

147 Muistitietovastaukset n:ot 2, 5, 17, 22, 24, 30 (MYA); Sirkka-Ilona Bengtsin, Viola Järvisen ja Ellen Nousilan haastattelut.

148 Viola Järvisen haastattelu.

149 Viola Järvisen haastattelu.

Neuvojat saattoivat joutua matkoillaan yllättäviin tilanteisiin, ja majoitusolosuhteissa saattoi olla toivomisen varaa. Tavallisesti majoitus järjestyi järjestöihmisten, osuuskaupanhoitajien ja neuvottavien kodeissa, koulujen opettajien luona tai erilaisissa tilapäismajoituksissa. Myöhemmin neuvojat yöpyivät myös matkailijakodeissa tai hotelleissa. Toisinaan päästiin nukkumaan ensimmäisen luokan hotelliin, mutta joskus saattoi yöpymispaikaksi olla tarjolla vain hotellin kylpyhuone.¹⁵⁰ Majoituspaikoissa neuvojat saivat myös ruuan, mutta joskus jouduttiin turvautumaan baareihin.

Marttajärjestön muistitietokeruuseen vastanneiden neuvojien tyytyväisyys majoitukseen vaihteli jonkin verran. Karjalaiskotien vieraanvaraisuudesta aineistossa on paljon mainintoja. Kotitalousneuvojana Itä-Suomessa 1940-luvun puolivälissä toiminut henkilö muistelee: "Sain olla kuin piispa pappilassa".¹⁵¹ Pienviljelijäin Keskusliiton neuvojana 1940-luvun alussa toiminut ja myöhemmin Kotitalouskeskuksessa sekä OTK:lla työskennellyt Irma Sarje kertoo myönteisistä kokemuksistaan seuraavasti:

Niin mä sain aina omasta mielestäni aivan ruhtinaallisen vastaanoton. Ne pienviljelijäemännät ne olivat aivan ihania. Kertakaikkiaan ihania. Mä muistelen niitä todella lämmöllä. Eikä ne mulle nauraneet, vaikkon mä varmaan ollu ollenkaan yhtä viisas kuin ne emännät. Kun tallukakurssejakin joutui pitämään. Siihen aikaan oli vähän jalkineita, ja tehtiin tallukoita. Minäkin osasin tehdä ihan kunnan tallukat lopulta.¹⁵²

Negatiiviset kokemukset liittyivät usein peseytymismahdollisuuksien puutteeseen, syöpäläisiin tai muuhun epämukavuuteen. Joskus vuode oli kylmä ja kostea. Syöpäläiset olivat kiusallisia.¹⁵³ Pienviljelijäin keskusliiton ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton neuvoja muistelee hyväntahtoisella huumorilla yöpymistään savolaisessa maalaistalossa. Talossa järjestettiin käsityökurssit suuressa pirtissä, jossa oli myös kessutupakkaa kuivumassa. Hän kertoo:

Neuvojan vuode oli niiden kessujen alla. Emäntä oli tavattoman siisti ja erittäin hyvä ruuanlaittaja. Siinä ei ollut mitään. Mutta kun ne torakat olivat päässeet tulemaan, niin nehän on niin nopeita lisääntymään. Hän ei siis pystynyt niillä konsteillansa saamaan niitä pois. Sitten kun rupesin nukkumaan, niin ne pimahteli sieltä kessuista siihen vuoteeseen. Mä koitan sähkölampulla näyttää tulta, ja pyyhällän aina sen sitten menemään.¹⁵⁴

Yöunet lienevät jääneen neuvojalta melko vähäisiksi.

Yleisesti neuvontatilanteen onnistumista auttoi varmaankin neuvojan asenne:

---

150 Muistitietovastaukset n:ot 1, 2, 17, 44 (MYA).

151 Muistitietovastaus n:o 11 (MYA).

152 Irma Sarjen haastattelu.

153 Ellen Nousilan ja Viola Järvisen haastattelu; Muistitietovastaus n:o 28 (MYA).

154 Ellen Nousilan haastattelu.

Jos aatellaan tämän päivän kuluttajavalistusta ja sen aikasta neuvontaa, niin kyllä silloin täytyi lähteä ihan täysin siitä, mikä oli ihmisille elintärkeää. Ei siinä voinu ajatella ollenkaan sitä, että kun tarjolla on niin paljon tavaraa, niin mitenkä niistä valitaan. Se oli otettava se, minkä sieltä sattui saamaan, ja kohdistettava koko neuvonta siihen. Mun mielestäni myöskin neuvojan asennoituminen niiden ihmisten tasolle, jotka olivat siellä maaseudulla kaikkein vähäväkisimpiä, oli se keino, jota kautta pääsi mahdollisimman likelle ihmistä.¹⁵⁵

Valistusta radioaalloilla ja kirjasissa

Sotien aikana radion kuuntelu oli tärkeä vähäisen vapaa-ajan viettomuoto. Kuunnelmat, lauantain toivotut ja aseveli-illat olivat suosittuja ohjelmia.¹⁵⁶ Neuvontajärjestöt oivalsivat radion mahdollisuudet. Esimerkiksi Kotitalouskeskus järjesti yleisradioon yleisön toivomuksesta kotitalousasioiden vastausohjelman nimellä "Miinan ja Tiinan tietovakka". Ohjelmaa vetivät Maiju Gebhard ja Hilja Lahti Pienviljelijäin Keskusliitosta.¹⁵⁷ Lähetysaikaa oli käytettävissä viisitoista minuuttia joka maanantai. Ohjelmaa lähetettiin 25 kertaa syksystä 1941 huhtikuun loppuun 1942. Radiossa vastattiin lukuisiin kotitalouden pulmakysymyksiin ja lähetettiin yli sata kirjallista vastausta sekä jopa ammattikirjasia.¹⁵⁸ Kotitalouskeskus järjesti myös radioituja emäntäpäiviä puheineen, esitelmineen ja musiikkiesityksineen. Ensimmäiset järjestettiin helmikuussa 1942. Seuraavana vuonna järjestettiin jälleen emäntäpäivät radiossa sekä kahdet emäntien tietokilpailut.¹⁵⁹ Radioesitelmät yleistyivät 1940- ja 1950-luvuilla tärkeäksi ohjelmatyypiksi.

Maatalousnaisten Keskusjohtokunta järjesti vuonna 1942 keskusteluserjan radiossa nimellä "Maalaisnaisten torstaikerho". Ohjelmia lähetettiin 16, ja ruotsinkielisten maatalousseurojen liitto tuotti vastaavat ruotsinkieliset ohjelmat. Maatalousnaiset hankkivat emäntiä esiintymään maataloudelliseen radiojuhlaan ja järjestivät kotitalouskonsulenttien keskusteluita ruokatalouteen, kodinhoitoon tai karjanhoitoon liittyvistä asioista. Lisäksi iltaohjelmissa oli Maatalousnaisten haastatteluja. Sotien jälkeen vuosina 1946–1949 Maatalousnaiset toteuttivat valistustyötä radioesitelmien avulla. Sanottuina vuosina pidettiin radiossa viidestä yhdeksään esitelmää vuodessa. Syksyllä 1947 järjestettiin Ruotsin, Tanskan ja Norjan radioiden kanssa yhteinen ohjelma Pohjolan maatalousnaisten perustamisesta.¹⁶⁰

Kansanhuoltoministeriön yleiseen osastoon perustettu tiedotustoimisto vas-

155 Ellen Nousilan haastattelu.

156 Haavio-Mannila ja Äärilä 1993, 339.

157 Sirkka-Ilona Bengtsin haastattelu; Marttaliiton vuosikertomus 1941, 12. Bengtsin mukaan SOK:n kotitalousneuvonnan varsinaisena käynnistäjänä tunnettu Hilja Lahti sai juuri radiosta lempinimensä "Tiina".

158 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1941–1942, 19; Marttaliiton vuosikertomus 1942, 15–16.

159 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1943, 9.

160 Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuosilta 1946–1949; Laine 1948, 314; Niemelä 1996, 324.

tasi kansanhuollon tiedotus- ja valistustyöstä.¹⁶¹ Tuolloin valtiovalta käytti oikeastaan ensimmäisen kerran vuosina 1917–1923 toimineen Valtion Kotitaloustoimikunnan lakkauttamisen jälkeen laajasti hyväkseen taloudellista tiedotus- ja valistustoimintaa, ja sai siinä tukea kansalaisjärjestöiltä. Tiedotustoimistoa johti Untamo Utrio. Toimistopäällikkö Utrion mukaan valistustoiminnan tehtävänä oli selvittää yleisölle lakien ja määräysten perusteita sekä neuvoa ja opastaa säännöstelyn noudattamisessa ja tehostaa omatoimisuutta.¹⁶² Tiedotustoimisto toteutti tiedotus- ja valistustyötä paitsi tuonnempana käsiteltävän kirjallisen materiaalin avulla niin myös radion avulla. Radiossa esiteltiin kansanhuollon määräyksiä, jotka koottiin lauantain erikoislähetykseksi nimellä "Viikon kansanhuoltouutiset". Niinikään radioitiin esitelmiä, haastatteluja, keskusteluja, kuunnelmia, selostuksia ja tietokilpailuja.¹⁶³

Kirjat, kirjaset ja lentolehtiset ovat kuuluneet perinteisiin valistuksen välineisiin Suomessa, jossa lukutaitoon on kiinnitetty koko itsenäisyyden ajan paljon huomiota. Oppivelvollisuuden tultua yleiseksi ja kansakoululaitoksen kehittyessä luku- ja kirjoitustaito kohosivat nopeasti itsenäisessä Suomessa. 1940-luvun alun vaikeina sotavuosina kirjallinen valistus oli tärkeä kanava pulantorjunnassa. Jatkosodan aikana syksyllä 1941 perustetun Kotitalouskeskuksen keskeiseksi tehtäväksi tulikin valistusmateriaalin julkaiseminen järjestöjen käyttöön. Kotitalouskeskuksen julkaisemat lehtiset olivat tavallisesti 10–20 sivun pituisia, ja niistä otettiin 1 000 – 30 000 kappaleen painoksia. Kotitalouskeskuksen ja sen taustajärjestöjen lisäksi myös kansanhuoltoministeriö, Maatalousnaiset ja muut järjestöt julkaisivat valistusmateriaalia.

Sotavuosina 1941–1945 Kotitalouskeskus julkaisi 28 valistusvihkoa tai -kirjasta, joista osa julkaistiin useampana painoksena ja osa myös ruotsinkielisinä versioina. Suomenkielisten painosten kokonaismäärä vaihteli vuosien 1941–1942 peräti 312 000:sta 76 000:een vuonna 1944. Lisäksi ruotsinkielisiä julkaisuja painettiin muutamia tuhansia. Suurina painoksina julkaistiin alkuvuosina Maiju Gebhardin ja Toini Syvälahden "Pullopäivät ja purnukat täyteen!" ja jälkimmäisen toimittama "Kahvikullan korvikkeita". Edellisen painos oli 122 000 kappaletta ja jälkimmäisen 50 000. Valistuskirjallisuutta julkaistiin selvästi vähemmän ensimmäisinä rauhanvuosina ja 1940-luvun lopulla: ainoastaan muutamia julkaisuja vuodessa yhteispainoksiltaan 3 000:sta 45 000:een kappaleeseen.¹⁶⁴

Kotitalouskeskuksen lehtisten nimet paljastavat sisällön: "Uusia pukuja vanhoista", "Särvintä suoraan luonnosta", "Köydet kotoisista aineista" tai "Tallukoita". Lehtiset sisältävät käytännön ohjeita. Niissä neuvotaan marjojen ja hedelmien säilömistä, luonnonantimien hyödyntämistä ruokataloudessa, uusi-

161 Utrio 1945, 190.

162 Utrio 1945, 191. Utrio oli hoitanut Kuluttajain lehden toimitussihteerin tehtäviä Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa vuosina 1929–1940. Vuosina 1940–1944 hän toimi kansanhuoltoministeriön tiedotustoimiston päällikkönä, ja vuodesta 1943 kustannusosakeyhtiö Tammen toimitusjohtajana.

163 Utrio 1945, 192.

164 Haltia 1949, 250; Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1941–1950.

en vaatteiden tekemistä vanhoista sekä korvikemateriaalien ja ruoka-aineiden käyttöä. Esimerkiksi Toini Syvälahden ja Maiju Gebhardin toimittamassa kirjasessa "Pullot ja purnukat täyteen!" opastetaan erilaisten marjojen, hedelmien ja vihannesten säilöntää ja Toini Syvälahden toimittamassa lehtisessä "Kahvikullan korvikkeita" selostetaan erilaisia luonnosta saatavia tai viljeltäviä kahvin ja teen korvikkeita voikukanjuurista tammenterhoihin ja ruusunmarjoihin.¹⁶⁵

Kerttu Olsosen "Särvintä suoraan luonnosta" on perinpohjainen esitys luonnonkasvien hyödyntämisestä ruokataloudessa. Olsosen motivoi sota-ajan henkeen kotirintamaa luonnonantimien hyödyntämiseen:

Jokainen kotirintamalainen haluaa olla mukana tämän kevään ja koko satokauden tuotantotaistelussa. Me kotitalousväki kuulumme tuotantoarmeijan ruoanhankinta- ja muonitusjoukkoihin. Me pidämme kunniasianamme, ettei rintama meidän kohdallamme murru... Ruoanhankintataistelussamme emme saa unohtaa niitä satoja luonnonvaraiskasveja, joita esi-isämme jo muinoin osasivat käyttää ja joista monet nykyinen tiede tunnustaa vitamiini- ja kivennäisainelähteinä jopa viljelyskasveja arvokkaammiksikin.¹⁶⁶

Sotaisa kieli tunkeutui jopa kotitalousneuvontaan: puhuttiin "taistelusta", "joukoista" ja "rintaman murtumisesta". Olsonen selostaa kirjasessa seikkaperäisesti, mitkä kasvit kelpaavat ravinnoksi ja mitä osia niistä voidaan käyttää. Siinä luetellaan kymmeniä kasvilajeja ketunleivän ja apilan lehdistä kuminan ja voikukan juuriin. Mukana on myös runsaasti hillojen ja mehujen valmistusohjeita sekä kasvisruokareseptejä.

Sirkka Puron ja Anni Happonen "1/2 tunnin keittokirja" on 45 helppoa ja nopeaa ruokareseptiä sisältävä ruoanvalmistajille, "jotka joutuvat työnsä väliajalla, aamiaislomallaan tai muuten hyvin rajoitettuna aikana aterioitansa valmistamaan".¹⁶⁷ Työpalvelu kotirintamalla vaati usein jatkuvaa valppaanaoloa, joten ruoanvalmistukseen ei voinut käyttää pitkää aikaa. Vastaavanlaisia Kotitalouskeskuksen ruoanlaitonoppaita olivat myös Wolmar Nybergin ja Tora Lindroosin "Sienet ja sieniherkut", Lemmikki Heikin kirjoittama "Yhden padan aterioita" sekä Eini Ryynäsen toimittama "Pula-ajan leivonnaisia".

Kotitalouskeskuksen taustajärjestöt julkaisivat myös itse valistusmateriaalia. Marttaliitto julkaisi yhdessä Pienviljelijäin Keskusliiton kanssa Maiju Gebhardin sekä Aliisa Katteluksen kirjoittaman "Miniän mainiota ja 63 muuta hyvää perunasta". Siitä otettiin peräti 100 000:n kappaleen painos. Pienviljelijäin Keskusliitto myi julkaisua noin 40 000 kappaletta. Lisäksi Marttaliitto julkaisi Saimi Latosen "Pula-ajan ruokaohjeita" ja Helsingin Marttayhdistys kirjasi "Mitä nyt ruoaksi?".¹⁶⁸

Vanhojen vaatteiden käyttö uusien raaka-aineena oli pula-ajan keskeisiä

165 Syvälahti ja Gebhard, toim. 1941; Syvälahti, toim. 1942.

166 Olsonen 1941, 2.

167 Puro ja Happonen 1944, 3.

168 Haltia 1949, 249; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 107.

neuvonta-aiheita. Eeva Saurio kirjoittaa lehtisessä "Uusia pukuja vanhoista" seuraavasti:

Vanhasta uusiminen on aina kuulunut taloudellisen naisen perustaitoihin. Siistin ja lisäksi hauskanäköisen asun loihtiminen jo käyttökelttomaksi tulleesta vanhasta on todella uusien arvojen luomista, varsinkin kun siitä usein selviämme jopa aivan ilman kustannuksia... Työtä ja vaivannäköä tosin vaaditaan, kun vanha puku osittain tai kokonaan on ratkottava, puhdistettava ja uudet kappaleet ehkäpä pienistä paloista koottava, mutta viisaasti harkittuna se maksaa vaivan moninkertaisesti. Nykyisin sellaiseen ryhtyminen on suorastaan kansantaloudellinen välttämättömyys ja velvollisuutemme naisina.¹⁶⁹

Marttayhdistyksissä järjestettiin "vanhasta uutta" -kilpailuja ja näyttelyitä. Marttaliitto julkaisi oppaan "Miten parsin ja paikkaan?" ja Kotitalouskeskus mainitun Eeva Saurion lehtisen lisäksi Asta Janssonin kirjasen "Pienokaisen ensimmäiset vaatteet" sekä "Pukimia 2–4 vuotiaille". Marttajärjestö edisti myös pellavan viljelyä järjestämällä pellavakilpailuja. Kotitalouskeskus julkaisi tueksi Sofia Reinin kirjasen "Pellava".¹⁷⁰

Tallukoiden teko oli myös tärkeä neuvonta-aihe. Kotitalouskeskus ja Marttajärjestö järjestivät tallukkakursseja vuodesta 1940 lähtien, joita pidettiin vuoteen 1945 mennessä puolitoistatuhatta. Kotitalouskeskus julkaisi Elli Saurion toimittamat oppaat "Lämmintä jalkaan" ja "Tohveileita ilman lestiä". Marttajärjestön tallukkakilpailun voittaja Mellilän Marttayhdistyksen puheenjohtaja Sohvi Nurminen kirjoittivat lisäksi yhdessä Elli Saurion kanssa kirjasen "Tallukoita", jonka Kotitalouskeskus julkaisi vuonna 1943. Uusintapainoksineen kirjaset levisivät ympäri maata 95 000:na kappaleena.¹⁷¹

Kodin sekä vaatteiden puhdistus olivat myös kodinhoitokurssien keskeisiä teemoja. Marttajärjestö opasti saippuan valmistamisessa omista raaka-aineista. Helsingin Marttayhdistys toimitti vuonna 1941 Marttaliiton kirjasarjaan Kirsti Hirvensalon, Ella Kitusen ja Helmi Liimataisen kirjoittaman kirjasen "Miten pesen ja puhdistan?". Lisäksi neuvonnassa käytettiin apuna Kotitalouskeskuksessa valmistettuja varjokuvasarjoja Maiju Gebhardin, Elli Saurion ja Toini Syvälahden suunnittelemaa varjokuvasarjaa "Saippua-Aapo", Minna Koiviston varjokuvasarjaa "Vaatteiden pesu pula-aikana" sekä Maire Könnin ja Vilho Setälän valmistamaa sarjaa "Huoneenpeili".¹⁷²

Kansanhuoltoministeriön tiedotustoimisto julkaisi kaikki kansanhuoltoon liittyvät lait, asetukset ja määräykset sarjana. Lisäksi julkaistiin hintatiedotuksia sekä valistuksellisia opaskirjasia ja lehtisiä, joiden painokset vaihtelivat 50 000:sta miljoonaan. Oman julkaisutoiminnan lisäksi tiedotustoimisto käytti hyväkseen laajasti sanomalehdistöä.¹⁷³ Yksi julkaisuista oli toimistopäällikkö

169 Saurio 1941, 2.

170 Haltia 1949, 251–252; Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1941–1945.

171 Haltia 1949, 250–252; Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1941–1944.

172 Haltia 1949, 250; Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1941–1943; Marttaliiton vuosikertomus 1941, 11; 1943, 17.

173 Utrio 1945, 192.

Untamo Utrion toimittama kirja *Pois pula ja puutteet*, joka julkaistiin vuonna 1943. Utrion kirja on kansantajuisesti ja pakinoivalla tyyllillä kirjoitettu opas, joka on kuvitettu Erkki Koposen hauskein pilakuvin.

Toimistopäällikkö Utrio luonnehtii kirjansa tavoitteita seuraavasti:

Tämän kirjan tarkoituksena on pieneltä osaltaan lievittää nykyistä tarvikkeiden niukkuutta. Tähän teokseen on koottu aikaisemmin julkisuuksissa selostettuja keinoja ja korvikkeita ja liitetty mukaan myös sellaisia, jotka eivät ole olleet yleisesti tunnettuja. Niinikään selostetaan vanhojen tarvikkeiden huolellista hoitoa ja niiden "jatkamista" korvikkeineksillä sekä myös erinäisten tarvikkeiden puutteen syitä, koska suomalainen ei usko, ennenkuin tietää asian oikean laidan.¹⁷⁴

Kyseessä on siis itse asiassa kooste Kotitalouskeskuksen, Marttaliiton ja kansanhuoltoministeriön julkaisemien pulantorjuntakirjasten ohjeista. Lisäksi Utrio on kirjoittanut lukujen alkuun historiallisia johdatuksia, joissa hän käy läpi pulan syitä ja esittelee ravinto- ja nautintoaineiden kulttuurihistoriaa. Kirjassa neuvotaan jopa perunalla "jatketun" korvikekinkun teko pula-ajan joulujen tarpeisiin.¹⁷⁵ Ratkaisuja tarjotaan myös vaate- ja kenkápulaan. Kirjoittaja vihjaa, että "varsinkin naisilla" on suuria mahdollisuuksia kangasmateriaalien säästämiseen käyttämällä kotona ja työssä korvikekankaista tehtyjä tai vanhoista vaatteista uusittuja asusteita.¹⁷⁶ Kirjan lopussa on yleisiä ohjeita poltopuupulan ongelmiin säästölevyistä ruokien kypsentämisessä käytettävään heinälaatikkoon.

Toimistopäällikkö Utrio luonnehtii heti sodan jälkeen pulan ja säännöstelyn yleisiä opetuksia seuraavasti:

Kuluttajille on säännöstely opettanut entistä tarkempaa taloudenpitoa. Tarvikkeita on ollut käytettävä tarkoin – täten on pakosta tullut säästäväisyys jokaisessa perheessä todellisuudeksi. Tarvikkeiden yleinen niukkuus on pakottanut kuluttajaperheet kiinnittämään huomionsa myöskin omatoimiseen yritteliäisyyteen tuotannollisessa mielessä. Jos kuluttajaperheissä jaksetaan omaksua säännöstelyn antamat opetukset merkitsee se sitä, että kuluttajatalouksissa tulevana rauhankin päivinä tullaan tarkemman taloudenpidon ja omatoimisen tuotannon turvin entistä paremmin toimeen.¹⁷⁷

Maatalousnaiset alkoivat julkaista omaa *Maatalousnainen*-lehteään vuonna 1940. Sitä edelsi vuodesta 1934 vuoteen 1939 julkaistu Maatalousnaisten toimittama *Maan Joulu* -lehti.¹⁷⁸ Järjestö julkaisi jo 1930-luvulla kotitalouteen liittyvää julkaisusarjaa. Sodan aikana ilmestyi ruokatalouteen liittyviä kirjasia vuonna 1940 "Perunaa runsaasti – rasvaa niukasti", "Aterioita menoarvion

174 Utrio 1943, 7.

175 Utrio 1943, 60.

176 Mt. 151.

177 Utrio 1945, 196.

178 Laine 1948, 379; Niemelä 1996, 324.

puitteissa", vuonna 1941 "Mitä säilön pulan alla" ja "Sieniruokia", vuonna 1942 "Sieniä ja sieniruokia" ja sodan päätyttyä vuonna 1945 kirjasen "Pulajan säilykkeet". Vuodesta 1942 alkaen alettiin julkaista myös "Pientaloudet ja oma apu sarjaa". Tavallisesti painokset vaihtelivat 5 000:stä 10 000:een kappaleeseen. Vuonna 1940 julkaistusta kodinhoidonoppaasta "Syöpäläiset ja kärpäset on hävitettävä" otettiin 35 000 kappaleen painos. Kasvitarhanhoitoa opastettiin peräkkäisinä vuosina 1941–1943 ilmestyneissä kirjaisissa "Hedelmä- ja marjaviljelykset kuntoon", "Vihannekset omasta maasta" sekä "Hedelmätarhat kuntoon".¹⁷⁹

Kotitalouden kannalta tärkein Maatalousnaisten julkaisu lienee kuitenkin ollut vuonna 1941 julkaistu Marjatta Sariolan kirjoittama *Emännän kodinhoito-opas*.¹⁸⁰ Sariolan (sittemmin Marjatta Turkka) kodinhoito-opas on kiinnostava dokumentti, sillä siitä otettiin monia painoksia. Vuoden 1959 seitsemännen painokseen mennessä sitä oli painettu jo 87 000 kappaletta. Vertailen vuoden ensimmäistä ja vuoden 1959 painosta, sillä niiden yhteneväisyydet ja erot tuovat mielenkiintoisella tavalla esiin sodanjälkeisen kehityksen kohti modernia kulutusyhteiskuntaa.

Emännän kodinhoito-oppaan ensimmäinen painos vuodelta 1941 on erittäin perusteellinen esitys kodinhoidosta maalaistalossa. Itseasiassa kirjassa selostetaan myös rakennusten suunnittelua, sijoittelua ja rakentamista. Seitsemäs painos on ensimmäistä sivumäärältään lähes puolet laajempi, runsaammin kuvitettu, siinä on alussa ja loppusivuilla kotitalouskoneiden, keittiökalusteiden sekä puhdistusaineiden mainoksia ja erityisesti keittiötä, sähkönkäyttöä kotitaloudessa sekä vaatehuoltoa käsitellään selvästi laajemmin.¹⁸¹ Teosta laajennettiin ja uusittiin jo vuonna 1953 viidennen painoksen yhteydessä.

Marjatta Sariola (myöh. Turkka) korostaa kotitalouden rationalisointia jo rakennusten suunnittelussa:

Tuvan ja keittiön ikkunoiden järjestelyssä olisi lisäksi otettava huomioon, että emännältä säästetään monta turhaa askelta, jos ne on sijoitettu siten, että hän ikkunasta käsin voi pitää silmällä töitä talusrakennuksissa ja lapsia niiden leikkiessä.¹⁸²

Myös keittiön sisustuksessa korostetaan emännän turhien askelien säästämistä.¹⁸³ Talonpoikaisyhteiskunnan arvoista myös siveys tulee esiin Marjatta Sariolan suosituksissa naisten ja miesten makuupaikkojen sijoittelusta. Hänen näkemyksensä mukaan niitä ei pidä sijoittaa samaan huoneeseen, vaikka "vielä monin paikoin on tapana" tehdä niin.¹⁸⁴

Vuoden 1959 painoksessa Marjatta Turkka (o.s. Sariola) viittaa Hemmens Forskningsinstitutin tutkimuksiin, joissa korostetaan hyvien työasentojen mer-

179 Laine 1948, 340, 377.

180 Sariola 1941.

181 Turkka 1959.

182 Sariola 1941, 6.

183 Mt. 22–23.

184 Mt. 8.

kitystä kotitaloustyön sujuvuudelle. Rationalisointi alkaa työtiloista:

Järkipäraseen työskentelyyn tarvitaan hyvät työpaikat, sopivat teknilliset varusteet ja säilytystilaa työvälaineille ja ruoka-aineille. Työt, jotka keittiön suunnittelussa on tavallisesti otettava huomioon, ovat varsinaisen ruoanvalmistus, leipominen ja säilöntä, kodinhoidollisista töistä astioiden pesu ja niiden erikoishoidot, usein vaatteiden ja kenkien hoito, keittiön ja osittain muiden huoneiden siivoustyöt.¹⁸⁵

Myös tavallisesti pienikokoiset kaupunkilaiskeittiöt ovat huomionkohteina vuoden 1959 painoksessa, kun ensimmäisessä painoksessa keskityttiin pelkästään maalaistaloihin. Vuoden 1959 painoksessa käsitellään keittiön pesu- ja työtilojen sekä kaapistojen lisäksi erikseen jääkaappia.¹⁸⁶

Puhtaus, siisteys ja raikkaus ovat keskeisiä asioita ihmisten terveyden ja kodin viihtyvyyden kannalta. Sariolan mukaan "liikoja pikkuesineitä ja rihkamaa" tulee välttää ja huoneilman raittiudesta on huolehdittava. Hän kirjoittaa seuraavasti:

Huoneilma tulisi riittävän tuuletuksen avulla pitää puhtaana. Ilma huoneissa pilaantuu paitsi siellä säilytettävistä kosteista ja hajua-antavista tavaroista, myös hengityksen siihen aiheuttamien muutosten takia... Muista huoneen ilmaa pilaavista tekijöistä mainittakoon esim. hien, likaisten pito- ja vuodevaatteiden, likaisten jalkojen, märkien vaatteiden, likaämpärin yms. aiheuttama haju, huoneeseen kantautunut pöly, tupakansavu ja ruoankäry.¹⁸⁷

Sariola vahvistaa normatiivisia argumenttejaan selvityksellä hengitysilman koostumuksesta.

Vesi liittyy olennaisesti puhtauteen. Sariola kiinnittääkin huomiota kaivoon ja vesijohtoihin. Vuoden 1959 painoksessa suositellaan kosteutta kestävien pintamateriaalien käyttöä puhtaanapidon helpottamiseksi.¹⁸⁸ Lämmitys on kodeissa välttämätöntä kylmässä pohjolassa, ja tulisijan sijaintiin sekä kuntoon on kiinnitettävä huomiota.¹⁸⁹ On mielenkiintoista, että vielä vuoden 1959 painoksessakin suositellaan heinälaatikkoa ruoan pitkäaikaiseen kypsentämiseen.¹⁹⁰

Kodin siivous jaetaan päivittäiseen, viikoittaiseen ja suursiivoukseen. Eri-laiset siivoustyöt lattioiden lakaisemisesta siivousvälineiden puhdistukseen ja vuodevaatteiden ynnä muiden vaatteiden tuuletukseen sekä viikoittaiseen maljakoiden puhdistukseen käydään läpi yksityiskohtaisesti. Suursiivous kehoitetaan tekemään 3–4 kertaa vuodessa ja erityisen perusteellisesti keväällä. Kaikkien huoneiden pesu tulee suorittaa sisäkatosta seiniin ja ovista sekä ikkunois-

185 Turcka 1959, 21.

186 Turcka 1959, 32–33.

187 Sariola 1941, 25–26.

188 Turcka 1959, 56.

189 Sariola 1941, 31–42.

190 Turcka 1959, 80.

ta lattiaan. Säästäväisyys ja omavaraisuuden suosiminen tulee esiin monessa kohdassa:

Taloudellisinta on valmistaa saippuaa kotona. Saippuarasvoiksi kelpaavat kaikki rasvat, rikkinäiset suolet, kanan rasvat, luut ym. Lipeäaineenä käytetään tuhkalipeää tai lipeäkiveä.¹⁹¹

Puhdistusaineina suositellaan käytettäväksi myös muun muassa suopaa, tuhkaa, pesusoodaa, hiekkaa, kalkkia, liitua ja vanhoja sanomalehtiä, paloöljyä, etikkaa, ammoniakkaa, tärpättiä ja spriiä. Sanomalehdet ovat monikäyttöisiä, sillä siivouksen lisäksi niitä voidaan käyttää lämmöneristeinä.

Sisustukseen liittyvät suositukset ovat joissain kohdin hyvin normatiivisia. Esimerkiksi mattojen lattialle asetelusta Sariola kirjoittaa seuraavasti:

Matot asetetaan huoneessa mieluummin lattialautojen suuntaan tai, jos työpaikat vaativat, poikkipäin. Epämääräisesti, kulmittain tai useaan suuntaan asetetut matot tekevät huoneen levottomaksi.¹⁹²

Kirjoittaja ei ota huomioon sitä, että joku voi pitää "levottomasta" sisustuksesta.

Vuoteiden ja vaatteiden pesusta ja hoidosta sekä tahrojen poistosta kirjassa annetaan hyvin perusteelliset ohjeet. Myös ruoka- ja keittoastioiden hoidosta ja pesusta sekä ruokapöydän kattamisesta Sariola kirjoittaa yksityiskohtaisesti. Ruokapöydän kattausta käsitellään erikseen arkiruokailua ja erilaisia juhlatilaisuuksia varten.¹⁹³ Kirjan lopussa Sariola antaa ohjeita kodin pieniin korjaustöihin, ulkorakennusten, saunan ja käymälän huoltoon sekä pihapiirin hoitoa varten.

Merkittävimmät erot teoksen ensimmäisen ja seitsemännen painoksen välillä liittyvät sähköisiin kotitalouskoneisiin. Sähkökäyttöisiä kotitalouskoneita liesistä silitysrautoihin ja pölynimureista pesukoneisiin alettiin 1950-luvulla hankkia kasvavassa määrin koteihin. Turkka mainitsee jopa astianpesukoneen.¹⁹⁴ Myös ruuanvalmistuksessa tarvittavia astioita ja työvälineitä sekä ruokailuvälineitä käsitellään 1950-luvun lopun painoksessa sangen laajasti.¹⁹⁵

Emännän kodinhoito-oppaan ensimmäisen ja seitsemännen painoksen vertailu paljastaa kotitalouden hoidon kehityslinjoja 1940-luvun alusta 1950-luvun lopulle. Myös kaupunkikotien käsittely vuoden 1959 painoksessa kertoo kaupungistumisen vähittäisestä väistämättömästä vaikutuksesta. Tavaramaailman rikastuminen näkyy kotitalouskoneiden, uusien keittiövälineiden ja uusien materiaalien kuten muovin ja nailonin tai teryleenin kaltaisten tekokuitujen tulona koteihin.¹⁹⁶ Omavaraisuus ei korostu niin voimakkaasti enää 1950-lu-

191 Sariola 1941, 57.

192 Sariola 1941, 65.

193 Sariola 1941, 110–118.

194 Turkka 1959, 88, 94.

195 Mt. 97–118.

196 Turkka 1959, 122, 222–225.

vun lopulla kuin aikaisemmin. Vuoden 1959 painoksessa on kuitenkin ohjeet jouhi- ja olkipatjan tekoon. Joustinpatjaa kehutaan hyväksi, mutta se todetaan kalliiksi ostaa ja ammattitaitoa vaativaksi tehdä.¹⁹⁷

1950-luvun lopun painoksessa *Emännän kodinhoito-oppaassa* vähitellen modernisoituvan Suomen meneillään oleva murros näkyy edellä sanotun lisäksi ehkä myös vetoamisessa tutkimustuloksiin. Kotitalousalan lisääntyvä tutkimus- ja kokeilutoiminta näkyivät myös valistuksessa. Ruotsalaisten tutkimusten lisäksi Marjatta Turkka viittaa esimerkiksi Kotitalouskeskuksen tutkimukseen paistinpannuista.¹⁹⁸ Myös suomalaisten teollisuusmuotoilijoiden kuten Tapio Wirkkalan, Kyllikki Salmenhaaran tai Kaj Franckin astiastojen esittely ja mainonta kertoivat uudesta tilanteesta ja kulutusyhteiskunnan läpimurrosta. Kirjan alku- ja loppusivuilla mainostivat niin Strömberg liesiään ja Upo Oy sähkömankeliaan kuin Vakiopuu Oy Maija-keittiötään ja Wärtsilä emaliamiestastojaan. DDT:n vaaroista 1950-luvun lopulla ei vielä tiedetty, sillä sitä suositeltiin huolelta tuholaisten torjuntaan.¹⁹⁹

Osuuskaupallinen valistus sodan ja pulan aikana

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistustyö

Kun kotitalousteknikko Viola Järvinen (o.s. Paananen) vuonna 1941 siirtyi Toini Virneksen houkuttelemana Pienviljelijäin Keskusliiton palveluksesta Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon, toivotti toimitusjohtaja Jalo Aura hänet tervetulleeksi seuraavin sanoin: "Te olette nuori ja reipas neitonen ja tulette vähäväkisten osuusliikkeen palvelukseen. Tämä on teille varmasti muutos." Uusi työntekijä joutui lähtemään parin päivän totuttelun jälkeen Osuuskauppa Mäki-Mattiin pitämään "vanhasta uutta" -kurseja ja havaintotunteja perunan käytöstä ruokataloudessa sekä rasvattomasta ruokavaliosta. Sota-ajan niukkuuden keskellä alkoi työura, joka kesti 1970-luvun puoliväliin asti Kulutusosuuskuntien Keskusliiton palveluksessa.²⁰⁰ Viola Järvisen tavoin Pienviljelijäin Keskusliitosta siirtynyt Ellen Nousila puolestaan muistelee tuloaan KK:n valistusosastolle vuonna 1944 seuraavasti:

Minä tulin tammikuun alussa. Olin Auran puhuttelussa. Hän sanoi siten niin, että niillä kurseilla ei politikoida. Käsityökursejahan me pääasiassa lähdimme tekemään silloin.²⁰¹

Sotien aikana ja niiden jälkeen Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistustyöstä vastasi erillinen valistusosasto. Osastonhoitajana toimi vuosina 1927–1955 Yrjö Kallinen, joka hoiti vuosina 1946–1948 ensin salkuttoman ja sitten puo-

197 Turkka 1959, 199–200, 203.

198 Turkka 1959, 110.

199 Turkka 1959, 211–217.

200 Viola Järvisen haastattelu; Lumme 1993, 32.

201 Ellen Nousilan haastattelu.

lustusministerin tehtäviä Mauno Pekkalan hallituksessa. Kallinen oli tullut tunnetuksi erittäin taitavana puhujana. Häntä on luonnehdittu osuuskaupallisen valistustyön "suureksi hengeksi".²⁰² Kallisen ollessa virkavapaana hänen sijaisenaan toimi *Kuluttajain Lehden* toimittaja Eikka Mäkinen, josta tuli vuonna 1949 valistusosaston apulaisosastonhoitaja. Osuuskauppavalistuksen lisäksi valistusosaston tehtäviin kuului myös kotitalouksiin suunnatun työn kannalta tärkeän Naiset Mukaan -toiminnan ohjaaminen. Vuodesta 1928 toimineeseen KK:n Naiset Mukaan -keskustoimikuntaan kuuluivat puheenjohtaja Lyyli Takin ja sihteeri Toini Virneksen lisäksi Kerttu Koivisto, KK:n toimitusjohtaja Jalo Aura sekä valistusosaston hoitaja Yrjö Kallinen. Itse toiminnasta vastasivat vuosina Naiset mukaan -toiminnan neuvojien yhteyshenkilöinä 1940–1946 Toini Virnes, 1946–1947 Sirkka Valta (myöh. Räikkönen) ja vuodesta 1947 Elina Pärnänen. Kotitalousneuvojina toimivat muiden muassa Aili Lindström (o.s. Huotari), Viola Paananen (myöh. Järvinen), Ilma Tuittu, Kerttu Vauhkonen ja Aira Vappula sekä kotivalistajana Oskari Heikkilä. Kotivalistajan tehtävänä oli kulkea "mökistä mökkiin ja kertoa kansalle osuustoiminnan ihanuudesta".²⁰³

Sota vaikeutti KK:n valistustyötä erityisesti kaupungeissa. Maaseudulla pyrittiin järjestämään valistusjuhlia. Myös Naiset Mukaan -toiminta kärsi sodasta. Talvisodan aikana toimikunnat valmistivat talkootyöllä armeijalle vaatteita, villasukkia ja -kintaita. Kursseja järjestettiin ulkomaisten lahjoitusten turvin. Vuodesta 1941 lähtien ompelu-, tallukka-, ruoanlaitto-, säilöntä- ja palstaviljelykurssit, vanhasta uutta -teema sekä havaintoesitykset kuuluivat Naiset Mukaan -toimikuntien ohjelmaan. Neuvojien lisäksi Naiset Mukaan -valistustyöhön osallistui myös KK:n matkapuhujat Rudolf Lahti ja Yrjö Hyvärinen. Vuonna 1941 järjestettiin eniten ruoanlaitto- ja palstaviljelykursseja molempia yli sata, seuraavana vuonna säilöntäkursseja ja vuonna 1943 "vanhasta uutta" – sekä tallukkakursseja. Havaintoesityksistä eniten järjestettiin ompeluun liittyviä 600–700 vuosittain. Toimikunnat osallistuivat myös siirtoväen avustustyöhön yleiseen huoltotoimintaan ja naapuriapuun. Palstaviljelijöitä varten laadittiin vihkonen *Poikkeusajan ruoanvalmistusohjeita* ja osuusliikkeille toimitettiin kotitalousneuvontajärjestöjen julkaisemaa kirjasta *Pullot ja purnukat täyteen*. Vuonna 1944 mennessä yli Naiset Mukaan -toimikuntien lukumäärä laski tilapäisesti alle tuhannen, jonka se oli ylittänyt jo vuonna 1942. Silloin myös kursseja ja havaintoesityksiä järjestettiin jonkin verran aiempaa vähemmän. Vuonna 1944 Naiset Mukaan -toiminnan uusia neuvot olivat Ellen Sormunen (myöh. Nousila) ja Martta Alava. Sotien jälkeen toimikuntia perustettiin tasaisesti lisää.²⁰⁴

202 Kallenautio 1992, 120.

203 Viola Järvisen, Ellen Nousilan, Eero Ollikaisen ja Sirkka Räikkösen haastattelut; Lumme 1993, 22, 25–28; Suonoja ja Vepsä 1967, 188–189. Oskari Heikkilä muistelee kokemuksiaan kotivalistajana työväen muistitietotoimikunnan keruutyöhön pohjautuvassa teoksessa *Näin teki osuuskauppaväki*. Hänen mukaansa valistustyössä oli vältettävä saarnaamista ja tuotava oma näkemys esille hellävaroen. (Hako ym., toim. 1977, 205.)

204 Aro ym. 1995, 21; Hako ym., toim. 1977, 237; Kallinen 1953, 38, 54–56; KK:n vuosikirja

Vuonna 1944 vietettiin osuustoimintaliikkeen 100-vuotisjuhlia Rochdalen muistoa kunnioittaen, ja kesäkuun edustajakokouksessa jaettiin Rochdalen ansiomerkki osuuskauppaveteraaneille.²⁰⁵ Lyyli Takki sepitti 100-vuotisjuhlan kunniaksi runon *Kankurien uni*, joka päättyy ylevään visioon osuustoiminnasta:

Sata vuotta sitten syttyi siniholviin taivaan tähti uus.
Se on Rochdale-tähti!
Merkissä sen on voittava uni kankurien:
Valon, veljeyden vastaisuus!

On unelmia monta. Niistä yksi on rakkauden
ja ihmisten yhteisyyteen käsi kädessä kulkevien.
Se on soihtu aikojen yössä. Erämaankin se kukkaan loi.
Maan pienimmän korren nostaa elonpäivään se tahtoo ja voi.
Yli maailman kaiken kerran se voitonlaulun soi!²⁰⁶

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton jäsenosuusliikkeiden eli "edistysmielisen osuuskauppaliikkeen" jäsenistö harveni jonkin verran sotien aikana: talvisodan vuonna 1940 jäseniä menetettiin viitisen tuhatta, ja vuonna 1944 jäsenmäärän nettotappio oli 20 000:n luokkaa. Jäsenistöstä alle 20 prosenttia oli maanviljelijöitä. Toiminnan painopiste oli kaupungeissa ja teollisuuspaikkakunnilla. Vuonna 1946 valistus- ja mainososasto yhteistyössä *Kuluttajain Lehden*, *Konsumentbladetin* sekä muun työväenlehdistön kanssa käynnistivät jäsenhankintakampanjan, joka tuottikin pian tulosta. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton luotsaaman osuuskauppaliikkeen jäsenmäärä ylitti jo samana vuonna 400 000:n rajan. Lisäksi naisten osuus jäsenistöstä kasvoi selvästi koko 1940-luvun ja oli vuosikymmenen lopussa jo runsaat 40 prosenttia. Sotien jälkeisten vuosien jäsenhankinta oli pitkälti valistusosaston vastuulla. Kampanjoinnin lisäksi tärkeä vaikutus jäsenistön kasvuun oli Naiset Mukaan -toimikuntien voimakkaalla ja käytännönläheisellä valistustyöllä.²⁰⁷

Vuosina 1945–1948 toiminta vilkastui vähitellen. Rauhanoloissa Naiset Mukaan -toiminnan painopiste siirtyi kasvavassa määrin kotitalousneuvontaan ja havaintoesityksiin. Tilaisuuksissa käytettiin eri alojen asiantuntijoita esitelmöitsijöinä. Kurseista suosituimpia olivat ompelukurssit. Vuonna 1946 pidettiin aiempaa vähemmän kurseja mutta juhlia ja Naiset Mukaan -toiminnan aktiivien tilaisuuksia järjestettiin eri osuuskauppaliittojen alueilla yli tuhat. Seuraavana vuonna saatiin Naiset Mukaan -työntekijöiden käyttöön kolme äänielokuvakonetta, joilla erilaisissa tilaisuuksissa esitettiin ulko- ja kotimaisia elokuvia. Vuonna 1947 lisäksi ministerin tehtäviä hoitanut Yrjö Kallinen puhui Hollannin radiossa suomalaisesta osuustoiminnasta ja naisten työstä siinä.²⁰⁸

1940, 357; Lumme 1993, 25–28, 30; Suonoja ja Vepsä 1967, 188.

205 Suonoja ja Vepsä 1967, 186.

206 Takki [1944]1958, 5.

207 Ilmonen 1984, 101, 127; Kallenautio 1992, 103; Suonoja ja Vepsä 1967, 52–56; Virnes 1946, 53.

208 Lumme 1993, 36–39.

Vuonna 1948 Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon perustettiin kotitalousneuvosto, jota Sirkka Valta (myöh. Räikkönen) oli ehdottanut pari vuotta aiemmin puhuessaan Kulutusosuuskuntien Keskusliiton 30. edustajakokouksessa. Ensimmäisenä vuonna kotitalousneuvosto kokoontui neljästi keskustelemaan neuvontaan ja kotitaloustöiden helpottamiseen liittyvistä kysymyksistä. Kotitalousneuvoston puheenjohtajana toimi Lyyli Takki ja jäsenenä muiden muassa uusi toimitusjohtaja Jalmari Laakso, kansanedustaja Elli Nurminen sekä osastonhoitaja Yrjö Kallinen. 1940-luvun loppu oli hyvin aktiivisen toiminnan aikaa. Vuonna 1948 yleisöjuhlia lisättiin. Juhlien ohjelmaa varten saatiin apua ja esiintyjiksi matkapuhujia valistusosastolta. Osuuskauppajuhlien merkitys osuuskauppaliikkeen jäsenten yhteenkuuluvuuden, yleisen tiedotuksen ja myös mainonnan kannalta oli suuri. Niiden yleisömäärät vaihtelivat 300 000:n molemmin puolin. OTK:n tavaratuotannon esittelyä lisättiin Naiset Mukaan -toimikuntien tilaisuuksissa. 1940-luvun lopulla KK:n valistusosaston toteuttaman valistustyön ytimen muodostivat siis ensinnäkin kotitaloudelliset kurssit ja havaintoesitykset, toiseksi suullinen valistustyö juhlissa ja yleisötilaisuuksissa sekä kolmanneksi KK:n julkaisut *Kuluttajain Lehti* ja *Konsumentbladet* mukaan luettuina. *Kuluttajain Lehden* päätoimittajana vuosina 1938–1954 oli Eino Heinivaara. Lehdessä julkaistiin kotitalousaiheisiin ja ohjeisiin keskittyntä Kodin osastoa. *Konsumentbladetista* vastasi K. E. Primus-Nyman kuolemaansa asti eli vuoteen 1947. Vuoden 1949 alusta päätoimittajaksi tuli Nils Nilsson.²⁰⁹

Säännöstelyn purku ja pulan vähittäinen hellittäminen toivat nopeasti uusia haasteita osuuskauppaliikkeen kotitalousneuvonnalle. Kuluttajien ostopäätösten teko ja uudet markkinoille tulevat kotitalouskoneet sekä materiaalit tulivat yhä tärkeämmiksi neuvonnassa. Viola Järvinen muistelee muutosta seuraavasti:

Silloin ennen ei ollut muita koneita, kun toi mehumaija. Sitten alkoi tulla noi raastimet. Mehumaijakin oli hellan päällä kuumeneva. Koneita oli vähän eikä myöskään kaupoissa ollut paljon tavaroita.²¹⁰ Jos joku olisi sanonut, että tällaisia tulee, niin ei olisi uskottu.

Sotien aikana ja pitkään niiden jälkeen Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon kytkeytyvän osuuskauppaliikkeen yhteydet kansanhuoltoministeriöön ja hallituksen olivat läheiset. Osuuskauppaliike tuki säännöstelytalouden onnistumista toimillaan. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto ja OTK osallistuivat valtion kanssa moniin yleishyödyllisiin yrityksiin kuten Suomen Yleisradioon ja Suomen Messuihin. OTK osallistui muiden keskusliikkeiden kanssa Itä-Karjalan kauppaolojen järjestämiseen vuonna 1941. KK puolestaan perusti vuonna 1943 Itä-Karjalaan yhdessä erilaisten järjestöjen kuten Maatalousnaisten,

209 Viola Järvisen, Sakari Kiurun, Pentti Lummen, Ellen Nousilan, Veikko Perälähden ja Kalevi Suomelan haastattelut; Kallinen 1953, 38, 48–49, 55; KK:n vuosikirja 1946, 489–503; 1948, 427–429; 1950, 45; Lumme 1993, 39; Suonoja ja Vepsä 1967, 189, 201–203; Virnes 1946, 76.

210 Viola Järvisen haastattelu.

Marttajärjestön ja maanviljelysseurojen kanssa Karjalan Pellava Oy:n. Vuonna 1942 perustettiin KK:n aloitteesta Kuluttajain valtuuskunta, johon kuului KK:n lisäksi edustus SAK:sta, Henkisen Työn Yhtymästä ja Valtion Pienvirkailijaliitosta. Kuluttajain valtuuskunta seurasi elintarviketilannetta ja antoi lausuntoja kuluttajia koskevista asioista. 1940-luvun lopulla valtuuskunnasta suunniteltiin kuluttajia ja palkansaaajia koskevien taloudellisten kysymysten selvittelyyn tarkoitettua tutkimustoimistoa KK:n ja SAK:n tarpeisiin. Kyseiseen tarkoitukseen perustettiin vuonna 1951 Kansan Markkinatutkimuslaitos. "Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen" ja valtiovallan suhteita kuvastaa se, että liikkeen piiristä tuli monia henkilöitä politiikkaan ja julkisiin tehtäviin. Vuosina 1945–1964 ministerinä toimi kymmenen osuuskauppaliikkeen johtohenkilöä kuten esimerkiksi Jalo Aura, Yrjö Kallinen, Uno Takki ja Onni Toivonen.²¹¹

SOK ja siihen kytkeytyvän osuuskauppaliikkeen kotitalousvalistus

Vuoden 1941 huhtikuussa tuotiin Yleisen Osuuskauppojen Liiton edustajakouksen käsiteltäväksi hallintoneuvoston esitys aiheesta "Toimenpiteitä perheenemäntien työn helpottamiseksi maalaiskodeissa". Esityksessä selostettiin kotitaloustyön ongelmia maataloissa sekä vedensaantiin ja pyykinpesuun liittyviä puutteita. Hallintoneuvosto kehotti osuuskauppoja ryhtymään yhteistyöhön kotitalousalan neuvontajärjestöjen kanssa tai muuten toimenpiteisiin kotitalouden edistämiseksi. Tilaisuudessa puhuivat muiden muassa talousneuvos Hedvig Gebhard sekä Marttaliiton valtuuskunnan puheenjohtaja Helena Virkki. Edustajakokous hyväksyi esityksen.²¹² Hilja Lahti arvelee muistelmakirjassaan *Kolme askelta eteenpäin*, että Helsingin kokouksesta palannut oman tunnonvaivoihin joutunut mies olisi ensi töikseen lähtenyt noutamaan kotitalousvettä kaivolta ämpäreillä. Lahti epäilee, että harvinaista vedenkantotapausta epäuskoisena seurannut vaimo oli päätellyt miehen olevan joko päässään tai seonnut.²¹³ Hedvig Gebhardin ja Hilja Lahden kaltaisista voimanasista huolimatta SOK-järjestössä oli vielä vallalla melko voimakas isäntä-henki. Erityisesti naisille suunnatun toiminnan myötä naisten osuus SOK-järjestön jäsenistä nousi sotavuosina yli 30 prosentin. 1950-luvulle tultaessa heidän osuutensa järjestön hallintoelimissäkkin kasvoi viiteen prosenttiin.²¹⁴

Saman vuoden marraskuussa YOL:n neuvottelukunnan kokouksessa hyväksyttiin ponsilausekset naisten edustuksen lisäämisestä SOK-järjestössä, johon kuului yhtenä kohtana ehdotus naistoimikuntien perustamisesta osuuskauppoihin. SOK-järjestön jäsenosuuskauppoihin alettiin näin perustaa naistoimikuntia myymälätoimikuntien apuelimiksi. Ensimmäinen naistoimikunta perustettiin Hankasalmen Osuuskauppaan. Sen puheenjohtajaksi tuli emäntä Maija

211 Kallenautio 1992, 58, 90, 116; Suonoja ja Vepsä 1967, 295–297, 300–301.

212 Lahti 1974, 146–147, 151–155; YOL:n vuosikirja 1941, 27–43, 95.

213 Lahti 1974, 156–157.

214 Perko 1979, 356; YOL:n vuosikirja 1946, 49.

Kauppinen. Vuoden 1942 alussa perustettiin naistoimikuntia nopeasti erityisesti Itä- ja Keski-Suomen osuuskauppoihin. Länsi-Suomessa edettiin hitaammin. Vuoden loppuun mennessä kuitenkin jo yli sadassa osuuskaupassa oli naistoimikunta. Naistoimikunnat pitivät kokouksia, järjestivät juhlia, illanviettoja, kursseja sekä neuvontaa, hankkivat yhteisiä kotitaloustyövälineitä sekä värväsivät jäseniä. Naistoimikuntia alettiin perustettiin noin kolmekymmentä vuodessa. Vuonna 1951 niitä oli jo 296.²¹⁵

SOK-järjestön kotitaloustoiminnan keskeinen käynnistäjä oli Hilja Lahti (1906–1988).²¹⁶ Hän toimi aluksi neuvontatoimiston päällikön alaisuudessa ja alkoi vähitellen perustaa naistoimikuntia sekä organisoida niiden työtä. SOK-järjestöön alettiin palkata kotitalousopettajan tai -teknikon koulutuksen saaneita ammatti-ihmisiä konsulenteiksi vuodesta 1943 lähtien. Kahdeksan vuotta myöhemmin heitä oli jo kahdeksan.²¹⁷ SOK-järjestön osuuskauppojen naisjäsenistä monet kuuluivat myös johonkin kotitalousneuvontajärjestöön, joten yhteistyö niiden kanssa sujui hyvin. Sotien jälkeen vuonna 1946 YOL:n hallintoneuvosto ehdotti erillisen kotitalousneuvoston asettamista kotitaloutta palvelevan tuotantotoiminnan edistämiseksi. Vastaavanlaisen kotitalousneuvoston perustamista kokeittiöineen Ruotsin mallin mukaan ehdotettiin myös Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa. SOK-järjestössä ehdotus johti kotitalousvaliokunnan perustamiseen. Kotitalousvaliokunta aloitti toimintansa vuonna 1947. Siihen tuli järjestön oman edustuksen lisäksi edustajia myös kotitalousneuvontajärjestöistä, maataloushallituksesta sekä Työtehoseurasta.²¹⁸

Iltamaperinteellä ja osuuskauppajuhlilla oli tärkeä sija osuuskauppaliikkeen kenttätyössä. Tilaisuudet tarjosivat esiintymismahdollisuuksia harrastajateattereille, kuoroille ja soitinyhtyeille. Pääsymaksuja ei peritty, ja yleisöä oli tavallisesti runsaasti. Kahvitarjoilu, elokuvaesitykset ja matkapuhujien terveiset toivat juhlan tuntua maaseudun sosiaaliseen elämään. Myös musiikkiesitykset ja tanssit kuuluivat sotien jälkeen usein ohjelmaan.²¹⁹

Yhteishyvä- ja *Samarbete*-lehden lisäksi SOK-järjestö julkaisi Kulutusosuuskuntien Keskusliiton tapaan erillisiä kirjasia. *Yhteishyvän* levikki kasvoi 1940-luvulla vajaan 250 000:sta yli 300 000:een ja *Samarbeten* vuotuisen tilausmäärä pysytteli runsaan 30 000:n kappaleen tuntumassa. *Yhteishyvä*-lehdestä vastasivat Erkki Virta ja Viki Vesanen sekä toimitussihteerinä Pentti Metola. Sen sivumäärää jouduttiin supistamaan sotien aikana paperi-

215 Sirkka-Ilona Bengtsin ja Paula Rautiaisen haastattelut; Lahti, toim. 1946, 7–8; Lahti 1974, 146–149; Perko 1979, 356; YOL:n vuosikirjat 1942, 105–106; 1943, 13.

216 Hilja Lahti oli saanut koulutuksensa kotitalousneuvojaksi Orimattilan kotitalousopistossa, minkä jälkeen hän toimi Pienviljelijäin Keskusliiton kotitalousneujana vuodesta 1926. 1930-luvulla hän julkaisi yhdessä Maiju Gebhardin kanssa *Pienviljelijäemännän keittokirjan*. Pienviljelijäin Keskusliitosta hän siirtyi Marttajärjestöön. SOK-järjestöön Lahti tuli vuonna 1939 ja teki siellä pitkän päivätyön kotitaloustoiminnan kehittäjänä.

217 Sirkka-Ilona Bengtsin ja Paula Rautiaisen haastattelut; Perko 1979, 357; Vesanen 1954, 522.

218 Maija Järventaus-Sorsimon ja Pentti Metolan haastattelut; Lahti 1974, 165; Perko 1979, 357–358; Vesanen 1954, 578; Virnes 1946, 82–84; YOL:n vuosikirjat 1946, 54, 57; 1948, 14.

219 Lahti 1974, 101–102.

pulan takia. *Yhteishyvän* pääasiallinen lukijakunta oli maaseudun väestöä. Naistoimikuntien ja kotitalousvaliokunnan perustamisen myötä kotitalousneuvonta alkoi saada entistä enemmän sijaa lehdessä. Julkaisuja ilmestyi muutamia vuosittain. Esimerkkejä ovat *Valistustyö. Ohjeita sen suorittamiseen* vuodelta 1941, *Marja- ja sienikirja* vuodelta 1942, *Naistoimikunnan ohjekirjanen* vuodelta 1946 sekä *SOK-lainen osuuskauppaliike* vuodelta 1948.²²⁰

Esimerkkejä julkaisuista

Vuonna 1941 julkaistiin Viki Vesasen *Valistustyö. Ohjeita sen suorittamiseen* ohjekirjaksi SOK-järjestön henkilökunnan ja jäsenten käyttöön. Vesanen toimi pitkään neuvontatoimiston päällikkönä SOK-järjestössä. Hän kirjoitti muun muassa järjestön historiikin, joka julkaistiin 50-vuotisjuhlien kunniaksi vuonna 1954.

Vesanen käy ohjekirjassaan läpi valistustyön toimintamuotoja ja antaa yksityiskohtaisia neuvoja valistustilaisuuksien, kokousten, juhlien sekä muiden tilaisuuksien järjestämiseen.²²¹ Neuvonta ja valistus olivat alunpitäen keskeisiä tehtäviä osuuskauppaliikkeessä. Vuoden 1916 suuntataisteluun liittyivät edustusjärjestelmän perusteita koskevien erimielisyyksien lisäksi näkemyserot valistustyön roolista. Vesanen korostaa valistustilaisuuksien järjestelyissä huolellista valmistelua, täsmällisyyttä ja reippautta. Pitkät väliajat ikävystyttävät Vesasen mukaan osanottajia, kun taas joutuisasti toisiaan seuraavat ohjelmanumerot jättävät yleisölle tilaisuudesta paremman muiston.²²²

Vesanen kiinnittää huomiota kirjan julkaisun aikoihin käynnistettyyn uuteen toimintamuotoon:

Nyt on kuitenkin alettu järjestää naisille erikoistilaisuuksia. Niissä esitellään *SOK:n* tuotteita ja annetaan havainto-opetusta niiden käyttämisessä. Myöskin toimenpiteistä perheenemäntien työn helpottamiseksi niissä puhutaan ja käsitellään yleensä kotitalousasioita y.m. naisia kiinnostavia kysymyksiä. Mutta niihinkin on usein saapunut miehiä.²²³

Kirjoittaja pitää hyvänä miesten osallistumista tilaisuuksiin, joissa pohditaan emäntien raskaan kotityön helpottamista. Henkilökohtaisessa valistustyössä on erityisellä valistusohjaajalla keskeinen rooli. Hän valmentaa osuuskaupan ja sen myymälöiden henkilökuntaa työhön. Osuuskauppaliikkeen vastaisten epätosien väitteiden kumoaminen on tärkeää, mutta myös kilpailijoille tulee antaa tunnustusta. Vesasen ohjeet liittyvät 1930-luvulla kiristyneeseen yksityiskauppojen ja osuuskauppaliikkeen kamppailuun asiakkaista. Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen lisäksi myös SOK-järjestöä vastaan hyökättiin ja väitettiin sen toiminnan olevan kumouksellista ja yhteiskunnalle vaarallista.²²⁴

220 Pentti Metolan haastattelu; Perko 1979, 358–362.

221 Vesanen 1941, 20–46.

222 Vesanen 1941, 30.

223 Vesanen 1941, 37; kurs. alkup.

224 Vesanen 1941, 54–58.

Vesanen korostaa SOK-järjestön yhteistyötä kotitalousalan järjestöjen ja muiden naisjärjestöjen kanssa. Hän kehottaa myöntämään naisten järjestöille avustuksia ja kutsumaan niiden edustajia osuuskauppajuhliin sekä osuuskauppojen hallintoelimiin.²²⁵ Vaikka Vesanen suhtautuu selvästi myönteisesti naisten aktivoimiseen SOK-järjestössä, pääpaino hänen esityksessään on koko ajan aatteellisessa osuuskauppavalistuksessa. Hänen konkreettiset neuvonsa puhujille ovat kiinnostavia. Vesasen ohjeet puheiden ja esitelmien jäsentelyyn, aiheenvalintaan sekä esittämiseen ovat kuin suoraan retoriikan oppikirjasta. Hän pitää esityksen vakuuttavuuden kannalta tärkeänä esiintyjän kuuluvaa ääntä sekä kuulijakunnan hallitsemista katseella.²²⁶ Myös puhujan persoonan tulisi antaa esitykselle sävynsä:

Jotta esityksestä tulisi yleisöä kiinnostava, se ei saa olla ainoastaan kirjoissa olevan toistamista, vaan *sen tulee sisältää myös esittäjän oma-kohtaisen ajattelun tuotteita*. Muutoin se ei vaikuta omintakeiselta, eikä esittäjä voi siihen eläytyä. Kuulijakunta myös herkästi vaistoa, milloin esittäjällä on jotakin omaa sanottavaa, milloin hän taas ratsastaa toisten hevosilla... Esitys pilataan helposti liian suurella tieteellisyuden tavoittelulla ja ylenmääräisillä tilastonumeroilla.²²⁷

Toini Virneksen kirjoittama ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton vuonna 1946 julkaisema *Osuuskauppaliike kotitalouden apuna ja kehittäjänä* on oivallinen esimerkki osuuskauppallisista valistuskirjoista. Teoksessa korostetaan voimakkaasti kotitalouden rationalisointia, taloussuunnittelua, perheenemäntien ammattikasvatuksen kehittämistä sekä kotitalouden koneistamista.²²⁸ Perheenemännän tavarantuntemusta pidetään erityisen tärkeänä, sillä hän suorittaa tavallisesti ostokset. Näin ollen tavarao pillisen neuvonnan rooli korostuu. Ostoneuvonnan tulee olla havainnollista ja konkreettista.²²⁹ Virnes toteaa:

Kun perheenemännillä ei useinkaan ole tarpeeksi tavarantuntemusta, joutuvat he väärän mainonnan uhreiksi. Jos he tekevät valintansa vain pelkän mainonnan perusteella, joutuvat he usein juuri kannattamaan sellaisia yrityksiä, jotka valmistavat huonoa tavaraa ja harjoittavat epärehellistä kilpailua.²³⁰

Arvio kuvastanee osuuskauppaliikkeen piirissä pitkään hallinnutta epäluuloisuutta yksityiskauppoja kohtaan.

Kirjoittajan mukaan osuuskauppaliike voi olla tärkeä aloitteentekijä kotitaloustyötä helpottavissa parannuksissa. Paitsi tavaraooppi niin myös perheenemäntien työtä helpottavat koneet ja kotitalouden suunnittelu ovat tärkeitä seikkoja kotitalousneuvonnassa. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto on julkais-

225 Vesanen 1941, 87–88.

226 Vesanen 1941, 99.

227 Vesanen 1941, 98; kurs, alkup.

228 Virnes 1946, 4–16.

229 Virnes 1946, 21.

230 Virnes 1946, 5.

sut tilikirjoja eri tarkoituksiin kodin talouden suunnittelun apuvälineiksi. Virnes viittaa myös osuuskauppaliikkeen yleishyödyllisen asuntotuotannon tarjoamiin mahdollisuuksiin kotitalouksien tarpeiden huomioonottamisessa.²³¹

1940-luvulla voimakkaasti painotettu rationalisointi korostuu selvästi myös Virneksen tekstissä. Hän kirjoittaa:

Järkeistäminen, rationalisointi on päivän tunnus kotitaloudenkin alalla ja sen hyväksi työskennellään kotitalouden eri aloilla. Tämä johtaa siihen, että kauppaan tulee yhä uusia ja uusia, entistä tarkoituksenmukaisempia ja helpommin hoidettavia työvälineitä. Jo aivan jokapäiväisen elämämme yksinkertaisimmat tarvikkeet ovat olleet tämän kehityksen alaisia.²³²

Virnes mainitsee kotitaloutta helpottavista koneista pölynimurit, mankelit sekä pesukoneet ja tuo esiin myös työtilojen tarkoituksenmukaisuuden huomioonottamisen keittiötä suunniteltaessa. Lisäksi hän muistuttaa siitä, että esineet ovat tulleet kauppoihin helpottamaan ruoanvalmistusta.²³³

Toini Virnes käy läpi maalaistalojen erikoisongelmia vedenhankinnasta polttopuihin ja pesuongelmiin. Hän suosittelee yhteisten koneiden kuten tuoremehukoneiden tai mankeleiden käyttöä, joita järjestöt ja jotkin osuusliikkeet ovat hankkineet jäsenten käyttöön.²³⁴ Virnes esittelee valistus- ja neuvontatyön eri muotoja. Hän päätyy lopuksi esittämään neuvontatyövoiman lisäämistä osuusliikkeissä palkkaamalla kotitalousammattikoulutuksen saaneita Naiset Mukaan -neuvojiksi. Hänen mielestään myöskään kotitalouden vaatimuksia ei ole otettu riittävästi huomioon kulutustavaratuotannossa. Näin ollen Virnes esittää Ruotsin mallin mukaisen kotitalousneuvoston perustamista ohjaamaan tuotantoa ja kauppaa sekä edistämään näin vuoropuhelua tuotannon ja kulutuksen välillä.²³⁵ Hänen esityksessään näkyvät vähitellen kaupungistuvan ja teollistuvan yhteiskunnan kotitalouden edistämistyölle nostamat haasteet. Virnes kirjoittaa osuuskauppaliikkeen edustajana, mutta seuraavalla vuosikymmenellä yhteiskunnan muutokset alkoivat näkyä jo lähes kaikkien neuvontajärjestöjenkin valistustyössä.

SOK:n julkaisema *Naistoimikunnan ohjekirjanen* vuodelta 1946 paljastaa järjestössä käynnistyneen muutosprosessin piirteitä. Jo alkusanoissa painotetaan perheiden riippuvuutta kaupan palveluista. Aiemmin naisten ääni oli kuulunut miesten vakaasti johtamassa järjestössä suhteellisen heikosti siitä huolimatta, että talousneuvos Hedvig Gebhard oli tehnyt pitkään työtä heidän nostamiseksi esille. Joukossa oli niitä, jotka pitivät naisten osallistumista turhana.²³⁶ Lisäksi suuri osa jäsenistöstä kuului maanviljelijäväestöön.

Hilja Lahden mukaan naistoimikuntien työn lähtökohtana pidetään kotita-

231 Virnes 1946, 14–19.

232 Virnes 1946, 22.

233 Virnes 1946, 22, 26.

234 Virnes 1946, 31–47.

235 Virnes 1946, 89.

236 Sirkka-Ilona Bengtsin, Maija Järventaus-Sorsimon ja Martti Mustosen haastattelut.

louden, naisten, nuorison ja lasten asioita. Jäsenhankinta ja valistustilaisuuksien järjestäminen ovat keskeisiä työmuotoja osuustoimintaharrastuksen herättämiseksi. Naistoimikunnat toimivat välittävinä lenkkeinä osuuskauppaliikkeen ja kotitalouksien välillä kaupallisen toiminnan saamiseksi paremmin vastaamaan naisten sekä kotitalouksien toivomuksia ja liikkeenjohdon huomion kiinnittämiseksi palveluiden tehostamiseen. Lahti painottaa Toini Virneksen tavoin naistoimikuntien tekemiä tuoremehupuristimien, mankeleiden ynnä muiden kotitaloustyötä helpottavien laitteiden yhteishankintoja.²³⁷

Hilja Lahti tiivistää naistoimikuntien kurssien luonteen seuraavasti:

Kurssitoimintaa on naistoimikunnille suositeltu lähinnä kulutustarvikkeiden laatuuntemuksen edistämistarkoituksessa. Jo ennen naistoimikuntien olemassaoloa järjestettiin osuuskaupoissa SOK:n myötävaikutuksella margariinin, kotimaisen vehnäjauhon y.m. tuotteiden kurssi-luontoista mainontaa. Parhailaan on naistoimikuntien ohjelmassa teko-kokuitukankaiden pesukurssi, "Miten nyt ruokaan makua"- ja "Mihin paperi kelpaa"- ja "Kotitaloutta myyjille" -kurssit, jotka kaikki ovat havainnollisia ja joiden avulla suoritetaan liikkeissä myytävänä olevien tarvikkeiden esittelyä.²³⁸

Kotitalouden ja kaupan yhteistyön lisäksi sodan läheisyys 1940-luvun ankarat olosuhteet edellyttivät myös osuuskauppaliikkeeltä sosiaalista toimintaa. Lahden mukaan naistoimikuntien harjoittamaa sota-orpojen huoltotyötä sekä perheenemäntien lomavieton edistämistä voidaan laajentaa vielä paljon.²³⁹

Myös Hedvig Gebhard kirjoitti Lahden toimittamaan kirjaseen. Gebhardin aiheena on naisten asema osuuskauppaliikkeessä. Hän pitää naisten yleisenä heikkoutena vähäistä osallistumista yhteiskuntaelämään. Taloudelliseen kansanvaltaan tähtäävä osuuskauppaliike tarjoaa kuitenkin osallistumiseen hyvät mahdollisuudet.²⁴⁰ Gebhardin mukaan:

Jokainen kodinkin nainen pystyy, jos hän vain tahtoo, järjestämään kotityönsä niin, että hän silloin tällöin voi päästä osuuskunnan tai sen hallintoelinten kokouksiin yhtä hyvin kuin hän voi osallistua kunnallisiin ja valtiollisiin vaaleihinkin. Emmehän me kodin naiset totta tosiaan ole jokapäiväisen työmme ja kotiemme orjia!²⁴¹

Hedvig Gebhardin vetoamus alkoi vähitellen tuottaa tulosta, sillä SOK-järjestön piirissä kotitaloustyö aktivoitui ja naisia tuli lisää mukaan toimintaan. 1950-luvun puolivälissä heidän osuutensa järjestön koko jäsenistöstä oli runsaat 34 prosenttia.²⁴²

237 Lahti 1946, 13–16.

238 Lahti 1946, 17.

239 Lahti 1946, 18.

240 Gebhard 1946, 30, 35.

241 Gebhard 1946, 37.

242 Perko 1979, 436.

Kotitalous ja kulutus akateemisen tutkimuksen sekä opetuksen kohteiksi

Sodanjälkeisessä jälleenrakennuksen yhteiskunnassa kaipuu normaalioloihin oli suuri. Kulutusmahdollisuudet olivat sodan aikana hyvin rajoitetut, ja ihmisten arkipäivää sääтели alituinen läheisten tai oman vahingoittumisen ja hengen menetyksen pelko. Arkipäivästä selviämisen kova kamppailu jatkui pulan myötä koko 1940-luvun lopun, mutta monien muistissa oli vielä 1930-luvun loppupuolen lyhyt vaurastumisen aika. Katset suunnattiin tulevaisuuteen ja kulutus alkoi kiinnostaa ihmisiä heti, kun mahdollisuuksia avautui.

Kotitalouskeskuksen sekä Työtehoseuran kotitalousosaston perustaminen olivat jo osoituksia tutkimustiedon tarpeen heräämisestä. Niissä tehtiin pohjatyötä tutkimus- ja testaustoiminnan hyväksi. Kotitalous ja kulutus tulivat myös akateemisen tutkimuksen kohteeksi. Klaus Waris ja Elli Saurio julkaisivat väitöskirjansa, joiden empiiriset tarkastelut perustuivat sotienvälisen ajan aineistoihin. Myös Liisa Saulin viljelijäperheiden elintasoä tarkastellut väitöskirja perustui 1930- ja 1940-luvulla kerättyyn aineistoon. Wariksen väitöskirjassa esiteltiin keynesiläisen taloustieteen käsitteitä ja ideoita suomalaiselle yleisölle. Elli Saurio puolestaan sovelsi ajankäyttötutkimuksen menetelmiä 1930-luvulla kerättyyn empiiriseen aineistoon. Laura Harmaja julkaisi tärkeän yhteenvedon tutkimuksen kotitalouden alalta. Pitkään vireillä olleet hankkeet kotitaloustieteen ja ravitsemuksen professuurien saamiseksi yliopistoon toteutuivat vihdoinkin 1940-luvun lopulla. Kotitalous ja kulutus saivat aseman suomalaisessa yliopistollisessa tutkimus- ja opetustyössä.

Kulutus makrotaloudellisen tutkimuksen kohteena

Sodan jälkeen julkaistiin tutkimuksia, joiden pohjatyö oli tehty oikeastaan osittain jo 1930-luvulla. Klaus Wariksen²⁴³ väitöskirja *Kuluttajain tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926–1938* tarkastettiin kesäkuussa 1945. Kyseessä oli ensimmäinen selvästi keynesiläisittäin painotettu makrotaloudellinen tutkimus, jossa kiinnitettiin huomiota nimenomaan kulutukseen. Waris tosin kirjoittaa seuraavasti:

Joskus suorastaan tuntuu haetulta puhua säästämisestä tai kulutuksesta: kysymyksessä on yksi ja sama taloudenpidon toimi, joka toisaalta on arvoiteltavissa kulutuksen, toiselta puolen taas säästämisen kannalta.²⁴⁴

243 Klaus Waris (synt. 1914) teki pitkän päivätyön talouspolitiikan suunnittelu- ja johtotehtävissä sekä korkeakoulumaailmassa. Väiteltään tohtoriksi hän toimi vastaperustetun valtiovarainministeriön kansantalousosaston päällikkönä vuosina 1946–1949. Sen jälkeen Waris hoiti professorin virkaa Teknillisessä korkeakoulussa ja toimi Pohjoismaiden Yhdyspankin johtokunnan jäsenenä. Vuonna 1952 hän tuli Suomen Pankin johtokuntaan. Klaus Waris toimi Suomen Pankin johtokunnan puheenjohtajana vuosina 1957–1967, ja hänet nimitettiin Suomen Pankista erottuaan Helsingin kauppakorkeakoulun kansleriksi. (Ks. Tarkka 1990, 78–91.)

244 Waris 1945, 201.

Klaus Waris tarkastelee kulutusta nimenomaan kokonaistaloudelliselta kannalta. Hänen tutkimuksensa merkitsi ilmestyessään selvästi uutta näkökulmaa kansantalouteen.

On kiinnostavaa, että Klaus Waris viittaa osittain samoihin lähteisiin kuin Laura Harmaja vuotta myöhemmin ilmestyneessä teoksessaan *Kotitalous kansantalouden osana*: yhdysvaltalaisiin 1930-luvulla julkaistuihin kulutustutkimuksiin.²⁴⁵ Tarkastellessaan kuluttajan ostopäätöksiin vaikuttavia tekijöitä, hän jakaa ne ostajasta riippumattomiin, tilapäisiin ja spekulatiivisiin vaikuttimiin sekä pysyviin vaikuttimiin. Kuluttajasta riippumaton vaikutin on lähinnä markkinatilanne. Waris mainitsee nykyaikaisen markkinoinnin ja jakeluverkostojen kehityksen aiheuttaman kulutusmahdollisuuksien mullistuksen eli ennakoi hyvin tulevaa kehitystä. Kuluttajien käsitys markkinatilanteesta ja siihen kohdistuvat odotukset ovat tilapäisiä tai spekulatiivisia vaikuttimia. Pysyviä vaikuttimia ovat tarpeet. On kiinnostavaa, että Waris tuo esiin myös tarpeiden sosiaalisia, kulttuurisia ja esteettisiä ulottuvuuksia sekä mainitsee vaikuttimien muovautuvan "yksilöllisten vaatimusten, tottumusten, tapojen, maun ja taipumusten mukaan".²⁴⁶

Klaus Waris kiinnittää väitöskirjassaan huomiota myös tulonjaon kysymykseen. Hän toteaa:

Kuitenkin on todettava, että mitä niukemmat kuluttajaväestön taloudelliset olot ovat, sitä vähemmän sillä on tilaisuutta esim. varastojen keräämiseen. Kerran viikossa tai vaikkapa kuukaudessa maksettujen palkkatulojen varassa elävän kuluttajan on perin vaikeata kerätä mitään kulutusvarastoja. Toisessa asemassa voi jo olla esim. maanviljelijä, jonka tulo- ja kulutuskausi oikeastaan on kokonaisen vuoden kestävä.²⁴⁷

Wariksen huomio liittyyne aiemmin kuvattuihin ongelmiin. Sodan aiheuttaman pulan sekä säännöstelyn vuoksi kuluttaja- ja tuottajaväestön suhteet tulehtuivat aika ajoin. Epäluulot nostattivat puoluepoliittisia kärhämää.

Wariksen ansioita empirisen kokonaistaloudellisen suhdannetutkimuksen lisäksi olivat kulutuksen ottaminen huomion keskipisteeksi kansantaloustieteellisessä tutkimuksessa sekä keynesiläisten käsitteiden tuominen suomalaiseen keskusteluun.

Laura Harmaja kodin taloustieteen tutkijana ja opettajana

Jo 1920-luvulla uraauurtavaa työtä tehneen Laura Harmajan pääteos *Kotitalous kansantalouden osana* julkaistiin pian sodan jälkeen vuonna 1946. Teosta voidaan luonnehtia yhteenvedoksi hänen työstään kotitalouden tutkijana. Eino Saari arvosteli Harmajan teoksen vuonna 1947 Kansantaloudellisessa aika-

245 Hoyt 1938; Kyrk 1933; Waite & Cassady 1939. Käsittelem Laura Harmajan teosta tuonnempana. Hän antoi Warikselle ja Pippingille tunnustusta kotimaisina kulutuksen tutkijoina.

246 Waris 1945, 24, 27.

247 Waris 1945, 26.

kauskirjassa hyvin myönteiseen sävyyn. Saari totesi, että Harmajan paneutuminen kansantaloustieteen peruskäsitteisiin oli erityisen arvokas panos suomalaisen kansantaloustieteen kehitykseen. Saaren mukaan Laura Harmajan teos "sisältää pitkän ja perusteellisen pohdinnan kypsät tulokset".²⁴⁸

Laura Harmaja korostaa teoksensa esipuheessa sitä, että kansantaloustieteessä on laiminlyöty kotitalouksien näkökulma ja katsottu asioita lähes tyystin yritysten ja muun talouselämän näkökulmasta. Tämä on johtanut kotitalouksien ja niiden tutkimisen laiminlyöntiin kansantaloustieteessä. Harmajan mukaan kansantalouden "koko systeemi rakentuu tältä osalta harhaanjohtavan abstraktion pohjalle".²⁴⁹

Laura Harmajan teoksen kirjallisuusluettelo on mielenkiintoinen ja osoittaa laajaa taloustieteellisen kirjallisuuden tuntemusta. Hän viittaa monien eri koulukuntia edustavien kansantaloustieteilijöiden näkemyksiin. Klassikoista Adam Smithin pääteos, uusklassikoista Alfred Marshallin, Arthur Pigoun ja Gustav Casselin teokset, itävaltalaisista Carl Mengerin, Friedrich von Wieserin ja Joseph Schumpeterin sekä saksalaisen historiallisen koulukunnan edustajista Gustav von Schmollerin, Adolph Wagnerin ja Lujo Brentanon tutkimukset kuuluvat Harmajan teoksen lähdeluetteloon. Erityisen kiinnostavia ovat viittaukset yhdysvaltalaisen kulutustutkijoiden Elisabeth Hoytin, Hazel Kyrkin, Waiten ja Cassadyn sekä Nystromin teoksiin²⁵⁰ ja saksalaisten kotitaloustutkijoiden Maria Silberkuhl-Schulten, Charlotte von Reichenauun sekä Marie Baumin ja Alix Westerkampin tutkimuksiin.²⁵¹ Suomalaisista talous- ja kotitaloustutkijoiden tuotannosta Harmajan kirjallisuusluettelo sisältää muiden muassa Maiju Gebhardin, Elli Saurion, Leo Harmajan, Ernst Nevanlinnan, Hugo Pippingin ja Klaus Wariksen tutkimuksia.

Kuluttajan valinta sekä oikea ja väärä kulutus

Laura Harmaja tarkastelee teoksessaan kotitaloutta, sen tehtäviä ja kehitystä, kulutusta, tulojen jakamista tarpeiden mukaan, perheenemännän asemaa, kotitaloustyötä sekä kotitalouden ja muun talouselämän suhdetta. Hänen lähtökohtanaan on se, että kotitaloudet joutuvat samantyyppisen maksimointiongelman eteen kuin yritykset: kustannuksia on verrattava odotettuun hyötyyn ja vertailun perusteella on valittava edullisin vaihtoehto.²⁵² Vertailu on väistämätöntä, sillä voimavarat ovat niukkoja ja tarpeet rajattomia. Keskustellessaan kotitalousbudjetin jakamisesta erilaisten tarpeiden kesken Harmaja viittaa Gossenin lakiin eli ajatuksiin alenevasta rajahyödydestä ja kuluttajan tasapai-

248 Saari 1947, 68.

249 Harmaja 1946, 10.

250 Hoyt 1938; Kyrk 1933; Nystrom 1929; Waite & Cassady 1939. Ks. Harmaja 1946, 46, 91, 101, 128–129, 213.

251 Baum & Westerkamp 1931; Silberkuhl-Schulte 1933; von Reichenau, Hauswirtschaftliche Jahrbücher 1939, 1940, 1941. Ks. Harmaja 1946, 20, 22, 24, 41, 97, 116, 159, 174–175, 184–186, 210–211, 217.

252 Harmaja 1946, 17.

nosta eri hyödykkeiden tuottaman rajahyödyn ollessa samansuuruisia.²⁵³

Käsitellessään kotitalousbudjetteja Laura Harmaja viittaa kansantaloustieteen oppikirjoista tuttuun Engelin lakiin: empiiriseen yleistykseen, jonka mukaan ruuan osuus kotitalouden kulutusmenoista on köyhemmissä kotitalouksissa aina suurempi kuin rikkaammissa. Suomessa vuonna 1928 tehdyn elinkustannustutkimuksen mukaan työläis- ja toimenhaltijaperheet käyttivät menoistaan ravintoon vajaat 45 prosenttia, kun taas virkamiesperheissä ravinnon osuus kaikista kulutusmenoista oli noin neljännes.²⁵⁴

Laura Harmaja käsittelee teoksessaan yleistä vapaa-ajan lisääntymistä teollistuneissa yhteiskunnissa. Hänen kantansa vapaa-ajan kulutukseen on eurooppalaiselle porvaristolle tyypillinen: kulutus kotona on "hyvää" kun taas kulutus julkisuudessa ja kadulla "pahaa".²⁵⁵ Harmaja painottaa erityisesti vapaa-ajan kulutuksen sivistyksellisiä ja ihmistä jalostavia päämääriä:

(Tällöin) muodostuu polttava kysymys siitä, miten näin pitkä vapaa-aika käytetään, koituuko se siunaukseksi asianomaiselle itselleen ja yhteiskunnalle, vai kuluuko se ehkä etupäässä vain kaduilla ja kujilla vetelehtimiseen, kapakoissa istumiseen ja muihin huonoihin huvituksiin tai ehkä suorastaan pahantekoon. Sekä työntekijöiden että yhteiskunnankin kannalta pidetään sen vuoksi erittäin tärkeänä, että vapaa-aikojen käyttö saataisiin ohjatuksi terveyttä ja ruumiillista kuntoa edistäviin harrastuksiin, sivistystasoa kohottaviin rientoihin ja hyviin, jalostaviin harrastuksiin. Korkealla elintasolla oleville tulevat vapaa-aikoina kysymykseen monenlaiset harrastukset ja "hobbyt".²⁵⁶

Laura Harmaja ei siis tunne myötätuntoa Olavi Paavolaisen jo vuonna 1929 ilmestyneessä *Nykyaikaa etsimässä* -esseekokoelmassa hurmioituneesti kuvaamaan suurkaupunkilaiseen kulttuurielämään:

Illat, huvitukset ja lepo hetket ovat täynnä samanlaisia kiihoittavia hermovaiikutelmia ja mekanisia sensatioita kuin päivät ja työajtkin. Kaduilla houkuttelevat syttyvät ja sammuvat reklaamitulet ajatukset sekavaan kilpajuoksuun. Radio tuo kodin piiriin ääniä ja säveleitä vieraista maista ja vieraista kaupungeista. Elokuvateattereissa tapahtuu parin tunnin aikana huima retkeily seikkailujen, intohimojen, outojen seutujen keskellä. Tanssipaikkojen jazz-orkesterien musiikin vihlovassa rytmillisyydessä ja kaikkien revyyteattereiden ohjelmistoa hallitsevien ryhmätanssien naisjalkamatematiikassa puhuu koneellinen huumaus selvää kieltä.²⁵⁷

Laura Harmajan kanta on lähellä "kulttuuristen klassisistien" ja "terapeutistien rationalistien" sotien välisenä aikana esittämää moralistista kulutusyhteiskunnan kritiikkiä, joka liittyi ihmismassojen irrationaalisen vaistokäyttäytymisen

253 Harmaja 1946, 45–46. Ks. Sandelin ym. 1995, 83–84.

254 Harmaja 1946, 47.

255 Cross 1993, 156.

256 Harmaja 1946, 50.

257 Paavolainen [1929]1990, 130.

pelkoon: heidän mukaansa "lapselliset halut ja itsetuhoisuus" voivat päästä irti suurissa ihmisjoukoissa.²⁵⁸ Laura Harmajan näkemys on helposti ymmärrettävissä suhteessa Suomen erittäin voimakkaaseen agraariseen traditioon. Muiden muassa Mika Waltarin ja Olavi Paavolaisen kuvaama nuori kaupunkikulttuuri oli todellisuutta vain muutamassa kaupungissa. Kotitaloustutkijana Laura Harmajaa kiinnosti enemmän tavallisten suomalaisten kotitalouksien raskas ja työn täyteinen arki kuin kirjallisen eliitin visiot.

Laura Harmaja on erityisen huolestunut nuorisosta kirjoittaessaan seuraavasti:

Kansat ovat tuhon partaalla, jos niiden keskuudessa on päässyt vallalle ja ihmisten toiminnalle määrääviksi epäterveitä kulutuksen muotoja, jos nousevan polven ihanteena on "kultaisen nuorison" irستاileva tyhjääntoimittajaelämä, jos niin voimakas tarve kuin sukuvietti ei saa luonnollista ilmaisuaan perheen perustamisena, vaan etsii tyydytystään muilla tavoilla, ja jos syntyväisyys vähenee sen vuoksi, että vanhemmat voisivat itselleen kustantaa ensi sijassa vain mukavuutta ja nautintoa elämässä.²⁵⁹

Harmaja ottaa myös kulutusluottoihin ja Yhdysvalloissa suositaan kasvattaneeseen vähittäismaksujärjestelmään tiukan ja hieman moralistisen kannan. Hän viittaa velkaantumisen vaaraan, mihin vedoten osuuskauppaliike on vastustanut velkakauppaa voimakkaasti. Opintojen kustantamisen velalla tai ompelukoneen kaltaisen tuotantovälineen hankkimisen vähittäismaksulla Harmaja hyväksyy.²⁶⁰ Hän siis viittaa nimenomaan yli varojen ja maksukyvyyn elämiseen. Taustalla olivat varmastikin 1930-luvun pulan sekä sota-ajan synkät kokemukset ja talousvaikeudet.

Kulutuksen organisoituminen ja ohjaaminen sekä kotitalouden rationalisointi

Laura Harmaja keskustelee ylellisyydestä ja muodista, jotka hän kytkee läheisesti toisiinsa. Hän väittää, että "järkevät perheenemännät eivät yleensä helposti antaudu muodin orjiksi". Siitä huolimatta lähes tieteelliseksi kehitetty mainonta voi saada ihmiset seuraamaan "muotihulluttelija" ja mahdollisesti taloudelliseen ahdinkoon. Laura Harmajan mukaan tilinpito, kustannusten sekä hyötyjen vertaaminen ja kotitalousbudjetit voivat auttaa ihmisiä kulutuksensa suunnittelussa. Hän viittaa siihen, että monissa maissa kuten Ruotsissa toimii erillisiä henkilökohtaista neuvontaa antavia budjettitoimistoja.²⁶¹

Harmaja aloittaa teoksensa kulutuksen valvontaa käsittelevän kuudennen luvun käymällä läpi kansantaloustieteilijöiden käsityksiä kulutuksesta. Muiden muassa Oppenheimer, Spann, Cassel ja suomalainen Ernst Nevanlinna ovat edustaneet näkemystä, jonka mukaan kulutus ei kuulu talouteen eikä siten ole

258 Cross 1993, 48–51.

259 Harmaja 1946, 75.

260 Harmaja 1946, 55.

261 Harmaja 1946, 67, 69–73.

kansantaloustieteellisesti kiinnostavaa. Yhdysvalloissa on kuitenkin tehty kulu-
tusta ja kuluttajien etuja silmällä pitävää tutkimusta, josta esimerkkeinä Har-
maja mainitsee edellä mainittujen tutkijoiden työt. Suomalaisista tutkijoista
hän viittaa erityisesti Pippingiin ja Warikseen.²⁶² Laura Harmaja antaa sano-
tuille tutkijoille tunnustusta siitä, että he ovat vihdoin antaneet kulutukselle
sijan kansantaloustieteessä.

Perheenemännät ja heidän työnsä on kuitenkin laiminlyöty kansantalous-
tieteellisissä tarkasteluissa. Kotitaloustyön arvo on jäänyt ottamatta huomioon
arvioitaessa kansantalouden tuotantopanosta. Tästä aiheesta Laura Harmaja
kirjoitti jo 1930-luvulla. Saksassa kotitaloustuotannon merkitystä oli korosta-
nut Charlotte von Reichenau. Ainoastaan hyvin harvat kansantaloustieteilijät
ovat ymmärtäneet perheenemäntien työn merkityksen kansantaloudelle. Täl-
laisista tutkijoista Harmaja mainitsee esimerkkinä Othmar Spannin ja Alfred
Marshallin. Edellinen rinnasti kotitalouden kaikkien muiden elinkeinojen ja
tuotannonalojen kanssa "tuottavan toiminnan suorittajana", ja jälkimmäinen
puolestaan korosti sitä, että lähes kaikki työ on jossakin mielessä tuottavaa.²⁶³
Myös saksalaisen historiallisen koulukunnan johtomies Gustav von Schmoller
oli antanut perheenemännän työlle tunnustuksen aineettomien hyödykkeiden
tuotannosta, "joilla on mitä suurin merkitys perheenjäsenten menestymiselle".
Edelleen yhdysvaltalainen Nystrom pitää kaikkia perheenemännän tehtäviä
tuottavana toimintana.²⁶⁴

Laura Harmaja havainnollistaa perheenemännän työn suurta merkitystä seu-
raavalla hausalla esimerkillä:

Jos perheenjäsenet pyhäämuna pantaisiin hakemaan itselleen paidat
likavaatekorista, sen sijaan että heille lipastosta otetaan pestyt ja sili-
tetyt vaatteet, tai jos heidät pyydetäisiin ruokapöytään, jossa on edel-
lisen päivän pesemättömät astiat perunankuorineen ja kalanruotoineen,
silloin he varmaan ymmärtäisivät perheenemännän työn arvon.²⁶⁵

1940-luvulla kotitöiden katsottiin yleisesti kuuluvan lähinnä perheenemännän
tehtäviin, jotka oli usein tehtävä palkkatöiden jälkeen.

Kulutuksen ohjaamisessa hyödykkeiden hankintapäätöksillä on keskeinen
rooli. Laura Harmaja viittaa yhdysvaltalaisiin Waiteen ja Cassadyyn. Yhdys-
valloissa kuluttajajärjestöjen ja lainsäädännön vaikutus on ollut hyvin tärkeä
kuluttajien etujen valvonnassa. Harmaja tuo siis avoimesti esiin Yhdysvaltain
esimerkin kuluttajien edunvalvonnan edelläkävijämaana:

Waite ja Cassady, jotka myös perusteellisesti pohtivat näitä kysymyk-
siä, suosittelivat suorastaan kuluttajain kasvattamista ei vain valitse-
maan niitä tarkoituksia, joihin rahojaan käyttävät, vaan myös pitämään
puoliaan ostoksia tehdessään; ostajia olisi opetettava varomaan vääriä

262 Harmaja 1946, 83, 91.

263 Harmaja 1946, 117–118.

264 Harmaja 1946, 125, 129.

265 Harmaja 1946, 124.

mainontaa, arvostelevaan tavarain laatua ja hintoja, ymmärtämään standardisoinnin etuja jne. Tällainen ohjaus, jota Yhdysvalloissa jo onkin paljon tarjona, mm. suurten kuluttajajärjestöjen toimesta, on yhtä tärkeää kuin se moninainen lainsäädäntö, jolla yhteiskunnissa kuluttajien etuja koetetaan valvoa suomalla heille turvaa tavarain väärennyksiä ja terveydelle haitallisuutta vastaan esim. maito-, liha- ja rohdoskaupan alalla jne.²⁶⁶

Laura Harmaja vertaa perheenemännän tehtäviä kodin suhteiden hoitamisessa esimerkiksi liikemiesten toimintaan yrityksissä. Hän esittää pitkän listan perheenemännän monimuotoisista tehtävistä: elinkeinoista saatavien tulojen kohdentaminen, kulutus- ja tuotantotarvikkeiden hankkiminen, oma alkutuotanto, varastointi, ruuanlaitto, ompeleminen ja muu jalostus, kodinhoito, palvelukset ja kulutuksen valvonta.²⁶⁷

Laura Harmaja uskoo valistuksen voimaan kotitalouden ohjaamisessa. Hän antaa tunnustusta neuvontajärjestöjen Suomessa harjoittamalle neuvontatyölle, jota kotitalousjärjestöt ovat tehneet. Hän mainitsee myös Kotitalouskeskuksen ja Työtehoseuran kotitalousosaston työn, joista jälkimmäinen on paneutunut kotitaloustyön rationalisointiin. Rationalisointi on yksi Harmajan keskeinen parannusehdotus kotitalouksien ongelmiin. Kotitalouden rationalisointityön kehittäjistä ensimmäisen maailmansodan päätyttyä Harmaja mainitsee yhdysvaltalaiset Christine Frederickin ja Lillian Gilbrethin, saksalaisen Erna Meyerin sekä ranskalaisen Paulette Bernègen.²⁶⁸

Laura Harmaja kirjoittaa:

Ja tästä saadaan järkeenkäypä perustelu rationalisoimistyölle myös kotitalouden apuneuvoihin nähden. Näitä pyrkimyksiä on ollut perin vaikea saada toteutetuiksi, niin kauan kuin isännät katsovat kunnollisen astiainpesupöydän, hellan tai kellarin taikkapa vesijohdon hankkimista siltä kannalta, kuin olisi kysymyksessä vain emännän henkilökohtainen mieliteko ja kallishintainen ylellisyysesine (esim. korvarenkaat!) ja sen suoma lyhytaikainen subjektiivinen ilo. Asia joutuu aivan toiselle tasolle, jos käsitetään, että emännän vaatimus koskee pääomahyödykettä, jota jatkuvasti tarvitaan tuotannon hoitamiseen järkipäisellä tavalla, työn ja aineiden menekin vähentämiseksi.²⁶⁹

Harmaja tuomitsee rationalisoinnin vastustamisen epätaloudelliseksi. Rationalisointiajattelu oli juurtunut Suomeen lopullisesti sodan aikana. Kotitaloudessa sillä tarkoitettiin aikaa säästäviä työmenetelmiä ja kotitalousteknologiaa. Ajan säästö teki perheenemännällekin mahdolliseksi vapaa-ajan ja vaihtoehdot ajankäytön muodot.

266 Harmaja 1946, 128.

267 Harmaja 1946, 129–130.

268 Harmaja 1946, 98, 135, 143, 160, 163–166.

269 Harmaja 1946, 135.

Teoksensa toiseksi viimeisessä luvussa Laura Harmaja tarkastelee kotitalouden ja muun talouselämän välistä suhdetta. Hän käy läpi monien kansantaloustieteilijöiden käsityksiä. Harmajan mukaan rajahyötyteoreetikot painottavat muita koulukuntia enemmän kulutuksen ja kotitalouksien roolia, sillä juuri kotitalous on heidän tarkastelunsa perusyksikkö. Toisaalta Harmaja suhtautui sympaattisesti ajatukseen tuotannon ja kulutuksen voimakkaasta keskinäisriippuvuudesta. Hän lainaa Joseph Schumpeteria, joka on korostanut talouden toimijoiden riippuvuutta toisistaan ja siten kansantalouden luonnetta systeeminä.²⁷⁰

Harmajan mukaan talouslamat valaisevat kotitalouksien ja talouden muiden instituutioiden riippuvuussuhteita. Niiden aikana joudutaan usein turvautumaan omavaraisuuteen. Harmaja kirjoittaa:

Niinpä laajenee tällaisina aikoina perunan viljelys, kasvitarhan ja pienkarjan hoito kaupunkilaistenkin keskuudessa. Leipominen, säilöntä, eväsruokien valmistus, vaatteiden ompelu ja korjaus, sukkien, villapuseroiden, "jumpperien" yms. neulominen lisääntyvät kodeissa... Vaikean pulan vallitessa 1930-luvun vaihteessa saattoi panna merkille, että naisten lehdet eri puolilla maailmaa olivat täynnään neuvoja monenlaisten käsitöiden valmistamiseksi, vanupeitteistä nahkahansikkaihin saakka, ja ilmeisesti näitä neuvoja hyvin ahkerasti myös noudatettiin.²⁷¹

Harmaja painottaa sitä, että markkinoilla tapahtuvan vaihdannan merkitys pienenee rahan ollessa niukkaa vaikeina aikoina ja ihmiset joutuvat turvautumaan omavaraisuuteen. Sotavuodet pakottavat kotitalouksia lisäämään omatoimisuuttaan.

Laura Harmaja päättää teoksensa painottamalla sitä, että kotitalouksien etuja tulisi valvoa talouspolitiikassa. Hän siis toistaa jälleen jo 1920-luvulla esittämänsä vaatimuksen julkisen kuluttajapolitiikan tarpeesta ja esittää jopa itsenäisen kotitalousviraston perustamista eri hallinnonaloille hajautetuille kotitalous- ja kulutuskysymyksille. Muita Harmajan suosituksia ovat kotitalouden rationalisointi, kotitaloustöiden ammatillistaminen sekä kotitalousopetuksen "huomattava lisääminen".²⁷²

Ilmestyessään Kansantaloudellisen Yhdistyksen julkaisema *Kotitalous kansantalouden osana* oli tärkeä tutkimus ja puheenvuoro. Se oli yhteenveto Harmajan vuosien varrella kartuttamasta tietämyksestä ja ymmärryksestä sekä ensimmäinen Suomessa tehty laaja ja systemaattinen tutkimus kotitaloudesta. Teoksen arvioitsijan Eino Saaren sanoin Laura Harmaja "on lähtenyt alusta pitäen uudestaan ajattelemaan eräitä tärkeitä peruskäsitteitä".²⁷³

270 Harmaja 1946, 205, 216.

271 Harmaja 1946, 212–213.

272 Harmaja 1946, 225–226.

273 Saari 1947, 65.

Tutkimustyön lisäksi Laura Harmajan elämäntyön keskeistä sisältöä oli kotitalousalan opetus. Hän toimi vuodesta 1915 lähtien Helsingin kasvatusopillisen talouskoulun kansantalouden ja yhteiskuntaopin sekä myöhemmin kodin taloustieteen tuntiopettajana ja vuodesta 1923 oppilaitoksen johtokunnassa. Harmaja puolusti julkisuudessa oppilaitosta sen toiminnan ollessa uhattuna. Vuonna 1942 hänet kutsuttiin Kotitalousopettajayhdistyksen kunniajäseneksi.²⁷⁴

Laura Harmaja vastasi vuosina 1947–50 Helsingin yliopiston maatalousmetsätieteelliseen tiedekuntaan vuonna 1946 perustetun kodin taloustieteen oppituolin opetuksesta.²⁷⁵ Laura Harmajaa on luonnehdittu hyvin innostavaksi ja eläväksi opettajaksi: "loistava esittäjä ja puhuja, joka valaisi asiansa jokapäiväiseen elämään, kotitalouteen, liittyvillä esimerkeillä". Lähes jokaisella luennolla läsnä ollut Onerva Valorinta muistelee Laura Harmajan luentoja 1940-luvun lopulla: "Sydämeni suorastaan pomppi innostuksesta, kun tulin kirkkokadulta Harmajan luennolta".²⁷⁶

Elli Saurio ja maalaisemännän ajankäyttö

Uuteen kodin taloustieteen professorin virkaan valittiin Elli Saurio. Saurion virka oli laatuaan ensimmäinen Euroopassa.²⁷⁷ Hänen väitöskirjansa *Maalaisemännän ajankäyttö suhteessa talouden laatuun ja henkilörakenteeseen* tarkastettiin keväällä 1947. Tutkimuksen aineisto oli kerätty 1930-luvulla Saurion hoitaessa Marttaliiton toiminnanjohtajan tehtäviä. Saurion tutkimus edustaa suomalaisessa maataloustutkimuksessa tärkeän sijan saanutta ajankäyttö-tutkimusta, jota esimerkiksi Työtehoseurassa oli tehty.

Elli Saurio tuo teoksensa esipuheessa esille oman taustansa käytännön neuvojana. Hänen itserefleksionsa on hyvin mielenkiintoista. Taustalla ovat varmaan aidot kokemukset neuvontatyön kentältä. Saurio myöntää pohtineensa valistukseen liittyvää valistajan ja valistettavan välisen suhteen sekä valistuksen sisällön ongelmaa:

Seuratessani neuvontatyössä monenlaisten kotien elämää ja toimintaa jäin usein miettimään, miten erilaisiin oloihin nainen saattaakaan joutua aina sen mukaan, minkälaisen kodin emännäksi, minkä miehen vaimoksi ja miten monen lapsen äidiksi kohtalo hänet asettaa... Monissa tapauksissa pysähtyi pakostakin ajattelemaan, mahtuiko niiden puitteisiin kaikki se, mitä valistus meidän aikanamme halusi tuoda koteihin, vai voiko valistuksen tuoja ehkä useinkin tehdä itsensä syyppääksi siihen, että juuri aikaa, jonka me kerran kukin kohdaltamme saamme tun-

274 Sysiharju 1995, 101.

275 Markkola 1994, 171; Maija Pekkarisen haastattelu; Onerva Valorinnan haastattelu.

276 Sysiharju 1995, 101; Onerva Valorinnan haastattelu.

277 Richarz 1991, 272.

tea loppuneen kesken, johduttaisiin käyttämään johonkin vähemmän olennaiseen, joidenkin muiden arvojen rinnalla elämän kokonaistulokseen vähemmän vaikuttavaan.²⁷⁸

Saurion pohdinta ei ole mielestäni pelkästään väitöskirjojen esipuheille tyyppillistä korulausepuhetta vaan osoittaa akateemisille tutkijoille poikkeuksellista nöyryyttä suhteessa tutkimuskohteeseen. Saurion vankka kokemus käytännön neuvontatyöstä aina 1920-luvulta lähtien lienee saanut hänet ajattelemaan asiaa myös neuvontatyön kohteiden, maalaisemäntien kannalta. Samantyyppistä nöyryyttä ja tutkimuskohteen kunnioittamista on havaittavissa Elli Saurion johdolla 1950-luvulla tehdyissä kodin taloustieteen opinnäytetöissä, jotka olivat usein selkeästi empiirisiä tapaustutkimuksia.

Saurio aloittaa teoksensa tarkastelemalla kasvavan huomion kohteeksi kotitalouden tutkimuksessa tullutta ajankäyttöä. Hän yhdistää ajankäyttöön kohdistuvan huomion kasvun rakennemuutokseen:

Talouden ja koko yhteiskunnan rakenteen muutos, jonka seurauksilmiöitä ovat naisten siirtyminen eri toimialoille kodin ulkopuolelle, lapsiluvun väheneminen, elinvaatimusten kasvaminen – ilman samassa tahdissa seurannutta kotitaloustyön rationalisointia – vaatimus työpäivän lyhentämisestä kotitaloudessakin sekä naisten osanotto sivistys- ja yhteiskuntaelämään, on suorastaan järkyttänyt kotien työvoimatilannetta ja tehnyt²⁷⁹ kysymyksen ajankäytöstä tutkimuksenkin kohteena ajankohitaiseksi.

Hän motivoi tutkimustaan sillä, että ajankäyttötutkimus voi palvella kotitalouden kehittämistarpeita talouden, organisaation, kulutuksen ja sosiaalisesta näkökulmasta. Lisäksi Saurio esittelee lyhyesti yhdysvaltalaisista sosiologista ajankäyttötutkimusta sekä kotitaloustutkimusta unohtamatta myöskään saksalaisia sekä ruotsalaisia ja kotimaisia tutkimuksia.²⁸⁰

Elli Saurio määrittelee varsinaiseksi kotitaloudeksi yhtäältä kotitalouden perustyöt ja toisaalta lasten- ja sairaanhoidon. Kotitalouden perustöitä ovat ruokatalous ja kodinhoito. Lasten- ja sairaanhoito "kohdistuvat erikoishoitoa kaipaaviin kodin jäseniin". Ruokatalous ja kodinhoito koostuvat monenlaisista osatehtävistä. Ruokatalouteen kuuluvat päivittäiset työt aterioiden valmistuksesta astioiden pesuun sekä leipominen ja kodinhoitoon puolestaan siivoaminen, vaatteiden pesu ja paikkaaminen sekä muu kodinhoito. Varsinaisen kotitalouden lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan myös kotitalouden omavaraisu- tuotantoon, maataloustöihin sekä kodin ulkopuoleisiin ansiotöihin käytettyä aikaa sekä vapaa-aikaa erilaisine toimintoineen.²⁸¹

Menetelmällisesti Saurion väitöskirja on laajana kyselytutkimuksena lähellä suomalaista konkreettisen sosiaalitutkimuksen traditiota. Tutkimuksen aineisto

278 Saurio 1947, 5.

279 Saurio 1947, 7–8.

280 Saurio 1947, 8–17.

281 Saurio 1947, 43–49.

kerättiin kiertokyselymenetelmää käyttäen kahdessa jaksossa vuosina 1934–1937. Tutkimukseen osallistui kaikkiaan 467 taloutta eri puolilla Suomea.²⁸² Sen tulokset tarjosivat vertailukohtaan muille Suomessa tehdyille maataloustutkimuksille sekä toisaalta kansainvälisille ajankäyttötutkimuksille.

Tutkimuksen mukaan suomalaisten maanviljelijäemäntien päivittäinen työaika 12:n viikon pituisena havaintoaikana 1930-luvulla oli keskimäärin 12.4 tuntia ja vähemmän kuin kaksi lehmää omistavien ei-maanviljelijätalouksiksi luokiteltujen maatalojen emännillä keskimäärin 10.9 tuntia. Varsinaiseen kotitalouteen maanviljelijäemännät käyttivät aikaa 6.8 tuntia ja käsityöhön sekä muuhun omavaraistuotantoon keskimäärin runsaat puolitoista tuntia. Ei-maanviljelijätalouksien emännillä vastaavat ajat olivat 6.5 ja puolitoista tuntia.²⁸³ Mielenkiintoinen alueellinen ero aineistossa oli se, että emännän työaika ja maatalouteen käyttämä aika olivat Kymenlaaksossa ja Etelä-Karjalassa puolesta tunnista tuntiin pitemmät kuin Varsinais-Suomessa ja Hämeessä. Vastaavasti Varsinais-Suomessa käytettiin yhtä paljon enemmän aikaa ruokatalouteen ja kodinhoitoon kuin Kymenlaaksossa ja Etelä-Karjalassa.²⁸⁴

Emäntien kotitalouteen käyttämä aika ei vaihdellut kovin paljon eri suuruisilla tiloilla. Sen sijaan maatalouteen käytetty aika oli pienimmillä alle viiden hehtaarin tiloilla kaksinkertainen verrattuna suurimpiin tiloihin. Vastaavasti suurimpien tilojen emännät käyttivät ajastaan pientilojen emäntiin verrattuna lähes kaksinkertaisen osuuden johtamiseen, asioimiseen ja yleisiin harrastuksiin. Aputyövoiman käyttö vaikutti voimakkaasti emännän ajankäyttöön. Pisin työaika eli 13 tuntia oli suurperheissä ainoan tai toisen nuoren emännän asemassa olevilla. Tutkittavan aineiston suurperheet olivat pääasiassa Viipurin läänistä.²⁸⁵

Viljelijäperheiden elintaso

Liisa Saulin²⁸⁶ väitöskirja *Viljelijäperheiden elintaso maataloushallituksen kirjanpito-tiloilla tilivuosina 1935/36–1948/49* julkaistiin vuonna 1951. Väitöskirja tarjoaa mielenkiintoista tietoa maanviljelijäväestön kulutuksen kehitymisestä 1930- ja 1940-luvulla. Sauli ottaa teoksensa lähtökohdaksi viljelijäperheiden ansio- ja kulutustalouden kiinteän kytkeytymisen toisiinsa. Hänen

282 Saurio 1947, 18–24. Ks. Alapuro ja Alestalo 1992. Saurio kiittää teoksensa esipuheessa tutkimukseen osallistuneiden emäntien ja työtovereidensa lisäksi kansantaloustieteen professori Bruno Suvirantaa, tilastotieteilijä Walter Lindbergiä sekä väitöskirjatyöhön "eri vaiheissa perinpohjaisesti tutustunutta" suomalaisen konkreettisen sosiaalitutkimuksen keskeistä tutkijaa, tohtori Heikki Warista.

283 Saurio 1947, 165. Maiju Gebhard (1944, 29) julkaisi Työtehoseuran vuosikirjassa vuonna 1944 tuloksia eri puolilla maata järjestetystä työkirjanpidosta, jonka mukaan emännän työpäivän pituus vuosina 1941–1943 oli keskimäärin 13.0–13.4 tuntia päivässä. Tulos kertoo jo ennestään pitkän työpäivän pitenemisestä raskaina sodan vuosina.

284 Saurio 1947, 138.

285 Saurio 1947, 121, 166.

286 Liisa Sauli (synt. 1917) toimi 1950-luvulla lyhyen ajan maataloushallituksessa ja Maatalouden taloudellisessa tutkimuslaitoksessa. Vuodesta 1954 lähtien hän työskenteli MTK:n tutkimusosastolla. Liisa Sauli osallistui useiden valtion komiteoiden toimintaan.

mukaansa kulutus ei sinänsä ole taloudellista toimintaa. Se on taloudellisen toiminnan "tulosten hyväksikäyttöä inhimillisen hyvinvoinnin luomiseksi".²⁸⁷

Sauli tarkastelee suhteellisen laajasti hyvinvoinnin, tulojen ja kulutuksen tutkimuksen menetelmiä ja ongelmia sekä pohtii maanviljelijöiden kulutustalouden luonnetta.²⁸⁸ Hänen tutkimusaineistonaan ovat siis suomalaisten maanviljelijätilojen tulot ja kulutus noin 15 vuoden ajalta. Aineisto käsittää 5 739 kokovuotiseen kirjanpitoon perustuvaa tilinpäätöstä. Sauli jakaa viljelmät neljään luokkaan koon mukaan.²⁸⁹ Aineiston edustavuudesta Sauli toteaa, että syrjäseutujen pienet viljelmät ovat liian heikosti edustettuina, jotta tulosten voitaisiin ajatella edustavan Suomen maatalouden keskitasoa. Tutkimuksen tulokset edustavat siis keskimääräistä paremmissa olosuhteissa elävien viljelijäperheiden oloja.²⁹⁰

Saulin tutkimustulokset ovat Engelin lain mukaisia eli tilakoon ja tulojen kasvaessa ravintomenojen suhteellinen osuus kokonaiskulutuksesta pienenee. Ravintobudjetin markkamääräiset summat vaihtelevat vähän. Kustannukset viljelijäperheiden henkilökohtaiseen kulutukseen hankitusta kalustosta ja muusta irtaimistosta ovat suuri menoryhmä viljelmäluokissa II ja III. Saulin mukaan ravinto- ja vaatetusmenot ovat pysyneet vaatimattomina vaurauden kasvaessa, kun taas asumis-, kotiapulais- ja lasten koulutus- sekä matkakustannukset ovat kohonneet. Hän arvelee vauraimpien viljelijöiden elävän säästeliäästi ja kiinnostavan huomiota henkisiin ja pysyväluonteisiin aineellisiin arvoihin.²⁹¹ Talonpoikaisen etiikan mukainen säästäväisyyden perinne eli voimakkaana viljelijäväestön keskuudessa.

Saulin tekemä suomalaisten ja ruotsalaisten maanviljelijäperheiden ruokavalion vertailu on mielenkiintoinen. Sen mukaan viljatuotteiden osuus Suomessa on merkittävä eli usein yli 45 prosenttia energiasta saadaan viljatuotteista erityisesti Kaakkois- ja Koillis-Suomessa. Ruotsissa taas lihan ja kalan osuus maanviljelijöiden ravinnon kulutuksesta on suurempi kuin Suomen maanviljelijäperheiden kulutuksessa. Sauli vertaa myös Suomessa tapahtuneita ravintoaineiden kulutuksen muutoksia 1920-luvun lopulta 1940-luvun lopulle. Tarkastelun mukaan maitotaloustuotteiden, lihan ja kalan osuudet ovat selvästi kasvaneet kun taas viljatuotteiden, sokerin ja perunan vähentyneet.²⁹² Näyttää siis siltä, että Suomen maaseudulla oli ainakin ruokataloudessa lähestytty ruotsalaisten viljelijöiden korkeamman elintason ruokavaliota.

Kaikkiaan viljelijäperheiden kokonaiskulutus laski sotavuosina, mutta lähestyi 1930-luvun huipputasoa jo seuraavan vuosikymmenen loppuvuosina. Ravintomenoissa 1930-luvun kulutustaso oli jo lähes saavutettu vuoteen 1948 mennessä pienimpiä tiloja lukuunottamatta. Mielenkiintoinen on myös vilje-

287 Sauli 1951, 7, 15.

288 Sauli 1951, 15–45.

289 Viljelmien suuruusluokat: luokka I: alle 10 hehtaaria, luokka II: 10–25 ha, luokka III: 25–50 ha, luokka IV: yli 100 ha.

290 Sauli 1951, 52, 55, 57–58.

291 Sauli 1951, 98, 104.

292 Sauli 1951, 108–111, 119.

lijäperheiden ja eräiden muiden väestöryhmien reaalityökehityksen vertailu, jonka mukaan 1940-luvun lopulla kaikkien neljän viljelijäperheryhmän reaalityöt ovat olleet laskussa ja melko selvästi vuoden 1938 tasoa alempana. Parhaiten kehittyivät maatalous- ja teollisuustyöväen reaalityöt virkamiespalkkojen pysyessä suunnilleen ennallaan mutta 1930-luvun lopun tason alapuolella.²⁹³ Sotien jälkeen tapahtui siis työväestön suhteellisen aseman parantamista, mikä liittyy poliittisen voimatasapainon muutosten mahdollistaneisiin uudistushankkeisiin. Hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisprojekti oli käynnistymässä.

---

293 Sauli 1951, 140, 157.

■ Kuluttajavalistus jälleenrakennuksen ja massakulutuksen yhteiskunnassa

Muuttuva suomalainen yhteiskunta: jälleenrakennuksesta massakulutukseen

Suomi kytkeytyy uudelleen maailmantalouteen

Suomen vähittäinen kytkeytyminen sodanjälkeiseen uuteen talousjärjestykseen tarjosi hyvät edellytykset suotuisalle kehitykselle ja seuraavina vuosikymmeninä toteutuneelle elintason nousulle. Maailmantalous kasvoi 1950-luvun alusta kahden vuosikymmenen ajan huimaa vauhtia. Sodasta toipuva Eurooppa rakennettiin pala palalta uuteen uskoon. Teollisuustuotanto nelinkertaistui ja maailmankauppa peräti kymmenkertaistui sanottuna aikana. Monessa maassa toteutettiin jonkinasteista taloussuunnittelua, joka sodanjälkeisinä vuosikymmeninä merkitsi taloudellisen liberalismiin ja sosiaalidemokratian liittoa.¹ Suunnitteluoptimismi ja yhteiskuntakehityksen ohjaaminen talouskasvuun olivat noiden vuosikymmenien yhteiskuntapolitiikan keskeisiä ajatuksia, jotka Suomessa kiteytti valtiotieteen tohtori Pekka Kuusi vuonna 1961 ilmestyneessä teoksessaan *60-luvun sosiaalipolitiikka*.

Suomi kytkeytyi vähitellen yhä tiiviimmin maailmantalouteen ja Länsi-Eurooppaan integraatoratkaisujen myötä. Kylmän sodan ongelmalliset suurvaltasuhteet näkyivät varovaisena pienten askelten kehityksenä Suomen hallituksen ratkaisuihin. Vuonna 1950 maamme liittyi vapaakaupan laajentamiseen tähtäävään Gatt-järjestykseen. Yhdistyneitten Kansakuntien jäseneksi Suomi hyväksyttiin vuonna 1955. Suhteet Neuvostoliittoon määriteltiin Moskovan rauhansopimuksen lisäksi vuoden 1948 YYA-sopimuksella. Naapurimaiden välinen kauppa määriteltiin bilateraaliseksi ensimmäisessä viisivuotissopimuksessa vuosille 1951–1955. Neuvostoliitto oli pitkään Iso-Britannian, Saksan ja Ruotsin ohella Suomen tärkein kauppakumppani. 1970-luvun lopussa se nousi jopa suurimmaksi.

Vuonna 1957 Suomen hallitus toteutti markan devalvaation lisäksi vakautusohjelman sekä solmi OEEC-maiden kanssa sopimuksen, jolla ulkomaankaupan säännöstely purettiin suurelta osin. Sodanjälkeisestä säännöstelytaloudesta siirryttiin aimo askel vapaampaan suuntaan. Ratkaisevimmat käänteet

¹ Hobsbawm [1994]1995, 261, 270.

pitkän aikavälin integraatiokehitystä ajatellen tapahtuivat Suomen solmiessa assosiaatiosopimuksen Efta-järjestön kanssa keväällä 1961. Samassa yhteydessä Efta-maita koskeva suosituimmuusasema ulotettiin koskemaan myös Neuvostoliittoa. Integraatoratkaisu pohjustettiin ja tehtiin vuoden 1958 yöpakkaskriisin sekä vuoden 1961 noottikriisin välisen ajan kireissä ulko- ja sisäpoliittisissa tunnelmissa. Efta-ratkaisu ei saanut kansalaisten varauksetonta kannatusta, vaikka siitä käydyssä asiantuntijakeskustelussa torjuvia kantoja ei esitettykään.²

Kansainväliset suhdannevaihtelut välittyivät maailmantalouteen kytkeytyvään ja säännöstelyä purkavaan Suomeen ulkomaankaupan kautta. Avautuvassa kansantaloudessa ne tarjosivat yhä selvemmin puitteet kansalaisten hyvinvoinnin kehitykselle. Vuosien 1949–1950 taantuman mentyä ohi uusi suhdannenousu alkoi yksityisen kulutuksen kasvun myötä kulutustavarasäännöstelyn purkaututtua. Korean sodan aikoihin syntyneessä kansainvälisessä noususuhdanteessa vienti kasvoi nopeasti mutta nousu ja sen jälkeinen taantuma jäivät tilapäisiksi. Vuodet 1953–1955 olivat jälleen suotuisan talouskehityksen aikaa. Palkkakehitys ei kuitenkaan tyydyttänyt työntekijäpuolta, ja vuonna 1956 koettiin dramaattinen yleislakko. Vuodet 1957–1958 olivat taantuman aikaa, johon liittyi myös selvää työttömyyden kasvua. Näkymät kuitenkin paraniivat. Siirryttäessä 1960-luvulle talouskasvu oli jälleen huomattavan nopeaa eli keskimäärin yli seitsemän prosentin luokkaa taantuakseen noin kolmeen prosenttiin vuoden 1961 Efta-ratkaisun jälkeen.³

1960-luvulla kansainvälinen talous kehittyi vakaasti. Suomenkin kansantalous kasvoi keskimäärin 4,5 prosentin vuosivauhdilla eivätkä suhdannevaihtelut olleet aivan yhtä voimakkaita kuin edellisellä vuosikymmenellä. Kansainvälisesti tarkastellen suhdanneherkkyys oli edelleen ongelma. Kansantalouden kilpailukyky oli vuoden 1957 devalvaation jälkeen hyvä, mutta suhdannenousu taittui vuosien 1962–1963 taantumaan. Talouskasvu pääsi kuitenkin uudelleen vauhtiin ja jatkui vuoteen 1967. Myös yksityinen kulutus kasvoi suhteellisen tasaisesti vuosikymmenen puoliväliin ja sen jälkeen hieman hitaammin. Tuotannon kilpailukyky kuitenkin heikkeni, ja kauppataseen alijäämät kasvoivat suuriksi. Myös työttömyys alkoi kasvaa. Vuonna 1967 markka devalvoitiin, hintojen ja palkkojen nousu vakautettiin ja aloitettiin vuokrasäännöstely. Seuraavana vuonna alkoi keskitettyjen kokonaisratkaisujen tulopoliitiikan kausi. 1960-luvun lopussa talouskasvu voimistui erittäin nopeaksi. Seuraavan vuosikymmenen alussa inflaatio kiihtyi selvästi ja koettiin ylikuumenemisvaihe, joka päättyi kriisiytymiseen ja työttömyyden kasvuun vuosikymmenen puolivälissä.⁴

1950- ja 1960-luvulla Suomen kansantaloudelle oli tyypillistä suhteellisen nopea mutta epävakaa talouskasvu. Kilpailukyvyn heikkenemisen ongelmaa

2 Heinonen 1993, 1994.

3 Hjerppe 1988, 46–47; Pekkarinen ja Vartiainen 1989, 309; 1993, 122–123.

4 Hjerppe 1988, 47; Karisto ym. 1985, 91; Pekkarinen ja Vartiainen 1989, 310–311; 1993, 124; Virén 1989, 175.

pyrittiin tasaisin väliajoin ratkaisemaan valuutan devalvoinnilla. Yhteiskuntakehityksen kansantaloudellisia puitteita leimasi siis tempoilevuus vaihtelevine inflaatio- ja työttömyyskausineen. Talouspolitiikan tarjontapainotteinen linja muokkautui vähitellen institutionaalisen ympäristön, sisä- ja ulkopoliittisten asetelmien sekä pragmaattisten valintojen yhteisvaikutuksesta.

Tarjontapainotteinen talouspolitiikka ja kulutus

Sosiaalireformistinen suuntaus tuli sotien jälkeen hallitsevaksi länsimaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Tavoitteeksi asetettiin olojen vakauttaminen ja myöhemmin länsimaiseksi hyvinvointivaltioksi kutsutun yhteiskuntamuodon hahmottelu. 1930-luvun laman kokemuksen pohjalta poliitikot tuntuivat vakuuttuneen siitä, että täysin säätelemättömään markkinatalouteen ja sotien välisen ajan kansainväliseen talousjärjestykseen ei ollut paluuta. Heti sodan jälkeen John Maynard Keynesin ajatukset täystyöllisyyspolitiikasta kokonaisuksyynnän säätelyn avulla otettiin käyttöön monissa Länsi-Euroopan maissa kuten Isossa-Britanniassa, Ranskassa, Länsi-Saksassa ja Ruotsissa sekä myöhemmin myös Yhdysvalloissa.⁵ Keynesiläinen kokonaisuksyynnän säätelyn idea yhdistettiin taloudellisen kasvun tavoitteeseen, joten kansalaisten ostovoiman kehitys ja kulutus saivat keskeisen roolin kasvun moottoreina. Rationaalinen kuluttaja tuli esimerkiksi ruotsalaiseksi malliksi kutsutun yhteiskuntakehityksen tärkeäksi komponentiksi.⁶

Keynesin talouspoliittisia ideoita täydennettiin William Beveridgen ajatuksilla julkisesta sektorista sosiaaliturvajärjestelmien luojana. Saksalaisesta Wilhelm Röpkestä tuli kuitenkin Keynesiä ja Beveridgeä tärkeämpi esikuva Suomen talouspolitiikassa.⁷ Röpke edusti sosiaalisen markkinatalouden oppia ja torjui kirjoituksissaan valtiointerventionismia sekä Beveridgen sosiaalivakuutusjärjestelmät. Hän hyväksyi kyllä raha- ja finanssipoliittiset toimenpiteet suhdannenousun hillitsemiseksi muttei keynesiläistä ajatusta elvytyksestä kokonaisuksyynnän tukemalla laman oloissa.⁸

Sotien jälkeisinä vuosina alkoi muovautua se talouspolitiikan ajattelutapojen ja käytäntöjen kokonaisuus, jota tutkimuskirjallisuudessa on alettu nimittää talouspolitiikan suomalaisiksi malliksi. Suomalaiselle talouspolitiikalle oli ominaista tasapainotetun budjetin korostaminen sekä kasvu- ja rakennäkökohtien painottaminen keynesiläistyypisen suhdannesäätelyn sijasta.⁹ Vaikka kulutusvetoisen kasvun malli levisi Yhdysvalloista ja Isosta-Britanniasta monein Euroopan maihin, korostettiin suomalaisessa talouspolitiikassa säästämistä

5 Hall, ed. 1989; Hobsbawm [1994]1995, 271–272; Paavonen 1987, 30–33; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 80–82; Torstendahl 1991, 258.

6 Aléx 1994, 239.

7 Kuusi [1961]1963, 10.

8 Paavonen 1987, 270–273.

9 Kyntäjä 1993, 80; Paavonen 1987, 281–282; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 133–134. Talouspolitiikan suomalaisesta mallista ovat kirjoittaneet erityisesti mm. Kosonen 1987; Pekkarinen ym. 1984; Pekkarinen ja Vartiainen 1989; 1993.

tä ja investointeja nopean kasvun ehtoina. Investointiaste eli investointien osuus bruttokansantuotteesta oli 1950-luvun Suomessa neljänneksen luokkaa ja lähestyi 1950- ja 1960-luvun vaihteessa jo 30 prosenttia. Suomi oli Norjan jälkeen Euroopan kärjessä investointiasteella mitattuna.¹⁰ Vaikka täystyöllisyystavoite kirjattiin tärkeäksi esimerkiksi vuoden 1954 talouspolitiikan perusohjelmaan, työttömyys nähtiin muusta talouspolitiikasta irrallisena ilmiönä.¹¹

Tiivistetyn muotoilun tarjontapainotteinen suomalainen talouspoliittinen ajattelu sai pääministeri Urho Kekkosen teoksessa *Onko maallamme malttia vaurastua?*, jossa tavoitteeksi asetettiin valtiojohtoinen suuria teollisuusinvestointeja myös syrjäalueille suosiva linja. Teollistamisesta tuli kasvuhakuisen talouspolitiikan tunnussana. Investointien rahoittamiseksi Kekkonen tarjosi korkotason pitämistä alhaalla sekä tarvittaessa pakkosäästämistä eli kulutuksen supistamista verotuksen avulla. Kekkonen seuraili popularisoiden vuonna 1951 mietintönsä jättäneen teollistamiskomitean ajatuskulkua.¹² Talouspolitiikan suomalaisen malliin liittyi siis keynesiläinen kasvutavoite, mutta suhdannepolitiikkaa ja näkemystä valtiontaloudesta leimasi pikemmin uusklassiselle talouspoliittiselle ajattelulle tyypillinen passivismi. Teollistamisohjelman voi tosin nähdä myös lähimenneisyyden vaikeuksista selviämisen innoittamana kansallisena projektina.

Käänne Suomen sisäpolitiikassa tapahtui vuonna 1948, kun vasemmisto kärsi tappion vaaleissa ja kansandemokraattien hallituskausi päättyi. Talouspolitiikassa käänne merkitsi vakauttamista, säännöstelyn purkua ja paluuta markkinatalouteen aluksi Fagerholmin sosiaalidemokraattisen ja vuodesta 1950 Urho Kekkosen maalaisliittolaisvetoisten hallitusten luotsaamana. Kansantulolaskenta aloitettiin Suomessa vuonna 1948. Se teki mahdolliseksi kokonaisvaltaisen talouspolitiikan suunnittelun, joka alkoi korostua 1950-luvun lopulta lähtien. 1950-luku oli sisäpolitiikassa melko levotonta aikaa, ja hallitukset vaihtuivat tiheään. Hallitusvastuussa olivat vuoronperään sosiaalidemokraatit ja maalaisliitto muutamaa virkamieshallitusta lukuunottamatta. Tärkeä piirre on kuitenkin se, että 1940- ja 1950-luvuilla maanviljelijäväestöllä oli suuri vaikutus kaikkiin valtapuolueisiin.¹³

1950-luvun talouspolitiikan ongelmana oli toimenpiteiden hajanaisuus. Talouspoliittisen keskustelun painopiste siirtyi 1960-luvulla entistä enemmän teollistamiseen, talouskasvun kiihdyttämiseen ja makrotaloudellisen suunnit-

10 Hjerpe 1988, 122; Hjerpe ja Pihkala 1989, 38–39; Kosonen 1987, 154. Suuri osa investointitoiminta laantui vasta 1960-luvun lopulla kiihtyäkseen huippuunsa 1970-luvulla.

11 Kuusi [1961]1963, 24; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 135.

12 Karisto ym. 1985, 77; Kekkonen 1952; Pekkarinen ja Vartiainen 1993, 138–140, 186. Matti Pohjolan mukaan juuri sotien jälkeen omaksuttu talouspolitiikan suuria investointeja painottava strategia johti pääomakannan huomattavaan kasvuun sekä kansantalouden suhteelliseen tehostumuteen. Investoinnit ja hyvinvointiuudistukset rahoitettiin pidättäytymällä yksityisestä kulutuksesta. (Pohjola 1996, 46, 83.)

13 Granberg 1989, 48; Hobsbawm [1994]1995, 238; Kuusi [1961]1963, 22; Paavonen 1987, 163–197.

telun kysymyksiin suhdanteiden säätelyn ajatuksen jäädessä edelleen takalalle. Vuosikymmenen alussa talouspolitiikan suuntalinjat hahmoteltiin teollisuusneuvottelukunnan mietinnössä vuonna 1959, talousohjelmakomitean vuoden 1960 tuotantopoliittisessa ohjelmassa sekä talousneuvoston mietinnössä lähivuosien kasvupoliitikasta vuonna 1964.¹⁴ Kasvupoliittikkaa hahmoteltiin 1960-luvulla kokonaisvaltaisena yhteiskuntapolitiikkana, mutta yhteiskunnan rakennemuutosten yksityiskohtainen analyysi jäi valmisteluasiakirjoissa vähäiseksi.¹⁵

Ajatukset palkka- ja tulopolitiikan suunnittelusta nousivat luontevasti esiin suunnitteluoptimistisessa ilmapiirissä. Ensimmäisen kerran ajatus tulopolitiikasta esitettiin talousneuvoston mietinnössä vuonna 1964.¹⁶ Talousneuvostosta säädettiin laki vuonna 1966. Vuosikymmenen lopulla perustettiin myös taloudellinen suunnittelukeskus, joka toimi talousneuvoston sihteeristönä. Budjettipoliitiikan periaatteet eivät sanottavasti muuttuneet 1960-luvulla, vaikka budjetoitintekniikkaa ja valtiontalouden suunnittelua uudistettiin. Suomen Pankissa, valtiovarainministeriössä ja tutkimuslaitoksissa kehiteltiin laajoja makrotaloudellisia malleja suunnittelun tarpeisiin.¹⁷

Sotienjälkeisen ajan vertailussa Pohjoismaiden talouspoliittisissa malleissa on havaittu monia yhtäläisyyksiä. Erojakin on ollut siinä määrin, että Pekka Kosonen on todennut Suomen muistuttavan eniten Tanskaa tarkasteltaessa talouspolitiikan tavoitteiden priorisointia. Molemmissa maissa täystyöllisyystavoitteen on annettu väistyä ulkoisten rajoitteiden perusteella tai sitä on toteutettu voimakkailla teollisuusinvestoinneilla aikaansaadun talouskasvun avulla. Inflaation hillitsemistä ja vientiteollisuuden kilpailukykyä on korostettu. Ruotsissa ja Norjassa taas täystyöllisyyttä on pidetty talouspolitiikan keskeisenä tavoitteena.¹⁸ Suomen taloudellisen kehityksen strategialle oli siis ominaista kansantalouden tarjontaa painottava kasvuhakuisuus. Kansalaisten kulutus sopeutui suhdannevaihteluun noudattamaan kasvu- ja taantumakausien rytmiiin. Kiiivas sisäpoliittinen kamppailu ryhmäeduista korosti politiikan lyhytjännitteisyyttä.

1960-luvun alussa Pekka Kuusi korosti voimakkaasti kulutuksen roolia kansantulon kartuttamisessa. Kulutusta tuli tukea sosiaalisilla tulonsiirroilla. Pekka Kuusi nosti Gunnar Myrdalin, Keynesin ja Beveridgen ohjelmansa keskeisiksi taustavaikuttajiksi. Vaikka Kuusen sosiaalipoliitiikan ohjelma sai paljon huomiota osakseen erityisesti 1960-luvulla ja vaikutti yhteiskuntasuunnittelun läpimurtoon, sen roolia yhteiskuntapolitiikan suunnannäyttäjänä lienee myös ylikorostettu. Talouspolitiikassa noudatettiin koko ajan tarjontaa ja erityisesti vientiä painottavaa pragmaattisen korporatistisen linjaa eikä sosiaalipoliitiikassakaan toteutunut täysin Kuusen aktiivista perhepolitiikkaa painottava kasvu-

14 KM 1959:4; KM 1960:9; KM 1964: A 16.

15 Kyntäjä 1993, 266.

16 KM 1964:A 16, 53–54.

17 Kuusi [1961]1963, 93, 97; Kyntäjä 1993, 74–75, 80; Pekkarinen ja Vartiainen 1989, 311–312; 1993, 162–163; Tiuhonen 1990, 22–35, 41.

18 Kosonen 1987, 174–193; Kyntäjä 1993, 58–59, 78.

hakuinen linja.¹⁹ Lisäksi talous- ja sosiaalipolitiikan yhteensovittaminen on usein ollut hankalaa eivätkä tavoitteet ole kohdanneet.

Varsinainen kuluttajapolitiikka yhteiskuntapolitiikan osa-alueena alkoi hahmottua vasta 1960-luvun alkupuolella. Valtioneuvosto asetti valtakunnalliseksi elimeksi syksyllä 1962 Kuluttajain neuvottelukunnan. Talousneuvosto suositti joulukuussa 1964 valtioneuvostolle jättämässään kasvupoliittisessa mietinnössä kuluttajien taloudellisen informaation ja valistuksen voimakasta lisäämistä.²⁰ Vuoden 1965 lopulla valtioneuvosto asetti Kuluttajaneuvoston ohjaamaan, tukemaan ja toimeenpanemaan kuluttajavalistusta. 1970-luvulla kuluttajapolitiikan suuntaviivat systematisoitiin komiteatyössä, perustettiin elinkeinohallitus keskeiseksi hintavalvonnasta vastaavaksi elimeksi vuonna 1973 ja luotiin Ruotsin ja Norjan mallien mukainen vuonna 1978 hyväksytty kuluttajansuojalainsäädäntö.²¹

Yhteiskunnallisen kehityksen pääpiirteitä

Sodasta ja jälleenrakennuksesta selvinneen Suomen 1950-luku näyttäytyy jälkikäteen tarkasteltuna taloudellisen kasvun vuosikymmenenä, jolloin pohjustettiin seuraavan vuosikymmenen suurta rakennemuutosta. Taloudellisen kasvun, teollistumisen, elinkeinorakenteen muutoksen ja kaupungistumisen vauhti kiihtyi 1960-luvulla. 1940-luvun puolivälissä ja lopulla syntyneet suuret ikäluokat alkoivat käydä koulua 1950-luvulla, mutta eivät vielä tulleet työmarkkinoille.

Suomalainen yhteiskunta on kokenut samansuuntaisia kehityslinjoja kuin muutkin eurooppalaiset yhteiskunnat 1900-luvun kuluessa. Keskeisiä trendejä ovat olleet markkinoiden laajentuminen, rahatalouden leviäminen sekä väestön muuttuminen palkansaaajiksi ja siten kulutustavaroiden jakelukanavista riippuvaisiksi kuluttajiksi. Suomessa rahatalouden lopullinen läpimurto tapahtui vasta juuri ennen kehityksen käännekohtaksi muodostunutta toista maailmansotaa.²² Toisen maailmansodan jälkeen kulutustavarasaännöstelyn hiljalleen purkautuessa rakennemuutos käynnistyi maassamme todenteolla.

Väestön elinkeinorakenteen muutos kiihtyi, mikä liittyi voimakkaaseen teollistamispolitiikkaan. Maatalouden pienviljelyvaltaisuus korostui heti sodan jälkeen, kun vuoden 1945 maanhankintalain nojalla luotiin lähes 100 000 uutta pientilaa. Maatalouspolitiikka oli paljolti jatkoa sotien välisen ajan maareformeille. Suomessa pyrittiin siis jopa lisäämään pienviljelystä. Maataloustuotanto kuitenkin tehostui, ja 1950-luvun jälkeen tapahtunut erikoistuminen alkoi vähentää nopeasti perinteistä omavaraisuutta. Kun vielä vuonna 1950 maataloudessa työskenteli keskimäärin kolme henkilöä tilaa kohden, oli vastaava

19 Karisto ym. 1985, 77; Kuusi [1961]1963, 27, 30–31, 48–52, 62, 106; Saari 1994, 132–135, 143; Tuomioja 1996, 347, 353.

20 KM 1964:A 16, 62–63.

21 Helenius 1981, 73; KM 1972:A 26, 105; Kyntäjä 1993, 150, 200.

22 Ilmonen 1987, 27; 1993, 39–43.

Taulukko 5.1.: Suomen väkiluku ja elinkeinojen sekä kaupunkilais- ja maalaisväestön osuus koko väestöstä 1950–1970.

	1950	1960	1970
väestö (milj.)	4	4.4	4.5
elinkeino (%)			
– maa- ja metsätalous	42	32	18
– teollisuus ja rakentam.	29	31	32
– liikenne, kauppa ja palv.	22	26	32
– muu/tuntematon	7	11	18
yhteensä	(=100)	(=100)	(=100)
kaupunkilaisia/maal. (%)	32/68	38/62	51/49

Lähde: Kaukiainen 1981, 40; Vattula, toim. 1983, 19; Wiman 1982, 501.

luku kymmenen vuotta myöhemmin enää kaksi.²³

1960-luvun elinkeinorakenteen muutos pudotti maa- ja metsätaloudessa työskentelevän väestön määrän puoleen, kun taas teollisuudessa työskentelevien määrä kasvoi selvästi. Lukumääräisesti peräti 480 000 ihmistä siirtyi maa- ja metsätaloudesta muihin elinkeinoihin. Palvelut kuten kauppa, kuljetus ja liikenne olivat nopeimmin kasvavia elinkeinoja. Kaikkiaan Suomi on Espanjan, Kreikan ja Portugalin ohella toisen maailmansodan jälkeen nopeimman rakennemuutoksen maita.²⁴ Elinkeinorakenteen muutos ja kaupungistuminen kävivät käsi kädessä. Palkkatyöläistyminen merkitsi kulutustavaramarkkinoista riippuvaisen kuluttajaväestön selkeää kasvua.

Rakennemuutokseen liittyi voimakas muuttoliike. Erityisesti 1960-luvulla muutettiin kaupunkeihin. Maastamuuttoa tapahtui jo 1950-luvulla vaikkakin paljon pienemmässä mitassa kuin 1960-luvulla. Esimerkiksi Ruotsiin muutti 1950-luvulla noin 6 000 ihmistä vuosittain. 1960-luvun massamuuton huippuvuosina 1969–1970 Ruotsiin muuttajia oli 40 000 vuodessa. Vuosikymmenen muuttotappio oli peräti 150 000 ihmistä. 1950-luvulla teollisuuden ja rakentamisen osuus väestön elinkeinoista kasvoi nopeasti. Myös palvelualat työllistivät suomalaisia. Selkeä kehityssuunta oli ammatissa toimivan väestön muuttuminen palkansaajiksi: vuosina 1950–1970 palkansaajien osuus kasvoi vajaasta 60:sta prosentista lähes 80:aan prosenttiin.²⁵

Asuntopolitiikassa vuoden 1949 Arava-järjestelmä tähtäsi uudisrakentamisen helpottamiseen. Kun rakentamisen painopiste vielä vuosina 1945–1949

23 Alestalo 1980, 116, 120; Granberg 1989, 48, 56–57; Karisto ym. 1985, 75.

24 Alestalo 1980, 103, 136; Ilmonen 1993, 40; Kyntäjä 1993, 92, 98; Waris [1968]1974, 32.

25 Alestalo 1980, 131; Ilmonen 1993, 40; Kuusi [1961]1963, 76, 87, 98; Kyntäjä 1993, 95, 98; Waris [1968]1974, 60; Wiman 1982, 504.

Taulukko 5.2: Asuntojen varustelutaso 1950–1970 (%:lla asuntokannasta).

	1950	1960	1970
Vesijohto	25	47	72
Lämmin vesi	7	23	52
Viemäri	28	52	74
WC	17	35	61
Kylpyhuone	7	16	34

Lähde: Laurila 1985, 232.

oli maalaiskunnissa, siirtyi se 1950-luvulla kaupunkeihin ja kauppaloihin. Vuonna 1950 ahtaasti asuvia oli 35 prosenttia suomalaisista. 1950-luvulla ainoastaan Länsi-Saksassa ja Neuvostoliitossa ylitettiin Suomen asuntotuotantoluvut. Nettoinvestoinneista neljännes meni asuinrakennustuotantoon. Asumistaso ja väljyys kohentuivat vähitellen. Sähkövalo alkoi jo olla yleinen asunnoissa, ja uusia mukavuuksia tuli lisää. Vesijohto, viemäri, wc ja muut mukavuudet olivat vuonna 1960 lähes kaksi kertaa yleisempiä kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Esimerkiksi vuonna 1959 rakennetuista asunnoista 80 prosenttia sijaitsi kivitaloissa ja varustettiin mukavuuksilla. 1960-luvulla kehityssuunta kiihtyi. Vuokra-asuntojen osuus kaikista asunnoista pieneni 1930-luvun lopun 40 prosentista 27 prosenttiin vuoteen 1964 mennessä.²⁶

Yksi tärkeä tekijä suomalaisessa yhteiskuntakehityksessä on ollut naisten kansainvälisesti poikkeuksellisen laaja ansiotyössäkäynti. 1970-luvun alussa ainoastaan joissain sosialistisissa maissa naisten työssäkäynti oli yleisempää kuin Suomessa. Naisten osuus koko Suomen ammatissa toimivasta väestöstä oli noussut jo vuoteen 1940 mennessä neljäänkymmeneen prosenttiin, jonka tuntumissa se säilyi 1970-luvulle asti. Ennen toista maailmansotaa naimisissa olevien naisten osuus kaupunkien ammatissa toimivasta naisväestöstä oli pieni. Heidän työssäkäyntinsä alkoi kaupungeissa kuitenkin lisääntyä kasvavalla vauhdilla vuodesta 1950 lähtien, ja erityisesti 1960-luvulla perheellisten naisten työssäkäynnissä tapahtui ratkaiseva käänne.²⁷

Naisten siirtyminen palvelu- ja teollisuusammatteihin oli nopeampaa kuin miesten. Naisia työllistivät 1950- ja 1960-luvun Suomessa erityisesti hoitoalat, opetustoimi, ruuan valmistukseen ja tarjoiluun liittyvät ammatit sekä kotitalousala. Näillä aloilla naisten osuus kaikista ammatissa toimivista oli yli yhdeksänkymmentä prosenttia. Elintarviketeollisuudessa naisten osuus kasvoi kyseisenä aikana yli puoleen kaikista ammatissa toimivista. Yrittäjinä naisia toimi vielä 1950-luvun alussa yli 40 000, mutta 1970-luvulle tultaessa naisyrittäjien määrä laski lähes puoleen. Kaikkein vähiten naisia toimi yritysten

26 Kuusi [1961]1963, 136–137, 143, 148; Laurila 1985, 233; Pihkala 1982b, 351–352; Talve 1990, 337; Waris [1968]1974, 85.

27 Haavio-Mannila 1968, 36; Jallinoja 1980, 230, 232–235.

johtajina.²⁸ Naisten työssäkäynnin lisääntyminen lisäsi osaltaan tarvetta kulutustavaramarkkinoiden ja palveluiden kehittämiseen. Omavaraisuusajattelu väistyi modernin palkkatyöläis- ja kuluttajaväestön kasvaessa.

Miten yhteiskunnan rakennemuutos vaikutti ihmisten elinoloihin ja toimeentuloon? Toimeentuloon vaikuttivat erityisesti yhtäältä tulokehitys ja työllisyys sekä toisaalta sosiaalipoliittiset uudistukset joita tehtiin tarkasteltavalla ajanjaksolla ja varsinkin 1960-luvun alussa. Työllisyyskehitykseen vaikutti suhteellisen voimakas suhdannevaihtelu. 1940-luvun loppuvuosina ja jälleen 1950-luvun lopulla työttömyys kasvoi. Sodan jälkeen työttömyysongelma nousi ensi kerran vakavasti esiin talvikausina 1948–1950, jolloin kortistoissa oli ajoittain yli 50 000 ihmistä. Tilanne helpottui 1950-luvun alussa, mutta vaikeutui jälleen vuosikymmenen lopulla. Talvikaudella 1957–1958 työttömyyskortistoihin ilmoittautuneiden määrä lähenteli sataatuhatta. 1950-luvulla rakenteellinen työttömyys oli leimallisesti maaseudun ja erityisesti Itä- sekä Pohjois-Suomen ongelma. Se koski ennen muuta metsätöistä sivuansioiden lähteenä riippuvaisia pienviljelijöitä.²⁹ Seuraava työttömyyspiikki osui 1960-luvun lopulle.

Sosiaalipoliittisia uudistuksia alettiin panna toimeen vähitellen. Väestöpoliittinen uudistus toteutettiin sotien jälkeen, kun lapsilisät otettiin käyttöön vuonna 1948. Varsinaiset kaikkien kansalaisten kannalta merkittävät uudistukset olivat vuosien 1956–1957 kansaneläkeuudistus, työeläkelakien voimaansaattaminen vuonna 1962 sekä vuonna 1964 voimaan tullut sairausvakuutuslaki.³⁰ Sosiaalipoliittikka merkitsi osaltaan yhä laajempien väestöryhmien kulutusmahdollisuuksien kasvua. 1960-lukuun yleisesti yhdistettävät vaatimukset tulojen ja kulutusmahdollisuuksien tasaamisesta sekä yleisestä tasavaruudesta alkoivat kuitenkin todenteolla vaikuttaa vasta vuosikymmenen lopulla. Vasemmiston vaikutusvallan nousu näkyi sosiaalidemokraattien vuoden 1966 vaalivoiton jälkeen. Vasemmiston ja keskustapuolueeksi muuttuneen entisen maalaisliiton yhteistyöhallitukset olivat pitkään hallitusvastuussa.

Ammattiyhdistysliikkeen eheytyksen ja tulopoliittisten kokonaisratkaisujen myötä vuodesta 1968 palkansaajien ansiosidonnaisen sosiaaliturvan kehittäminen tuli keskeiseksi. 1960-luvun lopun tulopoliitikassa kiteytyi korporatistinen malli, jossa vientiteollisuuden ja erityisesti paperi- sekä metalliteollisuuden kannattavuus ja kilpailukyky olivat lähtökohtina työehtosopimuksia solmittaessa. Lisäksi tavoitteiksi asetettiin tasapuolinen ja oikeudenmukainen tulonjako sekä työvoiman kysynnän ja tarjonnan tasapaino.³¹ Syntyneeseen korporatistiseen eturyhmämalliin sopi hyvin myös kuluttajien järjestäytymisen, joka alkoi toteutua vuosikymmenen puolivälissä.

Pertti Alasuutari on tarkastellut toisen maailmansodan jälkeistä Suomea jul-

28 Haavio-Mannila 1968, 36; Jallinoja 1980, 238–242; Waris [1968]1974, 31.

29 Kalela 1989, 139, 161, 169; Karisto ym. 1985, 110–113; Kuusi [1961]1963, 118–119; Kyntäjä 1993, 95; Paavonen 1987, 172; Siipi 1967, 155; Waris [1968]1974, 24–26.

30 Karisto ym. 1985, 300–314; Kuusi [1961]1963, 179, 187, 214; Siipi 1967, 167.

31 Alasuutari 1996, 75, 81–82; Kyntäjä 1993, 78.

kisen keskustelun eli erilaisten puheavaruuksien kautta. Maataloudesta, työllisyydestä, ulkopolitiikasta tai kulttuurista käyty julkinen keskustelu tarjosi eri väestöryhmille ainekset oman identiteettinsä rakentamiseen. Alasuutarin esittämässä periodisoinnissa tarkasteltavanamme oleva ajanjakso ajoittuu moraalitalouden ja suunnittelutalouden vaiheisiin. Moraalitalouden vaiheessa 1940- ja 1950-luvulla yhteiskunnallisessa keskustelussa vedottiin usein yleisesti tunnetuiksi oletettuihin moraalisiin periaatteisiin vaadittaessa julkisuudessa virkamiehiä noudattamaan tasapuolisuutta ja oikeudenmukaisuutta kansalaisten kohtelussa. Siirryttäessä 1960-luvulla suunnittelutalouden vaiheeseen usko yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseen suunnittelulla ja organisoinnilla kasvoi. Julkisessa keskustelussa lainsäädännöstä ja valtiollisista tuista alettiin puhua järjestelminä. Toisaalta vallankäytön keskittämistä myös arvosteltiin. Korporatiivisten rakenteiden vahvistuminen tulopolitiikan myötä alkoi herättää myös epäilyjä itsekkäiden ryhmätujen ajamisesta.³²

Pitkän aikavälin kehityksessä Suomi seuraili länsimaista yhteiskuntakehityksen mallia. Tuotannon ja tulojen kasvun myötä väestönkasvu hidastui. Alkutuotannon osuus kokonaistuotannosta laski selvästi. Elinkeinorakenteen muutos oli myös selvä. Vuoden 1966 aikana teollisuudessa työskentelevä väestönosa ohitti määrältään maatalousväen. Koulutustasokin alkoi nousta, kun oppikoulut kasvoivat jo 1950-luvulla ja korkeakoululaitosta laajennettiin. Myös pitkään verraten vähäinen kaupungistuminen nopeutui. Infrastruktuurin rakentaminen sekä koulu- ja sairaalaverkon kehittäminen vaativat voimavaroja. Kansainvälisesti ottaen korkea investointiaste nousi entisestään 1970-luvulla. Julkinen kulutus kasvoi osittain yksityisen kustannuksella.³³ Kaiken kaikkiaan suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan perusrakenteita luotiin täydellä teholla.

1960-luvun alussa lomina pidennettiin neljäviikkoisiksi. Vuonna 1965 säädettiin vihdoin laki, joka teki mahdolliseksi siirtymisen asteittain viisipäiväiseen työviikkoon. Vapaat lauantait tarjosivat runsaasti uusia mahdollisuuksia harrastuksiin, perheelle ja lepoon.³⁴ Vapaa-ajasta alkoi tulla elintason nousun myötä suomalaisille tärkeä yhdessäolon tilaisuus. Lisääntyvä vapaa-ajan kulutus tarjosi tuotannolle ja kaupalle nopeasti kasvavat markkinat.

Kulutus ja paranevat kulutusmahdollisuudet

- Ottaisit nyt giniä ja grapea, eikö se ole se tavallinen kesäviina?
- No yhden kerran. Hei, älä kaada niin paljon.
- Ja nyt grapea. Minä käyn katsomassa onko jääkaapissa jäitä.
- Näytä mullekin se jääkaappi. Niitä ei tavallisilla ihmisillä vielä ole.
- Varmasti tulee kohta puoliin ihan yleiseksi.
- Ai kun tämä on kätevä. Ja täällä on jäitä.³⁵

32 Alasuutari 1996, 104–111.

33 Hjerpe 1988, 161, 167; Hobsbawm [1994]1995, 290–296; Siipi 1967, 185.

34 Talve 1990, 393; Waris [1968]1974, 90–91.

35 Rintala 1969, 248–249.

Kulutustavaroiden ja elintarvikkeiden saatavuus alkoi parantua 1950-luvulla markkinoiden vapautuessa. Kuva: Kuluttajatutkimuskeskus.

Suomalaisen kuluttajan elämäntilanne alkoi helpottua säännöstelyn purkamisen myötä tavaroiden saatavuuden parantuessa 1950-luvun alussa. Kansainvälinen Korean suhdanne alkoi näkyä myös Suomessa uusien kulutustavaroiden tullessa kansalaisten ulottuville. Vuonna 1952 kansallista optimismia nostivat Armi Kuuselan valinta Miss Universumiksi, viimeisen sotakorvuserän maksu Neuvostoliitolle sekä olympiakisojen järjestäminen Helsingissä, mikä teki Suomea maailmalla tunnetuksi ja piristi talouselämää. Saman vuoden keväällä avattiin Helsingissä yleisölle Sokos-tavaratalo. Viimeiset ostokortit poistuivat maaliskuussa 1954.³⁶

1950-luvulla kasvuvaiheessa ollut vähittäiskauppa toi uudet kulutustavarat kuluttajien saataville. Laajeneva mainonta näkyi kaupunkikuvassa, kun mainosvalojen käyttökielto kumoutui vuonna 1949. Vuonna 1950 perustettiin kaupan etujärjestöksi Vähittäiskaupan Keskusliitto.³⁷ Myymälät olivat kooltaan suhteellisen pieniä yleismyymälöitä, sekatarvakauppoja ja erikoismyymälöitä. Kauppa oli toimialana tärkeä työllistäjä myymäläverkoston laajentuessa: vähittäiskaupan toimipaikkoja lisättiin vuosina 1952–1964 runsaasta 30 000:sta yli 40 000:een ja henkilökuntaa 100 000:sta lähes 160 000:een. Kasvuvaihetta seurasi kaupan tasaantumisvaihe, jolloin myymäläverkoston kasvu selvästi hidastui ja erityisesti elintarvike- ja sekatarvakauppojen määrä kääntyi laskuun. Itsepalvelumyymälät alkoivat tasaantumisvaiheessa yleistyä 1960-luvulla. Selkeä kehityssuunta 1950-luvulta 1970-luvun puoliväliin oli tavana-

36 Perko 1979, 400–401.

37 Helenius 1981, 15; Pihkala 1982b, 353.

talojen yleistyminen: kun niitä vuonna 1952 oli kymmenen, oli tavaratalojen lukumäärä vuoteen 1976 mennessä kasvanut 330:een.³⁸

Kaupan erityisaloista tekstiili-, vaatetus- ja kenkäkauppa kehittyivät suoisasti 1950-luvulla markkinoiden laajentuessa ja kansalaisten ostovoiman kasvaessa. Seuraavalla vuosikymmenellä vaatekaupan kasvu kuitenkin taantui kestokulutustavaroiden myynnin voimakkaan lisääntymisen myötä. Elintarvike- ja sekatarvikauppojen lopettaminen varsinkin maaseudulla 1960-luvun puolivälin jälkeen antoi aihetta puhua kauppakuolemasta. Kyläkauppojen kuolemaa pyrittiin kompensoimaan myymäläautoilla. Rationalisointia edisti kulluttajien ostotapojen muuttumisen lisäksi lainsäädännön muuttuminen ja hintasäätely. Vuonna 1969 myymälöiden sallittuja aukioloaikoja pidennettiin kello 8:sta 20:een ja lauantaina kello 8:sta 18:aan. Kaupan palkkakustannukset alkoivat lisääntyä tulopolitiikan ja solidaarisen palkkapolitiikan myötä.³⁹

Suomalaisen pienkauppiaan tuntoja rakennemuutoksen myllerryksessä on kuvattu koskettavasti J. P. Roosin elämäkertoihin perustuvassa teoksessa *Suomalainen elämä*:

50-luvun loppu ja 60-luvun alku "olikin pienten kyläkauppojen ja maa-seutukyläien parasta aikaa". Mutta synkät pilvet alkoivat vähitellen kertyä kaupan ylle. Pertti hankki pakettiauton jolla vei tavaroita asiakkaille kotiin, mutta 70-luvun alkuun mennessä tilanne oli muuttunut kestävämmäksi: kylän asukasluku väheni nopeasti, verolaki ja kirjanpitoasetus muuttuivat astetta mutkikkaammiksi, tukkuliikkeiden ja meijereiden uudet vaatimukset tekivät elämän hankalaksi.⁴⁰

Mitä vaikutuksia säännöstelyn purkautumisella ja kulutustavarajakelun paranemisella oli tavallisen kuluttajan elämään? Yksityinen kulutus kansantaloudessa kehittyi nopeammin ja tasaisemmin kuin ennen. Vuosina 1900–1952 se kaksinkertaistui. 1950-luvun alkuvuosina ja sen jälkeen kulutuksen kasvu oli kulutustavaramarkkinoiden laajetessa paljon nopeampaa kuin edeltäneinä vuosikymmeninä keskimäärin. Yksityinen kulutus kaksinkertaistui uudelleen vuoteen 1975 mennessä. Taantumavaiheissa kulutus kuitenkin reagoi herkästi. Esimerkiksi Korean noususuhdanteen jälkeisessä taantumassa vuonna 1953 yksityinen kulutus laski kolme prosenttia ja vuosina 1957–1958 peräti kuusi prosenttia. Esimerkiksi vaatetusmenot pienuivat nopeasti. Vuonna 1968 yksityinen kulutus jäi tuskin ollenkaan jälkeen edellisen vuoden tasosta. Seuraavana vuonna kulutusmenot kasvoivat ennätykselliset 10 prosenttia.⁴¹

Modernien massakulutustavaramarkkinoiden synty Suomessa 1950- ja 1960-luvulla suorastaan mullisti ihmisten elämän. Kaikista suomalaisista tuli yhä selvemmin kuluttajia. Uusia tuotteita alkoi tulla nopeaan tahtiin markkinoille. Aluksi kehitys näkyi kaupungeissa, mutta jakelukanavien parantuessa

38 Home 1989, 26–32; Pihkala 1982c, 453–455, 458.

39 Pihkala 1982c, 456–458; Talve 1990, 390.

40 Roos 1987, 103–104.

41 Hjerpe 1988, 104; Ilmonen 1993, 40; Toivonen 1986, 73; Virén 1989, 174.

päästiin maaseudullakin vähitellen nauttimaan modernista massakulutuksesta. Säännöstelyn lakkauttamisen jälkeen ravintoaineiden hinnat pyrittiin pitämään alhaalla. Ravintomenojen osuus kuluttajien budjetissa pieneni 1950-luvun alussa, ja samalla ruuan kulutus kasvoi. Huippu saavutettiin vuoden 1956 tienoilla. Juuston, lihan, sokerin, rasvojen sekä hedelmien ja vihannesten kulutus alkoi kasvaa nopeasti, kun taas leivän ja perunan kulutus väheni selvästi. Ennestäänkin suuri maidon kulutus kasvoi ensin mutta kääntyi nopeasti laskuun. Samat trendit jatkuivat 1960-luvulla. Vihannesten kulutus väheni tilapäisesti 1960-luvun alkupuolella.⁴²

Kun ruoankulutuksessa oli 1950-luvulle asti korostunut energiansaanti, tapahtui vuosikymmenellä käänne kohti "kalliimpia kaloreita" ja myöhemmin myös terveellisempää ruokavaliota. Ruokavalio alkoi myös monipuolistua ja mausteiden käyttöä lisättiin. Koulu- ja työmaaruokailun kehitys lienee osaltaan monipuolistanut ruokailutottumuksia. Kulutuksen rakenne muuttui vuodesta 1950 lähtien seuraavan vuosikymmenen puoleenväliin siten, että ravintomenojen osuus kokonaiskulutuksesta laski 38 prosentista vähitellen 30 prosenttiin. Myös vaatetuksen osuus laski selvästi. Juomien ja tupakan osuus kokonaiskulutuksesta laski hieman. Alkoholijuomien kulutus oli vielä 1960-luvun Suomessa vähäisintä Pohjoismaissa ja kaukana jäljessä Ranskan ja Italian kaltaisista suurkuluttajamaista. Liikenteen ja asumisen osuudet kasvoivat verrattain selvästi.⁴³ Hyödykeryhmittäisten kulutusmenojen pitkän aikavälin muutokset ovat nähtävissä kuviossa 5.1.

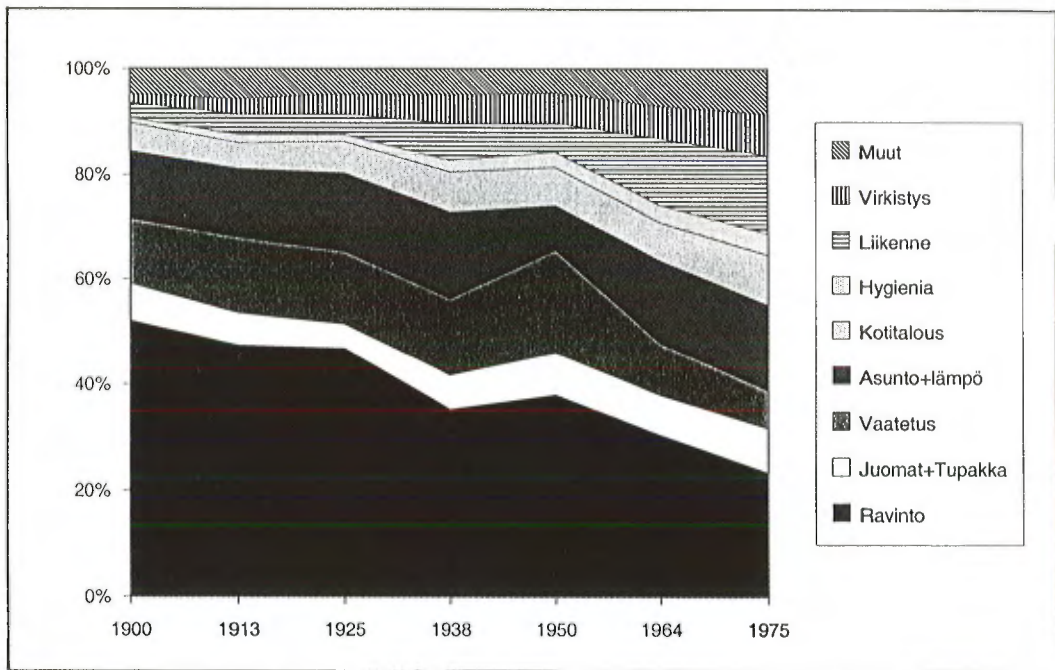
Vaikka vaatteiden osuus kaikesta kulutuksesta supistuikin, se ei tarkoittanut vaatetuksen huonontumista. Vaatetustavarat olivat kesäkuuhun 1949 asti jalkelusäännöstelyn alaisia. Vuosina 1954–1963 vaatteet ja jalkineet olivat suurimmaksi osaksi liikevaihtoverottomia. Niinpä vaatteet halpenivat, ja vuosina 1955–1956 niiden kysyntä kasvoi voimakkaasti. Tekokuidut muuttivat vaate-tusteollisuuden raaka-ainepohjaa, ja uudet pesumenetelmät pidensivät vaatteiden käyttöikä. Erityisesti lastenvaateetus alkoi kehittyä 1950-luvulla. 1950-luvun jälkeen alkoi naisten vaatteiden osuus vaatemyynnistä jatkuvasti nousta miesten vaatteiden osuuden samalla laskiessa.⁴⁴ 1950-luvulla alkoi näkyä merkkejä myös erityisen nuorisomuodin vaikutuksesta.

Yksi selvä kehityssuunta oli kestokulutustavaroiden ja palveluiden osuuden kasvu koko yksityisestä kulutuksesta 1950-luvulta lähtien. Kasvu kiihtyi 1960-luvun puoleenväliin. Erityisesti kodinkoneet kuten pölynimurit, jääkaapit ja pakastimet levisivät kiihtyvällä tahdilla kotitalouksiin 1950-luvun puolivälistä lähtien: kymmenvuotiskaudella 1955–1964 jääkaappien myynti kasvoi 15 000:sta 106 000:een ja pölynimureiden 12 000:sta 71 000:een. Sähköstä tuli yhä tärkeämpi tekijä kotitalouksissa, kun erilaiset sähköllä toimivat kotita-

42 Alestalo 1980, 124; Ilmonen 1993, 41; Maula 1996, 34–35; Siipi 1967, 198–200; Talve 1990, 392..

43 Ilmonen 1993, 156; Laurila 1985, 50, 201; Pantzar 1986, 49–54; Siipi 1967, 200; Waris [1968]1974, 79.

44 Laurila 1985, 221–227; Siipi 1967, 200–201; Söderberg 1997, 205.

Lähde: Laurila 1985, 50.

Kuvio 5.1: Kulutusmenot hyödykeryhmittäin kaikista kulutusmenoista laskettuna (%) 1900–1975.

louskoneet ja viihde-elektronikka tekivät tuloaan markkinoille. Valaistuksen osuus sähkönkulutuksesta pieneni, kun taas esimerkiksi jääkaappien, pakastinten, pesukoneiden ja pölynimureiden sekä radion, television ja viihde-elektronikan osuudet kasvoivat yhteensä vuoden 1950 kymmenestä prosentista 37 prosentiksi. Sähköliesien osuus kotitalouksien sähkönkulutuksesta säilyi noin kolmanneksena.⁴⁵

Kotitalouksien vähittäinen vaurastuminen alkoi näkyä esimerkiksi autojen myyntiluvuissa. Erityisesti 1960-luvulla yksityisautojen määrä alkoi nopeasti kasvaa henkilöautojen kaupan vapauduttua vuonna 1963. Vuonna 1970 rekisteröityjä henkilöautoja oli maassamme jo yli 700 000. Liikkuminen lisääntyi muutenkin. Kun loma-ajat pitenevät 1960-luvun alussa, matkailu alkoi lisääntyä. Suomesta ulkomaille matkustaneiden määrä kasvoi vuosina 1958–1968 runsaasta 800 000:sta peräti 2.2 miljoonaan matkustajaan. Julkisten palvelujen käyttö kasvoi. Esimerkiksi kirjastojen lainaus viisinkertaistui toisen maailmansodan jälkeen 1960-luvun puoliväliin mennessä.⁴⁶

Vapaa-aika demokratoitui ja sen viettomahdollisuudet laajenivat. Vapaa-aikakulutuksen osuus kotitalouksien koko kulutuksesta kasvoi Ruotsin esimerkkiä seuraten vuoden 1955 vajaasta kymmenestä prosentista runsaaseen

45 Hjerpe 1988, 107; Laurila 1985, 246; Talve 1990, 392; Waris [1968]1974, 81.

46 Siipi 1967, 208, 211; Talve 1990, 393; Toivonen 1996, 35–36; Waris [1968]1974, 93, 99.

Taulukko 5.3: Radio- ja televisiolut, äänilevyjen myynti sekä rekisteröidyt henkilöautot Suomessa 1945–1965.

	1945	1955	1960	1965
radiolut (milj.)	0.5	1.0	1.2	1.5
televiolut	–	–	92 000	732 000
elokuvissakäynnit (milj.)	36.3	33.5	24.5	10.8
äänilevyjen myynti (milj.)	0.1	0.6	0.9	0.9
henkilöautot	6 000	85 000	183 000	455 000

Lähde: Gronow ja Saunio 1990, 349; Gronow 1995, 38; Keto 1974, 64; Vattula, toim. 1983, 286–287, 315.

kahteenkymmeneen prosenttiin vuoteen 1966 mennessä. Nuorisosta alkoi tulla tärkeä kuluttajaryhmä.⁴⁷ Urheiluharrastukset, elokuvat, radio, televisio, matkailu, erilaiset kulttuuripalvelut musiikista teatteriin sekä opiskelu alkoivat täyttää suomalaisten vapaa-aikaa. Radion ja elokuvien merkitys oli 1950-luvulla keskeinen kuten Kalle Päätalon *Ihmisiä telineillä* -romaanin katkelmasta käy ilmi:

Kun Mauno oli saapunut illalla Liisan asunnolle, oli tämä ehdottanut, että he menisivät aluksi elokuvanäytäntöön. Ohjelman päätyttyä he olivat vielä tehneet pitkän kävelylenkin vilkkaasti hyörivän ihmismassan täyttämällä kaduilla. Sieltä heitä olivat kuitenkin kiirehtineet sisälle yhä lukuisampina pimeydestä saapuvat sadepisarat. Liisa kyykistyi radion äärelle ja käänsi lähetysaseman päälle... Myöhäisiltä kului nopeasti ja keskiyö läheni. Lauantai-illan radiotanssiaiset päättyivät, ja Liisa kiersi katkaisinta, jolloin huoneeseen saapui hiljaisuus hätkähdyttävän äkkiä. Sateen piiskautuminen akkunaruuuihin oli musiikin soidessa vain näkynyt,⁴⁸ mutta nyt alkoi myös korva erottaa pisaroiden ropinaa ruutuihin.

1950-luvun lopulla elokuvat ja radio saivat kilpailijakseen television, jonka katselusta tuli suosittu vapaa-ajanvieton muoto. Vuoteen 1966 mennessä jo 75 prosentilla kaupunkilaispalkansaajien kotitalouksista oli televisio. Television suosion nopea kasvu alkoi heijastua elokuvissakäyntien nopeana vähene-
misenä 1960-luvun alkupuolella. Television välityksellä ihmiset saivat saman tiedon erilaisista kulutusmalleista, ja siten kulutus tuli entistä avoimemmaksi.⁴⁹ Tietoliikenteen vallankumous tuli seuraavalla vuosikymmenellä vaikuttamaan mullistavasti kansalaisten arkielämään.

47 Söderberg 1997, 201, 210–211; Toivonen 1996, 42.

48 Päätalo [1958]1995, 455.

49 Toivonen 1996, 35, 46.

1950- ja 1960-luvulla tapahtuneet yhteiskunnalliset muutokset merkitsivät modernin massakulutussyhteiskunnan läpimurtoa Suomessa. Monista kestopulushyödykkeistä kuten autosta, televisiosta ja erilaisista kodinkoneista alkoi tulla useimpien kotien arkipäivään kuuluvia esineitä.⁵⁰ Väestön palkkatyölläistyminen ja kaupungistuminen merkitsivät uudenlaisia haasteita kotitalousneuvontaa ja kuluttajavalistusta harjoittaneille järjestöille. Yleisen niukkuuden kuluttajille ja kotitalouksille asettamat rajoitteet alkoivat väistyä. Alettiin siirtyä kohti runsauden yhteiskuntaa, jossa hyödyketarjonnan monimuotoisuus asetti kuluttajat uudella tavalla valinnan ongelman eteen, informaatiokanavat lisääntyivät ja pitkäjänteinen talouden suunnittelu liittyi yhä selvemmin kotitalouksien arkeen.

Valistuksen tavoitteina säilyivät kuitenkin pitkään opastaminen arkipäivän kotitalouden hoidossa sekä omatoimisuuden edistäminen. Rationalisointi oli voimakkaasti esillä. Kotitaloustöiden rationalisoinnin lisäksi se merkitsi kasvavassa määrin kotitalouden rahankäytön suunnittelua sekä kotitalouskoneiden hankintaa ja käyttöä. Markkinoille tulevien uusien kulutustavaroiden esittely kuluttajille korostui. Vaikka Ruotsin tapaan ei puhuttukaan "kansankodista", näkyi suomalaisten valistajien ajattelussa naapurimaan valistajia kuten esimerkiksi Alva ja Gunnar Myrdalia kannustanut usko tieteellisiin menetelmiin ja arkielämän parantamiseen virtaviivaistamalla sitä.⁵¹ Ruotsissa menttiin Suomea pitemmälle kokonaisvaltaisuudessa ja uskossa rationaalisuuteen.

Kotitalouskeskus ja Työtehoseuran kotitalousosasto kehittyvässä kulutusyhteiskunnassa

Kotitalouskeskus ja Tekova

Kyllähän me kotitalousneuvonnan luvatussa maassa löysimme ikään kuin semmosen uuden sektorin tästä kuluttajavalistuksesta, koska se hyvin oleellisesti liittyy siihen pula-aikaan ja säännöstelyyn sekä siihen elämään, jota me sotien jälkeen vietimme. Halusimme sitten täsmällistä tietoa ja taitoa tehdä ostoksia... Siinä mielessä siinä tuntui kyllä silloin 1950-luvun alussa, että laaja työmaa on edessä.⁵²

Näin kertoo Kotitalouskeskuksen toiminnanjohtaja Onerva Valorinta tunnelmistaan. Hän oli valmistunut Helsingin yliopistosta filosofian kandidaatiksi pääaineinaan kansantaloustiede ja sosiologia ja aloitti Kotitalouskeskuksessa vuoden 1951 alusta. Valorinta jatkaa:

Yhdysvalloissa ilmestyi suuria lehtiä kuten Consumer Research ja Consumer Reports, jotka suoraan arvostelivat tuotteita. Ne antoivat kulut-

50 Pantzar 1996, 17–50.

51 Göransdotter 1997, 268; Hirdman 1990, 201, 206, 219.

52 Onerva Valorinnan haastattelu.

tajavalistusta suurille joukoille, jotka olivat kiinnostuneita siitä. Sillä lailla kaivattiin meillemkin tätä sektoria. Niin se sitten siitä alkoikin nimenomaan yhteistyöllä Suomen teollisuuden ja kaupan kanssa.⁵³

Kotitalouskeskuksen henkilökuntaan kuuluivat vuonna 1950 toiminnanjohtajan lisäksi kemisti Vappu Niinimäki-Eräjää, käsityönopettaja ja tekstiilitaiteilija Aino Hausmann sekä toimistoapulainen Hildur Könönen ja kolme havaintovälineistön valmistuksessa avustavaa henkilöä.⁵⁴ Kotitalouskeskuksen uudeksi jäsenjärjestöksi tuli vuonna 1949 perustettu Suomen Pienviljelijäin Liitto. Vuoden 1950 lopulla tehtävänsä valittu uusi toiminnanjohtaja Onerva Valorinta alkoi määrätietoisesti kehittää Kotitalouskeskuksen toimintaa. 1950-luvulla Kotitalouskeskuksen hallituksen puheenjohtajana toimi vuodet 1945–1954 kansanedustaja Elli Nurminen ja hänen jälkeensä talousopettaja Irja Viding aina vuoteen 1977 asti. Pitkään hallituksen jäsenenä olivat mm. kansanedustaja Laura Brander-Wallin, filosofian maisteri Hulda Kontturi, toiminnanjohtaja Sirkka Kouki ja talousopettaja Lea Anderson.

Syyskuussa 1951 järjestettiin Kotitalouskeskuksen kymmenvuotisjuhlat Tieteellisten seurojen talossa. Tilaisuuteen osallistuivat mm. maatalousministeri Matti Lepistö sekä kotitalousneuvos Katri Laine maataloushallituksen edustajana. Professori Paavo Roine piti juhlaesitelmän aiheesta "Nykyaikainen ravitsemustiede". Lisäksi opetusministeri Johannes Virolainen alusti aiheesta "Perheenemännän osuudesta vakauttamistyössä". Kymmenvuotisjuhlat olivat samalla kolmipäiväisten neuvojapäivien avajaiset. Päiville osallistui noin 120 jäsenjärjestöjen konsulenttia ja neuvojaa. Ohjelmaan kuului esitelmiä ja alustuksia muun muassa ruoanvalmistuksesta ja työtehneuvonnasta, havaintoesityksiä sekä tutustumista uusiin kotitalouskoneisiin.⁵⁵ Seuraavina vuosina neuvojapäiviä järjestettiin syksyisin ja niille osallistui 120–150 kotitalousalan henkilöä. Vuodesta 1954 lähtien päivistä käytettiin nimitystä luentopäivät.

1950-luvun alussa tutkittiin mm. säilöntää, pesuaineita ja eri ravintoainesten vitamiinipitoisuuksia. Tutkimus talviomenien c-vitamiinipitoisuuksista julkaistiin Nordisk Hygienisk Tidskriftissä. Havaintovälineistön valmistus oli tärkeä toimintamuoto. Lisäksi osallistuttiin näyttelyihin. Vuonna 1950 maisteri Niinimäki-Eräjää teki tutustumismatkan Tanskaan sekä Ruotsiin. Tanskassa hän tutustui Statens Husholdningsråds toimintaan ja Ruotsissa Hemmens forskningsinstitutin, Aktiv Hushållningin ja Statens Institut för Folkhälsanin toimintaan sekä Kooperativa föreningin koekeittiöön. Vuodesta 1951 lähtien Kotitalouskeskus alkoi julkaista erillistä kotitalousväen ja perheenemäntien amatilliseksi käsikirjaksi tarkoitettua Kotitalouskalenteria.⁵⁶

Vuonna 1952 Kotitalouskeskukseen tulivat uusiksi toimihenkilöiksi ravintokemisti Saara Reikko, talousopettaja Irma Sarje sekä asuntotutkijat Riitta Huttunen ja Maija Luostarinen, joista molemmat olivat kodintaloustieteen

53 Onerva Valorinnan haastattelu.

54 Neiti Pirkko Salo, agronomi Eini Laakkonen ja kotitalousylioppilas Terttu Ettala.

55 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1951, 5.

56 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1950, 6; 1951, 6.

maistereita. Kotitalouskeskus sai asuntotutkimustoimikunnalta 15 miljoonan markan tutkimusmäärärahan asuntotutkimuksiin ja käynnisti kaksi rinnakkaisista tutkimusta.⁵⁷ Neuvojapäivät pidettiin syyskuussa Helsingissä. Osanottajia oli noin 140. Päivien esitelmöitsijöitä olivat maisteri Karri Wichmann, professori Unto Vartiovaara, osastopäällikkö Maiju Gebhard sekä talousopettaja Irma Sarje. Esitelmien aiheet vaihtelivat vitamiineista silytystyön rationalisointiin ja puutarhansuunnittelusta säilöntään.⁵⁸

Suomen Teollisuusliitto asetti tammikuussa 1953 Marttaliittojen Keskusvaliokunnan esityksestä *Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunnan* (Tekova). Valiokunta perustettiin "jatkuvan yhteistyön aikaansaamiseksi perheenmääntien ja niiden teollisuuslaitosten kesken, jotka valmistavat tuotteita kotitalouden käyttöön".⁵⁹ Erityisesti valiokunnan tehtäviksi määriteltiin kuluttajien kannalta tarkoituksenmukaisen ja kotitaloustyötä helpottavan tavara-tuotannon sekä tuotekehittelyn edistäminen ja kokeilu-, tutkimus-, valistus- sekä standardisointityön kehittäminen. Mielenkiintoinen tehtävänasettelu oli myös teollisen muotoilun edistäminen. Tekovan osapuolina olivat toisaalta Suomen Teollisuusliitto ja toisaalta kotitalouden järjestöt.⁶⁰

Tekovan toimisto sijoitettiin Kotitalouskeskukseen. 1950-luvun puolivälin kasvavaan kulutustavaratarjontaan viitaten Kotitalouskeskuksen toiminnanjohtaja Onerva Valorinta perusteli valiokunnan asettamista seuraavasti:

Meillä Suomessa on kaupan paljon hyviä kotitalousartikkeleita, jotka ovat saaneet perheenmääntien ja kotitalousväen taholta täyden tunnustuksen, mutta meillä on se käsitys, että näitä todella hyviä tuotteita on mahdollisuuksiin nähden vielä aivan liian vähän... Maamme teollisuuden ja kuluttajien väliltä on kuitenkin puuttunut se yhdyselin, joka voisi välittää kuluttajain toivomuksia, parannusehdotuksia ja tietoa tarpeista sen paremmin kuin positiivisiakaan kannanilmaisuja tuotteiden eri ominaisuuksista teollisuudelle ja myöskin elin, joka voisi tuoda tuotannon näkökohtia (mainonnan ulkopuolella) kuluttajain piiriin.⁶¹

Ensimmäisenä toimintavuonna Tekova käynnisti keittoastiatiedustelun, yleiskonevertailun sekä joidenkin kotitaloustarvikkeiden soveltuvuutta suomalaisiin kotitalouksiin kartoittavan vertailun.⁶²

Esitelmöintiä, julkaisutoimintaa sekä rainojen valmistusta jatkettiin. Vuonna

57 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1952, 6. Summa vastaa nykyrahassa noin kahta miljoonaa markkaa.

58 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1952, 8–9.

59 Kanerva 1995, 2; Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1953, 12.

60 Onerva Valorinnan haastattelu; Valorinta 1954, 82–83. Suomen Teollisuusliittoa edusti filosofian maisteri Runar Urbans, joka toimi Tekovan puheenjohtajana. Muita jäseniä olivat rouva Irja Viding, toiminnan johtaja Sirkka Kouki, kansanedustaja Ebba Östenson, liittosihiteeri Lea Andersson, toiminnanjohtaja Onerva Valorinta ja kansanedustaja Elli Nurminen. Teollisuusliitto nimesi erikseen edustajat metalli-, elintarvike-, tekstiili-, posliini-, muoviteollisuudesta sekä teknokemian teollisuudesta. Tekova toimi 1970-luvun lopulle saakka. Kotitalouskeskuksen vuoden 1979 toimintakertomuksessa ei ole enää mainintaa Tekovasta.

61 Onerva Valorinta: "Tekovan tavoitteista", *Emäntälehti* 3/1954, 81–82.

62 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1953, 13.

Taulukko 5.4: Kotitalouskeskuksen toimihenkilöiden esitelmät, julkaisut ja ulkomaanmatkat 1950–1954.

	1950	1951	1952	1953	1954
esitelmiä,	4	14	–	12	35
joista radiossa	–	5	–	1	6
julkaisuja	–	1	–	2	3
matkoja (kohde)	Tanska Tukholma (HFI, Aktiv hushållning)	–	–	Länsi-Saksa Norja	Tanska Ruotsi Norja Pariisi

Lähde: Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1950–1954.

1953 toiminnanjohtaja Onerva Valorinta teki opintomatkan Länsi-Saksaan, jossa hän tutustui rationalisointinäyttelyyn Düsseldorfissa sekä Saksan kotitaloudelliseen tutkimuskeskukseen (*Bundesforschungsanstalt für Hauswirtschaft*). Maisteri Saara Reikko kävi Norjassa tutustumassa Statens försökningssvirkksamhetiin Stabekkissä. Vuoden 1953 neuvojapäivät järjestettiin marraskuun lopussa. Uutena jäsenenä Kotitalouskeskuksen jäsenjärjestöihin liittyi Kunnallisten Kotitalouslautakuntien Keskus. Lisäksi Kotitalouskeskus sai uudet tilat osoitteessa Merimiehenkatu 12, johon saatiin toimistotilojen lisäksi laboratorio, koekeittiö ja tilat tutkimustoiminnalle.⁶³ Kotitalouskeskuksen toimihenkilöiden esitelmät, julkaisut ja ulkomaanmatkat on esitetty taulukossa 5.4.

Vuonna 1954 Kotitalouskeskuksen henkilökuntaan kuuluivat toiminnanjohtaja Valorinnan lisäksi ravintokemisti Saara Reikko, talousopettaja Terttu Lyytikä ja maa- ja metsätieteen kandidaatit Riitta Huttunen, Sirkku Salomaa ja Irja Inkinen sekä toimistoapulainen Hannele Runko. Alli Paasikiven säätiöltä saadun tutkimusapurahan turvin aloitettiin ansiotyössä käyvien äitien ja heidän perheittensä asemaa selvittävä tutkimus. Vuonna 1954 aloitettiin myös tutkimus omenalajikkeiden c-vitamiinipitoisuuksista sekä markkinoilla olevien pölynimureiden vertailu. Kotitalouskeskus teki kotimaisille valmistajille toimeksiannosta erilaisia työvälaineitä koskevia kokeita ja testasi ravintorasvojen soveltuvuutta ruoanvalmistukseen. Lisäksi toteutettiin kattiloiden käyttöominaisuuksia koskeva vertailututkimus, jonka seurauksena jotkut valmistajista ryhtyivät parantamaan tuotteitaan. Asuntotutkimuksia ja säilöntätutkimuksia jatkettiin. Tutkimustuloksia julkaistiin sarjassa Kotitalouskeskuksen Tiedotuksia.⁶⁴

63 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1953, 14–17.

64 Onerva Valorinnan haastattelu; Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1954, 5, 7–11.

Monet vuoden 1954 hankkeista liittyivät edellisenä vuonna perustetun Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunnan (Tekova) hankkeisiin. Kotitalouskeskus piti yhteyttä kaikkiaan noin 180:een teollisuuden edustajaan ja neuvotteli heidän kanssaan muun muassa tuotteiden standardisoinnin kysymyksistä sekä teollisesta muotoilusta. Tekovan toimintaa esiteltiin paitsi neljässä informaatiotilaisuudessa niin myös lehdistössä ja radiossa.⁶⁵ Vuodesta 1953 lähtien Kotitalouskeskuksen toiminta siis laajeni ja tehostui. Uusia hankkeita käynnistettiin, ja toiminta sai yhä vakiintuneempia muotoja.

Mielenkiintoinen hanke oli Kuluttajain neuvosto, jonka Kotitalouskeskuksen hallitus päätti perustaa lokakuun 15. päivänä 1954 pidetyssä kokouksessaan. Kuluttajain neuvostoon oli määrä kutsua Kotitalouskeskuksen jäsenjärjestöjen lisäksi Kotitalousneuvojen yhdistys, Kotitalousopettajien liitto, Maatalousnaisten keskus, KK:n "Naiset Mukaan" -toimikunnat, SAK:n naisjaosto sekä SOK:n kotitalousjaosto. Ainoastaan Maatalousnaisten keskus oli kieltäytynyt osallistumasta hankkeeseen. Kuluttajain neuvoston tehtäviksi määriteltiin laajasti kulutustavaroiden laatuksymysten korostaminen ja mm. kuluttajien tarpeiden tuntemuksen lisääminen, vaikuttaminen tarpeiden ja tutkimustiedon arvostamiseen sekä vaikuttaminen laadunparantamiseen ja hintoihin. Ilmeisesti Kuluttajain neuvoston toiminta jäi nimelliseksi aina vuoteen 1961 asti, sillä Kotitalouskeskuksen toimintakertomuksissa toistui vuodesta toiseen lähes sanatarkasti julistus Kuluttajain neuvoston perustamisesta, mutta mitään mainintaa sen toiminnasta ei kirjattu.⁶⁶

Toimihenkilöt pitivät vuoden 1954 aikana 35 esitelmää, joista kuusi esitettiin radiossa. Suomen Yleisradio valmisti Kotitalouskeskuksen toiminnasta reportaasin ja keskusta esiteltiin myös Veikko Itkosen uutiskatsauslyhytelokuvassa. Lisäksi Kotitalouskeskus osallistui *Kotitalousfilmi n:o 1*:n valmistamiseen.⁶⁷ Kotitalouskeskuksen luentopäivät järjestettiin syyskuussa, ja niihin osallistui 150 henkilöä. Toiminnanjohtaja Valorinta osallistui Kööpenhaminassa pidettyyn pohjoismaisten kotitaloustutkimuslaitosten kokoukseen marraskuussa, ja maisteri Saara Reikko teki opintomatkan Ruotsiin ja Norjaan sekä osallistui ensimmäiseen kansainväliseen tekokuitukongressiin Pariisissa.⁶⁸

Seuraavina vuosina Kotitalouskeskuksen toiminta vakiintui 1950-luvun alkupuolella luotujen puitteiden mukaiseksi. Jäsenjärjestöistä Sosialidemokraattinen Naisliitto muutti nimensä Kotineuvontaliitoksi vuonna 1957, ja seuraavana vuonna Kotitalouskeskukseen liittyi Maatalouskerholiitto. Kotitalouskeskuksen yhdeksän jäsenjärjestöä olivat vuoteen 1970 asti seuraavat: Finlands svenska Marthaförbund, Kotineuvontaliitto, Marttaliitto, Pienviljelijäin Keskusliitto, Pienviljelijäin Liitto, Suomen Pienviljelijäin Liitto, Kotiteollisuus-

65 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1954, 12.

66 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1954, 12–15. Vuonna 1962 valtioneuvosto asetti sosiaaliministeriön esityksestä erillisen Kuluttajain neuvottelukunnan. Kolme vuotta myöhemmin 1965 asetettiin Kuluttajaneuvosto.

67 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1954, 14.

68 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1954, 15–16.

Maisterit Onerva Valorinta ja Terttu Lyytikä sekä Brysselin maailmannäyttelyn ai-neisto, 1958. Kuva: Kuluttajatutkimuskeskus.

järjestöjen Keskusliitto, Kunnallisten Kotitalouslautakuntien Keskus ja Maatalouskerholiitto, joista viisi ensimmäistä olivat alunperin olleet perustamassa Kotitalouskeskusta vuonna 1941. Uusia toimihenkilöitä 1950-luvun lopulla olivat maatalous- ja metsätieteen kandidaatti Sirkku Hintsala vuodesta 1955, maatalous- ja metsätieteen lisensiaatti Aili Jokelainen vuodesta 1958 sekä talousopettaja Anja Paloheimo vuodesta 1959.

Kotitalouskeskus jatkoi tutkimustoimintaa sosiaalisten ja asuntotutkimusten, kemiallisten tutkimusten ja kokeilujen sekä kotitaloustarvikkeiden vertailun alueella. Vuonna 1955 toteutettiin 19 eri pölynimurimerkin ja erilaisten lattiovahojen vertailut sekä tutkittiin mehujen c-vitamiinipitoisuuksia. Lisäksi Kotitalouskeskus sai Aravalta apurahan asuntotutkimuksiin, joita jatkettiin seuraavina vuosina. Kahtena seuraavana vuonna tutkittiin perheiden säilytys-tilantarvetta, vertailtiin astianpesuaineita, testattiin paistinpannujen käyttöominaisuuksia. Vuonna 1958 vertailtiin kahvinkeitinimiä ja tölkkisäilykkeitä sekä suunniteltiin Brysselin maailmannäyttelyyn suomalainen keittiö ja huolehdittiin sen pystytyksestä paikanpäällä. Vuoden 1959 hankkeisiin kuuluivat kerrostalojen kellareiden tutkimus sekä maaseudun peseytymismahdollisuuksia käsittelevä tutkimus. Tuotetestejä tehtiin toimeksiannoista jatkuvasti runsaasti.⁶⁹

Esitelmätoiminta oli edelleen laajaa. Vuosittain radioitiin kahdesta kuuteen

69 Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1955–1959.

Taulukko 5.5: Kotitalouskeskuksen toimihenkilöiden esitelmät, julkaisut ja ulkomaanmatkat 1955–1959.

	1955	1956	1957	1958	1959
esitelmää,	34	25	30	19	35
joista radiossa	6	4	5	2 + 1(TV)	5
julkaisuja	2	2	2	1	2
matkoja (kohde)	Tukholma (HFI)	Tukholma	–	Tukholma Bryssel Oslo	Oslo

Lähde: Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1955–1959.

esitelmää. Uutta viestintävälinettä hyödynnettiin nopeasti: toiminnanjohtaja Valorinta esiintyi vuonna 1958 myös televisiossa. Kotitalouskeskuksen tiedotuksia-sarjassa julkaistiin vuosittain muutama tutkimusraportti, minkä lisäksi Kotitalouskalenteri ilmestyi joka vuonna marraskuussa. Tiedotustilaisuuksia pidettiin kahdesta kuuteen kappaletta vuodessa. Lisäksi Kotitalouskeskus järjesti joka syyskuu Helsingissä luontopäivät, joihin osallistui 160–200 henkilöä. Ulkomaansuhteita hoiti pääasiassa toiminnanjohtaja.⁷⁰

Vuoden 1956 tammikuussa Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunta (Tekova) järjesti Helsingin Kauppakorkeakoululla teollisuuden, kaupan ja kotitalouden neuvottelupäivät. Tekovan päiville osallistui 300 taustaryhmien edustajaa.⁷¹ Tekovan päivät vakiintui teollisuuden, kaupan ja kotitalousalan vuosittaiseksi tapaamiseksi. Vuonna 1958 ne järjestettiin Turussa, seuraavana vuonna Tampereella ja vuosina 1960 sekä 1961 jälleen Helsingissä. Tekovan varsinaisia jäseniä olivat puheenjohtajana lainopinkandidaatti Sten Finne ja jäsenenä talousopettaja Irja Viding, toiminnanjohtaja Onerva Valorinta ja maisteri Terttu Lyytikä. Lisäksi kotimarkkinateollisuudella ja kotitalousalalla oli molemmilla kuusi edustajaa. Vuodesta 1956 lähtien Kotitalouskeskus osallistui myös tavaraselostetoimintaan.⁷²

Kotitalouskeskus siirtyi 1960-luvulle vireän ja monipuolisen toiminnan merkeissä. Perinteisiä luontopäiviä ja Tekovan päiviä järjestettiin ja tutkimustoiminta oli laajaa. Uuden vuosikymmenen alussa esitelmätoiminta laajeni entisestään: esitelmien määrä lähes kaksinkertaistui eli vuosina 1960–1964 pidettiin keskimäärin 51 esitelmää vuodessa, joista kahdesta kymmeneen esi-

70 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1958, 15–17.

71 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1956, 12; Onerva Valorinnan haastattelu.

72 Kanerva 1995, 4–5; Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1956, 13.

Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunnan neuvottelupäivät Helsingin kauppakorkeakoululla tammikuussa 1960. Paneelikeskustelu "Kuluttaja markkinoinnin ristitulessa". Kuva: Kuluttajatutkimuskeskus.

telemää radioitiin. Vuonna 1961 Kotitalouskeskuksen toimintaa esiteltiin televisiossa, ja 1960-luvun puolivälissä tv-esiintymiset yleistyivät. Kotitalouskeskus saattoi juhlia 20-vuotista olemassaoloaan menestyksekkäissä merkeissä omissa toimitiloissaan sekä Tieteellisten Seurain talossa syys-lokakuun vaihteessa 1961.⁷³

Työtehoseuran 1950-luku

Työtehoseuran kotitalousosasto aloitti uuden vuosikymmenen olosuhteisiin nähden laajamittaisen tutkimustyön merkeissä. 1950-luvulla kotitalouskonemarkkinoiden laajentuminen asetti kotitalousosaston toiminnalle uusia haasteita. Hankkeisiin kuului tutkimuksia pesukoneista ja konepesumenetelmistä, vaatteiden silityksestä, siivousvälineistä, erilaisista keittiötyövälineistä sekä ajankäytöstä ostoksiin kaupunkilaistalouksissa.⁷⁴ Lisäksi toteutettiin paljon laitetestauksia yritysten toimeksiantojen perusteella. Osastopäällikkö Maiju Gebhardin lisäksi kotitalousosaston toimihenkilöitä oli keskimäärin kolme.

73 Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1961, 8–9, 14; Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1963–1965. Myös puhelinneuvonta laajeni selvästi vuosina 1963–1965.

74 Janhonen 1993b, 8–9; Tutkimuksista raportointiin Työtehoseuran vuosikirjassa; ks. esim. Gebhard 1951 ja 1952.

Kotitalouskeskuksen 20-vuotisjuhlavastanotto 30.9.1961. Onnittelemassa (vas.) pääjohtaja Paavo Viding, osastopäällikkö Hilja Lahti ja johtaja Martti Mustonen. Onnittelevat vastaanottavat toiminnanjohtaja Onerva Valorinta ja talousopettaja Irja Viding. Kuva: Kuluttajatutkimuskeskus.

Lisätyövoimaa saatiin talousopettaja- ja kodinhoitajajarjoittelijoista.⁷⁵ Talousopettajat Onneli Häyrinen, Sirkka-Liisa Fabergé (o.s. Korckman) ja vuodesta 1954 lähtien Leena Rukko sekä agronomi Eila Palsanen (o.s. Palosuo) vastasivat kotitalousosaston toiminnasta 1950-luvulla.

Esitelmätoiminta oli erittäin vireää varsinkin 1950-luvun puoliväliin asti. Vuonna 1951 järjestetyillä Radion Juhlamessuilla Työtehoseura esitteli "emännän toimiston", jossa radio rationalisoi keittiötyötä. Vuodesta 1955 lähtien radio-esitelmiä ei enää erikseen mainittu toimintakertomuksissa. Ulkomaanmatkoja tehtiin verrattain ahkerasti. Pohjoismaissa ja erityisesti Ruotsissa käytiin lähes vuosittain. Eila Palsanen teki vuonna 1950 opintomatkan Yhdysvaltoihin, jossa hän opiskeli stipendin turvin Michigan State Collegessa kodin taloustiedettä.⁷⁶ Vuonna 1958 talousopettaja Onneli Häyrinen matkusti Brysselin maailmannäyttelyyn, ja Leena Rukko osallistui kansainväliseen kotitalouskongressiin sekä opintomatkiaan Yhdysvalloissa.

Vuonna 1952 Työtehoseuran johtokunta asetti kotitalousosastolle neuvottelukunnan, jonka jäseniä olivat tohtori Katri Laine maataloushallituksesta, professori Elli Saurio, toiminnanjohtaja Onerva Valorinta Kotitalouskeskuksesta, maisteri Paavo Nurmi SOK:lta, agronomi Elina Pärnänen KK:sta, talousopettaja Irja Viding sekä kansanedustaja Elli Nurminen. Neuvottelukunta kokoontui ensimmäisen kerran toukokuussa 1952 tavoitteenaan toiminnan tehostaminen ja keskittäminen entisestään.⁷⁷ Taulukossa 5.6 on tilastoa Työtehoseuran kotitalousosaston 1950-luvun toiminnasta.

Vuosina 1953–1954 toteutettiin väsymistä ja kyllästymistä kotitaloudessa selvittävä tutkimus. Tutkimukseen liittyvään kyselyyn vastasi yli 3 000 per-

75 Janhonen 1993b, 5; Pulma 1984, 62.

76 Janhonen 1993b, 5; Työtehoseura r.y. 1950, 36.

77 Janhonen 1993b, 4; Työtehoseura r.y. 1952, 30–31.

Taulukko 5.6: Työtehoseuran kotitalousosaston henkilökunnan esitelmät ja ulkomaanmatkat vuosina 1950–1959.

	esitelmiä	joista radiossa	matkoja (kohde)
1950	56	5	Ruotsi (HFI), Kööpenhamina, USA
1951	114	9 (yksi Norjan radiossa)	Ruotsi (HFI, KF), Kööpenhamina, Oslo
1952	66		
1953	60		Tukholma (HFI, KF), Saksa, Hollanti
1954	61	14	Ruotsi (HFI, Göteborg), Tanska
1955	92		Tukholma (HFI)
1956	82		Tanska (Statens Husholdningsråd), Länsi-Saksa
1957	29		Tukholma
1958	20		Tukholma, USA, Bryssel, Oslo
1959	27		Norja (Statens Forsökningsvirksomhet), Ruotsi (Konsumentinstitutet)

Lähde: Työtehoseura r.y. 1951–1959.

heenemäntää. Perheenemännistä yli 80 prosenttia ilmoitti väsymisen tai kylästymisen keskeisimmäksi syyksi kunnollisten työvälineiden puutteen. Toinen keskeinen ongelma vastanneille oli työn liiallinen paljous ja kolmas rahahuolet. Kotitaloustöiden jakaminen sekä levon, virkistykseen ja loman puute paljastuivat tutkimuksessa monen suomalaiskodin ongelmiksi.⁷⁸

Eila Palsasen kirja *Perheenemäntä, kevennä työtäsi* julkaistiin vuonna 1954 Pellervo-Seuran kustantamana. Se oli tarkoitettu valistamaan laajaa yleisöä kotitaloustyötutkimusten tuloksista. Kirjassa korostetaan oikeita työtapoja ja -asentoja sekä puhtautta ja lepoa. Kirjoittajan mukaan: "Hyvä rytmi auttaa ylläpitämään sopivaa työnopeutta. Kukapa ei olisi kokenut rytmikkään marsilaulun piristävää vaikutusta!"⁷⁹ Hygienian tärkeys tulee myös esiin:

78 Maiju Gebhard: "Väsymyksen syistä ja ehkäisytoimenpiteistä", *Teho* 12/1954, 713. Kirjoittajan mielestä liiallisen työn ongelma oli ratkaistavissa kotitalouden rationalisoinnilla. Kotitalousosaston tutkimuksen tuloksia julkaistiin *Teho*-lehdessä 12/1954 sekä *Kotiliedessä* 11/1954 (Maiju Gebhard: "Väsytkö työssäsi?"), 12/1954 (Maiju Gebhard: "Jääkö emäntä vaille kiitosta?") ja 13–14/1954 (Maiju Gebhard: "Heräätkö iloisena uuteen aamuun?").

79 Palsanen 1954, 31.

Erikoisesti henkilöiden, joilla on taipumusta jalkahikeen, on syytä pestä jalat joka ilta lämpimällä vedellä ja saippualla. Varpaan välit on muis-tettava tällöin pestä aivan erittäin huolellisesti. Tällaisesta pesusta ei ole seurauksena yksinomaan leppoisa tunne jaloissa, vaan myös suk-kien pienempi kuluminen.⁸⁰

Vuosittain järjestettäville kotitalouden rationalisointikursseille osallistui vuo-sina 1950–1954 yli 600 henkilöä. 1950-luvun alkupuolella kotitalousosaston valistustyön painopiste oli rationalisointikurssien lisäksi esitelmöinnissä ja rai-natuotannossa. Kotitalousosasto toimi vuodesta 1955 lähtien Rajamäen koe-ja esittelykeittiön tiloissa, missä voitiin järjestää erilaisia esittelyjä, luentoja ja työharjoituksia. Edellytykset markkinoille tulevien uusien koneiden ja työ-välineiden kokeilutoimintaan paranivat. Toimeksiantojen perusteella niitä teh-tiinkin runsaasti. Vuosikymmenen loppupuolella tutkittiin esimerkiksi kahvin-keittimiä, vatkaimia, jääkaappien sähkönkulutusta, eineksien käyttöä ruokata-loudessa sekä sähkövuokia ja -liesiä. Rationalisointikursseja järjestettiin edel-leen vuosittain. Neuvontatyötä tehtiin myös puhelimitse.⁸¹

1950-luvulla Työtehoseuran kotitalousosasto sai valtionapua ainoastaan vuosina 1950 ja 1954. Osasto pääsi säännöllisen valtionavun piiriin vuodesta 1959, jolloin sille myönnettiin vajaa 1.6 miljoonaa markkaa. Niukoista voi-mavaroista huolimatta toiminta oli vireää. Vuonna 1963 valmistui Rajamäelle kotitalouden tutkimuslaitos kokeittioineen, pesuloinen ja muine tiloineen. Jäädessään eläkkeelle vuonna 1965 Maiju Gebhard jätti seuraajilleen erittäin hyvät työskentelyedellytykset.⁸²

Tärkeitä tapahtumia Työtehoseuran toiminnassa olivat Työtehon suurnäyt-telyt vuosina 1953, 1958 ja 1964. Suurnäyttelyt olivat Työtehoseuran valis-tustyön laajimman yleisön tavoittava muoto. Suurnäyttelyissä esiteltiin tekniikan uutuuksia myös kotitalouden alalla. Kävijämäärä kasvoi joka näyttelyssä. Valtionrautatiet tarjosi näyttelyvieraille 50 prosentin alennuksen matkalipusta. Näin valtio tuki suurnäyttelyitä ja tarjosi maaseutuväestölle hyvät mahdolli-suudet osallistua suurnäyttelyihin. Näytteilleasettajia oli runsaasti pääasiassa maa- ja kotitalouden alalta. Vuoden 1964 suurnäyttely järjestettiin yhdessä Suomen Messujen kanssa. Silloin kotitalousosastolla käyneet näyttelyvieraat olivat pääasiassa kaupunkilaisia.⁸³

Vuoden 1953 suurnäyttelyn avajaisissa puhuivat pääministeri Sakari Tuo-mioja ja Helsingin kaupunginjohtaja Eero Rydman. B-messuhalli oli varattu kotitalousosaston esittelylle. Kotitalousosaston näytöksinä nähtiin isoäidin ja nykyäidin työskentelyä keittiöissään sekä kotitalouden työasentoesityksiä to-teuttajina "neiti Oikein" ja "neiti Väärin". Osastolle oli pystytetty myös ame-rikkalainen keittiö ja säästövaroin toteutettu kodin sisustus. Kotitaloustekniikan uutuuksia esiteltiin sähkö- ja nestekaasuliesistä pesukoneisiin sekä Ken-

80 Palsanen 1954, 69–70.

81 Leena Rukon haastattelu; Pulma 1984, 63.

82 Pulma 1984, 62, 91–92. Valtionapu vastaa noin 166 000 markkaa nykyrahassa mitattuna.

83 Pulma 1984, 51, 75; Hilikka Janhosen ja Leena Rukon haastattelut.

Taulukko 5.7: Työtehon suurnäyttelyiden kävijämäärät ja näytteilleasettajat 1953, 1958 ja 1964.

	1953	1958	1964
Näytteilleasettajia	357	427	300
Kävijämäärä	115 000	124 000	136 000

Lähde: Pulma 1984, 51, 75; Työtehoseura r.y. 1953, 31–32.

wood-yleiskoneista siivousvälineisiin. W. Rosenlew & Co oli aloittanut Porin konepajalla vuonna 1951 ruotsalaisen Bolinderin valmistuslisenssillä aluksi jäähdytyskaapiksi kutsutun jääkaapin valmistuksen. Myös Upo alkoi valmistaa jääkaappeja vuonna 1953. Uudet koneet esiteltiin Työtehon suurnäyttelyssä. Esillä oli lisäksi kotitalousosaston 17 rainasarjaa sekä kalustepiirustuksia.⁸⁴

Viisi vuotta myöhemmin järjestettiin kolmas Työtehon suurnäyttely suoje-
lijanaan presidentti Urho Kekkonen. Marraskuussa 1958 järjestetyssä näytte-
lyssä vieraili yli 10 000 näyttelyvierasta enemmän kuin edellisessä näyttelyssä.
Näyttelyn järjestäminen vaati Työtehoseuran henkilökunnalta suuren osan
koko vuoden työajasta. Järjestelytoimikunnan puheenjohtaja tohtori Martti Si-
pilä kirjoitti näyttelyluetteloon otsikolla "Rationalisointi on koko kansan asia":

Kaupungin ihmisen elämä on jollain tavoin turvattomampaa, ja jos mu-
kavuuksia haluaa itselleen hankkia, on niistä maksettava paljon. Tie-
tyllä tavalla kaupungin elämä lamauttaa ihmistä. Sen vastapainoksi tar-
vitaan rentoutumista, liikuntaa ja virkistystä sekä itsensä kehittämistä
niin ruumiillisesti kuin henkisesti, tavalla tai toisella. Leipä on lujassa
niin maaseudulla kuin kaupungissakin ja siksi on etsittävä ja löydettävä
keinoja, joilla elämä rahan puutteessakin saadaan miellyttäväksi.⁸⁵

Maaseudun ja kaupungin eroavaisuudet tulivat esiin kotitaloudessakin. Koti-
talousosastolle oli pystytetty sekä maalais- että kaupunkilaiskoti. Lisäksi osas-
tolla oli tehostetun kotitaloustyön havaintoesityksiä sekä työ- ja kotiasusteiden
esittelyjä. Sähköpakastimet, sähkö- ja nestekaasuliedet, pölynimurit, keit-
tiöveitset ja pesukoneet olivat esillä. Juuri pakastimia esittelivät laajasti ta-
lousopettaja Onneli Häyrinen Työtehoseurasta, talousopettaja Aira Pettersson
Gustav Paulig Oy:ltä sekä maisteri Anna-Liisa Holopainen ja konsulentti Aila
Kiiski Suomen Säilyke Oy:ltä. Mukana oli myös konsulentti Anna-Lisa Ly-
berg Ruotsin Djupfrysingsbyråsta. Talousopettaja Leena Rukko esitteli keit-
tiöveitsiä ja pikkutyövälineitä. Voimistelunopettajat Sinikka Kivilahti ja Anja
Muukkonen esittivät rentoutumista työn lomassa.⁸⁶

84 Janhonen 1993b, 5–6; Pantzar 1997; Työtehoseura r.y. 1953, 33; Työtehon suurnäyttelyyn 1953 luettelo. Täysin kotimaisia jääkaappeja alettiin valmistaa vuonna 1958.

85 Kolmas Työtehon suurnäyttely. Näyttelyluettelo, 21.

86 Janhonen 1993b, 6; Kolmas Työtehon suurnäyttely. Luettelo; Leena Rukon haastattelu; Pulma 1984, 74–76; Työtehoseura 1958, 22–23.

Työtehon suurnäyttelyt olivat menestyksiä. Erityisesti 1950-luvun näyttelyissä esiteltiin suomalaisille kotitaloustekniikan uutuuksia, jotka alkoivat löytää tiensä kotien keittiöihin ja helpottamaan kotitaloustyötä. Perinne jatkui vielä 1964, 1969 ja 1974 järjestetyissä näyttelyissä. Kotitalousosastolla vuoteen 1959 asti työskennellyt Eila Palsanen tiivistää 1950-luvun tulevaisuuteen suuntautuneet tunnelmat seuraavasti:

Ihan tavallisessa elämässäkin vielä se välähtää: Ai, noin! Kiitollinen minä olen, että olen saanut olla tässä kaikessa mukana. Se oli hyvin hauskaa ja mielenkiintoista aikaa.⁸⁷

Kotitaloustyö ja -tekniikka tutkimuksen kohteena

Kotitalouskeskus ja Työtehoseuran kotitalousosasto tekivät omilla tahoillaan uraauurtavaa työtä. Erityisen merkittäviä hankkeita olivat Kotitalouskeskuksen yhteydessä vuonna 1953 toimintansa aloittanut Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunta (Tekova) ja Työtehon suurnäyttelyt, joilla esiteltiin kotitalouskoneiden uutuuksia. Tekova haki mallia vuoropuhelulle teollisuuden ja kuluttajien välillä, jossa pyrittiin kehittämään nykypäivänä käyttäjälähtöiseksi kutsuttua näkökulmaa kotitalousteknologian suunnittelussa. Siinä mielessä hanke oli aikaansa edellä. Tiedotuksessa Kotitalouskeskus ja Työtehoseuran kotitalousosasto hyödynsivät radiota ahkerasti. Myös elokuvaa ja 1950-luvun uutuutta, televisiota, käytettiin hyväksi. Molempien organisaatioiden tiiviit suhteet muihin Pohjoismaihin ja kansainväliset kontaktit kertovat tulevaisuuteen ja ulkomaailmaan suuntautuneesta 1950-luvun hengestä.

Järjestöt toimivat

Joukkojärjestöjen 1950-luku: Marttajärjestö ja Maatalousnaiset

Pulan väistyessä 1950-luvun alussa Marttajärjestö panosti kodin talouden neuvontaan, joka oli teemana vuosina 1950–1952. Järjestöllä oli tukenaan Kotitalouskeskuksen edellisellä vuosikymmenellä käynnistämä tutkimustyö. Neuvonnassa painopistealueeksi tuli "taloudellisuus ajan, energian ja rahan käytössä" eli rationalisointi. Ruoanvalmistuskursseilla ja havaintoesityksissä korostettiin työvälineiden tehokasta käyttöä ja tuotiin myös esiin ruoka-aineiden kemiallinen koostumus sekä ravintosisältö, mihin lienee vaikuttanut ainakin välillisesti edellisellä vuosikymmenellä käynnistynyt yliopistollinen opetus ja tutkimus. Kodinhoidossa opetettiin puhtauden merkitystä sekä oikeita työtapoja. Käsityötaito ja tekstiilien tuntemus olivat monien kurssien aiheena. Vuonna 1951 neuvontaohjelmaan sisällytettiin uutena aiheena myös sisustusneuvontaa. Neuvonta huipentui Lappeenrannassa ja Jyväskylässä järjestettyi-

87 Eila Palsasen haastattelu.

hin kodinsisustusnäyttelyihin, joissa kotimaisista huonekaluvalmistajista olivat mukana SOK, Enso Gutzeit ja Asko. Seuraavana vuonna suuren suosion saaneilla kursseilla painotettiin kodin rahavarojen taloudellista käyttöä ja innostettiin kotitalouskirjanpitoon. Lisäksi neuvonnassa käsiteltiin kotipuutarhan hoitoa.⁸⁸

Marttajärjestö jatkoi 1950-luvulla edelleen sodan aikana aloitettua huolto-neuvontaa. Järjestön kotitalousneuvonta-asetat jatkoivat toimintaansa. Esi-merkiksi vuosina 1952–1953 asemia toimi yli kymmenellä paikkakunnalla. Olympiavuonna 1952 Helsingin Marttayhdistys osallistui olympialaismuonitukseen, Turun paikallisyhdistys järjesti kahvila-ravintolan kaupungin satamaan kisoihin saapuvia varten ja järjestön jäsenet majoittivat kisavieraita hotellipulan takia. Marttaliittojen keskusvaliokunta oli aloitteentekijänä perustettaessa Kotitalouskeskuksen yhteyteen Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokuntaa vuoden 1953 alussa. Saman vuoden kesäkuussa järjestettiin Turussa Pohjoismaiden Emäntäliiton kongressi. Talousneuvos Helena Virkki Marttaliitosta oli toiminut järjestön puheenjohtajana vuodesta 1951 toisen suomalaisen Ebba Östensonin jälkeen. Virkin puheenjohtajakauden päätteeksi juhlittiin Turussa näyttävästi pohjoismaisten vieraiden ja Suomen valtiovallan edustajien kunnioittaessa juhlallisuuksia läsnäolollaan. Loka-marraskuussa järjestettiin vielä martojen virkistys- ja lomamatka Roomaan.⁸⁹

Vuonna 1953 Marttaliiton valtuuskunnan puheenjohtajaksi valittiin talousneuvos Helena Virkin jälkeen maalaisliiton kansanedustaja Vieno Simonen, joka hoiti tehtävää vuoteen 1969 asti. Helena Virkki kutsuttiin järjestön ensimmäiseksi kunniapuheenjohtajaksi. Toiminnanjohtajana oli vuodesta 1947 asti ollut Sirkka Kouki. Kouki toimi tehtävässä vuoteen 1957, jolloin hän siirtyi maataloushallituksen kotitalousosaston johtoon Katri Laineen seuraajaksi. Hänen jälkeensä toiminnanjohtajina työskentelivät Hilikka Halkilahti vuosina 1957–1968 ja Manja Haltia vuosina 1968–1970. Järjestön toimihenkilöt hankkivat 1950-luvulla kotitalousalan yliopistollista koulutusta: maa- ja metsätieteen kandidaatti Hilikka Halkilahti tuli Marttaliiton ravitsemusneuvonnan johtavaksi konsulentiksi valmistuttuaan vuonna 1953, toiminnanjohtaja Sirkka Kouki suoritti saman tutkinnon kodin taloustiede pääaineenaan vuonna 1954 ja liiton konsulentiksi vuonna 1947 tullut Sointu Rinnemaa vuonna 1958. *Emäntälehd*en päätoimittajan tehtäviä hoiti vuosina 1947–1953 Sirkka Kouki, 1953–1959 Sointu Rinnemaa ja hänen jälkeensä Hilikka Halkilahti. Toimitus-sihteerinä oli vuosina 1947–1953 Sointu Rinnemaa ja hänen jälkeensä Manja Haltia.⁹⁰

Vuosina 1954–1957 Marttajärjestö jatkoi toimintaansa kasvun merkeissä. Jäsenmäärä nousi yli 85 000:n, kursseja ja luentopäiviä järjestettiin noin 3 000

88 Haltia 1974, 36–40; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1952. Huonekalumarkkinoita hallitsivat Asko, OTK ja SOK. Yhtenäisiä kalustoja alettiin suunnitella vasta 1950-luvun lopulla. Sitä ennen niille ei ollut kysyntää. (Sarantola-Weiss 1997, 245–246.)

89 Haltia 1974, 43–44, 100–103; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1952, 30; 1953, 29–31, 38–39; "Kävimme Italiassa", *Emäntälehti* 1/1954, 26–28.

90 Haltia 1974, 47–51, 91; Sysiharju 1995, 149.

vuodessa ja niiden osanottajamäärä vaihteli 50 000:n molemmin puolin. Myös emäntäpäiviä ja juhlia sekä marttailtoja järjestettiin ahkerasti.⁹¹ Järjestön erilaisiin tilaisuuksiin osallistui kaikkiaan satojatuhansia ihmisiä. Virkistysvuonna 1954 kiinnitettiin erityishuomiota perheenemäntien raskaaseen työtaakkaan ja sen helpottamiseen. Erilaisia kilpailuja, retkiä ja lomakursseja järjestettiin arkisen ahertamisen vastapainoksi. Marttaliitto alkoi järjestää myös niin sanottuja omatoimisuuskursseja. Niillä konsulentit opettivat paikallistoiminnassa aktiivisille martoille suppeaa aihetta perusteellisesti. Martat veivät sitten monisteilla ja havaintomateriaalilla evästettyinä oppinsa paikallisyhdistyksiin ja levittivät tietoa edelleen. Kurssien aiheita olivat muun muassa vuokaruokat, vuodevaatteet ja kuivapesu.⁹² Vuonna 1956 käynnistettiin Marttatalon rakentaminen Helsingissä. Talo vihittiin käyttöön juhllallisesti toukokuussa 1958, ja se tarjosi hienot uudet toimitilat järjestölle.⁹³

Tavaratietous ja kuluttajavalistus nousivat neuvonnan punaiseksi langaksi 1950-luvun mittaan, ja kodinhoitoon liittyviä kysymyksiä alettiin pilkkoa erikoiskurssien ohjelmaan vaatehuollosta huonekalujen hoitoon. Vuosikymmenen puolivälissä *Emäntälehdessä* alettiin julkaista verrattain ahkerasti artikkeleita kotitalouskoneista ja -tekniikasta.⁹⁴ Tekniikasta toivottiin helpotusta kotitaloustyöhön. Sirkka Kouki toi artikkelissaan esiin tekniikkaan asetetut suuret toiveet ja myös varaukset: "Kuitenkaan tekniikka ei vielä toistaiseksi ole antanut kotitaloudelle täysarvoista korvausta, sillä tekniikan kotitaloudelle tarjoamat välineet eivät ole pystyneet riittävästi helpottamaan kotitaloustyötä, vaan perheenemännät ja kotitaloustyön suorittajat kamppailevat liian suuren työtaakan painamina."⁹⁵

Edellä mainitun Pohjoismaiden Emäntäliiton lisäksi Marttajärjestö osallistui *The Associated Country Women of the World (A. C. W. W.)* -järjestön kokouksiin eri puolilla maailmaa. Vuonna 1957 Finlands svenska Marthaförbundin Ebba Östenson valittiin järjestön puheenjohtajaksi.⁹⁶ Vuoden 1958 teemanä järjestöllä oli ravitsemus. *Emäntälehdessä* julkaistiin kuukausittain viikon ruokalista valmistusohjeineen. Ruokatalouden suunnittelua ja terveellistä ravitsemusta korostettiin. Yhdistykset saattoivat lainata Marttaliitosta lyhytelokuvia *Ruokavalion kuusi ryhmää*, *Harkiten helpommaksi* ja *Mahla syntyy*. Myös rainoja valmistettiin neuvonnan tarpeisiin. Kodinhoidonneuvonnassa korostettiin varasto- ja säilytyspaikkojen hoitoa. Vuonna 1958 Siirtomarttojen

91 Haltia 1974, 285–290.

92 Haltia 1974, 77–80; "Marttojen omatoimisuuskurssit", *Emäntälehti* 5/1954, 156–157.

93 Haltia 1974, 53–54, 72; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomukset 1956, 2; 1958, 4. "Marttatalo on valmistunut", *Emäntälehti* 3/1958, 63; "Marttatalo on vihitty tarkoitukseensa", *Emäntälehti* 6/1958, 163.

94 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 54–55. Sirkka Taipale: "Pesukoneen hankkiminen tunnekysymyskö?", *Emäntälehti* 4/1955, 115–116; "Hankitko pölynimurin?", *Emäntälehti* 9/1955, 259; Sirkka Kouki: "Mitä tekniikka vaikuttaa kotitaloustyöhön?", *Emäntälehti* 9/1956, 240–243; Hilikka Halkilahti: "Jääkaapeista", *Emäntälehti* 4/1957, 105; Maiju Gebhard: "Minkä lieden valitset?", *Emäntälehti* 5/1957, 126–127; Aune Ensio: "Suunnitteletko pakastamista?", *Emäntälehti* 8/1958, 226–227.

95 Sirkka Kouki: "Mitä tekniikka vaikuttaa kotitaloustyöhön?", *Emäntälehti* 9/1956, 243.

96 Haltia 1974, 104.

Marttaneuvoja työssä 1950-luvulla.
Kuva: Marttaliitto ry:n yksityisarkisto.

Jyväskylässä ja vuodesta 1957 Mikkelissä toiminut Pohjoinen Piiriliitto muutti nimensä Savo-Karjalan Marttapiiriliitoksi.⁹⁷

Vuosi 1959 oli perinnevuosi. Sen aikana perehdyttiin kansanperinteisiin ja tutustuttiin järjestön työn alkuvaiheisiin. Huhtikuussa järjestettiin Helsingissä 60-vuotisjuhlavastaanotto ja kesäkuussa Marttajärjestö juhli toimintansa kuudetta vuosikymmentä Hämeenlinnassa todellisena joukkojärjestönä. Juhlien yhteydessä järjestettiin myös "Koti 60 vuotta sitten ja nyt" -näyttely. 1950-luku oli ollut järjestölle kasvun vuosikymmen. Finlands svenska Marthaförbundin jäsenmäärä pysytteli 1940-luvun puolivälistä lähtien noin 20 000 jäsenen tuntumassa, mutta Suomalaisen Marttaliiton jäsenmäärä läheni 1950-luvun lopussa jo 90 000:ä. Marttajärjestön kurssitoiminta oli lähes kaksinkertaistunut. Emäntäpäivien ja juhlien lukumäärä oli niinkään kasvanut mutta osanottajamäärät jonkin verran pienentyneet. Havaintoesitysten määrä väheni hieman vuosikymmenen kuluessa. Vuonna 1959 Marttajärjestön kotitalousneuvonta-asetat toimivat edelleen yhdellätoista paikkakunnalla. Joukkotilaisuuksien osanottajamäärien lievä vähentyminen selittynee sillä, että 1950-luvulla elokuva ja vuosikymmenen lopulla televisio alkoivat kilpailla ajanvietemuotoina. Myös Finlands svenska Marthaförbund järjesti ahkerasti kursseja, havaintoesityksiä sekä näyttelyitä toimien pääpainoisesti Lounais-Suomessa, saaristossa ja Pohjanmaalla.⁹⁸ 1960-luvun alun jälkeen kurssien, juhlien ja emäntäpäivien järjestäminen alkoi vähentyä ja osanottajamäärät laskea.

Hämeenlinnassa Marttaliiton 60-vuotisjuhlassa puhunut järjestön entinen toiminnanjohtaja kotitalousneuvos Sirkka Kouki tarkasteli juhlapuheessaan "Koti, järjestö, yhteiskunta" kodin merkitystä taloudellisesta, sosiaalisesta ja

97 Haltia 1974, 57–58; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1958, 3.

98 Finlands svenska Marthaförbund 1959, 53–63; Haltia 1974, 82, 287–290; KM 1967:B 67, liite 14; Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomus 1959, 11–12, 33.

kulttuurisesta näkökulmasta. Kotitalouden taloudellisesta tehtävästä hän lausui:

Kotitalouden tehtävänä on perheen tulo käytön suunnittelu. Kotitalous määrää, käytetäänkö perheen tulo kokonaan kulutukseen vai muodostuu säästöä, joka sitten yhteisenä säästö pääomana tarvitaan elinkeinoelämän edistämiseen. Kotien osuutta maan talouselämässä ei siis suinkaan voida väheksyä.⁹⁹

Hän siis korostaa Laura Harmajan ja Elli Saurion hengessä kotitalouden merkitystä kansantalouden kannalta. Käsiteltyään erikseen myös kotien sosiaalista ja kulttuurista merkitystä, hän päätti esityksensä korostamalla näkökulmien kietoutumista toisiinsa:

Koti, järjestö, yhteiskunta – ne kuuluvat yhteen, niiden hyvästä yhteistoiminnasta varmaankin rakentuu se, mihin pyrimme nim. ihmisen arvoinen elämä vapaassa maassa, työn täyteinen, ponnistuksia vaativa, mutta myös tyydytystä tuottava elämän kulku.¹⁰⁰

Vaikka Kouki ei mihinkään auktoriteetteihin puheessaan viittaakaan, sen harmoniaa ja asioiden liittymistä toisiinsa korostava loppulause tuo mieleen kreikkalaisen filosofi Aristoteleen ajatukset hyvästä elämästä.

Vesa Kurkelan esittämä arvio 1860-luvulta alkaneen "kansanvalistuksen vuosisadan" päättymisestä 1960-luvulla osuu mielestäni oikeaan.¹⁰¹ Vuosikymmenen alkupuolella Marttajärjestön kurssien ja niiden osanottajien määrä saavutti kuitenkin huippunsa. Erityisesti konevuosi 1962 näyttelyineen sai yli 75 000 ihmistä osallistumaan järjestön lukuisille kursseille. Marttaillat olivat koko vuosikymmenen edelleen suosittuja. Järjestö jatkoi kasvuaan vuoteen 1967 ja yli 96 000:een jäseneseen asti, minkä jälkeen sen jäsenmäärä alkoi lievästi vähentyä.¹⁰²

1950-luvun alkupuolella valtiovalta supisti maataloudellisille neuvontajärjestöille myöntämänsä valtionapua. Tämä vaikutti erityisesti kotitalousneuvontaan, jonka suhteellinen osuus järjestöjen toiminnassa supistui selvästi 1950-luvun alkupuolella.¹⁰³ Neuvontahenkilöstön supistuminen koski myös Maatalousnaisia, vaikka järjestön jäsenmäärä jatkoi kasvua ja ylitti 120 000:n rajan jo vuonna 1954. Jäsenmäärältään Maatalousnaiset oli siis suurin kotitalousalan järjestöistä. Maatalousnaisten ja Marttajärjestön välillä 1930-luvulla vallinnut kilpailuasetelma ei ollut täysin hävinnyt. Ainakin paikallistasolla saattoi ilmetä ristiriitoja, joskin myös yhteistyötä tehtiin.¹⁰⁴

Maa- ja kotitalousneuvonnan resurssipula aiheutti osaltaan sen, että järjestöt

99 *Emäntälehti* 8/1959, 257.

100 *Emäntälehti* 8/1959, 258.

101 Kurkela 1986, 20.

102 Haltia 1974, 285, 288.

103 Niemelä 1996, 381.

104 Tuuli Rouhunkosken haastattelu; Muistitietovastaukset n:ot 5, 9, 28, 40, 41, 62, 64, 78 (MYA).

eivät kyenneet aina kilpailemaan koulutetusta henkilökunnasta esimerkiksi teollisuuden ja kaupan kanssa. Kotitalousalan tutkimustoiminnan ja yliopisto-opetuksen myötä tuloksia alettiin soveltaa myös neuvonnassa. Ensimmäinen akateemisesti koulutettu konsulentti Maatalousnaisissa oli ruokatalouskonsulentiksi järjestöön vuonna 1953 tullut maa- ja metsätieteen kandidaatti Eeva Tamminen. Hänen lisäksi konsulenteista Tellervo Aaltonen (o.s. Vierimaa) oli suorittanut akateemisen tutkinnon. Maatalousnaisilla oli yhteistyötä erityisesti Työtehoseuran kotitalousosaston kanssa. Työtehoseuran kanssa tehtiin yhteistyösopimus vuonna 1954.¹⁰⁵ Työtehon suurnäyttelyissä järjestö oli mukana näytteilleasettajana, ja Työtehoseuran kotitalousosaston päällikkö Maiju Gebhard kirjoitti usein *Maatalousnainen*-lehteen kotitaloustyön rationalisoinnista ja uusista kotitalouskoneista. Yhteistyössä maataloushallituksen kotitalousosaston kanssa järjestettiin henkilöstölle jatkokoulutuspäiviä.¹⁰⁶

Vuonna 1950 otettiin käyttöön uusi nimitys Maatalousnaisten Keskus. Samalla Maatalousnaisten Keskusjohtokunnasta tuli Maatalousnaisten Keskuksen johtokunta. Keskuksen puheenjohtajana toimi vuoteen 1953 emäntä Lyydia Kantala ja hänen jälkeensä vuosina 1953–1969 agronomi Siiri Nieminen sekä 1969–1978 Katri Kaarlonen. Maatalousnaisten toiminnanjohtajan tehtäviä hoiti vuoteen 1957 Martta Kuusela ja seuraavat lähes kaksi vuosikymmentä agronomi Mirja Veitonmäki. Toiminnanjohtaja oli samalla myös *Maatalousnainen*-lehden päätoimittaja. Lehden toimitussihteerinä työskenteli Helvi Särkkä vuosina 1941–1948 sekä 1951–1969 ja välillä Maija-Liisa Auken 1948–1951.¹⁰⁷ Maatalousnaiset osallistuivat kansainväliseen toimintaan. Vuonna 1953 järjestön edustajia osallistui Torontossa Kanadassa pidettyyn *The Associated Country Women of the World (A. C. W. W.)* -järjestön kokoukseen ja seuraavana vuonna Pohjolan Maalaisnaisten kokoukseen Kööpenhaminassa.¹⁰⁸

Maatalousseurojen Keskusliitossa kotitalousneuvonnasta vastasivat erilliset valiokunnat, joita oli perustettu jo 1930-luvulta lähtien. Ensimmäinen ruokatalousvaliokunta toimi vuodesta 1934, vuonna 1946 perustettiin naiskäsiövaliokunta, vuonna 1948 maaseutukotien sisustusvaliokunta, vuonna 1951 kodinhoitovaliokunta ja vuonna 1957 kotitalouskonevaliokunta. Maatalousnaisten Keskus suunnitteli neuvonnan päälinjat, joita paikallisissa piirikeskuksissa sovellettiin.¹⁰⁹ 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa erityishuomiota kiinnitettiin pientalouksien neuvontaan.

1950-luvulla Maatalousnaisilla oli vuosittain kotitalousneuvonnassa pääteema, jonka mukaan neuvontaa pyrittiin keskittämään ja ruokatalous sekä ravitsemus olivat voimakkaasti esillä. Maatalousnaiset kampanjoivat voimakkaasti vuonna 1949 markkinoille tulleen jodipitoisen ja siten strumaa eh-

105 Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuodelta 1954, 23; Mirja Veitonmäen haastattelu.

106 Niemelä 1996, 407; Veitonmäki 1997.

107 Niemelä 1996, 357; Veitonmäki 1997.

108 Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuodelta 1953, 24; 1954, 23.

109 Niemelä 1996, 407; "Maatalousseurojen Keskusliitto 60-vuotias", *Maatalousnainen* 3/1958, 74–75.

käisevän suolan käytön puolesta.¹¹⁰ Vuosina 1950–1955 neuvonnan ruokatalouteen liittyvän neuvonnan pääaiheita olivat ravinto-opilliset kysymykset, ruokavalion terveellisyys ja taloudellisuus, ruokatalouden rationalisointi ja koneistaminen sekä ruokatarvikkeiden säilytys ja varastoiminen. Vuosikymmenen lopulla teemoina olivat muun muassa ravintorasvat ja jodin merkitys ravinnossa.¹¹¹ Maatalousnaiset osallistuivat myös konkreettisesti ruokahuollon järjestämiseen: vuonna 1952 järjestön jäsenet osallistuivat olympialaisvieraiden muonitukseen Helsingissä. Kaikkiaan noin 600 järjestön jäsentä osallistui muonitus- ja kanttiinitehtäviin.¹¹²

1950-luvun alussa alettiin painottaa yhden päivän kursseja ja havaintoesityksiä viikon tai parin pituisten kurssien sijasta. Maatalousnaisten kurssitoiminnan pääpaino oli ruokataloudessa. Ruokatalouskursseja järjestettiin vuosikymmenen loppupuolella jo yli tuhat ja kilpailuja parisataa. Ruokataloutta sivusi myös puutarhaneuvonta. 1950-luvun alkupuolella neuvonnassa korostettiin maaseudun puutarhakulttuurin kohentamista. Puutarhakursseja järjestettiin noin puolet ruokatalouskurssien määrästä. Tuoremehuneuvonnasta tuli tärkeä toimintamuoto varsinkin seuraavalla vuosikymmenellä. Muutaman päivän pituisia kodin- ja lastenhoidon kursseja järjestettiin 1950-luvun alkupuoliskolla vuosittain sadasta kolmeensataan. Kodinhoidossa rationalisointi ja uudet materiaalit, välineet sekä puhdistusaineet olivat keskeisiä asioita. Kodin sisustamiseen liittyen Maatalousnaisten Keskusjohtokunnan aloitteesta SOK:n kanssa tehtiin sopimus Maija-huonekalusarjan valmistamiseksi yhteistyössä Vakiopuu Oy:n kanssa. Huonekaluja myytiin osuuskauppojen välityksellä. Niitä esiteltiin 1950-luvun alussa monissa maatalousnäyttelyissä. Neuvontakursseja ja kilpailuja järjestettiin lisäksi käsitöissä ja kodin sisustamisessa.¹¹³

Maatalousnaiset järjestivät kymmeniä näyttelyitä vuosittain ja hyödynsivät radiota neuvonnassa. Radioesitelmiä pidettiin 1950-luvun puoleen väliin mennessä kolmesta kuuteen vuosittain. Vuonna 1957 Maatalousnaisten Keskusjärjestö järjesti radioon keskustelusarjan aiheesta "Maatilan emäntä". Saman vuoden helmikuussa järjestetyillä konsulenttien neuvottelupäivillä käsiteltiin pakastamista ja esitettiin Suomen Säilytys Oy:n aiheeseen liittyvä elokuva. Pakastaminen tuli Maatalousnaisten neuvontaohjelmaan vuonna 1962.¹¹⁴

Marraskuussa 1958 Maatalousnaiset osallistuivat Maatalousseurojen Keskusliiton 60-vuotisjuhlallisuuksiin Kouvolassa. Presidentti Urho Kekkonen ja

110 Niemelä 1996, 407.

111 Veitonmäki 1997. Esimerkin ravinto-opillisesta painotuksesta tarjoaa Irma Vilhusen artikkelisarja "Ravintomme", joka julkaistiin *Maatalousnainen*-lehdessä vuonna 1959. Artikkeleissa käydään läpi peruseruoka-aineryhmäympyrä vihanneksista, hedelmistä ja marjoista ravintorasvoihin. *Maatalousnainen* 5/1959, 134–135; 6–7/1959, 172–173; 8/1959, 196–197; 9/1959, 237; 10/1959, 264–265, 295; 11/1959, 310–311.

112 Katri Kaarlosen haastattelu; Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuodelta 1952, 15.

113 Katri Kaarlosen ja Mirja Veitonmäen haastattelut; Niemelä 1996, 407–408, 410; Veitonmäki 1997.

114 Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuosilta 1950–1959; 1957, 21; Niemelä 1996, 407; Veitonmäki 1997; Mirja Veitonmäen haastattelu.

rouva Sylvi Kekkonen kunnioittivat tilaisuutta läsnäolollaan.¹¹⁵ Maatalousnaisten toiminnanjohtaja Mirja Veitonmäki päätti tilaisuudessa pitämänsä juhlapuheen seuraavasti:

Kotitalous on merkittävä osa koko maatilataloudesta, joten maatilatalouden menestyksellinen harjoittaminen edellyttää taidolla hoidettua kotitaloutta. Ammattitaidon kohottamiseksi tarvitaan opetuksen lisäksi ja ohella käsi kädessä tapahtuvaa maatalous- ja kotitalousneuvontaa. Vain ammattitaitoisen isännän ja emännän määrätietoinen yhteistyö voi nostaa suomalaisen maalaiskodin siksi yhteiskunnalliseksi ja kansantaloudelliseksi tekijäksi, joka vaikuttaa kohottavasti kansamme elämässä.¹¹⁶

Kotitalousalan järjestöistä jäsenmäärältään suurimmaksi kasvanut Maatalousnaisjärjestö aloitti 1960-luvun peräti 140 000:n jäsenen suuruisena. Maatalousseurojen Keskusliitossa sillä oli vankka asema, sillä Maatalousnaisia oli noin 47 prosenttia Keskusliiton jäsenistä. Järjestö kasvoi edelleen 1960-luvun puoleenväliin asti, kunnes sen jäsenmäärä vakiintui noin 145 000:n tasolle. Järjestö muutti nimensä Maa- ja kotitalousnaisiksi vuoden 1970 organisaatiomuutoksessa, jossa pienviljelijäjärjestöt liitettiin lopulta Maatalousseurojen Keskusliittoon.

1950-luvulla kulutustavaramarkkinoiden vapautumisen ja laajenemisen myötä tapahtuneet muutokset näkyivät Maatalousnaisjärjestön toiminnan painotusten muutoksina. Edellä olen käsitellyt Marjatta Turkan (o.s. Sariola) *Emännän kodinhoito-oppaassa* 1940-luvun alusta 1950-luvun lopulle tapahtuneita muutoksia. 1950-luvun puolessavälissä maatalous- ja metsätieteen kandidaatti Martta Koiranen kirjoitti *Maatalousnainen*-lehteen moniosaisen artikkelisarjan "Kodin talous ja sen hoitaminen".¹¹⁷ Artikkeleissa kirjoittaja käsittelee kaikki keskeiset kotitalouden alueet ruokataloudesta asumiseen.

Lähtökohtana Martta Koirasella on moderni vaihdantatalous: "Elämisen tarpeisiin tarvitaan rahaa ja tavaraa".¹¹⁸ Hän korostaa sitä, että vuosisadan vaihteeseen verrattuna Suomessa on tapahtunut 1950-luvulle tultaessa muutos kotitaloustyön luonteessa:

Kaupassakäynti on tullut tavalliseksi ja ostamisesta on tullut tärkeä kotitaloustyö. Huolehdittaessa ostoksista nykyisessä suuressa mitassa, on tärkeää, että rahamenoissa ei ajatella vain tämän päivän tarpeita. Raha saatetaan helposti käyttää sellaiseen, jonka sijasta olisi tulevaisuudessa paljon tähdellisempää ostamista. Rahamenoja täytyy suunnitella etukäteen pitkän ajan päälle, jotta jatkuvasti voidaan turvata tasainen toimeentulo ja saavuttaa elämän aineellinen turvallisuus. Eikä vain rahan käyttö yksin vaan myös kaiken tavaran kulutus sekä työajan viisas käyttö vaativat kotitaloudessa harkintaa, jotta parhaiten voitaisiin tyydyttää ne tarpeet, jotka katsotaan tärkeimmiksi.¹¹⁹

115 "Valtakunnallinen juhla", *Maatalousnainen* 12/1958, 322–323.

116 Mirja Veitonmäki: "Kotitalousneuvonta maatilataloudessa", *Maatalousnainen* 1/1959, 7.

117 *Maatalousnainen*, n:ot 12/1954 ja 1–12/1955.

118 *Maatalousnainen* 12/1954, 265.

119 *Maatalousnainen* 12/1954, 265.

Lainauksessa ovat pähkinänkuoressa esillä meneillään olevan muutoksen keskeiset teemat kuten kaupassakäynnin lisääntyminen, taloudellinen suunnittelu, rationalisointi sekä tarveajattelu. Koiranen nostaa kuitenkin myös esiin erityisesti Laura Harmajan ajattelussa kiteytyneen hyvinvoinnin korostamisen:

Vaikka sana talous tarkoittakin kodin aineellista puolta, joudutaan kodin talousopissa silti käsittelemään myös niitä henkisiä arvoja, jotka perheenjäsenille ja perhe-elämässä ovat tärkeitä. Taloudellisella toiminnalla täytyy olla päämäärä, ja kotitaloudessa se on hyvä koti, perheenjäsenten hyvinvointi ja heidän toiveittensa toteuttaminen... Erityisen suuri merkitys kodin hyvällä taloudenpidolla on siinä, että siten voidaan parhaiten turvautua tulevaisuuden varalle.¹²⁰

Koiranen käsittelee jatkossa perheen talousarvion ja talouden suunnittelun merkitystä apunaan Väinölän perheeksi nimitetyn todellisen perheen tulot ja menot vuoden aikana.

Martta Koirasen mukaan maalaiskodeissa tulojen tarkka arviointi on hankalaa, kun taas kaupunkilaiskodeissa ostosten määrä on suuri ja siten menoja hankalaa arvioida. Menojen etukäteen tapahtuva suunnittelu auttaa jokapäiväisessä rahankäytössä. Koirasen mukaan "myös kodin talouden menestys riippuu siitä, miten hyvin talous on suunniteltu ja johdettu".¹²¹ Kommentti tuo mieleen liikkeenjohdollisen ajattelun.

Koiranen käsittelee ruokataloutta laajasti. Hän painottaa erityisesti ruoanlaittotaidon, omavaraistuotannon, säilömistä ja varastoinnin, ruokatalouden suunnittelun sekä työvaiheiden rationalisoinnin merkitystä. Koiranen käsittelee erikseen myös asumista. Monien on pakko asua liian ahtaasti asuntopulan vuoksi.¹²² Koirasen mukaan asuntomenot on kuitenkin aina kyettävä sopeuttamaan tuloihin. Hänen mukaansa:

Kaupunkiolloissa ehkä harvemmin asutaan liian väljästi kuin liian ahtaasti. Usein ei yksinkertaisesti huomata panna tarpeeksi suurta painoa niille arvoille kodissa, jotka ovat riippuvaisia asunnon riittävästä suuruudesta. Tyydytään pieneen asuntoon, vaikka samalla kulutetaan melkoisesti ehkäpä tuhlaten vaatetukseen, huvituksiin tai kalliiseen ruokaan.¹²³

Kirjoittaja ei malta olla tuomatta julki kaupunkilaiseen elämäntapaan liittyviä epäilyjään. Hän kylläkin korostaa vesijohdon, viemärin ja muiden mukavuuksien tärkeyttä sekä painottaa kodin sisustuksen suurta merkitystä kodikkuuden ja viihtyisyyden luojana: "Koti voi olla köyhä ja sen sisustus puutteellinen, mutta silti se voi olla kaunis ja tyylikäs".¹²⁴

Martta Koiranen antaa neuvoja huonekalujen suunnitelmalliseen ostami-

120 *Maatalousnainen* 12/1954, 265.

121 *Maatalousnainen* 1/1955, 15–16.

122 *Maatalousnainen* 2/1955, 45–46; 3/1955, 73–74; 4/1955, 99–100.

123 *Maatalousnainen* 5/1955, 121.

124 *Maatalousnainen* 5/1955, 122; 6/1955, 147.

seen, kodin hoitoon sekä vaatteiden hankintaan ja hoitoon. Hän korostaa ar-
kiasujen merkitystä ja varoittaa muodin liiallisesta vaikutuksesta: "Muoti saat-
taa joskus vetää orjallista noudattajaansa nenästä silloin, kun ostetaan vain
uuden muodin vuoksi vähemmän pukevia vaatekappaleita." Koirasen mukaan
emäntä tietää isäntää paremmin kodin tarpeet ja hänen tehtävänsä on menojen
suhteuttaminen tuloihin.¹²⁵ Tärkeänä apuna on silloin kustannusten ja hyötyjen
vertaaminen toisiinsa:

Kodissa on paljon kestäviä kulutus- ja käyttöesineitä. Kun sellaisia han-
kittaessa harkitaan kannattavuutta, täytyy laskea hankintakustannukset
aikayksikköä kohden, jotta niitä voidaan verrata saavutettavaan hyö-
tyyn. Tällaiset kustannukset riippuvat siitä, paljonko esine maksaa ja
kauanko se kestää.¹²⁶

Martta Koirasen suosituksissa näkyy kansantaloudellinen kustannusten ja hyö-
tyjen arviointi, vaikkakaan hän ei viittaa mihinkään tutkimuksiin tai kirjalli-
suuteen. Rationalisointiopit ja taloudellinen suunnitelmallisuus olivat selvästi
juurtuneet kotitalousneuvontakirjallisuuteen ja saaneet alan yliopisto-opetuk-
sen myötä taakseen tieteen auktoriteetin.

Maatalousnaiset julkaisivat 1950-luvulla erityisesti ruokatalouteen liittyvää
kirjallisuutta. Ella Kitusen teos *Ravintomme raikkaammaksi* julkaistiin vuonna
1950. Sen nimi muutettiin toista painosta varten *Ravitsemusopin alkeiksi*, ja
siitä otettiin useita painoksia. Vuonna 1950 ilmestyi Martta Koirasen ja Eeva
Tammisen *Ruoanvalmistus ja ruokatalous*, josta niinkään otettiin useita pai-
noksia. Vuonna 1955 julkaistiin vielä Marjatta Kahiluodon ja Aira Ojalan
Muonitusopas ja vuonna 1956 Agnes Sinervon *Lastenhoito-opas*.

Pienviljelijäjärjestöt, Kotineuvontaliitto ry ja poliittisten naisjärjestöjen valis- tustyö

1950-luvulle tultaessa Suomessa toimi siis kolme pienviljelijäjärjestöä: alun-
perin vuonna 1910 perustettu Pienviljelijäin Liitto, vuonna 1922 perustettu
Pienviljelijäin Keskusliitto sekä vuonna 1949 perustettu Suomen Pienviljeli-
jäin Liitto. Kaikki kolme järjestöä olivat Kotitalouskeskuksen jäseniä. Pien-
viljelijäin Keskusliitto oli järjestöistä suurin, ja sen naisjäsenten määrä vakiin-
tui sotien jälkeen 35 000:n tuntumaan aina järjestöjen yhdistämiseen asti. Jär-
jestön konsulentti- ja neuvokunta oli suurimmillaan 1940- ja 1950-luvun
vaihteessa runsaat 50.¹²⁷ Pienviljelijäin Liiton naisjäsenistö oli suurimmillaan
vuonna 1954 runsaat 28 000 naista, ja Suomen Pienviljelijäin Liitossa nais-
jäseniä oli enimmillään vuonna 1959 noin puolet siitä. Molempien järjestöjen
kotitalousneuvonnan konsulentti- ja neuvokunta oli koko ajan suhteellisen
pieni.

125 *Maatalousnainen* 7–8/1955, 175–176; 9/1955, 203–204; 10/1955, 231–232; 12/1955, 297.

126 *Maatalousnainen* 12/1955, 298.

127 Järjestöjen kokonaisjäsenmääristä, ks. Niemelä 1996, 363.

Pienviljelijäin Keskusliiton toiminnanjohtajana oli vuosina 1946–1964 maa- ja metsätieteen kandidaatti Toimi Ruokosalmi. Kotitalous- ja puutarhakonsulentteina työskentelivät 1940- ja 1950-luvulla Aino Pulliainen, Anja Paloheimo ja Inkeri Airikkala. Järjestöllä oli läheiset suhteet Työtehoseuran kotitalousosastoon, jonka päällikkönä oli Maiju Gebhard. Sen kotitalousneuvonnassa korostuivatkin työtehokysymykset sekä työmenetelmien ja -välineiden kehittäminen. Huomiota kiinnitettiin myös kodin ja keittiön sisustamiseen, uusiin tekstiileihin ja materiaaleihin sekä pesu- ja puhdistusaineisiin. Ruoanvalmistus-, säilöntä- ja leipomiskursseja järjestettiin säännöllisesti. Samoin kilpailuja ja esitelmätilaisuuksia. Vuodesta 1958 lähtien vuosittainen toiminta kytkettiin johonkin erityisteemaan kuten kodin säilytystiloihin, vihanneksiin, kodin talouteen ja kirjanpitoon tai työtehokysymyksiin.¹²⁸

Pienviljelijäin Liiton toiminnanjohtaja vuodesta Teuvo Haaksen jälkeen vuodesta 1951 lähtien oli Vilho Mäkelä ja Suomen Pienviljelijäin Liiton toiminnasta vastasi koko toiminnan ajan vuoteen 1969 Walter Kuusela. Liittojen kotitaloudellinen toiminta noudatti pitkälti samoja linjoja kuin muillakin järjestöillä. Näiden vasemmistolaisten järjestöjen toiminta keskittyi kuitenkin erityisesti vähävaraisiin pienviljelijätalouksiin. Molempien pienviljelijäjärjestöjen kotitaloustoiminnasta vastasivat paikalliset naistoimikunnat. Liitot järjestivät jäsenilleen kurssien, emäntäpäivien, kerhojen ja esitelmien lisäksi lomakotitoimintaa. Pienviljelijäin Liiton paikallisosastot tekivät esimerkiksi pesukoneiden yhteishankintoja. Suomen Pienviljelijäin Liiton naistoimikunnilla oli rajaseudun vähävaraisia kummiperheitä, joille lähetettiin lahjapaketteina vaatteita ja elintarvikkeita.¹²⁹

Sosialidemokraattisen Naisliiton kotitaloudellisessa toiminnassa tapahtui käänne 1950-luvun puolivälissä, kun päätettiin perustaa erillinen kotitaloudellinen järjestö. Arveltiin muun muassa, että ei-poliittisella järjestöllä olisi paremmat mahdollisuudet saada taloudellista tukea toimintaansa. Naisliiton 21. edustajakokouksessa Helsingissä huhtikuussa 1956 tehtiin asiasta päätös. Kotineuvontaliitto ry perustettiin seuraavan vuoden toukokuussa. Sen hallituksen puheenjohtajaksi valittiin Sosialidemokraattisen Naisliiton pitkäaikainen kotitalousasioiden edistäjä Elli Nurminen ja varapuheenjohtajaksi Laura Brander Wallin. Kotineuvontaliiton toiminnanjohtajaksi tuli Martta Koironen. Toiminnanjohtajan lisäksi liitolla oli kaksi kotitalousteknikkoa ja kaksi ompelunohjaajaa. Kotineuvontaliitosta tuli Kotitalouskeskuksen jäsen.¹³⁰

Uuden järjestön toiminta oli luonteeltaan alusta asti hyvin samanlaista kuin muidenkin kotitalousalan järjestöjen. Järjestettiin ruokatalous-, kodinhoito- sekä ompelukursseja ja Kodin päiviä, näyttelyitä, myyjäisiä sekä kotitalousalan valistustilaisuuksia, toteutettiin henkilökohtaista neuvontaa, pidettiin esitelmiä ja alustuksia, ohjattiin tuoremehun valmistusta sekä harjoitettiin per-

128 Lahti ja Ruokosalmi 1977, 66–67, 108; Niemelä 1996, 408.

129 Kuusela 1979, 23; Pienviljelijäin Liitto 1960, 80–82.

130 Leena Simosen haastattelu; Sosialidemokraattisen Naisliiton XXI edustajakokouksen pöytäkirja, liite, 83–86; Sosialidemokraattisen Naisliiton toimintakertomus vuodelta 1957, 60–62.

helisäneuvontaa ja huoltoemäntätoimintaa.¹³¹ Kotineuvontaliiton työssä kiinnitettiin huomiota kotitalouden ammatillisten kysymysten lisäksi kasvavassa määrin kuluttajakasvatus- ja valistustyöhön sekä perhekasvatuskysymyksiin. Kotineuvontaliiton pitkäaikaisina neuvojina toimivat Aili Kiljunen ja Terttu Vuorinen.¹³² Järjestöllä ei ollut henkilöjäseniä.

Kansandemokraattisessa Suomen Naisten Demokraattisessa Liitossa kotitalousneuvonta ei ollut yhtä laajaa kuin Sosialidemokraattisessa Naisliitossa. Järjestön lehti *Uusi Nainen* alkoi kuitenkin tavoitella uutta ilmettä, ja kotitalousasioiden varjolla pyrittiin lähestymään järjestön ulkopuolisia naisyleisöjä. 1950-luvulla järjestettiin lampunvarjostin- ja ompelukursseja sekä muotinäytöksiä. Järjestön paikallisosastot hankkivat yhteiskäyttöön myös esimerkiksi kotitalouskoneita.¹³³ *Uudessa Naisessa* puolustettiin vuosikymmenen alkupuolella kansallista kulttuuria länsimaisen viihdeteollisuuden vyöryä vastaan esimerkiksi seuraavasti: "Korviimme kuuluu lakkaamatta sekä radiosta että äänilevyltä räminää, mylvintää ja uikutusta, jota kutsutaan amerikkalaiseksi ajanvietemusiikiksi." Vesa Kurkelan kuvailema kansandemokraattisen nuorisoliiton valistuksellinen ja länsimaista viihdettä torjuva linja oli siis valalla myös naisliitossa 1950-luvulla.¹³⁴ Kansandemokraattisten naisten toiminnan pääpaino vuosikymmenellä oli sosiaalipoliittisissa kysymyksissä. Seuraavalla vuosikymmenellä sosiaalipoliittikka painottui entisestään ja mukaan tuli uusia teemoja kuten esimerkiksi puolivalmisteet, kuluttajansuojelu ja työpaikkaruokailu.¹³⁵

Eduskunnassa säädetty laki kunnallisista kodinhoitajista astui voimaan vuoden 1951 alussa. Lakia säädettäessä maalaisliiton kansanedustaja Aino Luostarinen kävi kamppailua sosiaalidemokraattien Miina Sillanpään kanssa asiaa valmisteleavassa komiteassa. Maalaisliiton Naiset toimivat painostusryhmänä ja tekivät ehdotuksen aluepoliittisen painotuksen saamiseksi kodinhoitajalakiin. Hanke kuitenkin kaatui eduskunnassa. Maalaisliiton Naiset panostivat 1950-luvulla valistustyöhön. Vuodesta 1952 lähtien järjestettiin virkistys- ja valistuspäiviä. Vuosikymmenen loppupuolella alettiin järjestää koti- ja yhteiskuntapäiviä. Vuosikymmenen puolivälistä lähtien tärkeäksi sosiaalisen toiminnan muodoksi kehittyi vapaaehtoinen kotiaputoiminta, joka kohdennettiin nimenomaan maaseudun vanhuksiin. Vuonna 1953 Urho Kekkosen neljänteen hallitukseen ensimmäiseksi porvarillisten puolueiden naisministeriksi nimitettiin samana vuonna myös Marttaliiton puheenjohtajaksi valittu Vieno Simonen. Hän teki vuonna 1955 lakialoitteen kotitalousministeriön perustamisesta. Myös 1950-luvulla opetusministerinä toiminut maalaisliiton Kerttu Saalasti korosti työssään kotitalouden koulutus- ja neuvontakysymyksiä.¹³⁶

131 Sosialidemokraattisen Naisliiton toimintakertomus vuodelta 1957, 62–65.

132 Leena Simosen haastattelu; KM 1967:B 67, 48.

133 Katainen 1994, 210–213.

134 Katainen 1994, 216; Kurkela 1986.

135 Katainen 1994, 345.

136 *Emäntälehti* 3/1955, 71; Kuusipalo 1994, 168; Palmunen 1992, 249, 265, 323–324, 335, 358–359, 376–377.

Taulukko 5.8:

Kotitalousneuvontajärjestöjen jäsenmäärät 1925-64

Järjestö	1925	1929	1934	1939	1944	1949	1954	1959	1964
Maatalousnaiset	16.864	21.916	38.596	67.185	72.505	112.495	120.701	137.294	146.848
Marttaliitto	20.969	30.682	42.291	63.963	67.877	72.476	77.640	89.268	93.995
Finlands svenska Marthaförbund	12.960	15.579	17.143	19.343	20.190	25.815	23.852	22.511	21.067
Sos. dem. Työläisnaisliitto	1.567	1.848	2.369	3.219	-	-	-	-	-
Pienviljelijäin Keskusliitto	-	-	13.875	19.944 ¹	-	35.452	33.493	33.143	35.492
Pienviljelijäin Liitto	-	-	7.491	12.462	11.871	19.251	28.170	25.987	21.179
Suomen Pienviljelijäin Liitto	-	-	-	-	-	8.460	12.931	13.720	9.768

Lähteet: järjestöjen toimintakertomukset 1925-64, KM 1967:B67, Laine 1948, Ollila 1993, Niemelä 1996.

Pienviljelijäin Keskusliiton, Pienviljelijäin Liiton sekä Suomen Pienviljelijäin Liiton kohdalla mainittu ainoastaan järjestöjen naisjäsenet.

¹ Vuoden 1938 lukema

Taulukko 5.9:

Kotitalousneuvontajärjestöjen konsulentit ja neuvojat 1925-64

Järjestö	1925	1929	1934	1939	1944	1949	1954	1959	1964
Maatalousnaiset	130	146	211	238	276	256	190	158	131
Marttaliitto	175	207	216	188	187	170	141	84	72
Finlands svenska Marthaförbundet	-	-	-	18	25	9	13	9	8
Sos. dem. Työläisnaisliitto ¹	-	1	2	1	6	9	5	5	5
Pienviljelijäin Keskusliitto ²	2	10	15	32	46	52	51	45	39
Pienviljelijäin Liitto	-	2	4	6	9	13	7	7	4
Suomen Pienviljelijäin Liitto	-	-	-	-	-	2	4	2	3

Lähteet: järjestöjen toimintakertomukset 1925-64, KM 1967:B67, Laine 1948, Ollila 1993, Niemelä 1996.

Taulukossa järjestöjen kotitalous- ja puutarhakonsulentit sekä kotitalous- ja puutarhaneuvojat.

¹ Vuodesta 1957 Kotineuvontaliitto

² Mukaan laskettu paikallisiirtojen neuvojat

Kotitalousneuvontajärjestöjen kohtalo nousi 1950-luvun alussa jälleen esiin, ja valtioneuvosto asetti toukokuussa 1952 maatalousjärjestökomitean Hans Perttulan johdolla pohtimaan järjestöjen yhdistämistä. Neuvonnan keskittämisen suurimpana esteenä pidettiin järjestöjen välistä epäluottamusta ja huolta siitä, kuka saa määräysvallan asioissa. Komitea jätti mietintönsä vuonna 1953. Siinä esitettiin uuden yleisneuvontajärjestön perustamista, johon oli tarkoitus kytkeä myös kotitalousneuvonta. Maanviljelys- ja talousseurat vastustivat mietintöä. Pienviljelysseurat suhtautuivat siihen myönteisemmin. Fagerholmin hallitus toi vuonna 1956 eduskuntaan Perttulan komitean mietinnön pohjalta laaditun lakiesityksen. Sen ulkopuolelle jätettiin kuitenkin kotitalousneuvonta, koska asiaa ei pidetty riittävän perinpohjaisesti selvitettyinä. Lakiesitys raukesi eduskunnassa ennen käsittelyä vuonna 1956. Järjestöjen yhdistämishanke kariutui siis jälleen.¹³⁷

1950-luvun asetelma toistui seuraavalla vuosikymmenellä. Kun sosiaalidemokraatit tulivat hallitukseen vuonna 1966, maataloudellisen neuvontatyön keskittämistä selvittämään asetettiin komitea maataloushallituksen pääjohtajana vuosina 1956–1971 toimineen Hans Perttulan johdolla. Komitea jätti mietintönsä vuonna 1967 ja esitti siinä keskitettyä neuvontajärjestelmää. Komiteatyön ja erillisen kotitalousneuvontaa tarkastelleen komitean esitysten pohjalta maatalousneuvonta keskitettiin alueellisiin maatalouskeskuksiin ja kotitalousneuvonta jäi omaksi toimintalinjakseen.¹³⁸ Käytännössä tämä merkitsi sitä, että kaikki kolme pienviljelijäjärjestöä sulautettiin perustettuun yleisneuvontajärjestöön eli Maatalouskeskusten Liittoon.

Kotitalousneuvontaa selvitti erikseen kotitalousneuvos Sirkka Koukin johdolla toiminut Kotitalousneuvontakomitea 1967, joka jätti mietintönsä seuraavan vuoden lopussa. Mietinnössä luodaan yleiskatsaus suomalaiseen kotitalousneuvontajärjestelmään. Vertauskohdaksi tarkastellaan myös muiden Pohjoismaiden sekä Yhdysvaltain Oregonin osavaltion neuvontajärjestelmiä.¹³⁹ Kuluttajavalituksesta mietinnössä lausutaan erikseen seuraavasti:

Kuluttajavalitus on tullut esille ikäänkuin uutena asiana. Kuluttajavalitukseen kuuluvia kysymyksiä on käsitelty aikaisemminkin kotitalousneuvonnassa monissa eri yhteyksissä. Nyt on kuluttajavalituksen tarve lisääntynyt suuresti, ja samalla aihe on laajentunut käsittäen mm. kuluttajan lainsuojakysymyksiä, hyödykemerkkinoiden eri ilmiöihin liittyviä kysymyksiä, kuluttaja-asenteen muokkausta jne. On sen vuoksi perusteltua käsitellä kuluttajavalitusta erillisenä neuvonta-aiheena.¹⁴⁰

137 KM 1967:B 67, 117–119; Lahti ja Ruokosalmi 1977, 132; Niemelä 1996, 372–374.

138 Niemelä 1996, 375–379.

139 KM 1968:B 74, 4–38. Kotitalousneuvontakomitea 1967:n jäseniksi kutsuttiin kansanedustajat Tyne Paasivuori ja Katri Kaarlonen, emännät Kerttu Huitu, Edit Kurkinen ja Paula Koskimies, maisteri Riitta Ritvala, hallitussihteeri Lempi Karjalainen, agronomi Eila Porrasvaara, ylitarkastaja Rakel Latola ja rouvat Saima Vuori, Agneta Oiin sekä Helinä Tuomi. Sihteerinä toimi kotitalouden tarkastaja Eila Palsanen.

140 KM 1968:B 74, 47.

Tutkimustulokset ja asiantuntijat tukivat neuvonnan suunnittelua ja toteuttamista. Mietinnössä arvioidaan neuvontajärjestelmän etuja ja haittoja. Haittoina mainitaan erityisesti asutuskeskusten nuorten perheenemäntien puuttuminen neuvontajärjestöistä, järjestöjen välisen yhteistyön riittämättömyys sekä neuvonnan ja tutkimustyön välisen yhteyden riittämättömyys. Siksi komitea ehdottikin yhteisen tiedotuskeskuksen perustamista. Lisäksi ehdotettiin kotitaloudellisten neuvonta-asemien perustamista alan oppilaitosten yhteyteen, kotitalousneuvontajärjestöjen välisten yhteistyöelimien perustamista sekä valtionavun turvin palkattavan neuvontahenkilöstön lisäämistä.¹⁴¹

Neuvontajärjestelmän uudistaminen toteutui pitkälti Perttulan johdolla toimineen komitean ehdotuksen mukaan. Kotitalousneuvonnasta vastasi järjestöjen yhdistymisen jälkeen vuodesta 1970 lähtien Maatalousnaisten sekä pienviljelijäyhdistysten ja -osastojen naisten yhdessä muodostama Maa- ja kotitalousnaiset kuntatasolla, alueellisesti piirikeskukset ja valtakunnallisesti Maa- ja kotitalousnaisten Keskus. Kaikilla tasoilla kyseessä olivat siis Maatalouskeskusten Liiton rekisteröimättömät osastot. Maa- ja kotitalousnaisten Keskuksen rinnalle jäivät Marttajärjestö, Kotineuvontaliitto ja kunnalliset kotitalouslautakunnat. Maatalouskeskusten Liiton nimi muutettiin vuonna 1991 Maaseutukeskusten Liitoksi. Kaksi vuotta myöhemmin Maa- ja kotitalousnaiset irrotettiin itsenäiseksi organisaatioksi, jonka nimeksi tuli Maa- ja kotitalousnaisten Keskus ry.¹⁴² Marttajärjestö jäi siis itsenäiseksi kotitalousneuvontajärjestöksi, mutta liittyi jäseneksi Maatalouskeskusten Liittoon. Vuonna 1957 perustettu Kotineuvontaliitto muutti nimensä Kuluttajaneuvontaliitoksi vuonna 1979, jonka seuraajaksi perustettiin nykyinen Suomen Kuluttajaliitto vuonna 1987.

Osuuskauppaliikkeiden valistustyö laajenevien kulutustavaramarkkinoiden yhteiskunnassa

Kulutusosuuskuntien Keskusliitto

Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen keskeisenä tavoitteena oli 1950-luvun alussa jäsenkunnan kasvattaminen. Valistustyön organisaatiossa KK:n valistusosasto ohjasi työn käytännön toteutusta, ja sitä panivat toimeen osuuskauppaliitot, osuusliikkeet sekä paikallistasolla Naiset Mukaan -toimikunnat ja myymäläneuvostot. 1950-luvulla E-osuusliikkeiden jäsenmäärän kasvu ei kuitenkaan ollut jatkuva, vaan vuosikymmenen lopulla tapahtui jopa jäsenistön huomattavaa vähenemistä.¹⁴³ E-osuusliikkeiden myymäläverkostoa laajennettiin 1940- ja 1950-luvun vaihteessa vuosittain runsaalla sadalla myymälällä. Osuusliike Elanto kokeili vuonna 1950 uutta pikamyymälätyyppiä. Vuosikym-

141 KM 1968:B 74, 69–84.

142 Lahti ja Ruokosalmi 1977, 134–136; Niemelä 1996, 422–425.

143 Edistysmielinen osuuskauppaliike omaksui E-tunnuksen vuonna 1963. (Ilmonen 1984, 1.)

menen puolivälissä pikamyymälöitä oli jo muutamia kymmeniä. Kulutusosuuskuntien Keskusliittoa johti Jalmari Laakso, jota seurasi hänen jäätyään eläkkeelle vuoden 1962 alusta Jorma Jalava.¹⁴⁴

Yrjö Kallisen jälkeen KK:n valistusosaston päällikkönä toimi päätoimittaja Martti Larni vuosina 1955–1959, jonka jälkeen tehtävää tuli hoitamaan vuoteen 1969 asti maisteri Sakari Kiuru. Naiset Mukaan -keskustoimikunnan kokoonpano oli seuraava: puheenjohtajana toimi Lyyli Takki ja jäsenenä Jalmari Laakso, Yrjö Kallinen, Elina Pärnänen ja Liisa-Maija Piila. KK:n kotitalousneuvosto ja sen työvaliokunta kokoontuivat 1950-luvun alussa vuosittain muutamana kerran. Naiset Mukaan -toimikuntien kursseja, havaintoesityksiä, juhlia ynnä muuta toimintaa jatkettiin entiseen malliin. Konkreettisesta valistustyöstä vastasivat edelleen KK:n valistusosaston Naiset Mukaan -toiminnan kotitalousteknikon koulutuksen saaneet neuvojat sekä osuuskauppa-aatteen levittämisestä matkapuhujat. Matkapuhujat olivat miehiä, joille loistavana puhujana tunnettu Yrjö Kallinen oli mallina. Heillekin kertyi matkustuspäiviä kuten kotitalousneuvojille 200–250 vuodessa. Vuonna 1952 ensimmäisen Naiset Mukaan -toimikunnan perustamisesta oli kulunut 25 vuotta, mitä juhlittiin Tampereella helmikuussa luentopäivien merkeissä. Osuustoimintanaisten kansainvälisen killan ruotsalainen varapuheenjohtaja Greta Bergström esitti tilaisuudessa onnittelut. Naiset Mukaan -toiminnan edustajia Suomesta vieraili Ruotsissa ja Norjassa.¹⁴⁵

Naiset Mukaan -toiminnassa painotettiin vuodesta 1953 alkaen kasvavassa määrin sosiaalisten työiltojen järjestämisen sijasta käytännöllistä perheenemäntien ammatillista neuvontaa sekä ostamisen ohjaamista. Varsinkin asutuskeskuksissa järjestettiin ompeluiltojen sijasta kuukausittaisia yleisötalouksia. Teemat vaihtelivat kuluttajien yhteistyöstä pesuaineiden laatuvertailuun sekä kankaan ostamisen kysymyksiin. Tavallisesti tilaisuuksiin liittyi havaintoesityksiä. Laadun tarkkailua korostettiin erikoisesti vuonna 1954. Silloin Naiset Mukaan -toimikunnilla oli edustus myös Pohjoismaisissa neuvotteluissa ja vieraita saatiin Länsi-Saksan osuustoimintanaisten killasta. Naiset Mukaan -toimikuntien järjestämien kurssien osanottajamäärä kasvoi yli 11 000:een henkilöön.¹⁴⁶

OTK:n koekeittiö aloitti toimintansa vuoden 1953 huhtikuussa. Sen tehtävänä oli elintarvikkeiden tuotekehittäminen, laaduntarkkailu ja tuotevalikoiman suunnittelu sekä kuluttajaneuvonnallinen tiedottaminen. Koekeittiön hoitajaksi tuli kotitalousopettaja Irma Sarje Kotitalouskeskuksesta.¹⁴⁷ Keittiö sijaitsi

144 Hentilä 1998, 571–573; Ilmonen 1984, 111–114, 127; Kallentautio 1992, 117, 120; Suonoja 1970, 34–35. Ruotsissa pikamyymälätoiminta aloitettiin jo vuonna 1941. (Söderberg 1997, 204.)

145 Kallinen 1953, 42; KK:n vuosikirjat 1951, 46; 1952, 58, 1953, 46; Lumme 1993, 43–44; Sakari Kiurun, Pentti Lummen ja Veikko Perälähden haastattelut; Suonoja 1970, 144.

146 KK:n vuosikirja 1954, 50; 1955, 63, 66; Lumme 1993, 46–47.

147 Irma Sarje (o.s. Riihimäki) oli opiskellut Järvenpään Kotitalousopettajaopistossa vuosina 1939–1940, mistä hän valmistui kotitalousopettajaksi. Valmistuttuaan hän työskenteli muun muassa opettajana ja Pienviljelijäin Keskusliiton kotitalouskonsulenttina. Kotitalouskeskuksessa hän työskenteli vuoden 1952 kevästä, minkä jälkeen hän siirtyi OTK:n koekeittiön hoitajaksi. 1960- ja 1970-luvulla hän julkaisi monia keittokirjoja ja jäi eläkkeelle OTK:n

aluksi OTK:n pääjohtajan keittiötilassa. Puolen vuoden kuluttua Sarje sai avukseen puolipäivätoimisen kotitalousopettajan, Hertta Myllylän. Vähitellen koekeittiö sai uudet tilat työ- ja pesuhuoneineen. Koekeittiö käytti apunaan OTK:n keskuslaboratorion palveluja esimerkiksi ruoka-aineiden vitamiinimäärityksissä, pesuainekokeissa ynnä muissa. Koekeittiön tiedottaminen uusista pesujauheista, säilykkeistä ja tekstiileistä auttoi edistysmielisen osuuskauppaliikkeen myymälöitä paljon tuotevalinnassa. Tutkimus- ja testaustuloksia julkaistiin OTK:n *Laatutietoa*-lehdessä. Ajatus koekeittiön perustamisesta lienee tullut Ruotsista ja Tanskasta, joissa vastaavanlaisia koekeittiöitä oli toiminnassa.¹⁴⁸

1950-luvun puolivälissä Naiset Mukaan -toiminnan valistustyölle olivat tyyppillisiä piirteitä laatuksymysten painottaminen, kuluttajavalistuksen lisääminen ja OTK:n tuotteiden esittely. Erityisesti margariini ja pesujauheet olivat esillä. Neuvojat osallistuivat maatalousnäyttelyihin sekä tavarasesittelyihin suurmyymälöissä. Vuoden 1955 kesä- ja heinäkuun vaihteessa järjestettiin Osuuskauppakoulussa Helsingin Marjaniemessä perheenemäntäviikot, joille osallistui edustajia myös muista Pohjoismaista. Naiset Mukaan -keskustoimikunta lähetti edustajia vuonna 1955 Englannin osuustoimintanaisten kongressiin sekä Ruotsin KF:n neuvottelupäiville ja vuonna 1956 Pohjoismaiden osuuskauppanaisten neuvottelukokoukseen, Itävaltaan sekä Saksaan.¹⁴⁹

1950-luvun loppu oli edistysmielisen osuuskauppaliikkeen valistustyön ja Naiset Mukaan -toiminnan kulta-aikaa. Toimikuntien kursseille osallistui 1950-luvun lopulla vuosittain runsaat 30 000 kotitalousasioista kiinnostunutta. Vuonna 1957 Naiset Mukaan -toimikuntien tilaisuudet keräsivät ennätysyleisön eli yli 250 000 henkilöä. Seuraavana vuonna vietettiin Naiset Mukaan -toiminnan 30-vuotisjuhlallisuuksia luentopäivien merkeissä Helsingissä. Sen jälkeen kokonaisyteisömäärät vähenivät selvästi. Kansainvälisiä yhteyksiä hoiti toimittaja Liisa-Maija Piila, ja kokouksiin osallistuttiin Ruotsissa ja Itävallassa vuosina 1957 ja 1959. Sirkka Räikkönen edusti KK:n Naiset Mukaan -keskustoimikuntaa Osuustoimintanaisten kansainvälisen killan kokouksessa Wienissä lokakuussa 1959. Kaiken kaikkiaan kansainvälinen yhteistyö ja erityisesti yhteydet Ruotsiin olivat edistysmieliselle osuuskauppaliikkeelle kokonaisuudessaan korostetun tärkeitä. 1960-luvun alussa valistusosaston Naiset Mukaan -toiminnasta vastasi yhdeksän toimihenkilöä.¹⁵⁰

KK:n valistusosaston ohella myös KK:n mainososasto tavoitteli perheenemäntien huomiota 1950-luvulla. Julisteilla oli tärkeä rooli mainonnassa, ja niitä pidettiin pikemmin valistuksena kuin varsinaisena mainontana. KK:n mainososaston valmistamien julisteiden kokoelma on maamme suurin säilynyt

---

koekeittiöstä vuonna 1977.

148 Kallinen 1953, 59; Maija Järventaus-Sorsimon, Salssi Niemen ja Irma Sarjen haastattelut. Ruotsin Kooperativa Förbundet perusti kokeilukeittiön vuonna 1943. (Aléx 1994, 169.)

149 KK:n vuosikirja 1956, 64–66; 1957, 63–64; Lumme 1993, 49–50.

150 Sakari Kiurun, Pentti Lummen, Martti Mustosen, Eero Ollikaisen, Sirkka Räikkösen, Irma Sarjen ja Kalevi Suomelan haastattelut; Kiuru 1963, 50; KK:n vuosikirja 1958, 74; 1959, 37; 1960, 46; Lumme 1993, 52–59.

yhtenäinen kokoelma, josta saa hyvän kuvan 1950-luvun julistetaiteesta. Perheenemäntä oli julisteiden keskeinen henkilö. Niissä esiteltiin tavallisia arkipäivän kulutustavaroita kuten elintarvikkeita.¹⁵¹

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustajakokous teki vuonna 1952 päätöksen *Kuluttajain Lehden* tai *Konsumentbladetin* tilaamisesta jokaiseen jäsenperheeseen. Lisäksi *Kuluttajain Lehdessä* alettiin julkaista erillistä Naiset Mukaan -sivua. Lehden nimi muutettiin vuonna 1956 *Kuluttajaksi*. Tuolloin levikki oli peräti runsaan 250 000:n luokkaa. Päätoimittajana oli Eino Heini-vaara vuoteen 1953 saakka, ja häntä seurasi Martti Larni. 1950-luvulla *Kuluttajain Lehden* ja *Kuluttajan* palstatilasta yli kymmenen prosenttia käsitti kodinhoitoon ja kotitalouteen liittyviä kirjoituksia. Osuus alkoi laskea seuraavalla vuosikymmenellä. Ruotsinkielisen *Konsumentbladetin* levikki pieneni jatkuvasti. Lehden nimi muutettiin vuonna 1957 *Konsumenteniksi*. Sen päätoimittajana Nils Nilsson seurasi Osvald Fager vuonna 1958.¹⁵²

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton legendaarinen puhuja ja valistuspäällikö Yrjö Kallinen julkaisi vuonna 1953 eräänlaisen "testamenttinsa" *Osuuskauppallisen valistustyön merkitys ja menetelmät*. Hän korostaa valistustyön merkitystä osuuskauppaliikkeen jäsenhankinnassa sekä jäsenten kasvattamisessa ymmärtämään "taloudellisia välttämättömyyksiä". Kallisen mukaan: "Valistuneet – ei ainoastaan teknillisesti, vaan myös aatteellisesti – ihmiset tahtovat ja osaavat, valistumattomat ajautuvat ahdingosta toiseen". Kallisen sanoissa on kantilainen pohjavire sikäli, että ajatuksena on ihmisten oppiminen tulemaan toimeen omin neuvoin valistuksen avulla. Hän korostaa myös valistustyön yhteenkuuluvaisuuden tunnetta lisäävää merkitystä. Osuuskauppaliike on Kallisen näkemys mukaan "eräs menetelmä taloudellisen kansanvallan toteuttamiseksi".¹⁵³

Yrjö Kallinen näkee valistustyön monimuotoisena ja kokonaisvaltaisena. Hän kirjoittaa:

Tällaisia (valistustoiminnan, V.H.) perusmuotoja ovat kirjallinen valistustoiminta, joka tapahtuu sanoma- ja aikakauslehtien, kirjojen, lentolehtisten, julisteiden ym. muodossa, sekä suullinen valistustyö, jota suoritetaan juhlissa, kokouksissa, kursseilla ja joka vuorostaan kertaantuu ja jatkuu keskusteluina ihmisten kodeissa, työpaikoilla ja missä tahansa ihmisten välisessä kanssakäymisessä.¹⁵⁴

Valistusjuhlilla, Naiset Mukaan -toimikunnilla ja -kursseilla sekä KK:n lehdistä ja julkaisuilla on tärkeä rooli edistysmielisen osuuskauppaliikkeen toiminnassa. Myös muille kuin jäsenille ja heidän perheilleen tarkoitetuissa osuuskauppajuhlissa voidaan tavoittaa kodikas ja lämmin tunnelma sekä siten lisätä osuuskauppallisen toiminnan suosiota. Kallinen painottaa sitä, että taloudellisen kansanvallan toteuttaminen vaatii suuria ponnistuksia.¹⁵⁵

151 Niskanen 1996, 46, 50, 54, 112–116.

152 Kallenautio 1992, 122; KK:n vuosikirja 1953, 48; Suonoja 1970, 167–171.

153 Kallinen 1953, 17, 21, 27–29, 31.

154 Kallinen 1953, 35.

155 Kallinen 1953, 41, 43.

Kallisen kirja on yleisvalistusteos, jonka keskeinen sanoma on valistustyön korostaminen. Hän kirjoittaa:

Osuuskaupallinen valistustyö pohjautuu taloudellisiin tosiasioihin. Olosuhteet ja niiden esille työntämät pulmat antavat sille ajankohtaiset aiheet pysyvien periaatteiden valossa käsiteltäviksi. Mutta valistustyön tarkoituksena on saada ihmiset käymään käsiksi näihin pulmiin tietoisina osuustoimintaihmisinä... Näin ottaen hälvenevät viimeisetkin aprikoinnit siitäkkin, kumpi on tärkeämpää, liiketaloudellinen toimintakoko vai aatteellinen herätys-, valistus- ja kasvatustyö. Vain ymmärtämättömyys synnyttää tällaista aprikointia. Osuustoiminnallinen todellisuus on niiden synteesi; ne voidaan käsitteellisesti erottaa toisistaan, mutta menestyksellisessä käytännössä ne ovat saman asian kaksi olemuspuolta.¹⁵⁶

Yrjö Kallisen konkreettisia ehdotuksia olivat valistusjuhlien säännöllinen järjestäminen, Naiset Mukaan -toiminnan sekä osuuskaupallisen lehdistön kehittäminen, nuorisoon kohdistuvan valistuksen tehostaminen ja hänen vanhan rakkautensa elokuvan osuuden lisääminen Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistustyössä.¹⁵⁷

Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistusosastoa 1950-luvun lopulta seuraavalle vuosikymmenelle luotsanneen Sakari Kiurun teos *Kuluttajakasvatus 60-luvulla* tuo esiin yhteiskunnan muutosten valistustyölle asettamat haasteet. Kiuru määrittelee valistustyön tarkoitukseksi "kasvattaa kuluttajista taloudellisesti toimivia kansalaisia ja osuuskaupallisen yhteistyön toteuttajia". Tässä suhteessa hänen ajatuksensa on hyvin lähellä Yrjö Kallisen näkemyksiä. Valistustyötä on aikaisempina aikoina Kiurun mukaan nimitetty agitatsiooniksi, neuvonnaksi ja propagandaksi, joiden rinnalla alettiin puhua valistustyöstä. Hän puolestaan ehdottaa valistustyön rinnakkaisnimitykseksi kuluttajakasvatusta.¹⁵⁸

Kiuru arveli kirjassaan 1960-luvun suomalaisen yhteiskunnan muutoksiksi muun muassa väestön kasvun, elintason nousun, elinkeinorakenteen muutoksen, kaupungistumisen, julkisen talouden kasvun, työajan lyhentymisen ja kuluttajien valinnanmahdollisuuksien sekä mainonnan lisääntymisen. Nämä kehityssuunnat toteutuivat ja asettivat E-osuuskauppaliikkeen suurten haasteiden eteen. Kiuru hahmotteli teoksessaan monipuolisen valistustyön ohjelman, jonka pohjalta KK:n hallitus esitti edustajakokouksen hyväksyttäväksi yhdeksänkohtaisen ponsilauselman. Ehdotuksissa painottuivat erityisesti sosiologisen ja muun tutkimustiedon hyväksikäyttö, asutustajamiin soveltuviin valistustyön muotojen kehittäminen, osuuskauppaliikkeen suhteiden lujittaminen työväestöön ja toimihenkilöihin sekä maatalousväestöön ja Naiset Mukaan -toiminnan kuluttajain suojeluun sekä kasvatukseen liittyvät kehitystoimenpiteet.¹⁵⁹

156 Kallinen 1953, 80–81.

157 Kallinen 1953, 83–86.

158 Kiuru 1963, 33–34, 85.

159 Kiuru 1963, 59–60, 88–108.

Sakari Kiuru asetti kuluttajainformaatiolle 1960-luvun alussa yhtäältä kasvatuksen ja toisaalta opastavan sekä tiedottavan tehtävän. Kiuru pohti myös kuluttajakasvatuksen suhdetta mainontaan seuraavasti:

Mainonta kuuluu nykyaikaiseen markkinatalouteen, ja sillä on varsin arvokas taloudellista toimintaa ja kasvua edistävä tehtävä. Se on välttämätön markkinoinnin väline, jonka avulla kuluttaja ja tuottaja pääsevät kosketukseen toistensa kanssa. Mainonnan tehtävänä on ennen kaikkea myydä ja lisätä myyntiä. Jos mainonta antaa kuluttajalle tosiasiallisia tietoja, ei sitä vastaan ole kuluttajakasvatuksen kannalta huomauttamista. Mutta silloin kun se tähtää myynnin edistämiseen ostajaa suggeroimalla, herättämällä hänessä ostohalua vilpillisin keinoin, se on harhateillä.¹⁶⁰

Kiuru viittasi myös yhdysvaltalaisen Vance Packardin esittämään kritiikkiin alitajuntaan vaikuttamaan pyrkivää mainontaa kohtaan. Hänen ehdotuksistaan mielenkiintoisia ovat kuluttajanoikeuksien ja lainsäädännön kehittämisen ohella ajatus julkisesta kuluttajapolitiikasta:

Ajankohtaisin näistä toimenpiteistä on maassamme valtion, teollisuuden ja kuluttajajärjestöjen yhteisen *elimen perustaminen* kokoamaan ja *tehostamaan* kulutustavaroita koskevaa puolueetonta *tutkimus-, kokeilu- ja tiedotustoimintaa* samaan tapaan kuin Konsumentinstituttet ja Konsumentrådet Ruotsissa ja vastaavat elimet muissa Pohjoismaissa.¹⁶¹

Ehdotus alkoi pian toteutua Kuluttajaneuvoston perustamisen ja julkisen kuluttajapolitiikan hahmottelemisen myötä. Kiurun suunnitelmien turvin E-osuuskauppaliike valmistautui 1960-luvun muuttuvan yhteiskunnan haasteisiin. Vuonna 1964 Kulutusosuuskuntien Keskusliittoon perustettiin kuluttajasiain sihteerin toimi sekä valistusosastoon erityinen kuluttajavalistusjaosto organisoimaan kurssitoiminnan laajentamista. Uudella vuosikymmenellä korostuivat entisestään kansanvaltaisuuden, kuluttajakeskeisyyden ja kansainvälisen yhteistyön teemat.¹⁶²

SOK-järjestö ja laajentuvat kulutustavaramarkkinat

SOK-järjestö juhli menestyksen merkeissä 50-vuotista olemassaoloaan vuonna 1954. Puolueettoman osuuskauppaliikkeen jäsenistöstä valtaosa eli yli 60 prosenttia oli 1950-luvun puolivälissä maanviljelijöitä sekä maa- ja metsätaloustyön tekijöitä. Avautuvilla kulutustavaramarkkinoilla järjestö oli kasvattanut jäsenistönsä liki puoleen miljoonaan suomalaiseen, ja myös niin kaupan kuin omien tuotantolaitostenkin myynti oli kasvanut selvästi. Olympiavuonna 1952 avattiin Sokoksen komea liiketalo Helsingissä asiakkaille. Samana vuonna Lohjan Seudun Osuusliike hankki SOK-järjestön ensimmäisen myymäläauton.¹⁶³

160 Kiuru 1963, 99; harvennus alkup.

161 Kiuru 1963, 100; kurs. alkup.

162 Sakari Kiurun haastattelu; Suonoja 1970, 143.

163 Perko 1979, 366, 400, 416, 426, 435, 440, 497.

SOK:n konsulentti Sirkka-Ilo-Bengts silittää. Kuva vuodelta 1954. Kuva: Sirkka-Ilo-Bengts.

Molemmat osuuskauppaliikkeen kehittyivät vähitellen todellisiksi joukkorjestöiksi ja kamppailivat jäsenistöstä sangen tasaväkisesti. 1950-luvulla edistysmielisen osuuskauppaliikkeen niukka etumatka jäsenmäärässä säilyi kuten taulukosta 5.10 voidaan nähdä. Kamppailussa jäsenistöstä neuvonta- ja valistustyöllä lienee ollut tärkeä sija.

SOK-järjestön aatteellinen valistustyö ja neuvonta säilyi muodoiltaan 1950-luvulla suhteellisen ennallaan. Erilaisia valistustilaisuuksia järjestettiin vuosittain noin 5 000, ja niiden yleisömäärä vaihteli 300 000:n molemmin puolin. Hallintoneuvoston esityksessä "Naiset SOK-laisessa osuuskauppaliikkeessä" edustajakokoukselle keväällä 1951 korostettiin naisten taloudellisia kysymyksiä kohtaan osoittamaa harrastusta sekä yksityis- että kansantalouden kannalta tärkeänä. Erityisesti esitettiin leipomotoiminnan laajentamista sekä ruokatavaramyymälöiden perustamista kotitalouksien palvelun kannalta ajankohtaisina asioita. Edustajakokous hyväksyi hallintoneuvoston esityksen.¹⁶⁴

Nuoriso ja naiset olivat SOK-järjestön tehostetun jäsenhankinnan, valistustyön ja mainonnan erityiskohteena 1950-luvulla. Vuonna 1951 naistoimikuntia oli 296 osuuskaupassa. Naisia valittiin lisää myös osuuskauppojen hallintoelimiin sekä piiritoimikuntiin. Vuonna 1953 toteutettiin tempaus, jossa naistoimikunnat järjestivät tavaraesittelyitä ympäri Suomea matkanneeseen kotitalousvaunuun. 1950-luvun alussa suosituimpia kursseja olivat voileipä- ja kakukurssit. Pyykinpesukursseja pidettiin runsaasti ja muotinäytöksiä järjestettiin. Esittelyissä olivat silitysraudat ja muut sähkölaitteet sekä keittiökalusteet.

¹⁶⁴ YOL:n vuosikirja 1951, 74.

Taulukko 5.10: Osuuskauppaliikkeiden jäsenmäärien kehitys vuosina 1919–1964.

vuosi	KK	SOK
1919	120 000	173 000
1924	184 000	180 000
1929	239 000	218 000
1934	258 000	243 000
1939	323 000	317 000
1944	342 000	408 000
1949	469 000	452 000
1954	527 000	496 000
1959	534 000	497 000
1964	549 000	522 000

Lähde: Ilmonen 1984, 72, 101, 127.

Kotitalousvaunu kävi kuudessa maatalousnäyttelyssä sekä lukuisissa muissa tilaisuuksissa.¹⁶⁵

SOK:n kokeilukeittiö aloitti toimintansa vuoden 1955 kesäkuussa. Kokeilukeittiöllä tehtiin laatuvertailuja sekä tavaroiden käyttökokeita neuvonta- ja mainososastojen sekä tuotantolaitosten tarpeisiin. Osaltaan kokeilukeittiö täydensi kotitalousvaliokunnan työtä. SOK:n organisaatiossa se toimi neuvonta-toimiston kotitalousjaoston alaisena ja yhteydessä. Koekeittiön hoitajaksi tuli heti toiminnan käynnistyessä maa- ja metsätieteen kandidaatiksi valmistunut Maija Järventaus-Sorsimo. Hän sai pian apulaisen ja myöhemmin lisää henkilökuntaa suorittamaan käytännön kokeita. Toimintaa ohjaava kotitalousvaliokunnan työjaosto kokoontui kuukausittain kokeilukeittiöllä.¹⁶⁶

1950-luvun kuluttajavalistuksen muotoja olivat erilaiset asiakastilaisuudet, artikkelit SOK:n ja osuuskauppojen julkaisuissa ja tavaraselosteet. Päävastuun toiminnasta kantoivat kotitalousjaosto ja naistoimikunnat. Vuonna 1960 vanha YOL:n neuvontatoimisto jaettiin kolmeksi itsenäiseksi yksiköksi, jotka olivat järjestö-, koulutus- ja kotitalousosasto. Seuraavana vuonna henkilökunnan koulutukseen tarkoitettu Suomen Osuuskauppaopisto aloitti toimintansa Joulaksessa Helsingissä.¹⁶⁷ Uutena toimintamuotona SOK:n valistustyössä otettiin käyttöön televisio: mainontaa kokeiltiin vuoden 1957 syksyllä. Kotitalousjaosto vastasi kotitalouteen liittyvistä televisioesityksistä, joita tehtiin vuoden

165 Sirkka-Ilona Bengtsin, Pentti Metolan ja Martti Mustosen haastattelut; Perko 1979, 444–445; YOL:n vuosikirja 1952, 162–163; 1954, 22.

166 Maija Järventaus-Sorsimon ja Paula Rautiaisen haastattelut; Perko 1979, 476; YOL:n vuosikirja 1956, 24.

167 Maija Järventaus-Sorsimon haastattelu; Perko 1979, 444, 476.

1958 aikana yksitoista.¹⁶⁸ Maija Järventaus-Sorsimo muistelee:

1957 SOK:n johtokunta päätti, että mennään mukaan tukemaan televisiota muttei mainoksilla vaan neuvonnalla. Silloin olin runsaat puolitoinen tai kaksi vuotta suorissa lähetyksissä ja tein neuvontapätkän Hannu Lemisen kanssa. Hannu Leminen siis ohjasi suoran lähetyksen illalla. Se oli neuvontaa: kahvinkeittoon liittyvää – silloin alkoi tulla erilaisia kahvinkeittovälineitä – tai tekstiileihin liittyvää. Usein ne tehtiin vähän kevyempään vuoropuhelun muotoon. Esimerkiksi paitatehtaan johtaja keskusteli kanssani siitä, miten uudesta materiaalista tehtyä paitaa hoidetaan kotona.¹⁶⁹

Kuluttajat ja tuottajat muuttuvassa yhteiskunnassa

1950-luvulla kotitalousneuvontajärjestöt kokivat kaupallisten organisaatioiden valistustyön kilpailijana. Niiden valistustyössä oli omat vakiintuneet muotonsa. SOK:n kokeilukeittion ja myöhemmin koko kotitalousosaston päällikkönä toiminut Maija Järventaus-Sorsimo muistelee kaupallisuuden vastustusta seuraavasti:

Minä kerroin joistakin uusista tuotteista. Joku siellä sanoi: "Tuollaista ei saa edes kertoa. Se on vaan ihmisten harhaanjohtamista. Ei purkissa voi koskaan olla mitään hyvää tavaraa." Neuvontaorganisaatioissa oli vielä niin paljon luontaistaloushenkeä neuvonnassa, opetuksessa ja kaikessa. Niin räjähdysmäisesti valikoima alkoi kasvaa. Se oli vaikeata. En sano ollenkaan, että se olisi ollut tyhmää. Se oli ihan ymmärrettävää.¹⁷⁰

Hän jatkaa ja luonnehtii osuuskauppojen neuvonnan sekä järjestöjen kotitalousneuvonnan eroa:

Se oli meillä SOK:n neuvonnassa silloin jo alusta lähtien: aina kerrottiin, mistä tavaraa saa ja minkä hintaista se on. Tämä oli ero yleiseen kotitalousneuvontaan nähden. Siellä katsottiin, ettei voi sanoa, mistä tavaraa saadaan, jottei mainostettaisi.¹⁷¹

Kuluttaja-sanana vieroksuminen kertoo 1950-luvulla vallinneista asenteista. Kotitalousneuvontajärjestöjen valistustyön kohteet olivat kotitalouksia ja erityisesti perheenemäntiä, jotka vastasivat taloudenpidosta. Osuuskauppaliik-
keessä kuluttajista puhuttiin lähinnä Kulutusosuuskuntien Keskusliiton piirissä. Vielä 1920-luvulla perheenemännille suunnattu valistustyö oli luonteeltaan vielä "enemmänkin yleisempää ja laaja-alaista koti- ja kodinhoitovalistusta" kuin kulutuksen ja kulutusvalintojen ohjaamista. *Kuluttajain Lehden* aluksi hyvin kulttuuripainotteisen "Kodin osaston" kirjoituksissa kuluttajavalistuk-

168 Perko 1979, 487; YOL:n vuosikirja 1959, 33.

169 Maija Järventaus-Sorsimon haastattelu.

170 Maija Järventaus-Sorsimon haastattelu.

171 Maija Järventaus-Sorsimon haastattelu.

sellinen sävy lisääntyi kuitenkin vuosikymmenen kuluessa.¹⁷²

Perkon mukaan "sosialistinen työväestö varsinaisesti omi kuluttajakäsitteen itselleen" osuustoimintaliikkeen suuntataisteluvaiheessa, vaikka kulutusosuustoiminta koski laajoja kansalaispiirejä.¹⁷³ Tällainen tulkinta ei ole ongelmaton. Voidaan myös sanoa, että SOK-järjestö tavallaan luopui maataloudellisten kytkentöjensä vuoksi kuluttaja-sanankäytöstä. *Yhteishyvä*-lehden logoon kuului vielä vuonna 1919 luonnehdinta "Järjestyneitten kuluttajain äänenkannattaja", joka katosi vuoden 1922 alusta lähtien. Sen korvasi logon päiväyksen alapuolelle sijoitettu teksti "Valveutuneen kuluttajan voimakas ase".¹⁷⁴ 1920- ja 1930-luvun mittaan kuluttaja-sanankäyttö vakiintui edistysmielisen osuuskauppaliikkeen sanastoon, kun taas SOK-järjestössä se poistui käytöstä.

Edistysmielistä ja puolueetonta osuuskauppaliikettä erotti toisistaan selvästi se, että SOK-järjestössä painottui maataloustuottajanäkökulma ja Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustama osuuskauppaliike korosti kaupunkilaiskuluttajien sekä palkansaajien asiaa. SOK-järjestön ja edistysmielisen osuuskauppaliikkeen väleihin vaikutti vielä 1950-luvulla myös se, että kansanhuoltoministeriössä oli edellisellä vuosikymmenellä monia Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ja OTK:n piiristä tulleita henkilöitä. Asetelma harmitti SOK-järjestön toimihenkilöitä ja herätti epäilyjä puolueettomuuden suhteen. Osuuskauppaliikkeet kilpailivat kovasti keskenään vielä 1950-luvullakin, vaikka henkilöstötasolla ystävyyssuhteita olikin. Tuottaja- ja kuluttajaväestön välinen ristiriita näkyi vakavana myös SOK-järjestön sisällä erityisesti 1930-luvun puolivälistä lähtien ja oli edelleen olemassa 1950-luvulla.¹⁷⁵

1950-luvulla SOK-järjestössä "kuluttaja-sana ei kuulunut ideologiaan, koska siinä oli selvästi poliittinen sisältö aikaisemmin".¹⁷⁶ Kuluttajista puhuttiin kilpailevan edistysmielisen osuuskauppaliikkeen piirissä, ja sanalla "kuluttaja" oli poliittinen väri. Myös Kotitalouskeskuksen toiminnanjohtaja Onerva Valorinta muistelee empineensä Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunnan (Tekova) luentopäivien nimittämistä kuluttajapäiviksi.¹⁷⁷ SOK-järjestössä puhuttiin jäsenistä, ostajista tai asiakkaista. Ajateltiin, että kuluttaja-sanankäyttö korostaisi jäsenkunnan jakoa maataloustuottajiin ja kaupunkilaiskuluttajiin. Asennoituminen oli puolin ja toisin jyrkkää. Asetelma lieveni lopullisesti vasta 1970-luvulla ja kuluttajansuojalainsäädännön tultua voimaan.¹⁷⁸ Tällaisesta asetelmasta huolimatta Viola Järvinen Kulutusosuuskuntien Keskusliitosta muistaa, kuinka ammatti-ihmisten henkilösuhteet järjestöjen välillä olivat hyvät. Hän kertoo:

172 Kallenautio 1992, 33–35.

173 Perko 1979, 173.

174 *Yhteishyvä* 2/1922, 13.1.1922.

175 Sakari Kiurun, Martti Mustosen ja Salsi Niemen haastattelut.

176 Maija Järventaus-Sorsimon haastattelu.

177 Riitta Ritvalan ja Onerva Valorinnan haastattelut.

178 Sirkka-Ilona Bengtsin, Sakari Kiurun, Pentti Lummen, Pentti Metolan, Kalevi Suomelan ja Gun Väyrysen haastattelut.

KK:n kotitalousneuvoja Viola Järvinen esittelee Mehumajjaa, 1956. Kuva: Työväen Arkisto.

Minä tunsin Hilja Lahden SOK:lta. Hän oli kotitalousteknikko alunperin. Sitten hän toimi monta vuotta tuon SOK:n naisten – siis nais-toimikuntien – vetäjänä.... Me olimme politiikan ulkopuolella. Siis meikäläinen ei kuulunut mihinkään näihin puolueisiin. Ei kukaan sillä tavalla katsonut kieroon. Meidät otettiin ammatti-ihmisinä. Se oli minusta tärkeää.¹⁷⁹

Julkinen valta neuvontajärjestelmässä

Perusvalinta neuvontajärjestelmän kehittämisessä tehtiin 1920-luvun alussa, kun kansalaisjärjestöjen neuvontajärjestelmä syrjäytti vuosina 1917–1923 toimineen Valtion Kotitaloustoimikunnan. Valtio rahoitti ja valvoi neuvontajärjestelmän toimintaa. Sotien välinen aika oli selkeästi järjestövetoisen neuvonnan aikaa. 1930-luvulta lähtien järjestöjä yritettiin moneen otteeseen yhdistää tuloksetta. Neuvontajärjestelmän valvonnan tehostamiseksi perustettiin maataloushallitukseen kotitalousosasto vuonna 1937. Kotitalousneuvontajärjestöjen työtä täydensi osuuskauppaliikkeen valistustyö.

Talvi- ja jatkosodan aikana kansanhuoltoministeriö käytti järjestöjen olemassa olevaa ja tehokasta organisaatiota hyväkseen kansanhuollon tarpeisiin. Sotien aikana perustettiin Kotitalouskeskus neuvontajärjestöjen yhteistyöelimeksi. Maatalousnaiset tosin jättäytyivät sen ulkopuolelle. Myös Työtehoseuran kotitalousosastosta tuli tärkeä kotitalousalan tutkimus- ja tiedotus-

¹⁷⁹ Viola Järvisen haastattelu.

organisaatio. Julkisen vallan panos kotitalousalan kehittämiseksi näkyi erityisesti korkeakouluopetuksen ja -tutkimuksen järjestämisessä, kun kodin taloustieteen ja ravintokemian professorit perustettiin Helsingin yliopistoon vuonna 1946–1947. Järjestöjen neuvontajärjestelmä toimi sotien jälkeen entiseen tapaan. Maataloushallituksen kotitalousosasto vastasi kotitalousneuvonnan, -tutkimuksen ja -opetuksen valvonnasta sekä johtamisesta vuoteen 1968, jolloin osasto siirrettiin ammattikasvatushallitukseen hoito- ja talousopetusosastoksi.¹⁸⁰

Valtio aktivoitui todenteolla kehittämään julkista kuluttajapolitiikkaa vasta 1960-luvulla, kun Kuluttajaneuvosto perustettiin vuonna 1965 julkisen vallan, järjestöjen ja elinkeinoelämän yhteiseksi neuvottelufoorumiksi kuluttaja-asioissa. Julkisen vallan rahoitus- ja valvontapanosta neuvontatyöhön täydensi kunnallisten kotitalouslautakuntien toiminta. Niitä alettiin perustaa 1920-luvulta lähtien suurimpiin kaupunkeihin, ja ne vastasivat usein vaatimattomista resursseistaan huolimatta kotitalouksien neuvonnasta ja tukemisesta paikallistasolla.

Kunnalliset kotitalouslautakunnat

Helsingin Kotitalouslautakunnan 25-vuotisjuhlan yhteydessä 25. joulukuuta 1952 kokoontuneet kotitalouslautakuntien edustajat perustivat Kunnallisten Kotitalouslautakuntien Keskuksen yhteiseksi keskuselimekseen ja "kotitaloutta edistävien yhteisöjen neuvonantajaksi".¹⁸¹ Kyseessä oli siis valtakunnallinen elin, joka koordinoi paikallisten kotitalouslautakuntien toimintaa. Kunnallisten Kotitalouslautakuntien Keskuksen perustamista oli valmisteltu jo vuonna 1950 Porissa ja seuraavana vuonna Kotkassa järjestetyillä kunnallisten kotitalouslautakuntien neuvottelupäivillä.¹⁸² Porin kokouksessa Elli Nurminen ja Laura Brander-Wallin valittiin suunnittelemaan keskuselimen perustamista, mikä sitten toteutui joulukuussa 1952. Seuraavasta vuodesta lähtien Kunnallisten Kotitalouslautakuntien Keskus oli Kotitalouskeskuksen jäsen. Kunnallisten Kotitalouslautakuntien Keskus järjesti 1950-luvulla kokouksia kolmen vuoden välein: 1956 Helsingissä, 1959 Karhulassa ja 1962 Imatralla. Vuosikymmenen puolivälissä lautakuntia jo oli 24 ja vuoteen 1959 mennessä 35.¹⁸³

Kunnallisia kotitalouslautakuntia oli perustettu eri paikkakunnille jo 1920-luvulta lähtien. Ensimmäinen lienee ollut vuonna 1922 perustettu Tampereen kotitalouslautakunta. Keskeisen aseman sai Helsingin kaupungin kotitalouslautakunta, joka perustettiin varsinaisesti vuonna 1932. Lautakunnan perustamista edelsi sosiaalilautakunnan alaisen kotitalous- ja siirtolapuutarhajohtokunnan toiminta, joka oli aloitettu jo syksyllä 1927 työväenopiston talossa

180 Pietiäinen 1992, 193.

181 Kunnallisten Kotitalouslautakuntien keskuksen – Kommunala Hemhushållningsnämndernas Centralorgan r.y. säännöt.

182 Helsingin kaupungin kotitalouslautakunta 1952, 7.

183 Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1953, 1955 ja 1959.

Helsinginkadulla. Talossa oli opetuskeittiö ja sen yhteydessä vuodesta 1946 lisäksi opetuspesula. Vuonna 1936 avattiin opetuskeittiö myös Fredrikinkadulla.¹⁸⁴

Vuonna 1932 perustetun lautakunnan puheenjohtajana toimi talousneuvos Miina Sillanpää ja jäsenenä talousneuvos Hedvig Gebhard, arkkitehti Signe Lagerborg-Stenius, rouva Helena Brander sekä rouva Maritta Mutikainen. Suunnilleen samassa kokoonpanossa lautakunta toimi vuoden 1945 loppuun asti. Kotitalouslautakunnan palvelukseen tulivat aiemmin kotitalous- ja siirtolapuutarhajohtokunnan palveluksessa olleet kotitalousneuvojat Aino Salonen ja Irja Grotenfelt. Lautakunta järjesti 1930-luvulla ruoanlaitto-, pesu-, kodinhoito- ja käsityökursseja sekä havaintoesityksiä ja kerhotoimintaa. Toiminta oli siis luonteeltaan samanlaista kuin muissakin kotitalousneuvontajärjestöissä. Vuoteen 1941 mennessä kurseja järjestettiin vuosittain jo useita kymmeniä ja osallistujia niillä oli muutamia satoja. Sotien aikana kotitalouslautakunta toimi muiden kotitalousjärjestöjen tapaan pulantorjunnassa. Vuonna 1946 uusi kotitalouslautakunta aloitti puheenjohtajanaan Elli Nurminen. Hän toimi tehtävässä vuoteen 1957 asti. Alueliitosten seurauksena lautakunnan toiminta myös laajeni ja uusia opettajia sekä neuvoja otettiin palvelukseen.¹⁸⁵

1950-luvulla Helsingin kaupungin kotitalouslautakunta osallistui muun muassa Työtehon suunnitteluun 1953 ja Kotitalouskeskuksen yhteydessä toimivan Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunnan (Tekova) toimintaan. Helsingin kaupungin kotitalouslautakunnan palveluksessa kotitalous- tai käsityöneuvojana tai kerhonojaajana toimivat pitkään muiden muassa Irja Grotenfelt, Minna Koivisto ja Lempi Virki.

Kotitalousneuvonnan ja valistustyön kulta-aika

Monet varsinkin osuuskauppaliikkeessä toimineista haastateltavista luonnehtivat 1950- ja 1960-luvun vaihdetta valistustyön kulta-ajaksi: kulutustavaramarkkinoilla valikoimat laajenivat nopeasti, uusia kulutustavaroita, kodin koneita ja materiaalia tuli koko ajan tarjolle, ihmiset olivat vastaanottavaisia ja tietoa uutuuksista kaivattiin sekä valistustyöhön panostettiin.¹⁸⁶ Kansainvälisen politiikan kylmästä sodasta, kriiseistä ja sisäpoliittisesta levottomuudesta huolimatta kaikkien yhteiskuntaryhmien tavoitteena tuntui olevan pulan lopullinen kukistaminen parantamalla elinoloja ja aineellista hyvinvointia. Uutuusien tulviessa markkinoille ei aina tiedetty, miten niitä käytetään ja hoidetaan. 1950-luku oli kotitalousneuvonnan kulta-aikaa.¹⁸⁷ Kuluttajavalistuksesta alettiin puhua muualla kuin Kulutusosuuskuntien Keskusliiton piirissä oikeastaan vasta seuraavalla vuosikymmenellä.

184 Helsingin kaupungin Kotitalouslautakunta 1952, 4–5, 9.

185 Helsingin kaupungin kotitalouslautakunta 1952, 4–5, 7; Helsingin kaupungin kotitalouslautakunnan perustamispäätös.

186 Sirkka-Ilona Bengtsin, Maija Järventaus-Sorsimon, Pentti Metolan, Salssi Niemen ja Veikko Perälähden haastattelut.

187 Sirkka-Ilona Bengtsin, Annikki Jäntin ja Seija Karhulan haastattelut.

Ajoittaisista ristiriidoista huolimatta yhteistyö kotitalouskysymyksissä eri järjestöjen välillä sujui kohtuullisen hyvin. Aiemmin olen jo viitanut siihen, että ammatti-ihmisten henkilösuhteet olivat useimmiten hyvät. Osuuskauppaliikkeen molemmat haarat tekivät yhteistyötä kotitalousneuvontajärjestöjen ja Kotitalouskeskuksen sekä Työtehoseuran kanssa. Neuvontajärjestöt toimivat yhteistyössä keskenään ja esimerkiksi kotitalouslautakuntien kanssa, ja niiden rivijäsenet saattoivat kuulua pariinkin järjestöön. Ongelmakenttä oli kaikilla samanlainen, mutta neuvontajärjestöt myös epäilivät kaupallisten organisaatioiden tarkoituksiperiä eivätkä aina täydellisesti hyväksyneet osuuskauppaliikkeen pyrkimyksiä. Osuuskauppallisen valistustyön kohteena olivat ensisijaisesti jäsenet mutta myös ne, jotka tulivat avoimiin tilaisuuksiin.¹⁸⁸

Kun 1940-luvulle oli ollut tyypillistä pula, alkoi 1950-luvulla ja varsinkin vuosikymmenen lopulla yhteiskunnallisen muutoksen vauhti kiihtyä ja vähittäinen vaurastuminen näkyä. Vuosikymmenen alussa kotitalousneuvontatyön tehtävät eivät vielä juuri muuttuneet, mutta kulutustavarajakelun ja valikoiden kasvaessa vuosikymmenen myötä neuvonjien liikkuvapaus työn suunnittelussa lisääntyi. Elämänrytmin vähittäinen nopeutuminen pakotti järjestöjä lyhentämään kursseja, panostamaan havaintoesityksiin ja järjestämään niitä iltaisin.¹⁸⁹ Jotkut kotitalouskonsulentit saattoivat saada auton käyttöönsä pitkiä matkoja varten, vaikka suurin osa käyttikin yleisiä kulkuneuvoja. Pulan hällittäminen paransi kiertävien neuvonjien majoitus- ja ruokailutilannetta. Tosin maaseudun syrjäkylillä elettiin usein vielä hyvin vaatimattomasti ja esimerkiksi peseytymismahdollisuudet ja nukkumapaikat saattoivat olla kovin alkeelliset.¹⁹⁰ Tiedotusvälineiden ja varsinkin television myötä alettiin siirtyä henkilökohtaisesta neuvonnasta lisääntyvässä määrin joukkoneuvontaan.

Monet muistavat 1950-luvun myös perinteisten arvojen ja ihanteiden vuosikymmenenä. Koti, uskonto ja isänmaa olivat etusijalla. Sukupuoliroolit olivat hyvin perinteisiä.¹⁹¹ Usko valistukseen oli vankkumaton. Marttajärjestön nykyinen toiminnanjohtaja Maija Riihijärvi-Samuel toteaa:

1950-luvulla on ollut sellainen ihannekuva. Silloin Emäntälehti kertoi, että marita oli ihmeellinen kodin hengetär. Hänen kotinsa oli aina kunnossa¹⁹² ja liinavaatekaappi järjestyksessä. Hän oli sellainen yli-ihminen.

Neuvonjien arki pakotti kuitenkin sopeutumaan erilaisiin olosuhteisiin ja kohtaamaan todellisuuden sellaisena kuin se oli.

188 Sirkka-Ilona Bengtsin, Maija Järventaus-Sorsimon, Katri Kaarlosen, Sakari Kiurun, Pentti Metolan ja Martti Mustosen haastattelut; Muistitietovastaukset n:ot 1, 2, 5, 8, 9, 10, 12, 18, 21, 31, 40, 41, 78 (MYA).

189 Viola Järvisen, Maija Järventaus-Sorsimon, Katri Kaarlosen ja Seija Karhulan haastattelut; Muistitietovastaukset n:ot 38, 45.

190 Sirkka-Ilona Bengtsin, Seija Karhulan ja Ellen Nousilan haastattelut. Sirkka-Ilona Bengtsin itse auton, mutta SOK kustansi autokoulun. Muistitietovastaukset n:ot 1, 4, 18, 21, 28, 83 (MYA).

191 Maija Riihijärvi-Samuelin, Riitta Ritvalan ja Irma Sarjen haastattelut.

192 Maija Riihijärvi-Samuelin haastattelu.

Ajatus valistuksesta on kannustanut kotitalous- ja kuluttaja-asioiden parissa työskennelleitä ihmisiä työssään. Nykypäivänä valistuksen mahdollisuuksia on kyseenalaistettu. Pitkään E-osuuskauppaliikkeen palveluksessa työskennelleellä Kalevi Suomelalla on hyvä vastaus epäilijöille. Hän korostaa toiminnan asiakaslähtöisyyttä erotukseksi holhoavasta valistamisesta. Suomela toteaa:

Mitä valistuneempi ihminen on, sitä enemmän hän myös valistusta kaipaa. Valistunut ihminen ymmärtää, että elämää helpottavia neuvoja on saatavissa, ja hän osaa käyttää niitä hyödykseen... Sen takia valistunut ihminen lukee jatkuvasti kaikenlaista kirjallisuutta, sivistää itseään ja yrittää hahmottaa tätä maailmaa. En ole törmännyt vielä yhteenkään sellaiseen valistuneeseen ihmiseen, joka sanoo lopettaneensa lukemisen, koska hän ei enää tarvitse mitään valistusta eikä viisastu siitä.¹⁹³

Pohjoismainen yhteistyö tarjoaa esikuvan

1950-luvulla uudet kotitalouskoneet ja -laitteet tulivat markkinoille. Kuluttajavalistuksen lisäämiselle katsottiin olevan tarvetta niin Suomessa kuin edelläkävijämaassa Ruotsissakin. Naapurimaan organisaatiot Hemmens forskningsinstitut ja Aktiv hushållning yhdistettiin vuonna 1954.¹⁹⁴ Vuosikymmenen puolivälin jälkeen tehtiin organisaatiouudistus. Samassa yhteydessä Pohjoismaiden tutkimuslaitosten välinen yhteistyö tiivistyi entisestään kuluttajatutkimuksen alueella, kun perustettiin *Nordiska kommitén för konsumentfrågor* vuonna 1957. Komitean yhteyteen perustettiin monia yhteistyöryhmiä, joista osa käsitteli periaatteellisia ja osa teknisiä sekä käytännön kysymyksiä. Kansainvälistä yhteistyötä kuluttajien edunvalvonnassa tiivisti erityisesti *International Organization of Consumers Unions (IOCU)* -järjestön perustaminen vuonna 1960.¹⁹⁵ Seuraavilla vuosikymmenillä kansainvälinen kuluttajaliike kasvoi voimakkaaksi painostusryhmäksi.

Ruotsin organisaatiouudistus alkoi vuonna 1956, kun ehdotettiin HFI:n muuttamista Konsumentinstitutetiksi (*Statens institut för konsumentfrågor*) sekä kuluttajaneuvoston (*Konsumentrådet*) perustamista. Molemmat aloittivat toimintansa seuraavana vuonna. Samaan aikaan organisoitiin valtion hinta- ja kartellilautakunta (*Statens Pris- och Kartellnämnd*). Konsumentinstitutetiin perustettiin 34 virkaa eli suunnilleen saman verran kuin Hemmens forskningsinstitutissa ja Aktiv Hushållningissa oli ollut yhteensä. Hinta- ja kartellilautakuntaan perustettiin noin 80 virkaa. Kuluttajatutkimuksen sekä -valistuksen suunnittelu- ja yhteistyöelimeksi perustetussa Konsumentrådetissa oli ainoastaan yksi palkattu toimihenkilö, mutta sen viisitoista jäsentä edustivat palkansaaja- ja naisjärjestöjä sekä elinkeinolämää ja tutkimusta.¹⁹⁶

Konsumentinstitutetiin perustettiin myös valistusosasto, jota vahvistettiin

193 Kalevi Suomelan haastattelu.

194 Åkerman 1983b, 32.

195 Boalt ym. 1984, 225.

196 Boalt ym. 1984, 218–221.

vuonna 1964. Vuodesta 1958 alettiin julkaista *Råd och rön* -lehteä. 1960-luvulla valistusosasto joutui aika ajoin yhteenottoihin elinkeinoelämän kanssa.¹⁹⁷ Ruotsissa 1950-luvulla luotu kuluttajavalistuksen perusmalli on säilynyt melko muuttumattomana nykypäivään. Keskeinen organisaatiomuutos tehtiin 1970-luvulla, kun Statens institut för konsumentfrågor, Statens konsumentråd sekä tavaraselostelautakunta (*Varudeklarationsnämnden*) yhdistettiin kuluttajavirastoksi (*Konsumentverket*) vuonna 1973.¹⁹⁸

Modernin kuluttajapolitiikan synty

Kokemukset Pohjoismaisesta kuluttajakomiteasta (*Nordiska komitén för konsumentfrågor*) olivat selvästikin taustalla ja kuluttaja-asioissa pitemmälle ehtinyt Ruotsi esikuvana, kun kuluttajapolitiikkaa alettiin hahmottelemaan Suomessa. Ruotsista saatiin ideoita kuluttajapolitiikan sekä kunnallisen kuluttajaneuvonnan ja -tutkimuksen kehittämiseksi. Siellä ei ollut perinteisesti samanlaista voimakasta tuottajien ja kuluttajien vastakkainasettelua, kuin mihin Suomessa oli totuttu. Pohjoismaisen kuluttajakomitean jäsenenä Suomesta olivat alkuvaiheessa Sirkka Kouki maataloushallituksen kotitalousosastolta¹⁹⁹, Onerva Valorinta Kotitalouskeskuksesta sekä Sirkka Räikkönen Kulutusosuuskuntien Keskusliitosta. Myöhemmin Suomea edustivat myös Koukin tilalle tullut sosiaaliministeriön hintaosaston päällikkö Olavi Väyrynen sekä sihteerinä Riitta Ritvala.²⁰⁰

Vuonna 1962 perustettiin Suomeen Kuluttaja-asiain neuvottelukunta ja vuonna 1965 viimein Kuluttajaneuvosto. Hinta- ja palkkaneuvosto valvoi sotion jälkeen toimeentulon kehitystä. Sen puheenjohtajana toimi hinta- sekä palkka-asioista vastaava sosiaaliministeri ja jäsenenä oli 15 virkamiehistä, poliitikkoa sekä elinkeinoelämän, järjestöjen ja julkisen sanan edustajaa varamieherineen. Sosiaaliministeri tuli myös Kuluttajaneuvoston puheenjohtajaksi ja varapuheenjohtajaksi Olavi Väyrynen. Kuluttajaneuvosto perusti *Kuluttajatieta*-lehden tiedotuskanavakseen. Kotitalousneuvontajärjestöt ja lehdistö eivät olleet uudesta organisaatiosta pelkästään mielissään, sillä se nähtiin kilpailijana. Myös liike-elämässä oli uuden organisaation tarkoitusperien epäilijöitä. Kuluttajaneuvosto oli alusta lähtien hyvin aktiivinen, ja siellä hahmoteltiin kuluttajapolitiikan tulevaisuutta. Kuluttajaneuvosto teki jo ensimmäisenä toimintavuonnaan muun muassa ehdotuksen vapaaehtoisten kuluttajalautakuntien perustamisesta ja kuluttajaneuvojien palkkaamisesta kuntiin.²⁰¹ Vuonna 1965 perustettiin myös uusi kansalaisjärjestö *Kuluttajat – Konsumenterna*

197 Boalt ym. 1984, 220–222.

198 Boalt ym. 1984, 233, 235.

199 Sirkka Kouki siirtyi Marttajärjestön toiminnanjohtajan tehtävistä maataloushallituksen kotitalousosaston päälliköksi Katri Laineen jäätyä eläkkeelle marraskuussa 1957. (Pietäinen 1992, 192–193.)

200 Riitta Ritvalan, Sirkka Räikkösen, Onerva Valorinnan ja Olavi Väyrysen haastattelut.

201 KM 1968:B 74, 14–15; Riitta Ritvalan, Gun Väyrysen ja Olavi Väyrysen haastattelut; Westmarck 1985, 32.

ry nimenomaan kuluttajien etujärjestöksi.

Kuluttajapolitiikkaa suunniteltiin läheisessä kytkennässä hinta- ja kilpailupolitiikkaan. Varsinkin luotaessa 1960-luvun lopulla keskitetyn tulopolitiikan mallia, kaikkien kolmen politiikkalohkon kytkentöjä tarkasteltiin myös talusteoreettiselta kannalta. Vuonna 1973 kuluttaja-asiat keskitettiin perustettuun elinkeinohallitukseen. 1970-luvulla kuluttajapolitiikkaa kehitettiin vuonna 1972 mietintönsä jättäneen kuluttajapolitiikan suunnittelukomitean työn pohjalta. Perustettiin erillinen kuluttaja-asiamiehen virka, kuluttajavalituslautakunta sekä markkinatuomioistuin. Vuonna 1978 astuivat voimaan kuluttajan-suojalait. Samana tulivat voimaan laki ja asetus kuluttajaneuvonnan järjestämisestä kuntiin. Vuoteen 1984 mennessä kunnallista kuluttajaneuvontaa oli saatavilla jo 141 kunnassa.²⁰²

1960-luvun lopun keskitetyssä tulopolitiikan mallissa hinta- ja palkkaratkaisut nähtiin kansalaisten ostovoiman kehityksen kannalta merkittävinä. Kuluttajapolitiikan synty kytkeytyi läheisesti korporatiiviseen yhteiskuntapolitiikan malliin, jossa etujärjestöt sopivat valtiovallan myötävaikutuksella talouspolitiikan kannalta keskeisistä asioista. Modernin kuluttajapolitiikan synty Suomessa lähensi maamme yhteiskuntapolitiikkaa osaltaan muiden Pohjoismaiden omaksumaan hyvinvointivaltiomalliin, jossa julkisella vallalla oli keskeinen rooli yhteiskuntakehityksen säätelijänä.

---

202 KM 1972: A 26; Kunnas 1989, 237; Westermarck 1985, 33, 37, 44.

IV
VALISTUKSEN
KUVAT JA
VALISTAJIEN
PROFESSIONALI-
SOITUMINEN

■ Neuvonta ja valistus lehdistössä

Lehdet olivat jo 1800-luvulla erilaisten lehtisten ja kirjasten ohella ensimmäinen valistuskanava, joka teki mahdolliseksi suurten joukkojen valistamisen kerralla. Vapaan lehdistön synty ja kehitys liittyi olennaisena osana Henrik Steniusen mainitsemaan kansakunnan rakentamiseen sivistysprojektina.¹ En tarkastele tässä tutkimuksessa lehdistöä sinänsä vaan nimenomaan lehdistöä valistuskanavana. Tarkastelen lehdistön tuottamaa valistusta vuosina 1919–1970 lehtien joulukuun numeroista kolmen vuoden välein kerätyn aineiston avulla. Kiinnittämällä huomiota valikoituihin lehtiin ja pitkään aikaväliin etsin lehdissä tarjottavan valistuksen kehityslinjoja. Käytän tapaustutkimusta havainnollistamaan lehdistön yleistä merkitystä valistuskanavana: kiinnitän huomioni joulun esittelemiseen kuluttajille pitkällä aikavälillä.²

Suomalainen joulukuun juhla on perhekeskeinen juhla, jonka viettoa säätelevät vahvat normit. Joulukuun juhla on ihmisille tärkeä juhla, ja sen viettämistä tiivistyy monia suomalaisen kulttuurin piirteitä. Vielä vuoden 1983 haastatteluihin perustuvassa tutkimuksessa todettiin, että haastatteluaineiston 142 perheestä vain yksi islaminuskoinen perhe ei viettänyt joulukuun juhlaa. Joulukuun juhlan rituaalit saatetaan kokea itse keksityiksi, vaikka tutkimuksen mukaan ihmisten joulukuun juhla noudattaa hyvin yhdenmukaista kaavaa. Traditioiden keksiminen on kiinnostava teema, johon on kiinnitetty tutkimuksessa huomiota.³ Joulukuun juhla on tullut myös kulutuksen ja kaupan myynnin kannalta tärkeä juhla nykyaikaisessa kulutusyhteiskunnassa. Itse asiassa historioitsija Stephen Nissenbaum on osoittanut, kuinka joulukuun juhla toimi 1800-luvun Yhdysvalloissa kaupallistumisen ja kulutusyhteiskunnan kättilönä: joulukuun liittyvä mainonta sekä lahjojen antaminen yleistyivät ympäri maata ja joulukuun juhla otettiin myyntivaliksi vuosina 1820–1850.⁴ On perusteltua kysyä, miten ja minkälaisia joulukuun juhlan mallia suomalaisille on tarjottu?

1 Stenius 1990, 104.

2 Erityisesti naisille suunnatut lehdet ovat kunnostautuneet joulukuun esittelemisessä ja joulukuun traditioiden ylläpitämisessä Suomessa. Toisaalta ne ovat levittäneet yleisölle monia uutuuksia. (Assmuth 1986, 96; Jaakkola 1977, 6–7.)

3 Assmuth 1987, 188–192. Traditioiden keksimisestä, ks. Ehn, Frykman & Löfgren 1993; Frykman & Löfgren, red. 1991; Hobsbawm & Ranger 1983; Miller 1993. Eric Hobsbawm (1983a, 1) määrittelee keksityn tradition joukoksi avoimesti tai hiljaisesti hyväksytyjä sääntöjä ja symbolisia rituaaleja, jotka teroittavat ihmisten mieliin arvoja ja käyttäytymisnormeja kertauksen avulla jatkuvuuden korostamiseksi. Keksittyjä traditioita tuotettiin eri Euroopan maissa erityisesti neljänä vuosikymmenenä ennen ensimmäistä maailmansotaa ja ne liittyivät kansallisvaltion rakentamiseen (Hobsbawm 1983b, 263).

4 Nissenbaum 1996, 135–140, 169.

Joulu ja valistuslehdet

Joulu on kalenterivuoden juhlapäivistä se, johon latautuu hyvin paljon tunnetta ja odotuksia. Lahjojen vaihto on tärkeä taloudellinen instituutio. Lahjoilla pidetään yllä ja vahvistetaan läheisiä sosiaalisia suhteita.⁵ Joulukoristeet ja valmistelut luovat juhlatunnelmaa. Nykyaikaisessa kulutusyhteiskunnassa joulun ajan myynti onkin vähittäiskaupan koko vuoden myynnin kannalta erittäin merkittävää.⁶ Joukkotiedotusvälineet osallistuvat voimakkaasti joulutunnelman tuottamiseen: radio ja televisio lähettävät joulumusiikkia ja lehdistö informoi kuluttajia juhla valmisteluista ruoka- ja kattausohjeita sekä lahjavihjeitä myöten. Jo 1920-luvun Ruotsissa radio lähetti jouluaattona musiikkia, jonka tahdissa voitiin tanssia kuusen ympäri. Ennen radiota lehdistö ja myöhemmin lisäksi televisio ovat muokanneet ja konkretisoineet joulun ideaa.

Ruotsalainen kulttuurintutkija Orvar Löfgren on analysoinut lehdistön, radion ja television tuottamaa materiaalia 1920-luvulta tähän päivään. Hänen mukaansa kuluttajille on korostettu kahta asiaa: ensinnäkin joulu oli aina parempi vanhoina hyvinä aikoina, ja toiseksi "oikea" joulun ympäristö on maalla.⁷ Vaikka ruotsalainen elämä modernisoitui ja urbanisoitui aikaisemmin kuin Suomi eli jo 1930- ja 1940-luvulla, ideaali maalaisjouluista säilyi ruotsalaisten sydämissä. Suomalaisella aineistolla voidaan etsiä vastausta siihen, päteekö maalaisjouluun kaipuu myös Suomessa. Millaista joulua valistuslehdet tarjoilevat ihmisille? Kolmanneksi Löfgren on kiinnittänyt huomiota siihen, että maallistuneessa Ruotsissa painotetaan pyhää, hiljentymistä ja pidättyväisyyttä.⁸ Päteekö sama myös Suomeen?

Tarkastelen näitä kysymyksiä aineistona viisi kotitalouksille suunnattua valistuslehteä ja *Suomen Kuvalehti* vuosina 1919–1970. Lehdet ovat valistusjärjestöjen julkaisemat Kulutusosuuskuntien Keskusliiton *Kuluttajain Lehti*, SOK:n *Yhteishyvä*, Marttajärjestön *Emäntälehti* sekä Maatalousnaiset-järjestön julkaisema *Maatalousnainen*.⁹ Lisäksi tarkastellaan Yhtyneet Kuvalehdet Oy:n julkaisemaa *Kotiliesi*-lehteä ja vertailun vuoksi *Suomen Kuvalehteä* yleisölle tarkoitettuina kaupallisina yleisjulkaisuina. *Kotiliesi* ja *Suomen Kuvalehti* ovat pitkäikäisiä julkaisuja Suomen muuten verrattain lyhytikäisten aikakaus-

5 Kyselytutkimuksen mukaan lahjojen jakoa ja joulupukkia piti tärkeimpinä joulurituksina vuonna 1969 vastaajista 55 prosenttia ja vuonna 1983 vastaava luku oli 43 prosenttia (Assmuth 1986, 79).

6 Joulun merkitys vähittäiskaupalle on vuosi vuodelta korostunut. Ihmiset eivät halua luopua joululahjojen ostosta. Kulutushuippu asettuikin juuri joulua edeltäville viikoille. Kuluttajat toimivat sikäli tietoisien epärationaalisesti, että he ostavat joululahjat vuosi vuoden jälkeen vaikka tietävät tavaroiden olevan selvästi halvempia joulunjälkeisissä alennusmyynneissä. (Assmuth 1986, 115.)

7 Löfgren 1993b, 222.

8 Ruotsalaiset haluavat aitoja kynttilöitä ja mielellään luonnon materiaaleista tehtyjä koristeita. Yhdysvaltalaisien joulunviettoa pidetään Ruotsissa kaupallisena ja keinotekoisena. (Löfgren 1993b, 230.)

9 *Kuluttajain Lehti* ilmestyi vuosina 1956–65 nimellä *Kuluttaja* ja 1965–70 nimellä *Me Kuluttajat*. Vuodesta 1970 lehden nimi on ollut *Me. Maatalousnainen*-lehti on ilmestynyt vuodesta 1970 *Koti*-nimisenä.

lehtien kentässä.¹⁰ Molemmilla on ollut voimakas vaikutus suomalaiseen kulttuuriin.

Tarkastelussa kiinnitetään huomiota lehtien joulukuun numeroihin. Tarkoituksena on selvittää vertailuasetelmalla kahden edellä mainitun kysymyksen lisäksi seuraavia: Miten joulu tuodaan esiin valistuslehdissä? Miten markkinoiden muutos mainonnan kautta näkyy lehdissä mainosten määrän vaihteluna ja erityisinä joulumainoksina? Onko kysymyksessä maaseudun vai kaupungin joulu? Mitä perheen sisäisestä työnjaosta jouluvalmisteluissa sanotaan? Missä määrin jouluvalmisteluissa ja lahjavinkeissä painotetaan itsetekemistä ja missä määrin valmiita ostettuja tuotteita? Mitä ruokalajeja suositellaan joulupöytään ja miten suositukset muuttuvat? Millainen on joulupöydän kattaus ja koristelu sekä mitä muutoksia siinä tapahtuu?

Kotitalouksille suunnattua valistusmateriaalia julkaisivat paitsi varsinaisten valistusjärjestöjen lehdet niin myös monet muut julkaisut. Lisäksi valistusmateriaalin erottaminen kaupallisista ilmoituksista ja mainoksista ei ole aina ongelmatonta. Tarkasteltavat lehdet valittiin perustuen niitä julkaisevien järjestöjen keskeiseen asemaan kuluttaja- ja kotitalousvalistuksen kentässä. *Suomen Kuvalehti* valittiin lähinnä vertailun vuoksi edustamaan kaupallisen valtalehdistön linjaa.

Tarkasteltava aikaperiodi on pitkä: vuodet 1919–1970. Tarkoituksena on kiinnittää huomiota pitkän aikavälin muutoksiin, joita lehdistövalistuksessa on nähtävissä. Tämä mahdollistaa myös vertailun Orvar Löfgrenin esille nostamiin ruotsalaista kulttuuria koskeviin seikkoihin: joulun nostalgiaan, maalaisjoulun idealisointiin sekä jouluun liittyvään uskonnolliseen painotukseen. Vuosikerroista valittiin otos siten, että kaikista lehdistä valittiin joulunumerot tai viimeiset joulua edeltävät numerot kolmen vuoden välein alkaen vuodesta 1919.¹¹ Lehdistä *Kotiliesi* ja *Maatalousnainen* eivät ilmestyneet ajanjakson alusta asti. *Kuluttajain Lehti* vaihtoi nimeä kolmesti.

Kotiliesi

Oli kaksi kuvalehteä, Aitta ja Tulenkantajat, Hakkapeliitta ja Kotiliesi, Lukemista Kaikille ja Pilajuttuja kolme lajia, Kiki ja jos mitä viikkolehtiä loppumattomiin. Kolmivärikansia, mahdollisimman räikeitä kansikuvia, – melkein kuin olisi ollut jo jossakin saksalaisen aseman sanomalehtikioskissa. Tuokin kuului tähän aikaan, ihmiset tyydyttivät henkisen nälkensä aikakauslehdillä, nopeasti ahmitut palaset, mahdollisimman helpotajuiset jutut.¹²

10 Leino-Kaukiainen 1992b, 206.

11 Tarkasteltaviksi tulivat siis joulunumerot tai kaksi vuosilta 1919, 1922, 1925, 1928, 1931, 1934, 1937, 1940, 1943, 1946, 1949, 1952, 1955, 1958, 1961, 1964, 1967 ja 1970. Kerran kuussa ilmestyvistä *Emäntälehdessä* ja *Maatalousnainen*-lehdessä valittiin joulunumerot (numero 12). Viikkolehdistä *Kuluttajain Lehti* ja *Yhteishyvä* valittiin kaksi viimeistä ennen joulua ilmestynyttä numeroa – tavallisesti numerot 50 ja 51–52 – ja kaksi kertaa kuukaudessa ilmestyvästä *Kotiliedestä* numerot 23 ja 24. *Suomen kuvalehdessä* tarkasteluun valittiin joulunumero 51–52.

12 Waltari [1931]1982, 68.

Kotiliesi-lehti vakiinnutti asemansa tärkeänä naisille tarkoitettuna julkaisuna. Lehti perustettiin suomalaiseksi vastineeksi ruotsalaiselle *Husmodern*-lehdelle. Sen ensimmäinen numero ilmestyi joulukuksi 1922. Perheenemäntien ja kotitalousväen ammattilehdeksi julistautuneen lehden päätoimittajana toimi peräti 41 vuoden ajan Alli Wiherheimo.¹³ Lehti painettiin kustantajan WSOY:n kirjapainossa. Sen sisältö koostui alusta lähtien erilaisista käytännön elämää helpottavista ohjeista, ruokaresepteistä, käsityöohjeista, kotikulttuuriin ja kodin viihtyisyyden lisäämiseen ohjaavasta materiaalista sekä kuluttajavalituksesta. Kotilieden toimituskuntaan kuuluivat alkuvaiheessa Hedvig Gebhard, Laura Harmaja, Mandi Hannula ja Eva Somersalo.¹⁴

Kahdesti kuukaudessa julkaistava *Kotiliesi* tuli nopeasti suosituksi. Kun sen kolmannen numeron painos vuonna 1923 oli ainoastaan 9 500 kappaletta, vastaava luku oli vuotta myöhemmin jo 31 000 ja vuonna 1925 runsaat 52 000. Ennen sotia vuonna 1937 painos oli noussut 122 000 kappaleeseen.¹⁵ Korkeimmillaan vuonna 1948 lehden levikki oli peräti 234 000. Kyseinen luku on suuri jopa verrattuna suurilevikkisiin Kuluttajain Lehteen ja Yhteishyvään. Vuonna 1957 levikki oli noin 200 000 ja 1980 runsaat 214 000. Jälkimmäisenä vuonna lehden kokonaislukijamääräksi arvioitiin peräti 988 000.¹⁶

Vaikka *Kotiliesi* oli alunperin tarkoitettu sekä kaupunkilais- että maalaiskotien naisille, se leimautui suhteellisen nopeasti nimenomaan maalaisemäntien lehdeksi. 1930-luvulla tosin lehdessä esiteltiin jatkuvasti niin kaupunkilais- kuin maalaiskotejakin. Vuosikymmenen puolivälissä lehden numeroissa oli liitteitä eri teemoista kuten huonekasveista, käsityöstä, pukeutumisesta ja jopa voimistelusta. 1930-luvun alussa *Kotiliesi* sai kilpailijakseen *Oma koti*-lehden, joka kuitenkin sulautettiin *Kotilieteen* jo vuonna 1934. *Oma koti*-lehdestä siirtyneet Ida Pekari ja taiteilija Martta Wendelin toivat lehteen uutta ilmettä. Vuosien varrella Wendelin piirsi *Kotilieteen* yli kolmesataa kansikuvaa. Pekarin ideoima ja Mika Waltarin tekstiin perustuva *Kieku ja Kaiku*-sarjakuva kehittyi neljän ilmestymisvuosikymmenensä aikana alansa klassikoksi.¹⁷

Kotiliesi järjesti 1930-luvulla perheenemäntien opintopäiviä, perusti vuonna 1938 kummikerhon avustamaan syrjäseutujen koteja ja järjesti 1950-luvulla perheenemännille lomaleirejä. Lehti kiinnitti myös alusta lähtien erityistä huomiota kotitaloustyön rationalisointiin.¹⁸ Lehden linjaa luonnehtivat perusarvo-

13 Tarmokas ja aloitekykyinen Wiherheimo otti runsaasti vaikutteita ulkomaalaisista aikakauslehdistä. Hän myös käänsi *Kotilieteen* vieraskielisiä artikkeleita. (Huuhka 1980, 213.) Lehtien päätoimittajista, ks. liite 3.

14 Malmberg 1991a, 197–8; Saarikoski 1992, 13.

15 Saarikoski 1992, 14. *Kotiliesi* -lehden kohoamista nopeasti tärkeäksi kulttuuri-instituutiona sotien välisenä aikana kuvastaa esimerkiksi se, että Valentin Vaalan ohjaamassa vuoden 1935 ensi-iltaelokuvassa "Kaikki rakastavat" mainittiin ohimennen lehden käsityöohje vuoden 1934 *Kotiliedestä*. Suomi-Filmi Oy:n "Kaikki rakastavat" oli sikäli erityisen merkittävä elokuva, että sen myötä syntyi Suomen kaikkien aikojen suosituin tähtipari Ansa Ikonen ja Tauno Palo (Uusitalo 1975, 51–53).

16 Huuhka 1980, 215; Leino-Kaukiainen 1992b, 213; Malmberg 1991a, 200, 284; *Kotiliesi* 23/1937.

17 Malmberg 1991a, 200–203.

18 Esimerkiksi: Alli Wiherheimo: "Voidaanko kotitaloustyötä keventää?", *Kotiliesi* 20/1935,

jen ja perheen merkityksen korostaminen, perinteiden vaaliminen, huomion kiinnittäminen naisen asemaan yhteiskunnassa sekä – ilmeisesti pitkälti Laura Harmajan vaikutuksesta – kotityön kansantaloudellisen arvon painottaminen.¹⁹

Kuluttajain Lehti ja Yhteishyvä

Kuluttajain Lehti ja *Yhteishyvä* perustettiin osuuskauppaliikkeen jäsenlehdiksi. *Yhteishyvä* ilmestyy edelleen saman nimisenä. *Kuluttajain Lehteä* julkaistaan nykyään nimellä *Me*. Iältään vanhempaa ja itse asiassa Suomen ensimmäistä asiakaslehteä *Yhteishyvää* alkoi julkaista Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta (SOK) vuonna 1905. Lehteä toimitti Jalmari Sahlbom. Sen vinjetti vuodesta 1906 oli "Kuluttajain äänenkannattaja" ja levikki noin 5 000 kappaletta.²⁰

Yhteishyvän ensimmäisen vuosikerran sisällöstä runsaat 80 prosenttia käsiteli osuuskauppaa tai osuustoimintaa yleensä. Osuustoiminnan lisäksi lehti sisälsi kodin ja naisten osastot sekä ajanvietettä. 1930-luvun lopulla viihteen ja kodin hyötytietouden osuus oli kasvanut jo noin 60 prosenttiin. 1950-luvulla osuustoimintaa käsittelevien kirjoitusten osuus pieneni noin 25 prosenttiin, kun se kilpailevassa *Kuluttajain Lehdessä* vielä vuonna 1938 oli yli 60 prosenttia ja vuonna 1956 lähes saman verran.²¹ *Yhteishyvä* -lehden ruotsinkieliseksi rinnakkaisjulkaisuksi perustettiin vuonna 1909 *Samarbete*, jonka levikiksi tuli noin 2 000.

Kerran viikossa ilmestyvän *Yhteishyvän* levikki kasvoi suhteellisen tasaisesti, ja se oli 1960-luvun alkuun asti maamme suurilevikkisin asiakaslehti yli 300 000 kappaleen levikillään. Toiseksi suurin oli *Kuluttajain Lehti*, joka oli perustettu osuuskauppaliikkeen kahtiajakautumisen yhteydessä ja jota alettiin julkaista vuonna 1917.²² Vuodesta 1919 viikoittain ilmestyvän *Kuluttajain Lehden* ensimmäinen päätoimittaja oli Väinö Hupli. Lehden ruotsinkieliseksi rinnakkaisjulkaisuksi perustettiin *Konsumentbladet*, jota alettiin julkaista vuonna 1921. Sen levikiksi vakiintui 1930 hieman runsaat 3 000 kappaletta.²³

Kuluttajain Lehden ensimmäisen numeron painos oli 27 000 kappaletta. Sen levikki kasvoi nopeasti 1920-luvulla, ja lehdestä tuli moneksi vuosikymmeneksi *Yhteishyvän* keskeinen kilpailija. 1960-luvulle tultaessa *Kuluttajain Lehden* levikki lähestyi 250 000 kappaletta. Lehdessä julkaistiin 1920- ja 1930-luvulla runsaasti osuuskauppaliikettä käsitteleviä artikkeleita. Lehden

---

775, 792; Laura Harmaja: "Perheenemäntien työtunteja mitataan", *Kotiliesi* 18/1937, 677–678; J. Kautola: "Vesijohto meillemkin", *Kotiliesi* 3/1938, 90–91; Alice Jeansson: "Taloustyö hauskeemmaksi", *Kotiliesi* 13–14/1938, 530–531

19 Huuhka 1980, 217; Malmberg 1991a, 222.

20 Perko 1979, 109; Nuutinen 1984, 13–14.

21 Nuutinen 1991, 419–420.

22 Ks. liite 4: *Kuluttajain Lehden* ja *Yhteishyvän* levikki 1919–1970. Mainittakoon, että yksityiskaupan asiakaslehti Suomen vähittäiskauppiasliiton vuodesta 1933 alkaen julkaisema *Pirkka* ohitti *Kuluttajain Lehden* levikissä vasta vuonna 1955 ja *Yhteishyvän* 1960-luvun alussa. (Nuutinen 1984, 52.)

23 Suonoja 1966, 249–255; Nuutinen 1984, 16, 26.

muu sisältö koski yleistä talouspolitiikkaa, kaunokirjallisuutta, ajanvietettä ja yleissivistäviä teemoja sekä kotitalousasioita. Sotien välillä käytiin verrattain vilkasta keskustelua *Kuluttajain Lehden* linjasta.

Emäntälehti ja Maatalousnainen

Inkeri palasi sisälle, meni makuuhuoneeseen, otti virkkuun, heitti kerän lattialle ja aloitti. Näin pitkällä oltiin, hän pyöritti kalastajalankarullaa ja teki Emäntälehdestä löytämänsä mallin mukaan ikkunaverhoja.²⁴

Emäntälehti ja *Maatalousnainen* ovat molemmat valistusjärjestöjen julkaisemia. Edellistä on julkaissut Marttaliitto jo vuodesta 1902 lähtien ja jälkimmäistä Maatalousnaiset vuodesta 1940. Molemmat lehdet ovat ilmestyneet kerran kuukaudessa, ja niiden sisällössä kotitalousneuvonnalla ja valistuksella on ollut keskeinen sija. Finlands svenska Marthaförbund julkaisi *Emäntälehd*en ruotsinkielistä rinnakkaisjulkaisua *Husmodern*.²⁵

*Emäntälehd*en päätoimittajaksi valittiin Marttajärjestön johtajatar Alli Nisinen, joka vastasi lehdestä 1920-luvun puoliväliin asti.²⁶ Ilmestymisensä alkuvaiheessa lehden levikki oli noin 2 200–2 500 kappaletta ja vuosikerran sivumäärä 200 sivun tuntumassa. Lehti pyrki olemaan ensisijaisesti emäntien ammattijulkaisu, joka keskittyi käytännön taloudenpidon neuvontaan, lastenhoitoon ja kasvatukseen sekä kanojen ja puutarhan hoitoon. Sen sisältö myötäili Marttajärjestön yleislinjaa. 1920-luvun lopulla *Emäntälehti* alkoi saada nelivärikansia, ja seuraavalla vuosikymmenellä lehden kuvitusta lisättiin. Sotien välisenä aikana ilmoitusmyynti oli kaiken kaikkiaan verrattain vilkasta. Suurimmillaan *Emäntälehd*en levikki oli ennen sotaa vuosina 1936–1939, jolloin painos oli 15 000 kappaleen luokkaa.²⁷

Maatalousnaiset-järjestö sai palstatilaa Maatalousseurojen Keskusliiton *Maa*-lehdessä ennenkuin järjestö vuonna 1933 itsenäistyi ja perusti lopulta oman lehden. *Maatalousnainen* on ilmestynyt vuodesta 1940 lähtien kerran kuukaudessa. Päätoimittajana oli vuoteen 1957 Maatalousnaisten toiminnanjohtaja Martta Kuusela ja siitä eteenpäin 1970-luvun loppuun asti Mirja Veitonmäki.²⁸ *Maatalousnainen* on *Emäntälehd*en tapaan ollut järjestönsä päämääriä ajava ja linjaa noudattava järjestöjulkaisu. Lehden tavoitteena oli maa-seutukotien aineellisen ja henkisen hyvinvoinnin lisääminen ja järjestön toiminnan tukeminen. *Maatalousnainen* oli myös kotitaloustutkimuksen tulosten tulkitsija ja levittäjä, kokemusten kerääjä ja harrastusten herättäjä.²⁹ Sen kohderyhmä oli alunpitäen maalaistalojen emännät. *Koti*-nimiseksi vuonna 1970

24 Joenpelto 1978, 242.

25 Ruotsinkielisen Marttajärjestön julkaisema lehti on eri julkaisu kuin Ruotsissa ilmestyvä *Husmodern*-lehti. Finlands svenska Marthaförbundin lehteä julkaisiin vuosina 1958–1964 nimellä *Marthabladet/Husmodern* ja sen jälkeen *Marthabladet*-nimisenä.

26 Haltia 1949, 26–29; Malmberg 1991a, 194.

27 Eskolin 1992, 7–8; Haltia 1949, 164; Leino-Kaukiainen 1992b, 136.

28 Laine 1948, 378–379.

29 Veitonmäki 1996.

muuttuneen lehden levikki oli kymmenen vuotta nimenmuutoksen jälkeen runsaat 25 000 kappaletta.³⁰

Suomen Kuvalehti

Tänä päivänä ilmestyvä viikkolehti *Suomen Kuvalehti* alkoi ilmestyä Otavan kustantamana vuoden 1917 alusta.³¹ Käsittelen hieman laajemmin lehden vaihteita, koska sen merkitys suomalaiselle kulttuurille ja myös kulutusyhteiskunnan kehitykselle on ollut melkoisen suuri. Uuden julkaisun tavoitteena oli nostaa suomalaiset viikkolehdet "eurooppalaiselle tasolle". Sen toimittajaksi tuli kirjailija Juhani Ahon suosituksesta Matti Kivekäs, joka kuitenkin kuoli jo vuonna 1918 Tampereella. *Suomen Kuvalehti* pyrki levittämään "sivistyksen ja tiedon tulta" suomalaisille. Lehden levikki lähti nopeaan kasvuun: vuonna 1917 sillä oli noin 12 000 tilaajaa, vuotta myöhemmin 20 000 ja 100 000 tilaajan raja rikkoutui jo 1920-luvun puolessa välissä.³²

Suomen Kuvalehdellä ei oikeastaan ollut kilpailijoita, ja se koki 1920-luvulla maamme lehdistöhistoriassa lähes vertaansa vailla olevan nousun. Lehden kasvu päättyi vasta 1930-luvun alun lamaan. *Suomen Kuvalehti* tavoitteli yhtäältä "puolueettoman kansanvalistajan" ja toisaalta liikeyrityksen asemaa.³³ Sillä oli kirjeenvaihtajia niin Pariisissa ja Berliinissä kuin Australiassakin asti. Lehdessä ymmärrettiin ensimmäisenä myös "julkkishaastattelujen" arvo. Vuonna 1918 lehden päätoimittajaksi tuli Veli Giovanni -nimimerkillä pakinoitunut Leonard Mauritz Viherjuuri. Toimitussihteerin tehtäviä hoitivat Y. Yläne (1918–27) sekä sittemmin päätoimittajana toiminut Ensio Rislakki (1927–32). Lehden kasvu jatkui 1920-luvulla nopeana: vuonna 1920 painos oli 35 000, vuonna 1925 75 000 ja huippuvuonna 1928 peräti 137 000. 1930-luvun alun lama vakiinnutti levikin 100 000:n tuntumaan.³⁴

1920-luvun *Suomen Kuvalehti* tavoitteli urbaania kansainvälistä tyyliä. 1930-luvulla keskeisiksi teemoiksi nousivat isänmaallisuus, perhe, työ ja koti.³⁵ Lehti järjesti monenlaisia tempauksia. 1920-luvulla pyrittiin levittämään radioharrastusta kansalaisten keskuuteen neuvomalla vastaanottimen rakentamista. Edelleen pyrittiin kiinnostamaan kansalaisia ilmailuun ja autoiluun sekä järjestettiin valokuvauskilpailuja. Vuonna 1926 järjestettiin kilpailu, jossa etsittiin suomalaista naistyyppiä. *Suomen Kuvalehti* oli näin mukana nostattamassa missihuumaa. Lisäksi lehden kansikuvien paljassääriset filmitähdet herättivät 1920-luvulla pahennusta vanhoillisissa lukijoissa. Lehden numerosta saattoi jopa puolet olla ilmoitussivuja. *Suomen Kuvalehti* olikin kuvallisen

30 Valonen 1991, 284.

31 Lehdellä oli kolme samannimistä edeltäjää: Julius Krohn julkaisi Suomen Kuvalehti-nimistä julkaisua vuosina 1873–80, Weilin & Göös perusti lyhytaikaiseksi jääneen kuvalehden vuonna 1894 ja Turussa julkaistiin Suomen Kuvalehteä vuonna 1912. (Uino 1991a, 41–42.)

32 Uino 1991a, 41–43, 70.

33 Uino 1991b, 82.

34 Uino 1991b, 85–86.

35 Uino 1991b, 83–84.

mainonnan uranuurtajia maassamme. Sen rooli uuden teknologian puolesta-puhujana on tullut esiin paitsi radion niin myöhemmin myös esimerkiksi television ja tietokoneen tapauksessa.³⁶

Suomen Kuvalehti vaikutti myös kielen kehitykseen. Vuonna 1928 järjestettiin lukijakilpailu suomenkielisen vastineen saamiseksi sanalle "reklami".³⁷ Kilpailun tuloksena uusi sana "mainos" juurtui pian arkikieleen. *Suomen Kuvalehdellä* oli keskeinen rooli niin ikään sanan "viihde" käyttöönotossa. Edelleen *Kuvalehti* vaikutti aloitteentekijänä vuonna 1931 järjestetyssä kieltolakia koskevassa kansanäänestyksessä.³⁸ Erityisen kiinnostava tempaus oli kiertävä lentokone kesällä 1929, joka lennätti yleisöä eri puolilla Suomea. Kirjailijat Katri Vala ja Ilmari Kianto purkivat elämyksensä runoihinsa. Suomen ensimmäisiä "julkisjuttuja" oli reportaasi juoksija Paavo Nurmen vihkiäisistä vuonna 1932. Tällaisilla kirjoituksilla kosiskeltiin naislukijoita, jotka *Suomen Kuvalehti* löysi kuluttajina ja lehtien lukijoina jo 1920-luvulla. Muoti, harrastukset ja kauneudenhoito alkoivat saada lehdessä palstatilaa. *Suomen Kuvalehti* toi amerikkalaisuutta Suomeen, mutta kansainvälisyyspyrkimyksestä huolimatta vain 23 prosenttia sen uutisoinnista oli ulkomaan uutisia.³⁹

Vuonna 1934 WSOY ja Otava perustivat Yhtyneet Kuvalehdet Oy:n. Ilmari Turja tuli *Suomen Kuvalehden* päätoimittajaksi vuonna 1936 ja toimitussihteeriksi Mika Waltari (1936–38). Turja alkoi tehdä lehdestä "suomalaista taistelulehteä". Suomalaisten arkielämän kuvaus, kansatieteelliset teemat ja talonpoikauskulttuuri sekä Mika Waltarin ja Olavi Paavolaisen matkakertomukset yleistyivät. Eturivin kulttuurivaikuttajat kuten Martti Haavio, Samuli Paulaharju, Heikki Klemetti ja Kustaa Vilkuna kirjoittivat ahkerasti lehteen. *Suomen Kuvalehti* jatkoi aloitteellisuutta: se oli ajamassa Suomen Kulttuurirahaston perustamista vuonna 1937 ja samoin Suomen Akatemian perustamista vuonna 1946.⁴⁰

1940-luvulla lehdellä ei ollut vakavia kilpailijoita. Urho Kekkonen ja Kustaa Vilkuna kuuluivat sen säännöllisiin avustajiin. Vuonna 1946 *Suomen Kuvalehden* levikki oli 171 000. Lehden lukijakunnasta pääosa oli säännöllisiä tilaajia, sillä irtonumeromyynti oli vain noin kuusi prosenttia kokonaisuunnista.⁴¹ Seuraavalla vuosikymmenellä Ensio Rislakki sai päätoimittajan tehtävät. Lehti jatkoi vakaasti sinivalikoisella linjallaan mutta sai kilpailijoita.

Levikki oli 1960-luvun alussa 112 000 kappaletta. Ilmoitusten määrä vuosikerran kokonaissivumäärästä väheni 22 prosenttiin vuonna 1962 edellisen vuosikymmenen puolivälistä, jolloin se oli parhaimmillaan ollut peräti 27 prosenttia.⁴² 1960-luvulla Urho Kekkonen teki Tasavallan Presidenttinä paluun lehden kirjoittajakaartiin nimimerkillä "Liimatainen", jota seurattiin tarkasti.

36 Pantzar 1996, 88, 125.

37 Uino 1991b, 86.

38 Malmberg 1991b, 117.

39 Uino 1991b, 84–86, 91.

40 Malmberg 1991b, 118.

41 Leino-Kaukiainen 1992b, 211.

42 Malmberg 1991b, 157.

Suomen Kuvalehdestä on sanottava, että se on ollut historiansa ajan tärkeä instituutio suomalaisen lehdistön kentässä. Jo tarkastelujaksomme alkuvaiheessa sillä oli keskeinen rooli modernin yhteiskunnan ja kansainvälisten virtausten välittäjänä maahamme.

Kuluttajan joulu valistuslehdissä

Joulunumeron kans

Valistuslehdet esittävät joulun hyvin perinteisenä juhlana. Uskonnollinen korostus tulee esiin jo lehtien kansikuvissa: aineistossa lähes puolet kansikuvista on aiheeltaan uskonnollissävyyisiä.⁴³ Uskonnollissävyyisiksi kansikuviksi on tällöin tulkittu kaikki ne kansikuvat, joissa esiintyy kirkon ulko- tai sisäkuva, Madonna ja lapsi -asetelma tai muu raamatullinen aihe sekä myös ilmeiset viittaukset lähi-itään. Madonna ja lapsi -aiheella on kulttuurissamme niin voimakkaasti latautunut merkitys, että sen tulkintaa viittaukseksi jouluun ei tarvinnut kyseenalaistaa. Hankalampi kysymys on se, miten aineistossa esiintyvät kuvat lukevista ihmisistä on tulkittava. Ellei tulkintaa helpota jokin uskonnollinen symboli kuten ristin merkki esimerkiksi kirjan kannessa, voidaan kuva tulkita ainakin viittaukseksi joulunajan hiljentymiseen ja hartauteen. Palaan myöhemmin kirjallisuus- ja lukemisteemaan.

Sangen usein esiintyvä kansikuva-aihe aineistossa on jonkun klassisen mestarin – esimerkiksi Botticellin tai Rafaelin – raamatulliseen aiheeseen liittyvä maalaus tai veistos. Tällaisia kansikuvia aineistossa oli kaikkiaan 15. Taidetta käytetään muutenkin *Emäntälehd*en joulunumeroiden kansiaiheena: Leonardon "Mona Lisa" 1955, Schjerfbeckin "Toipilas" 1961 ja Tyko Sallisen "Kevättalvi" 1967. Maallisia jouluun liittyviä symboleja ovat joulupukki, tontut, lahjat, koristeet ja joulukuusi. Näitä aiheita käytetään muutaman kerran *Kuluttajain Lehden* ja *Suomen Kuvalehden* kannessa. Joulukuusta käyttää kansiaiheena myös *Maatalousnainen* kolmesti. Kynttilöitä esiintyy *Kuluttajain Lehden* ja *Emäntälehd*en sekä vuonna 1967 myös *Yhteishyvän* ja *Maatalousnaisen* kannessa. Mielenkiintoinen sattuma on vuonna 1931 sekä *Kuluttajain Lehden* että *Emäntälehd*en joulunumeroissa yksinään taloa lähestyvä ihminen. Edellisessä lehdessä aihetta oli käytetty jo vuoden 1928 joulunumeron kannessa. Vuoden 1970 joulunumeroissa huomiota herättävät kukka-aiheet peräti kolmessa lehdessä.⁴⁴ Mielenkiintoisella tavalla poikkeavia ovat myös *Kuluttajain Lehden* 1943 ja *Yhteishyvän* 1961 joulunumeroiden kannet: niissä on aiheena osuuskaupan myymälä.

43 Liite 5: Valistuslehtien kansikuvat 1919–1970. Kansikuvia on otoksen joulunumeroissa kaikkiaan 91, joista 38 on aiheeltaan uskonnollissävyyisiä. *Emäntälehd*en joulunumerossa ei ollut varsinaista kansikuvaa vuosina 1919 ja 1922. Myöskään *Kuluttajain Lehden* ja *Yhteishyvän* joulunumeroissa ei ollut aina kansikuvaa.

44 *Me* 24/11970, *Kotiliesi* 24/1970 ja *Emäntälehti* 12/1970.

Yhteenvetona voidaan todeta, että uskonnollinen ja harras sävy hallitsee valistuslehtien kansikuva-aiheita koko tarkasteluajanjakson vuosia 1934, 1955 ja 1970 lukuunottamatta. *Kuluttajain Lehden* kannet eroavat muista selvästi maallisemmilla aiheillaan. Ero heijastaa ainakin jossain määrin lehden "vasemmistolaisuutta" ja kriittistä suhdetta uskontoon.

Maaseudun vai kaupungin joulu ja työnjako perheen jouluvalmisteluissa?

Sijoitetaanko joulu valistuslehdissä kaupunkiin vai maaseudulle? Aineisto tarjoaa mielenkiintoisen vertailukohdan Orvar Löfgrenin havainnolle ruotsalaisten kaipuusta maalaisjouluun. Toiseksi kiinnitän huomiota siihen, mikä on perheen sisäinen työnjako jouluvalmisteluissa. Vastauksia etsittiin kiinnittämällä huomiota niin artikkeleihin, kuvitukseen kuin julkaisujen yleisilmeenkin.

Koko ajanjaksolla kävi selväksi, että *Kuluttajain Lehti* sijoitti joulun muita selvemmin kaupunkiin.⁴⁵ Jo vuonna 1919 myöhemmin Pekka Puupää -sarjakuvaan luojana tunnetuksi tullut Ola Fogelberg kuvasi joulunviettoa Pariisissa:

Tanssitaan ja lauletaan ja pajatsot tekevät ihmeitä riidellen humoristisesti yleisön kanssa. Jos esiintyminen hiukan epäonnistuu niin vihelletään ja kiljutaan. Lopuksi on näytelmä, jonka sisältö on hiukan niin ja näin siveelliseltä kannalta katsoen, mutta nauraa täytyy saada ja sehän on pääasia... Ihmettelemme, ettei näy yhtään humalaisia vaikka väkijuomia on saatavissa joka nurkassa.⁴⁶

Hilpeä kuvaus päättyy siihen, että yksi humalainen löytyy ja paljastuu suomalaisiksi turistiksi. *Kuluttajain Lehdessä* perheen sisäinen työnjako jouluvalmisteluissa oli koko ajanjaksolla ilmeisen selvä: jouluvalmistelut olivat perheenmännän kunniatehtävä. Lapset tosin saattoivat auttaa koristelussa, kattaussessa ja muissa pikkuaskareissa.⁴⁷

Yhteishyvässä puolestaan painotettiin maalaisjoulua aina 1960-luvulle asti, vaikkakin joulunumeroiden tarinoissa esiintyi sekä maalaisia että kaupunkilaisia. Vuonna 1955 esiteltiin Suomen suurin perhe: Juho ja Aliina Tynin 19-lapsinen perhe.⁴⁸ Samoin vuonna 1964 esiteltiin maalla asuva Evert ja Hilda Kinnusen perhe, johon kuului vanhempien lisäksi yhdeksän poikaa.⁴⁹ 1960-luvulla kirjoitettiin maaseudun koneistumisesta. *Yhteishyvässä* työnjakoon viitattiin ainoastaan tuomalla esiin lasten panos apuna jouluvalmisteluissa.⁵⁰

Kotilieden vuoden 1928 joulunumerossa esiteltiin yhtäältä kaupunkilaisko-

45 Esimerkiksi vuonna 1937 kuvattiin helsinkiläisten joulua otsikolla "Suurkaupungin joulu" (*Kuluttajain Lehti* 51–52/1937), 1949 esiteltiin kuvasarjalla kaupunkilaislasten joulua ja artikkelissa kerrottiin Aleksanterinkadun joulusta (*Kuluttajain Lehti* 50–51/1949) ja 1958 kuvasarja luonnehti lukijoille jouluostosten tekoa (*Kuluttaja* 50/1958).

46 *Kuluttajain Lehti* 50–52/1919, 9.

47 *Kuluttajain Lehti* 51–52/1934, 51–52/1952 ja *Kuluttaja* 50/1958.

48 *Yhteishyvä* 51/1955.

49 *Yhteishyvä* 51–52/1964.

50 *Yhteishyvä* 51–51/1919, 51/1925, 51–52/1937 ja 51–52/1964.

teja mutta toisaalta myös talonpoikaispuutarhoja. 1930-luvulla kaupunkilainen painotus kasvoi. Maaseutu näkyi lähinnä kuvituksessa. 1940-luvun alussa sota hallitsi suomalaista yhteiskuntaa. Vielä vuosikymmenen lopullakin agraarivaltaisen Suomen niukkuus koski koko sodasta toipuvaa yhteiskuntaa.

1950-luvulla lehden kirjoitusten yleisilme oli puoliksi kaupunkilainen ja puoliksi maalainen. Maaseutua idyllisoitiin kun taas kaupunki tuli esiin kaupunkilaiskotien ja kaupunkilaisten kautta. 1960-luvun *Kotiliedessä* painotettiin kasvavassa määrin kaupunkilaisia teemoja. Vuonna 1964 kerrottiin maanviljelijäperheen arjesta otsikolla "Koko perheen voimalla".⁵¹ Toisaalta samassa numerossa kritisoiitiin myymälöiden houkuttelevaa asetelua, mikä viittaa kaupunkiin. Vuosikymmenen lopulla kaupungistuminen korostui selvästi.⁵²

Kotiliesi-lehdessä näkemys perheen sisäisestä työnjaosta joulunvalmisteluissa on mielenkiintoinen. Kaikkien perheenjäsenten panos valmisteluissa tuotiin esiin. 1960-luvulla jopa kyseenalaistettiin "liian kova siivoaminen" ja korostettiin isän roolia työnjaossa. Isä voi kirjoittaa kortit, tehdä lahjaostoksia ja hankkia kuusen sekä osallistua joulusiivoukseen. Lisäksi isä hankkii ne rahat, jotka perhe sitten tuhlaa.⁵³ *Kotiliesi* poikkesi mielenkiintoisella tavalla muista painottaessaan yhdessätekemistä.

Kaupunki ei näytä olevan joulun näyttämö *Emäntälehdessä*. Vuonna 1940

Agraarinen idylli säilyi pitkään "aidon joulun" kuvissa. Kuva: Emäntälehdessä kuvittanutta, Marttaliiton ry:n yksityisarkisto.

51 *Kotiliesi* 23 /1964.

52 Numerossa 24/1967 oli artikkeli "Helsinkiläisperheen joulu Saariselän kämpässä".

53 *Kotiliesi* 23/1925, 23/1934, 24/1955, 23 ja 24/1961.

kirjoitettiin "näyteikkunaneuvonnasta", mikä voidaan tulkita viittaukseksi kaupunkiin. Toisaalta "missään ei ole niin paljon yksinäisiä ja eristyneitä ihmisiä kuin suurkaupungissa".⁵⁴ Kaupunkia pidettiin siis suorastaan uhkaavana ympäristönä ihmisille. Perheen työnjako jouluvalmisteluissa ei tematisoitunut *Emäntälehdessä* eikä *Maatalousnaissessa*. Jälkimmäisen joulunumeroissa tarinat oli usein sijoitettu maaseudulle. Maaseutujoulua ei edes erityisemmin painotettu. Perinteisen maaseutujoulun kyseenalaistaminen olisikin ollut yllättävää, sillä Maatalousnaisten toimikenttä oli niin selkeästi maaseudulla.

Suomen Kuvalehdessä oli nähtävissä mielenkiintoista jännitettä. Vuonna 1919 tarinoissa oli selvä idyllinen maalaishenki, kun taas 1920-luvulla valokuvat kaupunkijoulusta olivat toistuvasti joulunumeroiden aiheena.⁵⁵ *Suomen Kuvalehti* oli kyseisellä vuosikymmenellä kuvamainonnan tärkein kehittäjä Suomessa. Lehden runsaat mainokset oli selvästi suunnattu kaupunkilaisille. 1930-luvulla lehdessä oli yhtäältä perinnekuvia maalaisjouluista mutta toisaalta myös kuva kaisloista Töölönlahdella.⁵⁶ Seuraavalla vuosikymmenellä sota-aikana kaipuu idylliseen maaseudun perinnejouluun vahvistui.⁵⁷ 1950-luvulla kaupunkijoulu alkoi taas saada huomiota osakseen, ja sama suunta jatkui seuraavalla vuosikymmenellä.⁵⁸ *Suomen Kuvalehdessä* perheen työnjako näkyi hyvin vähän.⁵⁹

Kaiken kaikkiaan suomalaisen yhteiskunnan agraarinen henki näkyi selvästi lehtien joulunumeroissa koko tarkasteluajanjaksolla. Ainoastaan *Kuluttajain Lehti*, *Kotiliesi* sotien välillä ja jälleen 1960-luvulla sekä *Suomen Kuvalehti* kuvasivat myös joulua kaupungissa. Perheen jouluvalmistelujen työnjako on *Kotiliettä* lukuunottamatta sangen perinteinen, ja päävastuu joulusta on selvästi perheenemännällä. *Kotiliedessä* korostetaan mielenkiintoisella tavalla kaikkien perheenjäsenten osallistumista valmisteluihin.

Kaupallinen joulu

Miten markkinoiden muutokset näkyvät valistuslehtien joulunumeroissa? Mainonnan määrällistä vaihtelua tarkasteltiin laskemalla joulunumeroiden ja *Kotiliedestä*, *Kuluttajain Lehdestä* sekä *Yhteishyvästä* myös joulunumeroa edeltävän numeron joulumainokset sekä sivut, joilla mainoksia esiintyi. Joulu-

54 *Emäntälehti* 12/1958, 346–347.

55 *Suomen Kuvalehti* 50–51/1922, 51–52/1928.

56 *Suomen Kuvalehti* 51–52/1931.

57 "Joulupyhien leikkejä": maalaisperinnettä, *Suomen Kuvalehti* 51–52/1940. Tarinat sijoitettiin maaseudulle, *Suomen Kuvalehti* 51–52/1943.

58 "Joulu Daavidin kaupungissa", *Suomen Kuvalehti* 51–52/1952; venetsialainen joulu, sama 51–52/1955. Valokuvateksti "Kuvia kotimaasta" -palstalla: "Joulunalusvaloissa kylpevään pääkaupunkiin loi omaa tontunpunaista väriään kommunistien eduskunnan eteen suorittama mielenosoitusmarssi", *Suomen Kuvalehti* 51–52/1958, 24. Kirjoitus "Joulukadulla tavataan" Helsingin Aleksanterinkadusta ja artikkeli "Joulun alla Washingtonissa", *Suomen Kuvalehti* 51–52/1961.

59 Ainoastaan Electrolux-jääkaappimainos (*Suomen Kuvalehti* 51–52/1949 ja 51–52/1952) viittaa työnjakoon: "Säästää isän rahaa ja äidin vaivaa". Sivusta katsoen palstalla (*Suomen Kuvalehti* 51–52/1964) on kuvia joulukiireissä häärivästä emännästä.

mainoksiksi tulkittiin kaikki sellaiset mainokset, joissa erikseen mainittiin joulu tai siihen selkeästi liittyviä symboleja kuten joulukuusia, koristeita tai joululahjoja. Tulokset ovat nähtävissä liitteessä 6.

Yleinen havainto on se, että mainossivujen määrä kasvoi 1920-luvulla ja väheni hieman 1930-luvulla. 1930-luvun vähenemiseen lienee vaikuttanut syvä lama. Sodan aikana mainossivut numeroa kohden vähenivät selvästi, ja vastaavasti alkoivat lisääntyä 1940-luvun lopulta 1950-luvulle. Huippu saavutetaan vuosina 1958–1964. Vuonna 1967 mainossivut ovat vähimmillään, ja *Suomen Kuvalehden* joulunumerossa niitä ei ole lainkaan. Varsinaisia joulumainoksia oli lehdissä runsaasti erityisesti 1950-luvulla ja 1960-luvun alussa. *Suomen Kuvalehdessä* sekä *Yhteishyvässä* joulumainokset lisääntyivät jo 1920-luvun lopussa ja *Kuluttajain Lehdessä*, *Emäntälehdessä* sekä *Kotiliedessä* 1930-luvulla.

Kuluttajain Lehden mainoksissa kehoitettiin jo 1920-luvulla lukijoita tekemään jouluostokset osuuskaupassa. Lehden joulunumeroissa oli paljon kirjainmainoksia sekä -arvioita. Joululahjojen ja -ruokien raaka-aineet neuvottiin ostamaan ja työstämään valmiiksi itse kotona.⁶⁰ Sama linja jatkui 1930-luvulla, vaikkakin kaupasta ostaminen korostui vuosikymmenen loppua kohden. Lehden mainonta oli suunnattu kasvavassa määrin kaupunkilaisille. Sodan jälkeen mainonta lisääntyi hitaasti aina 1950-luvun alkuun, jolloin alkoi tapahtua nopeaa kasvua. Kaupallinen yleisvaikutelma ja runsas mainonta olivat 1950-luvun *Kuluttajain Lehden* tyypillisiä piirteitä. Kirjoja mainostettiin edelleen runsaasti, kotitalouskoneiden mainonta lisääntyi ja lehdessä kirjoitettiin kauppojen jouluilmeistä sekä jouluostoksista.⁶¹

1960-luvun *Kuluttajassa* ja *Me kuluttajissa* joulun kaupallistuminen ja kaupungistuminen näkyy edelleen. Joulunumeroissa oli monisivuisia joululahjainmainoksia, joissa kaupattiin kotitalouskoneita, koriste-esineitä, luistimia ja kauneudenhoitovälineitä. Jouluna 1964 lahjaideoita olivat OTK:n vatkaimet, pölynimurit, silitysraudat ja pesukoneet sekä ruokailukalusteet. Kirjat pysyivät edelleen lahjalistoilla. Erityisen hyvin suomalaisen yhteiskunnan suurta muutosta sotien välisen ajan agrariiyhteiskunnasta moderniksi kulutusyhteiskunnaksi kuvaa se, että vuoden 1970 *Me*-lehden joulunumerossa mainostettiin täysin luontevasti ja ajan hengen mukaisesti ehkäisyvälineitä.⁶²

Yhteishyvän mainonnassa korostettiin 1920-luvulla paitsi osuuskaupan tuotteita niin myös kotimaisuutta. Joulunumeroissa esiteltiin SOK:n laajoja valikoimia makeisista kirjoituskoneisiin tai polkupyöriin ja kehoitettiin käyttämään ulkomaanmatkoilla Suomen Höyrylaiva Oy:tä.⁶³ Itsetekemiseen kannus-

60 Kulutuksen edelläkävijämaassa Yhdysvalloissa alettiin yleisöä kannustaa joululahjojen itsetekemisen sijasta valmiiden ostamiseen kaupasta vuosien 1880–1920 välillä (Belk 1993, 90). Kaisu Jaakkola mainitsee lahjojen ostamisen lisääntyneen Suomessa jo 1900-luvun alussa, mikä koskenee suurimpia kaupunkeja. Hänen vuonna 1969 keräämänsä joulutapakyselyn perusteella suomalainen joulu kuitenkin näytti edelleen yllättävän epäkaupalliselta ja itsetekeminen korostui. (Jaakkola 1977, 137, 306.)

61 *Kuluttajain Lehti* 49/1955.

62 *Me* 24/1970.

63 *Yhteishyvä* 50/1922, 49/1925 ja 51–52/1928. Vielä vuonna 1928 lehdessä kehoitettiin: "Ku-

tettiin erilaisilla askarteluohjeilla. Säästäminen oli kunniaissa.⁶⁴ 1930-luvulla kehoitettiin edelleen ostamaan osuuskaupasta jopa hedelmiä ja kahvia.⁶⁵ Vuosikymmenen talouslama niukensi käytettävissä olevia resursseja siten, että vain välttämättömintä mainostettiin ja joululahjoiksi ehdotettiin vaatteita.

Sodan aikana erilaiset askarteluohjeet lisääntyivät. Lahjojen käytännöllisyyttä korostettiin, mutta myös kirjoja suositeltiin joululahjoiksi. Kaupasta ostettavat joululahjat kehoitettiin edelleen hankkimaan osuuskaupasta.⁶⁶ 1950-luvulla markkinoiden laajentuminen ja yhteiskunnan muutos alkoi näkyä *Yhteishyvä*-lehden mainonnassakin. Vuosikymmenen puolivälissä mainostettiin amerikkalaista purukumia, nailoneita, muovi-tuotteita ja "Unelma"-alushameita ja joulutorttuihin suositeltiin käytettäväksi jo kaupasta saatavaa valmista lumusosetta. Vanhoista hyvistä ajoista muistuttivat vielä 1960-luvullakin edelleen askarteluohjeet: siskolle tai veljelle sopiva lahja oli itsetehty kylpy-pyyhe, pesukinnas tai kassi ja isommille tytöille neuvottiin meksikolaisen hui-vin kutomista.⁶⁷ 1960-luvun tavaramaailma laajeni laajenemistaan. Vuoden 1964 joulun lahjavinkkejä olivat kello, hiustenkuivaaja, käsilaukku ja aamu-takki ja kolme vuotta myöhemmin junarata, kamera, kirjoituskone ja Euroopan autokartta, mikä viittaa matkailun lisääntymiseen elintason nousun myötä.⁶⁸

Kotiliedessä korostettiin 1920-luvulla kotona leipomista ja lahjojen itsetekemistä. Lehdessä oli kuitenkin jopa auto-mainoksia, mitä voidaan pitää naisille suunnatussa lehdessä verrattain radikaalina.⁶⁹ Modernin ja perinteisen naiskuvan mielenkiintoinen jännite tuli siis *Kotiliedessä* selkeästi esiin. Varsinkin 1920-luvun lopulla mainontaa kengistä kameroihin ja pankkien mai-noksiin oli kohtalaisen runsaasti lehden sivuilla. 1930-luvun alussa teemana oli säästäväisyys ja itsetekemisen ilo, mutta lukijat saattoivat kuitenkin tilata valmislahjoja, kyntelikköjä, laukkuja ja serviettejä suoraan *Kotiliedestä*.⁷⁰ Vuosikymmenen puolivälissä säästäväisyyttä ei enää erityisesti painotettu. Joulun tunnelmallisuutta korostettiin ja lahjoiksi ehdotettiin vaatteita, kirjoja, lampuja ja kosmetiikkaa. 1930-luvun lopun erikoispiirre oli ulkomaisten tuotteiden mainostaminen. Yleensä ajatellaan, että sotien välisen ajan Suomi oli hyvin sulkeutunut. Lisäksi lehdessä oli artikkeli Ranskan joulusta ja joululahjan ostajan aarraitasta.⁷¹

1940-lukua leimasi *Kotiliedessä* sota, ja ilmoittelu väheni vakuutusyhtiöiden mainoksia lukuunottamatta. Itsetekeminen oli kunniaissaan. Sodankäyntiin alistetun yhteiskunnan ilmapiiri kiteytyy jollakin tavoin nimimerkki "Tuulian" luonnostelemassa rintamamiehelle osoitetussa joulukortissa jouluna 1943:

---

luttajat Honkajoella... ostakaa osuuskaupasta". *Yhteishyvä* 50/1928, 3.

64 Osuuskaupan säästökassoja mainostettiin tehokkaasti: "Säästäminen on nykyaikana jokaisen tärkein velvollisuus" (*Yhteishyvä* 49/1928, 4).

65 *Yhteishyvä* 51–52/1934.

66 "Varaa jouluksi kotiin noita, osuuskaupan tavaroita." *Yhteishyvä* 49/1949.

67 *Yhteishyvä* 50/1961 ja 50/1964.

68 *Yhteishyvä* 49/1964 ja 49/1967.

69 Fordia mainostettiin nimenomaan naisten autonä. *Kotiliesi* 23–24/1925.

70 *Kotiliesi* 22/1931.

71 *Kotiliesi* 24/1937.

Ammupas nyt pyssylläs,
ja nytpi hyökkää ryssät,
Nallen pyssy laukeaa,
ja ryssä siihen raukeaa.⁷²

Ristiriita saman vuoden hartaaseen ja hempeään kansikuvaan nähden – Wendelinin "Madonna ja lapsi" – oli melkoinen. Vuosikymmenen lopulla muutos oli jo nähtävissä. Yleinen niukkuus alkoi vähä vähältä hellittää, mikä näkyi myös *Kotilieden* mainonnassa: nailonit, kamerat, lehdet, kahvi, vitamiinit ja kirjat tarjoiitiin kuluttajille.⁷³

1950-luvun nopea talouskasvu näkyi *Kotiliedessä*. Kodin sisustukseen alettiin kiinnittää huomiota jo vuosikymmenen alussa. Electrolux-jääkaapit, ranskalaiset parfyymit, marmeladit, voiteet 1950-luvun alussa, sen puolivälissä ulkomaanmatkat ja lopulla ylellisyystavarat kuten korut, parfyymit, design-kynttilänjalat sekä laihdutuspillirit näkyivät mainoksissa.⁷⁴ Vuoden 1958 joulukuussa *Kotiliedessä* mainostettiin sekä voita että margariinia. Samana vuonna käytiin rajua kamppailua markkinaosuuksista voin ja kovaksi kilpailijaksi nousseen margariinin välillä, ja margariinin mainontaa rajoitettiin tuottajien lehdissä.⁷⁵

1960-luvulla suositeltiin edelleen lahjojen itsetekemistä yhdessä lasten kanssa. Joulun perimmäistä syytä pohdittiin ja rauhaa sekä hiljentymistä korostettiin. Jo edellisellä vuosikymmenellä alkanut kaupallistuminen ja liikojen lahjojen arvostelu jatkui *Kotiliedessä*.⁷⁶ Mainonnassa olivat esillä hopea-astiat, korut, design-tuotteet sekä kotitaloustarvikkeet. Valmisruokia suositeltiin joulupöytään.⁷⁷ Vuosikymmenen lopussa elintarvikepuolivalmisteet näyttivät jo osittain vakiintuneen suomalaisen jouluaterian aineksina.

1920-luvun *Emäntälehdessä* itsetekeminen painottui erityisesti ruuanlaitossa. 1930- ja erityisesti 1940-luvulla askarteluohjeita oli lehdessä enenevässä määrin. Itsetekeminen korostui sota-aikana niin *Emäntälehdessä* kuin *Maatalousnaisessakin*, jossa tosin koko ajanjaksolla on vähemmän mainoksia kuin edellisessä. *Emäntälehdessä* alkoi 1940-luvulla näkyä Kotitalouskeskuksen julkaisujen ja käsityömallien mainoksia.⁷⁸ Molemmissa lehdissä oli myös pankkien mainoksia, mikä viittaa siihen, että pankeille perheen- ja maalaisalojen emännät olivat tärkeä asiakasryhmä. Säästämistä pidettiin emäntien velvollisuutena: "Jokaisen emännän on avattava oma pankkitilinsä, johon tilaisuuden tullen sijoittaa liikenevät talousrahansa".⁷⁹

1950-luvun avautuvat markkinat ja nousujohteinen kehitys näkyivät mai-

72 *Kotiliesi* 23/1943.

73 *Kotiliesi* 49/1949.

74 Artikkelit "Toivekoti ja arkielämä", *Kotiliesi* 24/1952. Mainokset *Kotiliesi* 24/1952, 23/1955 ja 23/1958.

75 *Kotiliesi* 23/1958. Hokkanen 1980, 122. Voin ja margariinin mainonnasta, ks. Pantzar 1992.

76 Jaakkola 1977, 138.

77 *Kotiliesi* 24/1961 ja 23 sekä 24/1967.

78 *Emäntälehti* 12/1946.

79 *Emäntälehti* 12/1922, 228.

nonnassa. Sekä *Emäntälehdessä* että *Maatalousnaisessa* mainostettiin etupäässä kotitalouskoneita: pesukoneita, silitysrautoja, sähköliesiä, yleiskoneita, jääkaappeja ja pölynimureita. Sama kehitys jatkui 1960-luvulle, ja kaupallisuus lisääntyi hivenen verran. *Maatalousnaisen* joulunumeroiden mainonnassa kiinnittävät huomiota toistuvat lypsykone- ja karjanrehumainokset. Tavaramailman muutokset näkyivät emäntäjärjestöjen lehdissäkin: televisiota mainostettiin 1960-luvun alussa.⁸⁰

Suomen Kuvalehti toi Suomeen 1920-luvulla kansainvälistä kuvamainonnan tyyliä. Lehden yleisilme oli siis verrattain kaupallinen, urbaani ja kansainvälinen. Lehden joulunumeron mainosteemat vaihtelivat kirjoista ja urheiluvälineistä vaatteisiin, henkilökohtaisen hygienian hoitovälineisiin ja autoihin. Erityisen runsaasti automainoksia oli vuosikymmenen loppupuolella.⁸¹ Mainokset olivat vielä hyvinkin ilmoitusluonteisia ja tavaraopillisia⁸² kuten seuraavassa hammastahnamainoksessa:

Surullinen aamu: Jokainen tietää, miten hammassärky ja huonosti hoidetut hampaat voivat vaikuttaa ihmisen yleiseen hyvinvointiin, mielialaan ja työkykyyn. Niin ollen on välttämätöntä ajoissa huomata hampaiden huolellisen hoidon tärkeys. Tapa suojella hampaiden terveyttä on käyttää joka päivä vain parhaita hammas- ja suunhoitovälineitä, jolle maan hammaslääkärit ovat antaneet tunnustuksensa ja suosituksensa.⁸³

Suomen Kuvalehdessä kannustettiin verrattain vähän itsetekemiseen. Lehden mainossisältö oli huipussaan vuonna 1928, ja mainossivujen määrä laski 1930-luvun laman myötä mutta oli jo taas nousussa vuosikymmenen puolivälissä.⁸⁴ Lama näkyi mainonnassa: elintarvikemainoksia oli runsaasti – Paasivaaran margariinia, Stadion-leipää, Elannon näkkileipää sekä Vaasan riisiä – ja kehoitettiin ostamaan vain käytännöllisiä joululahjoja.⁸⁵ Joulumakeiset neuvottiin tekemään itse.

Sotavuosina mainokset vähenivät rajusti *Suomen Kuvalehdessä*. Vakuutusyhtiöt mainostivat henkivakuutuksia mutta vastapainoksi tarjottiin myös lohtua: "Philips-radio soi kuin enkelikuoro".⁸⁶ 1940-luvun lopulla alkoi markkinoiden vähittäinen vilkastuminen näkyä jo mainonnassakin. Joulumainok-

80 *Maatalousnainen* 12/1961.

81 *Suomen Kuvalehdessä* 51–52/1928 mainostettiin seuraavia autoja: De Soto, Buick, Citroën ja Chevrolet.

82 Kaj Ilmonen (1987; 1993, 203–207) on esittänyt, että kulutustavaroiden tavaraopillinen tai funktionaalinen puoli oli keskeinen vielä 1900-luvun alun kulutuksessa, kun taas nytemmin hyödykkeiden funktionaalinen ja symbolinen ulottuvuus ovat sekoittuneet. Tämä näkyy myös mainonnassa. Tavaroiden funktionaalisten ominaisuuksien painoutuessa kulutuksessa mainonta oli luonteeltaan ilmoittelua: oli tärkeää tiedottaa, millaista tavaraa on saatavilla ja mistä. Kulutustavaroiden funktionaalisen ja symbolisen ulottuvuuden sekoittuessa toisiinsa kasvavassa määrin myös mainonta on kehittynyt mielikuvamainonnan suuntaan.

83 *Suomen Kuvalehti* 50–51/1922, 1297.

84 Susanna Sirén-Valanta (1995) on tutkinut *Suomen Kuvalehden* mainontaa sotien välisenä aikana. Hänen mukaansa mainonta muuttui 1930-luvulla luonteeltaan suomalaisuutta korostavaksi, ja kaupunkilaisuutta sekä kansainvälistä muotia jopa irvailtiin rappion merkkeinä.

85 *Suomen Kuvalehti* 51–52/1931.

86 *Suomen Kuvalehti* 51–52/1943.

sisä mainostettiin Vaasan leipää, Jalostajan-sinappia, hammastahnaa lahjaksi sekä Fazerin suklaata. 1950-luvulla mainostettiin kodinkoneita, alppiurinko-lamppuja, makeutusaineita ja laihdutusvalmisteita, polttoaineita sekä kirjoja. Kyseessä olivat siis suhteellisen uudet tuotteet, jotka pyrittiin saamaan juurutetuiksi osaksi kuluttajien arkipäivää. *Suomen Kuvalehden* linja säilyi kuitenkin sangen asiallisena eikä mainosten määrä palannut enää koskaan 1920- ja 1930-luvun tasolle. Mainonta väheni lehdessä edelleen 1960-luvulla. Vuoden 1967 joulunumerossa mainoksia ei ollut lainkaan ja vuoden 1970 mainoksissa painottuivat alkoholi, tupakka ja suklaa lentoyhtiön ja autoliikkeen ohella. *Suomen Kuvalehti* oli selvästi suunnattu ensisijaisesti kaupunkilaiselle keskiluokkaistuvalla lukijakunnalla.

Lukuisat kirja-mainokset sekä joulun lukupaketeiksi tarkoitettut tarinat ja novellit lehdissä tukevat yleistä käsitys suomalaisista ahkerana lukijakansana. Joulunajan rauha ja hiljentyminen perhepiirissä tarjoavat hetkiä luku-harrastukseen yhdessäolon, seurustelun ja ruokailun välillä. Myös ääneenlukemista on harrastettu: jouluevankeliumin lukeminen ääneen jouluaterian yhteydessä on edelleen elävä traditio sellaisissakin perheissä, joissa uskonto ei muuten näyttele merkittävää roolia.⁸⁷

Joulupöytä ja -ateria

Pöydässä oli kaikkea, mistä nälkiintynyt mielikuvitus saattoi uneksia pitkien, köyhien aikojen jälkeen. Sillä oli monta lajia. Oli italialaista salaattia, punaisia retiisejä, värikästä hedelmäsalaattia ja maustettua kukkakaalia. Rasvaiset sardiinit lepäsivät siisteinä riveinä litteissä purkeissaan ja kirpeät sardellipyörökät kilpailivat säilöhummerin kanssa. Perunoitakin oli kolmea lajia, tuhassa paistetuista kuoriperunoista pyöreiksi riivittyihin, kuohkeisiin perunapalloihin asti. Punertavaa kinkkua, tummaa poronlihaa ja erilaisia makkaraviipaleita oli matalissa astioissa pöydän eri puolilla ja kellanpunainen lohi, kiiltäväkuorinen, savustettu siika ja kylmä kala sitruunaviipaleineen komeilivat keskeisillä paikoilla, niin että hohtavan valkoinen pöytäliina kokonaan peittyi herkkujen paljouteen.⁸⁸

Matti Räsänen on määritellyt suomalaisen ruokakulttuurin seuraavasti. Se tarkoittaa "maamme talonpoikaisväestön syvien rivien säilyttämää, kotoisiin raaka-aineisiin, omaan valmistustekniikkaan ja pitkään historialliseen kehitykseen perustuvaa perinnettä".⁸⁹ Hänen mukaansa se oli jo katoamassa sotien jälkeen, mutta kiinnostus perinteeseen virisi uudelleen. Suomalainen ruokakulttuuri on suurelta osin kansainvälisten vaikutusten sekoitus. Leimaa-antava piirre on ollut sekä läntisten että itäisten vaikutteiden sekoitus.

Kun ruoat ja ruokailutavat perinteisesti levisivät henkilökohtaisten kontaktien välityksellä maasta toiseen, kaupungista maaseudulle ja säätyläisiltä ta-

87 Assmuth 1987, 195; Jaakkola 1977, 49.

88 Waltari 1942, 530.

89 Räsänen 1982, 12.

lonpojille, ovat lehdistö ja muut tiedotusvälineet 1900-luvulla vauhdittaneet vaikutusten välittymistä ratkaisevalla tavalla. Jo 1800-luvun loppupuolella alkoi suomalaisen ruokakulttuurin suuri murros, joka johti alueellisten erojen tasoittumiseen. Koululaitoksella, neuvontajärjestöillä, lehdistöllä ja opaskirjallisuudella oli tässä prosessissa ratkaiseva roolinsa. Kehitykseen vaikutti voimakkaasti myös elintarviketeollisuuden leviäminen ja kansainvälisen kaupan kasvu sekä keittotekniikan kehitys. Nykyinen ruokakulttuurimme on urbaania, "nostalgian sävyttämää, kaupallistunutta mutta myös elämän juhlapuoleen siirtynyttä".⁹⁰

Jouluna on perinteisesti ollut tarjolla tavanomaisesta poikkeavia ruokia ja keskeistä on myös ollut se, että arjen vastapainoksi jouluna ruokia on tarjottu runsaasti. Eri puolilla Suomea on jouluna ollut tapana tarjota eri tavoin valmistettua lihaa. Perinteisistä ruokalajeista myös Lounais-Suomesta levinnyt lipeäkala ja joulupuuro ovat säilyneet pitkään. Kuivasta kalasta lipeöimällä valmistettu lipeäkala tuli käyttöön maamme lounaisosissa todennäköisesti keskiajalla.⁹¹ Myös muita kalaruokia on tarjoiltu jouluna. Joulupuuro oli ennen aikaan ohra- tai kaurapuuroa, joiden tilalle on nyttemmin tullut riisipuuro. Edelleen jouluna on tarjottu laatikoita kuten peruna-, lanttu- ja porkkanalaukkua, jotka ovat levinneet Länsi-Suomesta muualle maahan.

Historiallisesta perspektiivistä katsottuna nykyajan jouluruoat ovat enimmäkseen 1800-luvulla omaksuttuja uutuuksia. Joulukinkku kuuluu lopullisesti toisen maailmansodan jälkeen vakiintuneisiin uudempiin jouluruokiin kuten myös rusina- ja viikunakeitto. Kotona valmistettiin pitkään jouluolutta juhlaaterian juomaksi.⁹² Nykyiseen joulupöytään kuuluvan rosollin alkumuotoa "sallattia" on tarjoiltu perinteisesti Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Etelä-Pohjanmaalla ja Lounais-Hämeessä.⁹³ Karjalassa perinteisen joulupöydän antimisiin kuuluivat erilaiset piirakat. Jouluruoat ovat siis eri aikakausien ja eri alueiden perinneruokien kokoelma. Kiinnostavaa on se, että jouluruoista suuri osa on tullut läntisen Suomen ruokakulttuurin piiristä. Kaupungistuminen ja viime vuosikymmeninä tapahtunut puolivalmisteiden sekä valmisruokien lisääntyminen ovat muuttamassa joulunviettoa ja myös jouluateriaa monin tavoin.

Aiemmin todettiin, että neuvonnalla, valistuksella ja lehdistöllä on ollut tärkeä rooli myös suomalaisen ruokakulttuurin kehityksessä. Millainen oli valistuslehtien jouluateria? Oliko lehtien välillä eroja? Tapahtuiko valistuslehtien joulupöydässä muutoksia tarkasteluperiodin aikana? Millaisia joulukoristeiden tekoa ja käyttöä koskevia neuvoja annettiin?

Koristeluun esitettiin lehdissä lähes poikkeuksetta perinteistä linjaa olkipukkeineen, tonttuineen ja himmeleineen. *Yhteishyvä* ja *Suomen Kuvalehti* olivat selvästi muita niukempia niin kattaus- ja koristeluneuvoissaan kuin ruo-

90 Räsänen 1982, 1663–1664; Talve 1973, 29.

91 Talve 1973, 42.

92 Talve 1973, 112, 114, 116; Talve 1990, 142–143, 154–155, 153.

93 Talve 1973, 80.

kaohjeissaankin. Yleensä lehdissä neuvottiin tekemään koristeet itse. Koristeiden raaka-aineiksi suositeltiin erilaisia luonnonmateriaaleja kuten olkia, käpyjä, kuusenhavuja ja jopa kalansuomuja sekä kanan höyheniä. Piparkakut, paperienkelit, omenat, kukat ja kynttilät olivat niin ikään suosittuja koristeita. 1950-luvulta lähtien ehdotettiin myös piparkakkutalon rakentamista koristamaan joulupöytää. *Kotiliedessä* esitettiin jo 1920-luvun alussa malliksi englantilaista joulupöytää kukka- tai hedelmämaljoineen.⁹⁴ Selkeän kaupunkilaisena poikkeuksena esiteltiin muuten niukasti kattaus- ja koristeluohjeita antaneessa *Suomen Kuvalehdessä* vuonna 1961 suurlähettiläs Tuomiojan ja sosiaalineuvos Kaskelan, ministeri Olavi Munkin sekä lentoemäntä Anja Hutusen joulunviettoon valmistautuneet kodit.

Ruokalajeista kinkku kuului kaikkien lehtien mukaan joulupöytään. *Kuluttajain Lehdessä* ja *Suomen Kuvalehdessä* tosin kinkkua suositeltiin vasta 1950-luvulta lähtien. Sitä ennen *Kuluttajain Lehti* ehdotti joulupöytään sianlihaa tai makkaraa. Voidaankin pohtia sitä, miten ratkaiseva rooli lehdillä on ollut kinkun juurruttamisessa yhdeksi keskeisimmistä joulupöydän ruokalajeista Suomessa. Esimerkiksi *Kotiliedessä* kinkku kuului joulun ruokalajeihin lähes kaikissa lehden joulunumeroissa 1940-luvun numerot pois lukien. 1950- ja 1960-luvun lehtikirjoittelussa kinkkua jonkin verran vastustettiin.⁹⁵ Makkaraa suositeltiin jouluaterialle erityisesti ennen sotia.⁹⁶

Muita joulupöytään suositeltuja liharuokia olivat sianlihakäärleet, sianniska ja siansatula, suolaliha, keitetty ja savukieli, maksapasteija ja -piiras, porsaankyljys ja leikkeleet. *Kotilieden* ohjeissa 1920-luvulta 1940-luvulle ja *Suomen Kuvalehden* sekä *Kuluttajain Lehden* ohjeissa myöhemmin esiintyi silyttä, jota myöhemmin alettiin nimittää aladoopiksi.⁹⁷ Pasteijoita tai juustotankoja liha- tai kalaliemen kera ehdotettiin erityisesti 1950-luvulla.⁹⁸ Erikoisia liharuokia jouluksi ehdotettiin *Emäntälehdessä*: vasikkakarbonaadia 1919, paistettua jänistä 1940 sekä poronpaistia 1958.

Kalaruosta lipeäkala oli selvästi suosituin.⁹⁹ Sitä ehdotettiin *Maatalousnaista* lukuunottamatta kaikissa lehdissä moneen otteeseen: *Kotiliedessä* ja *Kuluttajain Lehdessä* molemmissa neljässä numerossa ja *Suomen Kuvalehdessä* sekä *Yhteishyvässä* kolmessa. Myös silliä ehdotettiin toistuvasti joulupöytään *Kotiliedessä*. Lisäksi erikseen määrittelemätöntä joulukalaa sekä kalagratiinia ehdotettiin.

Linturuokalajeja lehdissä mainittiin erittäin harvoin. Ainoastaan kalkkunaa ehdotettiin jouluaterialle.¹⁰⁰ Laatikkoruokia mainittiin erikseen yllättävän har-

94 *Kotiliesi* 1/1922.

95 Jaakkola 1977, 160.

96 Talven (1973, 49) mukaan Suomessa on valmistettu perinteisesti kolmea päätyyppiä makkaraa: verimakkaraa Länsi- ja ryyni- sekä jauhomakkaraa Itä-Suomessa.

97 Talve 1973, 46.

98 *Kotiliesi* 23/1928, 23/1952 ja 23/1955, *Kuluttajain Lehti* 50/1958 ja *Emäntälehti* 12/1955.

99 Jaakkola 1977, 70, 154. Jaakkolan vuonna 1969 kerätyn aineiston perheistä kaksi kolmasosaa söi jouluaterialla lipeäkallaa.

100 *Emäntälehti* 12/1955 ja *Kotiliesi* 23/1970. Kaisu Jaakkolan aineistossa vuodelta 1969 kalkkunansyönti oli melko vaatimatonta. Ruotsin- ja kaksikielisissä perheissä sitä oli tarjolla.

voin. Ilmeisesti ne on mielletty niin olennaisesti joulupöytään kuuluviksi, ettei niitä ole tarvinnut edes erikseen mainita.¹⁰¹ Vihanneksia ja salaatteja ehdotettiin erikoisesti *Kotiliedessä* sekä *Emäntälehdessä*.¹⁰² Niistä tärkein oli silisalaatti eli rosolli. *Emäntälehdessä* ja *Kuluttajain Lehdessä* mainittiin erikseen sienisalaatti, joka oli itäsuomalaiseen perinteeseen kuuluva ruoka. *Kotiliedessä* ehdotettiin 1960-luvun lopulla sienimuhennospaistosta joulupöytään. Lisäksi itäistä vaikutusta *Emäntälehdessä* edustivat karjalanpiirakat.¹⁰³ Yritys itäisten vaikutusten markkinointiin lienee Karjalan marttojen aktiivisuutta. Jostain syystä itäinen vaikutus jouluateriaan jäi kuitenkin lähes olemattomaksi. Marttojen vaikutuksesta Karjalan alueella omaksuttiin uusia viljelykasveja, kasvisruokia sekä muitakin uusia ruokalajeja ja 1930-luvulla täytekakkujen valmistus.¹⁰⁴

Leivonnaiset ovatkin olennainen osa suomalaista joulutarjoilua mutta vasta tämän vuosisadan puolella. Ilmar Talven mukaan vehnäleipä eli pulla on Suomen maaseudulla suhteellisen nuori ilmiö, joka yleistyi kahvinkäytön myötä 1870- ja 1880-luvulta lähtien. Muita varsinaisia leivonnaisia ovat olleet rinkelit, piparkakku ja vohveli. Tortut, kerma- ja sokerikakut sekä leivokset yleistyivät maaseudulla vasta keittokurssien ja kotitalouskoulujen myötä 1920- ja 1930-luvulla.¹⁰⁵ Leivontaan alettiin käyttää myös erilaisia mausteita kuten kanelia, inkivääriä ja kardemummaa, jotka muuten olivat aikaisemmin lähes tuntemattomia ja joita alettiin saada yleisesti vasta vähittäiskaupan laajentuessa.

Joululimppua eri tavoin valmistettuna – esimerkiksi peruna-, piimä- tai omenalimppua – ehdotettiin joulupöydän leiväksi ja joulukaljaa juomaksi. Joulupöydän juomista oli ylipäätään erittäin niukasti mainintoja. Juustot kuuluivat *Kotilieden* jouluaterialle sotien jälkeen. Vuonna 1928 suositeltiin lehdessä alkupaloiksi erityistä munajuustoa.

Selvästi yleisin joulupöytään ehdotettu leivonnainen oli kakku. Kakkureseptit vaihtelivat sokeri-, omena-, ambrosia-, mimosa-, inkivääri-, kahvi-, piimä- ja riisikakusta täytekakkuun. 1950-luvulla joulupöytään ehdotettiin myös voileipäkakkua.¹⁰⁶ Alunperin Saksasta tuodut piparkakut mainittiin myös toistuvasti joulun leivonnaisohjeissa ja niin ikään tortut. Muita joulupöytään suositeltuja leivonnaisia olivat tavallinen pulla, kääretorttu, leivokset, rinkelit, kauralastut, lusikkaleivät, sitruunatangot, kanelileivät, kaurakeksit ja korput.

Joulupöydän jälkiruokaehdotuksia olivat vanukas tai hyytelö, kiisseli, vaniljakastike, pannukakut ja 1950-luvulta lähtien appelsiiniriisi, sitruunavaahto,

---

Kakkuna alkoi levitä Suomeen 1950-luvulla Yhdysvalloista tulleiden kulttuurivaikutteiden lisääntyessä. (Jaakkola 1977, 74, 304.)

101 Jouluruokina laaditko rajoittuivat alunperin Länsi-Suomeen joskaan ei poikkeuksetta (Talve 1973, 116). Kaisu Jaakkolan aineistossa vuodelta 1969 lanttulaatikko oli tärkeä ruoka. Laatikkoja pidettiin perinteisesti maalaisjouluun kuuluvina. (Jaakkola 1977, 76, 161, 251.)

102 Varsinaisesti jouluaterian keventämisestä kirjoitettiin ensimmäisen kerran vuonna 1949 (Jaakkola 1977, 144–146).

103 *Emäntälehti* 12/1940, *Kuluttajain Lehti* 42/1925 ja *Kotiliesi* 24/1967.

104 Ollila 1993, 205.

105 Talve 1973, 64–65.

106 *Maatalousnainen* 12/1952; *Emäntälehti* 12/1955 ja 12/1958.

omenarenkaat ja marja- tai omenapaistos. 1950-luvulla ehdotettiin myös jäätelöä.¹⁰⁷ Erilaiset makeiset kuten nougat, tryffelit, marmeladi, marsipaani tai toffee mainittiin erityisesti sotien välisenä aikana. Hedelmät, hedelmäsalaatti, pähkinät ja rusinat tulivat lehtien joulupöydän antimiksi 1950- ja 1960-luvulla.

Joulupuuro jätettiin lehdissä usein mainitsematta. Ainoastaan *Kuluttajain Lehdessä* ja *Kotiliedessä* oli joinain vuosina joulupuuroreseptejä. Joulupuuro on lihan ohella ollut tyypillinen perinteinen jouluruoka läntisessä Suomessa. Riisipuuro on tosin syrjäyttänyt esimerkiksi ohra- tai kauraryynipuuron suhteellisen myöhään. Aattopäivä on saatettu aloittaa syömällä joulupuuroa, joka ei siis välttämättä ole ollut jouluaterian jälkiruoka.¹⁰⁸

Valistuslehtien kuva joulukoristelusta oli yleislinjoiltaan selkeän agraarinen ja omavaraisuutta korostava. Sama pätee myös lehtien esittelemiin jouluruokiin. Muuten verrattain agraarista yleiskuvaa rikkoi selvimmin edellä mainittu ministerin, suurlähettilään, sosiaalineuvoksen ja lentoemännän kaupunkilaisen mallijouluaterian ruokalajivalikoima *Suomen Kuvalehden* joulunumerossa vuonna 1961: fondue bourgignone, ministerinpata, poro, kylkiluuherkku sekä joulumakkara.

Jouluateria on muotoutunut lähinnä 1900-luvun kuluessa eri alueiden ruokalajeista ja vaikutteista, jotka lehdet esittivät perinteisenä suomalaisen jouluaterian kokonaisuutena. Jouluaterian ruokalajeiksi ehdotettiin usein kinkkua, laatikoita, rosollia, lipeäkalaa ja joululeivonnaisia. Suurin osa ruokalajeista on peräisin Länsi-Suomesta. Kun jouluateriaksi ymmärretty kokonaisuus on sangen uusi asia, voidaan väittää, että valistuslehdillä on ollut hyvin tärkeä tehtävä ruokalajien juurruttamisessa suomalaisten kotien joulunviettoon. 1950-luvulla alkoi jouluruokareseptien joukkoon tulla "kaupunkilaisia" ruokalajeja kuten voileipäkakku, lihaliemi ja pasteija sekä jäätelö.

Suomalaiseen jouluun on liitetty runsas alkoholinkäyttö, josta tosin valistuslehdissä ei puhuta mitään. Kaisu Jaakkolan vuonna 1969 keräämän aineiston perusteella ainakin olut ja viini olivat hyvin yleisiä juomia jouluaterialla.¹⁰⁹ Kirjailija Alpo Ruuth on kuvannut jouluateriaa seuraavasti:

He istuvat joulupöytään. Isä leikkaa jokaiselle kinkkua lautaselle ja katsahtaa pöytää:

– Äiti, snapsilasit puuttuu.

Äiti käy hakemassa neljä pikaria. Isä kaataa kolmeen tuikun koskenkorvaa ja neljänteen, Karin lasiin, vinettoa. Kari juo lasinsa tyhjäksi yhdellä siemauksella ja nuolaisee huuliaan:

– Lisää, isi!

Vanhemmat purskahtavat nauruun.¹¹⁰

107 *Emäntälehti* 12/1955.

108 Assmuth 1987, 192; Jaakkola 1977, 152–153; Talve 1973, 116.

109 Jaakkola 1977, 77–79.

110 Ruuth [1969]1978, 141–142.

Yhteislaulu kuului olennaisesti perhejoulun seremonioihin. Kuva: Marttaliittory:n yksityisarkisto.

Perinteisen maalaisjouluun nostalginen kuva

Valistuslehtien suomalainen joulu on verrattain perinteinen hiljentymisen sekä uskonnollisuuden sävyttämä maalaisjoulu. Tässä suhteessa Orvar Löfgrenin tutkimien ruotsalaisten joukkotiedotusvälineiden markkinoima joulu muistuttaa suomalaista. Suomalaisissa valistuslehdissä uskonnollisuus ja hartaus tulivat esiin kansikuvissa, pääkirjoituksissa, artikkeleissa sekä erilaisissa joulutarinoissa. Jopa kulttuurijulkaisuna tunnetun *Suomen Kuvalehden* pääkirjoitukset olivat koko käsittelyajanjakson voimakkaasti uskonnollisia sävyiltään. Esimerkiksi 1930-luvulla piispat esittivät lehdessä joulutervehdyksiään. Rauhoittuminen ja hiljentymisen liitetään suomalaiseen joulunviettoon edelleen siitä riippumatta vietetäänkö juhlaa kaupungissa vai maaseudulla.¹¹¹ Joulutraditioissa on ollut pitkälti kysymys traditioiden keksimisestä.

Perinteet ja agraarisuus ovat niin ikään leimallisia piirteitä valistuslehtien joulunumeroissa. Kaupungistuminen alkoi näkyä vähittäin, mutta maalaisjouluun kaipuu säilyi pitkään hallitsevana piirteenä. Perinteisyys näkyi kansikuvissa, koristelu- ja kattausedotuksissa, jouluateriaehdotuksissa, joulunumeroiden artikkelien aiheissa ja jouluvalmistelujen työnjaossa.¹¹² Vasta 1960-lu-

111 Assmuth 1986, 47, 63. Joulukirkossa käynti on suomalaisille edelleen juhlatunnelman kannalta tärkeä ensisijaisesti pikemmin rituaalinen kuin uskonnollinen tapahtuma (Assmuth 1987, 196). Kodin lisäksi kirkko ja hautausmaa ovat olleet suomalaisen joulun keskeisiä näyttämöitä (Jaakkola 1977, 45).

112 Myös Kaisu Jaakkolan mukaan lehtien luoma mielikuva joulusta oli pitkään taaksepäinkatsova ja perinteinen. Uusina yleispiirteinä 1950- ja 1960-luvun joulua koskevassa lehtikir-

vulla suomalaisen yhteiskunnan kiivastahtinen rakennemuutos alkoi näkyä valistuslehtien joulunumeroissakin: artikkeleissa alettiin käsitellä esimerkiksi kansainvälisiä aiheita, kehitysmaita ja huumausaineita (*Kuluttajain Lehti*), työttömyyttä, kaupallisuuden kritiikkiä sekä naisten itsenäistymistä (*Kotiliesi*), suurvaltapolitiikkaa (*Yhteishyvä*) tai devalvaatiota (*Emäntälehti*).

Perinteisen maalaisjouulun nostalginen kuva säilyi pitkään suomalaisten mielissä sellaisena kuin silloinen Pienviljelijäin Keskusliiton kotitalouskonsulentti Maiju Gebhard sen esitti vuonna 1930 Kotilieden kirjasto-sarjassa ilmestyneessä *Pienviljelijämännän kotitalousoppaassa*:

Mutta joulun lähestyessä emäntä leipoo rieskat ja leivät, panee jouluoluet tai kaljat, keittää ja paistaa, varaten juhlapöytänsä varten perheen varojen mukaan kaikkea asiaankuuluvaa jouluruokaa. Sisällä ja ulkona hän siistii ja puhdistaa, aattona lämmittää joulusaunan, levittää tuvan lattialle oljet, ripustaa himmelin kattoon, samalla kuin isä tuo joulukuusen sisälle ja sytyttää joulukynttilät. Yhdessä lähdetään kaikki aamulla joulukirkkoon. Ja vuoden suurimman juhlan tunnelma on kodissa syvä ja lämmin.¹¹³

Joulun perinteisyys kertoo kaipuusta talonpoikaisyhteiskunnan staattiseen ja kollektiiviseen maailmaan. Ruotsalaiset tutkijat Jonas Frykman ja Orvar Löfgren ovat korostaneet sitä, että modernisoituminen ja kaupungistuminen nostivat yksilöitä korostavat elinkaarijuhlat suosioon talonpoikaisyhteisössä korostuneiden vuodenaikaan ja työhön liittyvien kollektiivisten juhlien rinnalle. Modernit elinkaarijuhlat kuten syntymäpäivät perustuvat ajankulun mittaamiseen ja uuden tyyppiseen elämänkaariajatteluun.¹¹⁴ Joulunviettoa hallitsevat perinne ja traditiot, jotka voivat olla perhekohtaisia ja sukupolvelta toiselle siirrettäviä. Monet traditioista ovat suhteellisen uusia. Ajan myötä vanhoja perinteitä häviää tai ne muuttavat muotoaan ja uusia tulee tilalle. Modernissa yhteiskunnassa radiolla ja myöhemmin myös kasvavassa määrin televisiolla on ollut tärkeä roolinsa juhlatraditioiden muokkaajana.¹¹⁵

Kaikkien joulumuistot eivät kuitenkaan ole pelkästään idyllisiä. Orvar Löfgren on todennut, että ainakin Ruotsissa jouluriidasta on tullut 1900-luvun joulunviettoon liittyvä traditio.¹¹⁶ Jouluun liittyy hyvin voimakas symbolinen ja emotionaalinen lataus. Ihmisyksilöiden ja eri sukupolvien erilaisten odotusten, toiveiden ja velvollisuuksien ristiriitaisuus voi laukaista suuren joulu-

---

joittelussa hän nosti esiin kaupallisuuden vastustamisen ja terveellisyden korostamisen. (Jaakkola 1977, 284, 310.)

113 Gebhard 1930, 152.

114 Frykman & Löfgren 1979, 37.

115 Aiemmin tässä luvussa viitattiin radion vaikutukseen ruotsalaiseen joulunviettoon. 1960-luvulta lähtien suosituin jouluaaton televisio-ohjelma on ollut Disneyn piirretyt, ja lapsiperheissä joulunviettoa on sovitettu Aku Ankan joulutervehdyksen lähetyksiaikaan. (Löfgren 1993a, 110; Löfgren 1993b, 222.) Yhdysvalloissa television jouluohjelmistossa painottuu selvästi koti ja perhe. (Belk 1993, 94.) Perti Alasuutari (1996, 204) on viitannut siihen, miten suomalaiset virittyivät 1950-luvulla joulutunnelmaan kirjailija Frans E. Sillanpään joulupakinoita radiosta kuunnellen.

116 Löfgren 1993b, 217–218.

riidan, ja kaikkien odottama juhlava tunnelma voi kääntyä ahdistavaksi. Kirjailija Alpo Ruuth on kuvannut suomalaista jouluriitaa:

- Isä ja äiti riiteli joulusta, Kari sanoo ja nykii äidin esiliinaa. Äiti työntää Karin luotaan ja menee keittiöön.
- Mistä te tappelitte? Pera kysyy.
- Saamari, aina sama juttu! En koskaan opi ymmärtämään, miksi meidän pitää osallistua joulunviettoon. Mun on taas vietävä kamaa kaniin. Joka vuosi sama juttu, eikä välitetä Jeesuksesta tippaakaan, ei niin pennin vertaa.¹¹⁷

Vanhan hyvän ajan joulujen nostalgista muistoa on kuitenkin pitkään pidetty yllä myös tiedotusvälineiden joulukuvissa sijoittamalla kulttuurituotteissa joulu idylliksi menneeseen aikaan ja maaseudulle. Esimerkiksi suosittu Metso-lat-televisiosarjan jouluaattona esitettävässä joulujaksossa sukupolvet kerääntyvät eri puolilta Suomea viettämään aitoa maalaisjoulu isän ja äidin myyttiseen maataloon Kainuuseen, josta maailmalle on lähdetty. Myöhään modernisoituneessa Suomessa agraariyhteiskunnan juhlatavat ja -traditiot ovat kaikesta huolimatta edelleen arvostettuja: vanhoja perinteitä pidetään kauniina. Joulun keskeinen funktio on perhe- ja sukuyhteisön uusintaminen.¹¹⁸

---

117 Ruuth [1969]1978, 129.

118 Assmuth 1986, 34; Assmuth 1987, 187. Esimerkiksi 1930-luvulla julkaistussa käytösoppaassa korostettiin sukupolvilta toisille siirrettäviä traditioita: rituaalisten käytäntöjen päämääränä on perheyhteisön kiinteys (Sinnemäki 1988, 90).

■ Elokuva valistuksen välineenä

Elokuva havaittiin 1900-luvun alkupuolella tehokkaaksi tiedonvälityskanavaksi. Monissa maissa eliitti piti pitkään elokuvaa massaviihteenä pikemmin kuin taidemuotona. Esimerkiksi 1920-luvun alun Neuvostoliitossa V. I. Lenin, Lev Trotski ja Anatoli Lunatsharski olivat sitä mieltä, että elokuva pitäisi hyödyntää nimenomaan opetustarkoituksiin. Opetus- ja propagandaelokuvat sekä tieteelliset elokuvat olivat erityisasemassa kulttuuripolitiikassa. Neuvostoeliitti harrasti yleisesti ottaen perinteisiä taidemuotoja kuten kirjallisuutta sekä teatteria ja suhtautui elokuvaan massojen viihteenä. Neuvostoliiton propagandistisen elokuvatradition tunnetuimpia edustajia olivat Sergei Eisenstein, Dziga Vertov ja Alexander Dovzenko.¹ Kulttuurieliitti havaitsi Suomessakin elokuvan tehokkaaksi menetelmäksi valistaa kansaa. Valistustarve on liitettävissä pyrkimykseen vakiinnuttaa kansan keskuuteen perusarvoja. Näitä olivat 1920- ja 1930-luvulla selkeästi koti, uskonto ja isänmaa.²

Suomessa kansalaisjärjestöt havaitsivat elokuvan mahdollisuudet. Alettiin valmistaa ei-fiktiivisiä lyhytelokuvia valistuskäyttöön. Richard Meran Barsam on ehdottanut yleismääritelmän "ei-fiktiivinen elokuva" käyttöä muiden muassa dokumentti-, valistus- ja opetuselokuvista sekä uutiskatsauksista.³ Tässä tarkastellaan nimenomaan valistuselokuvia. Suomessa valistuselokuvat erotettiin esimerkiksi mainoselokuvista lainsäädännöllä. 1930-luvulla käyttöön otettu veronalennusjärjestelmä johti lyhytelokuvatuotannon kukoistukseen. Veronalennuselokuvan status myönnettiin elokuville, jotka sisälsivät tiedettä, taidetta, opetusta tai kuvasivat Suomen elinkeinoelämää. Lyhytelokuvien tilaajina olivat usein yritykset mutta myös järjestöt, jotka esittivät elokuvia tilaisuuksissaan. 1930-luvulla myös suomalainen mainoselokuva alkoi kehittyä itsenäiseksi tyylilajikseen. Mainonnan ja valistuksen välistä rajanvetoa jouduttiin täsmentämään 1950-luvulla, jolloin lyhytelokuvatuotanto kiihtyi huippuunsa. 1950-luvun ennakkosensuuritapauksista suuri osa koskikin veronalennuselokuviksi tarkoitettujen elokuvien mainontaa.

Tässä luvussa tarkastellaan suomalaista lyhytelokuvaa kuluttajavalistuksen välineenä. Lyhytelokuvien tuotantoa, tilaajia sekä tuotantoehtoja käsitellään 1920-luvulta veronalennusjärjestelmän päättymiseen 1960-luvun puolivälissä. Ei-fiktiivisille lyhytelokuville oli ominaista vakava, opettavainen ja suorastaan antikarnevalistinen ote: valistavia elokuvia tehtiin 1920-luvulta lähtien vasta-

1 Barsam 1974, 21; Ferro 1987, 139; Ferro 1988, 76; Salmi 1993, 39.

2 Mickwitz 1995, 50, 70–71, 93, 102, 120; Koivunen 1992, 122.

3 Barsam, 1974, 1–15.

painoksi kulttuurieliitin tuomitsemille kaupallisille ja suurelle yleisölle tarkoitettuille viihde-elokuville. Valistuselokuvat palvelivat pitkälti kansakunnan yhtenäisyyden tarpeita.⁴ 1950-luvulla kukoistanut kansankomedioiden ja rillumarei-elokuvien tuotanto sekä merkittäväksi kasvanut mainoselokuvatuotanto toivat elokuvaan kepeyttä ja huumoria.

Lyhytelokuva ennen veronalennusjärjestelmää

Elokuvan alkuvaiheet Suomessa

1900-lukua on luonnehdittu elokuvan vuosisadaksi. Elokuva ja massakultusyhteiskunta ovat olennaisesti kytköksissä toisiinsa. Elokuva oli tosin 1800-luvun keksintö. Helsingissä se esiteltiin Seurahuoneella suomalaisyleisölle ke- säkuussa 1896. Helsingissä toimi muutamia elokuvateattereita jo vuosisadan ensimmäisellä vuosikymmenellä. Vuonna 1905 elokuvateattereita oli maassamme kymmenkunta.

Lyhytelokuvia alettiin tehdä Suomessa jo vuosisadan ensimmäisellä vuosikymmenellä. Ne käsitelivät päiväkohtaisia aiheita kuten *Suuri työväen mielenosoitus Helsingissä*, *Ensim. potkupallokilpailu Suomessa* tai *Tukinuittoa Taivalkoskessa*. Ensimmäinen suomalainen näytelmäelokuva oli vuonna 1907 valmistettu *Salaviinanpolttajat*, jonka tuotti insinööri Karl Emil Ståhlberg ja ohjasi kreivi Louis Sparre.⁵ Ennen itsenäistymistä elokuvatuotanto oli vielä sangen vaatimatonta. Elokuvia valmistui muutamia kymmeniä vuosittain. Suurimpia valmistamoja olivat *Atelier Apollo* sekä *Finlandia Film*.⁶

Valtiovalta ryhtyi puuttumaan elokuvaan määräämällä ennakkotarkastuksen aloitettavaksi vuoden 1911 alusta. Varsinaisen lainsäädännön piiriin elokuvata- tarkastus tuli vasta vuonna 1946.⁷ Vuonna 1918 asetettiin erillinen elokuvakomitea pohtimaan käytännön järjestelyjä elokuvan valtiollistamiseksi, mutta eduskunta hylkäsi komitean esityksen vuonna 1922. Komitean näkemyksen mukaan elokuva oli oikeissa käsissä erinomainen valistustyön väline.⁸ Elokuvan verotus oli ensimmäiseen maailmansotaan asti hyvin lievää. Vuoden 1915 alussa alettiin periä kymmenen prosentin veroa pääsylipputuloista. Veroastetta nostettiin, ja vuoden 1922 alusta tiede- ja taide-elokuvista jouduttiin maksamaan pääsylippuveroa jo 20 prosenttia ja viihde-elokuvista 30 prosenttia.⁹

Vuoden 1923 lopussa maassamme oli jo 132 elokuvateatteria toiminnassa ja niissä oli paikkoja runsaat 34 000. Elokuvissakäyntejä kertyi sanottuna vuonna runsaat yhdeksän miljoonaa, mikä merkitsi vajaata kolmea käyntiä

4 Mickwitz 1992; Mickwitz 1995.

5 Honka-Hallila 1995, 35; Salmi 1993, 75–78; Uusitalo 1965, 70.

6 Uusitalo 1972.

7 Honka-Hallila 1995, 32; Nenonen 1995, 12. Esimerkiksi Britanniassa elokuvateattereiden yhdistys organisoi ennakkosensuurin itse vuonna 1913. (Sorlin 1980, 12.)

8 Kekarainen 1988, 27–29; Mickwitz 1995, 70–71; Nenonen 1995.

9 Honka-Hallila 1995, 29.

henkilöä kohden. Vuonna 1928 elokuvateatterien määrä maassamme oli lähes 240. Elokuva-ala laajeni muutenkin nopeasti 1920-luvun loppupuolelle asti. Tämän jälkeen teatterien määrä kääntyi laskuun ja palasi entiselleen vasta 1930-luvun puolivälissä. 1920-luvun elokuvateattereiden uutuuksiin kuuluivat himmennettävät valot, konehuoneesta ohjattavat esiriput, katsomon ilmanpuhdistuslaitteet sekä kaksoisprojektorit, joiden avulla elokuvaesitykset voitiin hoitaa tauotta.¹⁰

1920- ja 1930-luvun vaihteessa elokuva-ala joutui kriisiin, joka liittyi yhtiöiltä talouslamaan mutta toisaalta myös äänielokuvan läpimurtoon. Sitä ennen johtavan elokuvayhtiön Suomi-Filmin voimamies Erkki Karu ehti suunnitella 18-kerroksisen pilvenpiirtäjän rakentamista Helsingin keskustaan Keskuskadun ja Pohjois-Esplanadin kulmaan elokuva-alan palatsiksi. Hanke kariutui rahoitusvaikeuksiin ja alkavaan lamaan.¹¹

1920-luvun lyhytelokuvatuotanto

Nappulaa painetaan – ja ruoka nousee ylös keskuskeittiöstä, sähkö syttyy, hissi pysähtyy asunnon oven eteen, tupakkalaatikko, lippu, suklaapaketti putoaa käteen. Hanaa tai kampia väännetään – ja vesi juoksee, lämpö tulvii huoneeseen, auto lähtee liikkeelle. Valokuvauskone korvaa maalauksen, gramofooni soittokoneen. Illat, huvitukset ja lepo hetket ovat täynnä samanlaisia kiihoittavia hermoaikutelmia ja mekaanisia sensatioita kuin päivät ja työajatin. Kaduilla houkuttelevat syttyvät ja sammuvat reklaamitulet ajatukset sekavaan kilpajuoksuun. Radio tuo kodin piiriin ääniä ja säveleitä vieraista maista ja vieraista kauungeista. Elokuvateattereissa tapahtuu parin tunnin aikana huima retkeily seikkailujen, intohimojen, outojen seutujen keskellä.¹²

Vaikka suomalainen todellisuus muutamaa kaupunkia lukuunottamatta oli melko kaukana Olavi Paavolaisen vuonna 1929 esittämästä kuvauksesta, teki moderni elämä tuloaan myös syrjäiseen Suomeen. Elokuva oli tärkeä uuden ajan symboli, ja se löi itsensä lopullisesti läpi Suomessa 1920-luvulla. Elokuva-sana otettiin käyttöön tohtori Artturi Kanniston ehdotuksesta vuonna 1926.¹³

Lyhytelokuvilla oli suuri merkitys tuotantoyhtiöille, kun näytelmäelokuvia tehtiin harvaksen. Alan yrityksistä *Suomi-Filmi Oy* kehittyi johtavaksi tuotantoyhtiöksi ja maamme suurimmaksi lyhytelokuvavalmistamoksi. Suomalainen elokuva-alan pioneeri Erkki Karu perusti liikeympänsä 100 000 markan osakepääoman turvin joulukuussa vuonna 1919 *Suomen Filmikuvaa-mo Oy*:n, jonka nimi muutettiin helmikuussa 1921 *Suomi-Filmi Oy*:ksi.¹⁴ 1920-luvun alussa ensimmäiset kulutusta sivuavat lyhytelokuvat *Suomen Mes-*

10 Keto 1974, 64, 72; Uusitalo 1965, 94–95.

11 Uusitalo 1972, 135–138; Mickwitz 1995, 134; Uusitalo 1988, 128–132; Uusitalo 1994, 85–86.

12 Paavolainen [1929]1990, 130.

13 Uusitalo 1994, 30.

14 Honka-Hallila 1995, 43; Mickwitz 1995, 66; Uusitalo 1972, 78–82; Uusitalo 1988, 47–57; Uusitalo 1994, 25–26.

sut vuodelta 1920, *Margariinin valmistus* vuodelta 1921 ja *Sokerin valmistus* vuodelta 1922 olivat uuden yhtiön tuotantoa.

Suomi-Filmi Oy:n tuotantoa olivat myös syksyllä 1923 Valtion filmitarkastamon tarkastamat kilpailevien osuuskauppaliikkeiden elokuvat *Elanto* ja *S.O.K.-Filmi*.¹⁵ Molemmissa esiteltiin osuusliikkeiden toimintaa ja erityisesti tuotantolaitoksia. Vaikka *S.O.K.-Filmi* alkaa sittemmin myyttisiksi muodostuneilla suomalaisilla pelto- ja järvimaisemilla, sen varsinainen sisältö on tuotantoprosessin esittelyä harjanvalmistuksesta ompelimoon ja tultitikki- sekä polkupyörätehtaaseen. Katsojat pyritään saamaan vakuuttuneiksi myös SOK:n tuotteiden laadunvalvonnasta esittelemällä testauslaboratorio. Suomi-Filmi valmisti myös toisen SOK:n yrityskuvaa esittelevän elokuvan vuonna 1926.

Vuosikymmenen loppupuolella tärkeäksi lyhytelokuvavalmistamoksi nousi myös kirjailija Juhani Ahon poikien Heikki Ahon ja Björn Soldanin yhdessä G. W. Roeringin kanssa syksyllä 1925 perustama yhtiö *Aho, Soldan & Co.* Yhtiöstä kehittyi 1930-luvulla Suomi-Filmin rinnalle merkittävä lyhytelokuvavalmistamo.¹⁶ Liberaalin maailmankuvan ja eliittikulttuurin maailmassa varttuneitten veljesten yhtiö valmisti ulkoministeriön tilaamia Suomea esitteleviä lyhytelokuvia ja luontoelokuvia.

Muita merkittäviä 1920-luvun lyhytelokuvien valmistamoja olivat Yhdysvalloista Suomeen palanneen Abel Adamsin – entinen Aapeli Korhonen – perustama *Adams Filmi Oy*, *Taide-Filmi Oy*, *Komedia-Filmi* sekä *Kino-Recla*. Lyhytelokuvien aiheita olivat esimerkiksi kenkävoiteen valmistus, auto- tai tekstiilimessut. Kiinnostava yksityiskohta oli se, että vuosikymmenen aikana tehtiin kaikkiaan kolme margariinin valmistusta esittelevää lyhytelokuvaa.¹⁷

Veronalennusjärjestelmä loi valistuselokuvan

Veronalennuskausi alkaa

30-luku oli elokuvien kulta-aikaa. Teattereita oli paljon ja muistini mukaan ne olivat aina täynnä, leffa oli urbaanin elämäntavan oleellinen osa. Tilanne oli samankaltainen kuin monissa nk. kehitysmaissa tänään. Intian suurissa kaupungeissa tai Kenian Nairobissa elokuva on edelleen massojen huvi, teatterit ovat suuria ja liput halpoja... Suuri tapaus oli Lasipalatsin ja Bio Rexin valmistuminen. Mennäänks pie reksiin pie reksiin oli päivän vitsi. Avajaisnäytöksenä oli Chaplinin Nyky aika.¹⁸

15 Ks. Heinonen ym. 1995, 36; Mickwitz 1992, 48–49; Mickwitz 1995, 62–64; *Elanto* 16/1923 ja 17/1923. Kekaraisen (1988, 31–32) mukaan *Elanto*-elokuva oli Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ja helsinkiläisen Elannon yhteistyön tulos. Sitä esitettiin ensi-illan vuoden 1923 syyskuun 9. päivän jälkeen viikon ajan ilmaiseksiityksinä Elannon jäsenille. Katsojia elokuvalle kertyi Helsingissä kaikkiaan peräti 21 000.

16 Mauranen ym. 1993, 130; Mickwitz 1994, 102. Aho, Soldan & Co jatkoi omistusjärjestelyjen jälkeen vuodesta 1932 Aho & Soldan -nimisenä.

17 Mainitun Suomi-Filmin vuonna 1921 tekemän elokuvan lisäksi Kino-Recla valmisti vuonna 1926 lyhytelokuvan *Kuinka Suomi-pöytä margariinia valmistetaan* ja Aho, Soldan & Co vuonna 1929 elokuvan *Paasivaara, Suomen ensimmäinen margariinikirnuumo*. (Uusitalo 1972, 169–206.)

18 Nevanlinna 1994, 104–105.

1930-luku toi tullessaan kolme elokuva-alan kannalta merkittävää muutosta. Uuden vuosikymmenen alussa Suomessakin alettiin valmistaa äänielokuvia.¹⁹ Toinen nimenomaan lyhytelokuvia koskeva muutos oli veronalennuskäytännön astuminen voimaan vuonna 1933. Kyseessä oli aina vuoteen 1964 asti voimassa ollut järjestelmä, joka moninkertaisti nopeasti suomalaisen lyhytelokuvatuotannon. Kolmas muutos oli uuden merkittävän tuotantoyhtiön *Oy Suomen Filmitöiden* perustaminen vuonna 1933. Koko elokuva-alalle 1930-luvun alku merkitsi kuitenkin talouslamasta johtuvaa kriisiä. Lisäksi vuonna 1926 aloitettu yleisradiotoiminta tarjosi elokuvien kanssa kilpailevan vapaa-ajanviettotavan.

Veronalennusjärjestelmän mukaan vähintään 200 metrin pituisia tiede-, opetus- tai taide-elokuvia tai maan elinkeinoelämää kuvaavia elokuvia ennen näytännön varsinaista pääelokuva esittävät elokuvateatterit saivat pääsylipputulosten leimaverosta viiden prosenttiyksikön alennuksen. Lakia perustettiin lyhytelokuvatuotannon helpottamisella sekä Suomea ja sen elinkeinoelämää esittelevien elokuvien tarpeellisuudella. Ajatus saatiin Saksasta ja Baltian maista, joissa kotimaisen lyhytelokuvatuotannon vaikeuksia pyrittiin ratkaisemaan veronalennusoikeudella. Ajatusta ryhtyi edistämään Suomen Biografiiliiton sihteeri Yrjö Rannikko. Hän sai Erkki Karusta, Abel Adamsista ja Heikki Ahosta innokkaita tukijoita. Kotimainen fiktiivinen elokuva vapautettiin leimaverosta jo vuoden 1930 alusta lähtien.²⁰

Vaikka 1930-luvun alkupuolta varjosti talouslama, loi veronalennusjärjestelmä Suomessa perustan vireälle kotimaisten lyhytelokuvien tuotannolle: kun vuosien 1930–32 lyhytelokuvatuotanto oli ollut runsaat 20 elokuva vuodessa, tarkastettiin vuonna 1933 peräti 254 ja seuraavien vuosien aikana ennen sotaa pitkälti toista sataa lyhytelokuva vuodessa. Suurimpia lyhytelokuvien valmistamoja 1930-luvulla olivat *Aho & Soldan, Suomi-Filmi Oy* sekä *Adams Filmi Oy*.²¹

Taulukossa 7.1 on esitetty tuotteliaimmat lyhytelokuvien valmistamot vuosilta 1931–1963. Lista on kumuloituvaa siten, että jokaiselta ajanjaksolta on listattu viisi tuotannoltaan suurinta valmistamoja. Listalle päässeiden tuotantoluvut on esitetty myös myöhemmiltä ajanjaksoilta, vaikka ne eivät olisi enää olleet viiden suurimman valmistamon joukossa.

Mykkäelokuvan valtakausi loppui 1920- ja 1930-luvun vaihteessa.²² Ensimmäinen äänielokuva oli valmistunut maailmalla vuonna 1927, ja äänielokuvanäyttäjätöitä oli myös Helsingissä syksyllä 1929.²³ Suomen ensimmäiset ää-

19 Äänielokuva aiheutti talouslaman oloissa ongelmia siirtymävaiheessa. Esimerkiksi Saksassa muusikoita jäi työttömiksi ja pieniä elokuvateattereita meni vararikkoon, koska ne eivät pystyneet rahoittamaan äänilaitteiden hankintaa. (Kracauer [1947] 1987, 198.)

20 Heinonen ym. 1995, 39; Hovi-Wasastjerna 1996, 9; Laine 1995, 75–76; Uusitalo 1975, 136–141; Uusitalo 1988, 152; Uusitalo 1994, 103.

21 Uusitalo 1975, 140–141.

22 Mykkäelokuvakauden näytännöt eivät olleet äänettä. Elokuvien taustalla kuultiin musiikkiesityksiä, ja muusikkojen määrä vaihteli yhdestä säestäjästä jopa orkesteriin tai kuoroon asti. (Honka-Hallila 1995, 50–51.)

23 Honka-Hallila 1995, 59; Katainen 1993, 196; Uusitalo 1975, 13.

Taulukko 7.1: Tuotannoltaan suurimpien suomalaisten valmistajien lyhytelokuvatuotanto 1931–1964 (0.5 viittaa yhteistuotantoon).

Valmistamo	1931–39	1940–48	1949–55	1956–64	yht.
Aho & Soldan	290	51	11	–	352
Suomi-Filmi Oy	275	176	404.5	809	1664.5
Adams Filmi Oy	61	40	17	–	118
Karhu-Filmi Oy	47	56	33.5	1	137.5
Jäger Filmi	45	3	–	–	48
SF	19	65	89	150.5	323.5
Puolustusvoimat	–	102	–	–	102
Finlandia-Kuva	–	183.5	57	12	252.5
Filmiseppo	–	100	321.5	397	818.5
A. Heinonen	–	70	9	–	79
Leo Hildén	–	–	266	227.5	493.5
Kalevi Lavola	–	15	96	45	156
Lii-Filmi	–	–	7	306	313
Veikko Laihanen	–	–	60	194.5	254.5

Lähteet: Uusitalo 1975, 1977, 1978, 1981 ja 1984.

nielokuvat olivat Yrjö Nybergin *Sano se suomeksi!* sekä Jaakko Korhosen ohjaama *Aatamin puvussa ja vähän Eevankin* vuodelta 1931. Jälkimmäisessä tosin kuultiin ääniraidalta ainoastaan taustamusiikkia.²⁴

1930-luvun alun kolmas merkittävä muutos elokuva-alalla oli Oy Suomen Filmitoiminta (SF) -nimisen valmistamon perustaminen. Yhtiön perusti vuonna 1933 Suomi-Filmi Oy:stä eronnut Erkki Karu yhdessä asianajajansa varatuomari Niilo Lahtisen ja professori Viljo Ylöstalon kanssa, ja siihen tuli toimitusjohtajaksi Karun kuoltua 1935 aikaisemmin pankinjohtajana ja Kotimainen Työ ry:n toimitusjohtajana toiminut filosofian maisteri Toivo J. Särkkä. Suomen Filmitoimintaisuudesta tuli vakava kilpailija Suomi-Filmille näytelmäelokuvien valmistamona. Karun jälkeen Suomi-Filmin tuotantojohtajaksi tuli Risto Orko. Suomi-Filmin lyhytelokuvaosaston päällikkönä toimi vuosina 1932–1939 Topo Leistelä. Kaksi kilpailevaa elokuvayhtiötä lähtivät pienem-

24 Honka-Hallila 1995, 65; Salmi 1993, 95.

pien yrittäjien kirittäminä luomaan suomalaisen elokuvan legenda. Molemmat tuottivat myös lyhytelokuvia.²⁵

1920-luvun vaihtuminen 1930-luvuksi merkitsi elokuva-alalle kriisiä. Valmistamojen ja elokuvateattereiden tilannetta pyrittiin helpottamaan lyhytelokuvatuotannon veronalennusjärjestelmällä. 1930-luvun alun lama tappoi elokuvateattereita, mutta vuonna 1939 niiden määrä oli jo lähes 390. Myös elokuvissakäynnit vähenivät vuoteen 1933 mennessä 1920-luvun lopun runsaasta 12 miljoonasta. Huippuvuonna 1938 elokuvissakäyntejä kertyi taas lähes 17 miljoonaa, mikä merkitsi runsasta 4.5 käyntiä henkilöä kohden vuodessa. Elokuvat eivät olleet myöskään enää pelkästään kaupunkilaisten huvituksia. Elokuvateattereita perustivat nuoriso- ja urheiluseurat sekä palokunnat myös pikupaikkakunnille.²⁶

Viimeisissä suomalaisissa mykän kauden elokuvissa painotettiin moderniuutta. Ihmiset olivat siistejä ja kunnollisia. 1930-luvun elokuvalla oli tyypillistä voimakkaasti idealisoitu ihmiskuva. Maaseutu taloineen, peltoineen ja lehmineen oli näytelmäelokuvien "hyvän" symboli. Elokvasta oli tullut Suomesakin yleisön suosikki. Siitä olivat todistuksena runsaiden katsojalukujen lisäksi elokuvalehdet kuten vuonna 1932 perustetut Kinolehti ja Elokuva-aitta sekä kasvava kirjoittelu elokuvista muualla lehdistössä. Huumori, romantiikka, seikkailu ja eksotiikka olivat yleisön mieleen. 1930-luvulla ulkomaisista maahan tuoduista näytelmäelokuvista yli puolet oli peräisin Yhdysvalloista. Saksalaisia elokuvia tuotiin myös runsaasti.²⁷

Lyhytelokuva 1930-luvulla

Vuonna 1933 käyttöön otettu veronalennusjärjestelmä nosti suomalaisen lyhytelokuvatuotannon nopeasti merkittävään kasvuun. Kun lyhytfilmejä oli valmistunut vuosina 1931–32 runsaat parikymmentä vuodessa, tarkastettiin vuonna 1933 peräti 254 lyhytelokuvaa. Paljon veronalennuskuvia syntyi kylläkin sikäli kyseenalaisella tavalla, että valmistamot pätkivät vanhoja dokumenttifilmejään parinsadan metrin pituisiksi veronalennuselokuviksi.²⁸

Yleisimpiä lyhytelokuvien aiheita olivat paikkakuntien ja kaupunkien esittelyt, urheilukisat sekä erilaiset tapahtumat. Runsaasta tuhannesta 1930-luvulla valmistetusta lyhytelokuvasta kymmenisen prosenttia oli teollisuuden toimialoja esitteleviä dokumentteja. Tärkeä teollisuuselokuvia tuottanut valmistamo oli Aho & Soldan. Teollisuuden esittelyissä tuotantoprosessin ja koneiden kuvaus oli tavallisesti keskeistä sisältöä. Kun kasvavaa veronalennustuotantoa alettiin arvostella tavoitteettomuudesta ja pitkäveteisyydestä, Aho & Soldan pyrki pitämään kiinni teknisen osaamisen ja taiteellisen tinkimät-

25 Laine 1995, 75, 81–82; Uusitalo 1975, 35, 70–72; Uusitalo 1988, 170–171; Uusitalo 1994, 162.

26 Keto 1974, 64, 72; Mickwitz 1995, 143; Uusitalo 1988, 127; Uusitalo 1994, 84.

27 Katainen 1993, 209–210; Mickwitz 1995, 136–138, 183; Salmi 1993, 66; Uusitalo 1965, 172–173.

28 Uusitalo 1975, 140–141.

tömyyden yhdistelmästä.²⁹

Hyvän esimerkin kuluttajille ja lähinnä osuusliike Elannon jäsenkunnalle tarkoitettusta elokuvasta tarjoaa Suomi-Filmin mykän kauden loppuvaiheessa vuonna 1930 valmistama elokuva *Herra Elanto*. Elokuva esitettiin ensi kerran lokakuun 15. päivänä 1930 Elannon 25-vuotisjuhlien päätösohjelmanumerona Kaartin maneesissa järjestetyissä juhlissa kahdentuhannen kutsuvieraan läsnäollessa. Herra Elanto oli juonellinen "osuustoiminnallinen mainoselokuva", jonka pääroolissa liikemies Jaakko Koskenä näytteli Heikki Väälisalmi. Elokuvasa esiintyi myös Elannon toimitusjohtaja Väinö Tanner.³⁰

Herra Elantoa voidaan luonnehtia yrityskuvaelokuvaksi. Niitä Aho & Soldan teki monista suomalaisista teollisuusyhtiöistä. Kiinnostavaa on se, että tällaiset elokuvat olivat verovapaita. Vuoden 1933 jälkeen ne saivat yleensä veronalennuselokuvan statuksen. *Herra Elanto* -elokuvan juoni eteni tarinana Suomeen Yhdysvalloista palanneen rikkaan liikemiehen yrityksistä ostaa osuusliike Elanto itselleen. Toimitusjohtaja Tanner tekee Jaakko Koskelle selväksi, ettei osuusliikettä voi yksityinen henkilö ostaa, ja hänet nauretaan ulos osuusliikkeen edustajiston kokouksesta. Liikemies menettää rahansa huijari-pankin konkurssissa. Nöyryytyksen jälkeen Koski kuitenkin löytää kunnollisen vaimon elantolaisten joukosta. Elokuva päättyy 1930-luvun yleishenkeen sopivaan porvarilliseen perheidyliin ja siihen, että Jaakko Koski ojentaa lapselleen Elannon säästö-kassan talletuskirjan.

Osuuskaupan yrityskuvaelokuva *Herra Elanto* valmistui osuuskauppaliikkeiden ja yksityiskauppiainien välisen kamppailun kiristyessä 1930-luvun alussa. Yhdysvalloissa vaurastuneen Jaakko Kosken hahmossa kiteytyy sotien välisen ajan "juoksupojasta johtajaksi" -ideologia, jonka vastapainoksi asetetaan osuustoiminnallisen joukkoliikkeen saavutukset. Yksityisyrityttäjä jää mittellössä toiseksi. Tunnin mittaisesta elokuvasta neljännes on Elannon tuotantolaitosten esittelyä Backaksen koetilasta makkaratehtaaseen. Elokuvasa esitellään myös osuusliikkeen hallintoelimiä sekä henkilöstön vapaa-ajanviettomahdollisuuksia. Elokuva on helposti tulkittavissa kannanotoksi osuuskaupan puolesta yksityistä liiketoimintaa vastaan.

Esimerkkejä 1930-luvun veronalennuselokuvista ovat SOK:n Suomi-Filmiltä tilaama *Kahvi pensaasta pannuun* vuodelta 1937 ja Suomi-Filmin *Maito – terveytemme lähde* vuodelta 1938. Molemmissa elokuvissa kuvataan elintarvikkeiden teollista käsittelyä ja kulkeutumista kuluttajalle. SOK:n tilaamassa kahvielokuvassa mainostetaan avoimesti jäsenosuuskauppojen myymää kahvia. Maito-elokuvassa korostetaan voimakkaasti maidon terveellisyttä ruokaineena. Lisäksi siinä esitellään maidon hygieenistä käsittelyä ja laboratoriotutkimuksia, joilla laadunvalvonnasta vastataan. Valkotakkiset miehet ja naiset selvittävät maidon koostumusta ja vaikutuksia jopa eläinkokein. Maitoastioita pestään ja puhdistetaan jokaisessa käsittelyvaiheessa. Maito valmis-

29 Mauranen ym. 1993, 128, 132.

30 *Elanto* 10.10.1930, 15; *Elanto* 30.10.1930, 3.

tetaan "erikoiskoneissa ihmiskäden koskematta". Hygienia on elokuvan keskeisin sanoma.

Elokuva valistusorganisaatioiden palveluksessa

Elokuvan teho valistuskanavana huomattiin 1920-luvulla. Osuuskauppaliikkeen molemmat haarat tilasivat toimintaansa esittelevät elokuvat Suomi-Filmiltä jo vuosikymmenen alussa. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto aloitti elokuvien esittämisen varsinaisesti vuonna 1924. Sitä ennen KK:n puhujat esitivät tilaisuuksissa kankaalle heijastettavia varjokuvia. Ensimmäinen elokuva-projektori osoittautui kuitenkin filmejä vioittavaksi, minkä seurauksena KK valtuutti Yrjö Kallisen hankkimaan kaksi uutta projektorista. Kallinen hankki ne elokuva-alan monitoimimieheltä Oscar Lindelöfiltä. Vuonna 1930 KK:n valistuosastolla oli käytettävissään jo kahdeksan elokuvaprojektorista.³¹

Kulutusosuuskuntien Keskusliitto teki suomalaista elokuvahistoriaa tilaamalla Suomi-Filmiltä vuonna 1927 Ola Fogelbergin piirtämän ja Eino Karin kuvaaman ensimmäisen Pekka Puupää –elokuvan. Tämä *Vaimo on viisaampi kuin mies* -niminen elokuva on sittemmin kadonnut. Pekka Puupää oli *Kuluttajain Lehestä* monille tuttu Fogelbergin ideoima ja piirtämä päähenkilö sarjakuvassa, jonka sisältö oli 1920-luvulla pitkälti kuluttajavalistusta ja osuuskauppapropagandaa. Pekka Puupää saavutti 1950-luvulla varsinkin lasten suursuosion. Lapsista alkoi silloin tulla kuluttajaryhmä, jonka merkityksen myös yritykset tajusivat. Vuosina 1953–1960 valmistettiin kolmetoista Pekka ja Pätä -elokuva, ja vuosikymmenen puolivälin jälkeen Kulutusosuuskuntien Keskusliitto sai oikeudet käyttää Puupää-hahmoa mainonnassa. Elokuvakriitikoiden arvostelut eivät hälventäneet Pekka Puupään suosiota.³²

Elokuvaprojektori kuului Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistuosaston puhujien matkavarustukseen. Monilla paikkakunnilla KK:n matkapuhujat olivat ensimmäisiä elokuvanäytäntöjen järjestäjiä. Vuosina 1924–1925 matkapuhujat esittivät tilaisuuksissaan muun muassa *Elanto*-elokuva, ja vuonna 1926 Kulutusosuuskuntien Keskusliitto toi Suomeen ensimmäiset ulkomaiset elokuvansa. Elokuvien maahantuontia jatkettiin 1930-luvulla. KK toi elokuvia Ruotsista ja Saksasta myös työntekijöiden koulutuksessa käytettäväksi.³³

Vuonna 1929 valistuosasto ryhtyi käyttämään kaitafilmikoneita, joiden paloturvallisuus oli vanhoja selluloidifilmikoneita parempi. KK:n matkapuhujat kävivät kyseisenä vuonna Ammatinedistämislaitoksen elokuvakoneenkäyttäjille tarkoitetun kurssin. 1930-luvulla matkapuhujat huvittivat yleisöä esimerkiksi Chaplinin seikkailuilla ja Afrikan luontoa kuvaavilla elokuvilla. KK:n valistustilaisuuksien kävijämäärät olivat vuosikymmenen puolivälissä huomattavan suuria: vuosittain jopa puoli miljoonaa ihmistä.³⁴

31 *Kuluttajain Lehti* 44/1930; Kekarainen 1988, 32.

32 Laine 1995, 122; Varho 1996.

33 Kekarainen 1988, 32–33.

34 Kekarainen 1993, 101; Kekarainen 1988, 52, 54.

Erityisesti KK:n valistusosaston pitkäaikaisen päällikön Yrjö Kallisen kiinnostus elokuvaan johti siihen, että osastolle hankittiin oma elokuvakamera. Kallinen kuvasi myös itse kameralla kiertäessään maata KK:n tehtävissä. Hän tallensi filmille pääasiassa kulttuuritapahtumia ja maisemia sekä vaikutelmia matkoiltaan Etelä-Suomesta Lappiin. Hän kuvasi jopa osuustoiminnan syn-
tysijoilla Englannin Rochdalessa.³⁵

Kulutusosuuskuntien Keskusliitto oli 1930-luvun Suomessa toiseksi suurin 16 millimetrin lyhytelokuvien valmistamo: elokuvia valmistettiin kaikkiaan 13 kappaletta vuosina 1931–39. 16 millimetrin lyhytelokuvien etu oli siinä, että niitä voitiin esittää helposti kuljetettavalla projektorilla erilaisissa pienissä tilaisuuksissa ja tupailloissa ympäri Suomen. 35 millimetrin elokuvista tehtiin myös 16 millimetrin kavennuksia esitettäväksi kaitafilmi projektorilla. 16 millimetrin filmit olivat palamattomia ja helposti kuljetettavina järjestöjen kannalta houkuttelevia. Taulukossa 7.2 on esitetty suurimmat 16 millimetrin lyhytelokuvien valmistajat vuosilta 1931–1963. 1930-luvulla paikkakuntia ja erilaisia tapahtumia filmille tallettanut *Aurora-filmi* oli suurin 16 millimetrin lyhytelokuvien valmistamo. Kolmanneksi suurin oli Suomi-Filmi. Seuraavalla vuosikymmenellä SOK nousi suurimmaksi 16 millimetrin lyhytelokuvien valmistajaksi, minkä aseman se säilytti 1950-luvun puoliväliin asti.

Edistysmielisen osuuskauppaliikkeen lisäksi työväenliikettä lähellä oleva Pienviljelijäin Liitto oli kiinnostunut elokuvasta valistusvälineenä. Liiton elokuvatoiminta käynnistyi vuonna 1932 KK:n kanssa aloitetun yhteistyöprojektin myötä. Yhteistyöprojektin tarkoituksena oli elokuvan käyttö Pienviljelijäin Liiton neuvonnassa, opastuksessa ja kurssityössä. Vuonna 1933 valmistui Yrjö Kallisen kuvaama elokuva *Kuvia pienviljelijän elämästä* OTK:n, KK:n ja Pienviljelijäin Liiton yhdessä kustantamana, ja samana vuonna liitto hankki myös elokuvaprojektorin. Pienviljelijäin Liitto valmisti 1930-luvulla muutamia valistuselokuvia, jotka tietävästi tuhoutuivat toisen maailmansodan aikana liiton Hauhon kurssikeskuksen tulipalon yhteydessä. Vuonna 1938 Pienviljelijäin Liitto käytti Yhdysvalloista tuotettua *Emäntien myyjäiset* -elokuvaa apuna naisille suunnatussa tehostetussa valistustyössä. Pienviljelijäin Liitto tutustutti maaseudun asukkaita elokuvaan maakuntajuhlien elokuvanäytännöissä, joihin osallistui usein satoja ihmisiä.³⁶

SOK tilasi jo 1920-luvulla muutamia lyhytelokuvia Suomi-Filmiltä. 1930-luvulla se jatkoi tilauksia, mutta käynnisti myös itsenäistä 16 millimetrin elokuvien valmistusta vuosikymmenen lopulla.³⁷ 1940-luvulla SOK oli jo suurin 16 millimetrin elokuvien valmistamo ja säilytti asemansa 1950-luvun puo-

35 Kekarainen 1988, 49–50; Kekarainen 1993, 101.

36 Kekarainen 1988, 74–76; Kekarainen 1993, 112–113. Kari Uusitalon Filmografia Fennicassa on merkinnät ainoastaan seuraavista elokuvista: *Elokuva kertoo*, *Elojuhla Orivedellä* ja *Pienviljelijäin juhlapäivät Hyvinkäällä 1938* (Filmografia Fennica 1931–1939, elokuvien tarkastus:ot 631, 720 ja 1098).

37 Uusitalo mainitsee vuosien 1931–1939 Filmografia Fennicassa kolme (tarkastus:ot 1028, 1029 ja 1038) SOK:n valmistamaa filmiä: *Korkeasaaren suojaatteja*, *Heinäkuista Helsingistä* ja *Puolueeton osuuskauppaliike, tilastolukuja vuodelta 1937* (Uusitalo 1975, 228–229).

Taulukko 7.2: Suurimpien suomalaisten 16 millimetrin lyhytelokuvien valmistajien tuotanto vuosina 1931–1964 (0.5 viittaa yhteistuotantoon).

Valmistamo	1931–39	1940–48	1949–55	1956–64	yht.
Aurora-Filmi	25	5	4	–	34
KK	13	–	–	7	20
Suomi-Filmi Oy	12	4	10	22	48
Filmistudio Oy	9	–	3	1	13
Pellervo-Seura	6	–	–	–	6
Raittiusjärj. yht. toimik. 6		3	–	–	9
Pienviljelijäin Liitto	3	–	–	–	3
Yrjö Kallinen	3	–	–	–	3
Kansatieteellinen Filmi	–	7	–	–	7
SOK	3	22	20	22	67
Aho & Soldan	5	3	3	1	12
Filmiyhtymä	–	–	17.5	97	114.5
Torsten Carlander	–	–	9	8	17
Felix-Filmi	–	–	8	5	13
Filmimies	–	–	8	7.5	15.5
Viihde-Kuva	–	–	–	30	30
Filmitalo	–	–	–	24	24
Metsäteho	–	–	–	27	27

Lähteet: Uusitalo 1975, 1977, 1978, 1981 ja 1984.

leenväliin asti. 1940-luvun elokuvien aiheita tosin hallitsivat erilaiset matkakuvaukset koti- ja ulkomailta sekä paikkakunta- ja juhlakuvaukset kuten *Renkasmatka ulkomailta* (1940), *Länsi-Lappia ja Peräpohjolaa* (1944) ja *Etelä-Häme suven väriloistossa* (1946).

Elokuvan mahdollisuuksia hyödynsi myös Marttajärjestö, jolle Aho & Soldan valmisti filmitarkastamon veronalennuskuvaksi 12.5.1939 hyväksymän elokuvan *Martat toiminnassa*. Erityisesti Marttajärjestön toimintaa ja työmuotoja esitteli Aho & Soldanin valmistama viisiosainen elokuva *Marttojen toimia*. Valtion elokuvatarkastamo hyväksyi elokuvan viisi osaa keväällä

Marttojen toimia. Patjanvalmistusta esitellään seikkaperäisesti elokuvan mukaan nimetyssä kuvateoksessa. Kuva: Aho-Soldan, Otavan kuva-arkisto.

1941, ja ne esitettiin Helsingin Kino-Palatsissa 300-henkilön kutsuvierasjoukalle maaliskuussa. *Marttojen toimia* esittelee Marttajärjestöä monipuolisesti alkaen marttojen illanvietosta kokouksineen ja käsitöineen aina tietoja ja käden taitoja vaativaan marttatutkintoon. Käytännön kodinhoitoa elokuvassa opastetaan kädestä pitäen: siivous, kompostointi ja saippuankeitto nostattavat suorastaan hien katsojan otsalle. Sukupuoliroolit ovat elokuvassa hyvin perinteiset. Miesten tehtävänä on käytellä vasaraa ja naulaa rakennettaessa vaatteenpölytystelinettä tai toimia asiantuntijana. *Marttojen toimia* -elokuvassa korostetaan voimakkaasti järjestystä ja perinteiden kunnioitusta. Kotitalous esitetään kokonaisuutena, josta nainen viime kädessä vastaa.³⁸

Valistus, mainonta ja elokuva

Juhani sai reklaamialaa käsitteleviä kirjoja luettavakseen ja totesi, että oli syntynyt kokonainen uusi tieteenhaara, reklaamin psykologia, jota

38 Marttaliiton vuosikertomus 1941, 14–15; Mäkelä ja Oittinen 1993, 19, 27. *Marttojen toimia* -elokuvan yhteydessä otetuista valokuvista koottiin vuonna 1949 valokuvakirja "Marttojen toimia", johon Elli Saurio laati tekstin ja joka julkaistiin Otavan kustantamana.

varten Amerikan yliopistoissa oli oppitulejakin. Reklaamin tarkoituksena oli lisätä ihmisten tarpeita ja muuttaa ylellisyystavarat jokapäiväisiksi kulutustarvikkeiksi. Reklaami todisti, että jokainen ihminen tarvitsi ja saattoi hankkia radion, gramofonin, sähköllä käyvän parranajokoneen, auton, pölynimijän, kirjoituskoneen ja perämoottorin. Etenkin autojen, radioiden ja gramofonien reklaamiin oli nousukauden aikana uhrattu huimaavia summia.³⁹

Mainosala laajeni, organisoitui ja kaupallistui Suomessa 1920-luvulla. Vuosikymmenellä perustettiin ensimmäisiä mainostoimistoja. Kaupunkilainen elämäntyyli alkoi näkyä lehtimainoksissa, vaikka Suomi oli edelleen selvästi maatalousmaa. Kuvamainonnan edelläkävijä oli *Suomen Kuvalehti*, jonka sivumäärästä puolet saattoi olla mainoksia. Aikakauslehdissä mainonta suunnattiin nimenomaan naiskuluttajille. Lehdissä alettiin myös julkaista säännöllisesti muotisivuja. 1920-luvun elokuvien tyypillinen kuluttaja oli palkkatyötä tekevä kaupunkilainen poikatyttö, flapper, leikkotukkineen. Naiset merkittävänä kuluttajaryhmänä löydettiin 1920-luvulla.⁴⁰

Mainoselokuva kehittyi 1930-luvulla omaksi tyylilajikseen. Mainonnan ja valistuksen rajanvetoa jouduttiin tekemään, kun veronalennuskäytäntö astui voimaan vuonna 1933. Ennakkosensuuriin perustuvia leikkauksia elokuvatarkastamo määräsi vain muutamiin lyhytelokuviin. Nämä olivat Suomi-Filmin *Suomen toiset ravinto- ja nautintoainemessut* vuodelta 1933 ja T.O.P.-Filmin *Miten viipurilainen viettää iltansa* vuodelta 1935, joista molemmista määrättiin poistettavaksi alkoholimainonnaksi tulkittavissa olevat kohdat. Useimmat sensuuripäätökset liittyivät alastomuuteen tai sukupuolisuuteen.⁴¹

Keskeinen osa 1930-luvun veronalennuselokuvista esitteli Suomen elinkeinoelämää, eri toimialoja, yrityksiä ja tuotteita. Niissä esiteltiin nimeltä mainiten tuotantolaitoksia ja niiden tuotteita. Laissa ei ollut pykälää, jolla mainonta olisi yksiselitteisesti kielletty. Selkeä esimerkki yksittäisen yrityksen tuotteita esittelevästä elokuvasta on Havin Suomi-Filmiltä tilaama ja Georg Malmsténin ohjaama äänielokuva *Pikku myyjätär* vuodelta 1933. Siinä esitellään Havin tuotteet pyykkisaippuasta huulipunaan ja parranajovaahtoon kevyen romanttisen tarinan varjolla: asiakas rakastuu myyjättäreeseen.⁴² Tämä leimaverosta vapaa elokuva rakentui täysin Havin-tuotteiden ostamisen ja myymisen ympärille. Havi oli ensimmäisiä suomalaisia yrityksiä, joka käytti mainonnassaan julkisuuden henkilöitä.⁴³

Felix Forsmanin ohjaama ja kuvaama *Rakkautta ja tupakkaa* vuodelta 1938 on Suomi-Filmin valmistama veronalennuselokuva, joka on itse asiassa Ret-

39 Waltari 1942, 646.

40 Hapuli ym. 1992, 107; Heinonen ym. 1995, 35–36; Hovi 1990; Koivunen 1992, 14, 47; Koivunen 1995, 44–46, 206–209.

41 Uusitalo 1975, 146.

42 Georg Malmsténin esittämä rakastunut ylioppilas riimittelee rakastetustaan: "Hän on kuin Raphaelin Madonna, mi saippuavaahdossa kylpee. Minä pian voin olla kadonna, jos joskus hän minut hylkee."

43 Heinonen ym. 1995, 37–39; Koivunen 1992, 8–9.

tigin tupakkatehtaan mainos. Tehtaan nimi esiintyy siinä vain ohimennen. Elokuvasssa esitellään tupakan tuotantoprosessia. Näytelmällisenä juonena on Helmin ja Paavon romanssi, joka syytty tehdaskierroksen aikana. Elokuvasssa korostetaan koneellisen tuotantoprosessin tehokkuutta, jonka ansiosta tavara saadaan "tuoreena tehtaasta suoraan kuluttajalle".

Varsinaisia mainoselokuvia tehtiin vain muutamia ennen vuotta 1939, jolloin Veli Tammisen *Elokuvamainostoimisto Oy Tamko* aloitti toimintansa. Näiden 7–60 metrin pituisten eli ajassa mitattuna noin 15–120 sekuntia kestävien elokuvien nimeksi vakiintui "alkupala" Finlandia-Kuvan vuodesta 1945 lähtien valmistaman mainoselokuvasikermien mukaan. Tamko valmisti ensimmäisenä toimintavuotenaan 32 mainoselokuvaa. Yhtiön toiminta loppui kuitenkin sotavuosiin.⁴⁴ 1930-luvun mainoslyhytelokuvat olivat verovapaita kuten elokuvataarkastamon vuoden 1935 joulukuussa hyväksymä Suomi-Filmin *Oy Savin ja Jaavan teekauppa* tai T.O.P.-Filmin *Naisten syyshattuja 1934* sekä *Olympia kirjoituskone* vuodelta 1934. Liitteessä 7 on esitetty suurimmat mainoselokuvien valmistajat 1930-luvulta 1960-luvulle. Vilkas mainoselokuva-tuotanto käynnistyi Suomessa 1950-luvulla ja kiihtyi vuosikymmenen loppupuolella.

Pulantorjuntaa ja kotirintamaviihdettä

Elokuva sodan ja pulan vuosikymmenellä

1930-luvun loppuvuosina juuri ennen sotaa valmistui kansakunnan historiaa luotaavia speaktaakkeleita kuten Suomi-Filmin Risto Orkon ohjaamat *Jääkäarin morsian* (1938) ja *Aktivistit* (1939) sekä Suomen Filmiteollisuuden Toivo Särkän ja Yrjö Nortan *Helmikuun manifesti* (1939), jotka olivat yleisömenestyksiä.⁴⁵ Viimeisenä elokuvana ensi-iltansa sai joulukuussa 1939 Kalle Kaarnan ohjaama ja Jäger-Filmin valmistama *Isoviha*. Talvisodan puhjettua elokuvatuotanto keskeytyi täydellisesti mutta käynnistyi jälleen ponnekkaasti pian sodan päätyttyä maaliskuussa 1940. Monet elokuvantekijät joutuivat sota-aikana rintamakuvaaajiksi tai tiedotustehtäviin.⁴⁶ Elokuvat nousivat muun ajanvietteen lähes puuttuessa ennen näkemättömään suosioon. Ne tarjosivat ihmisille mahdollisuuden irrottautua edes hetkeksi synkästä ja ahdistavasta arjesta. Sodan aikana Suomi-Filmi ja Suomen Filmiteollisuus kilpailivat yleisön suosiosta.

Vuosina 1942–1945 fiktiivisiä elokuvia valmistui parikymmentä vuodessa, vaikka vuodesta 1941 kotimaiselle elokuvalla säädettiin leimavero ja veroprosenttia vielä vuonna 1943 korotettiin. Myös raakafilmiä alkoi sodan jatkuessa hankaloittaa elokuvien tekoa. Kotimaiset elokuvat saivat kuitenkin yleisön suosion. Elokuvisakäyntien määrä kasvoi sotavuosina, ja vuonna

44 Hovi-Wasastjerna 1996, 9–10; Uusitalo 1965, 84; Uusitalo 1975, 150–151.

45 Laine 1995, 104.

46 Salmi 1993, 190–191.

1945 saavutettiin kaikkien aikojen ennätys: 36 miljoonaa elokuvissakäyntiä vuodessa. Käyntien määrä vastasi lähes kymmentä käyntikertaa henkilöä kohden. Elokuvateattereita perustettiin lisää, ja sotavuosina niitä oli maassamme toiminnassa runsaat 400.⁴⁷

Sotavuosien fiktiivistä elokuvatuotantoa on luonnehdittu eskapististen romanttisten komedioiden tuotannoksi, minkä Anu Koivunen on osoittanut hiekan yksipuoliseksi tulkinnaksi.⁴⁸ Itse asiassa Suomisen perhe -sarja suomalaisen keskiluokkaisen perheen idealisoituna kuvauksena, naisten ristiriitaisia rooliasetelmia, äitiyttä "yhteiskunnallisena kysymyksenä" ja soteleskeyttä kuvaavat elokuvat sekä historialliset romanttiset spehtaakkelit antavat mahdollisuuksia moniin erilaisiin tulkintoihin. Suomisen perhe -elokuvia voidaan tulkita "käytösoppaiksi" maalaisille ja alemmille sosiaaliluokille. Ne sisältävät runsaasti perhe-elämän ja kodinhoidon kuvausta. Elokuvien mainonnassa ja kritiikissä viljelty me-henkinen retoriikka peitti elokuvien perimmäisiä kansanvalistuksellisia tarkoituksia. Lisäksi Suomisen perhe opetti suomalaisille perusarvoja, itsehillintää sekä sisäistä kontrollia. Suomisen perheen elämää seurattiin vuosina 1941–1945 kaikkiaan viidessä Suomen Filmiteollisuuden valmistamassa elokuvassa.⁴⁹

Sotavuosien suosituin elokuva oli Toivo Särkän vuonna 1941 ohjaama *Kulurin valssi*. Se ja muut historialliset spehtaakkelit tarjosivat kotirintaman naisvoittoiselle yleisölle unelmia ja romantiikkaa. Juuri unelmointi on kulutussyhteiskunnan keskeinen liikevoima ja naiset tärkeä kuluttajaryhmä.⁵⁰ Fiktiivisen elokuvan vaikutuksia naisten odotuksiin ja toiveisiin haluttiin myös kontrolloida samalla tavalla kuin 1800-luvulla, jolloin "liiallisella" romaanien lukemisella katsottiin olevan naisten perinteisten yhteiskunnallisten roolien kannalta ongelmallisia ja jopa vaarallisia vaikutuksia.⁵¹

Vuosina 1944–48 Suomessa valmistuneista elokuvista lähes kolmasosa oli luonteeltaan ongelmaelokuvia, joissa käsiteltiin lankeamisen teemaa ja sosiaalisia ongelmia. Nämä kansan suussa "kuppaelokuviksi" nimetyt elokuvat liittyivät usein sodan jälkeisiin sosiaalisiin ongelmiin kuten rikollisuuteen, alkoholismiin, avioeroihin ja sukupuolitauteihin.⁵² Elokuvat kerronnallistivat esimerkiksi sukupuolivalitusta, mutta niitä voidaan tulkita myös hävityn sodan traumojen käsittelyinä.

Pulantorjuntaelokuvat

Sota-ajan elokuvilla pyrittiin isänmaallisuutta korostaen yhdistämään kansakuntaa. Fiktiiviset elokuvat saattoivat myös kuvastaa säännöstely-yhteiskun-

47 Salmi 1993, 192; Uusitalo 1977, 18; Keto 1974, 64, 72.

48 Uusitalo 1977, 186; Koivunen 1995.

49 Koivunen 1995, 58–92.

50 Campbell 1987; Gabriel & Lang 1995, 103–109; Koivunen 1995, 146–194. Feministinen elokuvatuutkimus on kiinnittänyt erityishuomiota konsumerismiin ja elokuvien naisyleisöön, ks. Petro 1990, 26.

51 Koivunen 1995, 154–155, 190.

52 Koivunen 1995, 108–109; Laine 1995, 118.

nan ongelmia kuten Hannu Salmi on *Poretta*-elokuvan analyysissään osoittanut.⁵³ Lyhytelokuvatuotanto oli sodan aikana pääasiassa uutiskatsaustyyppistä raportointia taistelutantereelta ja kotirintaman arkipäivästä. Koko kotirintama eri elämänpiireineen sekä naisten työ niin tuotannossa, kulutuksessa kuin kodinhoidossakin militarisoitiin valistusretoriikassa. Myös elokuva palveli militarisoinnin päämääriä.⁵⁴

Tärkeimpiä lyhytelokuvien valmistamoja olivat Suomi-Filmi ja Puolustusvoimat. Vuosina 1943–1945 Aseveliliiton omistaman Finlandia-Kuvan *Finlandia-Katsaukset* muodostivat vuosittain suuren osan valmistuneista lyhytelokuvista. Finlandia-Kuva valmisti esimerkiksi yhteistyössä Kotitalouskeskuksen kanssa vuosina 1943–1944 kotitaloudellisista aiheista "Kalan säilytys", "Marjat talteen" ja "Kellarit kuntoon" jaksoja, jotka sisältyivät viikottaisiin Finlandia-Katsauksiin. Valtiovalta ja sen tukemat järjestöt pyrkivät propagandaelokuvilla vaikuttamaan kotirintamaan sotataloutta sekä säännöstelyä tukevasti. Säästäminen, korvikkeiden käyttö, talkoot ja keräykset olivat lyhytelokuvien keskeistä sisältöä. Fiktiivisten elokuvien romanttisen, traagisen ja dramaattisen maailman vastapainoksi lyhytelokuvissa korostettiin arjen välttämättömyksiä ja niiden sävy oli useimmiten asiallinen sekä opettavainen.⁵⁵

Elokuvat *Potaattisoppaa ja lanttulooraa* sekä *Miten on pestävä?* ovat esimerkkejä sota-ajan pulantorjuntaelokuvista. Edellinen elokuva oli Valtion tiedotuslaitoksen valmistama veronalennuselokuva ja jälkimmäinen kansanhuoltoministeriön tuotantoa vuodelta 1942, jolloin lyhytelokuvatuotantoa hallitsivat selvästi Puolustusvoimain katsaukset. *Potaattisoppaa ja lanttulooraa* oli ensi-illalla lokakuussa 1942. Siinä kuvataan pääasiassa lantunnostotalkoita kepeän ja hieman koomisen musiikin säestyksellä ironisia äänenpainoja kaihtamatta. Elokuvassa viitataan edellisen kevään elintarvikepulaan. Musiikin korostunut koomisuus ja lukijan kevyt sekä vitsaileva puhe etäännyttävät katsojan jatkosodan rankoista kokemuksista. Elokuvan taustalla on se seikka, että talkootoiminnalla oli sodan aikana hyvin laajat mittasuhteet. Suurtalkoot oli valtakunnallinen järjestö, joka organisoi laajoja tempauksia ja talkoita. Vuosina 1942–1943 maataloustöihin sijoitettiin suuret joukot naisia ja oppikoulu-laisia.⁵⁶

Miten on pestävä? on kodinhoidon opastusta ja pyykinpesua kuvaava elokuva. Sen on kuvannut Felix Forsman ja selostuksesta vastaa Helsingin kaupungin kotitalouslautakunnan talousopettaja Minna Koivisto. Elokuvassa noudatetaan teollisuuselokuviin tuotantoprosessien kuvauksista tuttua kaavaa eli esitellään vaihe vaiheelta juurta jaksain pyykinpesun menetelmiä. Säästäminen ja rationalisointi näkyvät kehotuksina säästää saippuaa sekä korostettuna järjestelmällisyytenä. Myös musiikkivalinnat korostavat kotirintaman henkistä osallisuutta sotatoimiin: taustalla soivat marssilaulu *Oolannin sota* ja myös

53 Salmi 1993, 188–209.

54 Koivunen 1995, 225.

55 Heinonen ym. 1995, 40–41; Kotitalouskeskuksen toimintakertomus 1943, 9; 1944, 8.

56 Saraste 1990, 292–294.

tarkoitettun näyttelyn sisällöstä.

Toinen hyvä esimerkki jälleenrakennuksen lyhytelokuvatuotannosta on Felix-Filmi Oy:n⁵⁹ Pellervo-Seuran tilauksesta valmistama *Kaikkien työllä leipä levenee*, jolle elokuvataarkastamo myönsi veronalennuselokuvan statuksen saman vuoden joulukuussa. Elokuvan alussa esitellään myyttinen jälleenrakennuksen sankarina tunnetuksi tullut paidaton peltomies. Maanviljelijää verrataan kymmenottelijaan. Elokuvassa esitellään maataloustuotannon kasvulukuja. Sota on tuoreessa muistissa. Lukija kehuu talvisodan henkeä, ja kuvassa näkyy valkopukuisia sotilaita: "... niin tehtaiden ja koneiden kuin peltojen ja metsienkin miehet kirjoittivat loistavan luvun suomalaisen sotahistoriaan". Elokuva päättyy kansakunnan yhtenäisyyden hehkutukseen ja maalaistalon pihalla tuulessa liehuvaan siniristilippuun. Lukija kiteyttää jälleenrakennuksen ideologian. Hän korostaa sitä, että tuottajat ja kuluttajat tarvitsevat toisiaan samalla tavalla kuin maaseutu ja kaupungit.

Elokuvan ja valistuksen huippukausi syntyvässä kulutusyhteiskunnassa

Jälleenrakennuksen elokuvaboomi Manner-Euroopassa

Sodanjälkeinen jälleenrakennuskausi oli monissa Euroopan maissa elokuvan kukoistuskautta. Elokuva oli Euroopassa keskeinen koko kansan taidemuoto. Ennenkuin televisiosta tuli elokuvan vakava kilpailija, katsojamäärät kasvoivat monessa maassa. Katsojamäärien kasvun taittuminen tapahtui eri maissa hie- man eri aikoina. Englannissa ja Ranskassa huippuvuodet olivat 1946 ja 1947, jolloin edellisessä maassa myytiin 1.6 miljardia istumapaikkaa elokuvanäytök- siin ja jälkimmäisessä 400 miljoonaa. Italiassa elokuvissa käytiin 800 miljoonaa kertaa vuonna 1955 ja Saksassa vuonna 1956. Englanti poikkesi Manner- Euroopasta sikäli, että siellä elokuvan suosio kääntyi jo 1940-luvun puolivä- lissä laskuun.⁶⁰ Suomessa yllettiin 1950-luvun puolivälissä uuteen nousuun katsojamäärissä. Vuonna 1955 elokuvissakäyntejä kertyikin Suomessa runsaat 33 miljoonaa ja kahtena seuraavanakin vuonna vielä yli 30 miljoonaa. Elo- kuvateattereita oli maassamme enimmillään vuosina 1958–1959 yli 600, ja niissä oli runsaat 174 000 katsojapaikkaa.⁶¹

59 Felix-Filmi Oy perustettiin vuonna 1948. Yhtiö valmisti Felix Forsmanin kuvaamat Suomen ensimmäiset värilliset mainoselokuvat: viisi kolmeminuuttista makeismainosta Fazerin makeistehtaan tilauksesta vuonna 1950. Felix-Filmi käytti ensimmäisissä värikuvauksissaan belgialaista Gevacolor-väriä. Brysseliin matkustettiin värilaboratorioon. Felix Forsman toimi yhtiön johdossa vuoteen 1958, jolloin hän siirtyi Fennada-Filmi Oy:n tuotantoyksikön Fennada-Filmi Juniorin johtoon. Felix-Filmi Oy:n johtajana toimi Forsmanin jälkeen Erkki Salojärvi. Vuonna 1962 Felix Forsman perusti vielä Studio 6 -nimisen yhtiön. Felix Forsmanin haastattelu; Hovi-Wasastjerna 1996, 18–19; Gartz 1996; Uusitalo 1978, 272–273; Uusitalo 1981, 293–295; Uusitalo 1984, 246.

60 Sorlin 1991, 89, 92.

61 Keto 1974, 64; Uusitalo 1965, 94, 158.

Television vaikutus elokuvan suosioon ei ollut automaattinen. Esimerkiksi Saksassa ihmiset olivat aluksi haluttomia ostamaan kalliita televisiovastaanottimia, joita tulvi markkinoille radioiden ja henkilöautojen ohella. Ranskassa televisiovastaanottimia oli miljoona vuonna 1960, jolloin niiden määrä Englannissa oli jo yli kymmenkertainen.⁶²

Elokuvisakäynti oli hyväksytty vapaa-ajanviettomuoto, ja sodan jälkeen eurooppalaiset janosivat huvituksia. Elokuviin käytiin perheittäin, ja käyn-teihin sosiaalisina tapahtumina liittyi muutakin kuin pelkkä elokuvan katselu. Elokuva oli halpa sekä demokraattinen huvittelutapa. Elokuvia esitettiin pääasiassa kaupunkien elokuvateattereissa, ja niihin usein jonotettiin. Italian maaseudulla maalaispapi ja vasemmiston järjestöt järjestivät elokuvanäytöksiä, ja myös Suomen maaseudulla elokuvanäytännöt erilaisten yhteisöjen tiloissa elivät vahvana perinteenä.⁶³

Sodanjälkeisessä Euroopassa kaupungistuminen eteni voimakkaasti. 1950-luvun eurooppalaisissa elokuvissa kaupungin kuvaus oli polarisoitunutta: keskusta huvittelu- ja ostospaikkana kontrastoitiin laitakaupungin ja kasvavien uusien lähiöiden ankeuteen ja köyhyyteen. Suomalaisessa elokuvassa kaupungistumisen teemaa ei käsitelty keskustan ja laitakaupungin eron kautta. Suomalaisissa filmeissä palattiin rappion ja turmeluksen leimaamasta kaupungista maaseudulle, joka esitettiin pitkään puhtaana ja idyllisenä alkukotina.⁶⁴

Suomalainen elokuva 1950-luvun populaarikulttuurissa: kukoistuksesta kriisiin

Mauno Joensivu meni ensimmäisten illan viimeiseen näytökseen laskettujen katsojien mukana istumaan paikalleen. Hänen paikanumeroon vastaava istumapaikka löytyi katsomon takimmaisilta penkkiriveiltä, ja hän oli siihen kovin tyytyväinen. Tästä olisi hyvä näköala seurata elokuvaesityksen kulkua. Hän oli käynyt elokuvissa vain pari kertaa kotoa lähtönsä jälkeen, ja nyt hän mielessään moitiskelikin itseään moimesta saamattomuudesta.⁶⁵

Elokuvat olivat jälleenrakennuskaudella sangen suosittuja myös Suomessa, missä elokuvateattereita oli 1950-luvun alussa jo yli 500 ja fiktiivisten elokuvien ensi-iltoja keskimäärin yli 390 kappaletta vuosittain. Suomeen tuotiin eniten yhdysvaltalaisia elokuvia eli peräti yli 60 prosenttia uutuuksista. Toiseksi eniten esitettiin englantilaisia elokuvia, mutta jo kolmannella sijalla olivat kotimaiset yleisön rakastamat suomifilmit.⁶⁶

Suomessa tehtiin 1950-luvun alussa elokuvia kiihtyvällä tahdilla. Pitkien fiktiivisten elokuvien tuotanto oli maailman suurinta väestömäärään verrattuna.⁶⁷ Suomalainen elokuvatuotanto oli huipussaan vuosikymmenen puolessa

62 Sorlin 1991, 91.

63 Sorlin 1991, 87–88, 209–210, 218; Ammond 1990, 43.

64 Sorlin 1991, 116; Tani 1995, 108–119.

65 Päättalo [1958]1995, 266.

66 Uusitalo 1978, 15.

välissä. Vuonna 1955 oli peräti 30 ensi-iltaa. Suomen Filmitoimisto tuotti ylivoimaisesti eniten eli noin puolet fiktiivisistä suomalaisista elokuvista, ja muita merkittäviä valmistamoja olivat Suomi-Filmi sekä Fennada-Filmi. Eräänlainen kulminaatiopiste oli Edvin Laineen vuonna 1955 ohjaama ja Toivo Särkän tuottama *Tuntematon sotilas*. Kyseessä oli Väinö Linnan samannimiseen romaaniin perustuva elokuva, joka säilytti pitkään asemansa Suomen elokuvahistorian pisimpänä ja kalleimpana työnä.

1950-luvun alkupuolella suomalaisiin kansanballadeihin löyhästi perustuvista elokuvista tuli suuren yleisön suosikkityylilaji. Tätä tyyliä edustivat esimerkiksi Hannu Lemisen vuonna 1949 ohjaama *Rosvo Roope* ja Ville Salmisen ohjaama *Kaunis Veera eli Ballaadi Saimaalta* vuodelta 1950. Jorma Nortimo ohjasi vuonna 1951 elokuvan *Rovaniemen markkinoilla*, jonka menestystä yritettiin uusilla samantyyppisillä rillumarei-elokuvilla myöhemmin. Säännöstelystä vapautuvat kulutustavaramarkkinat alkoivat vähitellen näkyä elokuvissa. Yleisilmeeltään elokuva oli kepeää ja komediallista ponnistusten jälkeen huvituksia janoavan kansan makuun. *Rovaniemen markkinoilla* sai osakseen yleisön suosion mutta myös arvostelijoiden tyrmäyksen. Sen karnevalistiseksi tulkittavissa oleva maailmankuva ärsytti "hyvää" makua varjelevaa kulttuurieliittiä. Rillumareista tuli "huonoa" makua edustava esteettinen kirosana. *Rovaniemen markkinoilla* ja muut rillumarei-elokuvat kuuluivat Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* -romaanin ohella 1950-luvun suurilla kulttuurikahakoilla käynnistäneisiin teoksiin. Kamppailuissa vedettiin rajaa yleisön suosiman populaarikulttuurin ja niin sanotun korkeakulttuurin välillä. Kyseessä oli siis "korkean" ja "matalan" kamppailu kulttuurin kentällä.⁶⁸

Hyvän kulttuurimaun suojelijoita löytyi poliittisen kartan oikealta ja vasemmalta laidalta. *Rovaniemen markkinoilla* -elokuvan kiivaisiin tuomitsijoihin kuulunut Eugen Terttula kirjoitti Suomen Sosialidemokraattiin. Vasemmistolehtien kriitikot suhtautuivat rillumarei-elokuvaan jopa muita arvostelijoita kriittisemmin.⁶⁹ Kansandemokraattisten järjestöjen eliitti vaati voimakkaasti amerikkalaisen "roskakulttuurin" kuriinpanemista. Esimerkiksi Suomen Demokraattisen Nuorisoliiton *Terä*-lehdessä oltiin 1950-luvun alussa todella huolestuneita nuorisosta:

Gangsterismia ja pornografiaa, raakuutta ja sairaalloisuutta, sitä tapamme kaikkialla... Tällaisen "kulttuurin" harrastaminen ei tee meistä muita kuin ryöväreitä ja murhamiehiä, jotka henkisesti paatuneina etsimme seikkailurikasta ja jännittävää elämää sieltä, mikä on elämälle täysin kielteistä... Mitä tapahtuu, ellei asiaan saada nopeata korjausta? Tapahtuu ilmeisesti se, että "New York Timesin" etusivuksi kuvioidusta kankaasta valmistetut paidat tulevat kaunistamaan poikiamme, ja tyttöjemme hameitten helmoja kuvioimaan yökerhot ja aseet.⁷⁰

67 Uusitalo 1978, 277.

68 Ks. mm. Ammond 1990 sekä Merja Haakanan, Sakari Heikkisen ja Pauli Mannisen artikkelit kokoelmassa Peltonen, toim. 1996.

69 Haakana 1996, 51.

70 Kurkela 1986, 134.

Amerikkalaisen massaviihteen tilalle tarjottiin kansallista ja valistushenkistä kulttuuriohjelmaa kuten kansantanssijoukkoja.⁷¹ Kansademokraatit omaksuivat Neuvostoliitosta museoidun nationalismin vaikutteita.

Anne Ollila on tarkastellut naisten ja miesten ammatteja sekä yhteiskunnallista asemaa 1950-luvun elokuvissa. Hänen mukaansa miesten ammattikuva oli laajempi ja ammatit edustivat koulutusta sekä itsenäistä asemaa, kun taas tyypillisiä naisten ammatteja elokuvissa olivat palveluammatit. Naimisissa olevat naiset olivat kotirouvia. Elokuvissa näkyi myös selvästi perheen perinteinen roolijako: perheenisät kävivät ansiotöissä ja äidit huolehtivat kotitaloudesta sekä opettivat kodinhoitoa tyttäriilleen. 1950-lukua on luonnehdittu naisellisuuden vuosikymmeneksi, mutta mitään radikaaleja muutoksia silloin ei tapahtunut. Naiset kylläkin vakiinnuttivat asemansa työelämässä ja opiskelussa. Vuosikymmenen mainoselokuvissa naiset kuvattiin tyypillisesti kuluttajina, ja heidän tehtävänä oli markkinoida mainostettavaa tuotetta.⁷²

1950-luvun puolivälin jälkeen suomalainen elokuva joutui kriisiin: täyspitkien fiktiivisten elokuvien valmistuskustannukset nousivat ja vuosituotanto väheni nopeasti, katsojaluvut alkoivat vähitellen laskea ja elokuvalippujen hintoja säännösteltiin. Oma vaikutuksensa oli myös elokuvan kanssa kilpailevien vapaa-ajanviettopöytäkirjojen kuten tanssien ja vuosikymmenen lopulla television suosiolla. Elokuvien suosiota yritettiin pelastaa muun muassa värielokuvilla sekä nuorisolle suunnatuilla iskelmäkalvokuvilla ja taloutta mainoselokuva-tuotannolla. Ensimmäisen värielokuvan eli uuden elokuvaversio *Juhani Ahon Juhasta* ohjasi Toivo Särkkä vuonna 1956. Suomen Filmiteollisuuden kilpailijat Suomi-Filmi ja Fennada-Filmi alkoivat niin ikään valmistaa värielokuvia 1950-luvun loppuvuosina.⁷³

1960-luvun alussa elokuva-alan kriisi konkretisoitui. Elokuva-alan rakennemuutoksia tapahtui muuallakin. Esimerkiksi Yhdysvalloissa studioihin keskittynyt massatuotanto päättyi jo 1950-luvulla. Suomessa elokuvissakäyntien määrä supistui vuoteen 1963 mennessä 13 miljoonaan. Suuret yhtiöt joutuivat irtisanomaan henkilökuntaansa. Suomen Filmiteollisuus lopetti pitkien näytelmäelokuvien valmistamisen vuonna 1963 ja hakeutui konkurssiin vuonna 1965. Sitä ennen yhtiön valmistamien elokuvien televisiointioikeudet myytiin Yleisradiolle. Kauppaa arvosteltiin elokuva-alan pettämisenä. Vuonna 1964 kolmekymmentä vuotta voimassa ollut lyhytelokuvien veronalennusjärjestelmä vihdoinkin päättyi, mitä seurasi lyhytelokuvien tilauskannan romahdus.⁷⁴

1950-luvun lyhytelokuva

Lyhytelokuvatuotanto kukoisti 1950-luvulla. Elokvatarkastamon linja verotuskohtelussa tiukentui hieman vuosikymmenen aikana, mutta silti yhdeksän

71 Kurkela 1986, 138–153.

72 Hovi-Wasastjerna 1996, 44; Lehto-Trapnowski 1996; Ollila 1986, 32–33, 44–45, 51.

73 Ollila 1986, 33, 35; Pantti 1995, 179; Uusitalo 1981, 57, 316.

74 Pantti 1995, 162–164, 175; Uusitalo 1981, 35, 326; Kari Uusitalon haastattelu.

kymmenestä lyhytelokuvasta sai vielä vuosikymmenen lopullakin veronalennusstatuksen. Vuonna 1955 tarkistettiin veronalennuslainsäädäntöä. Tällöin täsmennettiin veronalennuselokuvien suhdetta mainontaan siten, ettei veronalennuselokuvilla saanut olla välitöntä mainostarkoitusta. Lisäksi veronalennusoikeuden voimassaolo määrättiin erikseen yhdestä viiteen vuodeksi.

Valtion elokuvatarkastamon puheenjohtajana toimi 1950-luvulla entinen sosiaalidemokraattien kansanedustaja Arvo Paasivuori ja sihteerinä Sirkka Koski.⁷⁵ Ennakkotarkastuksessa puututtiin alastomuutta ja sukupuolisuutta sekä ulkopolitiikkaa koskevien teemojen lisäksi erityisesti mainontaan. Vuosina 1950–1955 mainontaa määrättiin leikattavaksi veronalennusstatuksen saaneista filmeistä kaikkiaan 38 kertaa. Vuosikymmenen lopulla tapauksia oli kaikkiaan 24 ja vuosina 1960–61 kaksitoista. Veronalennusjärjestelmän loppuajankana vuosina 1962–1963 tapauksia ei enää ollut.⁷⁶ Elokuvatarkastamon ja valmistamoiden välille vakiintui "herrasmiehsopimus", jonka mukaan elokuvassa sai näyttää ja selostustekstissä mainita yhden kerran yrityksen nimen.⁷⁷

Tyypillinen mainonnan poisto veronalennuselokuvasta oli esimerkiksi 20.4.1950 tarkastetusta *Sorsakoski*-elokuvasta leikatut "molemmat repliikit, joissa kerrotaan, että Hackmanin nimi takaa laatutavaran". Toinen esimerkki on *Teollisuuden kevätkatselmus* -elokuvasta leikattu Erikoispukimon nimiteksi ja kolmas 26.2.1952 hyväksytystä *Rytmiä ja liikuntaa* -elokuvasta leikatut Katariina-kahvin ja Budapest-suklaan mainos.⁷⁸ Neljäs tapaus oli Karhu-Filmin valmistama *Sattuipa kerran* vuodelta 1954. Elokuva voitiin hyväksyä veronalennuselokuvaksi, kun siitä poistettiin Hollywood-muotiliikkeen nimi ja Veikkausmerkki elokuvan lopusta eli noin kahdeksan metriä.⁷⁹ Leikattuna tämä piano-musiikin tahdittama veikkaus-voittojen riimitelty ylistys kelpasi veronalennuselokuvaksi, vaikka sen valistava sanoma jää vähintäänkin hämäräksi. Poistot eivät tunnu aina johdonmukaisilta.

1950-luvun selvästi suurin lyhytelokuvien valmistamo oli Suomi-Filmi. Yhtiön lyhytkuvasaston päällikkönä toimi vuosina 1947–1969 Orvo Saarikivi ja tilauselokuvien hankintapäällikkönä vuosina 1950–1963 Reino Palmroth, joka tunnettiin myös kirjailijana nimillä Reino Hirvisoppi tai Palle. Lyhytkuvasaston pääohjaajana oli Harry Lewing ja kuvaajina muiden muassa Väinö Kolhonen, Niilo Heino sekä Reijo Lås.⁸⁰ Merkittäviä valmistamoja olivat lisäksi Filmiseppo sekä Leo Hildén. Suomi-Filmillä oli myös elokuvateattereita, mutta eniten kasvoivat yhtiön maahantuonti sekä levitys. Suomi-Filmi sai vuoden 1954 lopulla Walt Disneyn elokuvien levitysoikeudet Suomessa, mikä oli

75 Uusitalo 1965, 154.

76 Uusitalo 1978; Uusitalo 1981.

77 Heinonen ym.1996; Felix Forsmanin ja Kari Uusitalon haastattelut.

78 Uusitalo 1978, 329, 346 ja 363.

79 Uusitalo 1978, 431.

80 Uusitalo 1994, 240; Uusitalo 1965, 80; Uusitalo 1978, 261. Suomen Filmitoiminnassa kesätoiminta aloittanut Kari Uusitalo työskenteli Suomi-Filmin lyhytkuvasastolla vuosina 1957–1960. 1960-luvun alussa hän teki töitä Veikko Laihaselle ja vuodesta 1966 jälleen Suomi-Filmille, jonne hän tuli opetuselokuvaosaston päälliköksi. (Honka-Hallila ja Koivunen 1990; Kari Uusitalon haastattelu.)

erityisen tuottoisaa. Lyhytelokuvien osuus yhtiön liikevaihdosta ohitti fiktiivisten kokoillanelokuvien tuotannon ensimmäisen kerran vuonna 1957 ja pysyi merkittävänä 1960-luvun puoliväliin. Suomi-Filmin vuonna 1958 perustettu tytäryhtiö Filmitalo Oy vastasi kasvavasta mainoselokuvatuotannosta.⁸¹

Keskisuuria lyhytelokuvien valmistajia olivat muiden muassa Veikko Laihanen, Veikko Itkonen ja Felix-Filmi. 1950-luvun lopulla monet valmistamat lisäsivät merkittävästi mainoselokuvatuotantoaan, joka kasvoi vuosikymmenen puolivälistä seuraavan kymmenen vuoden aikana lähes kymmenkertaiseksi. Varsinaiset mainoselokuvat olivat kahdesta kolmeen minuutin pituisia filmejä, joita kutsuttiin alkupaloksi. 1950-luvun loppupuolella alkupalojen tuotanto kiihtyi ja keskittyi vähitellen erikoistuneisiin yhtiöihin. Mainoksista tuli lyhyempiä ja kiihkeärytmiä. Niitä alettiin kutsua spoteiksi television myötä. Myös 16 millimetrin elokuvien tuotanto kääntyi kasvuun Helsingin olympiakisojen vuonna 1952. Uutiselokuvakatsaukset olivat tärkeä lyhytelokuvan laji ennen television aikakautta. Niiden keskeisiin teemoihin kuuluivat urheilun, ulkomaanuutisten ja kulttuurin lisäksi valistus, vapaa-aika, kulutus ja viihde.⁸²

16 millimetrin elokuvia valmistivat elokuvayhtiöiden lisäksi muiden muassa SOK, Kesko, Metsäteho, Suomen Pyhäkouluyhdistys ja Suomen Lähetysseura sekä yksityishenkilöt. Monet järjestöt ja liitot innostuivat valmistamaan 1950-luvun lopulla muutaman 16 millimetrin elokuvan. Niiden esittäminen oli järjestöjen tilaisuuksissa suhteellisen helppoa. 16 millimetrin elokuvat olivat tavallisesti verovapaita.

Kuluttajavalistus ja 1950-luvun lyhytelokuva

Yleisesti ottaen valistuselokuvien tyyli oli asiallista ja opettavaista. Toisinaan tukea haettiin jopa tieteestä: suhteellisen usein elokuvissa esiintyi valkotakkisia asiantuntijoita ja kuvattiin laboratorioita. Tyypillistä oli fiktiivisen tarinan ja dokumenttiaineen sekoittaminen. Siihen perustuu esimerkiksi SOK:n⁸³ neuvontatoimiston tuottama, Hilja Lahden käsikirjoittama ja ohjaama sekä Heikki Jokimäen⁸⁴ kuvaama 16 millimetrinokuva *Keskitystä keittiössä* vuo-

81 Kari Uusitalon haastattelu; Uusitalo 1981, 302; 1994, 279, 287.

82 Heinonen ym. 1996; Ristimäki 1996; Uusitalo 1965, 84–85; Uusitalo 1978, 274.

83 SOK oli 1950-luvulla Filmiyhtymän jälkeen maan toiseksi suurin 16 millimetrin elokuvien valmistamo. Elokuva nähtiin SOK:n valistustoiminnassa tärkeäksi välineeksi. Kaikkiaan 16 osuuskappapaperista viidessä oli järjestöpäälliköillä käytettävissään puhujamatkoilla elokuvaprojektori. (Heikki Jokimäen haastattelu.)

84 Heikki Jokimäki oli tullut SOK:n palvelukseen vuonna 1946. Hän vastasi SOK:n tekemien 16 millimetrin elokuvien kuvauksesta ja usein muustakin eläkkeelle siirtymiseensä asti vuoden 1978 lopussa. Jokimäki oli taustaltaan harrastajaelokuvaaja. Teksteistä vastasi ja lukijana toimi valtiotieteen maisteri Paavo Nurmi. 1950-luvulla elokuvantekijät matkustivat Suomea edestakaisin. Jokimäki kertoo hauskaasti matkakokemuksistaan: "Me oltiin tuolla Nilsiässä. Siellä on semmoinen hieno järvi vieressä. Me jouduttiin yöpymään piirishteerin kanssa puutalon yläkerrassa. Oli ollut hirvittävän kuuma päivä, ja aurinko oli paahtanut talon kattoon. Illalla mentiin nukkumaan. Eihän se kaveri osannut nukkua. Hän sanoi sitten aamulla, että kyllä oli kuuma, kun vesi lasissakin kiehui koko ajan." Heikki Jokimäen haastattelu.

delta 1951. Noin 12 minuutin mittaisen elokuvan keskeistä sisältöä on koti-keittiön rationalisointi: elokuvassa esitellään rationalisointikaavioita, jotka kuvaavat emännän askelten säästämistä harkitusti suunnitellussa keittiössä.

Keskitystä keittiössä -elokuvan koominen episodi on miehinen utopia ideaalikeittiöstä, jossa kaikki tapahtuu automatisoidusti nappia painamalla. Keittömestarina toimiva mies siemailee pilsneriä, polttaa sikaria ja soittelee puhelimella ystävilleen. Maustepurkit leijuvat ilmassa, ja ovet aukeavat nappia painamalla. Rationalisoinnin liioittelu tuottaa elokuvassa koomisen vaikutelman ja toimii siten karnevalistisena elementtinä. Elokuva oli verovapaa eikä varsinainen veronalennuselokuva, sillä sen aihe on itse asiassa SOK:n Maija-kalusteiden esittely. Kaluston käytännöllisyys esitellään kuvaamalla keittiöaskareita perunoiden kuorimisesta tiskaamiseen. Samoin esitellään uudenaikaisen keittiön varusteet kuten sähköliesi, jääkaappi ja monitoimikone. *Keskitystä keittiössä* -elokuvan päättää rationalisoinnin ylistys: "Tyytyväisin mielin lopettaakin emäntä työpäivänsä Maija-keittiössä, jossa työt ovat sujuneet niin nopeasti ja hyvin, että hänellä on aikaa rentoutumiseen, mikä puolestaan lisää terveyttä, hyvää tuulta ja iloista mieltä." SOK:n tuotteiden ja tuotantolaitosten esittely meni vielä pitemmälle Suomi-Filmiltä tilatussa *Kodin rahaministeri* -elokuvassa vuodelta 1953, jolle määrättiin 15 prosentin leimavero.⁸⁵

Tyypillinen elintarviketeollisuutta esittelevä asiallinen ja tuotantoprosessin esittelyssä jopa piinallisen seikkaperäinen 1950-luvun veronalennuslyhytelokuva on Suomi-Filmin valmistama *Luonnon lahja ihmiselle* vuodelta 1956. Elokuvan alun Kolin maisemat sekä kuohuvat kosket viittaavat suomalaisille rakkaaseen myyttiin kahlitsemattomasta luonnosta, ja toistuvasti palataan suomalaisten elokuvien maalaisromanttiseen peltomaisemaan. Luonnon lahja ihmiselle on maito: "Täydellisin kaikista ruoka-aineista". Maidon ja voin merkitystä suomalaisille ei jätetä epäselväksi, vaan asiaa todistellaan nobelisti A. I. Virtasen ja hänen johtamansa Valion laboratorion avulla.

Voin valmistuksen hygieenisyyttä ja uudenaikaisuutta korostetaan erittäin voimakkaasti: paitsi laboratoriossa niin myös meijerissä pukeudutaan hygieenisyyttä ja tieteellisyyttä symboloivaan valkoiseen takkiin. Tieteen auktoriteetilla ja hygieenisyyden korostamisella sekä seikkaperäisellä tuotanto- ja pakkausprosessin esittelyllä katsojat pyritään vakuuttamaan maidon ja voin puhtaudesta sekä terveellisyydestä. Rationalisoidun tuotantoprosessin ja laboratorioden esittelyn vastapainoksi elokuva kuitenkin loppuu tuulessa lainehdittävän peltomaiseman kuviin. Myyttinen paluu maaseudun rauhaan kertoo agaararisen hengen kyseenalaistamattomasta elinvoimasta 1950-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa.

Elintarviketeollisuuden hygieenisuus tulee esiin myös Suomi-Filmin vuonna 1952 valmistamassa elokuvassa *Ei leipä leikin vuoksi*, joka on nimeään myöten sängen antikarnevalistinen. Elokuvan alussa leipiä uunista ulos ottava maalaisemäntä peittää leivät esiliinallaan, johon hän on juuri pyyhkinyt kasvonsa.

85 Heinonen ym. 1996, 231–232.

Kun emännän menettely on todettu epähygieeniseksi, siirrytään esittelemään modernin leipomon tehokasta, täsmällistä ja hygieenistä tuotantoprosessia. Leipomossa koneet tekevät kaiken. Ihmiskäsi koskee leipään vasta konditoriamyymälässä, jossa valkotakkiset myyjät pakkaavat leivän käärepaperiin.

Ruoan terveellisyyttä alettiin arvostaa kasvavassa määrin 1950-luvun lopulla. Elokuva *Terveellisiä kalorioita* vuodelta 1959 valistaa yleisöä kanaruoan terveellisyydestä. Kun vielä esimerkiksi Suomi-Filmin vuonna 1955 valmistamassa lyhytelokuvassa *Jäätelöä joka päivä* mainostettiin jäätelöä sokeria ja rasvaa sisältävänä energianlähteenä, oli *Terveellisiä kalorioita* -elokuvan sanoma aivan toinen: siinä kehoitettiin nimenomaan siirtymään rasvaisesta ja kaloripitoisesta ruoasta terveelliseen kanaruokaan. Kanaruoan terveellisyyttä todistettiin esittelemällä tiedettä apuna käyttävää kanankasvatusta.

Esimerkki näytelmällisestä veronalennuselokuvasta on Reino Hirvisepän suunnittelema ja selostama sekä Suomi-Filmin valmistama *Herettiinpä herroiksi* vuodelta 1952. Elokuvan näytelmällinen juoni kertoo kahden tukkijätjän matkasta kaupunkiin vaatteiden ostoon. Elokuvan sisältö on jälleen kerran pääasiassa tuotantoprosessin kuvausta. Vaatetusteollisuudessakin "ammattimies on aina ammattimies, vaikka olisi naisenkin kysymyksessä". Elokuva hyväksyttiin veronalennuselokuvaksi neljän metrin leikkauksen jälkeen. Elokuvan lopussa kuitenkin näkyy Puku-Keskus Oy:n logo. Vaatetukseen liittyviä kenkiä esitellään veronalennuselokuvaksi kelpuutetussa Fennada-Filmin valmistamassa elokuvassa *Kengästä kenkään* vuodelta 1955. Elokuvassa opastetaan jazz-musiikin ja sähköurkujen säestämänä niin jalkojen hygieniaa kuin kenkien hoitoakin. Lopuksi kehoitetaan käyttämään hyväksi alan ammattilaisten eli kenkäkauppiaiden apua.

Felix-Filmin valmistamassa värillisessä veronalennuselokuvassa *Väri ja Vernissa ulkomaalaus* vuodelta 1956 esitellään maalausta ja pikkuremontointia. Tämä sähköurkujen säestämä elokuva on itse asiassa Suomen Väri- ja Vernissatehtaat Oy:n mainos, jonka veronalennusstatus lienee perustunut lähinnä seikkaperäiseen kesähuvilan maalaus- ja kunnostustöiden opastukseen. Perhe kunnostaa sekä maalaa kesähuvilaansa, ja samalla tulevat maalit sekä työvaiheet esitellyiksi. Elokuva päättyy kuvaan liehuvasta siniristilipusta ja työn, tarmon sekä yritteliäisyyden ylistykseen elintason ja asutokulttuurin nousun ehtoina.

Monet 1950-luvun kotitalousneuvonnan ja -valistuksen teemat tulevat esiin elokuvassa *Työ tekijäänsä kiittää*. Siinä käsitellään näyttelyitä ja messuja, valistusfilmeissä usein esiteltyä tuotantoprosessia, kotitalouden rationalisointia, kotitalouteen liittyvää koe- ja testaustoimintaa sekä tulosten huomioonottamista kalusteiden ja välineiden suunnittelussa. Suomen työn liitto on järjestänyt laatukilpailuja messujen yhteydessä. Kilpailujen taso vuosina 1950 ja 1955 todetaan korkeaksi. Esiteltäessä OSY-alumiiniastioiden valmistusta elokuvassa viitataan myös Kotitalouskeskuksen kattilatutkimukseen, jonka mukaan sileäpohjaisissa kattiloissa ruoka ei pala pohjaan. Samassa tutkimuksessa on todettu kattilan kaatoreuna hyödylliseksi. Elokuvassa korostetaan edelleen työtehoon vaikuttavien sekä fysiologisten tekijöiden huomioonottamista ka-

lusteiden suunnittelussa.

1950-luvun puolivälin mielenkiintoinen kokeilu olivat kotitalousfilmit, joita tehtiin yhteispohjoismaisena hankkeena. Suomessa filmejä tehtiin vuosina 1954–1956: *Kotitalousfilmi perheenemännille 1954*, *Kotitalousfilmi -55*, *Kotitalousfilmi -55 syysohjelma* ja *Kotitalousfilmi IV*. Ne olivat jopa tunnin pituisia mainos-sikermiä, joiden välillä oli juontajien viihteellisiä siltoja uuteen aiheeseen. Näitä perheenemännille tarkoitettuja filmejä esitettiin päivisin eri paikkakuntien elokuvateattereissa, ja näytöksiin oli vapaa pääsy. Kotitalousfilmeissä mainonta ja valistus sekoittui melko täydellisesti. Felix-Filmin valmistamissa mainosjaksoissa mainontaa ei peitelty millään tavoin: ne olivat itsenäisiä ja värillisiä Atlas-sukka- tai vaikkapa Suno-pesuainemainoksia. Mainoksissa kylläkin opastettiin myös kahvinkeittoa ja esiteltiin kodin sisustusmateriaaleja tai kevätmuotia. Jaksoja yhdistivät toisiinsa aikakauden julkisuuden henkilöiden kuten Tapio Rautavaaran kitaran säestyksellä esittämät kotitalousteemoihin sopivat laulut tai Niilo Tarvajärven sketsinomaiset juonnot. Kotitalousfilmeissä mukana olleita yrityksiä olivat esimerkiksi Enso-Gutzeit, Turun Saippua, Suomen Trikoo ja Upo. Kotitalousfilmisarja ei saavuttanut Suomessa yhtä suurta suosiota kuin Ruotsissa, ja niinpä se päättyi jo vuonna 1956.⁸⁶

Pankit olivat 1950-luvulla tärkeitä lyhytelokuvien tilaajia. Säästäminen oli pankkien tilaamien elokuvien keskeinen teema, mikä tulee selkeästi esiin Niilo Heinin Suomi-Filmille ohjaamassa ja kuvaamassa näytelmällisessä lyhytelokuvassa *Hyvää päivää Saarisen perhe* vuodelta 1958. Elokuva sai viiden prosentin veronalennusoikeuden. Näytelmällisessä elokuvassa todistellaan säästämisen kannattavuutta monin tavoin. Pankinjohtaja neuvoo tavoitesäästämistä, laskuesimerkein osoitetaan etukäteissäästämisen hyödyllisyys ja Saarisen perheen isän työkaveri kertoo palkkatilin eduista. Elokuvan sanoma ei jää epäselväksi: "Säästäminen ei ole kulutuksesta luopumista vaan kulutuksen jaloitamista, sen järkipäristämistä." Elokuva todistetaan opettavaisesti, kuinka säästäminen kannattaa ja tekee myös lainansaannin mahdolliseksi. Tilaaja käy ilmi lopputeksteistä: säästöpankit.⁸⁷

Felix Forsmanin vuonna 1958 ohjaama *Perheenemännän työviikko eli harkiten helpommaksi* on Postisäästöpankin Fennada-Filmi Juniorilta tilaama kotitalousvalistuselokuva.⁸⁸ Elokuva käsittelee kauttaaltaan kotitalouden suunnittelua ja rationalisointia ostoslistan laatimisesta jääkaapin täyttämiseen ja ruoanlaitosta tilikirjanpitoon. Siinä käydään päivä päivältä läpi kotitalouden hoitoon liittyviä askareita. Ravitsemusasioihin kiinnitetyn tieteellisen kiinnostuksen vaikutus näkyi elokuvassa. "Varsinkin lasten kannalta on tärkeää, että

86 Felix Forsmanin ja Riitta Ritvalan haastattelut; Heinonen ym. 1995, 42; Hovi-Wasastjerna 1996, 44–53.

87 Säästöpankkiliiton rahoituksella valmistettiin 1950- ja 1960-luvulla toistasataa lyhytelokuvaa. (Kuusterä 1995, 506.)

88 Haastattelussa 29.11.1995 Felix Forsman kertoi, että käsikirjoituksesta ja suunnittelusta vastanneet ja elokuvan teosta innostuneet kotitalousopettaja Seija Telama, Helvi Heiskala ja Annikki Ukkonen tekivät suurimman työn.

ateriat ovat ravinto-opillisesti oikein suunniteltuja sisältäen tarpeellisen kalorimäärän ohella myös riittävästi vitamiineja ja kivennäisaineita." Elokuvasa korostetaan rationalisoinnin hyötyjä: "Etukäteen laaditun viikon työsuunnitelman ansiosta emännällä on aikaa rentoutua työn lomassa." Perheenemäntä kuitenkin puurtaa viikonloppuja myöten ja saa ainakin seurakseen perheen miesväen lauantaina. Elokuvan lopussa roolit ovat yllättäen vaihtuneet, ja mies tiskaa sillä aikaa kun perheenäiti laatii suunnitelmia. Postisäästöpankin logo elokuvan lopussa ei estänyt sitä saamasta veronalennusoikeutta eivätkä myöskään avoimesti esillä olevat tuotemerkit kuten Slev-liesi tai helposti tunnistettavat Arabian Teema-astiat.

Uudet materiaalit olivat 1950-luvulla keskeisiä neuvonnan aiheita. *Mukavuutta kodin arkeen* vuodelta 1957 on veronalennukseen oikeutettu kotitalousmuovien esittelyelokuva, jossa esitellään Plastex-muoviastioiden käyttökelpoisuutta. Muoviesineiden käyttökelpoisuutta ja helppohoitoisuutta havainnollistetaan puolittain näytelmällisessä elokuvassa monin tavoin. Selostaja kertoo muoviesineiden oikeista hoitotavoista ja varoittaa karkeiden pesuaineiden käytöstä sekä muovin heikosta kuumuudenkestosta.

Valistuselokuva modernin kulutusyhteiskunnan instituutiona Suomessa

Suomessa elokuvaa hyödynnettiin verrattain varhaisessa vaiheessa jo valistustyössä. Sotien välisen ajan valistuslyhytelokuvalla oli tyypillistä tuotantoprosessien esittely, yritysesitykset ja jossain määrin myös tavaraopillinen tuoteinformaatio. Veronalennusjärjestelmän voimaan astuminen 1930-luvulla johdettiin nopeasti lyhytelokuvatuotannon kasvuun. Mainonta ja valistus sekoittuivat keskenään. Veronalennusfilmeissä esiteltiin estottomasti yrityksiä ja niiden tuotteita. Varsinaisten mainoselokuvien tuotanto ehti tuskin päästä käyntiin ennen sodan syttymistä.

Sota merkitsi elokuvan valjastamista entistä selvemmin propagandan välineeksi. Pulantorjunta, kotirintaman mielialan kohotus ja isänmaallisen hengen vaaliminen olivat elokuvan keskeisiä tehtäviä. Sotien aikana nousi rationalisointi keskeiseksi teemaksi lyhytelokuvissa ja pysyi suosiossa myös seuraavalla vuosikymmenellä. Tavarapulan helpottaessa kaupalliset intressit alkoivat kasvavassa määrin sanella lyhytelokuvatuotannon kehitystä. Lyhyiden alkupalojen tuotanto kasvoi 1950-luvun alussa. Vuosikymmenen puolivälissä jouduttiin ottamaan kantaa veronalennusjärjestelmän pelinsääntöihin selkeästi mainoksiksi tarkoitettujen alkupalojen tuotannon kasvettua nopeasti vuosikymmenen alkupuolella. Veronalennusoikeuden saaneet elokuvat eivät välttämättä eronneet ratkaisevasti muista lyhytelokuvista. Vuosikymmenen puoliväliin mennessä mainonta oli yleisin elokuvien leikkaamisen peruste.

1950-luvun laajenevat kulutustavaramarkkinat nostivat kotitalousvalistuksen suosituksi teemaksi lyhytelokuvissa. Kotitalouden rationalisoinnin ja kodinhoidon opastuksen varjolla voitiin esitellä yleisölle uusia kodinkoneita ja

materiaaleja kuten muovia sekä keinokuituja. Näyttelyiden ja messujen ohella elokuva oli tärkeä väline tiedotettaessa uutuuksista massoille. 1950-luvulla ennätyselliseksi yltynyt elokuvatuotanto huipentui vuosikymmenen puolivälissä ja kääntyi sen jälkeen laskuun yleisömäärien vähentyessä sekä television tultua kilpailemaan katsojien suosiosta. Myös monia tuotantoyhtiöitä elättäneiden lyhytelokuvien tuotanto alkoi supistua. 1960-luvulle tultaessa valistuselokuvan kukoistuskauti oli päättymässä. Yhteenvetona voidaan todeta, että elokuva oli lehdistön, radion ja myöhemmin television ohella modernin suomalaisen julkisuuden keskeisiä instituutioita. Nämä joukkotiedotusvälineet näyttelivät tärkeää osaa modernisoitumisessa ja kulutusyhteiskunnan läpimurrossa maassamme.

Olen jäsentänyt suomalaista lyhytelokuvaa 1920-luvulta 1960-luvulle typologian avulla (ks. liite 8). Typologian tarkoituksena on helpottaa lyhytelokuvan jatkotutkimuksia.

■ Kotitalousneuvoja yhteiskunnan työnjaossa

Työnjako ja professionalisoituminen yhteiskunnassa

Nopean rakennemuutoksen myötä Suomessa on syntynyt lukuisia uusia ammatteja, ja ne ovat muuttaneet luonnettaan yhteiskunnan kehityksen myötä. Yksi mielenkiintoinen naisvaltainen ammattikunta on kotitalousneuvojat, joiden toimenkuva muuttui vuosisadan vaihteesta vähitellen maatalon kotipiirin tehtävien opastamisesta aina puutarhan- ja karjanhoitoa myöten kuluttajaneuvonnaksi. Kuluttajaneuvonnassa oli kysymys järkevien ostopäätösten tekemisen, kotitalouskoneiden käytön ja jopa luotonoton sekä henkilökohtaisen maksutalouden hoidon neuvomisesta. Tarkastelen kotitalousneuvojan ammattikuvan muutosta käyttämällä apuna professioiden tutkimuksen näkökulmaa.

Kotitalouden hoitaminen ja kulutus tulivat vuosisadan vaihteessa tieteellisen kiinnostuksen kohteeksi ensin Yhdysvalloissa ja sitten vähitellen myös muualla. Katsottiin, että kodin ja kotitalouden hoitamisessa päästään parempiin tuloksiin, jos aletaan kiinnittää huomiota puhtauteen, siisteyteen, työmenetelmiin jne. Kansanvalistus sai tuekseen modernin kodin taloustieteen.¹ Tietealan yliopistollinen oppituoli perustettiin kuitenkin vasta 1940-luvulla pitkän pohjatyon jälkeen. Markkinoiden kehitys ja ihmisten joutuminen työnjaon edistyessä yhä riippuvaisemmiksi markkinoilta ostettavista hyödykkeistä johtivat ennen pitkää siihen, että monet tarvitsivat opastusta ostamisessa. Vähitellen syntyi erillinen neuvojen ja valistajien ammattiryhmä, mitä tuki voimakkaasti koulutuksen organisointi myös kotitalousasioissa.

Valistuksessa ja neuvonnassa kiinnostavan kolmion muodostavat valistajan, valistettavan ja valistuksen sisällön – kotitalous, kulutus ja tavaramaailma – suhteet. Valistajan ja valistettavan suhde on valtasuhde. Sekä valistettavalla että valistajalla on yleensä jonkinlainen ennakkokäsitys kotitaloustyöstä ja sen järjestämisestä, kulutuksesta ja erilaisista hyödykkeistä. Uutuudet voivat herättää valistettavissa myös vastarintaa. Millä perusteella valistaja voi väittää, että hänen ennakkokäsityksensä ja tietonsa on oikeampaa kuin valistettavien? Yksi vastaus tähän on ollut valistajien erikoistuminen, professionalisoituminen ja tieteellistyminen sekä valistusorganisaatioiden hierarkkisen järjestelmän kehitys.² Tällä vastauksella voidaan perustella professioiden tutkimuksen näkö-

1 Ollila 1993, 179.

2 Ks. liitteet 9 ja 10.

kulmaa. Mielestäni keskeistä yhteiskunnallisen työnjaon etenemisen kannalta on professionalisoitumistendenssi. Se on nähtävissä myös kotitalousalalla. Kotitalousalan monista hyvin naisvaltaisista ammateista kotitalousneuvoja on vain yksi. Muita ovat kotitalous- ja käsityönopeettajat, kotitalouskonsulentit, siivoojat, kotiapulaiset, kodinhoitajat ja erilaiset hoivatyöntekijät. Tänä päivänä kotitalousalallakin on yliopistollisia professuureja.³

Anne Ollila on väitöskirjassaan korostanut sitä, että 1900-luvun alun sivistyneistön johtama kansansivistys ja -valistustyö muuntui 1920- ja 1930-luvulla "kotitaloustieteilijöiden ammattimaiseksi neuvonnaksi".⁴ Kotitalousalan professionalisoitumispyrkimys korostui toisen maailmansodan jälkeen professuurien perustamisen ja naisten palkkatyöläistymisen myötä. Mitä syitä voidaan löytää sille, ettei kotitalousneuvojan ammatti kehittynyt moderniksi professioksi asti?

Tarkastelun taustaksi kiinnitetään aluksi huomiota yhteiskunnalliseen työnjakoon. Sen jälkeen erittelen ensin professioiden tutkimuksen erilaisia lähestymistapoja ja sitten esittelen Andrew Abbottin professioiden järjestelmän teoriaa. Lopuksi kiinnitetään huomiota kotitalousneuvojan asemaan yhteiskunnallisessa työnjaossa, jota tarkastellaan kotitalousneuvonnan ja kuluttajavalistuksen suomalaisten käytäntöjen ja instituutioiden kehityksen taustaa vasten.

Yhteiskunnallinen työnjako

Kysymys yhteiskunnan työnjaosta on yksi yhteiskuntatieteiden keskeisimpiä ja klassisimpia ongelmia. Adam Smithin kuuluisa vuonna 1776 julkaistussa *Wealth of the Nations* -teoksessa esittämä esimerkki nuppineulan valmistuksesta tuo esiin työnjaon keskeisen merkityksen tuottavuuden kannalta:

Olen nähnyt tällaisen pienen tehtaan, jossa työskenteli ainoastaan kymmenen miestä ja jossa siis muutamat tekivät kaksi tai kolme erillistä työvaihetta... Kymmenen henkeä saattoivat yhteisesti valmistaa siis yli neljäkymmentäkahdeksan tuhatta nuppineulaa päivässä. Kun jokainen henkilö valmistaa kymmenennen osan neljästäkymmenestäkahdeksasta tuhannesta nuppineulasta, voidaan hänen siis katsoa valmistavan neljä tuhatta kahdeksansataa neulaa päivässä. Mutta jos he kaikki olisivat tehneet työtä erikseen ja toisistaan riippumatta... olisi kunkin heistä varmasti ollut mahdotonta valmistaa kahtakymmentä tai ehkä yhtä ainoatakaan nuppineulaa päivässä...⁵

Smith toteaa, että työnjako aikaansaa tuottavuuden suhteellisen lisäyksen ja arvelee, että juuri kyseiseen etuun perustuu ammattien ja tehtävien eroaminen toisistaan. Smithin näkemyksen mukaan tehokas työnjako perustui markkinakysyntää vastaaviin tehtäviin erikoistuneiden eturyhmiksi järjestäytymät-

3 Aléx 1994, 179. Ks. liite 11: Kotitalousalan yliopistollisen opetuksen ja tutkimuksen organisoituminen Suomessa.

4 Ollila 1993, 210.

5 Smith [1776]1981, 15.

tömien työntekijöiden tehtävienjaolle. Hän piti sosiaalisten roolien vakiinnuttamaa ja työntekijä- tai työnantajaryhmien organisoimaa työnjakoa tehottomana. Smithin visio perustui hänen näkemykseensä vapaasti toimivista markkinoista parhaana voimavarojen kohdentajana ja yhteiskuntakehityksen moottorina.

Sosiologian klassikko Émile Durkheim totesi runsaat sata vuotta Smithin teoksen ilmestymisen jälkeen, että "Adam Smithin jälkeen työnjaon teoria on edistynyt vain vähän".⁶ Durkheim korosti työnjaossa kuitenkin muita asioita kuin Smith. Durkheimin mukaan ihmisyhteisön eettiset siteet olivat keskeisiä. Hän kirjoitti:

Kuten eläinkoloniassa kudosten kokonaisuus muodostaa yksilön, niin kaikkien jatkuvasti toisiinsa kosketuksissa olevien yksilöiden koostumat muodostavat yhteisön. Työnjako voi siitä syystä tapahtua vain edeltäneen yhteisön huomassa. Tällä emme tarkoita yksinkertaisesti vain sitä, että yksiköiden on oltava toisiinsa materiaalisesti sidoksissa, vaan sitä, että heidän kesken on oltava myös moraalisia siteitä.⁷

Durkheim asetti toivonsa professioiden organisaatioihin, joiden hän ajatteli edistävän yhteiskunnan sosiaalista kiinteyttä. Hän oli kriittinen liike-elämässä vallitsevaa oman edun tavoittelua kohtaan ja asetti sen vastakkain professioiden yhteisöllisen eettisyyden kanssa.⁸ Durkheimista juontaa juurensa funktionalistisen perinteen voimakas professioiden hyvien puolien ja eettisten koodien korostus. Durkheimin mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden käsitteet ovat hänen työnjaon tarkastelunsa kannalta keskeisiä. Hän yhdistää mekaanisen solidaarisuuden traditionaaliseen sukuyhteisöjen, klaanien tai säätyjen yhteiskuntaan, jossa "yksilö ei kuulu itselleen, vaan hän on kirjaimellisesti yhteiskunnan käytettävissä olevaa omaisuutta". Orgaaninen solidaarisuus puolestaan liittyy kehittyneen työnjaon yhteiskuntaan, sillä Durkheimin mukaan mekaaninen solidaarisuus ei koskaan "yhdistä ihmisiä samalla voimalla kuin työnjako".⁹

Voidaan ajatella, että Smithin markkinoita korostava näkemys työnjaosta ja Durkheimin professioihin toivonsa asettava näkemys ovat vaihtoehtoisia ajatusmalleja yhteiskunnallisen työnjaon tarkastelussa.¹⁰ Kolmanneksi niiden rinnalle voidaan asettaa Max Weberin ajattelusta vaikutteita ammentava byrokraattis-hierarkkinen työnjaon malli. Palaan tähän erotteluun esityksen lopussa.

6 Durkheim 1990, 53.

7 Durkheim 1990, 255.

8 Konttinen 1989, 15–16.

9 Durkheim 1990, 127, 166.

10 Smithin ja Durkheimin näkemysten eroja arvioitaessa tulisi kuitenkin pitää mielessä se, että Adam Smith aloitti uransa moraalifilosofina. Markkinavoimien roolia painottavat tulkinnat Smithistä jättävät usein mainitsematta sen, että Smith hyökkäsi teoksessaan nimenomaan oman aikansa merkantilismia ja sääty-yhteiskunnan voimakasta sääteilyä sekä ammattikuntalaitosta kohtaan. Hän ei tietääkseni missään julistautunut moraalittomuuden kannattajaksi tai kieltänyt eettisen normiston tarvetta markkinataloudessa.

Modernissa yhteiskunnassa työnjako on edennyt pitkälle. Elinkeinorakenteen muutoksen vauhdissa on ollut melko suuria eroja yhteiskuntien välillä. Suomi kuuluu länsimaiden yhteiskuntien kärkipäähän rakennemuutoksen nopeudessa. Teollistuminen, kaupungistuminen ja modernin kulutusyhteiskunnan synty ovat tapahtuneet kuluvan vuosisadan aikana. Prosessi on kiihtynyt toisen maailmansodan jälkeen, ja yhteiskunnan työnjako on eriytynyt verrattain nopeasti. Vielä sotien välisenä aikana Suomen tuotantorakenne oli maatalousvaltainen, nojautui pitkälti omavaraisuuteen sekä pienviljelyyn ja markkinat olivat verrattain kehittymättömät. Sittemmin maamme väestöstä suuri osa on muuttanut palkkatyöhön kaupunkeihin tai lähtenyt etsimään töitä ulkomailta.

Professiotutkimuksen näkökulma

Professioiden tutkimuksen lähestymistapoja

Yksi modernin professioiden tutkimuksen kärkinimistä on professori Andrew Abbott Chicagon yliopistosta. Hän on esittänyt väljän profession määritelmän, jonka mukaan kyseessä on "suljettu ammattiryhmä, joka markkinoi itseään vain asiantuntijoille tarkoitettuun tietoon perustuvalla erikoisammattitaidolla".¹¹ Abbott lähtee siitä, että väljä määritelmä toimii hänen teoreettisen viitekehänsä tukena riittävän hyvin. Lisäksi hän korostaa sitä, että professio ei itse asiassa ole "objektiivisesti" määriteltävissä johtuen voimastaan ja tärkeydestään kulttuurissamme.¹² Abbottin profession käsite viittaa samanaikaisesti organisaatiomuotoon ja sosiaalisen tason huomioimattamiseen. Sillä on vankat yhtymäkohdat työnjakoon liittyviin tiedollisiin tekijöihin, ja samalla se on henkilökohtaisen työuran organisoinnin tapa.

Yhdysvaltalainen tutkija Eliot Freidson on puolestaan esittänyt, että termi professio pitäisi rajoittaa koskemaan ainoastaan angloamerikkalaisia yhteiskuntia. Freidsonin mukaan erilaisia profession käsitteitä yhdistävät seuraavat tekijät: asiantuntemus, autonomia sekä toimivallan määrittelyoikeus.¹³ Lisäksi professioita luonnehtii abstrakti ja erikoistunut tieto toiminnan perustana, auktoriteetti suhteessa asiakkaisiin sekä alisteisiin ammattiryhmiin ja ainakin jos-

---

11 Smithin ja Durkheimin näkemysten eroja arvioitaessa tulisi kuitenkin pitää mielessä se, että Adam Smith aloitti uransa moraalifilosofina. Markkinavoimien roolia painottavat tulkinnat Smithistä jättävät usein mainitsematta sen, että Smith hyökkäsi teoksessaan nimenomaan oman aikansa merkantilismia ja sääty-yhteiskunnan voimakasta säätelyä sekä ammattikuntalaitosta kohtaan. Hän ei tietääkseni missään julistautunut moraalittomuuden kannattajaksi tai kieltänyt eettisen normiston tarvetta markkinataloudessa.

12 Abbott 1988, 318.

13 Freidson 1988; 1994, 154. Jürgen Kocka (1990, 62–73) on arvostellut perustellusti profession ja professionalisoitumisen käsitteitä. Professionalisoitumisen teoriaa on kehitetty hänen mukaansa pääasiassa brittiläisistä ja yhdysvaltalaisista keskusteluista ja empiirisistä aineistoista lähtien.

sain määrin myös altruismi.¹⁴ Norbert Eliasin mukaan professio viittaa pikemmin tietynlaisiin palveluammatteihin kuin tuotantoon tai jakoon liittyviin ammatteihin, jotka edellyttävät tieteellistä koulutusta.¹⁵

Esa Konttisen mukaan pääosa professioita koskevasta tutkimuksesta kuuluu joko funktionalistiseen tai uusweberiläiseen perinteeseen.¹⁶ Abbott on puolestaan esittänyt hienojakoisemman professioiden tutkimuksen lähestymistapojen jaottelun. Hän on erottanut toisistaan neljä erilaista näkökulmaa:

- 1) *Funktionalismi* (Carr-Saunders & Wilson 1933, Marshall 1939, Parsons 1939): professio merkitsee asymmetrisen asiantuntija/asiakas -suhteen kontrollia;
- 2) *Strukturalismi* (Millerson 1964, Wilensky 1964, Caplow 1954): yhteiskunnan rakenteita työnjaossa korostavan strukturalismin mukaan professio on ammatillisen kontrollin muoto. Työn sisältö sekä asiantuntijan ja asiakkaan suhde ovat näkökulmassa taka-alalla;
- 3) *Monopolikoulukunta* (esim. Larson 1977, Freidson 1988): Professoissa on kysymys pyrkimyksestä auktoriteetiksi sekä valtaan. Laajat ulkoiset sosiaaliset prosessit kuten byrokratian kasvu säätelevät profession kehitystä;
- 4) *Kulttuurinen näkökulma* (esim. Bledstein 1976): professioiden kulttuurinen legitimaatio nostetaan keskeiseksi. Tämä näkökulma merkitsee ainakin osittaista paluuta parsonsilaiseen näkemykseen asiantuntijuudesta sosiaalisena suhteena.¹⁷

Funktionalistisen professionäkemyksen mukaan professiot ovat yhteiskunnan kiinteyttä purkamaan pyrkivien voimien vastavoimia. Siinä on korostettu Durheimista lähtien professioiden sosiaalista moraalisuutta vastapainona markkinatalouden oman edun tavoittelulle. Strukturalismissa on painotettu yhteiskunnan rakenteita ja tuotettu teorioita rakenteita muuttavista historiallisista voimista. Myös monopolikoulukunta on kiinnittänyt huomiota rakenteelliseen kehitykseen mutta pitänyt prosessia vallan tavoitteluna. Professionalisoituminen on yhdistetty yhteiskunnan byrokratisoitumiseen. Kulttuurinen näkökulma puolestaan on merkinnyt paluuta parsonsilaisen funktionalismin suuntaan, joskin nykyään yhteiskuntatieteissä yleisesti korostetut kulttuuriset tekijät ovat sen mukaan keskeisiä. Abbottin näkökulmasta funktionalismi ja strukturalismi liittyvät Konttisen nimeämään funktionalistiseen perinteeseen, kun taas professioiden valta- ja monopolipyrkimyksiä korostavat tutkimukset ovat lähellä ns. uusweberiläistä perinnettä.

Abbottin angloamerikkalainen näkökulma jättää lähes huomiotta sen, että

14 Hodson & Sullivan 1990, 258. Mertonin ([1978]1982, 114–115) mukaan professioiden altruismiin liittyy keskeisinä kolme inhimillistä arvoa: tietäminen, tekeminen ja auttaminen. Altruismin normi edellyttää profession jäseneltä sitä, että hän tekee asiakkaansa hyväksi enemmän kuin mitä lainsäädäntö häneltä vaatii. Siinä mielessä altruismi on supererogatorista.

15 Konttinen 1989, 4–5.

16 Konttinen 1989, 7. Professoien sosiologisesta ja historiallisesta tutkimuksesta ks. myös Burrage & Torstendahl, eds. 1990.

17 Abbott 1988, 15.

Euroopassa ja myös Suomessa ammattikuntalaitos saneli hyvin pitkään ammattikuntien ja esimodernien professioidenkin kehitystä. Esa Konttinen on tarkastellut keskeisten professioiden – juristien, lääkäreiden, insinöörien ja opikoulunopettajien – professionalisoitumista Suomessa viime vuosisadan loppupuolella.¹⁸ Hän korostaakin professiotutkimuksen uusimpia näkökulmia myötäillen angloamerikkalaisen ja mannereurooppalaisen kehityksen eroa länsimaisten yhteiskuntien professioiden kehityksessä.

Professionalisoituminen

Professiot syntyvät *professionalisoitumisen* kautta. Kyseessä on kehittyneille teollisuusyhteiskunnille ominainen elinkeino- ja ammattirakenteen muutosprosessi. Sille on ominaista 1) ammatillinen erikoistuminen, 2) sosiaalisen statuksen hankinta kohoamalla hierarkiassa, 3) valtarakenne, jossa professionaaleilla on tärkeä osa, ja 4) luokkarakenne, jossa luokkaerot liittyvät osittain koulutukseen.¹⁹ Syntyvien professioiden ominaispiirteitä ovat professionaaliset yhdistykset, tiedollinen perusta, institutionalisoitu koulutus, työn autonomia, kollegiaalinen kontrolli, eettinen koodi sekä usein myös lupakäytäntö.²⁰

Professionalisoitumisen ensimmäisenä vaiheena on usein organisaation perustaminen tai olemassa olevan organisaation vahvistaminen vastaamaan vallitsevaa professioiden organisaatiota. Prosessi on siis tärkeämpi asia kuin täsmällinen profession määritelmä. Toinen tärkeä askel on professionalisoituvan ryhmän tiedon luonteen määrittely ja standardisointi.²¹ Modernit professiot ovat luonteeltaan työn autonomian kannalta selvästi lähempänä ammattikuntia ja kiltoja kuin palkkatyöläisiä. Ero on siinä, että useimmat professiot ovat pyrkineet saamaan alalleen pääsemiseksi vaadittavan koulutuksen yliopistotasoiseksi, kun taas ammattikunnat ja killat kontrolloivat itse koulutusta, joka tapahtui harjaantumalla kisällisopimuksiin perustuvissa työsuhteissa ammattiin. Esimerkiksi kotitalousalan koulutusta vaadittiin Suomessa yliopistotasoiseksi jo verrattain varhain.²²

Ammattiryhmistä perinteisiä professioita ovat papit, lääkärit, lakimiehet, sotilaat sekä yliopisto-opettajat. Näiden professioiden perinteet ulottuvat jopa myöhäiskeskiajalle. Uudempia 1900-luvulla professionalisoituneita ryhmiä ovat esimerkiksi hammaslääkärit, arkkitehdit, insinöörit ja taloustieteilijät.²³

18 Konttinen 1991.

19 Larson 1977, 178.

20 Larson 1977, 208.

21 Hodson & Sullivan 1990, 274; Wilensky 1964. Larsonin (1977, 46) mukaan tiedollinen standardisointi on ehkä olennaisin tekijä professionalisoitumisessa ja markkinakontrollin tavoittelussa. Tiedollisen standardisoinnin demokraattinen potentiaali liittyy siihen, että se voi suosia muiden profession keskenään sopimien privilegioiden avulla ulkopuolelle suljettuja. Moderni yliopisto on keskeisessä asemassa professioon liittyvän tiedollisen aineksen yhtenäistämisessä: se on profession tiedollisen kontrollin perusta (mt. 17, 35).

22 Freidson 1994, 143; KM 1915:5, 45–46.

23 Freidson 1994, 135; Goode 1969, 307; Wilensky 1964, 141. Mertonin ([1978]1982, 113)

Laveimmassa merkityksessä termi *professio* viittaa siis kaikkiin jossain määrin tieteellistä harjaannusta edellyttäviin ammatteihin.

Professionalisoituvan ammattiryhmän yhdistys saattaa edellyttää, että ammatinharjoittajilta vaaditaan valtakirja tai lupa ammatin harjoittamiseen, eli yhdistys rajaa itselleen toimivallan määrittelyoikeuden.²⁴ Professionalisoituminen on ammattiryhmän sisällä tapahtuvaa kollektiivista liikettä, jonka yhtenä päämääränä on monopolisoida toimivalta jollain alalla eli puhdistaa ammattikunta niistä, jotka eivät halua sopeutua ympäristön vaatimiin muutoksiin.²⁵ Keskeistä on usein ammattiryhmän pyrkimys sosiaalisen arvostuksensa lisäämiseen.

Abbottin tarkastelussa toimivallan (*jurisdiction*) käsite on hyvin keskeinen. Abbott kutsuu profession ja sen työn välistä kytkeä toimivallaksi. Profession analyysi on hänen mukaansa kyseisen kytkennän synnyn sekä sen formaalin ja informaalin sosiaalisen rakenteen kautta tapahtuvan "ankkuroitumisen" analysoimista.²⁶ Lisäksi analyysissä tarkastellaan sitä, miten professioiden välisten toimivaltakytkentöjen vuorovaikutus määrää yksittäisten professioiden historiaa.

Andrew Abbottin mukaan professioiden työn kolme keskeistä vaihetta ovat ongelman *diagnoosi, päättely ja hoito*. Akateeminen tieto legitimoii professioiden työtä. Useimmilla moderneilla professioilla rationaalisuus, logiikka ja tiede ovat keskeisiä kulttuurisia arvoja.²⁷ Toisaalta professiot ovat itse korostaneet ja niitä koskevassa kirjallisuudessa on kiinnitetty huomiota korkeaan eettisyyteen sekä altruistisiin elementteihin. Tässä roolin käsite on keskeinen. Esimerkiksi lääkärin rooliin liittyy se, että hänen odotetaan noudattavan ammattikuntansa korkeita eettisiä periaatteita. Niihin kuuluu muun muassa vaitiolovelvollisuus tai velvollisuus toimia potilaan parasta silmällä pitäen.²⁸

Professiotutkimuksen funktionalistisessa vaiheessa aina Émile Durkheimista lähtien on korostettu eettisten koodien tärkeyttä. Durkheim katsoi, että professiot voivat yhdessä korporaatioiden kanssa luoda yhteiskuntaan kiinteyttä ja vaalia moraalista liike-elämän oman edun tavoittelun vastavoimina. Funktionalismin keskeinen edustaja Talcott Parsons ja hänen seuraajansa kuten Bled-

---

mukaan lääketieteen, oikeustieteen, yliopisto-opetuksen, ministeriötasoisien hallinnon ja arkitehtuurin edustajat ovat kärkipäässä ammattien arvostuksen mukaisessa hierarkiassa.

24 Ammatillisten yhdistysten roolia on korostettu tärkeänä osana professioiden organisoitumista. Funktionalistista näkökulmaa edustavan Mertonin ([1958]1982, 207) mukaan professioyhdistys on yksi välittävistä organisaatioista, jotka lisäävät yhteiskunnan koheesiota tiivistämällä sosiaalisia siteitä.

25 Hughes 1984, 340. Gieryn (1983) luettelee professionalisoitumisen yleisinä piirteinä laajentumisen, monopolisoitumisen ja autonomian suojelun. Hän käyttää termiä rajatyö (*boundary-work*) niin tieteen sisällä kuin professioissa tehtävästä sovellusalan määrittelystä. Tieteessä on kysymys tieteen ja ei-tieteen välisen rajan etsimisestä. Yhtälailla profession tai ammattikunnan ideologit tekevät rajatyötä pyrittäessä laajentamaan oman professionsa toimialaa, tavoiteltaessa professionaalista monopolia – esimerkiksi leimaamalla ulkopuoliset harrastelijoiksi tai yleisesti epäkelvoiksi – tai suojeltaessa profession autonomiaa. (Gieryn 1983, 792.)

26 Abbott 1988, 17.

27 Abbott 1988, 40, 54.

28 Hughes 1984, 323.

stein menivät tässä liian pitkälle. He korostivat voimakkaasti ammattimattien hyviä puolia: professioita "yleisen hyvän takuumiehinä". Tuloksena oli yksipuolisen harmoninen kuva professioiden sisäisestä rakenteesta sekä niiden roolista yhteiskunnassa.²⁹ Yhdysvalloissa professioiden sisällä tapahtuva kilpailu asiakkaista on korostunut markkinoiden vapauttamisen myötä. Kilpailun on arveltu vähitellen johtavan kustannusten ja ammattimattien palkkatason laskuun.³⁰ William Goode painottaa selkeästi profession yhteisöluonnetta: kyseessä on ryhmä, jolla on yhteinen kokemus ja identiteetti.³¹ Eettisten koodien pakottavasta voimasta ei kuitenkaan ole empiiristä näyttöä eivätkä ne välttämättä suojaa yleisöä tai asiakaskuntaa.³² Parsonsilaiset eivät nähneet professioiden oman edun tavoittelua ja niihin liittyviä muita ongelmia.

Eettisten koodien keskeistä merkitystä ja professioiden hyviä puolia korostavan näkemyksen vastapainoksi monopolikoulukunta ja uusweberiläiset tarkastelut pyrkivät sittemmin kiinnittämään huomiota professioiden monopolipyrkimykseen ja kamppailuun vallasta. Monopolikoulukunta ei kuitenkaan ottanut huomioon professioiden monopoli- ja valtapyrkimysten yhteiskunnallisia vastavoimia. Näin ollen professioiden katoamista tai epäonnistuvaa professionalisoitumista ei pystytä selittämään. Abbott kritisoi professionalisoitumisen monopolimallia myös seuraavasta oletuksesta: mitä jäykempi profession rakenne sitä voimakkaampi professio.³³ Abbottin mukaan jäykkä väestörakenne estää professiota reagoimasta äkilliseen profession tarjoamien palvelujen kysynnän kasvuun. Kaiken kaikkiaan Abbottin teoria paikantaa runsaasti muuttujia professioiden tutkimuksen käyttöön.

Professioiden järjestelmä

Andrew Abbott on jäsentänyt professioiden asemaa nyky-yhteiskunnassa professioiden järjestelmän käsitteellä. Vaikka jokin ammattikunta voi perustaa oppilaitoksia, lehtiä ja määritellä eettisiä koodeja, se ei saavuta itselleen toimivaltaa, ellei se löydä tai taistele itselleen vapaata tilaa. Toimivallan rajaaminen ja kilpailevien ryhmien sulkeminen ulkopuolelle on tyypillistä Abbottin professioiden järjestelmäksi nimittämälle sosiaaliselle systeemille.³⁴

29 Durkheim 1990; Kontinen 1989, 17, 38.

30 Freidson 1994, 141.

31 Goode 1957. Freidsonin (1994, 144) mukaan Gooden luonnehdinta on relevantti lääkäreiden ja juristien kohdalla. Molemmilla ammattiryhmillä on pitkä traditio, erityinen julkinen kuva sekä identiteetti ja verrattain homogeeninen koulutus.

32 Roth 1974, 10.

33 Abbott 1988, 251.

34 Abbott 1988, 86. Abbottin professioiden järjestelmän teoriaa on pidetty erittäin hedelmällisenä lähestymistapana professioiden tutkimukseen. Se ei toki ole säästynyt täysin kritiikiltä. Sydney Halpern (1992) on esittänyt, että tiedollisia tekijöitä korostava Abbottin professioiden järjestelmän teoria kaipaa muutoksia, jos sitä sovelletaan terveydenhoidon alan professioihin. Halpernin (1992, 1015) mukaan profession sisäisten segmenttien välinen dynamiikka on keskeinen tekijä professioiden välisten rajojen muovaautumisessa. Hän tarkastelee lääkiriprofession sisäisen kontrollin muutosta anestesiofologian, kliinisen patologian, fysikaalisen terapian ja radiologian alalla.

Professioiden järjestelmässä vaikutusketjut käynnistyvät yleisesti ottaen kahdella tavalla. Joko ulkoiset tekijät avaavat tai sulkevat toimivalta-alueita tai olemassaolevat tai uudet professiot etsivät uusia toiminta-alueita.³⁵ Uudet vakanssit tai liike uraputkessa saavat aikaan muutoksia, jotka johtavat häiriöihin professioiden järjestelmässä, saavat aikaan muutoksia ja johtavat lopulta järjestelmän sisäisen rakenteen muutoksiin, jonkin ryhmän professionalisoitumiseen tai katoamiseen järjestelmästä. Abbottin keskeisiä kysymyksiä ovat, mitkä voimat saavat aikaan häiriöitä, miten ne välittyvät professioiden järjestelmässä ja miten käynnistynyt prosessi tyypillisesti päättyy. Abbottin mukaan hänen mallinsa hyviä puolia ovat seuraavat: se ottaa huomioon professioiden kehityksen historiallisen vuorovaikutuksen, professioiden sisäisen rakenteen yhtenä toimivallasta käydyin kamppailun määrääjänä – kun aikaisemmat teorit kiinnittivät huomion rakenteisiin ja laiminlöivät toiminnan – sekä erottelee ja käsitteellistää erilaisia ulkoisten sosiaalisten voimien mekanismeja, jotka vaikuttavat professioihin.

Ammattikunnan professionalisoituminen on kollektiivista liikettä. Se voi merkitä kahdenlaista liikkuvuutta: yhtäältä yksilöt tekevät valintojaan ja tavoittelevat etenemistä ja toisaalta ammattiryhmät pyrkivät ylöspäin keskinäisessä hierarkiassaan.³⁶ Jälkimmäinen liike on keskeistä yhteiskunnassa, jossa teknologiassa tapahtuu suuria muutoksia. Esimerkiksi insinöörien profession nousu liittyi paljolti teknologian kehitykseen perustuvien uusien keksintöjen käyttöönottoon. Insinöörit suunnittelivat linnoituksia, siltoja ja kanavia, ja kun suunnitteluongelmat tulivat vaativammiksi, tarvittiin lisää koulutusta. Insinöörit saavuttivat profession statuksen 1700-luvun lopulla Ranskassa. Teknologia voi myöskin hävittää toimeenpanovaltaa sikäli, että sen kehityksen myötä jotkin ammattikunnat käyvät tarpeettomiksi. Tällainen on nykypäivänä esimerkiksi konekirjoittajien ammattikunta.

Organisaatioiden muutosten vaikutuksesta uusien professioille sopivien tehtävien synnyssä voidaan mainita sosiaalityön alkuvaiheet USA:ssa: Yhdysvalloissa sosiaalityö sai alkunsa, kun hyväntekeväisyystyötä tekevät järjestöt vaikiintuivat ja alkoivat palkata vakituista ohjaavaa henkilökuntaa.³⁷ Alalle palkatut henkilöt kasasivat vähitellen tietoa sekä tekivät "sosiaalisia diagnooseja" ja loivat sille perustalle profession. Englannissa sosiaalityön järjestäytymisen juuret olivat vielä selvemmat. Alan professio oli 1960-luvulle saakka jakautunut eri organisaatioihin, joissa käytännön työtä tehtiin: esimerkiksi sosiaalityöntekijät toimivat sairaaloissa, kokelaat oikeusistuimissa sekä perhetyöntekijät sosiaalitoimistoissa. Opetusalalla ja kirjastotoimessa professioiden organisatoriset perusteet kehittyivät pitkälti samansuuntaisesti.

Professioiden järjestelmän muutosten sisäisiä syitä ovat uusi tieto tai taito, joka voi vahvistaa toimivaltaa tai helpottaa profession laajentumista muiden

35 Abbott 1988, 90.

36 Hughes 1984, 340.

37 Abbott 1988, 93.

kustannuksella.³⁸ Esimerkiksi operaatiotutkijat ja ekonomistit ovat pyrkineet saamaan itselleen yhä suurempaa toimivaltaa erilaisessa kustannusarviointityössä soveltamalla kustannus-hyötyanalyysiä. Professionien järjestelmän muutokset voivat perustua myös siihen, että professionalisoituminen vahvistaa toimivaltaa. Silloin yksi kilpaileva ryhmä nostaa standardejaan tai organisaationaalista tehokkuuttaan ja uhkaa ympäröivien kilpailijoidensa julkista sekä ehkä myös laillista toimivaltaa. Esimerkiksi uuden yhdistyksen tai seuran perustaminen voi uhata kilpailevien professionien toimivaltaa.

Abbott tunnistaa erilaisia toimivallan muuttamiseen tähtääviä kognitiivisia strategioita. Toimivaltaa voidaan pyrkiä laajentamaan reduktioksi kutsutulla retorisella strategialla. Reduktio tarkoittaa sitä, että jokin uusi tehtävä pyritään sisällyttämään tai palauttamaan olemassaolevaan toimivalta-alueeseen. Esimerkiksi kaupunkisuunnittelun voidaan väittää kuuluvan yleisemmin teollisen muotoilun tai suunnittelun (*design*) alaan ja sitä kautta arkkitehtuuriin. Reduktiossa on oikeastaan kysymys yhden profession esittämän *diagnoosin* korvaamisesta toisen profession samasta asiasta esittämällä toisella diagnoosilla. Abbottin metaforaksi nimeämä toinen toimivallan muuttamisen tiedollinen strategia merkitsee yhden profession *päätelymallien* laajentamista toisen profession alueelle.³⁹ Nykyään tayloristista puhetta tehokkuudesta sovelletaan jopa koulutukseen. Kolmas strategia liittyy siihen, että hyökkäävä professio tarjoaa *hoitomalliaan* toisen profession diagnoosin paljastamiin ongelmiin. Esimerkiksi papit yrittivät vallata itselleen psykiatrien tunnistamien arkipäivän ongelmien hoitamisen vuosisadan alkupuolella.

Tiedon abstrahoitumisen rooli on professionien kehityksessä keskeinen tekijä. Abstrakti tieto on kilpailuvaltti professionille, joka pyrkii laajentamaan toimivaltaansa. Abstraktioita on kahdenlaisia. Ensimmäisessä tapauksessa abstraktio viittaa moniin keskenään vaihdettavissa oleviin asioihin. Lääketieteellinen malli sosiaalisesta poikkeavuudesta on tällainen abstraktio. Toisen tyyppinen abstraktio painottaa positiivista formalismia, missä huomio kiinnitetään selkeästi rajattuun kohteeseen ja itse päättely on äärimmäisen formaalia. Tässä mielessä abstraktiota käyttävät fyysikot ja kansantaloustieteilijät. Professionit joutuvat keskinäisessä kilpailussaan tasapainoilemaan äärimmäisyyksien välillä sikäli, että sekä liian vähäinen että liian pitkälle menevä abstraktiotaso voi heikentää profession toimivaltaa. Professionit pyrkivät tilanteen mukaan sulautumalla toisiinsa tai eriytymällä ja erikoistumalla pitämään yllä optimaalista abstraktiotasoa. Sulautuminen epäonnistuu usein kuten kävi esimerkiksi yhdysvaltalaisille insinööreille, jotka yrittivät vuosisadan vaihteessa ylläpitää yhtenäistä kognitiivista ja sosiaalista rakennetta. Eriytymisestä ja erikoistumisesta ovat esimerkkejä kirurgien ammattikunnan eriytyminen itsenäiseksi partureista ja apteekkarien sekatarvakauppiaista.⁴⁰

Professionien järjestelmän yksi keskeinen ominaisuus on se, kuinka tiiviisti

38 Abbott 1988, 96–97.

39 Abbott 1988, 100.

40 Abbott 1988, 102–105.

professio on kytkeytynyt yhteen. Kytkeytyneisyyteen vaikuttaa valtion kontrolli ja tuki. Valtion kontrolli voi toteutua siten, että valtio säätelee tiukasti koulutusjärjestelmää. Se voi olla myös taloudellista, jos profession toiminta on täysin riippuvaista valtion rahoituksesta. Valtion kontrolli toimivaltaan on voimakasta Ranskassa. Siellä professioiden kytkeytyneisyys on vähäistä eivätkä häiriöt välity helposti.⁴¹ Kytkeytyneisyys heijastaa lisäksi abstraktin tiedon hierarkkista ylemmyyttä konkreettiseen nähden. Voimakkaat abstraktiot lisäävät profession yhteenkytkeytyneisyyttä. Toinen systeemin keskeinen ominaisuus on hallinta. Joissain professiojärjestelmissä voi olla vain harvoja voimakkaasti hallitsevia ryhmiä, kun taas toisissa hallinta saattaa olla jakaantunut eri ryhmien kesken.

Kolmas ominaisuus on residuaalisuus. Järjestelmän kaikki ongelmat voivat olla tiukasti tai löysästi muotoiltuja. Mitä korkeampi on hallinnan taso sitä abstraktimpia ovat hallitsevaa toimivaltaa koossa pitävät ideat. Neljäs professioiden järjestelmän keskeinen ominaisuus on tiedon systematisointi: yleensä kova kilpailu toimivallasta johtaa äärimmäiseen systematisoitumiseen. Abbottin mukaan yksi seuraus professionaalisen tiedon pitkälle viedystä systematisoinnista on se, että monimutkaisia ongelmia vältellään. Hän mainitsee esimerkkinä kuoleman, jota sekä papit, lakimiehet että lääkärit ovat vältelleet mutta joka viime aikoina on noussut uudelleen sosiaalityön ja psykoterapian professioiden kiinnostuksen kohteeksi.⁴² Voidaan siis kysyä, voiko voimakas professio syntyä vain "sopivan" ongelman ympärille.

Profession organisoituminen lienee myös tärkeä seikka toimivallan kannalta. Toisin sanoen professioksi pyrkivän ammattikunnan yhtenäinen organisaatio vahvistaa mahdollisuuksia toimivallan saamiseen ja hallussapitoon. Organisaation hajanainen jäsentyminen vastaavasti haittaa toimivallan tavoittelua.

Suomalainen kotitalousneuvonta professionalisoituvassa yhteiskunnassa

Työnjaon muutos, kotitalousneuvonta ja valistus

Onko professioiden järjestelmän teoriasta mitään apua kotitalousneuvojan ammatin tarkastelussa? On lähdeittävä siitä, että kotitalousalan ammatit eivät täytä varsinaisen profession kriteereitä vaan niitä olisi kutsuttava pikemminkin semiprofessioiksi. Hodson ja Sullivan ovat määritelleet semiprofession ammattiryhmäksi, joka on saavuttanut joitain profession ominaisuuksia tai jolla on kaikki profession tuntomerkit heikompiina kuin varsinaisilla professioilla.

41 Abbott 1988, 108. Larsonin (1977, 24) mukaan valtion tuki ei sinänsä riitä profession tavoittelevan autonomisen markkinakontrollin saavuttamiseen. Hän mainitsee tosin, että vuosisadan alkupuolella professionaaliset uudistajat saivat voimakasta tukea valtiovaltalta toteutettaessa esimerkiksi sosiaalisia uudistuksia ja koulureformia sekä parannettaessa työsuojelua ja kuluttajansuojelua (mt. 148).

42 Abbott 1988, 110–111.

Esimerkkeinä semiprofessioista he mainitsevat sosiaalityöntekijät, ala- ja keskiasteen opettajat, kirjastotyöntekijät sekä sairaanhoitajat. Toisaalta semiprofessionaalit muistuttavat joissain suhteissa teollisuuden ja kaupan keskiluokaisia valkokoulustyöntekijöitä. Hodson ja Sullivan tuovat esiin sen, että erityisesti varsinaisia professioita ovat kiistatta hallinneet ylemmän keskiluokan taustasta tulevat valkoiset miehet: vielä vuonna 1987 ainoastaan 21 prosenttia kaikista USA:n juristeista ja tuomareista oli naisia ja heidän tulonsa vastasivat 63 prosenttia täystoimisten miesjuristien tuloista.⁴³

Kotitalousalan ammanteille on ollut ominaista ristiriitainen status. Toisaalta ne ovat olleet lähes täysin naisvaltaisia eikä niiden yhteiskunnallinen arvostus ole perinteisesti ollut korkea palkkatason tai ammattienarvostuskyselyiden perusteella, mutta toisaalta niihin on liittynyt "kutsumusammatteihin" yleisemminkin kohdistettua ihailua ja yhteiskunnallisesti tärkeän työn merkityksen korostamista. Freidson on viitannut Yhdysvaltain *Occupational Outlook Handbookiin*, jossa kotitalousneuvojat (home management advisers) on luokiteltu kategoriaan "akateemisen, teknisen tai vastaavan ammatin harjoittajat".⁴⁴ Heiltä vaaditaan korkeakoulututkintoa. Suomessa kotitalousneuvojan ammatin palkkaus järjestettiin neuvontajärjestöjen saaman valtionavun turvin sotien välisenä aikana. Monien muiden naisvaltaisten alojen tapaan kotitalousalojen ammattien palkkaus oli kohtalaisen vaatimatonta. Vaikka periaatteessa työtä pidettiin arvokkaana, niin käytännössä arvostus ei näkynyt ainaakaan palkassa. Sama on pätenyt muissakin "kutsumusammateiksi" sanotuissa naisvaltaisissa sosiaalialan ja terveydenhuollon ammanteissa.

Kotitalousalan professionalisoitumistendenssi näkyy Suomessa tieteellistymisenä. Alan professuurit perustettiin Helsingin yliopiston maatalous- ja metsätieteelliseen tiedekuntaan: vuonna 1946 kodin taloustieteeseen ja vuonna 1947 ravintokemiaan.⁴⁵ Vuonna 1969 perustettiin lisäksi kodin teknologian oppituoli, joka muutettiin ylimääräisestä varsinaiseksi professuuriksi vuonna 1977.⁴⁶ Vuonna 1975 perustettiin lisäksi Helsingin yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan opettajankoulutuslaitokselle kotitalousopettajan koulutuslinja. Linjalle perustettiin vakituisen professorin virka vuonna 1988.⁴⁷ Kotitalousalan professionalisoitumisessa on siis tunnistettavissa pitkä linja kohti tieteellistymistä. Se sai alkunsa toisaalta ensimmäisten kotitalousalan opilaitosten perustamisesta ja toisaalta kansanliikkeissä keskeistä roolia näytel-

43 Hodson & Sullivan 1990, 270, 279; Konttinen 1989, 24. Semiprofessioista, ks. myös Etzioni, ed. 1969.

44 Freidson 1988, 53.

45 Sysiharju 1995, 120. Kodin taloustieteen professuuria on hoitanut Elli Saurio vuosina 1946–1966. Hänet nimitettiin virkaan vuonna 1950. Vuodesta 1972 vuoteen 1991 virassa oli Maire Honkanen. (Sysiharju 1995, 149, 200). Tällä hetkellä virkaa hoitaa Johanna Leskinen. Ravintokemian professori vuosina 1949–72 oli Paavo Roine. Vuonna 1973 oppiaineen nimi muutettiin ravitsemustieteeksi. Vuodesta 1977 ravitsemustieteen professorina on toiminut Antti Ahlström. Ks. liite 11.

46 Professuuria hoiti vuodesta 1969 lähtien Aili Jokelainen. Hänet nimitettiin virkaan vuonna 1973 (Sysiharju 1995, 200). Ks. myös Haavisto, toim. 1991.

47 Sysiharju 1995, 244, 256–258.

leen kansanvalistuksen organisoitumisessa kansalaisjärjestöjen toteuttamaksi kotitalousneuvonnaksi.

Valistus ja neuvonta liittyivät osaltaan maassamme vuosisadan vaihteessa käynnissä olleeseen lääkäreiden, lakimiesten, insinöörien ja opettajien professionalisoitumiseen. Kun aikaisemmin tieto oli levinnyt lähinnä yksilöiltä toisille, alkoi 1800-luvun loppuvuosikymmeninä kansan liikehtiminen ja järjestäytyminen kiihtyä. Uusia yhdistyksiä ja seuroja perustettiin. Suomalainen julkinen keskustelu, suomenkielinen lehdistö ja kansalaisyhteiskunta heräsivät eloon valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä ja suomalaisuusaatteen innoittamana. Sanomalehdistön nousukausi ajoittui 1870-luvulle. Näin siis kollektiivinen tiedonvälitys mahdollisti entistä tehokkaamman ja laajemman tiedonsiirron. Yhtäältä keittokirjat, kotitalousneuvonta sekä -koulutus ja toisaalta ulkomaankaupan kasvu sekä monipuolistuminen alkoivat muuttaa perinteisiä ruokailutottumuksia siten, että muun muassa ylempien sosiaaliryhmien sekä kaupunkilaisten ruoat ja tavat levisivät ympäri maata ja muille väestöryhmille.⁴⁸ Perinteisen mallin mukainen yksilöltä toiselle välittyvä tiedonkulku sai rinnalleen organisoidun joukoille suunnatun valistustoiminnan täydentämään koululaitoksen ja ammatillisen opetustoimen työtä.

Varsinainen kotitalousopettajien koulutus käynnistyi, kun vuonna 1891 perustettiin Suomen naisyhdistyksen aloitteesta maamme ensimmäinen kotitalousopettajien koulutuslaitos Helsingin Kasvatusopillinen Keittokoulu.⁴⁹ 1890-luvulla kotitalouskouluja perustettiin myös Tampereelle, Kuopioon, Joensuuun, Poriin sekä Jyväskylään.⁵⁰ 1920-luvulle tultaessa kotitalousalan opetusta annettiin kotitalouskouluissa, talouskouluissa ja emäntäkouluissa. Sotien välillä opetusta järjestivät lisäksi myös kotisisaropistot, kodinhoitajakoulut ja ammattikoulut.⁵¹

Professionalisoitumiseen on liittynyt koulutuksen lisäksi ammatillinen ja erityisesti tieteellinen yhdistystoiminta. Kotitalousopettajien ammatillinen järjestäytyminen tapahtui maassamme jo vuonna 1918, kun perustettiin Kotitalousopettajien liitto. Vuonna 1922 perustettiin Kotitalousteknikkojen liitto ry. Kun alan koulutus 1940-luvulla järjestettiin yliopistotasoiseksi, perustettiin pian myös kotitalousalan tieteellinen järjestö vuonna 1953: Agronomiliiton jäsenyhdistys Kotitalouden kandidaatit ry.

Vapaaehtoinen kotitalousneuvonta sai lisää pontta, kun vuonna 1899 perustettu Martta-Yhdistys alkoi ajaa asiaa. Järjestön toiminta laajeni kattamaan koko Suomen ja suuntautui puutarhaharrastuksen edistämiseen, omatoimisen tekemisen opastamiseen kuten käsityökurssien järjestämiseen, lasten- ja sairaanhoidon neuvontaan sekä keitto- ja ruoanlaittokurssien järjestämiseen. Kodinhoidon kehittäminen nähtiin imeväiskuolleisuuden sekä tuberkuloosin vä-

48 Räsänen 1980, 42.

49 Laitos siirtyi vuonna 1959 kokonaan valtion haltuun. Vuodesta 1975 se on vastannut Helsingin yliopiston kasvatus-tieteellisen tiedekunnan opettajankoulutuslaitoksen kotitalousopettajan koulutuslinjan opetuksesta. (Sysiharju 1995.)

50 Ks. esim. Korhonen, toim. 1992 ja Lepistö 1990.

51 Räsänen 1980, 55.

hentämiseksi hyvin tärkeänä asiana.

Neuvontaa harjoittava järjestökenttä kasvoi vähitellen, mikä johtui osaltaan valtionapupolitiikasta: järjestöjen valtionapu oli kytketty maa- ja kotitalousneuvontaan sekä raittiustyöhön.⁵² Tällöin myös asiantuntijavalta korostui. Järjestöjen laajentumisen myötä syntyneestä hajauttamispaineesta huolimatta päätöksenteko keskittyi kuitenkin usein pienelle eliitille. Marttajärjestön rinnalle tulivat myöhemmin vuonna 1910 perustettu Pienviljelijäin liitto, vuonna 1922 perustettu Pienviljelijäin Keskusliitto, vuonna 1949 perustettu Suomen Pienviljelijäin Liitto ja erityisesti Marttajärjestön kilpailijaksi 1930-luvulla noussut Maatalousnaiset. Alunperin maatalousseurojen naisalaosastoina toiminut järjestö Maatalousnaiset itsenäistyi vuonna 1933 ja ohitti jäsenistön kasvussa Marttajärjestön 1930-luvulla.⁵³ Lisäksi kotitalousneuvontaa harjoittivat vuonna 1916 kahtia jakaantuneen osuuskauppaliikkeen molemmat haarat: ns. edistysmielinen osuuskauppaliike Kulutusosuuskuntien Keskusliiton johdolla sekä SOK.

Kotitalousneuvonta professioiden järjestelmässä

Miksi kotitalousneuvojan ammatti näyttää sijoittuvan professioiden järjestelmän hierarkiassa korkeintaan keskivälille? Abbottin mukaan alimman statuksen professioita professioiden järjestelmässä ovat ne, jotka ovat tekemisissä inhimillisen elämän monimutkaisuuteen liittyvien ongelmien kanssa.⁵⁴ Inhimillisen elämän monimutkaisuutta ei ole eristetty tai ei kyetä täysin eristämään ratkaistaviksi nimetyistä ongelmista. Tämä näyttää pätevän myös kotitalousneuvojiin. Vastaavasti sellaisilla professioilla on korkein status, jotka käsittelevät laajan kollegojen joukon ennalta määrittelemiä ja muotoilemia kysymyksiä. Kollegat ovat eristäneet kysymyksistä ihmiselämän monimutkaisuuteen liittyvät ja ongelmalliset seikat jättäen jäljelle suhteellisen tarkasti määritellyn ongelman, jonka ratkaisu voi kuitenkin olla vaikea. Hyvä esimerkki jälkimmäisestä on moderni kansantaloustiede.

Kotitalousneuvonnassa ja valistuksessa ollaan sen sijaan tekemisissä monimuotoisen ja joskus triviaalina pidetyn tehtäväalueen kanssa. Lähes kaikki arkipäivän taloudenpidon ongelmat ovat alunperin liittyneet periaatteessa kotitalousneuvojan työkenttään. Esimerkiksi kotitalouskysymysten suomalainen uranuurtaja Laura Harmaja käsitteli kirjoituksissaan mitä moninaisimpia kotitalouksien arkipäivään liittyviä kysymyksiä asunto- ja sosiaalipolitiikasta verotukseen ja kulutukseen. Hän korosti kotitaloustuotannon keskeistä roolia

52 Ollila 1993, 103.

53 Laine 1948.

54 Abbott 1981, 824. Urho Rauhala tutki 1960-luvulla suomalaisen yhteiskunnan kerrostuneisuutta ammattien arvostuksen perusteella. Hänen mukaansa kotitalousneuvojat/-teknikot sijoituivat yhdeksänportaisessa arvostushierarkiassa viidenteen kerrostumaan eli keskivälille. Kerrostumassa hyvin samankaltaista arvostusta nauttivat miesvaltaisista ammasteista muuntoasemanhoitaja ja puutavaran lastauksen työnjohtaja. Arvostetuimmat ammatit olivat Korkeimman oikeuden presidentti, pääministeri ja professori. Vähiten arvostettiin asiattytöitä, kengänkiillottajia ja paimenia. (Rauhala 1966, 191, 212, 225.)

suomalaisessa yhteiskunnassa 1920- ja 1930-luvun vaihteessa, jolloin työnjaon eriytyminen, kaupungistuminen ja markkinoiden kehitys olivat vielä alkuvaiheessa.

Missä määrin ulkoiset tekijät eli yhteiskunnallisen toimintaympäristön muutokset selittävät kotitalousneuvonnan sijoittumista alas professioiden järjestelmän statushierarkiassa? Ulkoisista tekijöistä voidaan etsiä toista selitystä kotitalousalan sijoittumiselle. Suomi on kokenut huomattavan nopean rakennemuutoksen 1900-luvun kuluessa. Vielä vuonna 1920 peräti 73 prosenttia suomalaisista sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta, vain 16 prosenttia asui kaupungeissa ja kaupan bruttokansantuoteosuus oli runsaat seitsemän prosenttia.⁵⁵ Sinänsä modernisoitumista ei voida arvioida yksiselitteisesti elinkeinorakenteella, sillä maatalouden laajuus ei yksin osoita perinteisyyttä ja maataloussektorin sisälläkin tapahtuu muutoksia. Suomessa agraarinen omavaraisuus kuitenkin säilyi suhteellisen pitkään. Vielä 1920- ja 1930-luvun vaihteessa Laura Harmaja arvioi kotitaloustuotannon rahallisen arvon vastaavan teollisuuden ja käsityön vuotuista tuotosta rahassa mitattuna. Siitä huolimatta kotityön arvo ei näy kansantalouden keskeisissä mittareissa vielä tänäkään päivänä.

Yhdysvalloissa työnjaon ja markkinoiden kehitys oli nopeaa jo viime vuosisadan lopulla. Esimerkiksi vehnäjuuhojen valmistus sekä nahkatöiden teko ja teurastus siirtyivät tiloilta tuotantolaitoksiin ja kaupallistuivat jo vuoteen 1860 mennessä, miesten vaatteiden ompelu 1880-luvulle mennessä ja naisten sekä lasten vaatteiden ompelu vuosisadan vaihteeseen mennessä. Säilöntä teollistui vuosisadan vaihteeseen mennessä, juuston ja voin valmistus samoihin aikoihin, keksien valmistus 1910 mennessä ja leivän leipominen 1920-luvun loppuun mennessä.⁵⁶ Suomessa jakelujärjestelmän kehitys pääsi alkuun oikeastaan vasta maakaupan vapauttamisen myötä 1859. Vielä 1800-luvun lopulla ruokatalous perustui sekä maaseudulla että kaupungeissa pääasiassa varastointiin ja säilöntään. 1920-luvulla kaupunkilaistuva väki alkoi luopua maalaisyhteiskunnan kulutustraditioista ja elämäntavoista. Liedellä ja sähkövalolla oli tärkeä merkitys tässä prosessissa. 1930-luvulla valmisvaatteet alkoivat yleistyä erityisesti nuorisolla sekä lapsilla, ja lihajalosteet, einekset sekä hedelmät alkoivat saada sijaa kaupunkilaisten ruokavaliossa.⁵⁷

Työnjaon kehittyessä ja kaupungistumisen sekä elinkeinorakenteen muuttuessa myös kulutus muuttui ja monet alunperin kotitalousneuvojalle vuosisadan alun agraarisessa Suomessa kuuluneet tehtävät siirtyivät vähitellen erilaisten ammattikuntien ja instituutioiden tehtäviksi. Tällaisia ammattikuntia ja instituutioita olivat lastenhoidon ammattilaiset, neuvolat, sosiaalivirkailijat ja pesulat. Osa tehtävistä siirtyi jopa kaupan ja lopulta kuluttajaviranomaisten tehtäviksi. Naisvaltaisilla aloilla palkkatyöläistyminen paransi työmarkkina-asetmaa sekä usein myös ammatillista statusta. Palkkatyöläistymiseen liittyi

55 Alapuro 1980, 79; Talve 1990, 332; Hjerpe ja Pihkala 1989, 29.

56 Cowan 1989, 78.

57 Siipi 1967, 116; Talve 1990, 140.

edunvalvonnan kautta vähittäinen eteneminen työnjaolisessa ammattihierarkiassa, ja palkkatyöläistyvät ammattikunnat saattoivat menestyä muita paremmin.

Kotitalousalan koulutusta saaneet kotitalousteknikot ja monet kotitalousopettajat sijoittuivat yleensä paitsi naisjärjestöihin niin myös osuuskauppaliikkeen valistus- ja neuvontatehtäviin usein kotitalousneuvojan tai -konsulentin nimikkeillä. Naisjärjestöissä konsulentit olivat neuvoja ylempänä hierarkiassa. Konsulenteja oli vähemmän kuin neuvoja, ja he toimivat yleensä järjestöjen aluetason johtotehtävissä.

Kolmanneksi selitykseksi kotitalousalan heikolle statukselle professioiden järjestelmän hierarkiassa tarjoan tiedon luonnetta. Onko tiedon matala abstraktiotaso kotitalousneuvonnassa ongelma professionalisoitumisen kannalta? Onko tieto näin ollen liian muuttuvaa tai liian altista yhteiskunnan muutoksille? Professionaalistumisen kärjessä kulkee tieteellisenä auktoriteettina itsenäinen tieteenala. Kodin taloustiede yhdistää itse asiassa eri alojen näkökulmia, mikä voi olla sinänsä arvokasta mutta estää toimivallan haltuunottoa. Oppiaine on suhteellisen pieni, ja koulutuksessa on ollut voimakas käytännöllinen painotus. Toisaalta kodinhoitoon ja ruokatalouteen on liittynyt paljon perinteenä sukupolvelta toiselle välittyntä käytännöllistä tietoa, jota mikään abstrakti tai akateeminen tieto ei voi korvata.

Neljäs selitys liittyy kotitalousalan fragmentoitumiseen. Fragmentoituneella ja hajanaisella alalla tiedollisen monopolin haltuunotto on hankalaa. Kotitalouteen liittyviä tieteenaloja on useita: esimerkiksi lasten- ja terveydenhoitoon liittyvä tutkimus on langennut alan ammattilaisille, ruokatalouteen liittyvät asiat ravitsemustieteen alalle, pyykinpesu ja siivous kodin teknologiaan ja vaatealustus omaksi kokonaisuudekseen. Toisin sanoen muut professiot tai sellaisiksi pyrkivät ovat segmentoineet itselleen palasia kotitaloudesta, ja neuvonnalle on jäänyt yhtäältä käytännön taso ja toisaalta epämääräinen kotitalouden "kokonaisuus".

Viides mahdollinen selitys kotitalousneuvonnan heikolle statukselle professiojärjestelmän hierarkiassa on alan naisvaltaisuus. Ennen teollistumista sukupuoliin työnjako oli selkeä. Vaikka maatalon monenlaiset työtehtävät vaativat kaikkien yhteisiä ponnistuksia, oli melko selvää, että kotipiiriin tehtävät kuuluivat nimenomaan naisille. Esimerkiksi Yhdysvaltain maaseudulla 1700- ja 1800-luvulla itse asiassa harvat tehtävät olivat sukupuolineutraaleja: Ruth Schwartz Cowan mainitsee esimerkkeinä vain veden kantamisen ja lypsämisen. Lisäksi kodinhoitoon liittyvillä tehtävillä oli oma statushierarkiansa, jossa ylhäällä olivat ruoanlaitto, ompelu, silitys sekä lasten ja sairaiden hoito, kun taas vähemmän arvostettuja olivat pyykinpesu, siivoaminen ja pikkulasten hoito.⁵⁸ Statushierarkia on näkynyt pyykinpesijöiden ja siivoojien kohtalaisen heikkona arvostuksena – ainakin palkalla mitattuna – tehtävien siirryttyä kodin ulkopuolelle tai koneilla tehtäviksi.

58 Cowan 1989, 25, 31.

Kansainvälisesti yleistä käytäntöä noudattaen myös Suomessa kotitalousala ja sen koulutus ovat olleet lähes yksinomaan naisten aluetta. Marttajärjestö ja Maatalousnaiset olivat perinteisesti naisjärjestöjä. Kotitalousalan oppilaitokset perustettiin nimenomaan perheenemäntien kouluttamiseksi. Kodin taloustieteen professorit ovat olleet naisia, ja kotitalousalan korkeakouluopetuksen henkilökunta muutenkin selvästi naisvaltaista. Tässä suhteessa ala on poikennut suomalaisten korkeakoulujen sangen miesvaltaisesta käytännöstä.

Kodin taloustieteen yhdysvaltalaiset uranuurtajat eivät kyseenalaistaneet sitä perinteistä näkemystä, että koti on nimenomaan naisten paikka ja kotitalouden hoito kuuluu heille. Pääsääntöisesti tieteenalan perustajat eivät olleet radikaalifeministejä eivätkä suffragetteja, vaikka heidän näkemyksissään toki oli eroja.⁵⁹ He eivät myöskään kyseenalaistaneet ydinperhettä eivätkä pyrkineet osoittamaan, että kotityö tai kodin taloustiede voisi kuulua sekä miehille että naisille.

Kuudes mahdollinen selitys liittyy kotitalousneuvonnan vähittäiseen organisoitumiseen useiden kilpailevien järjestöjen harjoittamaksi toiminnaksi. Kehitys oli yhteydessä yhteiskunnan yleisiin muutoksiin kuten kaupungistumiseen, osuustoiminnan kehitykseen, maatalousjärjestöjen kehitykseen sekä valtakunnan politiikkaan. Mahdollisuudet yhtenäiseen toimintaan eivät ole olleet kovin hyvät, ja toimivallan haltuunotto on näin ollen ollut vaikeata.

Kun Suomessa kotitalousneuvonta vahvistui sotien välisellä ajalla, otettiin monessa suhteessa oppia ja mallia Yhdysvalloista ja Keski-Euroopasta. Ideoiden ja vaikutteiden tuonti ei tematisoidu Abbottin tarkastelussa. Se on selvästi pienen eurooppalaisen periferisen maan erityispiirre. Yhdysvalloissa vuosisadan vaihe oli kotitalousalan professionalisoitumisen kulta-aikaa.⁶⁰ Siellä koulutetut naiset ja erityisesti sosiaalityöntekijät ja opettajat alkoivat korostaa asiantuntijuuttaan kotiin liittyvissä asioissa. Syntyi uusi tieteenala: kodin taloustiede. Uuden tieteenalan perustajia olivat Ellen Richards sekä Christine Frederick.

Kodin taloustieteen perustajat Yhdysvalloissa olivat paradoksaalisessa tilanteessa. He olivat naisten kotitaloudessa tekemästä työstä kiinnostuneita naisia, jotka toimivat miesten tavoin koulutustaastaansa perustuen ja yrittivät soveltaa traditionaalisesti miesten hallitsemien alojen standardeja saadakseen jalansijaa miesten hallitsemassa instituutiossa eli tiedeyhteisössä. Kodin taloustieteilijät uskoivat, että heidän argumenttinsa oman tieteenalansa puolesta olisivat kohottaneet kodin taloustieteen yksityisestä sfääristä akateemiseen yhteisöön osaksi julkista sfääriä. Kodin taloustieteestä tuli kuitenkin naisille sopiva "nurkkaus" akateemisen yhteisön sisällä sen sijaan, että se olisi todella aidosti lisännyt naisten valtaa ja saanut hyväksyntää akateemisena tutkimusalueena.⁶¹ Tulevaisuus osoittaa sen, pystyvätkö kodin taloustiede ja kansantaloustieteen sisällä syntynyt feministinen keskustelu yhdessä esimerkiksi

59 Landström 1994, 135. Kodin taloustieteen perustajien näkemyseroista, ks. Hayden 1981.

60 Ehrenreich & English 1979, 150.

61 Whittenberger-Keith 1994, 125, 131.

sosiologisen kulutustutkimuksen kanssa nostamaan kotitalous- ja kuluttajakysymysten statusta akateemisena tutkimusalueena?

Professionalisoituminen ja sen ongelmat

Onko Abbottin professiojärjestelmän teoriasta apua Suomen kotitalousalan professionalisointitendenssin tarkastelussa? Teorian avulla pystytään selittämään monia asioita. Kotitalousneuvojan ammatin matala status Abbottin professioiden järjestelmässä näkyy monilla tasoilla: Tiedon abstraktiotaso ei ole korkea, eri oppiaineet kilpailevat tiedollisina auktoriteetteina keskenään toimivallasta ja erityisesti tiedolliset sisällöt näyttävät olevan jossain määrin lainatavaraa. Kotitalousneuvojat eivät ole kyenneet valtaamaan itselleen selvää toimivalta-alueita. Hajanaisuus on leimallinen piirre koko kotitalousalan ammattikuville. Muutokset teknologiassa ja organisaatioissa – kodin teknologian tulo sekä työnjaon ja markkinoiden muutokset – ovat vaikuttaneet voimakkaasti kotitalousalan kehitykseen. Suomessa vähittäinen irtaantuminen agaaraisesta omavaraistaloudesta sekä toisen maailmansodan jälkeen tapahtunut kaupungistuminen ovat myös määränneet kehitystä osaltaan.

Kotitalousneuvojat ja muut kotitalousalan ammattikunnat onnistuivat sotien välisenä aikana nostamaan omaa asemaansa kotitalousideologian turvin, joka löi lävitse 1920- ja 1930-luvulla. Sodan myötä naiset tulivat voimakkaasti palkkatyöhön. Kotitalousala eteni professionalisoinnin suuntaan 1940-luvulla, kun Kotitalouskeskus 1941, Työtehoseuran kotitalousosasto 1943 ja lopulta kodin taloustieteen professuuri 1946 perustettiin. 1950-luvulla neuvontaa harjoitettiin laajentuvan markkinatalouden kasvaessa ja uusien kulutustavaroiden sekä erityisesti kotitalouskoneiden tullessa markkinoille. Voi kärkeä sanoa, että suomalainen joukkokulutussyhteiskunta oli syntyneenä.

Vahva eettisen koodin noudattaminen on ollut ominaista kotitalousneuvonnan ammattikuvalla Suomessa. Tehtävissä on ollut paljon "kutsumusammattinomaisuutta". Naisvaltaisiin aloihin usein liitetty eettisyys, altruismi ja jopa suoranainen uhrautuminen on näkynyt verrattain heikkona palkkauksena usein raskaisiin työtehtäviin nähden: vielä 1940- ja 1950-luvulla kotitalousneuvojat joutuivat usein työskentelemään hankalissa olosuhteissa maaseudulla ympäri Suomen, sopeutumaan alueellisiin kulttuurieroihin ja matkustamaan hyvin runsaasti. Arkielämän moniulotteisuus ja kirjavuus on korostunut ammatissa, jossa työkenttänä on ollut koko maa kulttuurieroineen ja erilaisine käytäntöineen. Vaikka kotitalousalan tärkeys on tunnustettu, siihen ei aina ole oltu valmiita panostamaan mainittavasti voimavaroja. Näyttää siltä, että myös kotitalousalalla ne ammatit, jotka palkkatyöläistyivät varhain ja voimakkaimmin, ovat edenneet pisimmälle professionalisoinnin suuntaan. Esimerkkeinä mainittakoon kotitalousopettajat tai kotitalousalaa lähellä olevista hoiva-ammateista sairaanhoitajat.

Ideoiden tuonti ulkomailta kuten Saksasta, Ruotsista ja Yhdysvalloista Suomeen on pienen perifeerisen maan erityispiirre, joka ei ole keskeinen Abbottin

professionien järjestelmän teoriassa. Abbott ei korosta myöskään käsitteiden ja teorioiden lainaamista muilta oppialoilta. Kun kodin taloustieteeseen on lainattu käsitteitä esimerkiksi kansantaloustieteestä, on auktoriteetti jäänyt kansantaloustieteeseen. Toisaalta ajattelumallien, käsitteiden ja teorioiden omaksuminen sekä analogiat tieteenalalta toiselle liittyvät olennaisesti tieteenalojen kehitykseen.

Yhdysvaltalaiselle mallille vieras piirre on lisäksi valtion verrattain voimakas rooli neuvonnan rahoittajana sekä myöhemmin myös organisoijana Suomessa. 1920-luvun alussa keskusteltiin siitä, pitäisikö julkisen vallan kontrolli neuvonnan organisoijana olla välitöntä vai tapahtua kansalaisjärjestöjen rahoituksen kautta. Jälkimmäinen malli omaksuttiin tuolloin. Erityisesti toisen maailmansodan aikana valtiovalta alkoi osallistua aktiivisesti neuvonnan ja valituksen organisointiin. Sodan jälkeen 1950-luvulla painopiste oli jälleen järjestötoiminnassa, mutta 1960-luvulla luotiin lopulta perusteet valtiolliselle kuluttajapolitiikalle.

Teoreettisia ratkaisuja professionalisoitumisen ongelmiin

Professionalisoitumista on esitetty ratkaisuksi jälkiteollisen tietoyhteiskunnan työnjaon ongelmiin. Erilaisten tietointensiivisten palvelujen tarve ja tuotannon lisääntyminen liittyvät meneillään olevaan tuotantorakenteen muutokseen: siirtymiseen "savupiipputuotannosta" palvelujen tuotantoon. Freidson on jäsentänyt moderneja korkeaa koulutustasoa vaativien palvelualojen työmarkkinoita kolmen ideaalityyppisen mallin avulla. Ne ovat vapaiden markkinoiden malli, byrokraattinen malli ja professiomalli. Freidsonin mukaan professiomalli voisi olla toimiva vaihtoehto kahdelle muulle. Hän korostaa professiomallin etuja työmarkkinoilla: professiot sitoutuvat työhönsä, heidän työmoraalinsa on korkea ja heidän keskinäinen kilpailunsa liittyy laadun parantamiseen sekä virtuoosimaisen työsuorituksen tavoitteluun.⁶²

Vapaiden markkinoiden mallissa työntekijät toimivat ainoastaan yksilönä ajattelematta yhteisiä etujaan tai järjestäytymättä kollektiiveihin, kilpailevat työpaikoista ja työnantajat tai asiakkaat tekevät valintoja heidän välillään vapaasti. Mallissa ajatellaan, että kuluttaja johtaa viime kädessä päätöksillään markkinoiden toimintaa. Kuluttajat ovat lähinnä kiinnostuneita tavaroiden ja palveluiden hinnoista, ja rahassa mitatut hinnat sekä voitot ovat kannustimia ja menestyksen perimmäisiä mittareita. Tehokkuus on määritelty hinnan minimoitina.

Työmarkkinoiden byrokraattisessa mallissa kannustimet ja arvot ovat toisenlaisia. Johtaja tai viranomainen tekee päätökset, ja tavoitteena on spesifioitujen tavaroiden ja palveluiden luotettava ja ennustettava tuotanto. Hinta on tarjonnan luotettavuutta ja ennustettavuutta vähemmän tärkeä tekijä. Formaaliset säännöt ja standardit määrittelevät laadun, ja yksittäinen kuluttaja voi valita

62 Freidson 1994, 172, 187–190.

Taulukko 8.1: Freidsonin (1994) professionaalisten markkinoiden ideaalityypit.

	markkinamalli	byrokratiamalli	professionimalli
keskeiset toimijat	– työn tekijä yksilönä – kuluttaja	– johtaja tai viranomainen	– professio yhteisönä
tuotannon "arvon" mitta	– tuotteen hinta	– tuotannon luotettavuus ja ennustettavuus	– tuotteen laatu
kannustimet	– hinnat ja voitot	– vakaat työolot – myös rahallisia kannustimia	– arvostus – luottamus

niiden tavaroiden ja palvelujen joukosta, joita on päätetty tuottaa. Vakaat ja ennustettavat työolosuhteet ovat työntekijöiden keskeiset kannustimet, vaikka rahallisilla kannustimilla on myös merkitystä.

Ammatillisesti kontrolloidussa työmarkkinoiden professionimallissa korostuu profession yhteisöluonne ja sen kollegiaalisuus. Profession rajaa kuluttajien ja työnantajien valintoja yhteisellä päätöksellä. Profession jäsenet painottavat kollegiaalisuutta ja sitoutuvat tekemään työnsä hyvin ansaitakseen kollegojensa arvonannon. Arvonanto ja kunnioitus ovat siis keskeisiä kannustimia. Arvo liittyy mallissa työn laatuun.

Freidson tarjoaakin palvelujen tuotannon professionimallia luottamukseen ja toiminnan vapauteen liittyvien kysymysten potentiaalisiksi ratkaisuksi.⁶³ Hän myöntää, että valvontaa tarvitaan joka tapauksessa ja ettei väärinkäytöksiltä välttämättä koskaan välttyä täysin. Hän pitää kuitenkin kollegiaalisuuteen, eettisiin koodeihin ja jäsenten keskinäiseen luottamukseen perustuvaa työntekijöiden itsensä kontrolloimaa professionimallia parhaana ratkaisuna ainakin terveydenhoidon alalla.

Voidaan väittää, että vapaasti toimiva markkinatalous edellyttää selkeitä pelisääntöjä ja myös eettisten koodien rooli korostuu. Olisiko professionaalitumisen edistäminen sopiva malli myös kotitalous- ja kuluttaja-alan työnorganisointiin sekä palvelujen kehittämiseen? Vahvistuneet kuluttajaliikkeet asettivat Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa professionaaliset palvelut vakavasti puntariin 1970-luvulla.⁶⁴ Edistäisikö professionäkökulman ja eettisten koodien painottaminen palvelujen tuottajien ja kuluttajien vuoropuhelua? Mitä professionäkökulman korostaminen merkitsisi tulevaisuuden kuluttajapolitiikan kannalta?

63 Freidson 1994, 193–4.

64 Konttinen 1989, 90.

V
VALISTUKSEN
HENKI
LIIKEVOIMANA
KULUTUS-
YHTEISKUNNAN
SYNNYSSÄ

■ Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan

Johtopäätöksiä

Kun siis jokainen yksilö pyrkii kaiken kykynsä mukaan käyttämään pääomansa kotimaisen tuotantoelämän tukemiseen ja siten ohjaamaan tätä tuotantoelämää, jotta sen tuotanto voisi saavuttaa suurimman arvonsa, työskentelee kukin yksilö välttämättä tehdäkseen yhteiskunnan vuotuisten tulojen kasvattamiseksi mahdollisimman suuriksi. Hän ei kylläkään yleensä pyri edistämään yleistä etua eikä tiedä, miten paljon hän sitä edistää. Antamalla kotimaisen tuotantoelämän kannattamiselle etusijan ennen ulkomaista hän etsii vain omaa turvallisuuttaan; ja ohjaamalla tätä tuotantoelämää siten, että sen tuotos olisi arvoltaan mahdollisimman suuri, hän tavoittelee vain omaa etuaan ja häntä johtaa tässä kuten monissa muissakin asioissa näkymätön käsi edistämään selaista tarkoituspäätä, jolla ei ole mitään osaa hänen aikomuksissaan.¹

Sosiaalisen toiminnan tahattomat, ei-aiotut tai odottamattomat seuraukset ovat yhteiskuntatutkimuksen keskeisiä tutkimuskohteita. Yksilöiden ja ihmisryhmien itsenäisen toiminnan seuraukset ovat suurelta osin ennalta arvaamattomia. Yksilöt voivat omilla pyrinöillään tahtomattaan "näkymättömän käden" vaikutuksesta edistää yleistä hyvää kuten Adam Smith ylläolevassa kuuluisassa vertauksessaan väittää. Näin ollen voidaan ajatella, että historia on intentionaalisen toiminnan tahatonta tulosta. Se ei ole sinänsä suunniteltu projekti.² Tosin historiassa hyvä esimerkki suunnitellusta kollektiivisesta projektista on kansallisvaltion luominen ja kehittäminen.

Markkinoiden synty ja kehittyminen sekä modernin massakulutussyhteiskunnan kehitys ovat tyypillisesti ihmisten ja ihmisjoukkojen toiminnan tahatonta tulosta. Kyseessä ovat pitkän aikavälin prosessit, jotka ovat toteutuneet eri maissa hyvin eri aikoina. Tällä vuosisadalla Euroopan ja Pohjois-Amerikan yhteiskuntien ja nyttemmin myös muiden maanosien yhteiskuntien kehitystä on leimannut raha- ja markkinatalouden voimistuminen. Markkinatalouden kannattajat ovat pitäneet modernisoitumista välttämättömänä sekä väistämättömänä ja vaatineet sen kiihdyttämistä poistamalla esteitä markkinoiden ja talouden toiminnan tieltä. Kriitikot puolestaan ovat vaatineet välillä painokkaammin ja välillä taas vaimeammin markkinoiden säätelyä.

1 Smith [1776]1981, 456.

2 Giddens 1984, 12, 25.

Markkinavoimien säätelyä ovat esittäneet esimerkiksi kuluttajien eturyhmäksi perustetun kuluttajaliikkeen kannattajat. He ovat ajaneet kuluttajan oikeuksia ja vaatineet vaihtelevista syistä kuluttajien suojaamista suurta taloudellista valtaa käyttävän elinkeinoelämän toimilta. Kuluttajaliike on konsumerismin yksi muoto. Sana konsumerismi viittaa erilaisiin intellektuaalisiin traditioihin. Konsumerismi voidaan ymmärtää ainakin viidellä eri tavalla: kuluttajaliikkeenä, poliittisena lähinnä oikeiston kannattamana ideologiana, globaalin kehityksen taloudellisena ideologiana, näyttävän kulutuksen ideologiana tai teollistuneiden yhteiskuntien uutena moraalioppina puritaanisen etiikan väistymisen jälkeen.³ Tarkastelen konsumerismiä kuluttajaliikkeenä, joka kehittyi vähitellen yhteiskunnalliseksi painostusryhmäksi. Kehitys sai erilaisia muotoja maasta riippuen.

1840-luvulla Britanniassa järjestäytyneestä osuustoimintaliikkeestä alkunsa saanut kuluttajaliike on pyrkinyt ajamaan kuluttajien etuja ja painottanut välillä osuustoiminta-aatetta, toisinaan yritysten välisen kilpailun lisäämistä ja joskus myös elinkeinoelämän yhteiskunnallisen säätelyn sekä informaation lisäämistä. Myös Pohjoismaissa kuluttajaliikkeet lähtivät kehittymään vuosisadan vaihteen paikkeilla yhtäältä kotitalousalan ja toisaalta osuuskauppaliikkeen vaikutuksesta.⁴

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu kotitalousneuvonnan muuntumista kuluttajapolitiikaksi 1900-luvun Suomessa. Keskeisiä toimijoita ovat olleet yhtäältä naisten kotitalousjärjestöjen toiminnallaan toteuttama kotitalousliike ja toisaalta osuuskauppaliike. Naisten kotitalousjärjestöt toimivat osaksi maatalousjärjestöjen tai poliittisten järjestöjen naisosastoina. Suomalainen kuluttajaliike sai valtiolliset puitteet vasta 1960-luvulla, kun Kuluttajaneuvosto perustettiin vuonna 1965. Silloin siirryttiin julkilausumattoman kuluttajapolitiikan ajasta virallisen kuluttajapolitiikan aikaan.

Käsitykseni mukaan ennen julkisen kuluttajapolitiikan syntyä 1960-luvulla osittain julkista rahoitusta nauttineet järjestöt toteuttivat omia päämääriään, joihin liittyi kotitalouksien neuvonnan avulla tapahtuneen auttamisen ja tukemisen lisäksi oman jäsenistön kasvattaminen sekä järjestön voimistaminen. Pääasiassa naisten hallitsemien järjestöjen päämääränä oli myös kotitalouksien nostaminen julkisen huomion kohteeksi suomalaisessa yhteiskunnassa. Samalla ne tulivat harjoittaneeksi kotitalouspolitiikkaa tekemällä työtä kotitalousalan kehittämiseksi ja vaikuttamalla julkisuudessa. Kotitalouspolitiikka oli modernin kuluttajapolitiikan esiaste.

Ensimmäinen yritys julkiseksi kotitalouspolitiikaksi oli vuosina 1917–1923 toiminut Valtion Kotitaloustoimikunta, jonka toiminta kilpistyi järjestöjen kotitalousneuvonnan voimistumiseen 1920- ja 1930-luvulla. Järjestövetoiseen neuvontaan päädyttiin kansalaissodanjälkeisen ideologisen kamppailun tuloksena. Julkisen kotitalouspolitiikan puolestapuhujat olivat pääasiassa naisia.

3 Gabriel & Lang 1995, 7–8.

4 Ks. Cross 1993; Gabriel & Lang 1995; Pantzar & Heinonen 1998; Ilmonen & Stø 1997, 198.

Kotitalouspolitiikassa oikeiston ja vasemmiston naiset löysivät yhteisiä intressejä ja liittoutuivat pyrkien jättämään puoluepoliittiset ristiriidat syrjään. Järjestöt toteuttivat valistustyötä siirtymällä kiertävien neuvojen henkilökohtaisesta neuvonnasta kurseilla, kokouksissa ja kilpailuissa toteutetun joukko-neuvonnan suuntaan. Myös edistysmielinen osuuskauppaliike panosti jo sotien välillä erityisesti naisille suunnattuun neuvontaan ja valistukseen.

Viime sotien aikana ja 1940-luvulta lähtien alkoi siihen asti osarahoittajan roolissa pysytelleen julkisen vallan ote voimistua. Julkisen vallan kiinnostus kulutukseen huipentui kuluttajaneuvoston perustamiseen myös Suomessa muiden Pohjoismaiden tapaan sekä kuluttajapolitiikan syntyyn keskitetyn tulopoliittisen järjestelmän osana. Julkisina toimijoina vaikuttivat tosin jo 1910-luvulta lähtien joidenkin suurimpien kaupunkien kotitalouslautakunnat. Niin Länsi-Euroopan maissa kuin myös Suomessakin sota-ajan niukkuus ja kulutustavarasäännöstely merkitsivät julkisen sektorin otteen merkittävää voimistumista. Valtiollinen sääntely ja ohjaus koski sekä tuotantoa että kulutusta.⁵ Uudet olosuhteet pakottivat järjestöjä omaksumaan uusia käytäntöjä valistustyössä. Kotitalousalan tutkimus- ja valistusorganisaatioiden kuten Kotitalouskeskuksen ja Työtehoseuran kotitalousosaston perustaminen merkitsi järjestöjen yhteistyön tiivistymistä. Valmiine organisaatioineen järjestöt sopeutuivat yllättävän hyvin olosuhteisiin ja tukivat työllään Kansanhuoltoministeriön, Suomen Huollon ja Vapaan Huollon toimintaa kotirintaman tukemiseksi ja pulan voittamiseksi. 1940-luku oli rationalisoinnin, niukkuuden ja keskitetyn pulantorjuntaneuvonnan aikaa. Tärkeä askel kotitalousalalle oli ravintokemian ja kodin taloustieteen oppituolien perustaminen Helsingin yliopistoon vuosikymmenen lopulla.

1950-luku oli kotitalousneuvonnan kulta-aikaa. Kulutustavaramarkkinoiden vapautuessa valistusjärjestöt ja -organisaatiot alkoivat levittää tietoa uusista markkinoille tulevista kotitalouskoneista ja -laitteista. Tiedon tarve oli suurta, sillä monet uutuuksista olivat ennen näkemättömiä. Kurssien, havaintoesitysten, valistuslehtien ja näyttelyiden avulla järjestöt levittivät valistusta ympäri maata. Osuuskauppaliike toimi myös aktiivisesti kasvavan jäsenistönsä valistamiseksi laajenevien kulutustavaramarkkinoiden uusista mahdollisuuksista. Elokuvasta tuli tärkeä valistuksen kanava kunnes televisio alkoi nopeasti tunkeutua sen rinnalle vuosikymmenen lopulla ja ohi seuraavalla vuosikymmenellä.

Omalla toiminnallaan naisten neuvontajärjestöt ja osuuskauppaliike muokkasivat maaperää kulutusyhteiskunnan läpimurrolle, joka toteutui Suomessa vähitellen etenevänä prosessina. Siten neuvonta ja valistus toimi omalta osaltaan yhteiskunnan liikevoimana sen modernisoituessa. Korostaessaan kotitalouden merkitystä paitsi kulutuksen niin myös kotitaloustuotannon kannalta järjestöt rikkoivat perinteistä kuvaa miehisen tuotannon sfäärin ja naisisen kulutuksen sfäärin suhteesta. Kotitalous ei näyttäytynyt enää pelkästään pas-

---

5 Torstendahl 1991, 124.

siivisena materiaalisen tuotannon hedelmien käyttäjänä ja reproduktion kautta tuotannolle työvoimaa luovuttavana yksikkönä. Kotitalouden kukoistus ja hyvinvointi tuotiin esiin kansalaisten sekä koko yhteiskunnan hyvinvoinnin ehdonä. Osuustoimintaliike tuotantolaitoksineen tarjosi lisäksi osuustoimintaa kokonaisvaltaiseksi malliksi taloudenpidon järjestämiseksi yhteiskunnassa. Tärkeänä järjestöjen kotitalousneuvonnan kannustimena oli toimintaan myönnetty valtionapu. Vaikka järjestöt toimivat kansalaisyhteiskunnan tasolla, julkinen valta vaikutti omilla päätöksillään voimakkaasti niiden toimintaympäristöön.

Järjestöjen menestys perustui osaltaan siihen, että neuvojat jalkautuivat kentälle ja olivat siten väistämättä lähellä ihmisten arkipäivän ongelmia. Arkipäivän konkreettisiin ongelmiin kotitalouden hoidon ja kulutuksen alueella kaivattiin yksinkertaisesti vastauksia, ja järjestöt olivat valmiita antamaan niitä. Esimerkiksi sotien välisenä aikana neuvontajärjestöt opastivat kotitalouksia taloudellisuudessa ja järkipäiväisessä kodinhoidossa, 1940-luvulla järjestöillä oli tärkeä rooli pulantorjunnassa, ja 1950-luvulla neuvontajärjestöt ja valitusorganisaatiot tiedottivat kulutustavaramarkkinoiden uutuuksista. Joskus neuvonnassa lieene tapahtunut ylilyöntejä, mutta ilmeisesti järjestöt onnistuivat kohdentamaan työnsä neuvoja kaipaaville eikä niiden tarvinnut tyrkyttää neuvontaa. Toinen menestykseen vaikuttanut tekijä oli se, että järjestöt reagoivat neuvonnan kasvavaan suosioon lisäämällä ja kehittämällä toimintaansa ja onnistuivat siten hankkimaan lisää jäseniä. Kolmanneksi järjestöt kykenivät ajoittaisista kiistoista huolimatta tiivistämään yhteistyötään, ja joustavuudellaan ne säilyivät pitkään itsenäisinä toistuvista yhdistämishankkeista huolimatta. Erityisen kiinnostava hanke kulutusyhteiskunnan kehitystä ajatellen oli Kotitalouskeskuksen yhteydessä 1950-luvun puolivälistä 1970-luvun lopulle toiminut Teollisuuden ja kotitalouden yhteistyövaliokunta (Tekova), joka oli kotitalousalan ja kotimarkkinateollisuuden yhteistyöfoorumi.

Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki

Historiallisen ja institutionaalisen taloustieteen nykyisiin kärkinimiin kuuluva Douglass C. North on painottanut voimakkaasti aatteiden ja ideologioiden merkitystä yhteiskuntien kehityksessä. Ideologiat perustuvat subjektiiviselle ymmärrykselle ja havainnoille todellisuudesta sekä vaikuttavat ihmisten valintoihin. Hänen mukaansa instituutioilla on keskeinen rooli aatteiden ja ideologioiden vaikutuksessa.⁶ Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat olleet kotitalousneuvonnan ja kuluttajavalistuksen instituutiot sekä erityisesti niiden toiminnan taustalla vaikuttanut ideologia.

6 North 1990, 22–23, 111. "Ideologialla tarkoitetaan subjektiivista ymmärrystä (malleja, teorioita), joita kaikilla ihmisillä on ympäröivän maailman selittämiseksi. Joko yksilöllisten suhteiden mikrotasolla tai kommunismin tai uskontojen kaltaisten menneisyydelle ja nykyisyydelle yhtenäisiä selityksiä tarjoavien järjestettyjen ideologioiden makrotasolla yksilöiden rakentamia *teorioita värittävä*t normatiiviset näkemykset siitä, miten maailman tulisi olla järjestetty." (North 1990, 23; kurs, alkup.) Instituutioilla taas tarkoitetaan talouden muodollisia tai epämuodollisia pelisääntöjä.

Ideologiaan liittyy käsityksiä taloudellisen toiminnan luonteesta ja pyrki-
myksiä ohjata sitä haluttuun suuntaan. Kotitalousneuvonnan ja kuluttajavalis-
tuksen normatiivisuuden taustalla on käsitys "oikeista" tavoista toimia, ja neu-
vonnalla on pyritty muuttamaan käytäntöjä. Käytännöt taas liittyvät ympä-
röivään yhteiskuntaan, jonka muutokset vaikuttavat osaltaan käytäntöihin. Ky-
seessä on toimijoiden ja yhteiskunnan monimuotoinen vuorovaikutusprosessi.
Välillisesti tutkimuksessa on tarkasteltu siis myös suomalaisen yhteiskunnan
kehitystä moderniksi kulutusyhteiskunnaksi. Taloustieteilijät ovat viime aikoi-
na kiinnittäneet huomiota historioitsijoille tuttuun polkuriippuvuusilmiöön:
menneisyyden ratkaisut sekä toteutunut kehitys vaikuttavat yhteiskunnassa
aina olemassaoleviin valinnan vaihtoehtoihin ja ohjaavat siten kehityksen
suuntaa.⁷

Väitän, että naisten neuvontajärjestöjen ja osittain myös osuuskauppaliik-
keen toteuttaman kotitalousliikkeen toiminta perustui toisessa luvussa esitel-
tyyn tavallisesti julkilausumattomaan kotitalousideologiaan. Sen juuret olivat
osaltaan talonpoikaisyhteiskunnan arvostamisessa säästäväisyydessä, ahkeruu-
dessa, taloudellisuudessa, siisteydessä, kunnollisuudessa ja omavaraisuudessa.
Moderni lisääntyvä yhteiskunnallinen työnjako ja 1900-luvun alkupuolella
vahvasti korostunut rationalisointiaate toivat oman lisänsä kotitalousideologi-
an käytännön toteutukseen eli kotitalousneuvontaan. Vilpitön auttamisen halu
oli epäilemättä neuvontatyön keskeisiä pontimia, ja tavoitteena oli saada ko-
titalouksien hyvinvointi nousemaan niiden omalla työllä. Järjestöt pyrkivät
vastaamaan kehittyvien kulutustavaramarkkinoiden haasteisiin kehittämällä
neuvontakäytäntöjään ja omaksumalla valistuksen käyttöön uusia välineitä.

Kotitalousideologian elementit ovat painottuneet eri tavoin ajan kuluessa.
Kotitalousliikkeen nousuvaiheessa vuosisadan vaihteen jälkeen ja 1910-luvulla
kotitalouskysymys määriteltiin ensimmäisen kerran yhteiskunnallisena kysy-
myksenä. Taustalla vaikuttivat voimakkaasti talonpoikaisyhteiskunnan perintö
ja sen arvot kuten säästäminen, omavaraisuus ja holhoava patriarkalismi. Fen-
nomaaniliikkeen holhoava ja patriarkaallinen yhteiskuntakuva näkyi kotitalous-
liikkeen alkuvaiheessa siten, että kotitalousalan johtavat säätyläisnaiset kannat-
tivat kyllä naisasialiikettä ja naisten emansipaatiota mutta saattoivat suhtautua
alempien kansankerrosten naisiin holhoavasti ja kontrolloivasti. Sikäli voisi pu-
hua maternalismista tai matriarkalismista.⁸ He saattoivat ajatella, että tieto oi-
keista ruuanlaitto-, siivous- tai taloudenhoitomenetelmistä piti vain kertoa "kan-
salle". "Kansa" oli kuin lapsi, joka valistuksen avulla piti kasvattaa hyvälle ta-
voille. Tosin valistus herätti joskus myös vastarintaa. Suomalainen yhteiskunta
oli vuosisadan vaihteessa vielä sääty-yhteiskunta. Yhteiskuntaryhmien väliset erot
olivat selkeitä. Tähän liittyvät myös Michel Foucault'n huomautukset tiedon ja
vallan yhteenkietoutumisesta sekä Jürgen Habermasin ajatukset valistuksen ja
kontrollin januskasvoista.⁹ Valistus toimi kurinalaistamisen välineenä.

7 David 1985; Krugman 1994, 221–244; North 1990, 92–104.

8 Ks. Nätkin 1997.

9 Foucault [1975]1980; Habermas 1962.

1920- ja 1930-luvulla järjestöneuvonnan aikana alkoi ensin kansainvälisen rationalisointiliikkeen myötä noussut työtehoajattelu korostua. Rationalisointi nähtiin ratkaisuna myös kotitalouden ongelmiin. Järkiperaistamalla kotitaloustyötä ajateltiin päästävän suurempaan tehokkuuteen ja ajansäästöön. Kyseessä oli suora analogia teollisuustuotannossa toteutetusta työnjaosta ja rationalisoinnista. Rationalisoinnin tarvetta korosti vahvana säilynyt omavaraisuusajattelu. 1930-luvulla perheenemännyyttä korostettiin yhteiskunnallisena perusarvona. Vuosikymmenen alun talouskriisi ja siihen liittyneet työttömyys- ja velkaantumisongelmat tarjosivat hedelmällisen maaperän perheenemännyyden ja kodin merkityksen korostamiselle. Kotitalousideologia sulautui myös osittain yleiseen kansallisuusaatteeseen, joka eli sotien välillä kukoistuskauttaan. Koti, uskonto ja isänmaa olivat naisjärjestöjen samoin kuin monien muidenkin kansalaisjärjestöjen perusarvoja.

Talvi- ja jatkosota sekä niihin liittynyt tavarapula nostivat omavaraisuuden ja säästämisen keskeisiksi. Sääntöstely pakotti myös rationalisointiin ja taloudellisen suunnittelun lisäämiseen. Nämä painotukset näkyivät neuvonta- ja valistustyössä myös 1940-luvun lopulla. Kun tavarapula lopulta alkoi hellittää 1950-luvulla ja oltiin siirtymässä moderniin kulutusyhteiskuntaan, kotitaloustyön rationalisoinnissa painottui kotitalouskoneiden rooli ja myös ostopäätösten rationalisointi sai kasvavan painon kuluttajavalistuksessa.¹⁰

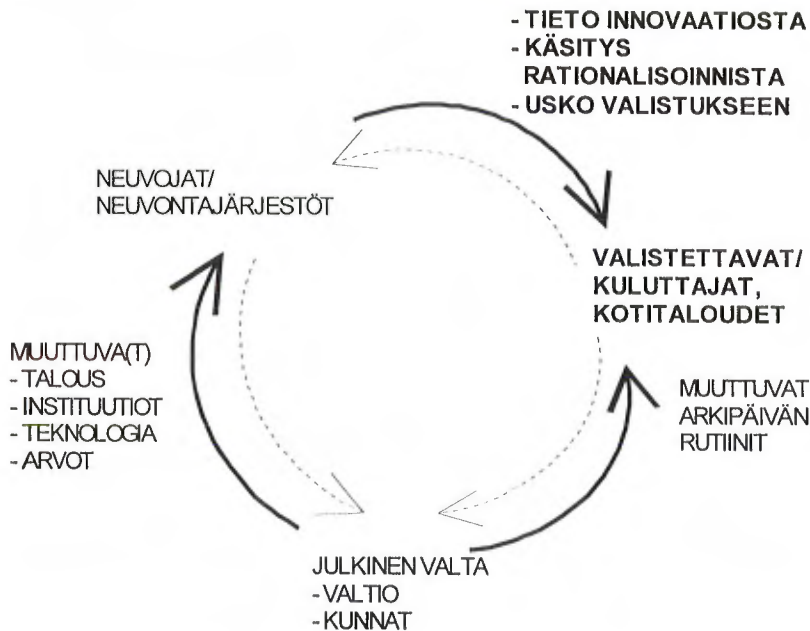
Kotitalousneuvonnan ja kuluttajavalistuksen kehitystä voidaan hahmottaa yksinkertaisen kuvion avulla. Kuviossa 9.1 valistajat, valistettavat ja julkinen valta kehittyvässä yhteiskunnassa ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja muodostavat syklin. Valistajien, valistettavien ja julkisen vallan välillä on kytkentöjä molempiin suuntiin. Neuvontajärjestöt edustavat kansalaisyhteiskunnan tasoa. Julkinen valta toimii vuorovaikutusprosessissa pelisääntöjen säätelijänä ja takaajana. Yhteiskunnan kehitys saa aikaan muutoksia valistettavien kotitalouksien ja kuluttajien arkipäivän rutiineissa. Se vaikuttaa myös valistajiin modernin markkinatalouden voimistumisen sekä markkinoiden muutosten, elinkeinorakenteen muutoksen ja teknologian muutosten kautta. Sekä valistajiin että valistettaviin vaikuttavat siis talouden, instituutioiden, teknologian ja ideologioiden muutokset yhteiskunnassa. Sanotut muutokset vaikuttavat valistajien ja heidän järjestöjensä toimintaympäristöön. Kotitalouksille ne ilmenevät muutoksina arkipäivän rutiineissa ja toimintaympäristössä.

Valistajat ja valistettavat pääasiassa sopeutuvat yhteiskunnan muutoksiin (yhtenäiset nuolet), joskin valistajat vaikuttavat myös yhteiskuntakehitykseen (katkonainen nuoli) omilla käytännöillään eli esimerkiksi kiinnittämällä huomiota kotitalouden ja kulutuksen teemoihin, tiivistämällä yhteistyötä aika ajoin sekä vaikuttamalla lainsäädäntöön. Valistettavien kuluttajien vaikuttaminen yhteiskuntaan toteutuu osittain kuluttajanvalinnan kautta, vaikka kuluttajan suvereenisuudella on monien mielestä selkeät rajat. Kuluttaja-aktiivit

---

10 Kotitalouskoneet ja rationalisointi eivät kuitenkaan välttämättä vähentäneet kotitaloustyön kokonaismäärää. Ruth Schwartz Cowan (1989) on osoittanut, että työn luonne muuttui ja työmäärä saattoi jopa kasvaa kotitalouksien koneistamisen myötä.

Kuvio 9.1: Kotitalousvalistuksen syklinen malli.

vaikuttavat osittain järjestöjen sekä muun julkisen toiminnan kautta. Jokainen kansalainen voi pyrkiä vaikuttamaan vaaleissa.

Neuvontajärjestöt pyrkivät jo sotienvälisenä aikana toimimaan kotitalousalan eturyhmänä. Kotitalousalalle ei kuitenkaan koskaan syntynyt samantyyppistä voimakasta korporatiivista elintä kuin mitä ammattiyhdistysliike tai elinkeinoelämän järjestöt edustavat. Tämä johtunee paljolti siitä, että kotitaloudet ovat olleet kuitenkin liian heterogeeninen ryhmä voidakseen toimia täysipainoisesti korporatiivisena eturyhmänä. Väestön muuttuminen palkansaajiksi on muuttanut tilannetta. Kuluttajat ovat kuitenkin edelleen kovin hajanainen ryhmä selkeiden yhteisten ja yksiselitteisten tavoitteiden löytämiseksi painostusryhmänä.

Talonpoikaisen yhteiskunnan arvot ovat heijastuneet menneinä vuosikymmeninä kotitalousneuvontaa ja kuluttajavalistusta harjoittaneiden järjestöjen toiminnassa sekä käytännöissä. Myös Max Weberin tarkastelema protestanttinen työetiikka on osaltaan vaikuttanut vahvasti suomalaisen yhteiskunnan kehityksessä. Suomalaisten sanotaan olevan hyvin työorientoituneita. Työnteko oli talonpoikaiskulttuurissa välttämättömyys, jotta selvitettiin kovien luonnonolosuhteiden vallitessa. Mikäli Colin Campbellin¹¹ ajatus kulutusyhteiskunnan ja romanttisen etiikan yhteydestä pitää paikkansa, on "kulutuksen henki" loistanut poissaolollaan suomalaisen kulttuurin kentässä. Kulutusta – ainakin näyttävää, runsasta ja liiallista – on pidetty suorastaan sopimattomana ja tuomittavana.

11 Campbell 1987.

Talonpoikaisen talouseetoksen elementit ovat vaikuttaneet valistustyöhön hyvin pitkään eli jatkuvuus on ollut suorastaan huikeaa. Julkisen kuluttajapolitiikan synnyn myötä 1960-luvulta lähtien talonpoikaisen eetoksen alkoi kuitenkin korvata moderniin hyvinvointivaltioajatteluun kytkeytyvä minimitason kansalaisoikeuksien yleiseen turvaamiseen tähtäävä näkemys, jota toteutettiin esimerkiksi kuluttajansuojalainsäädännöllä. Kuluttaja alettiin nähdä suojelun kohteena. Nykytilannetta luonnehtii Tibor Scitovskyn ajatus: puritanismi on kuollut, mutta sen aave kiusaa meitä yhä.¹²

Talonpoikaiseen talouseetokseen on liittynyt epäily vaihdantaa ja erityisesti markkinatalouden laajentumista kohtaan. Se ei ole ristiriidassa esimerkiksi osuuskauppaliikkeen harjoittaman kuluttajavalistuksen kanssa. Osuuskauppaliike korosti osuustoiminnan merkitystä kolmantena tienä modernin kapitalismin ja sosialismin välillä. Sen menestyskin lienee perustunut osittain juuri epäluuloon toisaalta "raakaa" kapitalismia ja toisaalta sosialismin totalitaarista kollektivismia kohtaan. Niin osuuskauppaliike kuin valistusjärjestötkin korostivat aatteellisuutta toiminnassaan.

Monien kotitalousalan järjestöjen ja alan keskeisten johtohenkilöiden ansioksi on luettava kulutuksen nostaminen esiin välttämättömänä ihmisten hyvinvoinnin kannalta. Niin pitkälle he eivät kuitenkaan koskaan menneet, että olisivat tuoneet voimakkaasti esille kulutuksen luovat potentiaalit, elämykset ja nautinnon. Tosin järjestöt vastasivat kyllä iltama- ja juhlaperinteellään maaseudun sosiaalisen toiminnan kysyntään. Kotitalousliikkeellä ei ollut varsinaista positiivista utopiaa. Heidän negatiivinen utopiansa oli epävarmuudesta ja aineellisesta puutteesta vapautumisen päämäärä. Heillä ei kuitenkaan ollut selkeää kuvaa siitä, millaisia potentiaaleja kulutukseen voi liittyä. Kotitalousliikkeen vuosikymmenet olivat tietenkin vaikeita aikoja maamme historiassa, ja ylipäättään selviäminen arkipäivästä materiaalsen niukkuuden vallitessa oli ponnistusten takana. Aika ei liene ollut vielä kypsä pohdinnoille, joita tänä päivänä esitetään keskusteluissa jälkimateriaalisesta yhteiskunnasta sekä elämysten ja nautintojen keskeisyydestä.

Moninainen kuluttajakuva ja kuluttajapolitiikan tulevaisuudenhaasteet

Kulutuksen ulottuvuudet ja kuluttajakuvat

Kulutuksella on monia ulottuvuuksia. Kaj Ilmonen on eritellyt niitä kiinnostavalla tavalla. Hän erottaa toisistaan kulutuksen taloudellisen, tavarapoillisen, symbolisen ja luovan ulottuvuuden. Kulutuksen taloudellinen ulottuvuus ilmenee yksityisen kansalaisen kannalta hänen tulojensa sekä kulutustavaroiden hintojen suhteina ja kansantalouden tasolla kulutuskysyntänä. Tavarapoillinen

12 Scitovsky [1976]1992, 228.

tai funktionaalinen ulottuvuus taas liittyy tavaroiden kuluttajalle ilmenevän käyttöarvon materiaalisiin ja teknisiin elementteihin. Kulutustavaran käyttöarvoon liittyvät kulttuuriset merkitykset liittyvät kulutuksen symboliseen ulottuvuuteen. Kulutuksella on myös luova tai tuottava ulottuvuutensa. Tämä ulottuvuus liittyy siihen, että palvellessaan käyttötarkoituksessaan käyttäjänsä tavara tuottaa uusia merkityksiä, elämyksiä ja nautintoja tai sen käyttö uudella ja yllättävällä voi johtaa jopa keksintöihin.¹³

Kulutuksen taloudellista ulottuvuutta on tutkittu paljon markkinoinnissa ja muissa taloustieteissä. Siihen liittyy yhtäältä kuluttajan valinnan ongelma sekä toisaalta kulutuksen tutkiminen makrotason ilmiönä. Kansantaloustieteen tarkasteleman kulutuskysynnän olemassaolo edellyttää kuitenkin sitä, että ihmiset kokevat tavarat tarpeittensa kohteiksi. Tämä taas edellyttää sitä, että tavaroilla on käyttöarvo. Kulutuksen tavaaraopillinen ulottuvuus koskee juuri käyttöarvon materiaalista puolta. Sitä on tavallisesti pidetty lähtökohtana esimerkiksi ravitsemustieteessä.

Kulutuksen symbolinen ulottuvuus liittyy siihen, millaisia kulttuurisia merkityksiä tavaroilla on. Eri sosiaaliset ryhmät voivat ilmaista tavaroiden avulla kulttuurista yhteenkuuluvuutta tai erottua muista ryhmistä. Tavaroiden avulla luodaan sosiaalisesti ja kulttuurisesti merkityksellisiä suhdeverkostoja. Ihmiset käyttävät kulutusta sanoakseen jotain itsestään, perheestään ja ympäristöstään. Kulutuksessa sosiaalisia luokitteluja määritellään uudelleen.¹⁴ Kulutustutkimuksen antropologiset, sosiologiset ja semioottiset lähestymistavat ovat olleet eniten kiinnostuneita juuri kulutuksen tästä ulottuvuudesta. Kuluttajavalistuksessa ja -politiikassa symboliseen ulottuvuuteen ei juuri ole kiinnitetty huomiota.

Kulutuksen luova ulottuvuus tulee esiin vaikkapa ruuanlaitossa loputtomina variaatiomahdollisuuksina sekä makunautintoina tai esteettisinä elämyksinä. Ruuanlaitto on muuttunut pakollisesta kotityöstä luovaksi harrastukseksi. Luovuus voi ilmetä myös kodin sisustuksessa, joka tarjoaa sisustajalle mahdollisuuksia rakentaa identiteettiään ja ilmaista itseään. Kyseinen tulkinta kulutuksen luovasta ulottuvuudesta liittyy lähinnä massakulutusyhteiskunnan läpilyöntiin, keskiluokkaistumiseen ja kodin rakentamiseen "perheprojektina". Esimerkiksi Ruotsissa kodin rakentaminen perheprojektina löi läpi 1950- ja 1960-luvulla asunto-olojen parantuessa, tavaramarkkinoiden paisuessa ja elintason noustessa. Huonekaluihin ja kodin sisustukseen erikoistunut teollisuus tajusi mitä oli tapahtumassa. Kodin ympärille syntyi kokonainen tutkimusta hyödyntävän teollisuuden kompleksi. Ruotsista tuli modernin yhteiskunnan prototyyppi. Orvar Löfgrenin mukaan modernistisesta ruotsalaisesta elämäntyylistä tuli tuolloin suorastaan vientitavara. Soittimet, harrastelijamaalarin välineet, urheiluvälineet, kotitaloustyövälineet tai työkalut ovat tyyppillisiä luovan kulutuksen välineitä.¹⁵ Ruotsalaista mallia toivat Suomeen kodin tekno-

13 Ilmonen 1987, 29–30; 1993, 203–208.

14 Bourdieu [1979]1980; Douglas & Isherwood [1978]1980, 64–70; Ilmonen 1993, 205.

15 Ehn, Frykman & Löfgren 1993, 60–65; Ilmonen 1987, 31; 1993, 205; Löfgren 1990, 32–34;

logian puolestapuhujat 1950-luvulla.

Kuluttajakuvien moninaisuus liittyy kulutuksen ulottuvuuksiin ja on tullut esiin vasta viime vuosikymmeninä lisääntyneen kulutustutkimuksen myötä. Taloustieteissä korostettu kuva kuluttajasta valitsijana tai asiakkaana kytkeytyy olennaisesti kulutuksen taloudelliseen ulottuvuuteen. Erityisesti uusklassisen kansantaloustieteen kuluttajakuva on lähtenyt liikkeelle kuluttajan valinnasta, jonka seurauksia on tutkittu.¹⁶ John Galbraithin tai Zygmunt Baumanin tapaiset kriitikot ovat korostaneet valinnan vapauden rajoituksia, kilpailun epätäydellisyyttä tai informaation epätäydellisyyttä. Baumanin kriittisen näkemyksen mukaan yhteiskunnassa, jossa valinnasta on tullut keskeisin arvo, byrokraattisesti hallinnoitu sorto on kuluttajan vapauden ainoa vaihtoehto. Ne, joilla ei ole varaa kuluttaa, ovat tuomittuja elämään minimikulutustasolla sosiaaliavun varassa. Kulutus ja siten vapaus ovat rikkaitten etuoikeuksia.¹⁷ Toinen suhteellisen perinteinen kuluttajakuva liittyy kulutuksen tavaraopilliseen tai funktionaaliseen ulottuvuuteen. Sen mukaan kuluttaja on ensisijaisesti kulutustavaroiden ja palveluiden käyttäjä.

Kulutuksen taloudellisen ulottuvuuden lisäksi myös tavaraopillinen ulottuvuus olivat vuosisadan alussa keskeisinä kotitalousneuvonnassa ja kuluttajavalistuksessa. Niihin liittyivät käsitykset kuluttajista valitsijoina ja käyttäjinä. Matala palkkataso ja kehittymättömät kulutustavaramarkkinat pakottivat tarkkaan harkintaan ostopäätöksiä tehtäessä. Kuluttajan rooli asiakkaana oli epävarma. Kulutustavaroiden ja elintarvikkeiden heikko laatu tai jopa väärennökset olivat vitsauksina.¹⁸ Rationaalisen kuluttajan kuva näkyi suomalaisen osuuskauppaliikkeen kuluttajavalistuksessa jo sotien välisenä aikana. Hintojen ja laadun vertailu tuli kasvavassa määrin vähitellen esiin myös yhä enemmän kuluttajavalistuksen piirteitä saaneessa järjestöjen kotitalousneuvonnassa. Kotitaloustöiden rationalisointi tähtäsi ajan säästöön.

Nykyään kuluttajien ongelmat ovat tulleet monimutkaisemmiksi ja liittyvät useimmiten yleiseen taloudelliseen aseman epävarmuuteen, yhä eriytyneempien pienten kuluttajaryhmien erityisongelmiin tai kalliiden kestokulutushyödykkeiden kuten asunnon tai auton hankintaan. Myös tavaraopillisia ongelmia ilmenee aika ajoin. Ne liittyvät esimerkiksi väärennettyihin, huonolaatuisiin tai jopa terveydelle vahingollisiin tuotteisiin. Lisäksi nopean teknologisen kehityksen mukanaan tuomat monimutkaiset laitteet ja tuntemattomat lisäaineet aiheuttavat kuluttajille päänvaivaa. Nykyaikaisessa riskiyhteiskunnassa monimutkaiset asiantuntijajärjestelmät saattavat osoittautua yllättävän haavoittuviksi.¹⁹

Kulutuksen symbolinen ulottuvuus on innoittanut sosiologeja ja antropologeja. Siinä painottuu kuluttajan rooli kommunikojana. Esimerkiksi Thorstein

1995, 126; Uusitalo 1990, 27.

16 Gabriel & Lang 1995, 27–46; Ilmonen 1987, 31.

17 Bauman 1987, 180, 193; 1988, 86; 1992, 98; Gabriel & Lang 1995, 40–42.

18 Ilmonen 1987, 31.

19 Giddens 1990, 27–29; Ilmonen 1987, 33.

Veblen, Georg Simmel ja nyttemmin Pierre Bourdieu sekä Mary Douglas ja Baron Isherwood ovat tarkastelleet kuluttajia kommunikoivina toimijoina: he haluavat ostaa tavaroita sen vuoksi, mitä ne merkitsevät heille ja muille. Kuluttajat haluavat erottautua muista ja seuraavat muotia sekä uusia trendejä. Erottumiskykyä huolimatta yksittäiset kuluttajat noudattavat kuitenkin myös oman kulttuurinsa sääntöjä ja tapoja.²⁰ Kulutuksen symboliseen ulottuvuuteen liittyy lisäksi kuva kuluttajasta löytöretkeilijänä. Erottumista tavoittelevat luovat kuluttajat saattavat etsiä uusia tapoja katsoa asioita, jolloin uutuuksia ja uudet merkitykset ovat heille keskeisiä asioita. Kyseisellä kuluttajakuvalla on myös kytkentä kulutuksen luovaan ulottuvuuteen. Yhä uusia elämyksiä etsivä ja shoppaileva kuluttaja on yksilöllisen kulutuskäsityksen tyyppiedustaja.²¹

Lisäksi kuluttajat voivat olla identiteetinrakentajia. Perinteisesti tärkeät identiteetin rakentamisen elementit kuten työ, perhe ja sosiaaliset suhteet ovat saaneet rinnalleen kulutuksen.²² Colin Campbell on korostanut voimakkaasti hedonismia ja 1800-luvun romanttista etiikkaa kuluttamisen taustalla: länsimaiset kuluttajat etsivät esteettisiä elämyksiä ja mielihyvää tuottavia ärsykeitä. Arkielämän estetisoinnissa tavoitellaan kulutuksen tuottavaan ulottuvuuteen liittyvää luovaa kulutusta. Koteja sisustetaan, vaatteita valitaan ja lomiamuunnitellaan etsien yksilöllistä tyyliä. Kuluttajista tulee oman elämänsä taiteilijoita. Pierre Bourdieun näkemyksen mukaan kuluttajat etsivät eroja pikemmin ryhminä kuin yksilöinä. He identifioituvat sosiaaliryhmään. Tyyli on yhteistä yhteiskuntaluokille tai sosiaaliryhmille.²³

Identiteetinrakentaminen on luovaa toimintaa ja liittyy siinä mielessä kulutuksen tuottavaan tai luovaan ulottuvuuteen. Suomen kotitalousneuvonnassa ja kuluttajavalistuksessa kuva kulutuksen luovasta tai tuottavasta ulottuvuudesta on näkynyt lähinnä ruokatalousneuvonnassa uusien reseptien, ruuanlaitotapojen ja -välineiden esittelynä kuluttajille. Kodinsisustusneuvontaa harrastettiin jonkin verran jo sotien välisenä aikana, mutta varsinaisesti se alkoi laajentua 1950-luvulla. Kotitalousneuvonnassa on painotettu voimakkaasti kotitaloustyötä, joka on kytköksissä kulutuksen luovaan ulottuvuuteen. Luova kulutus viittaa myös hyvinvoinnin tuottamiseen kulutuksessa: hyvinvointi edellyttää määrällisesti ja laadullisesti sopivaa ravitsemusta, terveyttä, siisteyttä, viihtyvyyttä, turvallisuutta, mahdollisuutta itsensä toteuttamiseen, lepoa, hyviä ihmissuhteita ynnä muuta. Vapaa-ajan merkitys on korostunut kultusyhteiskunnassa, jossa useimmat ovat palkansaajia ja jossa elämänrytmi on käynyt yhä kiireisemmäksi.

1960- ja 1970-luvulla vallalla ollut näkemys moderneista kuluttajista elinkeinoelämän manipuloimisen uhreina on väistynyt kuluttajaliikkeiden nousun

20 Bourdieu [1979]1986; Douglas & Isherwood [1978]1980, 67; Gabriel & Lang 1995, 50–55; Ilmonen 1987, 31; Simmel [1905]1986; Veblen [1899]1983.

21 Gabriel & Lang 1995, 72, 74, 79.

22 Bauman 1988, 57; Gabriel & Lang 1995, 97–98.

23 Bourdieu [1979]1986; Campbell 1987; Gabriel & Lang 1995, 104–107.

myötä eri maissa. Nykyään voidaan jo puhua Gabrielin ja Langin tapaan kuluttajista myös kapinoitsijoina tai aktivisteina. Gabriel ja Lang kysyvät voivatko kuluttajat muuntua kansalaisiksi. Heidän mukaansa ainoastaan määritlemällä itsensä uudelleen kansalaisiksi ja toimien sen mukaisesti kuluttajat voivat saada takaisin osan kontrollista, jonka he ovat menettäneet heitä hallitseville järjestöille, organisaatioille ja esineille.²⁴ Nykyisin kuluttajien epätasa-arvo on suurta niin kansallisesti kuin globaalistikin. On hyvin ongelmallista puhua kuluttajista yhtenäisenä joukkona. Kuluttajat ovat viime kädessä hallitsemattomia, sillä he voivat toimia yllättävästi, epäjohtonmukaisesti ja ristiriitaisesti. Gabriel ja Lang näkevät mahdollisuuksia 1990-luvulla vahvistuvissa eettisen ja ympäristötietoisien kulutuksen trendeissä.

Moderni kuluttajapolitiikka Pohjoismaissa

Mitä vaikutusta kuluttajakuvan monimuotoisuudella on kuluttajapolitiikalle? Ensin luon lyhyen katsauksen varsinaisen kuluttajapolitiikan syntyyn Pohjoismaissa ja Suomessa. Sitten pohdin modernin kapitalistisen yhteiskunnan kehityslinjoja. Lopuksi tarkastelen kuluttajapolitiikan tulevaisuuden näkymiä globalisoitumisen ja uuden vuosituhannen haasteiden edessä.

Toisen maailmansodan jälkeen useissa maissa vähitellen käyttöön otettu moderni kuluttajapolitiikka on heijastusta prosessista, jossa kuluttajan valinnan ongelma on käynyt yhä monimutkaisemmaksi kulutustavaramarkkinoiden laajennuttua rajusti ja yksiselitteisten valintakriteerien löytämisen käytyä lähes mahdottomaksi. Kulutustavaroiden hinnan yhdistäminen niiden symbolisiin ja tavaaraopillisiin ulottuvuuksiin valinnan tekemiseksi on käynyt yhä vaikeammaksi. Kuluttajapolitiikassa on pyritty ratkaisemaan lainsäädännöllä sekä luomalla valintakriteerejä vahvistavia informaatiojärjestelmiä.²⁵

Valtiollisen kuluttajapolitiikan kehityksessä Suomi seurasi Norjan ja Ruotsin kehitystä. Norjan kuluttajaneuvosto oli perustettu jo vuonna 1953, Ruotsin Konsumentrådet perustettiin vuonna 1957 ja Suomen Kuluttajaneuvosto siis vuonna 1965. Pohjoismaisen mallin mukaisesti kaikki kyseiset elimet olivat hallitusten perustamia ja julkisin varoin ylläpidettyjä. Niissä oli myös elinkeinoelämä edustettuna. 1960-luvulla tapahtui varsinainen kuluttajatietoisuuden herääminen nopean talouskasvun ja rakennemuutoksen sekä kansainvälisen kuluttajaliikkeen nousun siivittämänä. 1970-luvun alussa kuluttajapolitiikasta keskusteltiin Pohjoismaissa, sitä kehitettiin perustamalla hallinnollisten elinten lisäksi erillinen kuluttaja-asiamiehen virka ja aloitettiin kuluttajansuojalainsäädännön kehittäminen. Kuluttajan suojeleminen markkinavoimia vastaan oli ajan henki. Suomessa kuluttajansuojalait hyväksyttiin vuonna 1978.²⁶

Kuluttajansuojalainsäädännön säätämisen myötä kuluttajajärjestöjen merkitys ja voima kasvoi kaikissa Pohjoismaissa. 1960- ja 1970-luvuilla muotoiltu

24 Gabriel & Lang 1995, 172.

25 Ilmonen 1987, 35.

26 Helenius 1981, 73; Ilmonen & Stø 1997, 199–200.

kuluttajapolitiikka nähtiin sosiaalipolitiikkaa täydentävänä elementtinä. Kuluttajapolitiikan laajuus oli pitkään avoin kysymys, ja vähitellen tärkeimmiksi kuluttajapolitiikan toteuttamisen muodoiksi tulivat kuluttajavalistus, kuluttajien suojeleminen ja oikeuksien ajaminen sekä kuluttajatutkimus.²⁷ 1930-luvun puolivälistä vuoteen 1957 kuluttajapolitiikkaa toteutettiin Pohjoismaissa "kuluttajien kontrolloiman tuotannon paradigman" mukaisesti, ja kuluttajien keskeisenä ongelmana nähtiin kulutustavaroihin ja palveluihin liittyvän tiedon tarve. Kuluttajakuva oli pitkälti uusklassisen taloustieteen mukainen kuva kuluttajasta valitsijana ja asiakkaana. Kuluttajan suvereenisuutta korostettiin.

Seuraavalla kaudella vuosina 1957–1977 kuluttajien ja markkinoiden välinen suhde nähtiin ongelmallisempana. Jensen on kutsunut tuottajien kontrolloiman tuotannon paradigmaksi 1960-luvulla nousutta kriittistä suuntausta, jossa korostettiin kuluttajan voimattomuutta ja asemaa elinkeinoelämän toiminnan uhrina. Esimerkiksi sosiologian Frankfurtin koulukunta ja yhdysvaltalaiset Vance Packard sekä John Galbraith edustivat tällaista käsitystä kuluttajasta uhrina.²⁸ Erityisesti Ruotsissa sosiaalidemokraattien ollessa aina 1930-luvulta lähtien vallassa kehitettiin ns. Ruotsin malli, jossa työmarkkinarauha taattiin neuvotteluilla työntekijä- ja työnantajajärjestöjen välillä valtiovallan toimiessa välittäjänä. Muissa Pohjoismaissa otettiin Ruotsista mallia. Suomeenkin keskitetty tulopolitiikka tuli lopulta 1960-luvun lopulla.

Kulutuksen kannalta ehkä työmarkkinamallia tärkeämpikin oli myrdalilaisen kansankoti-ajattelun leviäminen Ruotsissa. Alva ja Gunnar Myrdal korostivat voimakkaasti kulutuksen rationalisointia osana yhteiskunnan modernisoinnista. Kärjistäen kotitalouden rationalisointi oli yhdistelmä taylorismia, sosiologiaa ja teknologiaa. Tavoitteena oli luoda sosiaaliteknokratian avulla moderni hyvinvointivaltio sekä entistä turvallisempi ja yhdenmukaisempi yhteiskunta, jossa modernien rationaalisten kuluttajien valinnat palvelivat kansantaloutta.²⁹ Suomessa edettiin Ruotsia hitaammin, varovaisemmin ja vähemmän ohjelmallisesti sekä kokonaisvaltaisesti, vaikka naapurimaasta otettiinkin mallia.

1970-luvulla Pohjoismaissa korostui voimakkaasti kuluttajansuojaus ja paternalistinen kuluttajapolitiikka. Tulonjakopolitiikka ja hyvinvointivaltion rakentaminen nostivat suurten kuluttajien joukkojen ostovoimaa sekä elintasoja ja toivat heidän ulottuvilleen ennen tavoittamattomia kulutustavaroita ja kulutuksen malleja. Yhteiskunnan byrokratisoituminen eteni uuteen vaiheeseen. 1980-luvulla markkinoiden säätelyä purettiin ja kuluttajapolitiikassa painotettiin suojelun sijasta enemmän valistusta.³⁰

27 Ilmonen & Stø 1997, 207–208.

28 Ilmonen & Stø 1997, 202–204, 209; Jensen 1986, 393–394, 396–397; Lang 1995, 117–136.

29 Hirdman 1990, 208, 211–212; Torstendahl 1991, 126.

30 Ilmonen & Stø 1997, 200–201, 211; Torstendahl 1991, 130.

Minkälaisiksi moderni maailma muokkaa ihmisiä? Minkälaiseen ihmiskuvaan kuluttajapolitiikka on perustunut? Nykymaailmassa kaikki ihmiset ovat kuluttajia. Zigmunt Bauman on esittänyt kärjistäen, että nykyään vapaus voi olla ainoastaan vapautta tehdä kulutusvalintoja. Onko mitään vaihtoehtoa olemassa? Onko kuva ihmisistä kuluttajina liian suppea ihmiskuva? Auttaisiko se asiaa, jos kuluttajapolitiikkaa suunniteltaessa ihmiset mielletäisiin kansalaisiksi oikeuksineen sekä velvollisuuksineen ja korostettaisiin hyvinvoinnin kokonaisuutta?

Tottumukset ja tavat ovat keskeisiä elementtejä arkielämässä. Anthony Giddens on korostanut voimakkaasti niiden roolia rakenteistumisteoriassa, jonka perustaviin käsitteisiin rutinoituminen kuuluu. Tottumukset tuovat perusturvallisuutta arkielämään, pitävät yllä ennustettavuutta sekä jatkuvuutta ja auttavat yksilöä jäsentämään joskus kaoottiselta tuntuva todellisuus. Mikäli tilanne ihmisten elämässä muuttuu ja turvallisuutta luovat rutiinit katoavat täysin kuten esimerkiksi toisen maailmansodan aikana keskitysleirivangeilla, seurauksena voi olla rajuja regressiivisiä persoonallisuuden muutoksia. Keskitysleireiltä selvinneet ihmiset onnistuivat yleensä hallitsemaan jokapäiväistä elämäänsä edes vähäisessä määrin.³¹ Kärjistetty esimerkki kertoo rutiinin suuressa merkityksestä ihmisten arkielämässä.

Rutinoitumisen lisäksi moderniin kapitalistiseen yhteiskuntaan ja ihmisten arkipäivään siinä liittyy muitakin keskeisiä tendenssejä. Modernissa kapitalismissa organisaatioiden kehityksen elementtejä ovat olleet erikoistumisena ja hierarkkisoitumisena ilmenevän rationaalistumisen ohella ja siihen liittyen lisäksi rutinoituminen menettelytapojen mekanisoitumisen mielessä ja kurinalaistuminen toiminnan, ärsykkeiden ja emootioiden hallintana. Erittäin keskeinen piirre prosessissa on ollut myös Weberin korostama suuryritysten ja yhteiskunnan muiden organisaatioiden byrokratisoituminen osana rationaalistumista.³² Tendenssit ovat syntyneet tietenkin ihmisten toiminnan seurauksena. Niiden taustalla on ollut ideologioita sekä ajattelumalleja, joissa esimerkiksi rationalisointi tai byrokratia on nähty tavoittelemisenarvoisina asioina. Suuryritysten ja jättiorganisaatioiden kehitys on vaikuttanut voimakkaasti yhteiskuntaan ja siten ihmisten arkipäivään rutinoitumisen lisäksi myös rationaalistumisen ja kurinalaistumisen mielessä.

Norbert Elias ja Michel Foucault ovat painottaneet erityisesti kurinalaistumista sekä itsehillinnän ja kontrollin lisääntymistä kehityksessä kohti modernia yhteiskuntaa.³³ Elias näkee itsehillinnän ja -hallinnan kasvun juuri sivi-

31 Giddens 1979, 216–222; 1984, xxiii, 60–64, 282; 1990, 98; Ilmonen 1994, 334.

32 Pantzar 1990, 13–19; Torstendahl 1991. Mika Pantzar on hahmotellut kulttuurin, toiminnan ja rakenteen spiraalimallia Max Weberin, Thorstein Veblenin, Joseph Schumpeterin ja John Galbraithin kuvaaman suuryritysten syntyprosessin yleiseksi tarkastelukehikoksi. Kaikki neljä tarkastelivat modernien suuryritysten ja suurten organisaatioiden syntyä, kehitystä sekä kypsymistä.

lisaatioprosessin ytimenä, jossa syntyy moderni ihmistyyppi vuorovaikutuksessa yhteiskunnan kehityksen kanssa. Foucault taas korostaa vallan läpäisevyyttä ja läsnäoloa kaikissa yhteiskunnallisissa käytännöissä sekä kurinpitoa ja alistamista ihmisten välisissä suhteissa kaikkea normalisoimaan pyrkivän yhteenkietoutuneen vallan ja tiedon avulla. Kriittisessä katsannossa myös "oikeanlaista" kotitaloudenhoitoa tai kuluttamista hyvää tarkoittaen julistava kuluttajapolitiikka ovat osaltaan edistäneet rationaalistumista, kurinalaistumista sekä rutinoitumista.

Rahatalouden läpilyönnin, kulutustavaramarkkinoiden laajenemisen ja väestön palkansaajistumisen myötä kulutuksesta on tullut yhä enemmän itseltään selvää jokapäiväistä rutiinitoimintaa. Ihmiset eivät aina edes tiedosta kulutusvalintojensa kumulatiivisia esimerkiksi ekologisia tai yhteiskuntarakenteelle koituvia seurauksia. Seuraukset voivat olla omaa etuaan tavoittelevien ja halpojen hintojen perässä juoksevien kuluttajajoukkojen toiminnan tahtomattaan aiheuttamia ympäristöongelmia tai näkyä toisella puolella maapalloa epäinhimillisissä oloissa työskentelevän lapsityövoiman säälimättömänä riistona.³⁴ Rutiininomainen kulutus on tullut kuitenkin entistä haavoittuvammaksi markkinoiden läpäistessä lähes kaikki elämänalueet ja pääosan ihmisistä tullessa riippuvaisiksi joko palkkatuloista tai tulonsiirroista. Olennaisilta osin rutiininomainen kulutus liittyy päivittäistavaroihin, elintarvikkeisiin ja välttämättömyyshyödykkeisiin. Kansantalouden yllättävät häiriöt voivat suistaa suuret määrät ihmisiä taloudellisiin vaikeuksiin esimerkiksi pitkäaikaisen työttömyyden tai velkaantumisen vuoksi. He voivat joutua sosiaaliavun varaan ja tilanteeseen, jossa kulutuksen vähimmäistasonkin ylläpitäminen vaatii suuria ponnistuksia.

Kuluttajat eivät vielä ole kaikkialla asemassa, jossa he voivat kiistatta vaatia myyjä todistamaan kaupallisen informaation todenmukaisuuden. Eri-tyisesti kulutukseen liittyvät rakenteelliset tai institutionaaliset ongelmat korostuvat talouden liberalisoinnin myötä. Pelkästään hinta- ja kilpailupolitiikalla ei voida ratkaista kaikkia mahdollisia kuluttajien ongelmia, jotka saattavat liittyä lopulta vaikkapa yhteiskunnan valtarakenteisiin.³⁵ Yhteiskunnan toimivuuden kannalta kaikkien väestöryhmien kulutuksen vähimmäistason ja siten rutiininomaisen kulutuksen säilyttäminen kohtuullisena on tärkeää. Sosiaalipolitiikan lisäksi vähimmäistason kulutus liittyy myös kuluttajapolitiikkaan. Kuluttajapolitiikassa voitaisiinkin valikoituihin kansalaisryhmiin kohdistetulla täsmäpolitiikalla tukea huonoimmassa asemassa olevien kansalaisten tarpeita. Rakenteellisten kuluttajaongelmien lisäksi esiintyy edelleen myös funktionaalisia ongelmia, joita voidaan helpottaa kohdennetulla valistuksella, neuvonnalla ja kuluttajakasvatuksella.³⁶

Yleisimmällä tasolla kuluttajaongelmat ovat tänä päivänä tyyppillisesti ra-

33 Elias [1939]1978 ja [1939]1982; Foucault [1975]1980; Giddens 1984, 145–158.

34 Ilmonen 1987, 29.

35 Jensen 1986, 392.

36 Jensen 1986, 391–392.

kenteellisiä. Funktionaaliset ongelmat saattavat tosin korostua tietoverkoissa tapahtuvan kaupankäynnin myötä, kun myyjät toimivat tietoverkoissa ja mistä tahansa toimitettujen mahdollisesti viallisten tavaroiden palauttaminen vaikeutuu. Silloin kaupankäynnin osapuolten ja valmistajien välinen luottamus korostuu. Vaikka osa ongelmista ratkennee markkinoiden toiminnan kautta kuluttajien hylkiessä epäluotettavia tuottajia ja kauppiaita, eivät markkinat ratkaise kaikkia ongelmia. On ilmeistä, että globalisoituminen asettaa täysin uusia haasteita markkinoiden toiminnan kansainväliselle säätelylle. Tällöin tulee viranomaistoiminnan lisäksi ilman muuta kysymykseen myös kuluttajajärjestöjen kansainvälinen yhteistyö. Pohjoismaisessa kuluttajapolitiikassa Kaj Ilmonen ja Eivind Stø näkevät uutena paradigmana kuluttajan ja tuottajan vuorovaikutukseen perustuvan paradigman.³⁷

Mikäli Gabrielin ja Langin näkemykset kulutuksen vihertymisestä ja eettistymisestä pitävät paikkansa, tulevat kuluttajien oikeuksien lisäksi korostumaan myös kuluttajien vastuukysymykset.³⁸ Gabriel ja Lang ennustavat, että kuluttajat "katoavat". Tilalle saattavat tulla vastuuntuntoiset kuluttajat kansalaisina. Tällaisella muutoksella olisi merkittäviä seurauksia koko yhteiskunnan kannalta. Puhuminen kansalaisista häivyttää pitkälti vanhentuneen kahtiajaon tuottajiin ja kuluttajiin. 1990-luvulla kasvava epätasa-arvo maapallon tasolla ei kuitenkaan lupaa helppoja ratkaisuja. Kun markkinoiden paikallista säätelyä puretaan talouden globalisoituessa, ratkaisuja lienee pakko etsiä kansainväliseltä tasolta. Tällaisen näkemyksen ovat esittäneet esimerkiksi historioitsija Eric Hobsbawm ja taloustieteilijä John Galbraith.³⁹ Pahimmat uhkakuvat liittyvät väestönkasvuun, ympäristöongelmiin ja sosiaalisen eriarvoisuuden kasvuun.

Positiivinen tulevaisuuden visio voi kuitenkin liittyä jälkimaterialististen arvojen, kansainvälisen yhteistyön ja uuden solidaarisuuden yhteiskuntaan. Tehostuva tuotanto tarjoaa mahdollisuuksia sangen hyvään elintasoon. Tuotannon hedelmien jakautuminen entistä tasaisemmin ja useammille ei tällä hetkellä välttämättä toteudu. Materiaalinen hyvinvointi on vain yksi puoli asiasta vaikkakin tärkeä. Eettinen ja ympäristötietoinen kansalais-kuluttaja voi ohjata valinnoillaan tuotantoa ainakin jossain määrin. Paremman tulevaisuuden rakentaminen on hanke, jossa tarvitaan kaikkien ihmisten panosta.

Ihmisten roolit työntekijöinä ja kuluttajina kattavat vain osan heidän rooleistaan kansalaisina. Monet pyrkivät vaikuttamaan yhteiskuntaan yhdistyksissä ja järjestöissä tai myös politiikassa. Lisäksi jokaisella ihmisellä on roolinsa yksityisyyden sfäärissä eli kodin ja lähiyhteisön piirissä kasvattajina, perheenjäseninä tai ystävinä. Laajimmalla tasolla kaikki ovat myös globaalien yhteisöjen jäseniä ja siinä mielessä vastuussa maapallon tulevaisuudesta. Aika näyttää, kuljemmeko kohti luovan kulutuksen ja joutilaisuuden kylpyläkapitalistista utopiaa vai armotonta suurien ihmisjoukkojen toimeentulominimin ra-

37 Ilmonen & Stø 1997, 214; Jensen 1986, 394–396.

38 Gabriel & Lang 1995.

39 Ks. Hobsbawm [1994]1995, 558–585.

jalle syrjäyttävää markkinatotalitarismia. Jonkinlainen keskitie äärimmäisyyksien välillä näyttää lähitulevaisuudessa todennäköisimmältä. Saattaa olla, että tie hyvään elämään kulkee juuri äärimmäisyyksien välissä.

Mainitsin edellä rutiininomaisen kulutuksen tärkeän merkityksen ihmisten arkipäivässä. Arkipäivän vastapainoksi ihmisillä on kaikkina aikoina ja kaikissa kulttuureissa ollut voimakas tarve leikkiin, juhlimiseen ja rajojen ylittämiseen. Leikki, juhla, huumori, nauru ja rajojen ylittäminen liittyvät myös edellä mainittuihin kulutuksen symboliseen ulottuvuuteen liittyviin kuluttajakuviin kuten käsityksiin kuluttajasta kommunikoijana tai identiteetinrakentajana. Juhliin liittyy rituaaleja, ajatus rajojen ylittämisestä, liioitteleva ruuan ja juoman kulutus, totunnaisuuksien kyseenalaistaminen, maailman järjestyksen ylösalaisin kääntäminen sekä nautiskelu. Eurooppalaiseen karnevaalitradiitioon on perinteisesti kuulunut ruoka, sukupuolisuus ja väkivalta. Kulutusjuhliin on ollut aina syytä. Kulutus on liittynyt juhlien vieton sosiaaliseen määrittelyyn. Suorastaan vallankumouksellisen ja sosiaalisen protestin luonteen juhlinta on saanut Mihail Bahtinin karnevalismin teoriassa.⁴⁰ Bahtin kirjoittaa renessanssiajan karnevaalista:

Karnevaali (sanan laajimmassa merkityksessä) vapautti tietoisuuden virallisen maailmankatsomuksen vallasta ja antoi mahdollisuuden katsoa maailmaa uudella tavalla: ilman pelkoa ja hartautta, ehdottoman kriittisesti, mutta samalla myös ilman nihilismia, myönteisesti, sillä se paljasti maailman suunnattoman materiaalsen ulottuvuuden, muotoutumisen ja muutoksen, uuden ikuisen riemuvoiton ja vastustamattomuuden, kansan kuolemattomuuden.⁴¹

Lisäksi hän luonnehtii hienosti juhlaa inhimillisen kulttuurin olennaisena osana:

Juhlassa ei ole mitään käytännöllistä sisältöä (vapaa-aika, lepo tms.). Juhla päivävastoin vapauttaa kaikesta hyötyajattelusta ja käytännöllisyydestä: se on väliaikainen siirtymä utopian valtakuntaan. Juhlaa ei voi myöskään redusoida mihinkään tiettyyn määriteltyyn sisältöön (esimerkiksi historiallisen tapahtuman juhlistamiseen): se vapautuu kaikista ennalta annetun sisällön rajoista. Juhlaa ei voi erottaa myöskään ruumiin, maan, luonnon ja kosmoksen elämästä. Juhlan aikana "aurinkokin leikkii taivaalla" ja sääkin on jotenkin "juhlava".⁴²

Juhlia on pyritty sivilisoimaan, sillä niihin liittyvät rajojen ylittämiseen ja normaalin järjestyksen kyseenalaistamiseen liittyvät piirteet on koettu uhkaavina. Stephen Nissenbaumin mukaan esimerkiksi joulujuhla kesytettiin 1800-

40 Bahtin [1963]1991, 151–262; [1965]1995; Burke [1978]1994, 186–187. Stallybrass ja White (1986, 38) ovat tosin väittäneet, että Bahtinin karnevalistisina pitämällä markkinoilla on ollut myös tärkeä kasvatuksellinen roolinsa: keskusten arvoja on välitetty provinssiin ja periferioihin. 1700-luvulla teollisuuden uudistajat esittelivät markkinoilla uusia tuotteitaan. Ks. myös Burke [1978]1994, 178–204; Douglas & Isherwood [1978]1980, 64–70; Featherstone 1991, 78–81; Le Roy Ladurie [1979]1990; Stallybrass & White 1986.

41 Bahtin [1965]1995, 244.

42 Bahtin [1965]1995, 246–247.

luvulla perhejuhlaksi. Joulun kesyttämiseen liittyi Yhdysvalloissa myös kulusyhteiskunnan läpimurtoon kytkeytyvä juhlan muuttaminen kulutuskeskeiseksi. Siten joulu toimi kaupallistumisen moottorina ja modernin kulusyhteiskunnan "kättilönä".⁴³

Kulutuksen symbolinen ulottuvuus on saanut osakseen paljon enemmän huomiota mainonnassa kuin esimerkiksi kuluttajavalistuksessa. Tämä liittyy mainonnan laajentumiseen ja menestykseen nykymaailmassa. Mainonnassa otettiin käyttöön esimerkiksi viihteellisiä elementtejä sekä huumoria jo sotienvälisenä aikana. Huumoria ei valistuksessa liiemmästi viljelty. Huumori on tehokas keino viestien perillesaamiseksi, mutta sen käyttö on hyvin hienovireistä eikä missään tapauksessa helppoa. Lisäksi kulutuksen symbolisen ulottuvuuden huomioonottaminen valistuksessa lienee paikallaan. Valistuksessa on perinteisesti keskitytty niin voimakkaasti arkeen ja asiallisuuteen, että juhla, huvi, leikki ja viihde ovat jääneet huomiotta. Niillä on kuitenkin tärkeä rooli inhimillisessä kulttuurissa. Millaista voisi olla karnevalistinen kuluttajavalistus? Vai ovatko valistus ja karnevalismi olemassaolevan järjestyksen kiistämisenä sekä ylösalaisin kääntämisenä täysin toisensa poissulkevia asioita? Karnevalismin ja valistuksen emansipatorisista ulottuvuuksista voisi löytyä jopa yhteyksiä.

Kun kuluttajapolitiikassa suora ohjailu ja puuttuminen ihmisten elämään vähenee, korostuu tutkimuksen ja valistuksen merkitys. Tutkimuksella voidaan vastata syvällisen tiedon tarpeeseen menneisyydestä, meneillään olevasta kehityksestä ja tulevaisuuden haasteista. Tiedon jalostaminen valistuksen tarpeisiin on itsenäinen tehtäväkenttensä. Nykymaailmassa ihmiset ovat tottuneet helposti omaksuttavaan ja näyttävään muotoon, mikä jo sinänsä asettaa melko suuria vaatimuksia. Sisältö ei saisi kuitenkaan kärsiä muodon kustannuksella. Mikäli haasteisiin ei kyetä vastaamaan, on vaarana valistuksen kaikuminen kuuroille korville. Kuluttajapolitiikan keskeisiä tehtäviä voikin olla kehittyminen "kansalaispolitiikan" suuntaan nostamalla ihmisten arkipäivän, kansalaisten hyvinvoinnin sekä kulutuksen ja ympäristön kysymysten nostaminen niille kuuluvaan asemaan yhteiskunnallisessa keskustelussa nykypäivän kansainvälisessä maailmassa uuden vuosituhannen kynnyksellä unohtamatta kuitenkaan leikkivää, huvittelevaa ja nauravaa ihmistä. Päämääränä lienee kuitenkin syytä pitää autonomisten kansalaisten hyvinvoinnin lisäämistä.

---

43 Nissenbaum 1996.

Liite 1

Martta-Yhdistyksen (1899–1924), Suomalaisen Marttaliiton keskustoimikunnan (1924–1935) ja johtokunnan (1935–) sekä valtuuskunnan (1935–) puheen- ja toiminnanjohtajat 1899–1970 sekä Finlands svenska Marthaförbundin puheenjohtajat.

Martta-Yhdistyksen puheenjohtajat (1899–1924):

1899–1900 Lucina Hagman, opettaja ja koulun johtajatar, professori, kansanedustaja
1901–1902 Cely Mechelin, neiti
1902–1903 Sofia Streng, neiti
1904 Lilly Krogius, rouva
1904–1924 Fanny Hult, opettaja

Suomalaisen Marttaliiton keskustoimikunnan puheenjohtajat (1924–1935):

1924–1926 Alli Nissinen, opettaja, kansanedustaja
1926–1933 Helmi Nylander, opettaja
1933–1935 Helena Brander, opettaja ja koulun johtajatar

Marttaliiton johtokunnan puheenjohtajat (1935–1970):

1935–1943 Ester Reinius, rouva
1943–1957 Saara Hyrkäs, lehtori
1957–1971 Irja Viding, kotitalousopettaja

Marttaliiton valtuuskunnan puheenjohtajat (1935–1969):

1935–1953 Helena Virkki, emäntä, talousneuvos
1953–1969 Vieno Simonen, emäntä, kansanedustaja

Marttaliiton toiminnanjohtajat (1935–1970):

1935–1947 Elli Saurio (virka vapaa 1944–1947), puutarha- ja kotitalousopettaja sekä professori
1944–1947 Annikki Salomaa, maa- ja metsätieteen kandidaatti
1947–1957 Sirkka Kouki, kotitalousopettaja, maa- ja metsätieteen kandidaatti
1957–1968 Hilikka Halkilahti, kotitalousopettaja, maa- ja metsätieteen kandidaatti
1968–1970 Manja Haltia, puutarhaopettaja

Finlands svenska Marthaförbundin puheenjohtajat (1924–):

1924–1929 Fanny Hult, opettaja
1930–1947 Lisi Wahl, rouva
1948–1963 Ebba Östenson
1964– Agneta Olin

Lähde: Finlands svenska Marthaförbund 1974; Haltia 1974; Ollila 1993, liite 2.

Liite 2: Kansanhuoltoministeriön päälliköt.

	ministerinä
Rainer von Fieandt	20. 9.1939–27. 3.1940
Väinö Tanner	27. 3.1940–15. 8.1940
V. A. Kotilainen	15. 8.1940–16. 4.1941
V. A. Arola	16. 4.1941– 3. 7.1942
Henrik Ramsay	3. 7.1942– 5. 3.1943
K. J. Ellilä	5. 3.1943–17.11.1944
K. T. Jutila	17.11.1944–17. 4.1945
Kaarlo Hillilä	17. 4.1945–26. 3.1946
T. N. Vilhula	26. 3.1946–29. 7.1948
Onni Toivonen	29. 7.1948–31.12.1949

Lähde: von Fieandt 1970, 169.

Liite 3

Lehtien päätoimittajat vuoteen 1970.

Kotiliesi

päätoimittaja
1922–1963 Alli Wihorheimo
1963(–1978) Eila Jokela

Maatalousnainen (Koti)

päätoimittaja
1940–1957 Martta Kuusela
1957(–1980) Mirja Veitonmäki

Yhteishyvä

päätoimittaja
1905–1921 Jalmari Sahlbom
1919–1937 Emil Stavenhagen
1937 Viki Vesanen
1937–1941 Erkki Virta
1941–1942 Viki Vesanen
1942–1953 Erkki Virta
1953(–1977) Seppo Simonen

Emäntälehti

päätoimittaja
1902–1926 Alli Nissinen
Emäntälehti
päätoimittaja
1926–1936 Helmi Nylander
1936–1944 Elli Saurio
1944–1946 Annikki Salomaa
1947–1953 Sirkka Kouki
1953–1959 Sointu Rinnemaa
1959–1968 Hilikka Halkilahti
1969–1970 Manja Haltia

Kuluttajain Lehti (Kuluttaja, Me kuluttajat, Me)

päätoimittaja
1917–1924 Väinö Hupli
1924–1928 J. W. Keto
1928–1936 Hannes Uksila
1936–1937 Jalo Aura
1938–1953 Eino Heinivaara
1954–1966 Martti Larni
1966–1969 Ralf Helenius
1969– Pauli Myllymäki

Suomen Kuvalehti

päätoimittaja
1917–1918 Matti Kivekäs
1918–1936 Leonard Mauritz Viherjuuri
1936–1951 Ilmari Turja
1951–1961 Ensio Rislakki
1961(–1973) Leo Tujunen

Liite 4

Taulukko: Kuluttajain Lehden ja Yhteishyvän levikit 1919–1970.

Vuosi	Kuluttajain Lehti	Yhteishyvä
1919	32 000	80 118
1922	36 500	95 228
1925	77 000	108 130
1928	114 000	136 634
1931	129 115	159 012
1934	139 520	173 705
1937	166 185	214 515
1940	170 214	226 249
1943	197 096	278 711
1946	220 869	293 482
1949	250 620	315 716
1952	241 948	330 686
1955	247 767	320 293
1958	234 622	313 075
1961	242 870	344 127
1964	249 555	349 958
1967	257 454	359 891
1970	279 938	395 253

Lähde: Nuutinen 1984, 80–81.

Liite 5: KANSIKUVAT (joulunumerot)

- 1919 – Ratsailla oleva soturi, miekka iskuun nostettuna (Suomen Kuvalehti, n:o 50–51)
- 1922 – Kinkunpaistoa keittiössä, nainen, poika ja koira (Kotiliesi, n:o 1))
– Teksti: joulurauha, jouluyö, täydellisyyden kaipuu (Yhteishyvä, n:o 51)
– Turun tuomiokirkko lumimaisemassa (Suomen Kuvalehti, n:o 50–51)
- 192 5– Sommitelma pikkukuvia erilaisista perheistä joulukuusineen sekä tekstiä (Kuluttajain Lehti, n:o 43 (51))
– Luca della Robbian "Pyhä yö" (Madonna, lapsi ja enkelit) (Kotiliesi, n:o 23)
– Botticellin "Maria, Jeesus ja Johannes", teksti: Sielujen valkeus (Yhteishyvä, n:o 51)
– Pikku poika merimiespuvussa, joulukuusi (Suomen Kuvalehti, n:o 51–52)
– Kynttelikkö (Emäntälehti, n:o 12)
- 1928 – Äiti lumihangessa matkalla mökkiin, lapsi sylissä (Kuluttajain lehti, n:o 42–43 (51–52))
– Rafaelin "Madonna della Sedian" jäljennös (Kotiliesi, n:o 23)
– Lumisia kuusia ja taloja; teksti "Ja maassa rauha" (Yhteishyvä, n:o 51–52)
– Turun tuomiokirkon holvi (Suomen Kuvalehti)
– Raamattua lukeva nainen ja kynttilöitä (Emäntälehti)
- 1931 – Piirros: Yksinäinen mies lähestyy taloa (Kuluttajain Lehti, n:o 42–43 (51–52))
– Isä, äiti ja kaksi lasta pöydän ääressä laulamassa (Kotiliesi, n:o 23–24)
– Teksti "Tie, totuus ja elämä" sekä piirros ihmisistä kumartamassa Mariaa ja lasta (Yhteishyvä, n:o 51)
– Sisäkuva suurkirkosta (Suomen Kuvalehti)
– Piirros naiskulkijasta, joka näkee pirtin valon (Emäntälehti)
- 1934 – Joulupukki ja lapset, piirros (Kuluttajain Lehti, n:o 51–52)
– Keskiäikaisia laulajattaria (Kotiliesi, n:o 24)
– Kuvin reunustettu teksti "Jumalan rauha" (Yhteishyvä, n:o 51–52)
– Kuusta koristava perhe (Suomen Kuvalehti)
– Piirros: tupakeittiö ja vanha pariskunta (Emäntälehti)
- 1937 – Valokuva: Lapset kurkistamassa ovesta (Kuluttajain Lehti, n:o 51–52)
– Martta Wendelinin "Jouluvirsi" (Kotiliesi, n:o 24)
– Piirros: Joulurauhan ruhtinaan saapuminen (paimen) (Yhteishyvä, n:o 51–52)
– Valokuva puuveistoksesta "Pyhä äiti" (Suomen Kuvalehti)
– Murillon "Kristus ja Johannes" (Emäntälehti)
- 1940 – Valokuva: Eduskuntatalo ja joulukuusi (Kuluttajain Lehti, n:o 51–52)
– Enkeli kolkuttaa ovelle maalaismaisemassa (Kotiliesi, n:o 24)
– Piirros kätteleivistä miehistä, kuusenoksa ja Kaarlo Sarkian runo "Joululaulu murheen aikaan" (Yhteishyvä, n:o 51–52)
– Raamattua lukeva nainen ja pyhimyksenkuva (Suomen Kuvalehti)
– Valokuva: kolme laulavaa tyttöä kynttiläpöydän ääressä (Emäntälehti)
– Piirros: Lapsi äidin käsivarsilla joulukuusen äärellä (Maatalousnainen, n:o 11–12)

- 1943 – Valokuva myymälästä, vieressä piirretty joulukuusi (Kuluttajain Lehti, n:o 51)
- Wendelinin "Madonna ja lapsi" (Kotiliesi, n:o 23)
  - Mies lukee kirjaa pöydän ääressä (Yhteishyvä, n:o 51)
  - Tonttunaamareita ja teksti: pukki tulee pulasta huolimatta (Suomen Kuvalehti)
  - Italialaisen Duccio di Buoninsegnan "Kristuksen syntymä" (Emäntälehti)
  - Katettu joulupöytä, kynttilät, kuusenhavut, raamattu ja kansallispuikainen tyttö (Maatalousnainen)
- 1946 – Madonna ja lapsi sekä kukkaköynnös (Wendelin) (Kotiliesi, n:o 24)
- Erillisiä pieniä piirroksia (Yhteishyvä, n:o 26)
  - Lapsiteatterin joulunäytelmän tontut (Suomen Kuvalehti)
  - Raphaelin "Madonna della Sedia" (Emäntälehti)
  - Piirros: Jeesuslapsi, Maria, paimenet (Maatalousnainen)
- 1949 – Piirros joulupukeista kadulla (Kuluttajain Lehti, n:o 50–51)
- Martta Wendelinin "Enkeli" (Kotiliesi, n:o 24)
  - Lapsen kuva ja teksti "Jumalan kunnia"; alareunassa arabit kamelien selässä (Yhteishyvä, n:o 50–51)
  - Hollolan kirkon Madonnan kasvot -puuveistos (Suomen Kuvalehti)
  - Correggion "Maria ja Jeesus-lapsi" (Emäntälehti)
  - Valokuva: Lapsi nukke sylissään istumassa joulukuusen edessä (Maatalousnainen)
- 1952 – Saunanlämmitystä maalla (Kuluttajain Lehti, n:o 51–52)
- Ilmo Launiksen valokuva "Pyhän maan Maria" (Kotiliesi, n:o 24)
  - Tiernapojat (Suomen Kuvalehti)
  - Bellinin "Madonna ja lapsi" (Emäntälehti)
  - Puukaiverrus "poro ja reki" (Maatalousnainen, n:o 12)
- 1955 – Piirretty "Enkeli ja lumihutaleet" (Kuluttajain Lehti, n:o 50–51)
- Valokuva: Lapset laulavat ja äiti soittaa urkuja (Kotiliesi, n:o 24)
  - Lumilyhtyä viimeistelevä tyttö ja taustalla luminen kaupunkimaisema (Suomen Kuvalehti)
  - Leonardon "Mona Lisa" (Emäntälehti)
  - Valokuva: Lähikuva joulukuusesta (Maatalousnainen)
- 1958 – Valokuva: Tyttö sytyttää joulukuusen kynttilän (Kuluttaja, n:o 51–52)
- Madonna-asetelma (Kotiliesi)
  - Kynttilä ja kirja (raamattu tai virsikirja) (Suomen Kuvalehti)
  - Valokuva: Liotardin "Suklaatyttö"-taulusta (Emäntälehti)
  - Kirkontornista otettu kuva (Betlehemin kirkko/syntymäkirkko) (Maatalousnainen)
- 1961 – Piirros: Joulupukkeja lahjapaketit, kinkku, kynttilä ja riisipuurokuppi käsissään (Kuluttaja, n:o 50–51)
- Valokuva: Puuveistos "Madonna ja lapsi" (Kotiliesi)
  - Piirros: Maalaiskaupunki, jossa SOK:n myymälä (Yhteishyvä, n:o 51–52)
  - Dürerin (?): Madonna kuunsirpillä (Suomen Kuvalehti)
  - Schjervebeckin "Toipilas" (Emäntälehti)
  - Valokuva: Huivipäisen tytön kasvot ja kädet (Maatalousnainen)

- 1964 – Joulupukki-naamari ja koristeita (Kuluttaja, n:o 51–52)
 – Puuveistos: Pyhimyksenkuva (Kotiliesi)
 – Valokuva: Lasimaalaus, jossa enkelit kumartavat Jeesusta ja Mariaa (Yhteishyvä, n:o 51–52)
 – Taidekuva: Huurteinen aita (Suomen Kuvalehti)
 – Koruommel Naantalista, 1400-luku (Emäntälehti)
 – Valokuva: Kirkko, jossa joulukuusi (Maatalousnainen)
- 1967 – Valokuva lasten piirroksista (Me kuluttajat, n:o 51–52)
 – Valokuva: Madonna-puuveistos (Kotiliesi)
 – Valokuvassa kynttilä (Yhteishyvä, n:o 51–52)
 – Madonna ja lapsi (Suomen Kuvalehti)
 – Tykö Sallisen "Kevättalvi" (Emäntälehti)
 – Valokuvassa nuori tyttö ja kolme kynttilää (Maatalousnainen)
- 1970 – Valokuva: sinisiä, punaisia ja keltaisia lankakeriä, jotka muodostavat kukka-sommitelman (Me-lehti, n:o 24)
 – Kukka-asetelma (Kotiliesi)
 – Valokuva: Ihmishahmo ja luminen seinä (Yhteishyvä, n:o 50–51)
 – Isokyrön kirkon keskiaikaisia puuveistoksia (Suomen Kuvalehti)
 – Valokuva joulukukka-asetelmasta (Emäntälehti)
 – Valokuva: Moderni joululyhty ja valonheijastuksia (Koti-lehti)

Liite 6

Taulukko: Joulumainokset ja mainossivut valistuslehdissä 1919–1970.

	Emäntälehti	Maatalousnainen	Kotiliesi	Yhteishyvää	Kuluttajain Lehti	Suomen Kuvalehti
1919	0/2	-	-	3/6(50)	3/6(51-52)	0/7(50-52)
1922	1/4	-	-	1/3(50)	1/8(51)	1/3(43(51))
1925	3/18	-	1/14(22)	1/5(50)	3/7(51)	1/8(43(51-52))
1928	3/21	-	0/21(22)	0/4(50)	6/4(51-52)	2/7(43(51-52))
1931	3/17	-	8/37(22)	1/5(50)	2/4(51)	4/6(42-43(51-52))
1934	8/16	-	12/37(23)	2/8(50)	4/5(51-52)	3/7(51-52)
1937	6/20	-	10/29(23)	4/8(49)	5/9(51-52)	4/6(51-52)
1940	3/5	2/6(11-12)	3/11(23)	1/3(50)	1/4(51-52)	2/5(51-52)
1943	2/8	1/7	2/9(22)	0/4(50)	3/9(51)	3/5(50-51)
1946	1/13	2/8	5/7(23)	7/8(25)	2/5(26)	1/3(27)
1949	3/12	1/4(13)	6/21(23)	6/5(49)	8/11(50-51)	3/3(50-51)
1952	5/12	5/8(12)	4/20(23)	6/6(50)	12/6(51-52)	4/6(51-52)
1955	5/16	4/6	3/23(23)	7/8(50)	2/3(51)	9/8(50-51)
1958	1/12	1/10	4/34(23)	11/9(49)	9/10(50-51)	4/8(51-52)
1961	3/9	2/8	10/44(23)	12/13(50)	2/4(51-52)	7/12(50-51)
1964	4/12	2/5	6/32(23)	4/5(50)	2/3(51-52)	10/16(51-52)
1967	3/7	3/6	5/29(23)	4/4(50)	0/1(51-52)	3/6(51-52)
1970	3/13	1/3	4/22(23)	5/6(49)	3/4(50-51)	5/12(24)

Ensimmäinen luku solussa viittaa joulumainosten (mainos, jossa tavalla tai toisella viitataan joulukuun) lukumäärään ja toinen luku viittaa mainossivujen (sivu, jossa on yksikin mainos) lukumäärään.

Liite 7

Taulukko: Tuotannoltaan suurimpien suomalaisten valmistajien mainoselokuva-
tuotanto 1933–1964.

Valmistamo	1933–39	1940–48	1949–55	1956–64	yht.
Oy Tamko	32	4	–	–	36
T.O.P.-Filmi	6	–	–	–	6
Suomi-Filmi Oy	2	12	139	253	406
SF	–	20	52	254	326
Finlandia-Kuva	–	10	113	78	201
Mainos-Studio	–	8	2	26	36
Kalevi Lavola	–	4	3	1	8
Fennada-Filmi	–	–	106	46	152
Felix-Filmi	–	–	87	393	480
Filmitalo Oy	–	–	–	1129	1129
Fennada-Filmi Junior	–	–	–	781	781

Lähteet: Uusitalo 1975, 1977, 1978, 1981 ja 1984.

Liite 8: Lyhytelokuvien typologia käyttötarkoituksen ja sisällön mukaan luokiteltuna:

1. yritysesittelyt ja tuotantokuvaukset
  - juhlaelokuvat, pr-elokuvat
  - tuotannonkuvaus, henkilökunnan koulutus- tai rekrytointitarkoituksessa tai tuotannon rationalisoimisen suunnittelemiseksi
2. teollisuuden ja kaupan tuottamat, kuluttajien käyttäytymiseen vaikuttamaan pyrkivät elokuvat
  - uusien laitteiden ja kalusteiden esittely ja käyttöopastus
  - valmistusotteiden ja vakiopakkausten käyttöön kannustavat
  - muut tuote-esittelyt
3. mainokset
  - varsinaiset mainoselokuvat, ns. alkupalat
  - alkupaloja pidemmät mainoselokuvat
4. kansatieteelliset dokumentit
5. "Suomikuvapropaganda"
6. uutiskatsaukset
7. messut, kunta- ja alue-esittelyt
  - varsinaiset messuelokuvat
  - kunta- ja aluesittelyt, joissa yleensä paikallinen elinkeinoelämä on keskeinen maksaja ja esittelyn kohde
8. sotadokumentit ja -propaganda
9. pulantorjuntafilmit
10. kotitalousfilmit
11. valistustoimistojen ja aatteellisten yhdistysten yms. elokuvat
12. valtion opetuselokuvat
13. säästämisvalistus
14. matkailunedistämiselokuvat
15. muut
  - kansanjuhlien ym. tapahtumien kuvaukset
  - esim. urheiluelokuvat ja matkapäiväkirjat
  - "taide-elokuvat", taiteilijakuvaukset yms.
  - luontofilmit

Liite 9: Kotitalouksien neuvonnan ja valistuksen kannalta tärkeimmät järjestöt Suomessa.

valistusorganisaatio	perustettu	neuvonnan/valistuksen pääasiallinen kohderyhmä	valistuksen luonne
<i>Naisjärjestöt</i>			
Suomen naisyhdistys	1884	kaupunkien "vähäväkiset" kotitaloudet	kotitalousneuvonta
Naisasialiitto Unioni	1892	samoin	kotitalousneuvonta
Marttajärjestö	1899	maaseudun ja kaupunkien naiset, kotitaloudet	puutarhaneuvonta kotitalousneuvonta käsityöneuvonta
Maatalousnaiset	1933	maatalojen emännät (nimi käyttöön)	samoin
<i>Poliittiset naisjärjestöt</i>			
Sos.dem. Työläisnaisten Liitto	1900	sos.dem. naiset	poliittinen valistus kotitalousneuvonta
Maalaisliiton Naiset	1941	puolueen naisjäsenet kotitalousneuvonta	poliittinen valistus
Kansandemokraattinen naisliitto	1944	SKDL:n naisjäsenet	samoin
<i>Osuuskauppaliike</i>			
Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistus-osasto	1920 (KK 1916)	edistysmielinen osuuskauppaväki, naisjäsenet (NM-toiminta)	osuustoiminta- valistus kotitalousneuvonta käsityöneuvonta
SOK:n naistoimikunnat	1942	SOK:n naisjäsenet ja jäsenkotitaloudet	osuustoiminta- valistus, kotitalousneuvonta
<i>Pienviljelijäjärjestöt</i>			
Pienviljelijäin Liitto	1910	pienviljelijäemännät	maa- ja kotitalous- neuvonta
Pienviljelijäin Keskusliitto	1922	samoin	maa- ja kotitalous- neuvonta käsityöneuvonta kuluttajavalistus
Suomen Pienviljelijäin Liitto	1949	samoin	samoin

Liite 10: Kotitalousalan tutkimustoiminnan (yliopistot ei mukana) organisoituminen.

Tutkimusorganisaatio	toiminta alkanut	taustaryhmä(t)
<i>Tutkimus- ja valistusorganisaatiot</i>		
Kotitalouskeskus (vuodesta 1972 Kotitalous- ja kuluttaja-asiain tutkimus- keskus; lakkautettu 1990)	1941	valistusjärjestöt [per. Marttaliitto (suom. ja ruots.), Pienviljelijäin keskusliitto, Pienviljelijäin liitto, Sos. dem. Työläisnaisten liitto]
Työtehoseuran kotitalousosasto	1943	Työtehoseura ry (per. 1924)
Kuluttajatutkimuskeskus	1990	Kauppa- ja teollisuusministeriö
<i>Osuustoimintaorganisaatioiden koelaboratoriot ja -keittiöt</i>		
SOK:n koelaboratorio	1913	Suomen Osuuskauppojen Keskusosuuskunta (SOK)
Valion koelaboratorio	1917	Valio
OTK:n koelaboratorio	1923	Suomen Osuustukkukauppa (OTK)
OTK:n koekeittiö	1953	OTK
SOK:n koekeittiö	1955	SOK

Liite 11: Kotitalousalan yliopistollisen opetuksen ja tutkimuksen organisoituminen.

Yliopistollinen oppituoli	perustettu	viranhaltija
Kodin taloustieteen (kuluttaja-ekonomia), Helsingin yliopiston maatal.metsätieteellinen tdk	1946	Elli Saurio (1950–66), Maire Honkanen (1972–91), virkaa on hoitanut v:sta 1991 Johanna Leskinen
Ravintokemian professuuri, vuodesta 1973 ravitsemustiede, Helsingin yliopiston maatalous- metsätieteellinen tdk	1947	Paavo Roine (1949–72), Antti Ahlström (1977–)
Kodin teknologian professuuri, Helsingin yliopiston maatalous- metsätieteellinen tdk	1969	Aili Jokelainen (1973–91) Marja Aulanko (1991–)
Kotitalousopetuksen professuuri, Helsingin yliopiston kasvatustieteellinen tdk, opettajankoulutuslaitos, kotitalousopettajan koulutuslinja	1988	Kajja Turkki, vt. 1988–90, Kajja Hasunen, vt. 1990–91 Terttu Gröhn Kajja Turkki

■ Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET:

Helsingin Kaupunginarkisto

- Kunnallisten Kotitalouslautakuntien Keskuksen - Kommunala Hemhushällningsnämndernas Centralorgan r.y. säännöt.
- Helsingin kaupungin kotitalouslautakunnan perustamispäätös 17.12.1931.

Kansanarkisto, Helsinki

- Pienviljelijäin Liiton liittotoimikunnan kokouspöytäkirjat 1949.

Marttaliitto ry:n yksityisarkisto (MYA; Uudenmaankatu 24, Helsinki)

- Toimihenkilökysely marttatoiminnasta vuoteen 1970

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (kansanrunousarkisto), Helsinki

- Uudet elämänmuodot 1939, 1-4, E 150-153
- Pellervo 1974. Keruukilpailu viljelijäväestön perinteestä. Pellervo-lehti, Pellervo-Seura, 3 nidosta

Työväen Arkisto, Helsinki

- Lumme, Pentti (1993): *40 vuotta Naiset Mukaan -toimintaa 1929-1969*. Monistettu.
- Sosialidemokraattisen Naisliiton toimintakertomus vuosilta 1956-1958.
- Sosialidemokraattisen Naisliiton XXI edustajakokouksen pöytäkirja, 1956.

Suomen elokuva-arkisto, Helsinki

ELOKUVAT:

[Elokuvan nimi - elokuvatarkastamon numero

ja -päivä - pituus - Va = elokuvalla on myönnetty 5 %:n veronalennusoikeus; 1.12.1955 lähtien numero 1-5 Va-tunnuksen perässä viittaa veronalennusoikeuden kestoon vuosissa (Vv = elokuva on verovapaa; 30% = elokuvalla on määrätty leimavero) - valmistamo]

- Elanto. - 12 245/7.9.1923. 1070 m. 30 %. Suomi-Filmi.
- S.O.K.-Filmi. - 12 319/6.10.1923. 1000 m. 30 %. Suomi-Filmi.
- Herra Elanto. - 16 575/23.10.1930. 1500 m. Vv. Suomi-Filmi.
- Pikku myyjätär. - 227/14.11.1933. 450 m. Vv. Suomi-Filmi.
- Kahvi pensaasta pannuun. - 849/3.12.1937. 280 m. Va. Suomi-Filmi.
- Rakkautta ja tupakkaa. - 904/17.2. 1938. 580 m. Va. Suomi-Filmi.
- Maito - terveytemme lähde. - 1021/12.10. 1938. 520 m. Va. Suomi-Filmi.
- Marttojen toimia osat I. ja II. - 1520-1521/21.2.1941. 300m ja 280 m. Va. Aho & Soldan.
- Marttojen toimia osat III., IV. ja V. - 1525-1527/27.2.1941. 330 m, 300 m ja 280 m. Va. Aho & Soldan.
- Potaattisoppaa ja lanttulooraa. - 1700/16.10. 1942. 220 m. Va. Valtion tiedotuslaitos.
- Miten on pestävä? - 1728/16.12.1942. 50 m. Vv. Kansanhuoltoministeriö.
- Herakles. - 2179/14.3.1946. 230 m. Va. Suomi-Filmi.
- Työ ja koti, käynti sosialimuseossa. - 2770/21.12.1948. 260 m. Va. Kansan Elokuva.
- Kaikkien työllä leipä levenee. - 3094/9.12. 1949. 475 m. Va. Felix-Filmi.
- Keskitystä keittiössä. - 3777/7.11.1951. 120 m. (16 mm). Vv. SOK.
- Ei leipä leikin vuoksi. - 4181/30.9.1952. 220 m. Va. Suomi-Filmi.
- Herettiinpä herroiksi. - 4223/23.10.1952. 230 m. Va. Suomi-Filmi.
- Kodin rahaministeri. - 4751/19.11.1953. 340 m. 15 %. Suomi-Filmi.
- Kotitalousfilmi perheenemännille 1954. - 5215/30.9.1954. 1470 m.15 %. Felix-Filmi.
- Sattuipa kerran. - 5349/2.12.1954. 240 m. Va. Karhu-Filmi.
- Kotitalousfilmi -55. - 5556/24.3.1955. 1150 m. 15 %. Felix-Filmi.

Jäätelöä joka päivä. – 5698/14.6.1955. 210 m. 15 %. Suomi-Filmi.
 Kengästä kenkään. – 5763/29.7.1955. 275 m. Va. Fennada-Filmi.
 Kotitalousfilmi syysohjelma –55. – 5916/13.10.1955. 1300 m. 15 %. Felix-Filmi.
 Väri ja Vernissa ulkomaalaus. – 6205/20.3.1956. 285 m. Va 3. Felix-Filmi.
 Kotitalousfilmi IV. – 6282/20.4.1956. 625 m. 15 %. Finlandia-Kuva.
 Työ tekijäänsä kiittää. – 6347/29.5.1956. 240 m. Va 3. Filmimies.
 Luonnon lahja ihmiselle. – 6682/11.12.1956. 290 m. Va 4. Suomi-Filmi.
 Mukavuutta kodin arkeen. – 7340/8.10.1957. 275 m. Va 4. Julkaisuhuolto.
 Hyvää päivää Saarisen perhe. – 7572/16.1.1958. 315 m. Va 3. Suomi-Filmi.
 Perheenemännän työviikko eli harkiten helpommaksi. – 8140/8.10.1958. 410 m. Va 3. Fennada-Filmi Junior.
 Terveellisiä kalorioita. – 9177/16.11.1959. 200 m. Va 2. Filmiyhtymä.

35 mm:n äänielokuvan pituuksia vastaavat esitysajat (24 kuvaa/sek)

metriä	minuuttia
27	1
137	5
274	10
410	15
547	20
821	30
1094	40
1368	50
1642	60

16 mm:n levyisen elokuvan pituus on 40 % vastaavanmittaisen 35 mm:n levyisen elokuvan pituudesta.

HAASTATTELUT:

(suluissa haastateltavien edustamat organisaatiot)

Sirkka-Ilona Bengts (SOK) 6.10.1995.
 Marja Estlander (SOK) 10.3.1994
 Felix Forsman (elokuva) 29.11.1995.
 Manja Haltia (Marttajärjestö) 18.11.1993.
 Hilikka Janhonen (Työtehoseura) 25.1.1994.
 Heikki Jokimäki (SOK, elokuva) 3.4.1995.
 Annikki Jäntti (Marttajärjestö) 11.9.1995.
 Maija Järventaus-Sorsimo (SOK:n kokeittio ja kotitalousosasto) 12.6.1995.
 Viola Järvinen (KK, Pienviljelijäin Keskusliitto) 17.2.1994.
 Katri Kaarlonen (Maatalousnaiset) 19.10.1994.
 Seija Karhula (KK, Marttajärjestö) 21.3.1994.
 Sakari Kiuru (KK) 16.5.1994.

Pentti Lumme (KK:n jäsenosuusliikkeet) 8.2.1995.
 Pentti Metola (SOK) 14.8.1995.
 Martti Mustonen (SOK) 13.9.1995.
 Salsi Niemi (KK:n jäsenosuusliikkeet) 19.4.1995.
 Ellen Nousila (KK, Pienviljelijäin Keskusliitto) 8.3.1994.
 Eero Ollikainen (KK) 19.10.1993.
 Eila Palsanen (Työtehoseura) 21.2.1994.
 Maija Pekkarinen (Marttajärjestö, Helsingin yliopisto) 30.11.1995.
 Veikko Perälähti (KK) 22.4.1994.
 Paula Rautiainen (SOK) 10.3.1994.
 Maija Riihijärvi-Samuel (Marttajärjestö) 18.10.1993.
 Riitta Ritvala (Kotitalouskeskus, Kuluttajaneuvosto) 20.12.1995.
 Tuuli Rouhunkoski (Maatalousnaiset) 2.12.1994.
 Leena Rukko (Työtehoseura) 11.2.1994.
 Sirkka Räikkönen (KK) 27.10.1993.
 Irma Sarje (OTK:n kokeittio, Pienviljelijäin Keskusliitto) 5.4.1994.
 Leena Simonen (Kotineuvontaliitto, Suomen Kuluttajaliitto) 1.10.1993.
 Kalevi Suomela (KK) 3.11.1993.
 Anna-Liisa Sysiharju (kotitalousopetus) 21.4.1994.
 Kari Uusitalo (elokuva) 6.6.1996.
 Onerva Valorinta (Kotitalouskeskus) 21.10.1993.
 Mirja Veitonmäki (Maatalousnaiset) 9.11.1994.
 Gun Väyrynen (Kuluttajat – Konsumenterna ry) 14.9.1993.
 Olavi Väyrynen (Kuluttajaneuvosto, STM) 8.9.1993.

Painamattomat:

Assmuth, Laura (1986): *Vuodenvaihteen juhlaperiodin rituaalit ja merkitykset*. Sosiaaliantropologian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
 Hentilä, Marja-Liisa (1998): *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työn muutos 1800-luvulta 1900-luvulle: punnitsemisesta itsepalvelu-aikaan*. Käsikirjoitus talous- ja sosiaalhistorian väitöskirjatyöksi.
 Jauho, Mikko (1997): *Kansallisen terveyden eetos. Kartoitus terveyden yhteiskunnallistumisesta Suomessa ennen toista maailmansotaa*. Sosiologian pro gradu -työ, Helsingin yliopisto.
 Kekarainen, Risto (1988): *Työväenliike ja elokuva Suomessa 1897–1947*. Suomen historian pro gradu -työ, Helsingin yliopisto.
 Koivunen, Anu (1992): *"Rouvien ja neitojen ikävä" - moderni nainen, konsumerismi ja Suomalainen elokuva 1920–1940 -luvulla*. Elokuva- ja televisiotieteen pro gradu -työ, Turun yliopisto.
 Kuokka, Hilikka (1961): *Suomen kotitalouspo-*

- liitikka 1891–1961, I–II. Kodin taloustieteen pro gradu -työ. Kodin taloustieteen laitos, Helsingin yliopisto.
- Lähteenmäki, Maria (1990a): *Naisia liikkeessä. Työläisnaisliike poliittisena ja yhteiskunnallisena liikkeenä (1918–1930)*. Suomen historian lisensiaattityö, Helsingin yliopisto.
- Mauranen, Tapani (1985): *Kotimaankaupan rakennemuutos 1860–1913*. Talous- ja sosiaalhistorian lisensiaattityö, Helsingin yliopisto.
- Saarikoski, Elina (1992): *Laura Harmaja, kotitalouden vaikuttajanainen 1900-luvun alkupuolella – erityisesti Kotilieteen kirjoittamiensa artikkelien valossa. Julkaisematon kotitalouden syventävien opintojen tutkielma*. Kotitalousopettajan koulutuslinja, Kasvatustieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.
- Sinnemäki, Aino (1988): *Käytösoppat tutkimuksen kohteena – lähikuvassa suomenkieliset käytösoppat 1886–1986*. Sosiologian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Veitonmäki, Mirja (1996): *Monitoimiset Maatalousnaiset 1948–1969*. Käsikirjoitus, Maa- ja kotitalousnaisten keskus.

PAINETUT LÄHTEET:

lyhenteet: KM = komiteanmietintö, Vp = valtiopäivät

1. Komiteanmietinnöt, valtiopäiväasiakirjat ja järjestöjen asiakirjat

- Kertomus Maatalousnaisten toiminnasta vuosilta 1943–1959*.
- Komiteanmietintö (1911:10): *Bruno Granit-Ilmoniemi: Kotitalousopetuksen kanta kotimaassa ja ulkomailla*. Liite kotitalousopetuskomitean mietintöön (KM 1915:5). Helsinki.
- Komiteanmietintö (1915:5): *Naisten kotitaloudenhoito-opetuksen järjestämistä varten asetetun komitean mietintö*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1928:14): *Kotitalousopetuskomitean mietintö I–II*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1930:9): *Kotitalousopetuskomitean mietintö III*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1931:10): *Valtionmenojen supistamislautakunta*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1932:6): *Maatalousjärjestöitean mietintö*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1932:10): *Maatalousjärjestökomitean mietintö n:o 2*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1933:13): *Selvitys Suomen valtion mahdollisuuksista teollisuutta avustamalla aikaansaada lisää työilaisuuksia maassa*. Helsinki.

- Komiteanmietintö (1933:14): *Maatalousjärjestötoimikunnan mietintö*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1940:5): *Kansanravitsemuskomitean mietintö*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1959:4): *Teollisuusneuvottelukunnan mietintö teollistumisen edellytyksistä ja toimenpiteistä sen edistämiseksi*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1960:9): *Talousohjelmakomitean osamietintö II. Tuotantopoliittinen ohjelma*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1964:A 16): *Talousohjelmavoston mietintö lähivuosien kasvupoliittikasta*. Helsinki.
- Komiteanmietintö (1967:B 67): *Maatalousneuvonnan tehostamiskomitean mietintö*. Helsinki. (Painamaton.)
- Komiteanmietintö (1968:B 74): *Kotitalousneuvontakomitea 1967:n mietintö*. Helsinki. (Painamaton.)
- Komiteanmietintö (1972:A 26): *Kuluttajapolitiikan suunnittelukomitean mietintö*. Helsinki.
- Kotitalouskeskuksen toimintakertomukset 1941–1965*.
- Kulutusosuuskuntien Keskusliiton vuosikirjat 1940, 1946, 1948, 1950–1960*.
- Pienviljelijäin Liitto r.y. Toimintakertomukset 1935, 1939–1949*.
- Suomalaisen Marttaliiton vuosikertomukset 1924–1959*.
- Työtehoseura r.y. 1943–1945. Työtehoseuran julkaisuja n:ot 32, 34, 36*. Helsinki.
- Työtehoseura r.y. 1946–1959. Työtehoseuran vuosikirjat 1946–1960/ Työtehoseuran julkaisuja n:ot 42, 47, 59, 61, 62, 65, 68, 73, 76, 78, 79, 81, 84, 88*. Helsinki.
- Työtehon suurnäyttely "Maa - metsä - koti". Luettelo 12.–21.11.1948*.
- Työtehon suurnäyttely 1953. Helsinki 20.–29.11.1953. Luettelo*.
- Kolmas Työtehon suurnäyttely. Helsinki 14.–25.11.1958*.
- Valtion Kotitaloustoimikunta (1918): *Valtion Kotitaloustoimikunnan neuvottelukokous Helsingissä elokuun 3–4 p:nä 1917*. Helsinki.
- Valtion Kotitaloustoimikunta (1917–1920): *Valtion Kotitaloustoimikunnan tiedonantot ja 1–75*.
- Valtion Kotitaloustoimikunta (1917–1923): *Valtion Kotitaloustoimikunnan lehtisiä 1–11*.
- Valtiopäivät (1928): *Pöytäkirjat II*. Helsinki.
- Yleisen Osuuskauppojen Liiton vuosikirjat 1941–1943, 1946, 1948, 1951–1952, 1954, 1956, 1959*.

2. Valistusoppat

- Damaschke, Adolf (1928): *Kuinka puhujaksi tullaan. Suomenkos. KK:n ohjekirjasia n:o 21*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

- Gebhard, Maiju (1930): *Pienviljelijämännän kotitalousopas. Kotilieden kirjasto XXVI*. Porvoo, WSOY.
- Gebhard, Hedvig (1946): *Naiset ja osuuskauppatoiminta*. Teoksessa *Naistoimikunnan ohjekirjanen (toim. Hilja Lahti)*, 30–38. Helsinki, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l.
- Kalervo, Toivo (1935): *Kun Martta perustaa puutarhan. Marttaliiton kirjasia n:o 9*. Helsinki.
- Kallinen, Yrjö (1928): *Vuoden 1928 valistusviikon käsikirja. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ohjekirjasia 23*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Kallinen, Yrjö (1932): *Osuuskaupallinen valistustyö*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Kallinen, Yrjö (1953): *Osuuskaupallisen valistustyön merkitys ja menetelmät*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Kiuru, Sakari (1963): *Kuluttajakasvatus 60-luvulla. Osuuskaupallie valistusjärjestönä*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Lagus, Aini (1923): *Pienviljelijän emännän kotitalous. Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisuja 92*. Lentolehtisarja n:o 9. Kerava.
- Lahdensuo, Aliina, Aino Luostarinen, Anni Kukkonen, Helena Virkki ja Martta Kuusela (1929): *Maatalousnaisten on järjestäytyttävä. Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisuja 143*. Luentolehtisarja n:o 21. Kerava.
- Lahti, Hilja (1946): *Osuuskauppojen naistoimikunnat ja niiden tehtävät*. Teoksessa *Naistoimikunnan ohjekirjanen (toim. Hilja Lahti)*, 7–22. Helsinki, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l.
- Lahti, Hilja, toim. (1946): *Naistoimikunnan ohjekirjanen*. Helsinki, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l.
- Marjatta (1934): *Vierailuhetki Mäkelän pirtissä. Marttaliiton kirjasia n:o 5a*. Helsinki.
- Ojamaa, O. (1934): *Emäntien taakka lisääntyy. Vuoropuhelu. Marttaliiton kirjasia n:o 5*. Helsinki.
- Olsonen, Kerttu (1942): *Särvintä suoraan luonnosta*. Helsinki, Kotitalouskeskus.
- Palsanen, Eila (1954): *Perheenemäntä, kevennä työtäsi. Työtehoseuran julkaisuja n:o 74*. Helsinki, Pellervo-Seura.
- Puro, Sirkka ja Anni Happonen (1944): *1/2 tunnin keittokirja*. Helsinki, Kotitalouskeskus.
- Salmela, I. (1934): *Työnjako perheessä. Marttaliiton kirjasia n:o 4*. Helsinki.
- Sariola, Marjatta (1941): *Emännän kodinhoito-opas (1. painos). Maatalousnaisten julkaisuja n:o 37, Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisuja n:o 305*. Vammala.
- Saurio, Eeva (1941): *Uusia pukuja vanhoista*. Helsinki, Kotitalouskeskus.
- Saurio, Elli (1938): *Kodin kirja*. Porvoo, WSOY.
- Sillanpää, Miina (1918): *Kunnallisten kansankeittiöiden perustaminen ja hoitaminen*. Helsinki, Valtion Kotitaloustoimikunta.
- SOK (1924): *Valistustoiminnan opas. Puolueettoman osuuskauppatoiminnan alalla*. Helsinki, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l.
- Syvälähti, Toimi, toim. (1942): *Kahvikullan korvikkeita*. Helsinki, Kotitalouskeskus.
- Syvälähti, Toimi ja Maiju Gebhard, toim. (1941): *Pullot ja purnukat täyteen*. Helsinki, Kotitalouskeskus.
- Takki, Lyylly (1934): *Lasten ja nuorison keskuudessa tehtävä valistustyö. KK:n ohjekirjasia n:o 39*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Toivonen, Onni (1923): *Miten valistustyö on tehtävä. Ohjeita osuuskauppain toimihenkilöille ja hallintoelinten jäsenille. KK:n ohjekirjasia n:o 8*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Toivonen, Onni (1926): *Sanomalehti-ilmoitukset. KK:n ohjekirjasia n:o 12*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.
- Turkka, Marjatta (1959): *Emännän kodinhoito-opas (7. painos). Maatalousnaisten julkaisu n:o 37, Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisuja n:o 305*. Helsinki.
- Utrio, Untamo, toim. (1943): *Pois pula ja puutteet. Keinot ja korvikkeet käyttöön*. Helsinki, Lehtiyhtymä Oy.
- Vesänen, Viki (1941): *Valistustyö. Ohjeita sen suorittajille. SOK:n ohjekirjanen N:o 6*. Helsinki, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l.
- Virnes, Toimi (1946): *Osuuskaupallie kotitalouden apuna ja kehittäjänä*. Helsinki, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

3. Lehdet

Elanto 1930
 Emäntälehti 1919–1970
 Kotiliesi 1922–1970
 Kuluttaja 1956–1965
 Kuluttajain Lehti 1919–1955
 Maatalousnainen 1940–1970
 Me Kuluttajat 1965–1970
 Suomen Kuvalehti 1919–1970
 Teho 1954
 Yhteishyvä 1919–1970

KIRJALLISUUS:

- Abbott, Andrew (1981): *Status and Status Strain in the Professions. American Journal of Sociology* vol. 86, no 4, 819–835.
- Abbott, Andrew (1988): *The System of Professions – An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago, Chicago Univ. Press.

- Adorno, Theodor & Max Horkheimer ([1944]1979): *Dialectic of Enlightenment* (transl. John Cumming). Theford, Verso.
- Adorno, Theodor, Max Horkheimer & Herbert Marcuse (1991): *Järjen kritiikki (suom. ja toim. Jussi Kotkavirta)*. Jyväskylä, Vastapaino.
- Ahlman, Erik (1939): *Kulttuurin perustekijöitä. Kulttuurifilosofisia tarkasteluja*. Jyväskylä, K. J. Gummerus.
- Ahti, Martti (1990): *Kaappaus? Suojeluskuntataseikkaus 1921. Fascismin aave 1927. Mäntsälän kapina 1932*. Keuruu, Otava.
- Ahtiainen, Pekka, Teuvo Rätty, John Strömberg ja Jukka Tervonen, toim. (1994): *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseyttämyksen jäljillä*. Helsinki, Hanki ja jää.
- Ahvenainen, Jorma ja Henri Vartiainen (1982): *Itsenäisen Suomen talouspolitiikka*. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen ym.)*, 175–191. Helsinki, Tammi.
- Ahvenainen, Jorma, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila, toim. (1982): *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki, Tammi.
- Aittoniemi, Sikstus Samppa (1933): *Pienviljelijään Keskusliitto 1922–1932*. Teoksessa *Kylvöä ja satoa*, 19–52. Helsinki, Pienviljelijään Keskusliitto.
- Alanen, Aulis (1964): *Hannes Gebhard*. Helsinki, Kirjayhtymä.
- Alapuro, Risto (1973): *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. Helsinki, WSOY.
- Alapuro, Risto (1977): *Uskonto ja poliittinen mobilisoituminen maaseudulla*. Teoksessa *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena (toim. Matti Kuusi ym.)*, 121–147. Keuruu, Otava.
- Alapuro, Risto (1980): *Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan*. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana (Valkonen ym.)*, 36–101. Juva, WSOY.
- Alapuro, Risto (1988): *State and Revolution in Finland*. Berkeley, University of California Press.
- Alapuro, Risto (1994): *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Porvoo, Hanki ja jää.
- Alapuro, Risto ja Matti Alestalo (1992): *Konkreettinen sosiolitutkimus*. Teoksessa *Suomalaisen sosiologian historia (toim. Alapuro, Risto ym.)*, 84–147. Porvoo, WSOY.
- Alapuro, Risto, Matti Alestalo ja Elina Haavio-Mannila, toim. (1992): *Suomalaisen sosiologian historia*. Porvoo, WSOY.
- Alapuro, Risto, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius, toim. (1987): *Kansa liikkeessä*. Vaasa, Kirjayhtymä.
- Alasutari, Pertti (1996): *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Jyväskylä, Vastapaino.
- Alestalo, Matti (1980): *Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen*. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana (Valkonen ym.)*, 102–180. Juva, WSOY.
- Aléx, Peder (1994): *Den rationella konsumenten. KF som folkuppfostrare 1899–1939*. Stockholm/Stehag, Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- von Alftan, Märta (1966): *Seitsemän vuosikymmentä Naisasialiitto Unionin historiaa (suom. Tyyni Tuulio)*. Joensuu, Unioni Naisasialiitto Suomessa r.y.
- Ammond, Jukka (1990): *Rillumarei ja karnevalistinen maailmankuva*. *Lähikuva* 3/1990, 43–52.
- Anttonen, Anneli, Lea Henriksson ja Ritva Nätkin, toim. (1994): *Naisten hyvinvointivaltio*. Jyväskylä, Vastapaino.
- Apo, Satu (1987): *Suullisten kertomusten kulttuuriset merkitykset: esimerkkejä suomalais-karjalaisesta kansanperinteestä*. Teoksessa *Kieli, kertomus, kulttuuri (toim. Tommi Hoikkala)*, 118–133. Helsinki, Gaudeamus.
- Apo, Satu (1995): *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisesta kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Hämeenlinna, Hanki ja jää.
- Aro, Pirkko, Marjaliisa Heutilä ja Irma Nissinen (1995): *Työläisnaisen tarina*. Helsinki, Sosialidemokraattiset Naiset.
- Assmuth, Laura (1987): *Joulu suomalaisen nykykulttuurin rituaalina*. *Sosiologia* 24, 187–197.
- Autio, Jaakko ja Riitta Hjerppe, toim. (1996): *Raha ja rahakriisit*. Jyväskylä, Atena.
- Bahtin, Mihail ([1963]1991): *Dostojevskin poetiikan ongelmia (suom. Paula Nieminen ja Tapani Laine)*. Orient Express.
- Bahtin, Mihail ([1965]1995): *François Rabalais – keskiajan ja renessanssin nauru (suom. Tapani Laine ja Paula Nieminen)*. Helsinki, Taifuuni.
- Barsam, Richard Meran (1974): *Nonfiction Film. A Critical History*. London, George Allen & Unwin.
- Baum, Marie & Alix Westerkamp (1931): *Rhythmus des Familienlebens*. Berlin.
- Bauman, Zygmunt (1987): *Legislators and Interpreters*. Gateshead, Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1988): *Freedom*. Bristol, Open University Press.
- Bauman, Zygmunt (1992): *Intimations of Postmodernity*. Chatham, Routledge.
- Belk, Russell (1993): *Materialism and the Making of the Modern American Christmas*. In *Unwrapping Christmas (ed. Daniel Miller)*, 75–104. Oxford, Clarendon Press.
- Bendix, Reinhard ([1960]1977): *Max Weber. An Intellectual Portrait*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Bendix, Reinhard ([1964]1977): *Nation-Building and Citizenship. Studies of our Changing Social Order (New Enlarged Edition)*.

- Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Berger, Peter ja Thomas Luckmann ([1966]1994): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkimus (suom. ja toim. Vesa Raiskila)*. Helsinki, Gaudeamus.
- Bergholm, Jorma (1988): Talouspolitiikan suomalaisen mallin juurilla. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1988:2, 153–165.
- Björkqvist, Heimer (1986): *Den nationalekonomiska vetenskapens utveckling i Finland intill år 1918. Meddelanden från stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut* nr. 109. Åbo.
- Bledstein, Burton (1976): *The Culture of Professionalism*. New York, Norton.
- Boalt, Carin (1984): Hemmens forskningsinstitut. Hur vi arbetade. Vad vi gjorde. I *Kunskap för vår vardag – forskning och utbildning för hemmen (red. Brita Åkerman m.fl.)*, 141–195. Göteborg, Förlaget Akademitratur AB.
- Boalt, Carin & Marit Neymark (1983): Mat var dag – ett kvinnogöra. I *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen (red. Brita Åkerman m.fl.)*, 115–153. Göteborg, Förlaget Akademitratur AB.
- Boalt, Carin, Kajsa Pehrsson & Brita Åkerman (1984): Vad hände i fortsättningen? I *Kunskap för vår vardag – forskning och utbildning för hemmen (red. Brita Åkerman m.fl.)*, 216–238. Göteborg, Förlaget Akademitratur AB.
- Bourdieu, Pierre ([1979]1986): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste (transl. Richard Nice)*. Padstow, Routledge & Kegan Paul.
- Brander, Uno (1928): Pienviljelyksen merkitys Suomen maataloudessa. Teoksessa *Pienviljelijän käsikirja (toim. J. E. Sunila ym.)*, 5–21. Porvoo, WSOY.
- Braudel, Fernand ([1969]1980): *On History (transl. Sarah Matthews)*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Braudel, Fernand ([1949]1986): *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, vol. 1 (transl. Siân Reynolds)*. Glasgow, Fontana Press.
- Braudel, Fernand ([1979]1989): *Vardagslivets strukturer. Det möjligas gränser. Civilisationer och kapitalism 1400–1800, band 1 (övers. Ingvar Rydberg)*. Södertälje, Gidlunds.
- Braudel, Fernand ([1979]1990): *Marknadens spel. Civilisationer och kapitalism 1400–1800, band 2 (övers. Sven Vahlne)*. Södertälje, Gidlunds.
- Brewer, John & Roy Porter, eds. (1993): *Consumption and the World of Goods*. London, Routledge.
- Buck-Morss, Susan (1995): Envisioning Capital: Political Economy on Display. *Critical Inquiry* 21 (Winter 1995), 434–467.
- Burke, Peter (1990): *The French Historical Revolution. The Annales School 1929–89*. Worcester, Polity Press.
- Burke, Peter, ed. (1991): *New Perspectives on Historical Writing*. Padstow, Polity Press.
- Burke, Peter (1992): *History & Social Theory*. Gateshead, Polity Press.
- Burke, Peter ([1978]1994): *Popular Culture in Early Modern Europe (revised reprint)*. Cambridge, Scolar Press.
- Burrage, Michael & Rolf Torstendahl, eds. (1990): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. Worcester, Sage Publications.
- Campbell, Colin (1987): *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. Padstow, Basil Blackwell.
- Caplow, Theodore (1954): *The Sociology of Work*. Minneapolis, University of Minnesota.
- Carr-Saunders, Alexander P. & P. A. Wilson (1933): *The Professions*. Oxford, Oxford University Press.
- Chydenius, Anders ([1765]1986): Kansallinen voitto. Teoksessa *Anders Chydenius – Suuri suomalainen valistuskirjailija (toim. Katarina Kare)*, 172–199. Helsinki, Alea-Kirja.
- Clarke, Simon (1982): *Marx, Marginalism and Modern Sociology. From Adam Smith to Max Weber*. Hong Kong, The MacMillan Press Ltd.
- Corn, Joseph J., ed. (1986): *Imagining Tomorrow. History, Technology, and the American Future*. Cambridge, Mass., The MIT Press.
- Cowan, Ruth Schwartz (1989): *More Work for Mother. The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*. Exeter, Free Association Books.
- Cross, Gary (1993): *Time and Money. The Making of Consumer Culture*. London and New York, Routledge.
- David, Paul (1985): Clio and the Economics of QWERTY. *American Economic Review* 75, 332–337.
- Denzin, Norman (1970): *The Research Act in Sociology*. London, Butterworths.
- Denzin, Norman (1978): *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York, McGraw-Hill.
- Denzin, Norman & Yvonna Lincoln (1994): *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Dosse, François ([1987]1994): *New History in France. The Triumph of the Annales (transl. Peter Conroy, Jr.)*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press.
- Douglas, Mary & Baron Isherwood ([1978]1980): *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. Bungay, Penguin Books.
- Dundes, Alan, ed. (1968): *Every Man his Way. Readings in Cultural Anthropology*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Dundes, Alan (1971): Folk Ideas as Units of

- Worldview. *Journal of American Folklore*, vol. 84, 93–103.
- Durkheim, Émile (1990): *Sosiaalisesta työn- jaosta* (suom. Seppo Randell). Jyväskylä, Gaudeamus.
- Ehn, Billy, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (1993): *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Borås, Natur och Kultur.
- Ehrenreich, Barbara & Deirdre English (1979): *For Her Own Good. 150 Years of the Experts' Advice to Women*. Worcester, Pluto Press.
- Elias, Norbert ([1939]1978): *The History of Manners. The Civilizing Process: vol. I* (transl. Edmund Jephcott). New York, Pantheon Books.
- Elias, Norbert ([1939]1982): *Power & Civility. The Civilizing Process: vol. II* (transl. Edmund Jephcott). New York, Pantheon Books.
- Endén, Rauno, toim. (1989): *Historian päivät 1988. Historiallinen Arkisto 93*. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Enäjärvi, Jaakko (1945): Säännöstelylainsäädännön ja säännöstelyjärjestelmän kehitys. Teoksessa *Viisi vuotta kansanhuoltoa* (toim. Untamo Utrio), 24–48. Helsinki, Kansanhuoltoministeriö.
- Eskolin, Sirkka-Liisa (1992): Lähes 1000 Emäntälehteä. *Emäntälehti* 9/1992, 7–8.
- Etzioni, Amitai, ed. (1969): *The Semi-Professions and Their Organization. Teachers, Nurses, Social Workers*. New York, The Free Press.
- Falk, Pasi (1994): *The Consuming Body*. Melksham, Sage Publications.
- Favorin, Martti ja Jouko Heinonen, toim. (1972): *Kotirintama 1941–1944*. Helsinki, Tammi.
- Featherstone, Mike (1991): *Consumer Culture & Postmodernism*. Bristol, Sage Publications.
- Ferber, Marianne & Julie Nelson, eds. (1993): *Beyond Economic Man. Feminist Theory and Economics*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Ferro, Marc (1987): Neuvostovalta ja elokuva. *Lähikuva* 4/1987, 139–140.
- Ferro, Marc (1988): *Cinema and History* (transl. Naomi Greene). Detroit, Wayne State University Press.
- von Fieandt, Rainer (1970): *Omaa tietään kulki vain*. Helsinki, Kirjayhtymä.
- Finlands svenska Marthaförbund (1959): *Martha 60 år. Finlands svenska Marthaförbund 1899–1959*. Helsingfors, Finlands svenska Marthaförbund.
- Finlands svenska Marthaförbund (1974): *Martha 75 år. Finlands svenska Marthaförbund 1960–1974*. Borgå, Finlands svenska Marthaförbund.
- Forget, Evelyn (1996): Margaret Gilpin Reid: A Manitoba Home Economist goes to Chicago. *Feminist Economics* 2(3), 1–16.
- Foucault, Michel ([1975]1980): *Tarkkailta ja rangaista* (suom. Eevi Nivanka). Keuruu, Otava.
- Foucault, Michel ([1984]1995): Kant ja moderni filosofia nykyisyyden ontologiana (suom. Juha Koivisto ja Tarmo Malmberg). Teoksessa *Mitä on valistus?* (Toim. Juha Koivisto, ym.), 248–260. Jyväskylä, Vastapaino.
- Fox, Richard W. & T. J. Jackson Lears, eds. (1983): *The Culture of Consumption: Critical Essays in American History, 1880–1980*. New York, Pantheon Books.
- Freidson, Eliot (1988): *Professional Powers. A Study of the Institutionalization of formal Knowledge*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Freidson, Eliot (1994): *Professionalism Reborn. Theory, Prophecy, and Policy*. Cornwall, Polity Press.
- Frykman, Jonas (1993): Nationella ord och handlingar. I *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar* (Billy Ehn ym.), 120–201. Borås, Natur och Kultur.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (1979): *Den kultiverade människan*. Stockholm, Liber-Läromedel Lund.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren, red. (1985): *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Lund, Liber Förlag.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren, red. (1991): *Svenska vanor och ovanor*. Borås, Natur och Kultur.
- Gabriel, Yiannis & Tim Lang (1995): *The Unmanageable Consumer. Contemporary Consumption and its Fragmentations*. Cambridge, Sage Publications.
- Ganivet, Angel ([1896–97]1993): *Suomalaiskirjeitä*. Juva, WSOY.
- Gartz, Juho (1996): Punaisia namuja valkoisella kankaalla. *Helsingin Sanomat* 24.5.1996, C 9.
- Gebhard, Maiju (1944): Tutkimuksia kotitalouden työmenekistä ja työkuksannuksista. *Työtehoseuran vuosikirja 1944/ Työtehoseuran julkaisuja n:o 33*, 27–43. Kerava.
- Gebhard, Maiju (1951): Ajankäyttö ostoksien suoritukseen kaupunkilaiskotitalouksissa. *Työtehoseuran vuosikirja 1951/ Työtehoseuran julkaisuja n:o 62*, 81–94. Helsinki.
- Gebhard, Maiju (1952): Vaatteiden silitystyön rationalisoimisesta. *Työtehoseuran vuosikirja 1952/ Työtehoseuran julkaisuja n:o 65*, 91–116. Helsinki.
- Gebhard, Maiju ja Kirsti Kuusamo (1949): Tutkimuksia keittöön sisustuksesta työssästä silmälläpitäen. *Työtehoseuran vuosikirja 1949/ Työtehoseuran julkaisuja n:o 59*, 87–132. Helsinki.
- Geertz, Clifford ([1957]1968): Ethos, World-View and the Analysis of Sacred Symbols. In *Every Man his Way. Readings in Cultural Anthropology* (ed. Alan Dundes), 301–315. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

- Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York, Basic Books.
- Geertz, Clifford ([1983]1993): *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. Glasgow, Fontana Press.
- Giddens, Anthony (1979): *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Trowbridge and Esher, The MacMillan Press Ltd.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Oxford, Polity Press.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Stanford, Polity Press.
- Gide, Charles (1904): *Taloustieteen pääpiirteet (suom. Jaakko Forsman)*. Helsinki, Otava.
- Gieryn, Thomas (1983): Boundary-work and the Demarcation of Science from Non-science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists. *American Sociological Review* vol. 48: 781–795.
- Gilbert, Nigel, ed. (1993): *Researching Social Life*. Melksham, Sage Publications.
- Ginzburg, Carlo ([1976]1992): *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller (transl. John and Anne Tedeschi)*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Ginzburg, Carlo (1996): *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista (suom. Aulikki Vuola)*. Tampere, Gaudeamus.
- Glennie, Paul (1995): Consumption within Historical Studies. In *Acknowledging Consumption. A Review of New Studies (ed. Daniel Miller)*, 164–203. Padstow, Routledge.
- Goode, William (1957): Community within a community: the professions. *American Sociological Review* 22, 194–200.
- Goode, William (1969): The Theoretical Limits of Professionalization. In *The Semi-Professions and Their Organization. Teachers, Nurses, Social Workers (ed. Amitai Etzioni)*, 266–313. New York, The Free Press.
- Granberg, Leo (1989): *Valtio maataloustulojen tasaajana ja takaajana. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 138. Tammissaari, Suomen Tiedeseura.
- Gronow, Jukka (1997): *Sociology of Taste*. Padstow, Routledge.
- Gronow, Jukka ja Pertti Töttö (1996): Max Weber – kapitalismi, byrokraatia ja länsimainen rationaalisuus. Teoksessa *Sosiologian klassikot (Jukka Gronow ym.)*, 262–329. Tampere, Gaudeamus.
- Gronow, Jukka, Arto Noro ja Pertti Töttö (1996): *Sosiologian klassikot*. Tampere, Gaudeamus.
- Gronow, Pekka (1995): The record industry in Finland, 1945–1960. *Popular Music* 14/1, 33–53.
- Gronow, Pekka ja Ilpo Saunio (1990): *Äänilevyn historia*. Porvoo, WSOY.
- Gusfield, Joseph (1963): *Symbolic Crusade. Status Politics and the American Temperance Movement*. Urbana, Chicago and London, University of Illinois Press.
- Göransdotter, Maria (1997): Smakfostran och heminredning. Om estetiska diskurser och bildning till bättre boende i Sverige 1930–1955. I *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950 (red. Johan Söderberg & Lars Magnusson)*. *Historiallinen arkisto* 110:2, 253–274. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Haakana, Merja (1996): Rillumarei-elokuvat ja aikalaiskritiikki. Teoksessa *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa (toim. Matti Peltonen)*, 43–67. *Historiallinen Arkisto* 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Haanpää, Pentti ([1956]1978): *Noitaympyrä. Romaani pohjoisesta*. Keuruu, Otava.
- Haapala, Pertti (1986): *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. Historiallisia Tutkimuksia* 133. Vammala, Vastapaino ja Suomen Historiallinen Seura.
- Haapala, Pertti (1989): *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen. Käsikirjoja* 12. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Haapala, Pertti, toim. (1990): *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Helsinki, Vastapaino.
- Haapala, Pertti (1993): Suomalaisen hyvinvointivaltion rakennehistoria. Teoksessa *Hyvinvointivaltio ja historian oikut (toim. Pertti Haapala)*. Väki voimakas 6, 6–24. Tampere, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Haapala, Pertti, toim. (1993): *Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Väki voimakas* 6. Tampere, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Haapala, Pertti (1994): Työajan lyhyt historia. Teoksessa *Työ ja työttömyys (toim. Raimo Parikka)*. Väki voimakas 7, 6–29. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Haapala, Pertti (1995): *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Helsinki, Painatuskeskus.
- Haatanen, Pekka (1968): *Suomen maalaisköyhälistö. Tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Porvoo, WSOY.
- Haatanen, Pekka (1992): Suomalaisen hyvinvointivaltion kehitys. Teoksessa *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen (toim. Olavi Riihinen)*, 31–67. Sitran julkaisusarja 123. Juva, Sitra ja WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina (1968): *Suomalainen nainen ja mies. Asema ja muuttuvat roolit*. Porvoo, WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina ja Heli Äärilä (1993):

- Vapaa-ajan vietto. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa* (toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila), 335–347. Juva, WSOY.
- Haavisto, Jukka, toim. (1991): *Kaiken voi valita. Kodin työt ja tehtävät professori Aili Jokelaisen uran läpi nähtynä. Helsingin yliopiston kodin teknologian laitoksen julkaisuja* 20. Helsinki.
- Habermas, Jürgen (1962): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Darmstadt und Neuwied, Hermann Luchterhand Verlag.
- Habermas, Jürgen ([1985]1995): Nuolella suoraan nykyisyyden ytimeen. Merkintöjä Foucault'n luentoon Kantin tekstistä Mitä valistus on? (suom. Kauko Pietilä). Teoksessa *Mitä on valistus?* (Toim. Juha Koivisto, ym.), 261–268. Jyväskylä, Vastapaino.
- Hako, Matti, Heimo Huuhtanen ja Matti Nieminen, toim. (1975): *Jako kahteen – Työmiehen 20-luku*. Helsinki, Tammi.
- Hako, Matti, Heimo Huuhtanen ja Matti Nieminen, toim. (1977): *Näin teki osuuskaup-paväki*. Helsinki, Tammi.
- Hall, Peter, ed. (1989): *The Political Power of Economic Ideas. Keynesianism across Nations*. Princeton, Princeton University Press.
- Hallsten, Ilmi (1924): Katsaus Suomen Naisyhdistyksen ja sen haaraosastojen toimintaan 1884–1924. Teoksessa *Uranuurta-janaisia. Suomen Naisyhdistyksen 40-vuotisjuhla-julkaisu, 1884–1924* (Suomen Naisyhdistys), 87–135. Helsinki, Tietosanakirja Oy.
- Hallsten, Ilmi (1934): Pääkohtia Suomen Naisyhdistyksen 50-vuotisesta toiminnasta. Teoksessa *Puoli vuosisataa naisasiatyötä. Suomen Naisyhdistyksen 50-vuotisjuhla-julkaisu* (Suomen Naisyhdistys), 7–51. Helsinki, Otava.
- Halpern, Sydney (1992): Dynamics of Professional Control: Internal Coalitions and Crossprofessional Boundaries. *American Journal of Sociology* 97, 994–1021.
- Haltia, Manja (1949): *Marttatoiminta 1899–1949*. Helsinki, Marttaliitto ry.
- Haltia, Manja (1952): *Eteläkarjalainen marttatoiminta 1899–1952*. Helsinki, Siirtomarttojen eteläinen piiriliitto ry.
- Haltia, Manja (1974): *Marttatoiminta 1949–1974*. Helsinki, Marttaliitto ry.
- Hapuli, Ritva (1995): *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 628. Tampere, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hapuli, Ritva, Anu Koivunen, Päivi Lappalainen ja Lea Rojola (1992): Uutta naista etsimässä. Teoksessa *Vampyyrinainen ja Kenkuunniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus* (toim. Tapio Onnela), 98–112. Jyväskylä, SKS.
- Harmaja, Laura (1906): *Robert Owen – Yhteiskunnallisen uudistuksen tienraivaaja*. Elämäkertoja 15. Helsinki, Kansanvalistusseura.
- Harmaja, Laura (1920): Nykyajan kulutuspolitiikan tehtäviä. *Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja* 16, 22–47.
- Harmaja, Laura (1922a): Kotitalous. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja II* (toim. Leo Harmaja ym.), 60–61. Helsinki, Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- Harmaja, Laura (1922b): Kulutus. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja II* (toim. Leo Harmaja ym.), 100–106. Helsinki, Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- Harmaja, Laura (1922c): Kulutuspolitiikan tehtävät ja suhde sosiaalipolitiikkaan. *Sosiaalinen Aikakauskirja* 16, 1–9.
- Harmaja, Laura (1925): *Kotitalous nykyajan yhteiskunnassa*. Porvoo, WSOY.
- Harmaja, Laura (1927): Kotitalouden etujen valvominen julkisessa elämässä. *Sosiaalinen Aikakauskirja – Social Tidskrift* 21, 199–209.
- Harmaja, Laura (1928): *Perheenmännän taloudellinen tehtävä*. Kotilieden kirjasto XIX. Porvoo, WSOY.
- Harmaja, Laura (1929): Onko kotitaloustuotanto "vähäpätöisyys"? *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 25, 417–429.
- Harmaja, Laura (1930): Hauswirtschaft und Volkswirtschaft – Die Hausfrau als Vertreterin der alten Naturalwirtschaft. *Hauswirtschaftliche Jahrbücher* 1930, Heft 4, 117–124.
- Harmaja, Laura (1931a): The Role of Household Production in National Economy. *Journal of Home Economics* 23, no. 9, 822–827.
- Harmaja, Laura (1931b): Mitä ovat kulu-tushyödykkeet? Sananen muutamista kansantaloustieteen peruskäsitteistä. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 27, 191–204.
- Harmaja, Laura (1931c): Vastinetta edelliseen. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 27, 276–278.
- Harmaja, Laura (1931d): Kotitalous ja yhteiskunnallinen uudistustyö. *Sosiaalinen Aikakauskirja – Social Tidskrift* 25, 65–80.
- Harmaja, Laura (1932): Die Bedeutung der hauswirtschaftlichen Eigenproduktion in der modernen Volkswirtschaft. *Hauswirtschaftliche Jahrbücher* 1932, Heft 1, 14–20.
- Harmaja, Laura (1934a): Suomen naisyhdistys kotitalouden kohottajana. Teoksessa *Puoli vuosisataa naisasiatyötä. Suomen Naisyhdistyksen 50-vuotisjuhla-julkaisu* (Suomen Naisyhdistys), 52–60. Helsinki, Otava.
- Harmaja, Laura (1934b): Den husliga produktionen och nationalinkomsten. *Socialt Ar-beid* 8, hefte 6, 201–210.
- Harmaja, Laura (1936): Tanskan valtio oival-

- taa kotitalouden merkityksen. *Kotiliesi* 2/1936, 51.
- Harmaja, Laura (1946): *Kotitalous kansantalouden osana*. Porvoo, Kansantaloudellinen Yhdistys ja WSOY.
- Harmaja, Laura & Harmaja, Leo (1914): *Kansantalous-tieteen oppikirja. Suomen liike-
miesten kauppapöytäkirjoja* 16. Helsinki, Otava.
- Harmaja, Leo, päätoim. (1922): *Valtiovietien käsikirja II*. Helsinki, Tietosanakirja-
osakeyhtiö.
- Hayden, Dolores (1981): *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods and Cities*. Cambridge, Mass., The MIT Press.
- Heikkilä, Hannu (1992): Suomalainen talouspolitiikka. Teoksessa *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 2. 1918–1939 (Tuomo Polvinen ym.)*, 199–312. Juva, WSOY.
- Heikkilä, Markku ja Juha Seppo (1987): Uskonnollinen liike, esivalta ja "maailma". Teoksessa *Kansa liikkeessä (toim. Alapuro ym.)*, 70–85. Vaasa, Kirjayhtymä.
- Heikkinen, Antero (1983): *Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan*. Jyväskylä, Gaudeamus.
- Heikkinen, Sakari (1981): Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuoliskolla. Teoksessa *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu (red. Kaukiainen ym.)*, 395–421. *Historiallinen Arkisto* 76. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Heikkinen, Sakari (1990): Aineen voitot – 1800-luvun elintaso. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta (toim. Pertti Haapala)*, 127–151. Helsinki, Vastapaino.
- Heikkinen, Sakari (1996): Finnish Food Consumption 1860–1957. Teoksessa *Finnish Food Consumption 1860–1993 (Sakari Heikkinen & Johanna Maula)*, 1–27. *Julkaisuja* 1/1996, Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.
- Heikkinen, Sakari (1997): *Labour and the Market. Workers, Wages and Living Standards in Finland, 1850–1913. Commentationes Scientiarum Socialium* 51. Rauma, The Finnish Society of Sciences and Letters and The Finnish Academy of Science and Letters.
- Heikkinen, Sakari, Timo Kortteinen, Hannu Soikkanen ja Arvo Soininen (1983): *Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850–1913. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantaja* 13. Helsinki.
- Heikkinen, Sakari & Johanna Maula (1996): *Finnish Food Consumption 1860–1993. Julkaisuja* 1/1996. Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus.
- Heinonen, Visa (1988): Thorstein Veblen institutionalistisena evolutionistina. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1988:3, s. 262–270.
- Heinonen, Visa (1989): Keskustelu vuoden 1914 viljatullista. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1989:2, s. 160–169.
- Heinonen, Visa (1993): Talousmiehet Kekkonen tasavallassa – Suomen Efta-vapaakaupparatkaisusta käyty asiantuntijakeskustelu. Teoksessa *Näkökulmia Eurooppaan ja integraatioon (toim. Pekka Kosonen)*, 63–83. *Helsingin yliopiston oikeusosiologian julkaisuja* 7. Helsinki.
- Heinonen, Visa (1994): "Taloudellisten ja poliittisten seikkailujen tielle"? – Suomen Efta-vapaakauppasopimuksesta valtiopäivillä 1959–1961 ja puoluelehdissä käyty keskustelu. *Talous & yhteiskunta* 4/1994, 3–14.
- Heinonen, Visa (1995): Kulutus, kauppa ja Braudel – katsaus Fernand Braudelin näkemyksiin kulutuksesta ja sen reunaehdoista. Teoksessa *Kulutuskulttuuria – sosiologisia näkökulmia kulutukseen (toim. Johanna Peltola)*, s. 17–45. *Helsingin yliopiston taloustieteen laitos, kuluttajaekonomia. Oppikirjoja* no. 1. Helsinki.
- Heinonen, Visa (1996): Austrian Flavor in the Periphery. First Reactions to the Marginalist Neoclassical Economics in Finland. In *Research in the History of Economic Thought and Methodology (ed. Samuels, Warren J. & Jeff E. Biddle)* vol. 14, 173–194. Greenwich, Connecticut, JAI Press Inc.
- Heinonen, Visa, Minna Lammi ja Esko Varho (1995): "Ei nimitäin haluttu valmistaa tavallista reklaamifilmiä..." Mainonta ja valistutus suomalaisissa lyhytelokuissa. *Lähi-kuva* 4/1995, 34–47.
- Heinonen, Visa, Minna Lammi ja Esko Varho (1996): Kuluttajavalistus ja 1950-luvun lyhytelokuvat. Teoksessa *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa (toim. Matti Peltonen)*, 223–250. *Historiallinen Arkisto* 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Heiskala, Risto, toim. (1994): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Tampere, Gaudeamus.
- Helén, Ilpo (1997): *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Tampere, Gaudeamus.
- Helenius, Ralf (1981): *Kuluttajien puolesta vai kuluttajia vastaan. Osapuolten suhtautuminen kuluttajapolitiikan kehittämiseen ja kuluttajansuojalainsäädännön muotoutumiseen Suomessa*. Mänttä, Gaudeamus.
- Helsingin kaupungin Kotitalouslautakunta (1952): *Helsingin kaupungin Kotitalouslautakunta 1927–1952*. Helsinki.
- Hennis, Wilhelm (1983): Max Weber's 'Central Question'. *Economy and Society* 12:2, 135–180.
- Hietala, Marjatta (1992): *Innovaatioiden ja*

- kansainvälistymisen vuosikymmenet. Tietoa, taitoa asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917, 1. Historiallinen Arkisto 99:1, Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1992:5:1. Jyväskylä.
- Hietanen, Silvo (1982): *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano. Historiallisia Tutkimuksia* 117. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Hietanen, Silvo (1989): Siirtoväkikysymys syntyy – ennakkonäytös vuosina 1939–41. Teoksessa *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan* (päätoim. Silvo Hietanen), 240–253. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Hietanen, Silvo, päätoim. (1989): *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan*. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Hietanen, Silvo (1990a): Oikeusvaltiosta hallintovaltioksi – hallinto sotavuosien Suomessa. Teoksessa *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä* (päätoim. Silvo Hietanen), 104–126. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Hietanen, Silvo (1990b): Perunan ja rukiin maa – ravinto ja asuminen sotavuosien Suomessa. Teoksessa *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä* (päätoim. Silvo Hietanen), 301–319. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Hietanen, Silvo, päätoim. (1990): *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä*. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Hietaniemi, Tapani, toim. (1986): *Aiheita Weberistä. Max Weber modernista rationaalisuudesta, uskonnosta, oikeudesta ja yhteiskuntaluokista*. Jyväskylä, Tutkijaliitto.
- Hirdman, Yvonne (1990): *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Helsingborg, Carlssons.
- Hirschman, Albert O. (1982): *Shifting Involvements. Private Interest and Public Action*. Princeton, Princeton University Press.
- Hirvonen, Juhani ja Riitta Hjerpe (1984): Taloudellinen kasvu Suomessa 1880–1980. Teoksessa *Sata vuotta suomalaista kansantaloustiedettä – Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1984* (toim. Heikki Koskenkylä ym.), 141–175. Vammala, Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Hjelt, Vera (1912) *Tutkimus ammattiyöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909. Työtilasto XIII*. Helsinki.
- Hjerpe, Riitta (1988): *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos. Suomen Pankin julkaisuja: kasvututkimuksia XIII*. Helsinki, Suomen Pankki ja Valtion painatuskeskus.
- Hjerpe, Riitta ja Erkki Pihkala (1989): Suomen taloudellinen kasvu 1860–1985. Teoksessa *Suomen kansantalous. Instituutiot, rakenne ja kehitys* (toim. Heikki Loikkanen & Jukka Pekkarinen), 22–46. Porvoo, WSOY.
- Hobsbawm, Eric (1983a): Introduction: Inventing Traditions. In *The Invention of Tradition* (eds. Eric Hobsbawm & Terence Ranger), 1–14. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric (1983b): Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In *The Invention of Tradition* (eds. Eric Hobsbawm & Terence Ranger), 263–307. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric ([1987]1991): *The Age of Empire 1875–1914*. London, Sphere Books Ltd.
- Hobsbawm, Eric ([1994]1995): *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*. London, Abacus.
- Hobsbawm, Eric & Terence Ranger, eds. (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hodson, Randy & Teresa Sullivan (1990): *The Social Organization of Work*. Belmont, Wadsworth Publishing Company.
- Hoikkala, Tommi, toim. (1987): *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Helsinki, Gaudeamus.
- Hokkanen, Kari (1980): *Maidon tie. Valio ja osuusmeijerijärjestö 1905–1980*. Helsinki, Kirjayhtymä.
- Home, Niilo (1989): *Kyläkaupan kuolema ja eloonjääminen. Valikoituminen lopettavaksi tai jatkavaksi myymäläksi maaseudun päivittäistavara kaupassa. Acta academiae oiconomicae Helsingiensis A:63*. Helsinki, the Helsinki School of Economics and Business Administration.
- Honka-Hallila, Ari (1995): Elokuvakulttuuria luomassa. Teoksessa *Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa* (Ari Honka-Hallila ym.), 11–68. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:44. Turku, Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Honka-Hallila, Ari ja Anu Koivunen (1990): "Hyppäsin ensimmäisenä veteen". Haastateltavana Kari Uusitalo. *Lähikuva* 3/1990, 26–37.
- Honka-Hallila, Ari, Kimmo Laine ja Mervi Pantti (1995): *Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:44*. Turku, Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Horrigan, Brian (1986): The Home of Tomorrow, 1927–1945. In *Imagining Tomorrow. History, Technology, and the American Future* (ed. Joseph J. Corn), 137–163. Cambridge, Mass., The MIT Press.
- Hovi, Päivi (1990): *Mainoskuva Suomessa. Kehitys ja vaikutteet 1890-luvulta 1930-luvun alkuun. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 8*. Jyväskylä.
- Hovi-Wasastjerna, Päivi (1996): *Onnen avain. Mainoselokuva Suomessa 1950-luvulla*. Espoo.
- Hoyt, Elisabeth (1938): *Consumption in our*

- Society. New York and London, McGraw-Hill.
- Hughes, Everett (1984): *The Sociological Eye. Selected Papers* (eds. Howard Becker & David Riesman). New Brunswick, NJ, Transaction Books.
- Hutton, Patrick (1981): The History of Mentalities: the New Map of Cultural History. *History and Theory* 20, 237–259.
- Huuhka, Mirja (1980): Alli Wiherheimo. Teoksessa *Työtä ja tuloksia. Suomalaisia vaikuttajanaisia* (toim. Pohjanpalo ym.), 207–219. Juva, WSOY.
- Häggman, Kai (1994): *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Historiallisia Tutkimuksia* 179. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Häkkinen, Antti, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen ja Hannu Soikkanen (1991): *Kun halla näiden tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Darmstadt, WSOY.
- Hämäläinen, Helvi (1935): *Katuojan vettä*. Jyväskylä, Gummerus.
- Iggers, Georg (1975): *New Directions in European Historiography*. Middletown, Wesleyan University Press.
- Ikonen, Vappu (1992): *Normi vai nälkä. 1800-luvun eri sosiaaliryhmien kulutuksesta. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja* 26. Helsinki.
- Ilmonen, Kaj (1984): *Jäsenet ja jäsenten liike. Tutkimus kaupan ja jäsenten suhteesta Eosuuskauppalikkeessä osuustoiminnan alkajajoukko 1980-luvulle*. *Acta Universitatis Tamperensis*, ser. A, vol. 171. Tampere.
- Ilmonen, Kaj (1987): From Consumer Problems to Consumer Anomie. *Journal of Consumer Policy* 10, 25–38.
- Ilmonen, Kaj (1993): *Tavaroiden taikamaailma. Sosiologinen avaus kulutukseen*. Jyväskylä, Vastapaino.
- Ilmonen, Kaj (1994): Anthony Giddensin rakenteistumisteoria ja sen kritiikki. Teoksessa *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia* (toim. Risto Heiskala), 316–347. Tampere, Gaudeamus.
- Ilmonen, Kaj & Eivind Stø (1997): The Consumer in Political Discourse: Consumer Policy in the Nordic Welfare States. In *Constructing the New Consumer Consumer Society* (eds. Pekka Sulkunen ym.), 197–217. London, Macmillan Press.
- Jaakkola, Kaisu (1977): *Muuttuva joulu. Kansatieteellinen tutkimus*. *Kansatieteellinen arkisto* 28, Suomen muinaismuistoyhdistys. Kymi.
- Jallinoja, Riitta (1980): Miehet ja naiset. Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana* (Valkonen ym.), 222–250. Juva, WSOY.
- Jallinoja, Riitta (1983): *Suomalaisen naisasia-liikkeen taistelukaudet. Naisialike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana*. Juva, WSOY.
- Janesick, Valerie (1994): The Dance of Qualitative Research Design. Metaphor, Methodology, and Meaning. In *Handbook of Qualitative Research* (eds. Norman Denzin & Yvonna Lincoln), 209–219. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Janhonen, Hilikka (1984): Johtotähtenä naisten työn helpottaminen. *Teho* 5/1984, 61–62.
- Janhonen, Hilikka (1986): Kotitalouden rationalisointitutkimuksen uranuurtaja Maiju Gebhard 15.9.1896–18.7.1986. *Teho* 9/1986, 4–5.
- Janhonen, Hilikka (1993a): Kotitaloustyö tuli Työtehoseuran tutkimus- ja kehittämiskohdeeksi jo 1930-luvulla. *Teho* 3/1993, 12–17.
- Janhonen, Hilikka (1993b): Kodintekniikan vireä 1950-luku. *Teho* 6/1993, 4–9.
- Janhonen, Hille (1992): Kotitöiden energiahistoria. *Teho* 11–12/1992, 35–37.
- Jansson, Torkel (1982): *Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne från omkring år 1850–1930*. *Studia Historica Upsaliensia* 124. Uppsala.
- Jansson, Torkel (1985): *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*. *Studia Historica Upsaliensia* 139. Uppsala.
- Jennings, Ann (1993): Public or Private? Institutional Economics and Feminism. In *Beyond Economic Man. Feminist Theory and Economics* (eds. Marianne Ferber & Julie Nelson), 111–129. Chicago, The University of Chicago Press.
- Jensen, Hans Rask (1986): The Relevance of Alternative Paradigms as Guidelines for Consumer Policy and Organized Consumer Action. *Journal of Consumer Policy* 9, 389–405.
- Jermo, Aake (1974): *Kun kansa eli kortilla. Reportaasi lähimenneisyydestä*. Keuruu, Otava.
- Joenpelto, Eeva (1974): *Vetää kaikista ovista*. Porvoo, WSOY.
- Joenpelto, Eeva (1978): *Sataa suolaista vettä* (5. painos). Juva, WSOY.
- Jokinen, Emil (1935): *Torpparista pienviljelijäksi. Katsaus pienviljelijäväestön 25-vuotisen yhteistoiminnan vaiheisiin*. Helsinki, Pienviljelijäin Liitto.
- Jones, W. T. (1972): World Views: Their Nature and Their Function. *Current Anthropology* 13:1, 79–91.
- Jussila, Osmo (1990): *Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa*. Juva, WSOY.
- Jutikkala, Eino (1982): *Omavaraisen maatalouden Teoksessa Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi* (toim. Jorma Ahvenai-

- nen ym.), 204–221. Helsinki, Tammi.
- Jutila, K. T. (1933): Kotitalouden asema kansantaloudessa. *Sosiaalinen Aikakauskirja – Social Tidskrift* 27, 24–27.
- Kaarinen, Mervi (1995): *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 5. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Kaarinen, Mervi (1997): Hedvig Gebhard: Pellervossa, parlamentissa ja puutarhassa. Teoksessa *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset (toim. Pirjo Markkola ym.)*, 177–192. *Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä* 4. Helsinki, Eduskunnan kirjasto.
- Kalberg, Stephen (1980): Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History. *American Journal of Sociology* 85:5, 1145–1179.
- Kalela, Jorma (1987): *Pulapolitiikkaa. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933*. TTT Tutkimuksia 13. Helsinki, Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.
- Kalela, Jorma (1989): *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa*. Helsinki, Työvoimaministeriö ja Valtion painatuskeskus.
- Kallenaatio, Jorma (1992): *Eka Suomessa. 128 osuusliikkeestä monialayhtymäksi*. Hämeenlinna, Tammi.
- Kananen, Ilkka (1981): Maanviljelijäväestön talouspoliittinen järjestäytyminen. Teoksessa *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu (red. Yrjö Kaukiainen osv.)*, 237–253. *Historiallinen Arkisto* 76. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Kananen, Ilkka (1984): Muuttuva maatalous teollistuvassa Suomessa. Teoksessa *Sata vuotta suomalaista kansantaloustiedettä – Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1984 (toim. Heikki Koskenkylä ym.)*, 177–206. Vammala, Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Kanerva, Thea (1995): *Vertailevan hyödyketutkimuksen tarve, tehtävät ja tulevaisuus*. Kuluttajatutkimuskeskus Keskusteluaitteita 16/1995. Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus.
- Kant, Immanuel ([1784]1995): Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus? (suom. Tapani Kaakkurinniemi) Teoksessa *Mitä on valistus? (Toim. Juha Koivisto, ym.)*, 76–86. Jyväskylä, Vastapaino.
- Kare, Katriina (1986): *Anders Chydenius – Suuri suomalainen valistuskirjailija*. Helsinki, Alea-Kirja.
- Karisto, Antti, Pentti Takala ja Ilkka Haapola (1985): *Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka. Aineistoa suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta*. Juva, WSOY.
- Karvinen-Kopteff, Outi (1993): Naisten kokemuksia sotasairaanhoidosta. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa (toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila)*, 101–130. Juva, WSOY.
- Kaschuba, Wolfgang, hg. (1995): *Kulturen – Identitäten – Diskurse. Perspektiven Europäischer Ethnologie. Zeithorizonte. Studien zu Theorien und Perspektiven Europäischer Ethnologie, band 1*. Berlin, Akademie Verlag.
- Katainen, Elina (1993): "Loistavin elokuva mitä milloinkaan on esitetty" – suuren yleisön elokuvaelämyksiä 1930-luvun Helsingissä. Teoksessa *Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalhistoriasta (toim. Elina Katainen)*, 187–220. Vammala, Suomen Historiallinen Seura ja HY:n talous- ja sosiaalhistorian laitos.
- Katainen, Elina, toim. (1993): *Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalhistoriasta*. *Historiallinen Arkisto* 100, *Talous- ja sosiaalhistoriallisia tutkimuksia* 2. Vammala, Suomen Historiallinen Seura ja HY:n talous- ja sosiaalhistorian laitos.
- Katainen, Elina (1994): *Akkain aherrusta aatteen hyväksi. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto 1944–1990*. Tampere, KSL-kirjat.
- Kaukiainen, Yrjö (1981): Taloudellinen kasvu ja yhteiskunnan muuttuminen teollistuvassa Suomessa. Teoksessa *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu. Historiallinen Arkisto 76 (red. Yrjö Kaukiainen osv.)*, 39–62. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Kaukiainen, Yrjö (1993a): "Suomen kansan historia". *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1993, 296–300.
- Kaukiainen, Yrjö (1993b): Finland and the Core. Stages of Integration (ca. 1600–1850). *Review. A Journal of the Fernand Braudel Center* XVI:3, 341–355.
- Kaukiainen, Yrjö, Per Schybergson, Hannu Soikkanen ja Tapani Mauranen, red. (1981): *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu. Historiallinen Arkisto* 76. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Kearney, Michael (1975): World View Theory and Study. *Annual Review of Anthropology* vol. 4, 247–270.
- Keat, Russell, Nigel Whiteley & Nicholas Abercrombie, eds. (1994): *The Authority of the Consumer*. Chatham, Routledge.
- Kekarainen, Risto (1993): Joukkojen mahti – työväenliike ja elokuva 1930-luvulla. Teoksessa *Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalhistoriasta (toim. Elina Katainen)*, 99–125. Vammala, Suomen Historiallinen Seura ja HY:n talous- ja sosiaalhistorian laitos.
- Kekkonen, Urho (1952): *Onko maallamme malttia vaurastua?* Helsinki, Otava.
- Keller, Evelyn Fox ([1985]1988): *Tieteen sisarpuoli (suom. Pia Sivenius)*. Jyväskylä,

- Vastapaino.
- Kempainen, Martti (1945): Kansanhuoltohallinnon kehitys. Teoksessa *Viisi vuotta kansanhuoltoa (toim. Untamo Utrio)*, 10–23. Helsinki, Kansanhuoltoministeriö.
- Kerkelä, Heikki (1996): *Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto*. Tampere, Gaudeamus.
- Keto, Jaakko (1974): *Elokuvalippujen kysyntä ja siihen vaikuttaneet tekijät 1915–1972. Acta Academiae Oeconomicae Helsingiensis*, ser. A:10. Helsinki.
- Kettunen, Pauli (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Historiallisia Tutkimuksia* 138. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Kettunen, Pauli (1990): Taylorismin tulo Suomeen – Geologi Sederholm ja työn tiede. Teoksessa *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta (toim. Matti Peltonen)*, 361–397. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Kettunen, Pauli (1994): *Suojelu, suoritus, subjektii. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattel- ja toimintavoissa. Historiallisia Tutkimuksia* 189. Vammala, Suomen Historiallinen Seura.
- Kettunen, Pauli & Ilkka Turunen (1994): The Middle Class, Knowledge and the Idea of the Third Factor. *Scandinavian Journal of History* 19, 63–86.
- Kianto, Ilmari ([1924]1956): Ryysyrannan Jooseppi (10. painos). Teoksessa *Valitut teokset (Ilmari Kianto 1956)*, 103–303. Helsinki, Otava.
- Kianto, Ilmari (1956): *Valitut teokset* (4. painos). Helsinki, Otava.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki (1953): *Suomen työläisnaisliikkeen historia*. Pori, Kansankulttuuri Oy.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki (1967): Hilja Pärssinen. Teoksessa *Tiennäyttäjät 1 (toim. Hannu Soikkanen)*, 121–161. Rauma, Tammi.
- Kivialho, Kaaperi (1931): Onko valokaasu kulutushyödyke? *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 25, 275–276.
- Kivinen, Osmo (1988): *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Turun yliopiston julkaisuja C 67*. Turku, Turun yliopisto.
- KK:n Naiset Mukaan keskustuimikunta (1958): *NM 30 vuotta*. Helsinki.
- Klinge, Matti (1972): *Vihan veljistä valtiotaliosialisiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. Porvoo, WSOY.
- Klinge, Matti (1975): *Bernadotten ja Leninin välissä*. Juva, WSOY.
- Knuutila, Seppo (1992): *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia* 554. Jyväskylä.
- Kocka, Jürgen (1981): Capitalism and Bureaucracy in German Industrialization before 1914. *Economic History Review* 34:3, 453–468.
- Kocka, Jürgen (1990): 'Bürgertum' and professions in the nineteenth century: two alternative approaches. In *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions (eds. Michael Burrage & Rolf Torstendahl)*, 62–74. Worcester, Sage Publications.
- Koivisto, Juha, Markku Mäki ja Timo Uusitupa (1995): *Esipuhe*. Teoksessa *Mitä on valistus? (Toim. Juha Koivisto, ym.)*, vii–xvi. Jyväskylä, Vastapaino.
- Koivisto, Juha, Markku Mäki ja Timo Uusitupa, toim. (1995): *Mitä on valistus?* Jyväskylä, Vastapaino.
- Koivunen, Anu (1995): *Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku, Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Konttinen, Esa (1989): *Harmonian takuumiehiä vai etuoikeuksien monopolisteja? Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja* 45. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Konttinen, Esa (1991): *Perinteisesti moderniin. Profioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Jyväskylä, Vastapaino.
- Konttinen, Esa, toim. (1993): *Ammattikunnat, yhteiskunta ja valtio. Suomalaisten professioiden kehityskuvia. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja* 55. Jyväskylä.
- Korhonen, Paavo, toim. (1992): *Kuopion talouskoulu 100 vuotta 1992*. Kuopio.
- Koskenkylä, Heikki, Jukka Pekkarinen, Antti Räikkönen ja Pentti Vartia, toim. (1984): *Sata vuotta suomalaista kansantaloustiedettä – Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1984*. Vammala, Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Koskinen, Anna-Liisa (1968): *Kotitalousopettajien liitto – Förbundet av lärarinnor i huslig ekonomi r.y. 1918–1968*. Helsinki, Kotitalousopettajien liitto.
- Kosonen, Pekka (1987): *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia* 48. Mänttä, Vastapaino.
- Kosonen, Pekka, toim. (1993): *Näkökulmia Eurooppaan ja integraatioon. Helsingin yliopiston oikeussosiologian julkaisuja* 7. Helsinki.
- Kotkavirta, Jussi (1991): *Jälkisanat*. Teoksessa *Adorno ym. (1991): Järjen kriittikki (suom. ja toim. Jussi Kotkavirta)*, 169–204. Jyväskylä, Vastapaino.
- Kracauer, Sigfried ([1947]1987): *Caligarista Hitleriin. Saksalaisen elokuvan psykologian historia (suom. Reijo Lehtonen)*. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja Suomen elokuva-arkisto.
- Krugman, Paul (1994): *Peddling Prosperity*.

- Economic Sense and Nonsense in the Age of Diminished Expectations.* New York, W. W. Norton & Co.
- Kuisma, Markku (1991): Nationalismi, industrialismi, Suomi. *Kanava* 5/1991, 273–281.
- Kuisma, Markku (1993): *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920.* Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura ja Metsäteollisuus ry.
- Kunnas, Heikki (1989): Kilpailulainsäädäntö ja hintapolitiikka. Teoksessa *Suomen kansantalous – instituutiot, rakenne ja kehitys (toim. Heikki Loikkanen ja Jukka Pekkarinen)*, 231–241. Porvoo, WSOY.
- Kurkela, Vesa (1986): *Tanhuten valistukseen. Musiikkivalistus ja perinnetö Suomen Demokraattisessa Nuorisoliitossa. Työväenmusiikki-instituutin julkaisuja* 5. Helsinki.
- Kuusela, Walter (1979): *Suomen Pienviljelijäin Liitto 1949–1970.* Suomen Pienviljelijäin Lomasäätiö.
- Kuusi, Matti (1952): Esivanhempiemme kymmenen käskyä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 32, 78–85.
- Kuusi, Matti, Risto Alapuro ja Matti Klinge, toim. (1977): *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen.* Keuruu, Otava.
- Kuusi, Pekka ([1961]1963): *60-luvun sosiaalipolitiikka. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja* 6. Porvoo, WSOY.
- Kuusanmäki, Lauri (1936): Kulutustavaran leviäminen maalaisväestön keskuuteen. *Suomen kulttuurihistoria* IV, 96–119. Jyväskylä, K. J. Gummerus Oy.
- Kuusipalo, Jaana (1994): Emännät ja työläisnaiset 1930–1950-lukujen politiikassa. Oppaina Vieno Simonen ja Tyyne Leivo-Larsson. Teoksessa *Naisten hyvinvointivaltio (toim. Anneli Anttonen ym.)*, 157–178. Jyväskylä, Vastapaino.
- Kuusterä, Antti (1989a): *Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1859–1913. Historiallisia Tutkimuksia* 149. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Kuusterä, Antti (1989b): Verotus autonomian ajan Suomessa. *Historian päivät 1988 (toim. Rauno Endén).* Historiallinen Arkisto 93, 147–161. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Kuusterä, Antti (1995): *Aate ja raha. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994.* Keuruu, WSOY.
- Kuusterä, Antti (1996): Rahatalouden leviäminen Suomeen. Teoksessa *Raha ja rahakriisit (toim. Jaakko Autio ja Riitta Hjerpppe)*, 39–64. Jyväskylä, Atena.
- Kuusterä, Antti (1997): *Markan matkassa. Suomen rahajärjestelmän historiaa 1840–1997. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja* 1997/8. Helsinki, Valtioneuvosto.
- Kylvöä ja satoa (1933): Kylvöä ja satoa. Julkaistu Pienviljelijäin Keskusliiton 10-vuotisen toiminnan johdosta. Helsinki, Pienviljelijäin Keskusliitto.
- Kyntäjä, Timo (1993): *Tulopolitiikka Suomessa. Tulopoliittinen diskurssi ja instituutiot 1960-luvulta 1990-luvun kynnykselle.* Helsinki, Gaudeamus.
- Kyrk, Hazel (1933): *Economic Problems of the Family.* New York and London, Harper & Brothers.
- Lahti, Hilja (1974): *Kolme askelta eteenpäin. Kotitalouskonsulentin näkemyksiä ja kokemuksia.* Joensuu, Kirjayhtymä.
- Lahti, Hilja ja Toimi Ruokosalmi (1977): *Kylvöä ja satoa. Pienviljelijäin Keskusliitto 1922–1969.* Helsinki, Kirjayhtymä.
- Laine, Katri (1948): *Maatalousnaiset 1797–1947.* Helsinki, Maatalousnaisten keskusjohtokunta.
- Laine, Kimmo (1995): Elokuvatöllisyyttä rakentamassa. Teoksessa *Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa (Ari Honka-Hallila ym.)*, 71–134. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:44. Turku, Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Laine, Leena & Pirjo Markkola, toim. (1989): *Tunteenaton työläisnainen.* Mänttä, Vastapaino.
- Landström, Catharina (1994): The boundaries of housework. *Social Epistemology*, vol. 8:2, 133–138.
- Larson, Magali S. (1977): *The Rise of Professionalism.* Berkeley, University of California Press.
- Laurila, Eino (1985): *Kulutus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900–1975. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos* B 42. Espoo, Etlä.
- Le Goff, Jacques ([1974]1978): Mentaliteterna, en tveetydig historia (övers. Ingrid Elam). Teoksessa *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt (red. Jacques Le Goff & Pierre Nora; urval och inledning av Birgitta Odén)*, 244–262. Stockholm, Norstedts.
- Le Goff, Jacques & Pierre Nora, red. ([1974]1978): *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt (urval och inledning av Birgitta Odén).* Stockholm, Norstedts.
- Lehto, Marja-Liisa (1986): Asunnosta kodiksi. Teoksessa *Koti kaupungissa. 100 vuotta asumista Helsingissä (Marja-Liisa Rönkkö, Marja-Liisa Lehto ja Bo Lönnqvist)*, 91–129. Helsinki, Tammi.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (1995): *Puhtaan elämän jäljillä. Huoli hygieniasta suomalaisissa terveydenhoitolehdissä 1889–1900.* Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus.
- Lehto-Trapnowski, Päivi (1996): Maitotyttö vai dynamiittityttö? Teoksessa *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa (toim. Matti Peltonen)*, 145–165. *Historiallinen Arkisto* 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1992a): Monipuolistuva aikakauslehdistö 1880–1917. Teoksessa *Suomen lehdistön historia* 10 (pää-

- toim. Päiviö Tommila), 105–177. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1992b): Aikakauslehdistön itsenäistymisvuodet 1918–1955. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 10 (päätoim. Päiviö Tommila)*, 180–284. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Leinonen, Artturi (1945): Valmistavat toimenpiteet kansanhuollon toteuttamiseksi ja kansanhuollon perustaminen. Teoksessa *Viisi vuotta kansanhuoltoa (toim. Untamo Utrio)*, 7–9. Helsinki, Kansanhuoltoministeriö.
- Leiss, William, Stephen Kline & Sut Jhally (1990): *Social Communication in Advertising. Persons, Products & Images of Well-being*. London & New York, Routledge.
- Lepistö, Vuokko (1990): *Sata vuotta Tampereen talouskoulussa*. Jyväskylä.
- Lepistö, Vuokko (1994): *Joko Teillä on primuskeitin? Kotitalousteknologian saataavuus ja tarjonta Helsingissä 1800-luvun puolivälistä 1910-luvun lopulle. Historiallisia Tutkimuksia 181*. Vammala, Suomen Historiallinen Seura.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel ([1979]1990): *Karnevaalit kynttelinpäivästä 1579 piinauviikolle 1580 (suom. Inkeri Tuomikoski)*. Juva, Art House.
- Liikanen, Ilkka (1987): Kansanvalistajien kansakunta – Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena. Teoksessa *Kansa liikkeessä (toim. Risto Alapuro ym.)*, 126–141. Vaasa, Kirjayhtymä.
- Liikanen, Ilkka (1995): *Fennomania ja kansa. Joukköjärjestytyksen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Historiallisia Tutkimuksia 191*. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Linde-Laursen, Anders (1993): The Nationalization of Trivialities: How Cleaning becomes an Identity Marker in the Encounter of Swedes and Danes. *Ethnos* vol. 58:3–4, 275–293.
- Lindbeck, Assar (1997): Incentives and Social Norms in Household Behavior. *The American Economic Review* 87:2, 370–377.
- Lindqvist, Mats (1985): Ingenjör Fredriksson i framtidslandet. I *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet (red. Jonas Frykman & Orvar Löfgren)*, 140–194. Lund, Liber Förlag.
- Linna, Väinö (1955): *Tuntematon sotilas* (3. painos). Porvoo, WSOY.
- Linna, Väinö (1959): *Täällä Pohjantähden alla. Ensimmäinen osa*. Porvoo, WSOY.
- Linna, Väinö (1960): *Täällä Pohjantähden alla. Toinen osa*. Porvoo, WSOY.
- Linna, Väinö (1962): *Täällä Pohjantähden alla. Kolmas osa*. Porvoo, WSOY.
- Loikkanen, Heikki ja Jukka Pekkarinen, toim. (1989): *Suomen kansantalous. Instituutiot, rakenne ja kehitys*. Porvoo, WSOY.
- Lovio, Maisa (1993): Maatilojen naiset ja sota. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa (toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila)*, 71–100. Juva, WSOY.
- Lundkvist, Sven (1974): *Politik, nykterhet och reformer. En studie i folkörelsens politiska verksamhet 1900–1920. Studia Historica Upsaliensia 53*. Uppsala.
- Lundkvist, Sven (1977): *Folkörelsena i det svenska samhället 1850–1920. Studia Historica Upsaliensia 85*. Uppsala.
- Lähteenmäki, Maria (1989): "Pohjoinen malimaa". Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. Teoksessa *Tuntematon työläisnainen (toim. Leena Laine & Pirjo Markkola)*, 140–161. Mänttä, Vastapaino.
- Lähteenmäki, Maria (1990b): Poliittinen kotitalous – Työläisnaisliikkeen kotitalouspoliittisen ohjelman muotoutuminen 1920-luvun Suomessa. Teoksessa *Jännittävä työväenhistoria – Hannu Soikkasen 60-vuotishyläkirja 4.8.1990 (toim. Rantala, Marja ym.)*, 70–84. Työväen Arkiston julkaisu no. 3. Helsinki.
- Lähteenmäki, Maria (1995): *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutokset 1910–30-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 2*. Saarijärvi, Suomen Historiallinen Seura.
- Löfgren, Orvar (1981): World-Views: A Research Perspective. *Ethnologia Scandinavica* 1981, 21–36.
- Löfgren, Orvar (1990): Consuming Interests. *Culture & History* 7, 7–36.
- Löfgren, Orvar (1993a): Nationella arenor. I *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar (Billy Ehn ym.)*, 22–117. Borås, Natur och Kultur.
- Löfgren, Orvar (1993b): The Great Christmas Quarrel and Other Swedish Traditions. In *Unwrapping Christmas (ed. Daniel Miller)*, 217–234. Oxford, Clarendon Press.
- Löfgren, Orvar (1995): Die Nationalisierung des Alltagslebens: Konstruktion einer nationalen Ästhetik. In *Kulturen – Identitäten – Diskurse. Perspektiven Europäischer Ethnologie (Hg. Wolfgang Kaschuba)*, 114–134. Berlin, Akademie Verlag.
- Lönnqvist, Bo (1986): Kodin ihanne. Teoksessa *Koti kaupungissa. 100 vuotta asumista Helsingissä (Marja-Liisa Rönkkö ym.)*, 7–29. Helsinki, Tammi.
- Macdonald, Keith & Colin Tipton (1993): Using documents. In *Researching Social Life (ed. Nigel Gilbert)*, 187–200. Melksham, Sage Publications.
- Magnusson, Lars (1991): Gustav Cassel, Popularizer and enigmatic Walrasian. In *The History of Swedish Economic Thought (ed. Bo Sandelin)*, 122–140. Guildford and King's Lynn, Routledge.
- Malkamäki, Aino (1950): Naiset eduskuntatyössä. Teoksessa *Työn naisen julkavuosi*, 91–100. Helsinki, Sosiaalidemokraattinen

- työläisnaisliitto.
- Malmberg, Raili (1991a): Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 8 (päätoim. Päiviö Tommila)*, 191–292. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Malmberg, Raili (1991b): Yleislehtien kuohuvat vuodet 1934–1980. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 8 (päätoim. Päiviö Tommila)*, 109–189. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Manninen, Juha (1977): Maailmankuvat maailman ja sen muutoksen heijastajina. Teoksessa *Maailmankuvan muutos tutkimuskohdeena (toim. Matti Kuusi ym.)*, 13–48. Keuruu, Otava.
- Manninen, Juha (1989): Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia (Juha Manninen ym.)*, 7–112. Jyväskylä, Pohjoinen.
- Manninen, Juha, Markku Envall ja Seppo Knuutila (1989): *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Jyväskylä, Pohjoinen.
- Markkola, Pirjo (1989): Maaseudun työläisvaimot. Teoksessa *Tuntematon työläisnainen (toim. Leena Laine & Pirjo Markkola)*, 39–60. Mänttä, Vastapaino.
- Markkola, Pirjo (1994): *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Historiallisia Tutkimuksia 187*. Vammala, Suomen Historiallinen Seura.
- Markkola, Pirjo, Alexandra Ramsay ja Maria Lähteenmäki, toim. (1997): *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset. Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä 4*. Helsinki, Eduskunnan kirjasto.
- Marshall, T. H. (1939): The Recent History of Professionalism in Relation to Social Structure and Social Policy. *Canadian Journal of Economics and Political Science* 5, 325–40.
- Matthews, Glenna (1987): *"Just a Housewife". The Rise and Fall of Domesticity in America*. New York, Oxford University Press.
- Maula, Johanna (1996): Finnish Food Consumption 1950–1993. In *Finnish Food Consumption 1860–1993 (Sakari Heikkinen & Johanna Maula)*, 29–49. *Julkaisuja* 1/1996, Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.
- Mauranen, Tapani (1987): Osuustoiminta – kansanliikettä aatteen ja rahan vuoksi. Teoksessa *Kansa liikkeessä (toim. Alapuro, Risto ym.)*, 176–192. Vaasa, Kirjayhtymä.
- Mauranen, Tapani, Erkki Niemi ja Esko Varho (1993): Puu pääosassa – piirteitä 1930-luvun teollisuuselokuvasta. Teoksessa *Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta (toim. Elina Katainen)*, 126–161. Vammala, Suomen Historiallinen Seura ja HY:n talous- ja sosiaalishistorian laitos.
- McCracken, Grant (1988): *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.
- McKendrick, Neil, John Brewer & J. H. Plumb ([1982]1983): *The Birth of a Consumer Society. The Commercialization of Eighteenth-Century England*. Tiptree, Hutchinson.
- Melby, Kari (1989): The Housewife Ideology in Norway Between the Two World Wars. *Scandinavian Journal of History* 14, 181–194.
- Merton, Robert ([1958]1982): Functions of the Professional Association. In *Social Research and the Practicing Professions. Robert K. Merton (eds. Aaron Rosenblatt and Thomas Gieryn)*, 199–209. Lanham, University Press of America.
- Merton, Robert ([1978]1982): Institutionalized Altruism: The Case of the Professions. In *Social Research and the Practicing Professions. Robert K. Merton (eds. Aaron Rosenblatt and Thomas Gieryn)*, 109–134. Lanham, University Press of America.
- Merton, Robert (1982): *Social Research and the Practicing Professions. Robert K. Merton (eds. Aaron Rosenblatt and Thomas Gieryn)*. Lanham, University Press of America.
- Mickwitz, Joachim (1992): Lopettakaa karnevaali! 1920-luvun alun suomalainen dokumenttielokuva antikarnevalistisena reaktiona. *Lähikuvia* 4/1992, 45–52.
- Mickwitz, Joachim (1995): *Folkbildning, Företag, Propaganda. Den finska icke-fiktiva filmen på det fält där nationellt symbolgods skapades under mellankrigstiden*. Historiallisia Tutkimuksia 190. Vammala, Suomen Historiallinen Seura.
- Miller, Daniel (1993): A Theory of Christmas. In *Unwrapping Christmas (ed. Daniel Miller)*, 3–37. Oxford, Clarendon Press.
- Miller, Daniel, ed. (1993): *Unwrapping Christmas*. Oxford, Clarendon Press.
- Miller, Daniel, ed. (1995): *Acknowledging Consumption. A Review of New Studies*. Padstow, Routledge.
- Millerson, Geoffrey (1964): *The Qualifying Associations*. London, Routledge.
- Myllymäki, Hertta (1980): Ida Aalle-Teljo. Teoksessa *Työtä ja tuloksia. Suomalaisia vaikuttajanaisia (toim. Suoma Pohjanpalo ym.)*, 83–93. Juva, WSOY.
- Mäkelä, Johanna ja Riitta Oittinen (1993): Pyykinpesukurssilta kenttäpesulaan – Naisten töitä rauhan ja sodan aikana. Teoksessa *Kotomaan koko kuva. Kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta (toim. Elina Katainen)*, 11–42. Vammala, Suomen Historiallinen Seura ja HY:n talous- ja sosiaalishistorian laitos.

- Nelson, Julie (1997): Feminism, ecology and the philosophy of economics. *Ecological Economics* 20, 155–162.
- Nenonen, Markku (1995): Elokuvien ennakkotarkastuksen synty Suomessa. *Lähikuva* 2/1995, 5–13.
- Nevakivi, Jukka (1992): *Linnasta linnaan. Eero A. Wuoren (1900–1966) poliittinen elämäkerta*. Keuruu, Otava.
- Nevanlinna, Arne (1994): *Isän maa. Sukker-tomuksia kolmekymmentähuvun Suomesta*. Juva, WSOY.
- Nevanlinna, Ernst (1929a): Taloudellisen teorian kysymyksiä. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 25, 253–275.
- Nevanlinna, Ernst (1929b): Julkisen talouden kysymyksiä. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 25, 343–367.
- Nevanlinna, Ernst (1931): Edellisen johdosta. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 25, 205.
- Niemelä, Heikki (1993): Suomen sosiaaliturvajärjestelmien synty 1945–1990. Teoksessa *Hyvinvointivaltio ja historian oikut (toim. Pertti Haapala)*. Väki voimakas 6, 88–110. Tampere, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Niemelä, Jari (1996): *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*. Tampere, Suomen Historiallinen Seura ja Maaseutukeskusten Liitto.
- Nieminen, Armas (1951): *Taistelu sukupuoli-moraalista. Avioliitto- ja seksuaalikeskymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa säätö-yhteiskunnan ajalta 1910-luvulle*. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A 6. Turku, WSOY.
- Niiniluoto, Ilkka (1984): *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvosta*. Keuruu, Otava.
- Niskanen, Riitta (1996): *Ihmiskuva 1950-luvun suomalaisissa julkaisuissa. Tiedettä naista syleilevästä miehestä. Kulutusosuuskuntien Keskusliiton kokoelmat 1949–1957. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 640. Tampere, SKS.
- Nissenbaum, Stephen (1996): *The Battle for Christmas*. New York, Alfred A. Knopf.
- Noro, Arto (1991): *Muoto, moderniteetti ja 'kolmas'. Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta*. Jyväskylä, Tutkijaliitto.
- North, Douglass C. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New York, Cambridge University Press.
- North, Douglass & Robert Thomas (1973): *The Rise of the Western World. A New Economic History*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nummela, Ilkka (1986): Sota ja talous. *Sosiologia* 3/86, 236–244.
- Nurminen, Elli (1950): Sos.-dem. työläisnaisliiton kotitaloudellinen toiminta. Teoksessa *Työn naisen juhluvuosi*, 131–149. Helsinki, Sosiaalidemokraattinen työläisnaisliitto.
- Nuutinen, Heikki (1984): Asiakaslehdet ja pankkialan aikakauslehdet – taustaa ja vuosi 1981. *Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja* n:o 25. Helsinki.
- Nuutinen, Heikki (1991): Talous- ja liike-elämän lehdistö. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 9 (päätoim. Päiviö Tommila)*, 375–434. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Nätkin, Ritva (1997): *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Tampere, Gaudemus.
- Nystrom, P. H. (1929): *Economic Principles of Consumption*. New York.
- Ohanwe, Tiina (1993): Järjestönaiset huolenpitäjinä koti- ja sotarintamalla. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa (toim. Riikka Raitis ja Eliina Haavio-Mannila)*, 131–159. Juva, WSOY.
- Olkkonen, Tuomo (1996): Rekiviisuista rillumareihin. Teoksessa *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa (toim. Matti Peltonen)*, 21–41. *Historiallinen Arkisto* 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Ollila, Anne (1986): *Suomalaisen elokuvan naiskuva 1950-luvulla. Naistutkimusmonisteita* 2:1986. Helsinki, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta ja Valtion painatuskeskus.
- Ollila, Anne (1990): Politikoiva vaimo on miehelle kauhistus. J. V. Snellmanin perhekäsitys. *Naistutkimus* 4/90, 25–34.
- Ollila, Anne (1993): *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Historiallisia Tutkimuksia* 173. Tampere, Suomen Historiallinen Seura.
- Ollila, Anne (1994b): Emäntä – miten Marttajärjestö määritteli maalaisemännän ja perheenemännän työn 1920- ja 1930-luvulla? Teoksessa *Työ ja työttömyys (toim. Raimo Parikka)*. Väki voimakas 7, 335–350. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Ollila, Anne (1997): Vahvojen naisten puolestapuhujat: Lucina Hagman ja Alli Nissinen. Teoksessa *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset (toim. Pirjo Markkola ym.)*, 262–277. *Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä* 4. Helsinki, Eduskunnan kirjasto.
- Ommela, Tapio, toim. (1992): *Vampyyrinainen ja Kenkkuinmiemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 574, *Olavi Paavolainen -projektin julkaisuja* 2. Jyväskylä, SKS.
- Paavolainen, Jaakko (1971): *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1984): *Väinö Tanner silanrakentaja. Elämäkerta vuosilta 1924–*

- 1936, 3. Helsinki, Tammi.
- Paavola, Olavi ([1946]1982): *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Keuruu, Otava.
- Paavola, Olavi ([1929]1990): *Nykyaikaa etsimässä. Esseitä ja pakinoita* (4. painos). Keuruu, Otava.
- Paavonen, Tapani (1987): *Talouspolitiikka ja työmarkkinakehitys Suomessa toisen maailmansodan jälkeisellä jälleerakennuskaudella 1944–1950*. Turun yliopiston julkaisuja C:64. Vammala, Turun yliopisto.
- Palmunen, Ritva (1992): *Aitan polulta yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. Keskustalaisen naisliikkeen toimintaa 1906–1985*. Iisalmi, Suomen Keskustanaiset r.y.
- Pantti, Mervi (1995): Vanhan ja uuden risti-aalokossa. Teoksessa *Markan tähden. Yli sata vuotta suomalaista elokuvahistoriaa (Ari Honka–Hallila ym.)*, 137–196. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:44. Turku, Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Pantzar, Mika (1986): Suomalainen ruokavaliio ja elintaso. *Työväen Taloudellisen Tutkimuslaitoksen Katsaus* 1986:4, 44–61.
- Pantzar, Mika (1990): *Towards an Evolutionary Perspective on the Rise of Giant Business – the Interplay between Agency, Culture, and Structure*. Working Papers F–257. Helsingin kauppakorkeakoulu.
- Pantzar, Mika (1992): Voin ja margariinin julkinen dialogi Suomessa 1923–1987. *Sosiaalilääketieteellinen Aikauslehti* 1992: 29, 146–155.
- Pantzar, Mika (1996): *Kuinka teknologia keysytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen*. Hämeenlinna, Hanki ja jää.
- Pantzar, Mika (1997): Mihin jääkaappia tarvitaan? *Hyvinvointikatsaus* 2/97, 35–38.
- Pantzar, Mika ja Visa Heinonen (1998): *Kuluttajapolitiikan uudet haasteet. Keskustelualoitteita* 26/1998. Helsinki, Kuluttajatutkimuskeskus.
- Parikka, Raimo (1994): 1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen. Teoksessa *Työ ja työttömyys (toim. Raimo Parikka)*. Väki voimakas 7, 208–278. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Parikka, Raimo, toim. (1994): *Työ ja työttömyys. Väki voimakas* 7. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Parsons, Talcott (1939): The Professions and Social Structure. *Social Forces* 17, 457–67.
- Patton, Michael ([1980]1990): *Qualitative Evaluation and Research Methods* (2nd ed.). Newbury Park, Sage Publications.
- Pekkarinen, Jukka ja Juhana Vartiainen (1989): Suhdannekehitys ja suhdannepolitiikka. Teoksessa *Suomen kansantalous – instituutiot, rakenne ja kehitys (toim. Heikki Loikkanen ja Jukka Pekkarinen)*, 298–326. Porvoo, WSOY.
- Pekkarinen, Jukka ja Juhana Vartiainen (1993): *Talouspolitiikan pitkä linja*. Juva, WSOY.
- Pekkarinen, Jukka, Juhana Vartiainen, Jarmo Väisänen ja Johnny Åkerholm (1984): Suomalainen finanssipolitiikka ja kysynnän säätely. Teoksessa *Sata vuotta suomalaista kansantaloustiedettä (toim. Heikki Koskenkylä ym.)*, 207–251. Vammala, Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Peltola, Johanna, toim. (1995): *Kulutuskulttuuria – sosiologisia näkökulmia kulutukseen*. Helsingin yliopiston taloustieteen laitos, kuluttajaekonomia. Oppikirjoja no. 1. Helsinki.
- Peltonen, Arvo (1982): *Suomen kaupunkijärjestelmän kasvu 1815–1970. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* H. 128. Helsinki.
- Peltonen, Matti (1988): *Viinapästä kolera-kauhuun. Kirjoituksia sosiaalhistoriasta*. Helsinki, Hanki ja jää Oy.
- Peltonen, Matti, toim. (1990): *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Peltonen, Matti (1992a): *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Tampere Hanki & Jää.
- Peltonen, Matti (1992b): *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 164. Vammala, Suomen Historiallinen Seura.
- Peltonen, Matti (1993): The Peasant Economy and the World Market. Finnish Peasant Farming in the Age of Agrarian Crises, 1880's–1910's. *Review. A Journal of the Fernand Braudel Center* XVI:3, 341–355.
- Peltonen, Matti (1994): Epävarmuus ja viha. Torpparikysymyksen moraalitalous. Teoksessa *Työ ja työttömyys (toim. Raimo Parikka)*. Väki voimakas 7, 307–334. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Peltonen, Matti, toim. (1996): *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Peltonen, Matti (1997): *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltoakimentaliteetti vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltoain kumoamiseen 1932*. Hämeenlinna, Hanki ja jää.
- Perko, Touko (1979): *Yhdessä enemmän. SOK 1904–1979*. Helsinki, Yhteiskirjapaino.
- Pesola, Sakari (1996): Tanssikiellosta lavatanssiin. Teoksessa *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa (toim. Matti Peltonen)*, 105–126. Historiallinen Arkisto 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Petro, Patrice (1990): Feminismi ja elokuva-historia (suom. Anu Koivunen ja Kimmo Laine). *Lähikuva* 4/1990, 20–29.
- Pietäinen, Jukka-Pekka (1992): *Leivän syrjässä. Maatilahallitus ja sen edeltäjät 1892–1992*. Keuruu, Otava.
- Pienviljelijän Liitto ry (1960): *Pienviljelijästä torppariksi II*. Helsinki.

- Pihkala, Erkki (1982a): Sotatalous 1939–1944. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen ym.)*, 317–328. Helsinki, Tammi.
- Pihkala, Erkki (1982b): Sopeutuminen rauhaan. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen ym.)*, 337–369. Helsinki, Tammi.
- Pihkala, Erkki (1982c): Kotimaankauppa ja muut palvelut. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen ym.)*, 453–465. Helsinki, Tammi.
- Pihkala, Erkki (1990): Sotaan mobilisoitu talous. Teoksessa *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä (päätoim. Silvo Hietanen)*, 252–275. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Pitkänen, Kari (1982): Väestökehitys. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen ym.)*, 192–203. Helsinki, Tammi.
- Pohjanpalo, Suoma, Tuulikki Jääsalo, Maija Lehtonen & Irma Rantavaara, toim. (1980): *Työtä ja tuloksia. Suomalaisia vaikuttajajansia*. Juva, WSOY.
- Pohjola, Matti (1996): *Tehoton pääoma. Uusi näkökulma taloutemme ongelmiin*. Porvoo, WSOY.
- Polvinen, Tuomo, Hannu Heikkilä ja Hannu Immonen (1992): *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 2. 1918–1939*. Juva, WSOY.
- Pred, Allan (1995): *Recognizing European Modernities. A Montage of the Present*. Frome and London, Routledge.
- Pulma, Panu (1984): *Työtehoseuran kuusi vuosikymmentä. Työtehoseura r.y. 1924–1984. Työtehoseuran julkaisuja 260*. Mänttä, Työtehoseura r.y.
- Pärnänen, Elina (1958): Osuiskauppaliikkeen herätystyö kotitalouden aseman parantamiseksi. Teoksessa *NM 30 vuotta (KK:n Naiset mukaan keskustuimikunta)*, 38–58. Helsinki.
- Päätalo, Kalle ([1958]1995): *Ihmiä telineillä* (11. painos). Jyväskylä, Gummerus.
- Raitis, Riikka (1993): Läheisen omaisen kaatuminen. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa (toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila)*, 247–279. Juva, WSOY.
- Raitis, Riikka ja Elina Haavio-Mannila, toim. (1993): *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Juva, WSOY.
- Ramsay, Alexandra (1993): *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmerföreningar 1848–1865. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utgivna av Finska Vetenskaps-Societen 144*. Helsingfors.
- Rantala, Marja, Marjaliisa Hentilä ja Veikko Rytönen, toim. (1990): *Jännittävä työväenhistoria – Hannu Soikkasen 60-vuotisjuhlakirja 4.8.1990. Työväen Arkiston julkaisu no. 3*. Helsinki.
- Rasila, Viljo (1966): Vuoden 1914 viljattuliasetus. *Historiallinen Arkisto* 60, 276–402. Turku, Suomen Historiallinen Seura.
- Rasila, Viljo (1968): *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Tammi, Helsinki.
- Rauhala, Urho (1966): *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus. 1960-luvun suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus ammattien arvostuksen valossa*. Porvoo, WSOY.
- Rentola, Kimmo (1994): *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Juva, WSOY.
- Richarz, Irmintraut (1991): *Oikos, Haus und Haushalt. Ursprung und Geschichte der Haushaltsökonomik*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Riihinen, Olavi, toim. (1992): *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Sitran julkaisusarja 123*. Juva, Sitra ja WSOY.
- Rintala, Paavo (1969): *Paasikiven aika*. Helsinki, Otava.
- Rislakki, Jukka (1995): *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa*. Tampere, Vastapaino.
- Ristimäki, Arhippa (1996): *Suomalaiset uutisfilmikatsaukset. Teoksessa Rillumare ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa (toim. Matti Peltonen)*, 251–282. *Historiallinen Arkisto* 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Riukulehto, Sulevi (1994): *Sabotaasia ja kerskakulutusta. Jyy julkaisusarja n:o 36*. Jyväskylä, Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta.
- Roos, J. P. (1987): *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454*. Hämeenlinna, SKS.
- Roth, Julius (1974): Professionalism - the sociologist's decoy. *Sociology of work and occupations* vol. 1, 6–23.
- Rudberg, Eva (1983): "Stäng in arkitekten i kokvrån!" Kvinnorna och bostadsplaneringen. Teoksessa *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen (red. Brita Åkerman m fl)*, 192–229. Göteborg, Förlaget Akademilitteratur AB.
- Runeby, Nils (1978): Americanism, Taylorism and Social Integration. Action Programmes for Swedish Industry at the Beginning of the Twentieth Century. *Scandinavian Journal of History* 3, 21–46.
- Ruuth, Alpo ([1969]1978): *Kämppeä*. Helsinki, Suuri Suomalainen Kirjakerho Oy.
- Räikkönen, Tuovi (1993): Läskisoosia ilman läskiä ja sitruunasoodalla ohukaisia – kotirintaman monitaitureiden elämää. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa (toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila)*, 160–200. Juva, WSOY.

- Räsänen, Arja-Liisa (1995): *Omnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliittoa seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920. Biblioteca Historica 6.* Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Räsänen, Matti (1980): *Ruoka ja juoma sosio-kulttuurisena kuvastimena. Ruokakulttuurin tutkimuksen ongelmia, metodeja ja kehityksen suuntaviivoja. Jyväskylän yliopiston emologian laitoksen tutkimuksia 11.* Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Räsänen, Matti (1982): Suomalainen ruokakulttuuri. *Duodecim* 98, 1658–1665.
- Rönkkö, Marja-Liisa (1986): Kotia rakennetaan. Teoksessa *Koti kaupungissa. 100 vuotta asumista Helsingissä (Marja-Liisa Rönkkö ym.)*, 31–89. Helsinki, Tammi.
- Rönkkö, Marja-Liisa, Marja-Liisa Lehto ja Bo Lönnqvist (1986): *Koti kaupungissa. 100 vuotta asumista Helsingissä.* Helsinki, Tammi.
- Saari, Juh (1994): Kokonaisvaltainen, kiinteittävä ja ihmiskeskeinen. Toteutuiko Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipoliittikka? Teoksessa *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä (toim. Pekka Ahtiainen ym.)*, 115–147. Helsinki, Hanki ja jää.
- Saari, Eino (1947): Arvio Laura Harmajan teoksesta "Kotitalous kansantalouden osana". *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 43, 65–68.
- Saarikoski, Elina (1993): Laura Harmaja – kotitalouden vaikuttajana. *Kotitalous* 2/93, 28–31.
- Salin, Virpi, toim. (1990): *Maailman merkkejä.* Helsinki, Markkinointi Viherjuuri.
- Salmela-Järvinen, Martta (1950): Työläisnaiset nousevat poliittiseen toimintaan. Teoksessa *Työn naisen juhluvuosi*, 34–83. Helsinki, Sosiaalidemokraattinen työläisnaisliitto.
- Salmela-Järvinen, Martta (1973): *Miina Sillanpää. Legenda jo eläessään.* Porvoo, WSOY.
- Salmi, Hannu (1993): *Elokuva ja historia.* Helsinki, Suomen elokuva-arkisto ja Painatuskeskus.
- Salonen, Kaisa (1967): Ida Aalle-Teljo. Teoksessa *Tiennäyttäjät 2 (toim. Hannu Soikkanen)*, 325–380. Rauma, Tammi.
- Salovaara, Karli (1977): *Säännöstellen selvitettiin. Kansanhuoltoa 1939–1949.* Jyväskylä, Kauppiaitten Kustannus Oy.
- Samuels, Warren & Jeff Biddle, eds. (1996): *Research in the History of Economic Thought and Methodology* vol. 14. Greenwich, Connecticut, JAI Press Inc.
- Sandelin, Bo, ed. (1991): *The History of Swedish Economic Thought.* Guildford and King's Lynn, Routledge.
- Sandelin, Bo, Hans-Michael Trautwein & Richard Wundrak (1995): *Det ekonomiska tänkandets historia.* Finland, SNS Förlag.
- Santonen, Arvo (1971): *Pienviljelijäin järjestäytymiskysymys ja pienviljelijäjärjestöjen vakiintuminen Suomessa. Tutkimus maatalouden pienviljelyspoliittisesta murrosvaiheesta 1930-luvun alkuun mennessä. Historiallisia Tutkimuksia 83.* Forssa, Suomen Historiallinen Seura.
- Sarantola-Weiss, Minna (1997): Det sköna hemmet. Heminredning som en samhällsfråga i Finland under 1900-talet. I *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950 (red. Johan Söderberg & Lars Magnusson).* Historiallinen arkisto 110:2, 237–251. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Saraste, Erja (1990): Taloudenpitoa rintaman varjossa – työvoima ja työmarkkinat vuosina 1941–1944. Teoksessa *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä (toim. Silvo Hietanen)*, 285–300. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Satka, Mirja (1994): Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa. Teoksessa *Naiisten hyvinvointivaltio (toim. Anneli Anttonen ym.)*, 73–96. Jyväskylä, Vastapaino.
- Sauli, Liisa (1951): *Viljelijäperheiden elintaso maataloushallituksen kirjanpitoiltoilla tilivuosina 1935/36–1948/49.* Suomen maataloustieteellisen seuran julkaisuja 75. Hämeenlinna.
- Saurio, Elli (1947): *Maalaisemännän ajankäyttö suhteessa talouden laatuun ja henkilörakenteeseen.* Helsinki.
- Schumpeter, Joseph ([1954]1986): *History of Economic Analysis.* Winchester, Allen & Unwin Ltd.
- Scitovsky, Tibor ([1976]1992): *The Joyless Economy. The Psychology of Human Satisfaction* (revised edition). New York, Oxford University Press.
- Sennett, Richard ([1977]1993): *The Fall of Public Man.* London, Faber and Faber.
- Senghaas, Dieter (1982): *Von Europa lernen. Entwicklungsgeschichtliche Betrachtungen.* Baden-Baden, Suhrkamp Verlag.
- Seppinen, Ilkka (1989): Talvisodan talous – ensimmäinen askel rauhasta sotaan. Teoksessa *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan (päätöim. Silvo Hietanen)*, 170–179. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Siipi, Jouko (1963): *Puoli vuosisataa Elantoa. Osuustoiminnan alkuvaiheet Helsingissä ja Osuusliike Elannon kehitys vuosina 1905–1955.* Helsinki.
- Siipi, Jouko (1967): *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon.* Helsinki, Tammi.
- Silberkuhl-Schulte, Maria (1933): *Allgemeine Wirtschaftslehre des Haushalts.* Berlin und Leipzig.
- Sillanpää, Frans E. ([1919]1988): *Hurskas kurjuus. Päättynyt suomalainen elämäkertä.* Keuruu, Otava.
- Siltala, Juha (1992): *Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta.* Keuruu, Otava.

- Simmel, Georg ([1905]1986): *Muodin filosofia* (suom. Antti Alanen, esipuhe Arto Noro). Rauma, Kustannus Oy Odessa.
- Simonen, Seppo (1949): *Pellervolaisen osuustoiminnan historia*. Helsinki, Pellervo-Seura.
- Sirén-Valanta, Susanna (1995): "Kansaan teho parhaiten sille ominainen ja luontoinen". Mainokset osana kansallista prosessia sotien välisen ajan Suomessa. *Lähikuva* 4/1995, 48–61.
- Sivula, Sinikka (1968): Väinö Hupli – Osuustoimintamies ja opposition johtaja. Teoksessa *Tiennäyttäjät 3. Suomen työväenliikkeen merkkimiehiä Ursinista Tanneriin* (toim. Soikkanen, Hannu), 235–264. Rauma, Tammi.
- Skocpol, Theda, ed. (1984): *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Smith, Adam ([1776]1981): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, vols. 1–2*. Tallahassee, Liberty Classics.
- Smith, Dennis (1991): *The Rise of Historical Sociology*. Bodmin, Polity Press.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Porvoo, WSOY.
- Soikkanen, Hannu, toim. (1967–8): *Tiennäyttäjät 1–3. Suomen työväenliikkeen merkkimiehiä Ursinista Tanneriin*. Rauma, Tammi.
- Soikkanen, Hannu (1981): Vanha ja uusi yhteiskunta. Teoksessa *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu* (red. Kaukiainen osv.), 433–453. *Historiallinen Arkisto* 76. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Soikkanen, Hannu (1990): Sisäpolitiikkaa sodan ehoilla. Teoksessa *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä (päätoim. Silvo Hieta-nen)*, 127–151. Helsinki, Valtion painatuskeskus ja opetusministeriö.
- Soininen, Arvo (1975): *Vanha maataloutemme – Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. *Historiallisia tutkimuksia* 96. Forssa, Suomen Historiallinen Seura.
- Soininen, Arvo (1981): Maataloustyöväen palikat vv. 1878–1913. Teoksessa *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu* (red. Kaukiainen osv.), 91–113. *Historiallinen Arkisto* 76. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Sombart, Werner (1913): *Luxus und Kapitalismus*. München und Leipzig.
- Sorlin, Pierre (1980): *The Film in History. Restaging the Past*. Trowbridge & Esher, Basil Blackwell.
- Sorlin, Pierre (1991): *European Cinemas, European Societies 1939–1990*. Padstow, Routledge.
- Stallybrass, Peter & Allon White (1986): *The Politics and Poetics of Transgression*. Cambridge, Cornell University Press.
- Steenberg, Elisa (1983): Hålla ordning och hålla rent. I *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen* (red. Brita Åkerman m fl), 274–290. Göteborg, Förlaget Akademilitteratur AB.
- Stenius, Henrik (1977): Järjestö-Suomen kehityspiirteitä. Teoksessa *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen* (toim. Matti Kuusi ym.), 77–97. Keuruu, Otava.
- Stenius, Henrik (1987): *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 545. Ekenäs, Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Stenius, Henrik (1990): Julkisen keskustelun rajat suuriruhtinaskunnassa. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta* (toim. Pertti Haapala), 153–167. Helsinki, Vastapaino.
- Strasser, Susan (1982): *Never Done. A History of American Housework*. New York, Pantheon Books.
- Sulkunen, Irma (1986): *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Historiallisia Tutkimuksia* 134. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Sulkunen, Irma (1987): Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa *Kansa liikkeessä* (toim. Risto Alapuro ym.), 157–172. Vaasa, Kirjayhtymä.
- Sulkunen, Irma (1989): *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Juva, Hanki ja jää.
- Sulkunen, Irma (1997): Naisten äänioikeus meillä ja muualla. Teoksessa *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset* (toim. Pirjo Markkola ym.), 11–25. Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä 4. Helsinki, Eduskunnan kirjasto.
- Sulkunen, Pekka, John Holmwood, Hilary Radner & Gerhard Schulze, eds. (1997): *Constructing the New Consumer Society*. London, Macmillan Press.
- Sunila, J. E. (1928): Maatalousliikkeen hoito. Teoksessa *Pienviljelijän käsikirja* (toim. J. E. Sunila ym.), 35–97. Porvoo, WSOY.
- Sunila, J. E., Uno Brander, Hannes Nylander, toim. (1928): *Pienviljelijän käsikirja* (5. painos). Porvoo, WSOY.
- Suomen kulttuurihistoria* IV (1936). Jyväskylä, K.J. Gummerus Oy.
- Suomen Naisyhdistys (1924): *Uranuurtajanaisia. Suomen Naisyhdistyksen 40-vuotisjuhlaulkaisu, 1884–1924*. Helsinki, Tietosanakirja Oy.
- Suomen Naisyhdistys (1934): *Puoli vuosia-*

- taa naisasiatyötä. Suomen Naisyhdistyksen 50-vuotishlahjulkaisu. Helsinki, Otava.
- Suonoja, Kyösti (1966): *Kuluttajat rakentavat 1. KK:lainen osuuskauppaliike 1916–1939*. Helsinki, Helsingin yliopiston osuustoimintainstituutti.
- Suonoja, Kyösti (1970): *Kuluttajat rakentavat 3. E-osuuskauppaliikkeen kehitys 1952–1966*. Helsinki, Helsingin yliopiston osuustoimintaopin laitos.
- Suonoja, Kyösti ja Kirsti Vepsä (1967): *Kuluttajat rakentavat 2. KK:laisen osuuskauppaliikkeen kehitys 1940–1951*. Helsinki, Helsingin yliopiston osuustoimintaopin laitos.
- Swidler, Ann (1973): The Concept of Rationality in the Work of Max Weber. *Sociological Inquiry* 43:1, 35–42.
- Sysiharju, Anna-Liisa (1995): *Naisasian tytär – muuttuvien kotien tuki 1891–1990. Vuosisata kotitalousopettajien koulutusta Helsingissä. Helsingin yliopiston opettajan-koulutuslaitoksen Tutkimuksia* 148. Forssa.
- Söderberg, Johan (1997): Konsumtion, kön och preferenser i Sverige 1920–1965. I *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950 (red. Johan Söderberg & Lars Magnusson)*. *Historiallinen arkisto* 110:2, 195–216. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Söderberg, Johan & Lars Magnusson, red. (1997): *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950. Historiallinen arkisto* 110:2. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Takala, Tuomas, toim. (1986): *Kirjoituksia suomalaisen arkielämän historiasta*. Tampere, Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos.
- Takki, Lyyli ([1944]1958): Kankurien uni. Teoksessa *NM 30 vuotta (KK:n Naiset mukaan keskustoimikunta)*, 2–5. Helsinki.
- Talve, Ilmar (1973): *Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta. Turun Yliopiston Kansatieteen laitoksen Toimituksia* 2. Turku.
- Talve, Ilmar (1990): *Suomen kansankulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 514 (3. painos). Mänttä, SKS.
- Tani, Sirpa (1995): *Kaupunki Taikapeilissä. Helsinki-elokuvien mielenmaisemat – maantieteellisiä tulkintoja. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia* 1995:14. Helsinki.
- Tarkka, Juha (1990): Rahan reaalioliittikko – Klaus Wariksen haastattelu. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1990:1, 79–91.
- Thompson, E. P. ([1967]1993): *Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism*. Teoksessa *Customs in Common (E. P. Thompson)*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Thompson, E. P. (1993): *Customs in Common*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Thompson, Paul ([1978]1988): *The Voice of the Past. Oral History* (2nd ed.). Guildford and King's Lynn, Oxford University Press.
- Tiihonen, Seppo (1990): *Talouden ylivalta. Hallintohistoriallisia tutkimuksia* no 2. Helsinki, Valtion painatuskeskus.
- Tilly, Charles, ed. (1975): *The Formation of Nation States in Western Europe*. Princeton, Princeton University Press.
- Todd, Emmanuel (1987): *The Causes of Progress. Culture, Authority and Change (transl. Richard Boulind)*. Padstow, Basil Blackwell.
- Toivonen, Onni (1945): Tarvikkeiden jakelun säännöstely. Teoksessa *Viisi vuotta kansanhuoltoa (toim. Untamo Utrio)*, 90–136. Helsinki, Kansanhuoltoministeriö.
- Toivonen, Onni (1950): *10 vuotta kansanhuoltajana. Muistelmia*. Turku, WSOY.
- Toivonen, Timo (1986): *Ainainen puute ja kurjuus? Kulutus ja yhteiskuntakerrostumat Suomessa 1928–1950. Turun kauppareakoulun julkaisuja A 1:1986*. Valtion painatuskeskus.
- Toivonen, Timo (1996): Luokat ja kulutus: Episodi massakulutuksen läpimurrosta 1955–1971. *Sosiologia* 196, 35–48.
- Tommila, Päiviö, päätoim. (1988–1992): *Suomen lehdistön historia* 1–10. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Torpparista pienviljelijäksi II (1960): Helsinki, Pienviljelijäin Liitto ry.
- Torstendahl, Rolf (1991): *Bureaucratisation in Northwestern Europe 1880–1985. Domination and Governance*. Padstow, Routledge.
- Tuomioja, Erkki (1996): *Pekka Kuusi. Alkoholipoliittikko. Sosiaalipoliittikko. Ihmiskuntapoliittikko*. Hämeenlinna, Tammi.
- Tuulentie, Seija (1986): Osittaisesta omavaraisuudesta täydelliseen ostotalouteen – Kaupunkien työväestön aineellisen elämäntavan muutoksesta 1800-luvun puolivälistä I maailmansotaan. Teoksessa *Kirjoituksia suomalaisen arkielämän historiasta (toim. Tuomas Takala)*, 68–80. Tampere, Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos.
- Tuulio, Tyyni (1959): *Aleksandra Gripenberg. Kirjailija, taistelija, ihminen*. Porvoo, WSOY.
- Tuulio, Tyyni (1975): Suomen Naisyhdistyksen yhdeksän vuosikymmentä. *Historiallinen Arkisto* 67, 329–370. Forssa, Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Tuulio, Tyyni (1980): Laura Harmaja. In *Työtä ja tuloksia. Suomalaisia vaikuttajanaisia (toim. Pohjanpalo ym.)*, 137–148. Juva, WSOY.
- Työn naisen juhluvuosi* (1950). Helsinki, Sosiaalidemokraattinen työläisnaisliitto.
- Töttö, Pertti (1991): *Werner Sombart ja kiista kapitalismin hengestä*. Jyväskylä, Vastapaino.
- Uino, Ari (1991a): Autonomian ajan kuvalehdistö. Teoksessa *Suomen lehdistön historia* 8 (päätoim. Päiviö Tommila), 11–78. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Uino, Ari (1991b): Kuvalehtien kehitys yleis-

- aikakauslehdiksi 1918–1934. *Suomen lehdistön historia 8 (päätoim. Päiviö Tommila)*, 81–105. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Utrio, Untamo (1945): Kansanhuoltoaiheinen tiedotustoiminta. Teoksessa *Viisi vuotta kansanhuoltoa (toim. Untamo Utrio)*, 188–196. Helsinki, Kansanhuoltoministeriö.
- Utrio, Untamo, toim. (1945): *Viisi vuotta kansanhuoltoa*. Helsinki, Kansanhuoltoministeriö.
- Utrio, Meri ja Untamo (1994): *Pois pula, pois puute. Kun kansa selviytyi*. Hämeenlinna, Tammi.
- Uusitalo, Kari (1965): *Suomalaisen elokuvan vuosikymmenet. Johdatus kotimaisen elokuvan ja elokuva-alan historiaan 1896–1963*. Keuruu, Otava.
- Uusitalo, Kari (1972): *Eläviksi syntyneet kuvat. Suomalaisen elokuvan mykät vuodet 1896–1930*. Helsinki, Otava.
- Uusitalo, Kari (1975): *Lavean tien sankarit. Suomalainen elokuva 1931–1939*. Keuruu, Otava.
- Uusitalo, Kari (1977) *Ruuttia, riitoja rakkautta... Suomalaisen elokuvan sotavuodet 1940–1948. Suomen elokuvasäätiön julkaisusarja n:o 3*. Vammala, Suomen elokuvasäätiö.
- Uusitalo, Kari (1978): *Hei, rillumarei! Suomalaisen elokuvan mimmitteollisuusvuodet 1949–1955. Suomen elokuvasäätiön julkaisusarja n:o 5*. Vammala, Suomen elokuvasäätiö.
- Uusitalo, Kari (1981): *Suomen Hollywood on kuollut. Kotimaisen elokuvan ahdinkovuodet 1956–1963. Suomen elokuvasäätiön julkaisusarja n:o 12*. Hyvinkää, Suomen elokuvasäätiö.
- Uusitalo, Kari (1984): *Umpikuja? Suomalaisen elokuvan vaikeat vuodet 1964–1969. Suomen elokuvasäätiön julkaisusarja n:o 15*. Hyvinkää, Suomen elokuvasäätiö.
- Uusitalo, Kari (1988): *Meidän poikamme. Suomalaisen elokuvan perustanlaskija Erkki Karu ja hänen aikakautensa. Suomen elokuva-arkiston julkaisusarja A 11*. Helsinki, Valtion painatuskeskus.
- Uusitalo, Kari (1994): *Kuvaus – kamera – käy! Lähikuvassa suomifilmit ja Suomi-Filmi Oy*. Pieksämäki, Suomen elokuvatuotuksen seura ja Kirjastopalvelu.
- Uusitalo, Liisa (1979): *Consumption Style and Way of Life. An Empirical Identification and Explanation of Consumption Style Dimensions. Acta Academiae Oeconomiae Helsingiensis*, ser. A:27. Helsinki.
- Uusitalo, Liisa (1990): *Mitä modernin kulttuurin jälkeen? Teoksessa Maailman merkkejä (toim. Virpi Salin)*, 13–35. Helsinki, Markkinointi Viherjuuri.
- Valkonen, Tapani (1980): *Väkiluvun ja ikärakenteen kehitys. Teoksessa Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana (toim. Tapani Valkonen ym.)*, 10–35. Juva, WSOY.
- Valkonen, Tapani, Risto Alapuro, Matti Ales-talo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund (1980): *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Juva, WSOY.
- Vallinharju, Maarit (1967): *Miina Sillanpää. Sosiaalipoliitikko – ensimmäinen nainen ministerinä. Teoksessa Tiennäyttäjät 2 (toim. Hannu Soikkanen)*, 281–323. Rautama, Tammi.
- Valonen, Kari (1991): *Suomen maatalouslehdistö. Teoksessa Suomen lehdistön historia 9 (päätoim. Päiviö Tommila)*, 263–316. Jyväskylä, Kustannuskiila Oy.
- Vansina, Jan (1985): *Oral Tradition as History*. London, James Currey.
- Varho, Esko (1996): *Pekka Puupään maailmat. Teoksessa Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa (toim. Matti Peltonen)*, 167–196. *Historiallinen Arkisto* 108. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Vattula, Kaarina (1981): *Palvelustyöstä konttoristiin – naisten työhönohallistuminen 1880–1940. Teoksessa När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu (red. Yrjö Kaukiainen osv.)*, 63–90. *Historiallinen Arkisto* 76. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Vattula, Kaarina, toim. (1983): *Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*. Helsinki, Tammi.
- Vattula, Kaarina (1989a): *Kotitalous muuttuvia yhteiskuntaluokkia säätelevänä tekijänä. Teoksessa Historian päivät 1988 (toim. Rauno Endén). Historiallinen Arkisto* 93, 163–175. Jyväskylä, Suomen Historiallinen Seura.
- Vattula, Kaarina (1989b): *Lähtöviivallako? Naisten ammatissa toimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Teoksessa Tuntematon työläisnainen (toim. Leena Laine & Pirjo Markkola)*, 13–38. Mänttä, Vastapaino.
- Veblen, Thorstein ([1899]1983): *The Theory of the Leisure Class*. Kingsport, Penguin Books.
- Vepsä, Kirsti (1973): *Elintason muutos Suomessa v. 1910–1965. Tutkimus elintason perusolotuvuuksista sekä elintason ja taloudellisen kasvun välisestä yhteydestä. Sosiaalipoliittisen Yhdistyksen tutkimuksia* 21. Kuopio, WSOY.
- Vesanen, Viki (1954): *Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l. Viisikymmenvuotinen toiminta 1904–1954*. Helsinki, Yhteiskirjapaino Oy.
- Viikari, Matti (1986): *Max Weber, länsimainen rationalismi, feodalismi ja Euroopan keskiaika (suom. Tapani Hietaniemi). Teoksessa Aiheita Weberistä. Max Weber modernista rationaalisuudesta, uskonnosta, oikeudesta ja yhteiskuntaluokista (toim. Tapani Hietaniemi)*, 61–80. Jyväskylä, Tutkijaliitto.
- Viita, Lauri ([1950]1991): *Moreeni* (11. painos). Juva, WSOY.

- Virén, Matti (1983): *Yksityisten kulutusmenojen rakenne ja kehitys Suomessa vuosina 1950–1986. Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos B: 37.* Helsinki, ETLA.
- Virén, Matti (1989): Kotitalouksien tulot ja kulutus. Teoksessa *Suomen kansantalous – instituutit, rakenne ja kehitys (toim. Heikki Loikkanen ja Jukka Pekkarinen)*, 170–190. Porvoo, WSOY.
- Voittosaari, Anna-Liisa (1994): *Neulomayhtiöistä ompeluseuroihin. Ompeluseurat diakonian ja kristillisten järjestöjen työmuotona Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen Tutkimuksia 26.* Jyväskylä.
- Väyrynen, Kari (1992): *Der Prozeß der Bildung und Erziehung im finnischen Hegeianismus. Studia Historica 42.* Tampere, Suomen Historiallinen Seura.
- Väyrynen, Olavi (1990): *Hintavalvonnan vaiheita.* Juva, WSOY.
- Waite, W. C. & R. Cassady (1939): *The Consumer and the Economic Order.* New York and London.
- Wallerstein, Immanuel (1991): *Unthinking Social Science. The Limits of Nineteenth-Century Paradigms.* Padstow, Polity Press.
- Waltari, Mika (1942): *Isästä poikaan. Romaanin kolmen sukupolven Helsingistä.* Porvoo, WSOY.
- Waltari, Mika ([1931]1982) *Appelsiinin siemen* (6. painos). Juva, WSOY.
- Warde, Alan (1997): *Consumption, Food and Taste. Culinary Antinomies and Commodity Culture.* Trowbridge, Sage Publications.
- Waris, Heikki ([1947]1952): *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (2. painos). Helsinki, Otava.
- Waris, Heikki ([1932]1973): *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle.* Tapiola, Weilin & Göös.
- Waris, Heikki ([1968]1974): *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (2. uusittu painos). Porvoo, WSOY.
- Waris, Klaus (1945): *Kuluttajain tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926–1938.* Helsinki, Sanoma Oy.
- Weber, Max ([1904]1951): Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. In *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre (Max Weber 1951)*, 146–214. Tübingen, Verlag J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max (1951): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre (besorgt von Johannes Winkelmann).* Tübingen, Verlag J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max ([1904–1905]1980): *Protestanttien etiikka ja kapitalismin henki (suom. Timo Kyntäjä).* Juva, WSOY.
- Weber, Max ([1923]1992a): *The General Economic History (transl. Frank Knight).* New Jersey, Transaction Publishers.
- Weber, Max ([1921]1992b): *Kaupunki (suom. Tapani Hietaniemi).* Vastapaino, Jyväskylä.
- Westerlund, Lars (1985): *Hushållnings och lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909 – plattformar i länen för samhälleligt deltagande. Meddelanden från ekonomisk-statistikvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, Ser. A:215.* Åbo.
- Westermarck, Harri (1985): *Konsumentrådgivningen i de nordiska länderna. En förstudie. NEK-rapport 1985:2.* Göteborg, Nordiska Ministerrådet.
- Whittenberger-Keith, Kari (1994): Exchange on professionalization as marginalization: the American home economics movement and the rhetoric of legitimation. *Social Epistemology*, vol. 8:2, 123–132.
- Wilensky, Harold (1964): "The Professionalization of Everyone?" *American Journal of Sociology* 70, 137–58.
- Williams, Raymond ([1977]1988): *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus.* Jyväskylä, Vastapaino.
- Wiman, Ronald (1982): Maalta kaupunkiin. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen ym.)*, 494–505. Helsinki, Tammi.
- Wuolijoki, Hella (1970): *Työmiehen perhe. Työmies Rantasen perheen kronikka vuosilta 1895–1945.* Tapiola, Weilin & Göös.
- Yi, Yun-Ae (1996): Margaret G. Reid: Life and Achievements. *Feminist Economics* 2(3), 17–36.
- Ylikangas, Heikki (1986): *Käännekohtat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla.* Juva, WSOY.
- Ylikangas, Heikki (1993): *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa.* Porvoo, WSOY.
- Åkerman, Brita (1983a): Idealism och praktiskt handlag. I *Vi kan, vi behövs! – kvinnorna går samman i egna föreningar (red. Brita Åkerman m. fl.)*, 134–150. Göteborg, Förlaget Akademi litteratur AB.
- Åkerman, Brita (1983b): Den råa och smutsiga potatisen. I *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen (red. Brita Åkerman m. fl.)*, 24–38. Göteborg, Förlaget Akademi litteratur AB.
- Åkerman, Brita (1984a): Kvinnsidor och konsumentupplysning. I *Kunskap för vår vardag – forskning och utbildning för hemmen (red. Brita Åkerman m. fl.)*, 120–130. Göteborg, Förlaget Akademi litteratur AB.
- Åkerman, Brita (1984b): Aktiv hushållning. I *Kunskap för vår vardag – forskning och utbildning för hemmen (red. Brita Åkerman m. fl.)*, 78–102. Göteborg, Förlaget Akademi litteratur AB.
- Åkerman, Brita, Carin Boalt, Kajsa Pehrsson, Marit Neymark, Elisa Steenberg, Eva Rudberg & Kerstin Wickman, red. (1983): *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen.*

- Göteborg, Förlaget Akademi litteratur AB.
- Åkerman, Brita, Yvonne Hirdman & Kajsa Pehrsson, red. (1983): *Vi kan, vi behövs! – kvinnorna går samman i egna föreningar*. Göteborg, Förlaget Akademi litteratur AB.
- Åkerman, Brita, Carin Boalt, Marit Neymark, Kajsa Pehrsson, Ingrid Samuelsson & Gunhild Söderbaum, red. (1984): *Kunskap för vår vardag – forskning och utbildning för hemmen*. Göteborg, Förlaget Akademi litteratur AB.
- Åström, Sven-Erik (1956): *Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa*. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia* IV:2. Helsinki.
- Åström, Sven-Erik (1963): *Esivaiheet: Helsingin osuustoiminta 1866–1905*. Teoksessa *Puoli vuosisataa Elantoa – Osuustoiminnan alkuvaiheet Helsingissä ja Osuusliike Elannon kehitys vuosina 1905–1955* (Siipi, Jouko), 7–28. Helsinki.

PEASANT ETHIC AND THE SPIRIT OF CONSUMPTION

From Household Advising to Consumer Policy in the 20th Century Finland

Research Task, Sources and Methods of Study

The main subject of this study is the development of household advisory work carried out by different organizations in Finland. The focus is on the process that gradually turned household advising into consumer information following the development path of Finnish society from a traditional agrarian society with a strong self-sufficiency into a modern mass consumer society of highly differentiated division of labour and modern consumer goods market. In Finland the transition from a traditional agrarian society into a modern industrial and consumer society meant a structural change of economy and society, one of the most drastic in whole Europe.

The aim of this research is to examine the ideological elements of the world view and ethos on which the household advisory work was based. The household ideology resulted from a reaction of women's organizations to the patriarchal society of the 19th century around the turn of the century when the organizations, parts of wider social movements in the Finnish civil society, turned and systematized traditional charity work into public enlightenment. One can speak of a general household movement realized by the different women's organizations, agricultural organizations and the co-operative movement.

Another aim of the study is to describe the development of the Finnish household advising system that was formed after the civil war 1918 during the 1920's and 1930's. There was on the one hand the institutional level i.e. the organizations and, on the other hand, the practical level or the practices of the advisers. The important questions concerning household advising system are the following: What have been the roles of the state, of trade and of research in the development in addition to the organizations? Has there been a tension between women's wage work and household work and how the problems were solved? To which extent did the influences of advisory work come from abroad and from which countries did they come?

Although the study is presented as an academic dissertation in economic and social history, it has a strong multidisciplinary character. The viewpoints

of history, economic research, sociology, communication and cultural studies are used. The points of departure are, firstly, in household and consumer research, secondly, in the study of social movements, and, thirdly, in the history of mentality. Forthly, the sociological profession research is an important frame of reference. My aim is to create understanding and explanatory interpretation of the phenomena researched.

The sources of this study were: advisory publications and magazines, interviews and short movies besides conventional historical sources like documents, records and reports, and secondary sources such as scientific and other studies. The need of various methods is emphasized because of a variety of different type of sources. For example comparative interpretation of texts and motion pictures gave interesting and complementary insights into subjects studied. A synthesis of the main lines of Finnish historical economic and social development introduces the parts describing the advising system and household movement. The dynamic interplay between social development and the transition of the advisory system is emphasized.

The Household Ideology

The household organizations, advising and public enlightenment work was based on a shared household ideology. The household ideology was originally a solution to the problems caused by women's double role – housewife and wage earner – in social division of labour offered by the educated classes. The elite offered its own values and ideals to common people. The public enlightenment aimed at awakening of people's own initiative.

The household ideology consisted of three elements: 1) household advising and public enlightenment, 2) rationalization and 3) the idea of housewifery as an occupation. These elements were supported by peasant ethos, in other words values inherited from the 19th century peasant society. Frugality was very important. Another aspect was self-sufficiency. The peasants were always at the mercy of the forces of nature. Agriculture in northern latitudes required good luck besides hard work. Food had to be stored up for the hard winter. The third supporting value was patriarchy that characterized social relations between the estates, masters and servants and even between the husband, wife and children in the family.

The household ideology and the household movement broke through in the 1920's and the 1930's, when the advisory work of the organizations was organized, intensified and ultimately received public financing. Thus, an advising system originated. The success of the household ideology was based, firstly, on its compatibility with the ruling economic policy model which emphasized frugality, private initiative, self-sufficiency and liberalization of markets instead of state intervention. Secondly, the growth of the organizations effectively helped to spread the ideology. Thirdly, the expansion and professionalization of domestic science instruction were necessary

prerequisites for a recognition of the household ideology. Fourthly, the household ideology suited well to the central values of the time: home, religion and fatherland.

The Food Crisis as a Factor behind the Strengthening of Household Advising

Households have been the most flexible ones among Finnish economic institutions. They take care of the bringing up and recreation of the labour force, providing the means of everyday life and creating the possibilities to well-being of every individual. In the peasant economy production and consumption were closely intertwined. At the turn of the century the Finnish society was still mostly agrarian but the process of structural change and modernization started slowly to speed up. Industrialization brought with it a period of transition with rising real wages and increasing consumption, although agriculture was very clearly the main source of livelihood. However, social problems emerged as well when commercialization penetrated agriculture. The number of the landless poor grew, and the relative living conditions of the crofters were worsened. Social movements were an important part in the shaping of the Finnish civil society, political parties were founded and a parliamentary reform was carried out in 1905.

The rationing of consumption was introduced during the First World War. The availability of food was gradually becoming more difficult. A special public organ, the State Household Commission (Valtion Kotitaloustoimikunta), was founded in the summer 1917 to alleviate the worsening shortage of food that culminated during the civil war in the winter and spring of 1918. The social democrat Miina Sillanpää and one of the founders of the Finnish cooperative movement, Hedvig Gebhard, were members of the new organ and important advocates of the household issues. The body organized meetings, published leaflets and booklets and employed advisers to help the public.

The most dramatic manifestation of food shortage after the sanguinary civil war were the deaths of the imprisoned losers of the war in the concentration camps as a result of malnutrition and diseases besides executions. The shortage of food and rationing continued until spring 1919 when it only concerned sugar and corn products. The rationing system was finally abolished in 1921. The State Household Commission organized household advising until it finally was displaced in 1923 by the advisory organizations which received state funding for their advisory work. The first experiment of public advisory system terminated. However, the first municipal household board was founded in Tampere in 1922. A similar board was established in Helsinki in the beginning of the 1930's and in some other cities later.

The Organizations and the Advisory System

In the 1920's and 1930's Finland still was an agricultural society with an over 60 per cent of population earning their living in agriculture. A modern consumer society was already a reality in the United States. In Sweden the social democrats became to power in the beginning of the 1930's and they very much emphasized citizens' consumption as a driving force in society. No such emphasis was visible in Finland. Instead, the advisory organizations stood in for missing social policy.

The advisory organizations originated in the activity of women's organizations founded in the 1880's and 1890's. The Martha Organization was founded in 1899 as a sister organization of the Women's Organization Union (Naisasialiitto Unioni) founded seven years earlier. The Martha Organization later became the most important advisory organization besides the Agricultural Women (Maatalousnaiset) that was originally composed of the female members of the agricultural societies and adopted its name in 1933. Also, the social democratic women's organization founded in 1900 was active in addressing household issues relevant to women.

The Martha Organization and the Agricultural Women were competing for members. Their membership and activities increased fairly steadily during the 1920's and 1930's. Social democratic women carried on their activities and emphasized household advising during the 1930's. Two peasant organizations, the Smallfarmers League (Pienviljelijäin Liitto), founded in 1910, and the Smallfarmers Central League (Pienviljelijäin Keskusliitto), founded in 1922, had subdivisions for women and organized advising as well. Thus, during the inter-war period there were altogether five citizens' organizations engaged in household advising. Face-to-face advising, household courses, contests, social evenings and celebrations were organized all over Finland by the hard-working consultants and advisers of the organizations. They circulated booklets, leaflets and journals among the public and began to use short movies as instruments of enlightenment.

The Finnish cooperative movement, founded like the Martha Organization in 1899, started its advisory work after the split within the movement in 1916 between left-wing and more bourgeois fractions. Both fractions had journals of their own which were important channels of information. Especially the left-wing consumer cooperatives and their organization the Central Union of Consumer Cooperatives (Kulutusosuuskuntien Keskusliitto), were prominent advocates of the consumers' interests. Special women's commissions were established in the late 1920's to carry out and intensify the advisory work. Besides ideological purposes the cooperative movement had commercial goals as well.

The training of household economics was also organized and intensified during the inter-war period based on the work of Household Economics Teaching Committee 1915. New institutions were founded and household economics was integrated in girls' school education.

Laura Harmaja as an Advocate of Household Economics

Laura Harmaja was a female economist who imported the ideas of household economics to Finland, acted as a teacher and wrote several books on the household economy. She was an early proponent of public household policy who proposed the founding of an independent ministry for the household issues. She was an active journalist too. Laura Harmaja gained attention from Sweden besides Finland. She even published some articles in German and American journals of household economics. She can be considered as the only theorist of household economics in Finland. Her work prepared the ground for the establishing of the university chair in household economics at the University of Helsinki later in the 1940's.

Laura Harmaja emphasized the neglect of consumption in general economics. She pointed out the importance of the work of a housewife, which in Finland of the 1920's was of a considerable importance for the national economy. Harmaja made several reform proposals concerning housing, health care and agriculture. Her proposal concerning the shortening of the working day of family fathers was especially radical in the inter-war period in Finland. Harmaja's most important starting points were the ideas of rationalization and scientific planning of the household. With the idea of rationalization she aimed at the increasing efficiency of the entire national economy.

Laura Harmaja emphasized the contribution of women and of consumption in modern national economy. She had received an economist's training and thus she mastered the use of economic concepts. Influences from household economics, social reform and public enlightenment were integrated in her thought and found a remarkable manifestation in her life work.

The War Period and the Intensification of Household Advising

The war years 1939–1945 signified an intensification of household advising, because the organizations worked in cooperation with the public sector and founded, together, a new cooperative organization, the Household Centre (Kotitalouskeskus), in 1941. The Agricultural Women (Maatalousnaiset) were the only ones who did not join the new organization. Another important new organization was the department of Household Economics of the Work Efficiency Association (Työtehoseura), founded in 1943. Both new organizations cooperated in advising and did research as well.

The Ministry of Supply cooperated closely with the household advising organizations which arranged voluntary work in the home front. This voluntary work was in urgent need in the time of rationing and scarce food supply. The role of the public sector increased significantly in the Finnish economy and society during the war period as it did in all the other countries as well. The state control affected both production and consumption. Rationalization, scarcity and a centrally controlled fight against shortage were

the central features of the advisory work during the 1940's. All the organizations with their army of advisers and the cooperative retail trade movement worked very hard to help people to survive the hard times. The advisers emphasized very much the use of substitute raw materials both in preparing food and in repairing clothes. There was a shortage of everything, and the women really had to be inventive in order to solve the everyday problems of survival.

After the wars the role of the state that increased during the war remained important in Finland like in many Western European countries. The public rationing system and the extreme scarcity continued still after the war operations had ceased. According to the peace terms Finland had to pay significant war indemnities to the Soviet Union, which was a hard trial after the years of struggle. However, the rationing system was gradually abandoned, and the Finnish economy joined the European speed of recovery in the 1950's. In the late 1940's university chairs were founded in food chemistry and in household economics at the University of Helsinki.

From Recovery to Mass Consumption

Finland was gradually connected with the international economic system that was created after the Second World War. This fact offered favourable conditions to recovery during the 1950's. The world economy was rapidly growing. Europe was built up partly with the Marshall Aid which Finland, however, refused. Keynesian macroeconomic policy was adopted and many countries were building welfare systems according to British and Swedish model. Finnish economic policy followed a pragmatic growth oriented supply-side emphasizing line, where large industrial investment projects were materialized out by export industry and the state as well. The important decisions concerning welfare policy were done in the 1960's.

The 1950's was in many ways the golden age for household advising although its state funding was relatively decreasing. The opening of the consumer goods market brought available a lot of new items including household machines and equipment. Refrigerators, vacuum cleaners, electric stoves and washing machines were fairly unknown to the wide public. Besides the household advising organizations the cooperative trade movement informed its members on novelties and helped house wives in their problems of choice. The Household Centre (Kotitalouskeskus) and the Work Efficiency Association (Työtehoseura) were also very active in developing their research and testing missions. On the initiative of the Martha Organization, a cooperation committee between industry and households was founded in 1953. The committee continued its work until the end of the 1970's.

Public consumer policy was established in the next decade when the Consumer Council (Kuluttajaneuvosto) was founded in 1965. Finland followed the Swedish model in creating a public organ and developing

consumer protection in the 1970's. However, the advisory organizations still played a role in organizing household advising and consumer information. The consumer gradually gained more attention than previously in the reformatory social atmosphere and growth oriented economic policy of the 1960's.

The continued success of the household advisory organizations was based on the fact that the advisors worked in the field and were informed of the everyday problems of the people. Another factor behind the success was the strategy of the organizations in which they reacted to the growing success of advising by increasing the supply of advising and developing it. That was an effective way to recruit members as well. A third reason of the success was the ability to cooperate between organizations. Although the organizations had temporary disagreements, they managed to cooperate when required and maintained their independence in spite of repeated attempts to merge them with one another.

The Channels of Enlightenment

Besides immediate advising in face-to-face interaction between the advisor and the public, mass meetings or exhibitions, written texts like booklets, leaflets and especially magazines were important channels of information. Chapters six and seven of this book are devoted to magazines and short films. Chapter six is a case study where the presentation of Christmas celebration is examined in magazines dealing with household issues. Special Christmas issue of every magazine during 1919–1970 was analyzed from different points of view. Special attention was paid to the nostalgic conceptions of the authenticity of traditional Christmas on the one hand and the strong image of the 'true' Christmas in the countryside on the other hand. Attention was paid to Christmas advertising, division of labour in preparations and Christmas dinner as well.

The strong predomination of religiousness and piety of Finnish Christmas until the 1960's was clearly shown in the research material. In this respect Finnish Christmas was similar to Swedish Christmas examined by the ethnologist Orvar Löfgren. Urbanization was gradually gaining ground, but the longing for a true Christmas in the countryside dominated. Tradition was created and emphasized in cover designs of the magazines, in the proposed Christmas decoration and dishes, in the division of labour concerning Christmas preparations in families and in the choice of articles' themes in the Christmas issues.

Besides written channels like magazines and booklets the motion picture was another important channel of popular education in Finland. The motion picture enabled very effective repeated advising of the public wider than ever before. The citizens' organizations noticed the possibilities of motion pictures fairly early. A special tax reduction system concerning educational short films

was established in the beginning of the 1930's to intensify popular education by simultaneously strengthening the national film production which faced a crisis because of the international economic depression and the coming of sound movies. According to a new law short educational, scientific and art movies allowed an exemption from the stamp duty for the cinema theatres. The reform resulted in a significant increase in the production of short films. In the 1930's most of the educational short films were presentations of Finnish industry, its production plants and processes. Also, the first advertising films were produced. The household advisory organizations began to use films in their advisory work. They bought projectors and advisory groups travelled around Finland showing movies to the public.

During the war period 1939–1945 the motion picture was an important channel of propaganda. Advisory films and newsreels were manufactured and shown to wide audiences. As a matter of fact the popularity of movies even increased, because public dancing was prohibited and there were only few other forms of public entertainment available. In 1945 as many as 36 millions of movie tickets were sold which was an all-time record in Finland. The advisory short films guided people how to survive the extreme shortage by repairing old clothing items and turning them to quite new ones, e.g.

The Finnish film industry flourished until the mid-1950's and was caught in a crisis thereafter. The film industry even attained a record in film production compared to the population. Different organizations ordered advisory films from movie companies and they produced short films industriously until the abolition of the tax allowance system in 1964. The difference between advisory and advertising films became increasingly blurred in the mid-1950's, and the authorities were forced to clarify the legislation. Besides sex, nakedness and foreign policy reasons advertising were central reasons of cutting films because of the issued orders of state film censors in the 1950's. The television became an important rival of the movies as entertainment in the beginning of the 1960's.

Modern Consumer Policy and the Long Line of Household Advising

Modern public consumer policy was gradually formulated during the 1960's and 1970's as a reaction to the development of modern consumer markets and system of wage labour. The structural change of Finnish society in the sense of a transformation of the occupational structure and a migration to cities accelerated considerably and a modern Finnish society arose. The trade union movement became an important pressure group in society. In this respect the Finnish society began to bear resemblance to the corporatist model common in the Nordic countries and especially in Sweden. In consumer policy, the model came from Sweden as well. The Consumer Council (Kuluttajaneuvosto) was established in 1965 as a state organ devoted to

consumer affairs, and in the end of the 1960's the advisory organizations were reorganized. In the next decade a consumer ombudsman was appointed and consumer protection laws were enacted.

The long line of household advising work is the background of modern consumer policy. The advisory work practised by the organizations received gradually more and more features of pressure group activity, although in Finland they still were too weak and heterogenous to gain real importance before an established public consumer policy. The American economist Tibor Scitovsky has written: 'Puritanism is dead, but its ghost still haunts us'. This is very true concerning peasant ethic and the spirit of consumption. The peasant ethic emphasizing values of peasant society was shared by the household organizations and had a continued influence in Finnish society and in peoples' attitudes to consumption.

■ Henkilöhakemisto

- Aalle-Teljo, Ida 121
Aaltonen, Tellervo 273
Abbott, Andrew 353, 355–356, 358–360, 365, 368–370
Adams, Abel 327–328
Addams, Jane 92–93
Adorno, Theodor 20
Ahde, Aili-Salli 42
Ahlström, Antti 363
Aho, Heikki 327–328, 340
Aho, Juhani 306, 327, 344
Ahola, Annikki 44, 127
Airikkala, Inkeri 278
Aittoniemi, Sikstus S. 130, 134, 190
Alanen, Aulis 128
Alanko, Tyne 135
Alapuro, Risto 16, 21, 127
Alasuutari, Pertti 322, 249, 250
Alava, Martta 219
Alkio, Santeri 128
Anderson, Lea 257–258
Antila, Katri 133–135
Apo, Satu 33
Ariès, Philippe 16
Aristoteles 98, 272
Aro, Toivo 34
Aro, Verner 167
Arppe, Eva 96
Arranmaa, Elli 111
Artukka, Aino 81, 89–90
Auken, Maija-Liisa 273
Aura, Jalo 159, 161–162, 218–219, 222
Autere, Olga 111, 149
- Bahtin, Mihail 17, 390
Barsam, Richard M. 324
Baum, Marie 230
Bauman, Zygmunt 383, 387
Baxter, Richard 14
Beach, Dorothea 94
Beecher, Catherine 92–93
Bengts, Sirkka-Ilona 164, 207–208, 210, 222–223, 226, 289, 291, 294–295
Berger, Peter 17
Bergman, Lyylly 83
Bergström, Gertrud 42
Bergström, Greta 283
Bernège, Paulette 234
Beveridge, William 243, 245
Bjurström, Hedvig 196
Bledstein, B. 358–359
Bloch, Marc 16
Blomberg, Erik 340
Boalt, Carin 203
Botticelli 308
Bourdieu, Pierre 384
- Brander, Helena 76, 294
Brander, Uno 75–76, 81–82, 84–85, 88, 90, 128, 134, 141
Brander-Wallin, Laura 257, 278, 293
Braudel, Fernand 9, 11, 15, 45
Brentano, Lujo 230
Bruere, Martha 94
Bruere, Robert 94
Bunyan, John 14
Burkhardt, Jacob 16
- Cajander, A. K. 133
Campbell, Colin 11, 17, 380, 384
Campbell, Helen 94
Cassady, R. 230, 233
Cassel, Gustav 99–100, 105, 230, 232
Cassel-Wohlin, Margit 105
Chaplin, Charles 327, 332
Chydenius, Anders 15
Conrad, Johannes 99
Cowan, Ruth Schwartz 367, 379
Cygnaeus, Uno 73
- Damaschke, Adolf 167
Darwin, Charles 93
Davidson, David 99
Denzin, Norman 25
Disney, Walt 322, 345
Douglas, Mary 384
Dovzenko, Alexander 324
Duby, Georges 16
Durkheim, Émile 354–356, 358
- Ehrenreich, Barbara 93
Eisenstein, Sergei 324
Elfvig, Jenny 75, 78
Elias, Norbert 18, 138, 141, 356, 387
Engel, Ernst 10, 97
English, Deirdre 93
Erkko, Paavo 44
Ettala, Terttu 257
- Fabergé, Sirkka-Liisa 264
Fager, Osvald 285
Fagerholm, K. A. 244, 281Febvre, Lucien 16–17
Fichte, Johann 105
Fieandt, Rainer von 171
Finne, Sten 262
Fogelberg, Ola 309, 332
Ford, Henry 40–41Forsman, Felix 336, 339, 341, 345, 349
Forstén, Alma 72, 112
Foucault, Michel 17, 20, 378, 387–388
Fourier, Charles 93
Franck, Kaj 218

- Franklin, Benjamin 14
 Frederick, Christine 94–95, 101, 234, 368
 Freidson, Eliot 355, 359, 363, 370–371
 Freud, Sigmund 18
 Friedell, Egon 16
 Friedman, Milton 95
 Frykman, Jonas 19, 322
- Gabriel, Yiannis 385, 389
 Galbraith, John 383, 386–387, 389
 Ganivet, Angel 115
 Gebhard, Hannes 75, 127–128, 130–131, 141, 154, 156
 Gebhard, Hedvig 66, 75, 81, 84, 86, 90, 126, 132, 196, 134, 141, 164, 197, 196, 198, 222, 224, 226, 196, 227, 303
 Gebhard, Maiju 44–45, 130, 141–143, 189–190, 196–200, 202–203, 210–213, 223, 230, 238, 258, 263, 266, 273, 278, 322
 Geertz, Clifford 18
 Genetz, Arvid 96
 Genetz, Laura 96
 Giddens, Anthony 17, 387
 Gide, Charles 98, 154
 Gieryn, Thomas 358
 Gilbreth, Frank 41, 94, 203
 Gilbreth, Lillian 41, 94–95, 203, 234
 Gillman, Charlotte Perkins 93–94
 Ginzburg, Carlo 16–18
 Goode, William 359
 Granfelt, Aksel A. 22
 Granit-Ilmoniemi, Bruno 74–75, 78
 Gripenberg, Aleksandra 65–66
 Grotenfelt, Irja 294
- Haakana, Merja 343
 Haaksi, Saima 190
 Haaksi, Teuvo 191–192, 278
 Haanpää, Pentti 57
 Haapaniemi, Hellä 183
 Haavio, Martti 307
 Habermas, Jürgen 20, 378
 Hagman, E. G. 134
 Hagman, Lucina 66–69
 Hakulinen, J. H. 75
 Halkilahti, Hilikka 200, 269
 Hallenberg, Harry 44
 Halpern, Sydney 359
 Haltia, Manja 113, 147, 185, 269
 Hannula, Mandi 303
 Happonen, Anni 212
 Harmaja, Laura 11, 26, 31, 42–43, 58, 79, 90, 92, 95–107, 111, 124, 132, 204, 228–236, 272, 276, 303–304, 365–366
 Harmaja, Leo 96, 99, 230
 Harmaja, Outi 96
 Harmaja, Saima 96
 Harmaja, Tapani 96
 Harvala, Kaarlo 129
 Hausmann, Aino 197, 199, 257
 Hayden, Dolores 93
 Hegel, G. W. F. 73
 Heikki, Lemmikki 212
 Heikkilä, Oskari 219
 Heikkinen, Sakari 50–51, 343
- Heinivaara, Eino 159, 221, 285
 Heino, Niilo 345, 349
 Heiskala, Helvi 349
 Henriksson, Lemmikki 118, Hildén, Leo 345
 Hintsala, Sirkku 261
 Hirvensalo, Kirsti 213
 Hirviseppä, Reino 345, 348
 Hjelt, Vera 50–51, 111, 340
 Hobsbawm, Eric 300, 389
 Hobson, John 9
 Hodson, Randy 362–363
 Holmberg, Alfhild 42
 Holopainen, Anna-Liisa 267
 Honkanen, Maire 363
 Hoover, Herbert 95
 Horkheimer, Max 20
 Howes, Ethel Puffer 94
 Hoyt, Elizabeth 95, 230
 Huitu, Kerttu 281
 Huizinga, Johan 16
 Hult, Fanny 69–70, 75, 84, 136
 Huotari, Aili 125, 162
 Huotari, Anni 139
 Hupli, Väinö 156, 159–160, 304
 Huttunen, Anja 318
 Huttunen, Riitta 257, 259
 Hynninen, Eemil 134, 190
 Hyttinen, Arvi 155
 Hyvärinen, Yrjö 219
 Häggman, Kai 35
 Hämäläinen, Helvi 61
 Häyrinen, Onneli 264, 267
- Ikonen, Ansa 303
 Ilmonen, Kaj 168, 315, 381, 389
 Inkinen, Irja 259
 Isherwood, Baron 384
 Itkonen, Veikko 260, 346
- Jaakkola, Kaisu 312, 318–321
 Jahnsson, Hilma 132
 Jalava, Jorma 283
 Jallinoja, Riitta 67
 Janhonen, Hilikka 200, 266
 Jansson, Asta 213
 Jansson, Torkel 16
 Jeanneret, C.-E. 138
 Jevons, William S. 98
 Jokelainen, Aili 261, 363
 Jokimäki, Heikki 346
 Jokinen, Emil 129, 191
 Jussila, Asta 129
 Jutikkala, Eino 128
 Jutila, K. T. 104, 134
 Jyske, Jalmari 90
 Jännes, Juho 134, 156
 Jäntti, Annikki 294
 Järventaus-Sorsimo, Maija 164–165, 223, 226, 284, 289, 290–291, 294–295
 Järvinen, Viola 206–209, 218–219, 221, 291–292, 295
- Kaarlonen, Katri 187, 206–208, 273–274, 281, 295
 Kaarna, Kalle 337

- Kahiluoto, Marjatta 277
 Kahra, Elias 171
 Kailas, Uuno 159
 Kalajoki, Irja 183
 Kalberg, Stephen 14
 Kallinen, Yrjö 102, 157, 161–162 167, 218–
 222, 283, 285–286, 332–333
 Kallio, Kyösti 88, 113
 Kalliokoski, Viljami 195
 Kallioranta, Elli 129
 Kanervio, Elina 132
 Kannisto, Artturi 326
 Kant, Immanuel 19–20
 Kantala, Lyydia 117, 186, 273
 Karhula, Seija 294–295
 Kari, Eino 332
 Kari, Kaarina 141
 Karjalainen, Lempi 281
 Karlsson, Ragni 189–189, 191, 196
 Karppinen, Emmi 125
 Karttunen, Hanna 133
 Karu, Erkki 326, 328–329
 Kaskela, Akseli 318
 Kattelus, Aliisa 212
 Kattelus, Ruth 118
 Kaukiainen, Yrjö 45
 Kauppinen, Maija 222–223
 Kekkonen, Jalmari 41
 Kekkonen, Sylvi 274
 Kekkonen, Urho 244, 267, 274, 279, 307
 Keto, J. W. 159
 Kettunen, Pauli 44
 Keynes, John M. 9, 58, 98, 243, 245
 Kianto, Ilmari 307
 Kiær, A. N. 106
 Kiiski, Aila 267
 Kiljander, Elna 126
 Kiljunen, Aili 279
 Kilpi, Sylvi-Kyllikki 124
 Kinnunen, Evert 309
 Kinnunen, Hilda 309
 Kitunen, Ella 213, 277
 Kiuru, Sakari 221, 283–284, 286–287, 291,
 295
 Kivekäs, Matti 306 Kivilahti, Sinikka 267
 Kivimäki, T. M. 172
 Kjälldström, Johannes 44
 Klemetti, Heikki 307
 Koch, G. H. von 155
 Kock, Karin 204
 Kocka, Jürgen 42, 355
 Koironen, Martta 275–278
 Koistio, Kyllikki 199
 Koivisto, Kerttu 161–162, 219
 Koivisto, Minna 213, 339, 294
 Koivunen, Anu 338
 Kokkonen, Aili 129
 Kollhonen, Väinö 345
 Kollontai, Alexandra 95
 Kontola, Anna 192
 Konttinen, Esa 25, 356–357
 Konttinen, J. H. 195
 Kontturi, Hulda 257
 Koponen, Erkki 214
 Korhonen, Aapeli 327
 Korhonen, Alina 125
 Korhonen, Jaakko 329
 Korppinen, Emmi 125
 Koski, Sirkka 345
 Koskimies, Helmi 81
 Koskimies, Paula 281
 Kosonen, Anni 130
 Kosonen, Pekka 243, 245
 Kotkavirta, Jussi 20
 Kouki, Sirkka 183–184, 257–258, 269–272,
 281, 297
 Krohn, Julius 306
 Kukkonen, Anni 118, 133
 Kurkela, Vesa 272, 279
 Kurkinen, Edit 281
 Kuusamo, Kirsti 202
 Kuusela, Armi 251
 Kuusela, Martta 118–119, 135, 186, 273, 305
 Kuusela, Walter 192, 278
 Kuusi, Matti 12
 Kuusi, Pekka 241, 245
 Kuusniemi, Mirjam 199
 Kuusterä, Antti 24
 Kyllönen, Kerttu 186
 Kyrk, Hazel 95, 230
 Kärki, Toivo 61
 Könni, Maire 213
 Könönen, Hildur 257
 Laakkonen, Eini 257
 Laakso, Heikki 130
 Laakso, Jalmari 221, 283
 Lagerborg-Stenius, Signe 294
 Lagus, Aini 84, 139–141, 143–144
 Lahdensuo, Aliina 117
 Lahti, Hilja 130, 141, 147–148, 210, 222–223,
 226–227, 264, 292, 346
 Lahti, Rudolf 157, 219
 Lahtinen, Niilo 329
 Laihanen, Veikko 345–346
 Laine, Augusta 76, 83, 110
 Laine, Edvin 343
 Laine (o.s. Soini), Katri 81–84, 90–91, 119,
 135, 153, 257, 264, 269, 297
 Laitinen, Maili 111–112
 Lammenranta, Evert 129
 Lampinen, Aino 197–199
 Lang, Tim 385, 389
 Larni, Martti 283, 285
 Larson, M. S. 357, 362
 Latola, Rakel 281
 Latonen, Saimi 212
 Lavonius, W. A. 156
 Le Corbusier 138
 Le Goff, Jacques 16
 Lehto, Paavo 192
 Lehtinen, Elli 111
 Leistelä, Topo 329, 340
 Leivo-Larsson, Tyyne 124, 193, 195
 Leminen, Hannu 290, 343
 Lemm, V. I. 42, 324
 Lepistö, Matti 192, 257
 Le Roy Ladurie, Emmanuel 16
 Leskinen, Johanna 363
 Levander, G. 81

- Lewing, Harry 345
 Lijmatainen, Helmi 213
 Lindberg, Walter 238
 Lindelöf, Oscar 332
 Lindroos, Tora 212
 Lindström, Aili 219
 Linna, Väinö 21, 51, 63–64, 137, 146, 182, 343
 Lohikoski, Aino 161–162
 Lohikoski, Armand 340
 Luckmann, Thomas 17
 Lumme, Pentti 163, 221, 283–284, 291
 Lunatsharski, Anatoli 324
 Lundkvist, Sven 16
 Luostarinen, Aino 118, 189, 193, 279
 Luostarinen, Katri 197
 Luostarinen, Maija 257
 Lyberg, Anna-Liisa 267
 Lyytikkä, Terttu 259, 261–262
 Lås, Reijo 345
 Lähteenoja, Aina 164
 Löfgren, Elisabeth 65
 Löfgren, Orvar 12, 19, 144, 301–302, 309, 321
 196322, 382
 Lönnrot, Elias 140

 Makkonen, Lydyi 150
 Malin, Elin 149
 Malmstén, Eugen 61
 Malmstén, Georg 61, 336
 Malthus, Thomas 9, 98
 Mandeville, Bernard de 9
 Manninen, Pauli 343
 Marshall, Alfred 98, 230, 233
 Mattson, Karl S. 133
 Mauss, Marcel 17
 Menger, Carl 13, 230
 Merikanto, Oskar 340
 Merton, Robert 356, 358
 Metola, Pentti 223–224, 289, 291, 294–295
 Metsäranta, Elsa 125
 Meurman, Agathon 22–23
 Meyer, Erna 234
 Mill, John Stuart 67
 Munkki, Olavi 318
 Mustonen, Martti 164, 226, 284, 289, 291, 295
 Mutikainen, Martta 294
 Muukkonen, Anja 267
 Myllylä, Hertta 284
 Myrdal, Alva 256, 386
 Myrdal, Gunnar 245, 256, 386
 Myrsky, Antti 167
 Mäkelä, Vilho 278
 Mäkinen, Eikka 219
 Mäkinen, Mimmi 129
 Mäkinen-Ollinen, Anne 195

 Nevanlinna, Ernst 99–100, 105, 230, 232
 Niemi, Salssi 284, 291, 294
 Niemi, Toini 199
 Nieminen, Siiri 273
 Niinimäki-Erjä, Vappu 197, 257
 Nilsson, Nils 221, 285
 Nissenbaum, Stephen 300, 390
 Nissinen, Aarne 164
 Nissinen, Alli 66, 68–70, 305

 Nissinen, Tatu 134
 Nissinen, Varpu 129
 Norta, Yrjö 337
 North, Douglass C. 377
 Nortimo, Jorma 343
 Norton, Alice Peloubet 94
 Nousila, Ellen 208–210, 218–219, 221, 295
 Nurmi, Paavo 264, 307, 346
 Nurminen, Elli 125–126, 192, 194, 196–197, 203, 221, 257–258, 264, 278, 293–294
 Nurminen, Sohvi 213
 Nyberg, Wolmar 212
 Nyberg, Yrjö 329
 Nylander, Hannes 141
 Nystrom, P. H. 230, 233

 Ojala, Aira 277
 Oker-Blom, Hjalmar 134
 Oker-Blom, Max 81–82, 84, 86
 Olin, Agnetta 281
 Ollikainen, Eero 219, 284
 Ollila, Anne 31, 71, 134, 137, 140, 152, 344, 353
 Ollila, Lyydia 129
 Olsonen, Kerttu 212
 Olsoni, Anna 74
 Olsoni, Kerttu 111–112, 125
 Oppenheimer, Franz 232
 Orko, Risto 329, 337
 Owen, Robert 93, 98, 154

 Paalanen, Gerda 164
 Paasikivi, Alli 259
 Paasikivi, Juho K. 62
 Paasivuori, Arvo 345
 Paasivuori, Toini 161–162
 Paasivuori, Tyynne 281
 Paavola, Olavi 178, 231–232, 307, 326
 Packard, Vance 287, 386
 Palmroth, Reino W. 179, 345
 Palo, Tauno 303
 Paloheimo, Anja 261, 278
 Palsanen, Eila 264–265, 268, 281
 Pantzar, Mika 60, 63, 387
 Parikka, Raimo 57
 Parkkulainen, Ilse 199
 Parsons, Talcott 358
 Pasanen, Hilja 129
 Paulaharju, Samuli 307
 Pehkonen, E. Y. 134–135
 Peirce, Melusina Fay 92
 Pekari, Ida 303
 Pekkala, Mauno 191, 219
 Pekkarinen, Jukka 243
 Pekkarinen, Maija 113, 236
 Peltonen, Matti 17
 Penna, Paunu 129
 Perko, Touko 291
 Perander, J. J. F. 22–23
 Perttula, Hans 281–282
 Perälähti, Veikko 221, 283, 294
 Pettersson, Aira 267
 Pigou, Arthur 230
 Piila, Liisa-Maija 283–284
 Pipping, Hugo 203, 229–230, 233

- Pohjola, Matti 244
 Porrasvaara, Eila 281
 Porthan, H. G. 114
 Primus-Nyman, K. E. 221
 Pulliainen, Aino 189–190, 278
 Puro, Olavi 159
 Puro, Sirkka 212
 Pärnänen, Aili 219
 Pärnänen, Elina 264, 283
 Pärssinen, Hilja 121
 Päättalo, Kalle 255
 Pöyhönen, Maiju 81, 83–84, 86
 Pöyhönen, Nora 75
- Rabelais, François 17
 Rafael 308, 336
 Ramstedt, Rafu 61
 Rannikko, Yrjö 328
 Rauhala, Urho 365
 Rautavaara, Tapio 349
 Rautavaara, Toivo 198
 Rautiainen, Paula 223, 289
 Reichenau, Charlotte von 230, 233
 Reid, Margaret Gilpin 95
 Reikko, Saara 257, 259–260
 Reini, Sofia 213
 Reinilä, Edit 74
 Relander, Konrad 138
 Renqvist, Henrik 24
 Rentola, Kimmo 171
 Richards, Ellen Swallow 92–93, 368
 Riijijärvi-Samuel, Maija 295
 Rikala, H. 132
 Rinnemaa, Sointu 184, 197, 269
 Rislakki, Ensio 306–307
 Ritvala, Riitta 281, 291, 295, 297, 349
 Roering, G. W. 327
 Roine, Paavo 257, 363
 Roiskio, Hellä 199
 Roos, J. P. 252
 Rotterdamilainen, Erasmus 141
 Rouhunkoski, Tuuli 272
 Rukko, Leena 202, 264, 266–267
 Runeberg, Fredrika 65
 Runko, Hannele 259
 Ruohutula, S. O. 90
 Ruokosalmi, Toimi 190, 278
 Ruuth, Alpo 320, 323
 Rydman, Eero 266
 Rytty, Risto 183
 Ryytänen, Eini 212
 Räikkönen, Sirkka 177, 206, 219, 221, 284, 297
 Räsänen, Matti 316
 Röpke, Wilhelm 243
- Saalasti, Kerttu 279
 Saari, Eino 229–230, 235
 Saarikivi, Orvo 345
 Sahlbom, Jalmari 304
 Saikku, Hanna 83, 132
 Sallinen, Tyko 308
 Salmela-Järvinen, Maritta 124, 192, 196
 Salmenhaara, Kyllikki 218
 Salmi, Hannu 339
- Salminen, Ville 343
 Salo, Pirkko 257
 Salojärvi, Erkki 341
 Salomaa, Annikki 183–184, 198
 Salomaa, Sirkku 259
 Salonen, Aino 294
 Sampolahti, Kyllikki 186
 Sariola, Marjatta 215–218
 Sarje, Irma 189, 206, 209, 257–258, 283–284, 295
 Sarkio, Tilla 197
 Sauli, Liisa 228, 238–240
 Saurio, Eeva 213
 Saurio, Elli 44, 92, 111–112, 135, 140, 143–148, 152, 183–184, 196, 199, 213, 228, 230, 236–238, 264, 272, 335, 363
 Say, Jean B. 9
 Schadewitz, Leo 96
 Schjerfbeck, Helene 308
 Schmoller, Gustav von 99, 230, 233
 Schulze-Delitzsch, Herman 154
 Schumpeter, Joseph 230, 235, 387
 Scitovsky, Tibor 381
 Sederholm, Jakob J. 41, 44
 Senghaas, Dieter 47
 Seppälä, Hilda 123
 Setälä, Vilho 213
 Sihvonen, Kerttu 198
 Silberkuhl-Schulte, Maria 230
 Sillanpää, F. E. 322
 Sillanpää, Miina 66, 75, 81–82, 85, 89–90, 120–124, 126, 132–133, 192, 279, 294
 Simmel, Georg 9, 103, 384
 Simonen, Leena 278–279
 Simonen, Vieno 269, 279
 Sinervo, Agnes 277
 Sinnemäki, Aino 141
 Sipilä, Martti 44–45, 267
 Sirén-Valanta, Susanna 315
 Smith, Adam 230, 353–355, 374
 Snellman, Johan V. 35, 72
 Soikkanen, Hannu 56
 Soini, Katri 79, 81–84, 90
 Soldan, Björn 327
 Sombart, Werner 9, 15, 98
 Somersalo, Eva 132, 303
 Sormunen, Ellen 219
 Spann, Othmar 105, 232–233
 Sparre, Louis 325
 Spencer, Herbert 93
 Stalin, J. V. 171
 Stallybrass, Peter 390
 Stenius, Henrik 300
 Stoumann, Astrid 204
 Stø, Eivind 389
 Ståhlberg, Ester 112
 Ståhlberg, Karl Emil 325
 Sukselainen, V. J. 195
 Sulkunen, Irma 24
 Sullivan, Teresa 362–363
 Sundell, Martin 155
 Sundström, Fanny 81
 Sunila, Juho E. 33, 134–135, 141
 Suninen, Elli 90, 132
 Suomela, Kalevi 221, 284, 291, 296
 Suonoja, Kyösti 159

- Suviranta, Bruno 238
 Svinhufvud, Ellen 112
 Svinhufvud, Per E. 63
 Swidler, Ann 14
 Syrjänne, Fanny 132
 Syvälahti, Toini 183, 211–213
 Särkkä, Helvi 119, 273
 Särkkä, Toivo J. 329, 337–338, 343, 344
 Söderström, Werner 23
- Tainio, Olga 123
 Takki, Lyyli 123, 159, 161–162, 168, 219–221, 283
 Takki, Uno 222
 Talve, Ilmar 318–319
 Tamminen, Eeva 273, 277
 Tamminen, Veli 337
 Tanner, Alfred 61
 Tanner, Väinö 59, 75, 132, 155–156, 159–160, 171, 176, 178, 331
 Tarvajärvi, Niilo 349
 Taylor, Frederick 40–41, 42–43, 94
 Telama, Seija 349
 Tengén, Helmi 90
 Tenkanen, Reino 340
 Terho, Aili 130
 Terho, Toivo 134
 Terttula, Eugen 343
 Tigerstedt, Carl 81–82, 86, 90
 Tirranen, Mikko 34
 Todd, Emmanuel 56
 Toivonen, Onni 166, 173, 222
 Tola, A. V. 34
 Topelius, Zacharias 65
 Trotski, Lev 324
 Trygg, Alli 73
 Tuittu, Ilma 219
 Tuomi, Helinä 281
 Tuomioja, Sakari 266, 318
 Ture, Helvi 151
 Turja, Ilmari 307
 Turkka, Marjatta (o.s. Sariola) 119, 215–218, 275
 Tyni, Aliina 309
 Tyni, Juho 309
- Ukkonen, Annikki 349
 Uksila, Hannes 159
 Uotila, Anna 85
 Urbans, Runar 258
 Utrio, Untamo 159, 171, 211, 214
 Uusitalo, Kari 27, 333, 344–345
- Vaala, Valentin 303
 Vala, Katri 307
 Valorinta, Onerva 199, 236, 256–262, 264, 291, 297
 Valta, Sirkka 221
 Vappula, Aira 219
 Vartiainen, Juhana 243
 Vartiovaara, Unto 198, 258
 Vasama, Mirja 186
 Vauhkonen, Kerttu 219
 Veblen, Thorstein 9, 103, 383–384, 387
 Veitonmäki, Mirja 113, 187–188, 206, 273–275, 305
- Vertov, Dziga 324
 Vesanen, Viki 223–225
 Viding, Irja 257–258, 262, 264
 Viding, Paavo 264
 Viherjuuri, Leonard M. 306
 Vihersalo, Elviira 81
 Vilhunen, Irma 274
 Vilkuna, Kustaa 307
 Vinci, Leonardo da 308
 Virki, Lempi 294
 Virkki, Helena 222, 269
 Virnes, Toini 218–219, 225–227
 Virolainen, Johannes 257
 Virta, Erkki 223
 Virta, Juho J. 133
 Virtanen, A. I. 144, 347
 Voipio, Aino 141
 Vuori, Saima 281
 Vuorinen, Terttu 279
 Välisalmi, Heikki 331
 Vääntinen, O. W. 134
 Väyrynen, Gun 291, 297
 Väyrynen, Kari 72
 Väyrynen, Olavi 297
 Waern Bugge, Ingeborg 202
 Wagner, Adolph 230
 Waite, W. C. 230, 233
 Wallerstein, Immanuel 45
 Walras, Léon 98–99
 Waltari, Mika 232, 303, 307
 Waris, Heikki 33, 238
 Waris, Klaus 60, 228–230, 233
 Wasenius 33–34
 Webb, Beatrice 93
 Webb, Sidney 93
 Weber, Max 13–15, 17, 40, 354, 380, 387
 Wendelin, Maritta 303, 314
 Westerkamp, Alix 230
 White, Allon 390
 Wichman, Karri 258
 Wicksell, Knut 99
 Wieser, Friedrich von 230
 Wigforss, Ernst 204
 Wiherheimo, Alli 42, 141, 303
 Wiik, Karl H. 42
 Willberg, B. 198
 Wirkkala, Tapio 218
 Wood, Edith Elmer 94
 Wuolijoki, Väinö 81–82
 Wuori, Eero A. 174
- Ylikangas, Heikki 21, 128
 Ylikojo-Kunnia, Aino 130
 Ylppö, Arvo 86
 Yläne, Y. 306
 Ylöstalo, Viljo 329
 Yrjö-Koskinen, Iida 75, 90
 Yrjö-Koskinen, Yrjö S. 22–23
- Åkerman-Johansson, Brita 202
- Örne, Anders 155
 Östenson, Ebba 195, 258, 269–270

